Coperta: A. IONESCU
Redactor: S. SINCER
Corectura: Oh. ZARAFU
Tehnoredactare: MARILENA & EUGEN IFTODE
© Editura Hasefer a F.C.E.R... 2003
Bd. I.C. Brătianu, nr. 35. ap. 9, cod poştal 030173
Tel/Fax: 004.021.312.22.48
e-mail: haseferfx.ro
Carte editată cu sprijinul Departamentului Pentru Relaţii Interetnice ISBN 973 – 630 – 020-X
B. BRĂNIŞTEANU
JURNAL
vol. I
Prefaţă şi note de: DUMITRU HÂNCU Text îngrijit de: GEORGETA PANĂ
EDITURA
f-Yr" Hl
Lllă J
HASEFER
Bucureşti, 2003
Notă asupra ediţiei

Jurnalul lui B. Brănişteanu – salvat de o nepoată care, după război, a plecat în Israel – se află acum în păstrarea arhivei Muzeului Yad-Vashem din Ierusalim, de unde a fost obţinut graţie intercesiunii d-nei Mioara Cremene, sora celei dintâi. Ele cuprind peste 2000 de pagini de manuscris, format agendă.

Din cauza condiţiilor în care a lucrat autorul, scrisul este pe alocuri greu de descifrat. De aici şi menţiunile „ilizibil" ce pot fi întâlnite în cursul lecturii.

De asemenea, cititorii trebuie să ţină seama că, chiar după spusele autorului, stilul nu e totdeauna „prea îngrijit", ceea ce nu impietează, însă, asupra cursivităţii textului.

Pentru uşurarea lecturii, ortografia a fost adaptată la normele în vigoare.

Un „clasic" al jurnalismului românesc

Vreme de câteva decenii, B. Brănişteanu a fost

O prezenţă de recunoscută şi necontestată autoritate în presa românească. „Faptul că nicio problemă, de nicio dimensiune cu

caracter ideologic şi social nu i-a fost străină – a scris Arghezi în necrologul pe care 1 l-a consacrat la moartea lui, în 1947 – şi că documentarea lui universală, slujită de o vastă memorie de o mare precizie şi de o inteligenţă înstelată e prea bine cunoscut publicului românesc". Tot atâtea circumstanţe care l-au îndrituit pe poet, altminteri foarte zgârcit în elogii, să adauge şi că: „Brănişteanu a fost un clasic al gazetăriei, dacă gazetăria poate să comporte un vocabular rezervat sentinţelor de Academie".

Iar George Călinescu, care a urmărit scrisul lui Brănişteanu mai ales în ultima parte a vieţii acestuia, a notat şi el – în ziarul Naţiunea din ianuarie 1948: „Am descoperit un scriitor plin de intelectualitate, de cultură, de metodă în critică şi de stil. Era un profesor a cărui catedră era gazeta".

Dar şi omul Brănişteanu îi impresiona adânc pe toţi cei cu care venea în atingere. „Complex, rafinat, fin, subtil şi spirit elegant de nuanţe, convorbirile cu acest confrate erudit – l-a caracterizat tot Arghezi – într-un peisaj intelectual de nuanţe proaspete, de pastel, erau întotdeauna o plăcere, cu atât mai delicată, cu cât era unul din oamenii cei mai cumpăniţi cu sine, din câţi am cunoscut".

Impresiona nu numai prin anvergura intelectuală şi prin deschiderea către toate cauzele drepte, generoase, ci şi prin rectitudinea lui morală şi prin străduania de a fi de folos tuturor celor ce aveau nevoie de sprijinul lui. Al. Nora, nuvelist şi romancier care a intrat în lumea scrisului prin a fi corector de noapte la Adevărul, a descris astfel – în volumul Un om uitat: C. Mille – episoade pitoreşti şi inedite din viaţa inimosului director al ziarelor Adevărul şi Dimineaţa, apărut îndată după al doilea război mondial la editura Cartea Românească – întâlnirea lui cu B. Brănişteanu:

„Când, precoce candidai la glorie, am urcat în locuinţa ce-o ocupa Const. Miile în imobilul de pe gangul care da pe strada Karagheorghevici, am găsit la meşter pe B. Brănişteanu, venit din Iaşi, unde lucrase, colaborator asiduu, la ziarul Lumina, organul dizidentei socialiste din al doilea oraş al ţării. E de adăugat numai că Miile îl mai cunoscuse şi apreciase în Berlin, unde Brănişteanu se întreţinea târâş-grăpiş… Eu, mititel, mă interesai, stângaciu, de soarta unei nuvele pe care o depusesem pentru Adevărul ilustrat şi tânărul înalt, cam subţiratic, cu un cioculeţ de un blond de fire de tutun… mă încuraja mereu cu lumina blândă a privirilor sale. Chiar din clipele

acelea am prins drag de omul acesta care, fără să mă cunoască, fără să-mi fi citit lucrarea, a înţeles – fire superioară – că trebuie să sară într-ajutorul unui semen aflat la strâmtoare. Şi, în timpul ce-a urmat, ocrotirea-i n-a scăpat nici cu o fărâmă, iar când patronul, într-o lună de vară, s-a refugiat la mare, lăsându-i lui grija revistei, umbla cu schiţele mele în buzunar, după cum l-am surprins odată îndemnând pe pictorul Nicolae Vermont să stea să asculte una".

Născut la Roman în 1874, B. Brănişteanu a urmat atât liceul, cât şi universitatea la Berlin, unde a studiat sociologia şi economia politică, dobândind şi un imens bagaj de cultură generală, completată la Viena.

Întors în ţară, a debutat la Adevărul ilustrat (1895 – 1897) cu Cronica săptămânii, pe care a continuat-o la Adevărul de joi, supliment literar şi artistic al ziarului Adevărul, fiind o vreme şi corespondent al prestigiosului cotidian german Frankfurter Zeitung.

Admirator şi prieten al lui „Nenea Iancu", a iniţiat, în 1901, publicarea numărului festiv din „Caragiale. În amintirea jubileului său pentru douăzeci şi cinci de ani de activitate literară". De altfel, după trei decenii a publicat – în revista Azi – şi nişte Amintiri despre Caragiale, pe care l-a cunoscut în diverse ipostaze.

Şi-a cucerit, însă, un loc proeminent în jurnalistica românească şi, în general, în viaţa publică îndeosebi, în răstimpul dintre cele două războaie mondiale, când a fost unul din directorii celor două mari cotidiane democrate: Adevărul şi Dimineaţa, poziţie care l-a plasat în miezul evenimentelor şi i-a prilejuit accesul în cele mai înalte sfere politice, încât pe bună dreptate a ţinut să sublimeze Tudor Teodorescu-Branişte, alt mare ziarist al vremii – în articolul Un portret al lui Titulescu1, în care a recenzat

1 Jurnal de dimineaţă, 31 ianuarie 1945. >?

un ft-agment din Jurnalul lui B. Brănişteanu tocmai publicat de acesta sub titlul N. Titulescu. Amintiri. Note. Reflecţii: „Pasiunea profesională l-a purtat în cele mai însemnate şedinţe ale Parlamentului, la marile conferinţe internaţionale, pretutindeni unde se făcea politică şi se crea istoria. Domnia sa n-a primit evenimentul în birou, uscat, aşa cum îl aduce relatarea reportericească. Domnia sa l-a trăit pe teren, viu şi intens. Ba, adesea, a luat – din culise – parte activă la el. Bucurându-se de încrederea şi stima unor oameni ca Take Ionescu, Al. Marghiloman, Titu Maiorescu, I.G. Duca, N. Titulescu şi

atâţia alţii a fost amestecat în chip firesc în multe din cele ce s-au făcut şi s-au desfăşurat politiceşte în ţară de-a lungul ultimelor patru decenii".

Adevăr sugestiv ilustrat, de pildă chiar şi de această notă din însemnările zilnice2 ale lui Ctin Argetoianu care, poate fără voia autorului, ce avea o foarte bună părere despre el însuşi, dar îi desconsidera pe toţi ceilalţi oameni politici, ne relevă identitatea de opinii şi relaţia apropiată dintre B. Brănişteanu şi Nicolae Titulescu:

„Numai regimurile tari posedă arta desăvârşită a înscenărilor – nota, astfel, Ctin Argetoianu la 27 septembrie 1937. Călătoria lui Mussolini în Germania a dat prilej Italiei fasciste şi Germaniei naziste să arate ce pot în această privinţă. Plecarea Ducelui din Roma, călătoria sa, sosirea la München au fost regizate cu toată arta unui super film sonor. Entiiziasmul popular a fost canalizat cu o putere căreia nimic nu poate rezista.

2 Ctin Argetoianu, însemnări zilnice, vol. Iii, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2000.

Şi nici nu rezistă. «Colosala» manifestare din Germania dovedeşte că 110 milioane de oameni simt şi gândesc la fel şi se ridică cu toată puterea lor morală şi tehnică împotriva anarhiei democratice din Apus şi despotismului comunist din Răsărit. E ceva şi asta, orice ar gândi şi spune d. Bubi Brănişteanu şi Titulescu – Haâmei".

Dar, de bună seamă, mult mai elocvent confirmat, lotuşi, de paginile din Jurnal, în care B. Brănişteanu relatează cum prinţul Bărbii Ştirbey, trimis de oficialităţi, în primăvara lui 1944, la Cairo spre a purta tratative secrete cu puterile aliate, s-a sfătuit în repetate rânduri cu el, punându-l la curent cu discuţiile cu diverşi oameni politici şi chiar cu desfăşurarea convorbirii confidenţiale pe care o avusese cu Ion Antonescu. Şi întrucât mărturia lui Brănişteanu are un cert interes istoric, îmi îngădui să reproduc aici un crâmpei din amintitele pagini, care vor putea fi, însă, găsite în toată amplitudinea lor într-un viilor volum:

„Pe de altă parte – a consemnat dar Brănişteanu – convingerea mea a fost, şi este, şi am insistat asupra ei ori de câte ori am vorbit cu prinţul, că singurul om care ar trebui şi ar putea, cu sorţi de succes, să ia contact cu aliaţii pentru a căuta o soluţie onorabilă şi profitabilă îmi pare a fi el; de câte ori am vorbit de aceasta el se recuza. Că are peste şaptezeci de ani, că nu voieşte şi nu poate să se despartă de familia sa,

soţia fiind foarte bolnavă, copiii singuri şi foarte expuşi. Eu reveneam mereu a! a charge. // arătam că experienţa lui, poziţia lui socială, legăturile lui vechi din Anglia, faptul că vorbeşte engleza, franceza şi germana, averea lui care-l pune la adăpost de orice bănuială, îl desemnează pentru o aşa de nobilă patriotică, în acelaşi timp, delicată acţiune, încetul cu încetul, şi văzând ce pericol ameninţă ţara a început să se împace cu ideea plecării şi să-şi pregătească familia, asupra căreia am căutat să influenţez şi eu"…

Ziaristul nostru s-a hotărât să-şi scrie Jurnalul în primăvara lui 1943 şi l-a continuat până la 4 mai 1944 când, ca mulţi alţi bucureşteni, de frica bombardamentelor şi-a căutat un trecător refugiu în afara oraşului şi anume la Buftea, în palatul prinţului Ştirbey.

L-a scris în condiţii extrem de precare, ţintuit la pat de o comoţie cerebrală, urmată de o hemiplegie, boli care, până la urmă, la finele lui 1947, i-au şi curmat viaţa. „Mâna stângă – consemna el – nu o pot întrebuinţa în timp ce scriu aceste rânduri, ceea ce face că nici stilul acestora nu e prea îngrijit". Ceea ce nu-l împiedica, totuşi, să-şi păstreze trează vigoarea intelectuală, să se ţină la curent cu mersul evenimentelor, să citească presa românească şi străină la care mai putea avea acces, să primească vizitatori cu care să dezbată ştirile la ordinea zilei, cu nădejdea că o să mai apuce sfârşitul cumplitei drame pe care o trăia omenirea., din ziua când popoarele continentului european nu numai că n-au ştiut să oprească stabilirea dictaturilor în centrul continentului lor, dar au confirmat încă o dată acel «ruere în servitium» (fuga în servitute – n.n.) de care vorbeşte Tacit în Analele sale"…

Deschis faţă de toate problemele ce stăteau în faţa lumii în perioada aceea atât de frământată, Brănişteanu era, în mod firesc, extrem de sensibil la situaţia creată evreilor atât în ţară, cât şi peste hotare şi constata îndurerat: „Poţi fi criminal şi vei găsi semeni care îţi vor căuta o scuză, vor invoca măcar o circumstanţă atenuantă. Fii evreu şi eşti un ins căruia totul i se poate insinua, care e în afară de lege, Vogelfrei (proscris – n.n.).

Scris de un martor avizat şi, în acelaşi timp, un sagace şi lucid analist, Jurnalul lui B. Brănişteanu este un amplu tablou al vremii pe care a străbătut-o, fără a se mulţumi, însă, doar s-o contemple, dar uneori şi înrâurit de ea, o vastă galerie de personaje, faste şi nefaste, de care s-a simţit legat sau pe care le-a repudiat. Şi de aceea e, nu numai o

lectură atractivă şi instructivă, ci şi în egală măsură revelatoare.

DUMITRU HINCU

1943

18 martie Umblând printre hârtiile mele, găsesc o ediţie specială a lui Wiener Zeitung din 28 iulie (st.n.) 1914. Wiener Zeitung era, cum se ştie, organul oficial al guvernului austriac. Nu putea fi, deci, vorba de o ediţie specială menită să exploateze setea de senzaţional a publicului. Totuşi, ce avea să comunice această ediţie specială era extrem de senzaţional. Era comunicatul prin care se anunţa că guvernul legal al Serbiei, nerăspunzând în mod satisfăcător la nota ce fusese remisă de ministrul Austro-Ungariei la Belgrad (e vorba de contele Forgasz), la data de 23 iulie 1914, guvernul i. şi r. se găseşte în necesitatea de a îngriji el însuşi de salvgardarea drepturilor şi intereselor sale şi de a recurge în acest scop la forţa armată, aşa că din acest moment Austro-Ungaria se consideră în stare de război cu Serbia. „Iscălit: ministrul Afacerilor Străine al Austro-Ungariei, contele Berchtold".

Ediţia aceasta specială a lui Wiener Zeitung anunţa, deci, acel act diplomatic care a însemnat începutul războiului mondial din 1914, război care s-a terminat, în 1918, cu dispariţia monarhiei habsburgice, cu desfacerea imperiului austriac care, timp de secole, a avut o parte mare şi hotărâtoare în politica continentului european. Ediţia specială

Iniţialele de la „imperial şi regal"".

Intitula comunicatul Declaraţie de t azboi, îl punea sub rubrica Partea oficială, şi-l introducea cu următoarele cuvinte: „În baza înaltei hotărâri a Majestăţii sale apostolice imperiale şi regale, din 28 iulie 1914 s-a adresat guvernului regal sârbesc o declaraţie de război concepută în limba franceză, şi care are în textul origina! şi în traducerea germană următorul conţinut, după care urma în ambele limbi textul mai sus reprodus.

Numărul special al lui Wiener Zeitung trezeşte în mine amintirea agitatelor zile ce s-au scurs de la atentatul împotriva arhiducelui moştenitor al Austro-Ungariei, Franz Ferdinand şi a soţiei sale, născută contesa Chotek, şi declaraţia de război adresată Serbiei. Mă aflam cu familia mea pentru cură în staţiunea Bad Raichentall când, în dimineaţa zilei de 24 sau 25 iulie 1914. luam în mână Nene Freie Presse din Viena pentru a-mi trece timpul până când avea să ni se servească, la cafeneaua Flora, micul dejun. Emoţia provocată de

asasinarea lui Franz Ferdinand trecuse. Toată lumea era convinsă că consecinţele pentru politica internaţională nu vor fi prea grave. Toată lumea regreta, bineînţeles, atentatul, dar nu cred să fi fost atunci, în afara diplomaţiei austro-germane şi mai ales a celei austriece, mulţi oameni care să-şi fi închipuit că acest atentat putea deveni cauza imediată a unui mare. lung şi sângeros război european, ba chiar mondial. Cât ne-a fost, dar. de mare surprinderea când, în fruntea lui Nene Freie Presse, am citit nota pe care contele Forgasz o remisese, la 24 iulie 1914, guvernului din Belgrad. Pe măsură ce o citeam îmi creştea şi convingerea că ea înseamnă război.

Lângă noi, la mesele vecine, mai şedeau câţiva români, printre care şi Nicolae Cincu. Bineînţeles că le-am arătat părerea mea. Dar ei, ca toată lumea, adormiţi de calmul ce se întinsese asupra lor după primele alarmări provocate de atentat, nu voiau să creadă, să admită ceea ce îmi apărea clar. „Noi, mi-au spus ei, ne vedem mai departe de cură, nota e numai în aparenţă atât de gravă. Nimeni nu e atât de nebun în Europa, încât să-i dea foc şi s-o înece în sânge, mai ales că nimic nu l-ar învia pe arhiducele mort”. Astăzi, când culisele celor ce s-au petrecut atunci sunt cunoscute, asemenea manifestaţii de linişte pot să pară naive. Dar oricum, bunul simţ, logica erau de partea acelora care nu se puteau decide uşor a crede că un război, asupra proporţiilor căruia nimeni nu se putea îndoi, e pe punctul de a izbucni. Totuşi eu, numai pe baza textului notei austro-ungare, al cărei caracter ultimativ era evident, am continuat să stărui a crede că, dacă nu însemna chiar război, implica, însă, în proporţii de 99 la sută posibilitatea unei luări de arme. Am decis, deci, să caut informaţii mai precise şi, în acest scop, m-am hotărât ca lăsând familia mea deocamdată la Reichentall, să plec încă în aceeaşi noapte la Viena, chiar că dacă acolo voi avea informaţii liniştitoare să mă întorc pentru a-mi continua cura şi vacanţele sau, în caz că informaţiile ce voi obţine vor justifica temerile mele, să mă întorc pentru a-mi lua familia şi a ne întoarce în ţară. Zis şi făcut. Totodată, însă, am telegrafiat lui Miile, care se afla la Lipsea, unde vizita expoziţia de cărţi şi artă grafică (ilizibil) şi, comunicându-i temerile mele, i-am propus să ne întâlnim la Viena, la Hotel Kranz.

A doua zi dimineaţa eram la Viena. La hotel am şi găsit răspunsul lui Miile, că avea să sosească în aceeaşi seară. Eu, însă, am început să umblu după informaţii, în primul rând, cum era şi natural, m-am dus la Ballhausplatz, la Ministerul de Externe, unde am avut

şansa de a întâlni pe prinţul Fürstenberg, (ilizibil) care fusese ministru al Austro-Ungariei la Bucureşti şi cu care avusesem foarte bune relaţii. A fost o şansă, fiindcă şeful presei din Ministerul de Externe era cavalerul de Montlong, pe care nu-l cunoşteam, iar predecesorul său, Kanya (ce avea să fie mai târziu ministru de Externe al Ungariei), pe care-l cunoscusem, era plecat ca ministru plenipotenţiar. Aşadar, prinţul Fürstenberg m-a prezentat lui Montlong, recomandându-i chiar să-i obţină o întrevedere cu contele Berchtold, ministru de Externe, ceea ce, în împrejurările momentane era nu numai o onoare, ci şi de un mare interes şi avea să-mi înlesnească pe de-a-ntregul atingerea scopului pentru care venisem la Viena.

Cu Montlong am luat întâlnire pentru a doua zi. M-a invitat la dejun la Granci Hotel, adăugând că i-ar face mare plăcere dacă ar voi să vie şi Miile. Nu i-am putut făgădui nimic, fiindcă nu ştiam care vor fi dispoziţiile acestuia.

Gândeam, însă, că o întrevedere în trei ar fi fost interesantă, pentru ca să ne putem informa şi orienta asupra situaţiei. Sosind seara, Miile se îndoia şi el că ne-am găsi în pragul războiului, despre care eu eram convins că nu ar putea fi decât european. Miile a acceptat invitaţia pe care i-o transmisesem şi astfel am dejunat în trei! a Grand Hotel. A fost o masă pe cât de bună, pe atât de liniştită. Atât Miile, cât şi eu am fost foarte tăcuţi şi l-am lăsat pe Montlong să vorbească. Din tot ce a spus, mai exact a putut spune, am dedus fără greutate că la Ballplatz, adică la Ministerul de Externe austro-ungar, se conta pe dezlănţuirea războiului, care apărea diplomaţiei austro-ungare ca inevitabil. Poate că ea conta încă pe posibilitatea ca conflictul să fie localizat, ca războiul să se dea numai între monarhie şi Serbia, în care caz înfrângerea acesteia apărea sigură, dar concursul Germaniei Austro-Ungaria şi-l asigurase; până azi e discutabil dacă Viena a târât Berlinul în război sau a fost împinsă de acesta.

Destul că, încă la dejunul de la Grand Hotel, cavalerul de Montlong a utilizat cuvântul atribuit mai târziu împăratului Franz Josef, că chiar dacă monarhia ar fi să piară, apoi s-o facă cel puţin în onoare – sie soli wenigstens în Ehre unâergehen.

La dejunul de care vorbesc, însă, convorbirea a decurs în franţuzeşte, Miile neştiind nemţeşte.

În seara zilei în care a avut loc acest dejun, m-am întors la Reichentall, mi-am luat familia şi, fără a pierde timp, ne-am întors la

Viena, unde Miile aştepta încă venirea soţiei sale. Asupra atitudinii României, în caz că războiul ar izbucni, ne găseam, atât Miile cât şi eu, într-o completă ignoranţă. Miile, cu toată intima prietenie ce mi-a arătat toată viaţa, era tăcut şi gânditor. Eu eram convins că România, legată prin tratatul de alianţă ce-l avea cu Puterile Centrale, va merge cu acestea. Miile profera că va emite o părere hotărâtă, în tot cazul, dragostea lui pentru Franţa şi amintirile debuturilor sale politice la revista Dacia viitoare, pe care împreună cu tineretul nostru socialist din Paris o scosese cu tendinţa de a realiza o România Mare care să înglobeze provinciile despărţite de ţara mumă, îl răceau să încline spre o alăturare de Franţa şi numai ura ce purta regimului ţarist, precum şi conştiinţa că oficialitatea română, în frunte cu regele Carol I, era legată de tratatul cu Germania şi Austro-Ungaria îl făceau să ezite.

Eu însă, cu timpul petrecut în Germania, cu cultura mea germană, cu ostilitatea mea faţă de despotismul ţarist şi cu cunoştinţele ce aveam despre ideile regelui Carol I care conducea, de fapt, politica noastră externă, înclinam spre părerea că vom merge cu Puterile Centrale, dacă un război european ar izbucni, într-adevăr, legăturile noastre cu Puterile Centrale datau de patruzeci de ani. Ele fuseseră reînnoite în 1913, când regele Carol I, preşedinte al Consiliului de Miniştri fiind Maiorescu, iscălise din nou tratatul nostru cu Germania şi Austro-Ungaria. Am fost între cei dintâi pe care Maiorescu i-a informat de acest important eveniment care, după dorinţa regelui, trebuia ţinut secret. Am datorat acest privilegiu şi această încredere faptului că, pe lângă redactor al Adevărului, eram şi corespondentul marelui ziar democratic german Frankfurter Zeitung, căruia am fost autorizat să-i trimit telegrafic ştirea despre reînnoirea tratatului, ceea ce am şi făcut, pentru ca, a doua zi, s-o public în Adevărul ca venită din Frankfurt, unde apăruse ca telegramă din Bucureşti.

Aşadar, revenind din Bad Reichentall cu familia mea, m-am instalat la Hotel Kranz, unde între timp venise şi doamna Miile. Era în ziua de 28 iulie, cam pe la ora 3 d.a., când s-a răspândit în Viena ediţia specială a lui Wiener Zeitung, din care am reprodus la începutul acestei note comunicatul anunţând că Austro-Ungaria a declarat război Serbiei. Cine ar crede că această veste a dezlănţuit entuziasm la populaţia Vienei ar fi foarte greşit. Mai aproape de adevăr ar fi acela care ar presupune că, puşi în faţa inevitabilului, vienezii se arătau

foarte deprimaţi. Oricum, războiul le-a venit pe neaşteptate. Emoţia provocată de atentatul reuşit contra arhiducelui moştenitor se calmase, întâmplarea însăşi era aproape uitată. Pe la 5 seara, începuseră să se formeze în centrul oraşului (ilizibil) grupuri de oameni, cărora le vorbeau oratori improvizaţi al căror caşeu1 denunţa calitatea lor suspectă de agenţi mai mult sau mai puţin plătiţi. Trecătorii se opreau curioşi un moment, apoi plecau mai departe. Desigur că unii dintre dânşii se gândeau că vor trebui să se ducă pe front, alţii că cel puţin vor trebui să îmbrace uniforma, cei mai mulţi că vine o vreme grea, cu toate că nimeni nu putea realiza întreaga greutate a vremii ce avea să vie, a lungimii războiului şi a proporţiilor sale, fiindcă încă nu se ştia că războiul nu va putea fi localizat, ci va deveni repede un război european şi chiar mondial, îmi aduc aminte că, în sinea mea, eram dezgustat de mizanscena neîndemânatică cu care se socotea, se vede, în cercurile care doriseră şi voiau războiul că acesta poate fi făcut acceptabil, chiar agreabil populaţiei istoricei Kaiserstadt2 de pe malul Dunării.

În această stare sufletească şi preocupat, în acelaşi timp, de gândul cum voi putea, cu soţia şi cu doi copii mici, să petrec drumul spre ţară, spre casă.

1 Galicism forţat (de la fr. cachet – alură).

2 Oraş imperial (în germ., în original).

de-a curmezişul unei ţări ce se află în plină mobilizare şi concentrare de trupe, m-am îndreptat spre Ballplatz, unde fusesem chemat pentru ora 6 seara, ca să fiu primit de contele Berchtoid. Vestibulul sălii în care a trebuit să aştept câteva minute pe ministrul de Externe al monarhiei nu era mare, dar m-a impresionat, nu pot să zic că bine, prin faptul că lângă perete erau aşezate cu multă grijă, pălării, mănuşi şi bastoane, potrivite între ele, dar de diferite forme şi culori, conform împrejurărilor în care urma să fie purtate. Era ceva de „gigerl” în acest aranjament, care mi-a părut probabil mai penibil date fiind împrejurările în care ne găseam.

Am aşteptat, deci, în aceea sală cu peretele ce da spre stradă, şi împodobită cu faimosul portret al lui Metternich, al cărui nume o şi purta. Apoi a apărut contele Berchtoid, un om ce părea încă tânăr, de peste patruzeci, dar sub cincizeci, cu un obraz simpatic şi cu alurile caracteristice aristocraţiei austriece şi ungare de sub regimul habsburgic, în special al lui Franz Josef.

Prinţul Fürstenberg nu a avut aceste aliuri, dar contele Czernin, care-i urmase la legaţia din Bucureşti, le-a avut, deşi fiziceşte era cu totul alt tip. Contele Berchtoid mi-a dat foarte amabil mâna. m-a poftit să şed, s-a aşezat şi ei şi a început prin a mă întreba pe mine ce cred că va face România. I-am spus părerea mea, că regele Carol! va stărui să execute tratatul, care era în totul opera lui şi pe care nu de mult îl reînnoise, şi la care el mi-a răspuns că „leider", după informaţiile sale, lucrurile nu stau aşa, că există posibilitatea ca România să nu se ţie de angajamentele ei. Dar. a adăugat ministrul, „să sperăm l că, până-n cele din urmă, dumneata vei avea dreptate", cuvinte după care se porni să-mi expună părerile sale.

În forma pe care mi-a indicat-o la sfârşitul convorbirii avute, aceste păreri au apărut în Adevărul, dar nu în totalitatea lor, ci numai în acele părţi pe care el însuşi mi le indicase ca putând fi date publicităţii (nefiind, însă, restabilit pe când scriu aceste notiţe, nu pot ajunge să cercetez colecţia din iulie-august 1914 a Adevărului, pentru a reproduce aici convorbirea în chestiune). Notez, însă, aici din memorie că contele Berchtold mi-a spus că Austro-Ungaria nu poate tolera acţiunile Serbiei care tinde la destrămarea ei, tară a-şi risca demnitatea şi prestigiul ei de mare putere; că, după informaţiile ministrului său, atentatul contra arhiducelui Ferdinand a fost montat cu concursul agenţilor guvernului sârb şi, dacă nu chiar din ordinul acestuia, apoi fără ca acesta să fi avut cunoştinţă de crima proiectată; că, după informaţiile acelui minister, Serbia şi Rusia plănuiesc într-un timp nu tocmai depărtat, anume în momentul când se vor crede milităreşte gata, să provoace războiul cu Puterile Centrale; că, în asemenea condiţii, e logic şi necesar ca Austro-Ungaria să pornească războiul în acest moment în care ea şi aliata ei Germania sunt milităreşte gata şi au un mare avans asupra Antantei; că, în asemenea condiţii Austro-Ungaria poate conta, pe cât omeneşte posibil, cu certitudinea victoriei etc., etc.

La 29 martie 1943 găsesc în caietele mele textul convorbirii cu contele Berchtold, aşa cum a apărut în Adevărul din 20 iulie st. v (2 august 1914 st. n.):

(Prin curier special de la trimisul nostru) Viena, 17 iulie

Austro-Ungaria a declarat Serbiei în mod formal războiul. O ediţie specială a lui Wiener Zeitung – monitorul oficial al guvernului austriac – publică, în franţuzeşte şi nemţeşte, textul declaraţiunii şi pe

toate zidurile e lipit manifestul împăratului către popor.

Sortii au căzut – şi orice speranţă de a mai împiedica războiul dintre Austro-Ungaria şi Serbia este zădărnicită. Cum va decurge războiul acesta, nimeni nu poate prevedea cu siguranţă. Dar mai important decât acest război şi situaţia lui militară este în acest moment situaţia diplomatică pe care au creat-o şi în care se va desfăşura.

Am avut în această privinţă o convorbire cu un înalt diplomat, care este în măsură de a fi perfect informat asupra intenţiunilor Austro-Ungariei şi asupra demersurilor diplomatice de până acum.

Iată un rezumat fidel al acestei convorbiri.

DE CE S-A DECLARAT RĂZBOIUL?

La întrebarea aceasta nu există un răspuns, ci mai multe. Esenţialul – mi-a spus diplomatul – este că eternele agitaţii ale Serbiei, care au condus la atentatul de la Sarajevo, dar care au altă ţintă, mai mare, aceea de a disloca monarhia habsburgică, provocaseră în monarhie o stare de nelinişte şi nesiguranţă, care paraliza toată viaţa noastră economică. Mai mult, atitudinea pacifică a monarhiei fusese luată de mulţi drept slăbiciune, în peninsula Balcanică se răspândea cu persistenţă zvonul că, după Turcia, vine rândul Austro-Ungariei şi că aceasta nu e în stare să uzeze de armata sa, din cauza greutăţilor ce i-ar crea chestiunile naţionale. Legenda aceasta începuse să devie primejdioasă pentru prestigiul de mare putere a Austro-Ungariei. Lucrul îl simţea şi populaţiunea monarhiei şi atacurile la care a fost expusă politica contelui Berchtold porneau de la faptul că populaţia nu mai voia acţiune diplomatică, ci o acţiune militară. După atentatul de la Sarajevo, era evident că Austro-Ungaria va trebui să-şi arate puterea.»

ATITUDINEA RUSIEI

La întrebarea mea asupra atitudinii Rusiei, iată răspunsul ce mi l-a dat interlocutorul meu:

„Demersul nostru faţă de Serbia nu putea fi influenţat de ceea ce ar gândi sau ar voi Rusia. Demnitatea noastră de mare putere nu poate fi discutată de nimeni. Noi nu voim un război cu Rusia şi dorim din toată inima ca pacea europeană să fie menţinută. Conflictul dintre Serbia şi noi ne priveşte numai pe noi şi pe sârbi. Nimeni nu este stăpân în peninsula Balcanică. Toate puterile au acolo aceleaşi drepturi. Dacă Rusia crede altfel, dacă ea crede că are un protectorat special asupra peninsulei Balcanice şi că nimic nu se poate mişca acolo

fără asentimentul ei, apoi profesează o teorie pe care monarhia habsburgică n-ar putea-o accepta decât cu riscul propriei sale existenţe, n-ar putea-o deci accepta decât după o completă înfrângere militară a ei. Dacă, deci, nu dorim, nu voim războiul cu Rusia, apoi nici nu fugim de el. Oricine poate înţelege că, în momentul în care am făcut demersul nostru la Belgrad, am conta şi cu eventualitatea unui război cu Rusia. Noi suntem gata şi pentru această eventualitate, dacă s-ar îndeplini.

ATITUDINEA GERMANIEI

Ziarele franceze contează mult pe atitudinea pacifică a Germaniei şi a împăratului Wilhelm II – ani observat eu. Care credeţi că ar putea fi în această privinţă atitudinea Germaniei şi a suveranului ei?

Răspunsul a fost:

„Germania şi suveranul ei doresc desigur pacea. Dar Germania ştie că diminuarea prestigiului monarhiei habsburgice înseamnă diminuarea propriului ei prestigiu.

În consecinţă, Germania nu poate avea acum decât un punct de vedere: războiul trebuie să rămână limitat la cele două state beligerante. Orice amestec armat al unui terţiu n-ar putea decât să fie respins ad limine. Dacă Rusia ar mobiliza numai un sigur corp de armată, ar interveni pentru Germania acel casus foederis care ar sili-o să mobilizeze întreaga ei armată.

Ştim că Rusia ar fi avut dorinţa să mobilizeze numai câteva corpuri de armată la frontiera noastră spre Galiţia, pentru a manifesta faţă de Germania că nu are nimic cu dânsa. Dar cred că Rusia a fost pusă în măsura de a şti că, în acest caz, Germania ar răspunde cu mobilizarea întregii sale armate”.

ATITUDINEA ITALIEI *

Am crezut necesar să pun întrebarea cu privire la atitudinea Italiei.

Răspunsul a fost că şi acest stat înţelege să ajute la limitarea conflictului între cele două state beligerante. Că ambasadorul Italiei a făcut însă guvernului de aici declaraţia că, în cazul dat, Italia îşi va face toată datoria ce decurge pentru dânsa din stijjulaţiunile tratatelor de alianţă.

DEMERSUL LUI SIR GREY

Am pus şi chestiunea demersului lui sir Grey pentru menţinerea

păcii: prima priveşte împiedicarea războiului între noi şi Serbia. Partea aceasta n-a ajuns la cunoştinţa noastră şi poţi să vezi că faptele au făcut-o inutilă. Noi am mers, de altfel, cu indulgenta faţă de Serbia până la extrem. Dacă după ruperea relaţiunilor diplomatice eram ferm hotărâţi la război, i-am lăsat, totuşi, timp trei zile ca să cedeze.

ABIA DUPĂ TREI ZILE I-AM REMIS DECLARAŢIA FORMALĂ A RĂZBOIULUI

E drept că fiecare moment ce trecea făcea mai imposibil pentru noi să acordăm Serbiei pacea. Dar a fost o clipă când, dacă Serbia ar fi cedat, am fi cerut numai plata tiituror cheltuielilor şi pagubelor ce ne-ar fi cauzat mobilizarea. Dar şi clipa aceasta a trecut repede, aşa că nimic în lume nu ne-ar fi putut determina să punem în teacă sabia o dată scoasă.

A doua parte a intervenţiei lui sir Grey priveşte localizarea războiului. Privim cu simpatie acest demers şi-i urăm succes. Viitorul cel mai apropiat va trebui să arate întrucât va avea succes.

CUM VA FI RĂZBOIUL?

Diplomatul cu care am avut convorbirea aceasta crede că războiul, chiar dacă va fi localizat, va fi foarte serios. Armata sârbească nu e de dispreţuit. Sârbii sunt curajoşi, fanatici, încercaţi în lupte. Evident, însă, că n-au avut de-a face cu o armată europeană, ca cea austro-ungară. Asupra victoriei finale a acesteia nu încape îndoială.

Mult mai grav s-ar prezenta lucrurile dacă ar interveni Rusia, în cazul unui război european adică. Dar şi în această eventualitate, toţi factorii de la noi şi din statele aliate au convingerea că noi vom fi biruitori. Războiul e supus până la un punct oarecare hazardului, dar dacă iei în consideraţie, teoretic vorbind, toţi factorii determinanţi – trebuie să conchizi că situaţia este acum cât se poate de favorabilă pentru noi.

ATITUDINEA ROMÂNIEI

Din convorbirile ce le-am avut rezultă că aici nu domneşte deplină siguranţă asupra atitudinii noastre.

„Noi vă socotim – mi s-a spus – până la proba contrarie, amici, înţelegem perfect situaţiunea dumneavoastră delicată, care vă prescrie o politică de expectativă.

Înţelegem că nu puteţi şi nu trebuie să vă băgaţi degetele în crăpătura uşii, pronunţându-vă pentru unul contra celuilalt, ca stat. Ba am înţelege chiar ca să aşteptaţi desfăşurarea evenimentelor pentru a

vă pune la urmă de partea batalioanelor celor mai tari. Aceasta ar fi o politică de interese, reală, singura care convine oricărui stat, fie el mare sau mic.

Am citit că la dumneavoastră s-a spus că noi am îndemna pe bulgari să provoace conflicte de frontieră. Nu se poate afirmaţie mai absurdă. Interesul nostru cel mai mare este ca relaţiunile româno-bulgare să fie bune. Noi dăm numai astfel de sfaturi la Sofia, unde se ştie că suntem amicii României şi că socotim ca intangibil tot ce aceasta a obţinut prin tratatul de la Bucureşti".

CHESTIUNEA TRATATULUI DE LA BUCUREŞTI

Cu aceasta, vorba a ajuns de la sine la tratatul de la Bucureşti.

Diplomatul care mi-a spus cele de mai sus a înţeles şi din vorbirea mea că noi socotim toată pacea de la Bucureşti ca intangibilă.

„Faceţi o greşeală, mi-a spus el. Niciun tratat nu e etern. Ce a mai rămas din cel de la Berlin, iar cel de la Londra a fost rupt trei luni după semnarea sa. Făcut-a Sir Grey un punct de onoare dintr-însul? Tot ce România trebuie să ceară, cu siguranţa de a avea aprobarea tuturor, este că tratatul de la Bucureşti să rămână strict întrucât o priveşte.

Bulgaria se va ţine liniştită şi-i va cădea ce-i trebuie, ca un rod copt în mână. Austro-Ungaria nu va lua teritorii sârbeşti, dar Bulgaria va obţine demers şi-i urăm succes. Viitorul cel mai apropiat va trebui să arate întrucât va avea succes.

CUM VA FI RĂZBOIUL?

Diplomatul cu care am avut convorbirea aceasta crede că războiul, chiar dacă va fi localizat, va fi foarte serios. Armata sârbească nu e de dispreţuit. Sârbii sunt curajoşi, fanatici, încercaţi în lupte. Evident, însă, că n-au avut de-a face cu o armată europeană, ca cea austro-ungară. Asupra victoriei finale a acesteia nu încape îndoială.

Mult mai grav s-ar prezenta lucrurile dacă ar interveni Rusia, în cazul unui război european adică. Dar şi în această eventualitate, toţi factorii de la noi şi din statele aliate au convingerea că noi vom fi biruitori. Războiul e supus până la un punct oarecare hazardului, dar dacă iei în consideraţie, teoretic vorbind, toţi factorii determinanţi – trebuie să conchizi că situaţia este acum cât se poate de favorabilă pentru noi.

ATITUDINEA ROMÂNIEI

Din convorbirile ce le-am avut rezultă că aici nu domneşte deplină siguranţă asupra atitudinii noastre.

„Noi vă socotim – mi s-a spus – până la proba contrarie, amici, înţelegem perfect situaţiunea dumneavoastră delicată, care vă prescrie o politică de expectativă.

Înţelegem că nu puteţi şi nu trebuie să vă băgaţi degetele în crăpătura uşii, pronunţându-vă pentru unul contra celuilalt, ca stat. Ba am înţelege chiar ca să aşteptaţi desfăşurarea evenimentelor pentru a vă pune la urmă de partea batalioanelor celor mai tari. Aceasta ar fi o politică de interese, reală, singura care convine oricărui stat, fie el mare sau mic.

Am citit că la dumneavoastră s-a spus că noi am îndemna pe bulgari să provoace conflicte de frontieră. Nu se poate afirmaţie mai absurdă. Interesul nostru cel mai mare este ca relaţiunile româno-bulgare să fie bune. Noi dăm numai astfel de sfaturi la Sofia, unde se ştie că suntem amicii României şi că socotim ca intangibil tot ce aceasta a obţinut prin tratatul de la Bucureşti”.

CHESTIUNEA TRATATULUI DE LA BUCUREŞTI

Cu aceasta, vorba a ajuns de la sine la tratatul de la Bucureşti.

Diplomatul care mi-a spus cele de mai sus a înţeles şi din vorbirea mea că noi socotim toată pacea de la Bucureşti ca intangibilă.

„Faceţi o greşeală, mi-a spus el. Niciun tratat nu e etern. Ce a mai rămas din cel de la Berlin, iar cel de la Londra a fost rupt trei luni după semnarea sa. Făcut-a Sir Grey un punct de onoare dintr-însul? Tot ce România trebuie să ceară, cu siguranţa de a avea aprobarea tuturor, este că tratatul de la Bucureşti să rămână strict întrucât o priveşte.

Bulgaria se va ţine liniştită şi-i va cădea ce-i trebuie, ca un rod copt în mână. Austro-Ungaria nu va lua teritorii sârbeşti, dar Bulgaria va obţine Monastir, Istip şi Coceana, în caz că armele noastre vor fi biruitoare. Şi în acest caz şi România ar putea avea compensaţiile ei, fie că războiul e localizat, fie că se întinde asupra întregii Europe”.

B. Brănişteanu îmi amintesc că am plecat foarte deprimat de la contele Berchtold. M-am întors la hotelul meu, unde am aşternut convorbirea pe hârtie, în forma în care a apărut în Adevărul. I-am dat-o lui Miile, care se decisese să plece via Lemberg-Cernăuţi. Eu am mai rămas pentru câteva zile la Viena, părându-mi-se mai potrivit să plec cu copiii prin Budapesta-Predeal. Când l-am condus pe Miile la gară – o gară situată lângă Prater-Nordbahn, mi se pare, am găsit-o pe aceasta păzită milităreşte şi cutremurându-se sub zgomotul şi forfoteala mulţimii care pleca fie în garnizoanele unde o chema mobilizarea, fie la

locuinţele pe care le părăsise liniştită pentru a veni la Viena după afaceri sau în drumul spre băi şi staţiuni climaterice. Peste două zile am plecat şi eu cu ai mei spre tară. A fost un drum foarte greu. Am călătorit o zi şi o noapte şi încă o zi în seara căreia am ajuns la Arad. Aici mi s-a spus că este iarăşi o oprire mai lungă – cât de lungă, nu se ştie. Nemaiputând impune copiilor, ce picau de oboseală, efortul încă unei nopţi de călătorie într-o înghesuială destul de mare, ne-am decis să poposim în Arad. Am petrecut deci noaptea într-un hotel din acest oraş şi. a doua zi dimineaţă, ne-am dus la gara de unde am pornit destul de târziu mai departe, oprindu-ne mai mult sau mai puţin, sau mult mai mult, în toate staţiile, până când, a doua zi, l cam pe la 3 după-amiază, am ajuns la Braşov, unde cu toţii am putut lua în restaurant o masă caldă, servită în mijlocul unei lumi agitate, fiind totuşi o masă bună şi gustoasă. De aici înainte calvarul trecuse. La 5 sau 6 d.a. am plecat spre Predeal de unde, conform itinerariului, am ajuns seara la Bucureşti.

A doua zi, la redacţie, eram aşteptat de colegi cu multă nerăbdare. Miile, după ce mi-a povestit că a făcut drumul prin Lemberg cu mai mare înlesnire decât îl făcusem eu prin Ungaria, rută ce mi se păruse mai bună, m-a pus în curent cu cele ce se petrecuseră în absenţa mea.

Cu foarte puţine excepţii, oamenii noştri politici, care toţi menţinuseră, timp de decenii, politica noastră alături de Germania şi Austro-Ungaria, întorseseră cazaca. Singur Carp rămăsese hotărât pe linia politicii externe a vieţii sale. Toţi ceilalţi preconizau, în cazul cel mai bun, neutralitatea. Politica lui „văzând şi făcând", de altfel foarte obişnuită în Anglia, unde e cunoscută sub formula wait and see. Dar mulţi socoteau sosit momentul pentru realizarea idealului naţional şi preconizau deci alipirea de Antantă, ruptura de Puterile Centrale.

În fruntea tuturor se pusese Take Ionescu. El, care fusese un atât de aprig partizan al politicii alături de Puterile Centrale, încât în 1911 şi 1912, când cu nenorocitul conflict cu Bulgaria, frânase cel mai mult acţiunea contra Bulgariei, care nu era bine văzută nici la Viena, nici la Berlin, credea acum momentul sosit pentru a rupe cu Austro-Ungaria şi cu Germania şi cerea intrarea în acţiune cât mai neîntârziată alături de Franţa, Anglia şi chiar Rusia, ca singurul mijloc de a putea ajunge la eliberarea Ardealului şi a celorlalte ţinuturi româneşti din monarhia habsburgică. Ionel Brătianu, şeful guvernului, asupra căruia apăsa

răspunderea directă, alesese o atitudine mai rezervată. Inima, sentimentele, toată educaţia lui franţuzească îl împingeau spre partea de care se găsea Franţa. Dar nu numai faptul că România era legată de Puterile Centrale printr-un tratat, ci mai ales nesiguranţa asupra rezultatului războiului îi impuneau rezerve. Take sconta cu certitudine victoria Antantei. Brătianu se îndoia şi se temea să nu vizeze de partea greşită. El a ales deci politica lui „văzând şi făcând", scontând că România are timp să aştepte pentru ca să meargă eventual cu învingătorii, dar mai ales ca să nu se pomenească de partea învinsului.

La această atitudine s-au văzut constrânşi, în cele din urmă, toţi oameni noştri politici şi, din cauza atitudinii, şi a situaţiunii bătrânului rege Carol I. Acesta semnase tratatul de alianţă cu Germania şi Austro-Ungaria. Angajase cuvântul său faţă de cei doi monarhi, dintre care unul era rudă, era chiar capul casei din care regele nostru se mândrea că face parte. Situaţia lui a fost, deci. Într-adevăr tragică, cu atât mai tragică, cu cât suveranul – care ţinuse tot timpul domniei sale să nu iasă din litera Constituţiei – se mulţumise să semneze personal tratatul, dar nu ceruse măcar ca miniştrii săi de externe să-l contrasemneze şi se ferise cu atât mai mult să ceară guvernelor sale să prezinte Camerelor acest tratat fundamental spre ratificare.

Când, în ziua de 2 august 1914, s-a întrunit, deci, la Sinaia, ia Castelul Peleş, Consiliul de Coroană, regele ştia că tratatul iscălit de dânsul nu este, din punct de vedere legal, decât un petec de hârtie care-l lega pe el ca om şi suveran, dar nu lega ţara. Pe masa în jurul căreia se adunaseră membrii guvernului său liberal şi fruntaşii politici delegaţi de toate partidele, se găsea originalul tratatului frumos caligrafiat, dar şansa lui ca să adune sufragiile lor pentru punerea sa în aplicare erau foarte reduse.

Şi Carol I o ştia. S-a discutat mult, şi se va discuta încă în viitor, dacă bătrânul rege era sincer doritor să aplice tratatul sau dacă, în fond, credea şi el că este în interesul ţării ca să rămâie neutrală. Probabil este că în fundul conştiinţei sale se dădea o luptă între punctul de onoare, amintirile sale de Hohenzollern, şi de fost ofiţer prusac, şi între sentimentele sale de rege al României care, după cum îi recomandase Bismarck la începutul domniei sale, nu avea şi nu trebuia să ţie seama de ce ar fi mai util ţării sale de adopţiune, căreia îi întemeiase o dinastie. Faptul era că, în Consiliul de Coroană, a recomandat respectarea tratatului, afirmând că România are a aştepta

honneur et profâf din această respectare. Dar pe când recomanda aceasta, ştia că recomandaţia sa va fi înlăturată şi trebuia să socotească drept un folos, drept un câştig în cauză, că Consiliul nu a repudiat de-a dreptul tratatul şi s-a mărginit să decidă neutralitatea şi paza frontierelor. Singur Carp ceruse aplicarea tratatului. Singur el, pe care cu doi ani înainte regele îl sacrificase, a rămas consecvent principiilor, ideilor sale politice. Take Ionescu se ţinea şi de astă dată la extremitatea opusă lui.

Toate aceste mi le-au spus colegii de la Adevărul, Honigman adăugând că Take, adică Take

1 Onoare şi beneficii (în fr" în original). 31

Ionescu, care era la Sinaia, voieşte să mă vadă – şi ne-am înţeles ca, a doua zi, să ne ducem la Sinaia.

Nu voi uita cele câteva ceasuri pe care le-am petrecut atunci în a doua capitală. Holul hotelului Palace, din parc, forfotea de lume. Oameni politici, diplomaţi, curioşi, viligiaturişti se agitau, discutau şi combinau de parcă ar fi fost vorba, de o petrecere. Aveai impresia că nimeni nu-şi dădea seama de grozăvia ce se abătea asupra Europei şi că toţi considerau războiul ca pe un fel de campanie electorală. Am mai trăit cu această ocazie şi un trist incident care mi-a arătat că peste tot se fierb bucatele cu apă, cum obişnuiesc să spună nemţii.

Printre cei aflaţi în holul hotelului se afla şi dl. Waldhausen, ministrul plenipotenţiar al Germaniei. Natural că îl cunoşteam de mai înainte. Ca jurnalist, şi, în special, ca corespondent al lui Frankfurter Zeitung, eram un oaspete obişnuit şi cred că bine văzut al Legaţiei germane – şi aceasta încă de pe vremea lui Kiderlan Wachter. Cu atât mai penibilă a fost impresia ce am avut-o despre acest reprezentant al Germaniei, care era un om foarte bogat şi de bună familie, desigur un om foarte cumsecade, dar ca inteligenţă şi abilitate absolut nepotrivit pentru postul din Bucureşti, care a fost totdeauna, şi cu drept cuvânt, considerat de o foarte mare importanţă ca punct de observaţie şi ca centru politic. Prin Bucureşti au trecut prinţul de Bülow, contele Goluchowski, Ahrental, Kiderlan-Wachter, care toţi au ajuns miniştri de externe ai ţărilor lor şi iată că Kiderlan. secretar de stat fiind la Berlin, după ce-şi desemnase ca secretar pe d. Rosen – oricum un om de vastă cultură, deşi nu era prea răsărit ca om politic – supărat pe acesta, după cum se spunea, de o lipsă de (ilizibil) ce comisese faţă de domnişoara Kiepke, prietena sa adulată, l-a rechemat pentru a ne

trimite pe d. de Walhausen, despre care ce se putea spune mai bun era că e o aurea mediocritas1 cu accentul pe primul cuvânt.

Aşadar, m-am apropiat de ministrul german şi, după schimbul de politeţe de rigoare, el, cu un ton plângăreţ, mă întrebă:

— Was hat denn die Pressee mit uns (mit uns adică cu Germania). Wir haben fa auch Fonds2.

Aceasta cu glas tare, ca şi când ar fi cel mai natural lucru din lume să acuze presa ţării în care eşti acreditat de corupţie, mai mult, să scoţi corupţia presei ca ceva natural şi normal şi ca un ministru străin să spună în public, căci erau oameni în jurul nostru, că şi el are fonduri pentru a corupe…

Am înţeles pe mâna cui e reprezentanta Germaniei în România, în asemenea grave momente şi deviind conversaţia, m-am retras cu atât mai uşor, cu cât se apropiase ora ca să ne ducem la Take, care ne aştepta în drăguţa sa vilă de lângă mănăstire.

Take Ionescu ne-a primit, pe mine şi pe Honigmann, în biroul său – o încăpere destul de mică, de la etajul întâi, dacă nu mă înşel. Pe fereastră se vedeau pomii în plină verdeaţă. Cum era obiceiul lui Take, convorbirea a dus, din primul moment in medias res\ într-unul din articolele pe care le-am scris la moartea lui, am spus că o convorbire cu dânsul devenea repede un monolog al lui.

1 Mediocritate aurită (în lat. în orig.).

2 Ce are presa cu noi. Şi noi avem fonduri (în germ., în orig.).

3 în miezul lucrurilor (în lat., în orig.)".

Această constatare a plăcut mult intimilor săi şi, dintre ei, Xeni a şi relevat-o. Take spunea tot ce avea de spus şi, uneori, ce nu ar fi trebuit să spună. Probabil fiindcă îl lua gura pe dinainte când vorbea celui sau celor prezenţi, cum mi-am dat uneori seama, nu atât pentru a li se împărtăşi lor, cât pentru a se dumiri lor, cugetând cu glas tare. Aşadar, porni şi faţă de mine şi de Honigmann să raţioneze sau, dacă voiţi, să rezoneze asupra războiului european şi a politicii, a singurei politici pe care România putea s-o facă. De altfel, începu prin a-mi spune, textual, că politica cu Puterile Centrale „nu mai e la modă" şi să etaleze argumentele cunoscute pentru ca România să se alăture de Antantă. Anume pentru că conjunctura e favorabilă realizării idealului naţional, anexării Ardealului, monarhia habsburgică fiind putredă şi victoria neputând fi decât de partea de care se găsea Britania. Alăturarea de Rusia nu i se mai părea primejdioasă. Nu că prevedea ce

s-a întâmplat mai târziu, ca Rusia ţaristă să fie învinsă şi să se prăbuşească sub furtuna revoluţiei, pe care nu o credea măcar posibilă, dar sconta că, la încheierea păcii, Anglia şi Franţa vor avea cuvântul hotărâtor de spus, nu Rusia, care va fi epuizată. De altfel, el era sub imperiul acelui (ilizibil), regulă a politicii noastre externe, pe care, în 1914, conducătorii noştri au uitat-o sau au ignorat-o cu voinţă. România avea în contra-i imensul bloc rusesc şi, dacă nu putea să se lege de aceasta, nu putea, însă, nici să se opintească împotriva lui, fiindcă risca să fie strivită de el sau sub ei. În asemenea condiţii, Take Ionescu credea că de Basarabia, a cărei ultimă parte ne fusese răpită din nou în 1878, nu trebuia măcar pomenit. Trădător de ţară avea să devie în campania pentru intrarea în acţiuni – al cărei inspirator, conducător şi şef era Take – nu numai cel ce ar fi cerut respectarea tratatului cu Puterile Centrale, dar mai vârtos, oricine ar fi vorbit de Basarabia sau ar fi revendicat această nenorocită provincie asupra căreia dreptul nostru istoric şi cel naţional era tot atât de necontestabil ca şi cel asupra Ardealului, deşi mai evident pentru toată lumea, răpirea ei fiind un capitol al istoriei contemporane şi, deci, într-o sferă mult mai reală şi mai accesibilă înţelegerii tuturor. La toate argumentele sale, Take mai avea unul, evident impresionant, mai ales pentru aceia la care politica e, în primul rând sforărie (ilizibil), atitudinea Italiei. Nici nu se produseseră încă rupturile diplomatice dintre marile puteri şi guvernul nostru şi oamenii noştri politici fuseseră puşi la curent de ministrul Italiei la Bucureşti, Fasciotti, că Italia va declara că nu se crede obligată să aplice clauza tratatelor cu Austro-Ungaria şi Germania sub motivul că Berlinul sau Viena nu o puseseră, în prealabil, la curent cu intenţiunile lor privitoare la Serbia.

Nu toate argumentele lui Take le acceptaseră oamenii politici care i se alăturaseră, printre dânşii chiar adversari atât de înverşunaţi ca Nicolae Filipescu. Pe când urma convorbirea de mai sus, Nicolae Filipescu nu era în ţară, ci se găsea într-o staţiune balneară din occident. Solicitat să vie, a răspuns că nu poate. Dar s-a atribuit această invocare a bolii un truc de politician; s-a socotit că boala e diplomatică, ceea ce s-a dovedit ulterior că era o acuzaţie nedreaptă, căci pe când noi sufeream primele reversuri1 pe câmpul de bătaie, Filipescu.

1 Galicism forţat (înfrângeri de la fr. revers). –, pradă unei crude boli de inimă şi a coşmarurilor ce-l chinuiau pe urma ştirilor rele de pe front, îşi dădea sufletul, sigilând prin moartea sa şi sinceritatea politică

în campania ce dusese pentru intrarea în acţiune şi sinceritatea patriotismului său care, în furia şi meschinăria luptelor noastre de partid, fusese adesea nerespectată.

Fapt este că, întors în ţară, nu era din capul locului convins că România trebuia să rupă tratatele de alianţă la adăpostul cărora trăiseră şi prosperaseră cele mai frumoase decenii ale domniei regelui Carol I. Dar Take Ionescu, pe care el îl ura funciarmente, ceea ce până în acest moment i-o plătise cu vârf şi îndesat, era totuşi mai puţin rob al pasiunii decât dânsul, şi în faţa a ceea ce se credea util ţării, şi-a întins mâna şi dându-i în formă întâietatea pe de o parte, pe de alta făcând să-i lucească mirajul realizării idealului naţional, l-a câştigat pentru cauza politicii antantofile. Din acest moment, Nicu Filipescu era mai pasionat şi mai înverşunat decât Take şi puţin a lipsit ca el să ceară detronarea lui Carol I, pe care-l socotea cea mai mare piedică pentru desăvârşirea rupturii de Puterile Centrale şi pentru intrarea în război alături de Antantă.

Cât mă priveşte, Take nu m-a putut convinge.

În toată modestia mea, şi ţinând seama de mica situaţie ce ocupam, mi-am permis să-i spun că se înşală asupra Rusiei, de slăbiciunea căreia eram convins, se înşală asupra monarhiei habsburgice, care nu e chiar aşa de slabă cum crede el şi a cărei armată e în tot cazul mai bună decât crede el; şi, în fine, că se înşală mai ales asupra Germaniei, a cărei putere militară e formidabilă, aşa că, în niciun caz.

nu se poate conta pe certitudinea unei înfrângeri a ei – motive suficiente pentru a preconiza cel puţin o politică română de expectativă, ceea ce desfăşurarea ulterioară a evenimentelor a confirmat complet, căci în lumina acestor evenimente, chiar şi intrarea noastră în război, în 1916, a fost pripită, indiferent de faptul că, în cele din urmă, steaua României a făcut că sângele fiilor ei nu a curs degeaba, iar idealul naţional s-a realizat peste toate aşteptările, începând cu realipirea Basarabiei şi continuând apoi cu unirea Ardealului şi Banatului, a Bucovinei – în ordinea normală deci, întâi Basarabia, provincia cea mai recent ruptă de la trupul ţării, şi apoi provinciile ce fuseseră sub stăpânirea habsburgilor.

Astăzi, 30 aprilie (17 aprilie st. v.), împlinesc 69 (şaizeci şi nouă) de ani. Sunt deci în pragul celui de al şaptezecilea. După psalmist, limita vieţii omului care, tot după psalmist, ar fi fericită, dacă ar fi plină

de trudă. Cât despre trudă şi necazuri, am avut de-ajuns. Dar dreptul de a mă plânge, nu-l am. Căci dacă fac socoteala zilelor mele, mă pot declara mulţumit. Am avut şi multe satisfacţii şi, mai ales, foarte adesea satisfacţia datoriei împlinite. Am luptat şi suferit pentru ceea ce am crezut că-i drept şi bine. Dacă n-am făcut atâta bine cât aş fi voit, pot însă spune că n-am făcut nimănui vreun rău. În anul acesta, al 69-lea, am simţit fluturând deasupra mea aripile morţii. O congestie cerebrală m-a ţinut la pat timp de patru luni. Când m-am ridicat, abia am putut mişca piciorul stâng. Mâna stângă nu o pot întrebuinţa nici în timp ce scriu aceste rânduri. Ceea ce face că nici stilul acestora nu e prea îngrijit, nici simţul gândirii mele prea curgător. Dar în mine se înfiripă din nou nădejdea că voi mai trăi atâta cât să apuc sfârşitul teribilei şi sângeroasei drame a cărei desfăşurare omenirea o urmăreşte şi o îndură în aparenţă de patru ani, în realitate din ziua când popoarele continentului european nu numai că n-au ştiut să oprească stabilirea dictaturilor în centrul continentului lor, dar au confirmat încă o dată acel „ruere în servitium" 1 de care vorbeşte Tacit în Analele sale, căci s-au aruncat, unele chiar cu frenezie, într-o robire care apare numai prin cruzimea ei mai grea decât cea a evului mediu şi a Inchiziţiei, dar şi cu deosebire respingătoare, dacă avem în vedere că a urmat după mai bine de un secol de timp regimului de o libertate cucerită cu mari lupte şi mari jertfe.

Aruncând de pe vârful acestor şapte decenii de viaţă o privire retrospectivă asupra vieţii mele şi simţindu-mă tot mai aproape de sfârşitul ei, de momentul când va trebui să pornesc călătoria nesfârşită spre ţara din care niciun călător nu s-a întors încă, dintre problemele asupra fazelor vieţii cea care mă preocupă mai mult este cea a bătrâneţii. Bătrâneţea, zic unii, e frumoasă. Alţii zic că e urâtă. Dar niciuna din aceste aprecieri nu este obiectivă. Totul depinde de modul cum ţi-ai petrecut viaţa. O bătrâneţe în sărăcie e tristă şi poate fi urâtă. Dar nicio tinereţe în sărăcie nu e frumoasă, decât dacă e însoţită de inconştienţa copilăriei. Dar dacă se iartă tinereţii inconştienţa, ea nu se iartă bătrâneţii, căci pe când în cazul dintâi ea îngăduie speranţa unei dezvoltări spre conştientă, în cazul al doilea ea este simptomul neîndoios al ruinei totale. Inconştienţa

1 Fugă în servitute (în latină, în original).

bătrânului e dovada că el a isprăvit cu lumea înainte de a fi murit. De aceea se poate spune că preocuparea de problemele

intelectuale e arcanul prelungirii vieţii, în general, preocupările intelectuale împiedică întoarcerea bătrâneţii spre copilărie. Nu experienţa practică, cum cred unii, asigură bătrâneţii autoritatea. Exerciţiul gândirii logice, al judecăţii tot mai obiective şi al abstracţiunilor îi dă putinţă de a cântări realităţile, de a conchide asupra lor şi, din ele, de a compara cu ce a văzut în decursul vieţii, concentrându-le şi aplicându-le, pentru ca apoi să fi văzut şi rezultatele obţinute în raport cu cele scontate.

De altfel, o bătrâneţe senină e mai asigurată intelectualului decât realistului. Sărăcia e foarte dureroasă bătrâneţii, dar filosoful, gânditorul, cel obişnuit să plutească în sferele gândirii, o îndură mai uşor decât omul care a fost toată viaţa practic. Acesta a avut ca ideal banul şi, dacă sfârşeşte prin a-i duce lipsa, e neconsolat. Cel dintâi, însă, a aspirat spre ţeluri despre care ştie din capul locului că nu pot fi atinse în totalitatea lor şi a socotit că idealurile sale vor fi totuşi realizate în viitor. Căci toate bunurile materiale, fizice sunt pieritoare. Numai cele morale şi ideale durează. Aşa a înţeles şi bătrânul Horaţiu când a spus că şi-a înălţat un monument mai durabil decât bronzul prin odele sale. Spunând acestea, e departe de mine gândul de a voi să revendic şi pentru mine sau pentru opera vieţii mele afirmaţia, constatarea plină de o neîndoioasă conştientă de sine a poetului roman. De o asemenea prezumţiozitate nu m-am făcut vinovat toată viaţa mea şi mai puţin încă aş putea-o face acum când îi trag bilanţul. Căci toată viaţa mea am fost un modest. Modestia a fost calitatea esenţială a caracterului meu. Nici chiar constatarea ce o făceam uneori că eram superior multora cu care meseria mă aducea în atingere şi care ocupau locuri mult mai înalte şi mai în vază în lumea în care trăiam şi acţionam, nu m-a putut tulbura în justa apreciere a valorii mele. Cunoşteam proverbul că în ţara orbilor chiorul e împărat. Ştiam că şi superioritatea e ceva relativ, căci depinde de calitatea termenului de comparaţie. Mi-am iubit meseria, dar exerciţiul ei şi lauda admiratorilor, chiar şi a celor mai sinceri, nu m-au ameţit. Niciodată n-am fost eu însumi cu totul mulţumit de cele ce scriam. Nici forma, nici fondul nu puteau fi perfecte. Scrisul cotidian are în avantajul său prospeţimea, actualitatea arzătoare, dar are dezavantajul improvizaţiei, al promptitudinii. De cele mai multe ori nu-mi puteam revedea articolul scris în grabă, căci era concept şi executat cu minute înainte de ceasul apariţiei gazetei, marele tiran al ziaristului, în

asemenea condiţii e foarte mult să poţi păstra o oarecare obiectivitate, să poţi, în expunerea şi critica ce faci, o cât de relativă cunoaştere a materiei, o cultură şi o literă care să hrănească gândirea şi scrisul cu măcar atâta, încât să poată fi, cât de cât, un nutriment al spiritului cititorului. Aceasta e mai lesne de zis decât de realizat şi presupune o dragoste de a învăţa pe care nimic să n-o tulbure. Am fost toată viaţa mea un cititor asiduu, un studios, un doritor pasionat de a şti şi de a cunoaşte. Din cele ce culegem astfel, dacă era o miere a înţelepciunii nu ştiu, dar desigur a sârguinţei şi a bunei voinţe împărtăşeam şi eu, în doze modeste, cititorilor care. de câte ori ocazia se oferea, n-au economisit recunoştinţa lor. Dar un ziarist poate rareori aprecia efectul scrisului său. El lucrează asupra opiniei publice în doze homeopatice. Greu, foarte greu şi rar, foarte rar, el poate aprecia sau constata influenţa scrisului său. Aşezat între favoarea celor care împărtăşesc ideile sale şi ura, duşmănia, dispreţul celor care nu le împărtăşesc, adesea, nu totdeauna lăudat de cei pe care îi susţine, mai totdeauna hulit şi chiar terfelit de cei pe care îi combate, având să înfrunte polemici cu cei care nu-l înţeleg, sau cu cei care nu vor să-l înţeleagă, e greu ca un ziarist conştient să-şi facă o idee prea bună despre sine însuşi, sau una exagerată despre rolul său. Cel mai mult ce poate crede este că, aruncând zi cu zi sămânţa ideilor sale, ele vor da rod odată. Dar în acelaşi timp ziaristul conştient ştie că la acel moment poate că nimeni nu va şti sau pomeni de el. Foarte rareori ziariştii au văzut triumful ideilor, realizarea tezelor lor. Articolele lor în colecţiile de ziare strânse în unele biblioteci pe care, şi mai rareori, le cercetează vreun savant setos de a cunoaşte în amănunt dezvoltarea ideilor şi evenimentelor. Aceasta e, mai ales, adevărat pentru epoca noastră, a celei pe care am trăit-o eu, când presa cotidiană a luat o dezvoltare nebănuită, când formatul ziarelor a crescut, numărul paginilor a crescut, vai, numai prin sporirea publicităţii care, trebuie s-o spun. a redus şi reduce tot mai mult spaţiul lăsat la dispoziţia redacţiei, ceea ce a dus la principiul că articolele trebuie să fie cât mai scurte, titlurile cât mai mari, caracterele tipografice cât mai variate, pentru că articolele lungi nu s-ar citi şi ar plictisi pe cititor, lucru, cum m-am convins de multe ori, cu totul neadevărat şi căruia m-am opus cu vorba şi cu fapta, fiindcă socoteam că cine are realmente de spus ceva nu o poate face niciodată convenabil nici chiar într-un articol mai lung, necum într-un articolaş de douăzeci de rânduri, într-un „buric", cum zice Ion

Teodorescu, vechiul redactor al Adevărului şi prieten al meu.

Convingerea mea a fost şi este că ziarul, mai ales într-o ţară ca a noastră, fiind o instituţie educativă prin excelenţă, reducând tot mai mult spaţiul în care redactorul care are ceva de spus, silit să-şi comprime gândirea şi expunerea ca într-un fel de pat al lui Procust, lipseşte pe cititor de raţia zilnică a sentimentului spiritului, îl aţine la superficialitate şi-i incumbă un fel de lene de a judeca; ba-l duce pe acea greşită cale a lenei de a gândi, cruţându-l de osteneala de a judeca şi spunându-i oarecum prin grosimea titlului şi a caracterelor tipografice: „Nu ce ai crede tu e interesant, ci ce-ţi indicăm noi", prin zgomotul asurzitor şi orbitor al titlurilor, adeseori la unele ziare în completă contrazicere cu ceea ce se scrie sub ele. Îmi pare rău că ating prin aceste constatări pe unii confraţi şi mai ales pe unii proprietari şi directori de ziare care, poate fără a-şi da seama, se conduc mai mult de ideea tirajelor şi a prosperităţii materiale a ziarului, decât de scopul moral al acestuia. Aceste constatări ale unor realităţi trebuie făcute în interesul însuşi al presei. Nici ea nu poate fi o instituţie perfectă, căci care instituţie omenească e perfectă? Dar toate sunt perfectibile şi păcătuiesc toţi cei care, servindu-le, în loc de a le perfecţiona lasă să crească, să se dezvolte racile care duc, în cele din urmă, la negarea a însuşi rostului lor, furnizând argumente adversarilor care le urăsc de moarte şi vor să sape însăşi temelia şi rostul existenţei lor. Aceasta e nedemn în ce priveşte presa, foarte precis în zilele noastre. Vedem ce cuţit cu două tăişuri sunt aşa-zisele perfecţionări tehnice ale presei. Vedem cât mai corespunzătoare menirii lor au fost vechile ziare de idei în care articolul prima asupra informaţiei. Nu abundenţa informaţiei, cu condiţia să fie cinstită, e prin ea însăşi păgubitoare, dar dimpotrivă articolul comentator şi călăuzitor, deschizând perspective şi orizonturi noi, călăuzind pe cititor în labirintul rătăcitor al materialului informativ trebuie să rămână baza ziarului, altfel aceasta riscă să devină un fel de mahalagiu, colportor de zvonuri, din care cititorul ar putea alege nimic sau orice ar corespunde temperamentului, înclinaţiilor, părerilor, chiar vieţii sale.

Pe această temă am avut dese discuţii de dus cu Const. Miile, directorul Adevărului şi al Dimineţii, pe care el le întemeiase. Deşi adept pasionat al ideii că ziarul este un instrument de luptă prin care gazetarul seamănă, trebuie să semene zilnic idei, idei de dreptate, de omenie, era totuşi un admirator al „ziaristicii moderne". Idealul său era

presa aşa-zisă de bulevard din Paris. Titluri mari, senzaţionale, caractere tipografice variate, pagina gazetei dinainte împărţită în casete printr-un fel de plan grafic, linear, în pătratele sau dreptunghiurile în care redactorii trebuiau să-şi comprime scrisul, ilustraţii mai mult sau mai puţin de actualitate – un fel de Bilderbuch1 pentru copiii mari, asta a preconizat Miile şi, în parte, a realizat, întrucât nu avea în faţa sa

1 Carte ilustrată (în germană, în original).

recalcitranţi ca mine, care totdeauna am simţit că sunt împiedicat în gândirea mea, în claritatea şi rotunjimea raţionamentului meu, a expunerii mele.

Totuşi, concepţia aceasta a lui Miile despre ziarul modern s-a impus în presa noastră. Marile succese din primii ani ai Adevărului au fost atribuite de alţi fondatori sau directori de ziare acestor forme aparente, când ele s-au alăturat de fapt ideilor şi tendinţelor pentru care Adevărul a dus lupta. Căci aş fi nedrept şi m-aş îndepărta de la adevăr, dacă n-aş recunoaşte că, în acelaşi timp, Miile ducea lupta pentru cauzele pe care el, şi noi colaboratorii săi, le credeam bune, pe când imitatorii nu şi-au însuşit decât partea pasională, cea care a provocat confuzia în spiritele publicului cititor atras astfel şi spre cele care, în ultimă consecinţă, au dus România ce trăise peste o jumătate de secol sub un regim în care libertatea presei rămăsese întreagă şi sub care se realizaseră independenta, Unirea cea mare, spre prăpastia şi întunericul în care am văzut-o la acest apus al vieţii mele.

29 mai. Porunca Vremii de azi (datată 30 mai) publică, sub titlul Jidanii în teatru: o evreică a pătruns în Teatrul Naţional din Craiova ca artistă, un foarte indignat articol în care arată că Maria Eleonora Burbea e fiica lui Ion Burbea şi a Leonorei Schenchi, evreică, fiică legitimă a lui Izidor şi Rebeca Schenchi, deci după mamă evreică. Şi autorul, un oarecare Ştefan Pandurii – nomen est ombre1 – conchide: „Aşa fiind, mai poate fi tolerată în cadrele Teatrului Naţional?”

1 Numele e umbră (în lat., în orig.).

Nu ştiu cât talent are Eleonora Burbea, dar mă gândesc: Pe vremuri, Teatrul Naţional din Bucureşti a avut o tragediană de mare talent, pe Fanşeta Vermont, a cărei capacitate artistică au apreciat-o nu numai cei mai mari artişti ce i-a avut în acea vreme prima scenă română, dar şi omul de talent şi cunoscătorul ce a fost Grigore Ventura care, dacă nu ar fi scris decât Curcanii, ar fi meritat să rămâie în istoria

teatrului românesc.

Din această căsătorie s-a născut Marioara Ventura, acea artistă dramatică pe care nu cred să existe vreun român care să o repudieze, căci Marioara Ventura a fost şi este o glorie românească şi nu una care a strălucit în cadrul, fatal strâmt, al scenei româneşti, ci a fost o ilustraţiune a unuia din cele mai mari teatre ale lumii, fiindcă a fost o stea a Comediei Franceze.

Dar nu a fost, oare, şi de Max, altă ilustraţie a Comediei Franceze, o jumătate, de nu un evreu (originar din România) complet?

Şi ce să mai zicem de Yonnel, care ilustrează aceeaşi scenă şi care e fiul doctorului Schachman din Bucureşti şi al soţiei acestuia, o urmaşă a acelui pictor Rosenthal, care a luat parte activă la Revoluţia de la 1848, care poate fi considerată ca prima manifestare de eliberare a României?

30 mai. În Porunca Vremii (datată tot 30 mai) a apărut, la loc de frunte, un articol intitulat Făţărnicie evreiască. De ce nu jidănească? – cum scrie regulat această gazetă? Se vede că fiindcă d. Brătescu-Voineşti, autorul lui, cred că-şi distanţează ţinuta de dr. flie Rădulescu, de antisemitismul căruia nu se distanţează, însă, de fapt, deloc, ci îi aduce aportul numelui său şi al unei trecute glorii literare. Tema acestui articol este prefăcătoria evreilor. Voi avea să revin asupra acestui articol în care s-ar părea că autorul se erijează în apărător al adevărului şi al sincerităţii. Deocamdată, să notez aici câteva reflecţii asupra unui alt articol, apărut cu vreo două săptămâni mai înainte în acelaşi loc de onoare al aceluiaşi ziar, articol în care d. Brătescu-Voineşti îşi punea marea cestiune că ce au dat evreii omenirii şi în ce domeniu au creat ceva util acestei omeniri; ce au făcut în literatură, în artă, în ştiinţe, la ce mare invenţie au contribuit, pentru a răspunde negativ la toate aceste întrebări. Şi d. Brătescu-Voineşti se crede, în adevăr, se crede sincer, se crede în drept să arunce oprobriul asupra unei mulţimi de oameni, într-un moment în care ei sunt cu deosebire persecutaţi, oropsiţi, în care, tară judecată, fără drept de apel, sunt goniţi din casele lor. ameninţaţi, de nu chiar în viaţa lor, apoi în existenţa lor; într-o vreme în care oricine vrea se poate înverşuna împotriva lor, îi poate insulta în masă şi individual, fără teamă de pedeapsă. Poţi fi criminal şi vei găsi semeni care îţi vor căuta o scuză, vor explica gestul tău, vor invoca măcar o circumstanţă atenuantă. Fii evreu şi eşti un ins căruia totul i se poate insinua, care e în afară de

lege. Vogelfrei. Iar d. Brătescu-Voineşti se asociază unor asemenea nedreptăţi, le caută justificarea şi le aşterne pe hârtie, le acoperă cu numele său de bun răsunet, precizează şi documente pe care ar trebui să le ştie false, fiindcă altminterea ar trebui să-l credem de o crasă ignora;]că.

1 Proscris (în germ., în orig.)".

Aşadar evreii nu au dat nimic de seamă omenirii?

Persecutaţi de două mii de ani, nimeni nu ar fi putut să le reproşeze dacă, într-adevăr, nu ar fi adus omenirii niciun aport, deşi chiar în asemenea caz ar fi fost utili acestei omeniri prin pilda statorniciei lor în credinţa strămoşească, pentru care au suferit surghiunul, schingiuiri morale şi fizice indicibile, rugul chiar... Dar însăşi această credinţă a lor nu a fost un dar măreţ şi strălucitor făcut omenirii? Biblia, Testamentul Vechi şi chiar cel Nou nu sunt, oare, la baza civilizaţiei omeneşti, tot atâta cât clasicismul grec şi latin? Ba poate chiar mai mult decât acesta? Căci acesta e apanagiul numai al unor categorii de oameni; Biblia însă, e în inima, în sufletul tuturor. Ea însoţeşte pe omul civilizaţiei moderne, fie el de orice confesiune, fie el creştin, fie ortodox, catolic, protestant, fie el chiar mahomedan, de la naştere până la moarte. La moarte, toţi spun: „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele lui binecuvântat!"; la naştere, botezul însuşi aminteşte vechi datini evreieşti, iar la nuntă, ceremonia, care pune baza familiei, e însăşi baza unei societăţi civilizate; cine gândeşte nu uită binecuvântarea ca noii cununaţi să fie uniţi şi să trăiască aşa ca Avraam cu Sara, Isac cu Reveica şi Iacov cu Lea şi cu Rachila... Patriarhii evreilor, strămoşii lor, cei care figurează în epopeea lor, pe altă bază şi pe alt plan moral decât eroii lui Homer, de exemplu!

Ce au dat evreii omenirii? Să invoc, oare, numele blândului Iisus? în aceste vremi se vor găsi oameni, poate chiar d. Brătescu-Voineşti, care să spună că e o blasfemie. Totuşi, toate scrierile creştine subliniază originea evreiască a lui Iisus. Că acesta a fost descendentul regelui David este tot atât un precept fundamental al creştinismului, ca şi tendinţa de a-i aplica toate caracteristicile pe care, după Biblie, după profeţi, trebuia să le întrunească Mesia, cel aşteptat de evrei, înainte ca popoarele neevreie să îl şi recunoscut graţie propovăduirii apostolilor ce, în majoritatea lor, au fost evrei, în frunte cu cei mai mari dintre dânşii; apostolul Pavel care, găsind drumul Damascului, a devenit din Saul – Paul. Şi apostolul Simon, discipolul

favorit al lui Iisus, botezat de acesta Kefa, adică stâncă, pe latineşte Petru, pe care trebuia să se clădească creştinismul, Biserica creştină (Matei 16, 18).

De altfel, toată învăţătura, toată morala creştină se trage, se bazează pe cea evreiască, biblică. Morala aceasta e cuprinsă toată în cele zece porunci, în Decalogul acelui uriaş, real sau, dacă voiţi, legendar, ce s-a numit Moise. Însuşi Iisus a spus că nu a venit să schimbe legea cea veche a lui Israel, ci s-o realizeze. De ar fi numai atât şi evreii ar fi făcut mult, nespus de mult pentru omenire. Dar istoria lor, plină de suferinţele lor, scrisă aproape pe fiecare pagină cu sângele martirilor lor. e plină şi de oamenii lor mari şi de faptele măreţe ale acestora. S-ar putea scrie şi s-au scris volume nenumărate despre aceasta. Dar, în treacăt numai, să numim câteva personalităţi care sunt piscuri ce se înalţă până în cer şi spre care omenirea priveşte şi va privi cu admiraţie şi recunoştinţă.

Să amintesc pe Spinoza? Bineînţeles că da. Când se numesc cei mai mari filosofi pe care i-a dat omenirea, se numeşte şi numele lui Baruh (ce prilej de a spune Burăh) Spinoza. Toţi istoricii filosofici îl pun în rând cu Socrate, Plato, Descartes şi Kant. Cel mai mare poet şi anume poetul gânditor al Germaniei, am numit pe Goethe, pe care naţional-socialiştii nu numai că nu l-au repudiat, dar îl revendică chiar ca pe unul de ai lor, a putut spune despre raportul său cu (faţă de) Spinoza, cuvintele pe care Dante le adresează lui Virgil: „Tu şei H mi-o maestro e H mi-o autore" 1. Iar Lessing, celălalt mare clasic german pe care naţional-socialiştii nu l-au repudiat, a spus de altfel ca şi Goethe, că „dacă ar fi să se numească după cineva, nu cunoaşte pe altul decât pe Spinoza".

Ceea ce dă un relief cu totul deosebit personalităţii lui Spinoza este că el a trăit, în conformitate cu concepţiile sale filosofice, ca un adevărat filosof. Deviza lui a fost să nu se mire. să nu se înfurie, să nu îşi bată joc, să nu urască, să nu dispreţuiască, ci să înţeleagă. Goethe a spus despre el că a fost de o dezinteresare nemărginită. (Cum rămâne cu teoria antisemită că la evreu interesul domină totul? Iată o temă de tratat.) Toată viaţa lui Spinoza nu a făcut decât să renunţe. Regele Franţei i-a propus o rentă viageră. A refuzat-o. Kronprinţul Palatinatului i-a propus o catedră la universitatea din Heidelberg, dar fiindcă pusese o condiţie exprimată de altfel numai sub forma unei speranţe, a unei supoziţii, Spinoza e învinovăţit. Rudele, voind să-l

priveze de partea din moştenirea părintească la care avea dreptul după legea olandeză, el s-a judecat cu ele, dar după ce justiţia ţării sale natale i-a dat câştig de cauză, a renunţat la dreptul său, le-a abandonat bunurile ce

1 Eşti învăţătorul şi autorul meu (în ital. În original).

erau ale sale, reţinându-şi numai un pat. A trăit toată viaţa sa modest, sărac, câştigându-şi existenţa cu meseria de şlefuitor de sticle pentru ochelari şi telescoape, ceea ce i-a scurtat zilele, tăind firul unei asemenea preţioase vieţi la vârsta de numai 45 de ani.

Ajunge pentru azi numai această strălucitoare pildă. Dar filosofi evrei, oameni de ştiinţă evrei, de seamă şi cu urme adânci în istoria civilizaţiei omeneşti au fost mulţi, uimitor de mulţi faţă de numărul total al evreilor şi faţă cu grelele condiţii în care erau nevoiţi, aş zice: condamnaţi să trăiască. Dar pentru a încheia astfel – s-a uitat vreodată d. Brătescu-Voineşti la lista premiaţilor din Fundaţia Nobel? Până la 1933, 170 de savanţi din toată lumea au fost distinşi cu premiile acestei Fundaţii, paisprezece dintre ei, circa 9%, au fost evrei. Dacă adăugăm şi pe cei de origine evreiască botezaţi sau născuţi din căsătorii mixte, ceea ce putem face cu atât mai mult în vremea aceasta – când legea nazistă îi defineşte evrei – în număr de încă 8, ar fi deci 20 sau 12% din totalul premiaţilor. Şi să se noteze că numai învăţaţii, literaţii, inventatorii şi descoperitorii care „în anul precedent premierii lor au făcut omenirii cel mai mare serviciu1, pot fi desemnaţi pentru această distincţiune. Pentru alegerea lor, însă, cele mai severe condiţiuni de obiectivitate sunt asigurate. Care alt popor din lume a dat, proporţional cu numărul său, un asemenea procent de aleşi pentru premiul Nobel?

Şi fiindcă d. Brătescu-Voineşti a întrebat în articolul său ce anume invenţii, descoperiri ştiinţifice, opere literare, acţiuni politice de seamă au

1 Aşa prevede testamentul lui Nobel.

Împlinit, au dat evreii, să-i arătăm că dintre evreii (jidanii) distinşi cu premiul Nobel, doi au fost literaţi, cinci au fost chimişti, cinci fizicieni, şase medicinist! iar doi au fost pacifişti. Şi pentru încheiere, să-nchei că printre premiaţii medici au fost: profesorul Paul Ehrlich, descoperitorul salvarsanului, deci cel care a găsit arma de combatere a grozavului flagel al sifilisului, cu condiţia ca oamenii să-şi facă reacţia lui Wassermann (alt evreu) care îngăduie recunoaşterea

din vreme a infecţiei luaţiee.

Cine ştie câţi din sabotorii civilizaţiei nu vor fi aduşi, pe calea acesteia dacă s-ar căuta la vreme. Eminescu, însă, nu ar fi avut tragicul sfârşit, care a rupt firul vieţii celui mai genial poet al României, dacă s-ar fi născut cu mai puţin de un secol mai târziu. De altfel ca şi favoritul naţional-socialiştilor: Nietzsche.

31 mai: Ieri pe seară mi s-a adus vestea că doctorul W. Filderman a fost trimis în Transnistria.

Pentru ce? Cea specială, nu o pot descifra în mod exact. Fiind încă sub urmările hemiplegiei ce m-a lovit, nu am posibilitatea de a căuta informaţiuni. Doar ce ajunge la mine prin persoane, mai mult sau mai puţin bine informate, mai mult sau mai puţin obiective, îmi îngăduie oarecari încheieri, în tot cazul, la originea măsurii, stă chestiunea celor patru miliarde care – cum a spus doctorul Gingold, preşedintele Centralei evreilor, într-un articol apărut în fruntea hebdomadarului Gazeta evreiască din 21 mai 1943 – „ni se cer ca o contribuţie care ar putea, într-o oarecare măsură, răscumpăra sacrificiile cu mult mai mari ale frontului, sacrificii care nouă nu ne-au fost cerute, dar cărora le-au făcut faţă prin jertfa supremă, sumedenie dintre cei mai buni fii ai Patriei, lăsând pentru totdeauna nemângâiate numeroase familii, aşa că orice sacrificii ni s-ar cere trebuie să recunoaştem că nicio jertfă nu poate sta alături de jertfa sângelui şi cea a vieţii pe altarul Patriei”.

Cine cere această contribuţie ca o compensaţie pentru că nu ni s-a cerut jertfa sângelui pe altarul Patriei? Gingold nu o spune explicit în articolul său: O nouă şi excepţională contribuţie1.

Duşman al vorbăriei şi al criticismului sterp – m-am hotărât să mă adresez, şi pe această cale, celor pentru al căror fel de a se comporta în vremurile pe care le străbatem, răspund eu în primul rând, răspundere pe care mi-am asumat-o, călăuzit de cele mai bune intenţii, doritor să îndrept sau – cel puţin – să evit greşeli ale trecutului.

Ni se cere o contribuţie bănească. O contribuţie care ar putea, într-o oarecare măsură, răscumpăra sacrificiile, cu mult mai mari, ale frontului – sacrificii care nouă nu ne-au fost cerute, dar cărora le-au făcut faţă, prin jertfa supremă, sumedenie dintre cei mai buni fii ai Patriei, lăsând, pentru totdeauna nemângâiate, numeroase familii.

Orice sacrificiu s-ar cere, trebuie să recunoaştem că nicio jertfă

nu poate sta alături de jertfa sângelui şi a vieţii pe altarul Patriei.

De asemenea, trebuie să recunoaştem ca, în cuprinsul obştei evreieşti, mai sunt destul de numeroşi cei care stăpânesc înseninate avuţii.

1 Dr. N. Gingold, O nouă şi excepţională contribuţie, Gazeta evreiască, 21 mai 1943.

Aceşti norocoşi – aşa este drept – sunt datori să suporte, fără tocmeală, această contribuţie.

Cred că nimeni nu poate găsi judecata aceasta nelogică sau lipsită de omenie.

Lipsă de omenie ar fi să se ceară sacrificiul micului salariat, oamenilor care trăiesc de astăzi pe mâine şi pentru care reţinerea unui salariu ar însemna – pentru ei îi familiile lor – să li se ia bucăţica de pâine de la gură.

Nu pot îngădui această nedreptate şi de aceea mă adresez celor avuţi, care dacă vor înţelege greutatea momentului, îşi vor putea continua nestânjeniţi activitatea lor rentabilă, venind în ajutorul conaţionalilor cărora norocul nu le-a surâs.

Cei care stăpânesc avuţii, să ştie însă – o spun limpede – că de data aceasta nu e vorba să adune din colţuri de buzunare, ci să facă jertfe, jertfe adevărate, renunţând la o parte din avere în folosul operelor sociale.

Neînţelegerea, din partea acelora al căror capitol sporeşte neîncetat, îndărătnicia, refuzul, întârzierea, tocmeala, nu le-ar putea folosi – ba, dimpotrivă.

Atunci când unii se sacrifică, pentru ca cei care au averi să le poată stăpâni, când alţii luptă pentru existenţa de fiecare zi, este moral şi drept ca cei care au să renunţe de bunăvoie la o parte din bogăţia lor.

Nădăjduiesc că voi fi înţeles.

Acum este de datoria celor mulţi şi conştienţi să deschidă ochii semenilor, care cred, şi de data aceasta, că vor putea lăsa tot greul în seama celor care trăiesc de astăzi pe mâine.

Şi dacă mai există vreo îndoială în sufletul cuiva că trebuie să suportăm acest sacrificiu, să se gândească la ceea ce spune înţelepciunea populară:

„Ai pierdut banul, n-ai pierdut nimic; ai pierdut onoarea, ai pierdui mult; ai pierdut viaţa, ai pierdut tot!”

Nu cunosc, sub forma aceasta, vreun proverb sau dicton în vreo

limbă. Ştiu că, pe nemţeşte, se spunea odată: „Geld verloren, nichts verloren. Ehre verloren, al les verloren". (Ai pierdut bani, n-ai pierdut nimic. Ai pierdut onoarea, ai pierdut totul.) Aşa cum îl citează (îl invocă) doctorul Gingold, el exprimă, poate, o părere de-a sa, dar ar putea semăna mai mult a ameninţare. „Dai bani, bine, nu dai bani, pierzi viaţa!". Nu cred că, chiar în aceste vremi, vreun for autorizat neevreiesc, creştinesc, l-a autorizat pe preşedintele Centralei evreilor să profere asemenea ameninţare. E probabil un exces de zel din partea d-sale, pe care antisemiţii l-ar putea întoarce contra evreilor „pentru felul de a se comporta al cărora şi-a asumat răspunderea", cum spune în acelaşi articol. Căci poţi să spui că a pierde bani, n-ai nimic; şi francezii spun că „plaie d'argent n'est pas mortelle", dar în niciun caz că a pierde onoarea e mai puţin de a pierde totul, căci viaţa iară de onoare nu merită să fie trăită, iar enunţarea părerii contrare ar justifica afirmaţia antisemiţilor că evreii n-au noţiunea onoarei, când toată istoria lor, adevărata lor istorie, cu nenumăratul ei şir de martiri, dovedeşte contrariul.

Rămân, deci, la părerea că înţelepciunea populară, cum o formulează doctorul Gingold, nu este decât o ameninţare rău deghizată, care se traduce în faimosul imperativ: punga sau viaţa!...

Dar să revin la chestia surghiunirii doctorului Filderman. Din tot ce am putut afla asupra ei rezultă că a fost determinată de un memoriu pe care el l-ar fi alcătuit şi pe care Centrala evreilor l-ar fi înaintat guvernului, după unii; conducătorului statului, mareşalul Antonescu, după alţii. O altă versiune spune că memoriul a fost înaintat de Centrala domnului Lecca, împuternicitul guvernului pentru chestiunea evreiască pe lângă Centrală, care, la rândul său, ar fi cerut, printr-un raport adresat mareşalului Antonescu, pedepsirea doctorului Filderman ca sabotor al hotărârii guvernului, după care mareşalul, citind memoriul doctorului Filderman, ar fi fost atât de supărat încât a pus apostila: „Se va trimite în Transnistria". O altă versiune sună că mareşalul a cerut domnului Lecca raportul sus pomenit, în fine, după o versiune conţinutul raportului ar fi displăcut conducătorului; după alta, redacţia1 raportului, prea seacă, prea juristică, prea „avocăţească", cum sună o apreciere pe care am mai auzit-o când doctorul Filderman a fost înlocuit la conducerea evreilor prin doctorul Gingold şi amicul meu Streitman, îndepărtat nu se ştie de ce, cum nu se ştie de ce a fost numit. Ba o a treia versiune voieşte chiar să ştie că un

pasagiu al memoriului doctorului Filderman ar fi fost atât de inabil redactat, încât conducătorul s-ar fi crezut personal vizat, ba chiar ironizat, ceea ce, sunt convins, nu a putut fi şi nici nu a fost în intenţia autorului.

Gândindu-mă la toată această înşiruire de versiuni, conchid şi eu: ce greu este să consonezi adevărul istoric. Şi-mi amintesc de afirmaţia acelui mare istoric englez, Raleigh, mi se pare, care – pe când lucra la o operă a sa – a auzit scandal în stradă, chiar sub ferestrele sale. S-a dus să vadă ce s-a întâmplat: a găsit o mulţime agitată de neastâmpăraţi şi de gură cască; a întrebat pe unul şi pe altul ce s-a petrecut. Unii i-au povestit tot felul de versiuni, alţii au dat din umeri, fiindcă se opriseră văzând că alţii stau – dar precis n-a putut stabili ce se întâmplase, nici

1 Redactarea (n. red.)

chiar după ce vorbise cu inevitabilii poliţişti. Şi atunci şi-a zis: dacă nu poţi găsi adevărul asupra unui incident petrecut lângă casa ta, în momentul când s-a petrecut, cum vrei să stabileşti adevărul asupra unei întâmplări petrecute cu veacuri în urmă? Concluzia: judecata istorică şi, în general, judecata asupra evenimentelor trebuie să fie foarte ponderată, foarte moderată, niciodată apodictică, mai puţin încă severă. E destul ca tu judecător, din propria ta graţie, să fii drept, să te străduieşti a cântări, „le pour et le contre”; să evoci şi să înregistrezi toate mărturiile, toate documentele şi să închei judecata în aşa fel, încât cititorul tău să te poată judeca şi pe tine judecător.

Aşadar, ce a spus d. Filderman în memoriul său care l-a făcut să fie ridicat, bolnav fiind şi trimis la Moghilău în Transnistria, care a devenit un fel de Siberie a României angajate în acest crâncen război? Notez că nu l-am citit, că n-am putut lua cunoştinţă de textul său. Am fost, însă, informat de conţinutul memoriului de mai mulţi prieteni, dintre care unii l-au putut citi.

A reieşit că evreii n-au refuzat să se ducă pe front, că nu li s-a spus ultimativ de a alege între front şi răscumpărare prin bani. Şi în 1877 şi în 1913 şi în 1916 evreii au fost pe front şi şi-au făcut datoria. Chiar zilele acestea se sărbătoreşte Ziua eroilor. Autoritatea s-a arătat dreaptă şi serbare pioasă a fost şi la Cimitirul evreiesc. Excluderea evreilor de la serviciul militar nu a fost şi nu este o favoare. Ea a fost şi este o umilinţă, cea mai mare umilinţă ce li s-a impus. Nu li se poate, deci, imputa, în schimb, o contribuţie bănească excepţională care-i

loveşte

Ceea ce este pentru şi împotrivă (în fr. În original).

numai pe ei. Afirmaţia ar fi făcut-o doctorul Filderman, argumentaţia este a mea şi, probabil, a oricărui om drept şi cu judecată dreaptă. Notez, în treacăt, că, înaintea celuilalt mare război, din care a ieşit România Mare, generalul Berindei, pe când era ministru de Război, elaborase o lege de organizare a armatei, prin care elimina pe evrei de la serviciul militar. Dar evreii s-au opus cu înverşunare. Deşi nu erau recunoscuţi ca cetăţeni români, au luptat contra acestei legi de excepţie ce li se pregătea, au făcut întruniri publice; una care avusese loc la Bucureşti, în sala Dacia, s-a terminat cu o încăierare, urmată de devastarea cartierelor evreieşti. Dar dispoziţia din proiectul de lege care-i excepta de la serviciul militar a căzut.

Dintre multele legi excepţionale ce se făcuseră contra lor, aceasta a fost singura care putea să apară cumva ca aducându-le un avantaj, dar ea a fost singura împotriva căreia s-au revoltat şi s-au apărat din toate puterile lor.

Doctorul Filderman ar fi repudiat, deci, în numele evreilor şi al demnităţii evreieşti o pedeapsă ce li se edicta pentru o faptă de care nu se făcuseră vinovaţi, ci care, împotriva sentimentului lor, le fusese impusă. El ar mai fi relevat în memoriul său că evreilor li s-au luat toate bunurile mobile şi imobile rurale, toate imobilele urbane, că au fost scoşi din casele lor şi siliţi să caute case cu chirii exorbitante, că li s-au luat nenumărate afaceri – totul fără ca până azi să li se fi plătit vreun ban din despăgubirile – şi ele minimale – ce li se făgăduiseră; că au subscris la împrumutul reîntregirii 2 miliarde, că au dat bani, haine, şi rufe în valoare de alte miliarde. Şi, ar fi conchis doctorul Filderman, că socoate ca absolut exclus ca evreii să mai poată da acum încă 4 miliarde.

Toate aceste constatări sunt absolut exacte. Orice evreu era în drept să le facă. Niciunul, nici doctorul Filderman, nu s-a gândit în actualele împrejurări, nici nu se putea gândi să jignească, în formularea lui, pe cineva, necum pe conducătorul statului. E drept că adevărul nu e totdeauna agreabil de auzit, mai cu seamă cei atotputernici îl suportă cu atât mai puţin, cu cât îi face să bage de seamă că au comis o greşeală, dar „cuius aures claussa veritato sunt, ut ab amicis verum audire nequeat, huius salvo desperanda est" [a spus Cicero (958). După toate informaţiile ce mi-au parvenit, conducătorul

statului român apreciază şi încurajează adevărul. De ce atunci doctorul Filderman a fost deportat? Să fie, într-adevăr, pentru că l-ar fi formulat într-un pasagiu în mod nefericit? Parcă nu-mi vine să cred. Care e, deci, soluţia enigmei? Să se găsească, oare, dezlegarea în atacul furibund pe care Volkischer Beobachter din Viena, din 29 mai 1943, îl îndreaptă contra doctorului Filderman printr-un articol purtând un titlu pe trei coloane şi prin care saltă de bucurie că doctorul Filderman „a fost trimis la… Tg. Jiu?"

4 iunie. Azi am putut lua cunoştinţă de un extract autentic din memorandul drului Filderman, care i-a atras deportarea la Moghilev (Moghilău), unde a şi sosit, însoţit de soţia sa, după o călătorie

1 Cine îşi ţine urechile astupate pentru a nu auzi adevărul de ia prieteni nu poate nădăjdui în salvarea sa (în latină, în original).

care a decurs în condiţii bune, ceea ce pare a îndreptăţi concluzia că va avea un tratament omenos.

Lectura extractului m-a confirmat în toate părerile pe care le-am exprimat sub data de 31 mai. E drept că memorandul său este o expunere a tuturor grozavelor suferinţe materiale ce s-au impus evreilor. Cele morale răsar îndărătul celor materiale, deşi d-rul Filderman nu a insistat asupra lor. Dar orice om cu inima la locul ei, le poate deduce şi simţi.

Îndărătul confiscărilor de averi, eliminărilor din întreprinderi alcătuite, clădite, dezvoltate cu multă trudă, a înlocuirilor de patroni, funcţionari, lucrători, stă nu numai mizeria materială, ci chinul moral, umilinţa, pauperizarea, stă deprimarea ce cuprinde pe orice om în faţa ruinelor unei vieţi de activitate, stă ceva mai mult, stă pâinea pentru om şi familie. Evident că cineva care citeşte, m şi între rândurile unui memorandum, îşi dă seama de toate acestea şi, dacă a contribuit la ele, nu poate fi agreabil impresionat. Zadarnic îşi invocă argumentele ce i s-au părut juste şi concepţiile ce i s-au părut îndreptăţite pentru a lua măsuri cu asemenea tragice consecinţe. Nu memoriul, memorandul doctorului Filderman, ci conştiinţa mijindă a consecinţelor neprevăzute, şi poate chiar nedorite, începe să-şi îndeplinească rolul moral. Poate şi gândul: la ce bun?

Dar s-ar putea ca şi alte consideraţiuni să survie. Considerând consecinţele tuturor măsurilor ce s-au luat împotriva evreilor, d-rul Filderman nu s-a ocupat de ele decât strict în măsura în care au privit şi privesc evreii. Dar demaram şi un alt aspect, acela de a şti dacă

evreii au folosit, folosesc şi pot folosi ţării şi poporului român.

Necontestat că ele au dus şi tind să ducă la completa pauperizare a evreilor, la distrugerea activităţii lor pe toate tărâmurile pe care au fost activi, şi pe care au adus – aceasta nu se poate contesta – mari foloase ţării. Antisemiţii pot urla cât vor împotriva evreilor, le pot contesta orice calitate, orice aptitudine, dar nu pot înlătura realitatea că, mai cu seamă în domeniul economic, evreii au fost în multe ramuri creatori. Comerţul şi industria ţării sunt într-o bună parte opera lor. Nu că românii nu ar fi putut face ca dânşii. Mai mult decât probabil că da. Dar se uită că România modernă nu datează decât de cel mult un secol, că de la Unirea Principatelor au trecut abia optzeci de ani, de la proclamarea independenţei şaizeci, de la regalitate tot atât, de la Unirea cea mare douăzeci şi cinci, şi că România modernă a putut fi clădită pe un pământ bogat şi rodnic, dar tehnic aproape din nimic. Tot ce era capacitate românească a fost utilizat pentru crearea, întemeierea şi dezvoltarea aparatului de stat. Tot restul ducea lipsă de oameni şi lipsă de resurse. Evreii au îndeplinit acele funcţii economice de care românii nu că nu voiau, dar nu puteau să se ocupe, de vreme ce era nevoie, de toate aptitudinile lor, pentru a construi personalul politic, administrativ şi militar, fără de care statul român nu s-ar fi putut închega şi dezvolta. Aşa fiind, evreii nu au ocupat locurile românilor, căci comerţul şi industria principatelor române erau foarte reduse, atât în interior, cât şi în afară. E drept că, relativ repede, au luat o surprinzătoare dezvoltare. Statistica comerţului exterior o arată în mod impresionant. Agricultura, e drept, a contribuit mult la aceasta. Ea a fost rezervată aproape excluşi v românilor. Niciodată nu se va putea lăuda îndeajuns munca stăruitoare, neobosită a ţăranului nostru. Dar şi în acest domeniu acţiunea evreilor a jucat, direct şi individual, un rol. Mult huliţii arendaşi evrei, Costinerii şi Fischerii, care au fost criticaţi atât de mult – au introdus în agricultură multe ameliorări tehnice şi au fost pentru ţărani o năpastă mult mai mică decât fuseseră pe vremuri arendaşii greci şi marii proprietari români. Răscoala din 1907 au furnizat în această privinţă o ilustraţie lămurită; niciun Costiner sau Fischer nu a fost lovit sau asasinat. Sub presiunea unei propagande în care aţâţarea antisemită a jucat rolul hotărâtor, câţiva evrei, locuind la sate, au fost încărcaţi în căruţe cu boarfele lor şi au fost expulzaţi. E unul din titlurile mele ziaristice că am prezis atunci, prin Adevărul, că această răscoală îndreptată contra evreilor va deveni repede o

răscoală cu caracter social şi a fost o tristă satisfacţie pentru mine că această prezicere s-a realizat mai curând decât chiar s-ar fi putut crede. Cu iuţeala fulgerului, spiritul răzvrătitor a trecut Milcovul şi ce s-a petrecut pe urmă în satele Munteniei şi Olteniei a fost atât de grozav, proprietari şi arendaşi români au avut să sufere în trupul şi avutul lor atâta cruzime, încât ţara întreagă apărea periclitată. La Capsa, marele agricultor Nicuiescu Dorobanţii, încuscrit chiar cu Brătienii, rostea teribila frază că „dacă guvernul nu poate restabili ordinea, să vie Franz Josef cu oştirea lui ca s-o restabilească"; guvernul conservator credea necesar să demisioneze pentru a face loc unuia liberal sub Din. A. Sturza; acesta îmbrăţişa într-o şedinţă „istorică" a Camerei pe marele său adversar, pe Belzebut – Take Ionescu, iar generalul Averescu, chemat să potolească răscoala, pornea cu oştirea sa, bombardând sate întregi, ucigând sute de răsculaţi, ba lăsând să se comită acele „orori inutile" care, fără curajoasa intervenţie a lui Constantin Miile prin Adevărul ar fi putut face şi mai multe victime, ba duce la cine ştie ce complicaţii.

Scriind acestea nu înţeleg, firește, să iau apărarea arendaşilor, fie ei evrei sau nu, ci să stabilesc că şi arendaşii, ca şi marii proprietari, ca şi evreii în comerţ şi industrie, nu au făcut decât să îndeplinească un rol util şi rodnic, că au constituit cadrele economice şi sociale necesare, indispensabile, ce, cu vremea, aveau să dispară şi de la sine, fiindcă nimic nu-i etern; doar că respectul de adevărul istoric şi respectul pentru dreptate reclamă să lase să se recunoască partea lor de merite. Să se recunoască şi partea de merit a evreilor, care, de altfel, ştiu, ar trebui să cunoască din experienţa lor istorică soarta ce le este destinată, cea a maurului din drama lui Schiller, Fresco: „Maurul şi-a făcut datoria, maurul poate să plece!". Că nu e drept să se arunce cu noroi, cu hulă, în veşnicul Ahaşver ar trebui să fie de la sine înţeles. Şi ar fi, dacă Germania lui Goethe şi a lui Kant nu ar fi ajuns să fie exemplul celor mai barbare persecuţii contra evreilor, nu ar fi ajuns să fie pionierul unor principii şi metode politice care întoarce omenirea spre cele mai negre vremi ale evului mediu! Greşeala fundamentală a noii politici, pe care România mai mult o suferă decât o practică din inimă, este că această politică uită că statul român s-a născut, a crescut şi s-a dezvoltat sub auspiciile biruinţei ideilor liberale în Europa, în lume.

Însăşi ideea naţională îşi datorează existenţa şi mersul ei

triumfului Revoluţiei Franceze. Şi dacă primul rege la României, înţeleptul Carol I, care a jucat un atât de mare rol în dezvoltarea ei, a fost un german, el n-a ajuns pe tronul ei decât graţie sprijinului lui Napoleon III, al Franţei.

Să revin, însă, la chestiunea dacă eliminarea crescândă din viaţa economică a ţării, dacă pauperizarea evreilor poate fi, dacă va fi utilă României, poporului român. Momentan, aparenţele pot face pe unii să creadă că da. Nu mă îndoiesc niciun moment că viitorul va arăta că nu. Un singur exemplu va arăta de ce gândesc aşa.

Nu e mare lucru să preiei în timpuri excepţionale, când şi mărfurile demodate şi putrezite în rafturi au preţuri exorbitante, să preiei şi să conduci întreprinderi cunoscute şi introduse la clienţi. Pentru aceasta nu trebuie nici mare experienţă, nici mare îndemânare, nici mare pricepere, mai ales când ţi se deschid credite mari cu dobânzi mici, pe care predecesorul tău, cel care a creat şi dezvoltat afacerea, nu le-ar fi putut avea. Dar va veni momentul întoarcerii la normal. Va trece războiul şi, oricine ar rămâne biruitor, va veni haosul, mai ales economic. Atunci va trebui experienţa celor cărora nimic nu le-a venit uşor, care au avut vasta experienţă a practicii şi cine ştie dacă maurul, de care vorbeam mai sus, nu va fi, nu va trebui rechemat. Dar va mai fi el găsit? Va mai avea el hulitul, oropsitul şi sâcâitul, elasticitatea, energia, priceperea, rezultat al continuităţii unei anume activităţi necesare pentru a o lua de la capăt? Nu că am vreo îndoială că, cu timpul, omul normal, de orice naţionalitate ar fi, poate învăţa orice meserie, îndeplini, mai mult sau mai puţin bine, orice activitate, dar cu condiţia să aibă timpul acela necesar şi să nu fi profitat de hazardul unor împrejurări excepţionale care nu se pot repeta şi nici nu pot dura.

Dar, în afară de aceste consideraţii de ordin mai general, sunt şi altele care pledează, din punct de vedere obiectiv, românesc, contra măsurilor de constrângere economică a evreilor. O ţară şi economia ei nu pot profita de faptul că o parte a populaţiei sale e pauperizată şi redusă la mizerie. Oricât ar profita unii români de sărăcia evreilor, complet nu vor putea ocupa locul lor.

Gaura ce se creează în economia ţării va rămâne şi va creşte. De altfel şi suma ce se cere, patru miliarde, e exorbitantă. E doar sigur că, pe puţin, jumătate din populaţia evreiască e complet săracă şi redusă, pentru tot ce priveşte viaţa ei, la ajutorul celeilalte jumătăţi. Cealaltă

jumătate însă, redusă şi ea, în cea mai mare parte relativ săracă, se compune în majoritate acei, din aşa-zişi „Luftmemehen" * care trăiesc de azi pe mâine, de la mână la gură.

Rămâne deci un număr foarte restrâns de oameni care au avere şi sunt chemaţi, sub pedeapsa deportării sau a executării, să procure cele patru miliarde. Patru miliarde! După Sedan, Bismarck a cerut Franţei o despăgubire de război de cinci miliarde franci. Se va spune: doar erau franci de aur! Aşa este, totuşi ea a fost considerată formidabilă, dar patriotismul francez a reuşit s-o achite într-un timp care a fost socotit atunci record şi a uimit lumea, însăşi cifra ca atare e formidabilă. După Sedan ea a fost cerută unui popor întreg, unui popor care era

1 Oameni fără teniei (în germ. În original).

socotit a fi cel mai bogat din Europa. Unui popoi care număra, şi atunci poate, treizeci de milioane de suflete. La noi se cere unei populaţii – ca să iau o cifră exagerată de şase sute de mii de suflete1, în majoritate sărace – în totalitatea ei despuiată de cele mai multe bunuri ale ei, ba chiar şi de mijloacele ei de existenţă, patru miliarde de lei – să zicem a 32 lei francul elveţian, eminamente aur, căci nimeni nu admite că leul nostru e devalorizat – se cere această sumă în numerar, şi se cere până în două luni! Crede cineva, realmente, că se găsesc miliarde în numerar în mâinile evreilor din România? Oricât de bogaţi ar fi ei, şi sunt departe de a fi atât de bogaţi cât îi cred unii români, şi chiar unii evrei mai săraci, ei au, desigur, cea mai mare parte a avuţiei lor angajată în afaceri, a căror lichidare nu s-ar putea face decât cu mari pierderi personale, dar mai ales pentru economia naţională. S-ar mai putea spune multe în această privinţă, dar cred că ajung aceste fugare indicaţii pentru a se aprecia cum trebuie că însăşi ideea acestei uriaşe contribuţii este o greşeală fiindcă, în primul rând, va fi păgubitoare înseşi intereselor economice şi financiare, bineînţeles ale ţării.

Dar peste aceste argumente, strict economice şi financiare, mai este unul de o formidabilă importanţă politică şi socială care condamnă, din punctul de vedere al intereselor ţării şi ale poporului român.

1 După ocuparea Bucovinei de Nord, Basarabiei şi ţinutului Herţa de către fosta URSS şi cedarea silită a Transilvaniei de la Nord prin Dictatul de la Viena, impus de puterile Axei, în Vechiul Regat şi Sudul Transilvaniei rămăseseră mai puţin de 300.000 de evrei.

toată politica de constrângere economică ce s-a practicat la adăpostul condiţiilor excepţionale de război, faţă de evrei.

Tocmai în acelaşi timp cu teroarea antisemită, s-a pornit să se proclame groaza de bolşevism. Nu s-a deschis însă, oare, cu exproprierea totală, până azi fără despăgubire reală, teoretic cu o despăgubire minimală în perspectivă, calea bolşevismului în această ţară? Deocamdată, antisemitismul orb se va bucura că s-a luat evreului avutul său, beneficiarii se vor bucura că profită azi de acest avut, ca chiriaşi, administratori, eventual camufleuri, dar numărul acestor mulţumiţi care aşteaptă şi ei să devină proprietari, nu numai beneficiari avutului numitului les este total limitat şi, în faţa lor, se vor ridica acei români mult mai numeroşi şi, după părerea lor, cel puţin tot atât de merituoşi, de nu chiar mai merituoşi, şi vor cere partea lor din avutul românilor bogaţi. Pe ce s-ar baza cei care nu ar voi să admită o asemenea posibilitate, ba chiar probabilitate? Pe forţa opresivă a statului? Sunt curente sociale contra cărora această forţă e prea slabă, poate chiar neputincioasă. De mult a spus un om politic, Cavour mi se pare, cu baionetele poţi face orice, numai să te aşezi pe ele nu poţi. Şi apoi ţarul şi nobilimea rusă au ştiut totdeauna să utilizeze forţa! mai putut-au, oare s-o facă şi la sfârşitul trecutului război? Nimeni nu doreşte această eventualitate. Orice om cu mintea întreagă trebuie să o repudieze. Dar după precedentele cunoscute şi în perspectiva consecinţelor acestui războiu, cine e omul care să fie cu totul refractar în faţa unei asemenea temeri?

Chiar dacă ar fi posibil să spui în gura mare aceste treburi, încă ar fi drept să te gândeşti dacă e bine s-o faci. Vorba lui Fontenelle: „Şi avais la main pleine de verile, le me garderais bien de l'ouvrir" 1.

5 iunie. Recitesc articolul Făţărnicia evreiască semnat de Brătescu-Voineşti şi apărut la locul de frunte al Poruncii Vremii, în 30 mai, acolo unde, de obicei, îşi publică articolele sale doctorul Ilie Rădulescu, directorul numitei gazete. D. Brătescu-Voineşti începe cu o formulare de principiu care îndrituieşte cele mai frumoase aşteptări: „Când – scria domnia sa – ai ajuns la încredinţarea că urmărirea şi descoperirea adevărului este o condiţiune fără de care nu se poate săvârşi absolut niciun progres"...

Citind acestea te aştepţi să urmeze concluzia că prima datorie este că cauţi adevărul, în primul rând să cauţi adevărul. Dar nu! D. Brătescu-Voineşti continuă astfel: „Atunci ceea ce îi pare mai

revoltător (celui care şi-a făcut pomenita convingere) în activitatea evreilor este făţărnicia, nevoia lor imperioasă şi permanentă de a ascunde adevărul!" Să presupunem un moment că aşa este, că evreii sunt făţarnici şi că simt nevoia de a ascunde mereu adevărul. Dacă ştii la ce persecuţii au fost expuşi de-a lungul secolelor, dacă vezi la ce primejdii sunt expuşi în timpul de faţă, cum nici averea, nici viaţa nu le este sigură, cum li se taie orice putinţă de a-şi organiza existenţa, cum mai presus de toate sunt moralmente loviţi (şi cu concursul domnului Brătescu-Voineşti) ar fi, oare, de mirare, nu ar fi, dimpotrivă.

1 Dacă aş avea pumnul plin de adevăr, m-aş feri să-l deschid, (în fr., în orig.)

explicabil, dacă ei s-ar preface, dacă ar ţine adevărul ascuns în sufletele lor şi dacă ar recurge la refugiul din toate timpurile al celor slabi, la disimulare? D. Brătescu-Voineşti are oarecum sentimentul că aşa este, căci spune mai departe despre făţărnicia, sau pretinsa făţărnicie a lor: „Fie că o fac în mod conştient, fie că o fac numai din instinct, ei consideră adevărul ca fiind cel mai mare adversar, ca cea mai mare primejdie (ilizibil).

D. Brătescu-Voineşti îşi dă seama că, dacă într-adevăr minciuna ar fi partea evreilor, aceasta ar fi din acel instinct, propriu fiecărei vietăţi, instinctul de conservare, în subconştientul său, domnia sa simte cum, hărţuiţi cum sunt, evreii nu se împacă cu pornirea antisemită a d-sale. Aceasta nu-i convine, pentru că ar reclama scuză şi compătimire, fiindcă ar fi un teribil rechizitoriu contra acelora care persecută evrei sau contribuie la persecutarea lor prin formulări care ar justifica-o, ar însemna cel mai teribil rechizitoriu contra d-sale, însuşi. Aşa fiind, domnia sa alunecă asupra invectivei. Domnia sa dă explicaţii şi cum ştie că „urmărirea şi descoperirea adevărului" este condiţia sine qua non a progresului, trece prin acest incident sau accident şi constată că evreii sunt făţarnici şi mincinoşi fiindcă „adevărul e cea mai mare primejdie a (ilizibil).

Unde şi cum a căutat şi găsit acest „adevăr", d. Brătescu-Voineşti nu spune. Dar orice om care gândeşte ştie că el este la baza antisemitismului politic, a antisemitismului zgomotos (ilizibil), cum îi zic nemţii, şi cum l-a impus statului şi poporului german, naţional-socialismul. D. Brătescu-Voineşti, însă, se crede obligat să invoce şi oarecare dovezi pentru afirmaţia, pentru acuzaţia sa. Conchide deci: „De aceea, fondul învăţăturii evreieşti este dialectica,

scopul ce urmăresc învăţătorii lor este ascuţirea minţii şcolarilor pentru a face din ei dialecticieni desăvârşiţi, capabili de cele mai miraculoase răstălmăciri". Numai puţină gândire arată că, şi cu această afirmaţie, d. Brătescu-Voineşti care vede în căutarea adevărului pârghia oricărui progres – se află alături de adevăr, pe care nu a făcut nicio sforţare să-l caute. Căci dacă făcea cea mai mică sforţare, afla că fondul învăţăturii evreilor nu este dialectica, ci etica aceea morală, pe care a acceptat-o şi a însuşit-o în bloc şi Biserica creştină, dialectica neputând forma fondul unei învăţături, de vreme ce nu e decât o metodă pentru găsirea, înţelegerea şi justificarea eticii şi a adevărului filosofic, în general. La origine, dialectica înseamnă arta de a convorbi cu alţii şi cu tine însuţi, apoi arta de a demonstra, de a face dovada tezelor filosofice. Socrate şi Platon, dintre filosofii antichităţii greceşti cei mai iluştri, s-au servit de dialectică. E drept că sofiştii s-au folosit şi ei de metoda dialectică pentru a da şi minciunii aparenţa adevărului. Dar faptul că se poate abuza sau se abuzează de o metodă, nu dovedeşte nimic împotrivă-i. Când d. Brătescu-Voineşti spune că dialectica e fondul învăţăturii evreieşti, acesta e un sofism, când adevărul incontestabil este vizibil pentru toată lumea care cunoaşte Biblia, Cartea Cărţilor, fondul învăţăturii evreieşti, pe care toate Bisericile creştine şi-au însuşit-o şi pentru menţinerea căreia evreii au suferit şi suferă martiriul, toate cărţile lor chemate s-o interpreteze nefiind decât garduri de asigurare contra iruperii în grădinile ei morale a fiarelor şi porcilor care, dintotdeauna, au pândit-o şi au urât-o. Evreii, prin definiţie făţarnici şi mincinoşi şi neinimoşi – de aceea, oare, au rezistat tuturor persecuţiilor, au acceptat torturile Inchiziţiei şi s-au lăsat măcelăriţi şi arşi de vii pentru credinţă? Nicio naţiune nu se poate lăuda cu atâţia mucenici ca dânşii, în cele două milenii ale rătăcirii lor prin lume, goniţi de pretutindeni, exploataţi, despuiaţi, măcelăriţi, ei au rezistat rămânând devotaţi credinţei lor, legilor care sunt esenţialmente de ordin moral. Au văzut prăbuşindu-se în acest timp Imperiul roman, cel de apus şi de răsărit, Imperiul roman de naţiune germanică, cum îşi zicea cu mândrie, au supravieţuit la atâtea războaie, Imperiul habsburgic, celui al Romanovilor, au suferit revoluţii şi prefaceri uriaşe; au avut partea lor în prăbuşirea păgânismului, în întemeierea şi dezvoltarea creştinismului, o asemenea putere de a suporta, de a sfida toate suferinţele, de a participa la multe din cele mai mari descoperiri şi

cuceriri ale civilizaţiei (descoperirea Americii între altele, explorarea Africii de exemplu), se poate, oare, înţelege aceasta fără a se deduce din simpla putere a lor de rezistenţă că au un rost în omenire, o misiune şi anume o misiune în sensul adevărului, al omeniei, ai dreptăţii! Atâtea popoare s-au prăpădit în condiţii mult mai puţin grele pentru ele decât au fost cele în care au trăit evreii! De peste cinci milenii datează istoria lor cunoscută, istorie a cărei fiecare pagină este scrisă cu sânge; care alt popor poate privi asupra unui trecut de aceeaşi lungime, fără a fi transformat prin amestecuri, iară să fi fost absorbit de altele care au venit peste dânsul?! Care alt popor nu şi-a schimbat într-un asemenea interval măcar o dală legea, credinţa? Departe de mine gândul de a cădea într-un şovinism, într-un naţionalism exaltat şi exclusivist. Sunt fiu al acelui popor care a adus omenirii vestea că omul a fost făcut de Dumnezeu după chipul şi asemănarea sa, deci că, înaintea acestuia, toţi oamenii sunt egali, iar dacă evreii au fost proclamaţi poporul ales, apoi nu s-a înţeles şi el n-a înţeles niciodată că aceasta-i creează o situaţie privilegiată între popoare, o superioritate materială sau politică asupra lor. Dacă vreodată ar fi fost ispitit să gândească aceasta, persecuţiile şi umilinţele cărora a fost şi este expus, ar fi trebuit să-l împiedice, l-au împiedicat să cadă în asemenea eroare, în asemenea păcat. Poporul ales? Da, dar ales ca să fie mărturie a Dumnezeului unic, din care omul, ca şi tot ce se vede în natură, e numai o parte, o părticică, un popor despre care un mare învăţat şi conducător al său a spus: „Etica este principiul iudaismului. Religia sa voieşte să fie învăţătura moralei şi este, realmente, învăţătura acesteia".

Şi unui asemenea popor, cu o asemenea religie, pe care în totalitatea sa nicio persecuţie, nicio suferinţă nu l-a putut determina să renunţe, d. Brătescu-Voineşti vrea să-i insinueze că trăieşte numai în făţărnicie şi numai în minciună? Cum am spus, nu sunt naţionalist, mai puţin încă sunt şovinist evreu şi, dacă amintesc cele de mai sus, o fac pentru a combate veşnica nedreptate ce se înverşunează contra poporului evreu. Simplul fapt că atâta nedreptate nu l-a copleşit, nu l-a şters din istoria veşnic curgătoare a omenirii dovedeşte rolul ce-l are în această istorie. Ticăloşi, făţarnici, mincinoşi sunt la toate popoarele, dar nimănui, nici chiar domnului Brătescu-Voineşti, nu-i trecea prin gând să spună că fiindcă un Popescu oarecare sau un Schulze sau un Dupont oarecare e făţarnic, mincinos, criminal, chiar românii, nemţii

sau francezii sunt criminali. Valoarea oamenilor se măsoară după ceea ce fac pentru poporul, pentru ţara lor, în ultimă linie, ca să zic aşa prima linie (a frontului), pentru omenire. Şi în acest sens sunt puţine popoare cu care nu se poate măsura cel evreiesc, mai puţine care să-l întreacă, dacă judecata se face cu obiectivitate, făcând cinstit raportul condiţiilor de viaţă în termenii de comparaţie.

În articolul domnului Brătescu-Voineşti, de care mă ocup, domnia sa întreabă cu ce drept evreii îşi zic sau se cred poporul ales, cu ce drept Biblia le atribuie acest titlu! „Să dovedească, exclamă domnia sa, pe ce se sprijină pretenţia lor" şi, cu o întorsătură, pe care domnia sa ar numi-o jidănească, insinuează că evreii reclamă „supremaţia asupra celorlalte neamuri". Nu crede, însă, ca să arate unde şi când a pretins poporul acesta nenorocit şi oropsit supremaţia? Când, însă, vezi cu ce dârzenie, cu câtă resemnare rabdă toate persecuţiile, insinuările, calomniile ce se îndreaptă contra lui, ai fi ispitit să crezi că, într-adevăr, are o superioritate şi (ilizibil), însă una mare fiind morală, asupra duşmanilor săi.

Tot urmând aceeaşi linie în căutarea adevărului, căutare despre care domnia sa proclamă a fi convins că e singura cale pe care se desăvârşeşte progresul, domnia sa ajunge şi la afirmaţia că „pentru a-şi masca intenţiile, spre a nu trezi bănuielile victimelor… evreii au născocit masoneria, în lojile cărora, la întuneric, sub pretextul urmăririi unor scopuri umanitare… îşi duc la îndeplinire planurile de cucerire a lumii". Scriind astfel, d. Brătescu-Voineşti nu face decât să amestece invenţiile ignoranţei şi minciunii antisemite, pe care şi le însuşeşte fără nicio rezervă, în niciun punct, însă, nu s-a străduit să cerceteze adevărul. Căci, dacă îşi dădea cea mai mică osteneală să caute adevărul, nu putea să înşire aceste fraze…

Sunt evreu, dar nu sunt mason. Aş fi dorit să fiu, dar ocazia nu mi s-a prezentat, poate şi din cauză că nu am avut încredere în ceea ce s-a prezentat aci, la Bucureşti, sub firma masoneriei. De altfel, sub firma aceasta, ca şi sub orice firmă nebrevetată, se poate ascunde orice. Nu au fost la noi pe vremuri, şi în Germania adesea loji, aşa-zis masonice, care nu numai că nu primeau evrei, dar erau antisemite? Dar dacă d. Brătescu-Voineşti ar fi deschis o carte, fie şi numai o enciclopedie, nu ar fi putut face afirmaţiile pe care le-a făcut. Mai întâi, nu evreii au născocit masoneria. Ea a apărut, prin 1717, în Anglia, de unde a trecut în Franţa şi în ţările romanice, unde a luat cea mai mare

dezvoltare. Formele şi simbolurile ei sunt acelea ale breslelor zidarilor. Unii au dedus, de aceea, că meşterul Manole şi calfele lui, care, după legenda populară, ar fi clădit mănăstirea Argeş în condiţiunile ştiute, ar fi fost masoni. D. Victor Eftimiu a şi scris la noi o piesă pe această temă. Dar, în realitate, francmasoneria modernă nu datează din timpuri prea depărtate. Zidarii marilor domuri şi biserici erau constituiţi în anume bresle (Bauleiten) care purtau anume embleme şi, ca simbol, unele din uneltele lor de lucru. Legătura masoneriei moderne cu ele, la preluarea acestor simboluri, la preluarea împărţirii lor în grade, ucenici, calfe, maiştri, la păstrarea secretelor breslelor lor, la atâta se reduce, încolo, tot ce se spune despre originile francmasoneriei sunt supoziţii sau teze până azi nedovedite, dar puse înainte fie de unii adepţi ai masoneriei, pentru a-i mări strălucirea, fie de adversarii ei, pentru a o defăima. Aşa, unii i-au atribuit origine egipteană. Castele egiptene ar corespunde gradelor masonice şi însuşi Moise ar fi aparţinut, ca unul ce fusese crescut la curtea faraonului, castei superioare, al cărui mister ar fi fost monoteismul pe care l-a hărăzit apoi poporului evreu. Alţii au susţinut că un fel de masoni au fost esenienii, un ordin care a existat şi s-a agitat în Palestina vremii lui Hristos. Acestuia i-ar fi aparţinut şi sfântul Ioan Botezătorul. Alţii pretind să stabilească originea masoneriei în timpul regelui Solomon, care şi-ar fi organizat ziditorii Templului din Ierusalim într-un ordin care să păstreze tainele meseriei lor. Dintre preoţii, călugării şi ordinele catolice care au combătut masoneria ca ateistă (ceea ce nu este) au fost unii care au susţinut că masoneria are legământ cu diavolul, că acesta este secretul ei cel mare, iar ceremoniile şi simbolurile ei au de scop citarea, invocarea, slujirea Satanei, a lui Belzebut, etc. Sigur, însă, este că masoneria modernă îşi are originea în Anglia, că i-au aparţinut şi-i aparţin oamenii de seamă, genii cu care omenirea se cinsteşte. Să citez numai câteva nume: Carnot, Condorcet, Danton, Camille Desmoulins, Helvetius, Lacepeda, Laplace, Voltaire, Diderot, La Fayette, Lessing, Mauperuis, Goethe, Herder, Fichte, Manzoni, Garibaldi, Cavour, mărimi ca Napoleon I, Napoleon III, Frederic cel Mare (da, acest erou ideal al nazismului) şi nenumăraţi alţii.

Când citesc aceste nume – şi ele sunt puţine, din alte multe care ilustrează istoria lumii – nu poţi susţine că au făcut parte dintre „cei naivi pe care evreii i-au îmbrobodit" sau dintre cei pehlivani, pe care „i-am cumpărat", cum se exprimă atât de elegant d. Brătescu-Voineşti?

Că atâtea ilustraţii ale omenirii s-au pretat la iscodirea evreiască ce este, după novelistul nostru, francmasoneria? Că au fost şi sunt mulţi evrei masoni? Că aceştia activează cu pasiune pentru scopurile masoneriei? Cine s-ar putea mira dacă are în vedere că toleranţa, egalitatea şi frăţia între oameni sunt printre aceste scopuri? E explicabil, e natural ca, pretutindeni unde se luptă pentru marile idealuri ale omenirii, să se afle şi poporul care a suferit şi suferă mai mult de pe urma intoleranţei, a lipsei de omenie, de dreptate, de adevăr? Căci definiţia cea mai simplă cu privire la francmasonerie spune că „ea este terenul neutral pe care oamenii însufleţiţi de voinţa de a educa şi înţelege, se adună pentru ca, copii ai aceluiaşi părinte, să-şi întindă mâna frăţeşte şi să lupte pentru solidaritatea omenirii civilizate".

Printre făuritorii Franţei democratice şi liberale au fost, la locurile cele mai de seamă, francmasonii. A lor a fost în bună parte ideea şi acţiunea deşteptării şi unirii Italiei (Rissorgimento) şi e îngăduit oare să se spună că, în generaţia care a lucrat la începuturile făuririi României moderne, au fost francmasonii (C. A. Rosetti), iar ajutorul cel mai eficace din străinătate le-a venit de la fruntaşi ai masoneriei franceze (Napoleon III, Edgar Quinet, Jules Michelet)?

Cum se vede, nu e chiar atât de mare ruşine să aparţii francmasoneriei, care are un trecut glorios. Goana pe care au pornit-o contra francmasoneriei regimurile care urăsc libertatea şi lumina nu face decât să adauge la această glorie. Nu e deci umilitor, deşi poate periculos, să fi aparţinut ei. Eu însă nu i-am aparţinut şi, dacă relev unele din titlurile ei, o fac numai pentru a arăta cum caută d. Brătescu-Voineşti adevărul şi pentru a demonstra că masoneria nu e, cum susţine domnia sa, o născocire (iscodire) a evreilor, deşi dacă ar fi, apoi ar fi numai spre onoarea lor.

De altfel, istoria arată că, deoarece libertatea exclude antisemitismul, că libertatea exclude intoleranţa, deoarece antisemitismul e simptomul cel mai caracteristic lor, al statelor şi popoarelor lipsite de libertate sau duşmana ei. Căci, pe când scriu aceste rânduri, presa nazistă pune în circulaţie zvonul că antisemitismul iar s-ar întinde în Anglia. Aceasta în baza faptului că, în presa engleză, se duce o campanie contra antisemitismului. Frankfurter Zeitung din 14 mai 1943, reproduce concluzia unui articol scris de deputatul laburist Laski şi apărut în revista New Statesman.

Iată cum sună ea: „Învăţătura istoriei este categorică. Duşmanul evreilor e duşmanul libertăţii. De aceea structura morală a unei naţiuni e determinată de conştiinţa ei că revendicarea de libertate a evreilor este identică cu dreptul propriului popor de a-şi lepăda lanţurile. Unde. Însă, un popor rămâne insensibil în faţa agoniei evreilor, el conlucrează la organizarea propriei sale robiri".

10 iunie. Terminai şi citirea unei mici broşuri Nicolae Iorga, apărută în seria Cartea cu vieţi ilustre a editurii „Vremea" şi scrisă de I. Barbu Theodorescu, care, după cât se spune, a fost secretarul istoricului şi s-a devotat, pare-mi-se, dezvăluirii personalităţii fizice şi morale a acestuia. Broşura e scrisă cu acea uşurinţă şi superficialitate, care a fost partea cea slabă a maestrului. Activitatea literară a lui Nicolae Iorga, spune autorul, s-ar fi situat la o întretăiere a istoriei literaturii şi politicii României. Mort Alecsandri, mort Creangă, mort Eminescu, mort Kogălniceanu, a murit şi „Junimea", după ce unii dintre membrii ei încetaseră de a trăi, iar alţii „alunecaseră" în domeniul politic, „însuşi conducătorul – Ti tu Maiorescu – trece în tabăra luptelor sociale, urmat şi de alţii, spre pildă, de Barbu Delavrancea". Ca să fi existat în acea vreme „o tabără a luptelor sociale" cred că nimeni nu ştie, afară dacă prin aceasta se face aluzie la tabăra socialiştilor, concentrată sub egida lui Ion Nădejde la „Contemporanul". Dar Maiorescu n-a putut trece în această tabără pe care a combătut-o. Ar rămâne presupunerea că d. Barbu Theodorescu considera că prin polemica sa cu Gherea, regretatul Titu Maiorescu a intrat în tabăra luptelor sociale. Această polemică, însă, care va rămâne unul dintre cele mai frumoase monumente ale luptei noastre literare, nu îndrituieşte în niciun caz să se afirme că Maiorescu a trecut în tabăra luptelor sociale, căci dacă Gherea a pus în decursul ei problema socială, Maiorescu s-a mărginit eclusiv la consideraţii filosofico-estetice. Gherea era adept al concepţiei materialiste a istoriei, pe care s-a străduit s-o aplice şi producţiei literare; Maiorescu era adversarul acestei concepţii şi susţinea o concepţie idealistă, s-ar putea spune impersonală, metafizică. Toate aceste noţiuni luate cum grano salis, cu acel grăunte de înţelepciune fără de care discuţia între intelectuali este cu neputinţă şi între filosofi o absurditate, o rătăcire în abstracţiuni. Ceea ce înseamnă a spune că materialistul Gherea era un mare idealist, iar metafizicianul Maiorescu, adesea un realist, care stătea cu amândouă picioarele pe pământ.

Dacă însă unul dintre supravieţuitorii „Junimii” au părăsit-o „spre – citez textual pe d. Barbu Theodorescu – a aluneca în politică”, iar însuşi Titu Maiorescu „trece în tabăra luptelor sociale”, urmat şi de alţii – spre pildă – citez mereu textual – Barbu Delavrancea şi dacă ştim că Delavrancea n-a aparţinut „Junimii” şi n-a urmat pe Titu Maiorscu, căci s-a înrolat în Partidul Liberal, practicând în aceasta o retorică de talent, dar fără fond („Sire, redă-ne cavaleria!” şi alte asemenea perle), trebuie să înţelegem că „tabăra luptelor sociale” se identifica, după d. Barbu Theodorescu, cu taberele luptelor politicianiste, pe care se ştie că Maiorescu le-a dus cu totul pe alt nivel politic de pe insula aceea europeană care s-a numit, în fauna noastră politică, junimismul, decât Delavrancea, ajuns din liberal conservator, şi plătind în cele din urmă cu talentul său şi cu preţul personalităţii sale, versatilitatea sa politică şi dezorientarea în viaţa noastră politică, la care l-a adus această versatilitate.

Cu aceeaşi logică, domnul Barbu Theodorescu continuă excursul d-sale literaro-social-politico-filosofic menit să descrie încrucişarea la care a debutat activitatea literară a lui Nicolae Iorga. După

1 Cu un grăunte de sare (lat.).

ce pretinde că „o pletoră” întreagă de scriitori îşi schimbă în acelaşi moment personalitatea, libera inspiraţie, cugetarea şi sentimentele cu ideile lui Eminescu, rău înţelese, sau imită servil literatura franceză, adaugă că „faptele se repetau şi în domeniul politico-social”. Cum anume? „Concepţiile aşezate pe linia „Kogălniceanu, Bălcescu, Eminescu rămâneau în sferele teoretice, fără să îşi găsească aplicările puterii (pe care teren?). Partidele conservator şi liberal erau departe de înţelegerea clară şi practică a nevoilor pământului, plutind în teoriile abstracte şi contrafăcute ale Apusului. Ţăranul cu nevoile sale, glăsuite de suferinţă şi imboldurile de întregire ale românilor din afară de ţară, oraşele cu problemele lor, toate acestea nu erau ţinute în seamă de oamenii politici sau, în cazuri fericite, tratate superficial”.

Halal logică, halal expunere, halal obiectivitate – aceasta dacă se poate alege ceva din acest galimatias. Căci, departe de a voi să uite toate consecinţele pe care le-au produs şi favorizat aşa-zisele noastre partide politice, ele nu erau chiar aşa de străine de realitate, de nevoile şi chiar de idealurile acestei ţări, ale acestui popor, cum vrea să susţină d. Barbu Theodorescu. Oricum, în acel moment, partidele făcuseră

Unirea, independenţa şi regalitatea, agricultura şi industria înfloriseră, chestiunea ţărănească preocupa pe oamenii noştri politici. Kogălniceanu o pusese solid pe tapet, problema românilor de peste hotare era viu discutată şi primise chiar diverse soluţii.

Ignoră d. Barbu Theodorescu toate acestea? Presupun, sper că nu. Atunci de ce această zugrăveală cu negru pe negru? O singură explicaţie: pentru ca să poată spune că, în mijlocul haosului, a acestui „tohu vabohu" 1 a apărut, asemenea Creatorului biblic, Nicolae Iorga, care avea să creeze o lume nouă din nimic. Pardon, nu chiar din nimic, căci Iorga apare după un fel de hiatus, se vede, de vreme ce vine „să ducă mai departe cuvintele generaţiei de la 1848, continuă faptele generaţiei Unirii, fiindcă Iorga era pilda vie că generaţiile (subliniat de autor) se continuă, se întregesc şi nicidecum nu se distrug una pe cealaltă… Iar mai departe: „Glasul lui Iorga a fost o chemare spre unire, un îndemn spre consolidare şi lărgirea Unirii de la 1859. Fapta şi scrisul său s-au străduit să înlăture patima politică dintre români".

Ajunge pentru moment cu citatele. D. Barbu Theodorescu a voit să-i facă lui Iorga un panegiric, dar mijloacele intelectuale de care dispune elevul favorit al maestrului sunt atât insuficiente, încât dacă e adevărat că mărul nu cade departe de pom, în acest caz fructul îl compromite pe dascăl. Oricum, problema Nicolae Iorga este pusă astfel acum, căci broşura de care mă ocup, onorând-o chiar, Academia Română, (ilizibil) a fost scena unei sărbătoriri a istoricului şi omului politic, cu ocazia primirii în sânul ei a domnului George Brătianu, succesorul în scaunul lui Nicoaae Iorga. Ce poate spune, însă, despre acesta un contemporan care i-a urmărit activitatea multiplă, adesea cu interes, uneori şi cu simpatie, alteori cu regret, şi chiar cu indignare şi revoltă. Iată ce poate spune:

Iorga a fost incontestabil un om de talent. A

Expresie biblică ce desemnează haosul, starea de dinaintea creării lumii.

fost, într-o anumită măsură, un erudit. A fost un om dotat cu darul vorbirii şi cu cel al scrisului. Dar n-a fost un cugetător profund şi mai puţin încă un cugetător consecvent. A fost un orgolios şi, în consecinţă, lipsit de prima calitate ce se cere unui om de seamă, simţul autocritic. A fost cu totul lipsit de acel „Cunoaşte-te pe tine însuţi". Iubitor de laudă, o accepta de la oricine, oricând şi oricum. Era critic faţă de oricine şi de orice, nu însă faţă de el însuşi, nici faţă de cei care

îi măguleau orgoliul. Dacă în unele privinţe era îndreptăţit să se creadă superior celor în mijlocul cărora se învârtea – Bescheiden sind nur Lumpen1 a spus Goethe – în altele era de-a dreptul respingător prin închipuirea de sine pe care nici nu-i trecea prin gând s-o mascheze. A scris nenumărate cărţi şi articole, a rostit tot felul de cuvântări strălucite, a scris piese de teatru, a fost profesor, a fost ministru şi chiar prim-ministru – dar n-a lăsat nimic durabil; a fost un poligraf, un poliretor, a lăudat, a fost lăudat, s-a lăsat lăudat, a fost ca orice orgolios sensibil la laudă, dar mai ales la critici şi atacuri şi, când se credea jignit sau chiar numai nu îndeajuns de lăudat, se repezea contra adversarului, pe care numaidecât îl socotea duşman şi, în setea dacă nu de răzbunare, apoi măcar de revanşă, nu cunoştea nicio margine. Cum am mai spus, mi se pare, ce-i lipsea era caracterul. Combătea azi ce a susţinut ieri şi viceversa. Nu i se cunoaşte un prieten adevărat şi sincer. Setea lui de popularitate, de a fi aplaudat şi elogiat, era atât de mare, încât accepta, fără alegere, toate ideile; se adapta tuturor curentelor ce aveau momentan curs pe piaţă şi

1 Modeşti sunt numai calicii! (în germană, în original). 81

devenea astfel propagandistul unor principii şi idei contrarii fundamentelor civilizaţiei moderne şi ce au alimentat curente care au dus ţara la marginea prăpastiei; pe el însuşi, însă, l-au dus la groapă o tragică ilustrare a existenţei acelei justiţii imanente care, altă dată, în vremurile biblice, se manifesta în a treia şi în a patra generaţie; în vremea noastră, însă, a electricităţii, a vitezei, se produce prompt, necruţătoare – din fericire, căci şi efectele răului se produc acum fără zăbavă.

Cunosc şi eu faimosul de mortuis nil nisi bene* şi înţeleg că, în special într-o şedinţă solemnă a Academiei, greu se pot sublinia lipsurile unui membru decedat în condiţiuni tragice şi încă de succesorul său chemat oarecum să-i facă elogiul. Dar tocmai aceia care-l consideră sau l-au considerat pe Iorga, dacă voiţi, ca pe un om mare, ca pe o personalitate covârşitoare, sunt cu atât mai mult datori să releve umbrele figurii sale, cu cât la adăpostul laudelor lor nemăsurate, netemperate, se dă curs ideilor, învăţămintelor şi actelor sale, care au făcut cu mult mai rău ştiinţei, politicii şi vieţii morale a acestei ţări decât i-a putut face ce era bun şi frumos în opera şi activitatea lui.

Încă n-am putut citi cuvântarea domnului George Brătianu in

extenso. Am putut lua cunoştinţă numai de unele pasagii ale ei, aşa cum au fost reproduse în presa zilnică. Dar chiar şi din aceste fragmente, evident alese cu intenţia de a evita asperităţile, rezultă că d. Brătianu nu s-a putut sustrage obligaţiei primordiale a istoricului de a căuta şi spune adevărul şi de a nu duce elogiul până dincolo de limita unde

Despre morţi, numai de bine (în latină, în original).

Începe inexactitatea primejdioasă orientării generaţiilor ce va să vină, de care depinde şi al cărora este viitorul. Astfel, domnia sa a constatat că în „România de după război, l-au prins (pe Iorga) în hora lor, adesea zadarnică, frământările politice ale ţării, încă nedeplin aşezate", în aceşti ani, a relevat d. Brătianu, i s-a adus adesea învinuirea că expunerea sa se sprijină prea des pe ipoteze şi pe intuiţii mai mult decât pe litera documentelor, temei statornic al cercetării şi stabilirii adevărului. Apoi „este poate mult de îndreptat şi de adăugat la ultimul secol al istoriei noastre aşa cum până la urmă l-a descris Nicolae Iorga. Trebuie, de asemenea, să constatăm că generaţia luptătorilor de la 1848 nu şi-a aflat întotdeauna în scrisul său dreapta preţuire, iar în timpuri mai apropiate şi veleităţile politice au influenţat uneori nu numai judecata, dar şi amintirea istoricului". Amintindu-şi însă că trebuie să facă panegiricul lui Iorga, d. Brătianu îi găseşte o scuză: „Fost-a vreodată – spune domnia sa – în viaţa îndelungată a omenirii, de la Xenofon la Tucidide, istoric care să fie şi parte la întâmplările descrise de el, fără a fi influenţat, într-un fel sau altul, de contingenţele înseşi ale acţiunii în care destinul său l-a amestecat"? Să zicem că n-a fost. Dar depinde în ce fel anume a influenţat destinul omului politic pe istoric! în tot cazul, trebuie să ceri istoricului mai multă obiectivitate decât voinţa omului obişnuit, de rând chiar. Mai ales când istoricul e om politic şi profesor ale cărui vorbe şi acte pot influenţa „într-un fel sau altul", pe elevii săi şi când trăieşte într-o vreme în care s-a abuzat atât de credulitatea şi entuziasmul rău îndrumat al acestor elevi. O obiectivitate excesivă, bolnăvicioasă, devine, la asemenea împrejurări, o primejdie şi nu numai în judecata retrospectivă; chiar şi în cea asupra prezentului şi în vederea viitorului, ea ameninţă să aibă urmările cele mai grave, cum au dovedit peste ceea ce puteau aştepta şi cei mai sceptici judecători ai lui Iorga, evenimentele care s-au desfăşurat în ultimii ani ai vieţii sale şi a demonstrat atât de dureros propriul său sfârşit atât de tragic.

Cât ştiu până acum, un singur om a avut curajul să constate în această privinţă adevărul, E. Lovinescu, care, într-o broşură asupra lui P.P. Carp critic literar şi literat, apărută în „Biblioteca pentru toţi", face următoarea remarcă: „Simţind tot mai puternic antinomia între acţiunea pur estetică a lui Titu Maiorescu şi propria lui acţiune de ordin mai mult cultural şi naţional, N. Iorga şi-a întrebuinţat o parte din activitatea uriaşă din ultimii ani ai existenţei lui patetice, căutând să micşoreze şi să întunece figura olimpiană a îndrumătorului literaturii noastre… Pentru public, această intenţie de anulare a rolului istoric al lui Titu Maiorescu a devenit mai evidentă în 3940, adică în anul de apoteoză a centenarului, (care a fost) în acelaşi timp şi anul propriei sale morţi tragice, când N. Iorga n-a cruţat comunicările academice, articolele, notele, conferinţele publice, pentru a-şi nimici înaintaşul cu o forţă explozivă, pe care toţi i-am recunoscut-o, fără să i-o fi aprobat. Simţea, în ideologia lui Maiorescu, prezenţa unui ferment de distrugere a propriei sale ideologii, fără să presimtă că, în această ideologie proprie, se află sămânţa intoleranţei ce avea să se întoarcă împotriva lui însuşi, răpunându-i viaţa în condiţii atât de tragice". Şi d. Lovinescu adaugă: „Discipolii lui Maiorescu n-au învăţat să se lupte decât cu arma dialecticii; discipolii lui N. Iorga şi-au întors arma de foc împotriva propriului lor dascăl depăşit de ei cu intoleranţa ideologică".

Ceva mai târziu d. Lovinescu avea să dezvolte mai mult acest caracteristic sincer potrivit al lui N. Iorga în volumul său T. Maiorescu şi posteritatea lui critică (Casa şcolilor, 1943) în capitolul dedicat Reacţiunii semănătoriste. Contingenţele lui Iorga cu Maiorescu servesc aici pentru a ilumina trăsăturile puţin simpatice ale istoricului şi literatului care, în alte privinţe, a avut atâtea trăsături agreabile şi simpatice. Căci Iorga a fost, fără îndoială, un vorbitor de talent, un scriitor de talent, un causeur fermecător, un om cu o cultură enciclopedică, cu mari cunoştinţe, pe care ştia să le utilizeze la vreme, ce-i drept să le şi întoarcă după nevoile tezelor cu (ilizibil) în diferitele împrejurări în care s-a crezut chemat să intervie. Niciun humor, câteodată bon homme, câteodată crud şi necruţător faţă de adversarul real sau imaginar nu i-a lipsit.

Dar toate aceste calităţi au fost umbrite, uneori până la necunoaştere, de o susceptibilitate decurgând din vanitatea care i-a împiedicat să aibă în viaţă o atitudine dreaptă, rectilină, care i-a

tulburat dreapta judecare şi l-a împiedicat de la acel suum cuique tribuere1, semn al echilibrului intelectual şi moral. Nu pot uita o şedinţă a Camerei în care iarăşi luase Iorga cuvântul de pe băncile opoziţiei, care se aflau în faţa băncii ministeriale. Prin atacul şi riposta plină de vervă, Iorga concentrase asupra sa atenţia încordată

1 A da fiecăruia ce i se cuvine (în limba latină, în original).

chiar şi a adversarilor săi. Lângă mine, în loja presei, şedea un coleg de la Adevărul, care mai târziu avea să ocupe înalte funcţii în diplomaţia noastră. Sub farmecul vorbirii lui Iorga, el îmi spuse: „Ce splendidă elocinţă! Ce păcat că e atât de incoerent şi aşa de versatil în opinii şi principii!". Cine îl nemulţumea o dată îşi atrăgea duşmănia lui neîmpăcată, afară doar dacă îi adresa, la o ocazie, o laudă, dacă i se închina adică. Pe cine îl simţea că îl întrevede şi cine-i arăta că greşeşte nu mai putea găsi graţie în ochii lui.

Aşa, de exemplu, nu l-a iertat pe Stere. Gândindu-mă la ura pe care i-o purta, nu mă pot opri de a spune că Iorga nu suporta ca un om să fie de valoarea lui, ba să-l întreacă în valoare. Din acelaşi motiv a provenit şi duşmănia faţă de Maiorescu, care pe de altă parte, avea o situaţie morală superioară celei lui Iorga, iar pe de alta îl pătrunsese şi-l ţinuse la distanţă. La acea distanţă glacială, pe care o punea între sine şi personajele al căror caracter îi displăcea, împotriva lui Stere, Iorga a fost înverşunat, uzând şi abuzând de atitudinea pe care a avut-o rămânând basarabean în timpul neutralităţii noastre dinaintea războiului din 1916 – 1918, dar şi în timpul acestui război. Stere era potrivnic acestui război, ca şi Maiorescu, ca şi Carp. Niciunul dintre aceştia nu a fost ceea ce se numeşte un germanofil. Teama de Rusia ţaristă a fost la baza atitudinii lor politice. Nici după ce înfrângerea a dus la ocuparea României, numiţii oameni politici nu au crezut că trebuie să-şi schimbe atitudinea. Maiorescu însă, care avea să moară sub ocupaţie, s-a ţinut în rezervă. Carp a fost însă marele sfătuitor al nemţilor. Oamenii lui au ajuns aşa-zişi Stattssekretâre: Lupa, Antipa, Neniţescu, Virgil Arion. Stere a fost ţinut

1 Secretar de stat (în germană, în original).

oarecum la distanţă. Mult mai târziu, când Rusia, sub zguduirea revoluţiei, semnase pacea de la Brest Litovsk, iar guvernul din ţară (Averescu) începuse să caute terenul pentru o pace cu germano-austriecii, Stere a scos Lumina, al cărei prim-redactor am fost. Apoi, venind Marghiloman la guvern, Stere a dat un concurs a

cărei importanţă (ilizibil) a subliniat-o (de altfel ca şi regele Ferdinand) care l-a distins cu Marele cordon al Ordinului Carol, mi se pare) nu numai în cuvintele pe care le-a rostit atunci, dar şi în însemnările sale, publicate după moartea sa, în mod trunchiat, am motiv să cred, de vreme ce el mi-a citit de multe ori din ele, când voia să-şi amintească ceva.

Dar toată înverşunarea pusă de Iorga în atacurile sale contra lui Stere, oricât s-a străduit s-o bazeze pe atitudinea de „trădător", cum nu ezita să-l numească, era de o dată mult mai veche, era din vremea Semănătorului, pe care Stere îl combătuse, deşi el însuşi nu era nici iritabil, nici nesăbuit, cum pretindea adversarul, duşmanul său, ci partizanul unui „poporanism", în care Iorga vedea un fel de concurent periculos al Semănătorismului, într-adevăr, în Memoriile sale, apărute sub titlul Orizonturile mele. O viaţă de om, aşa cum a fost (Ed. N. Stroila, 1934), găsim (vol. II, pag, 141) un pasagiu care arată originea urii lui Iorga contra lui Stere. Iată-l: „... asupra lui Brătianu părea că dobândise o mare influenţă, după ce trecuse printr-un poporanism bărbos şi hirsut la Evenimentul literar, omul cu paltonul galben şi cu dispoziţia spre eterne discuţii de la concursul meu ieşean. Asociindu-şi de formă pe veşnicul visător social Bujor şi pe doctorul L Cantacuzino, mare personalitate ştiinţifică, dar fără înţelegerea complicatelor noastre realităţi şi dispus boiereşte a-şi da numele cui îl ştia cere, d.Hr. Stere apăru deodată cu o revistă de proporţii mari, cu mulţi colaboratori, oferind – din bani care nu puteau fi, chiar şi sub forma unor abonamente de complezenţă, decât ai partidului, unde noul adversar ajunsese a fi şeful Moldovei, prin ţâfnoasa sa umflare şi apucăturile de geniu siberian şi nocturn – oferind zic, oricărui talent plat pe care nu bietul Semănător avea s-o deie. Aşa apăru Viaţa Românească, organ de luptă şi politică socială în haina de împrumut a unei literaturi oarecum ne-menţionate. Între duşmanii pe care, în stilul de pamflet luat de la jurnale, îi distrugea o dată pe lună «Nicanor şi Compania», adică directorul şi asociatul său d. Ibrăileanu, gânditor dogmatic şi ursuz, în domeniul unei literaturi pe care el însuşi nu o putea produce, eram primul designat; şi morga insuportabilă a boierului Radu Rosetti, inteligent diletant în ale istoriei şi, la întâmplare, şi romancier, a fost lesne descoperită şi ea pentru a învedera că şi în domeniul ocupaţiilor mele obişnuite nu pot da nimic de seamă". Odată cu cauza adevărată a urii lui Iorga contra lui Stere,

pasagiul de mai sus pe care l-am reprodus tocmai de aceea în toată lungimea lui, reflectă de asemenea toate defectele lui Iorga. Vanitate, superficialitate, lipsă de obiectivitate, neînţelegere pentru demnitatea, onoarea, susceptibilitatea altora. Bujor, un visător social, I. Cantacuzino, mare personalitate ştiinţifică, dar care-şi împrumuta numele cui îl ştia cere, adică un om care nu ştie să-şi păzească acest nume; Ibrăileanu, un gânditor dogmatic şi ursuz în domeniul unei literaturi pe care el însuşi nu o putea produce – variantă a ieftinului „a critica e uşor, a face e greu", pe care Iorga era cel mai puţin chemat să-l invoce, fiindcă nimeni nu critica mai lesne şi mai uşuratic ca dânsul şi nu a fost mai uşuratic în producţia sa literară, cum arată producţia sa dramatică; în fine, Stere, marele urs siberian, omul cu paltonul galben, veşnic dispus la discuţii, adică la contraziceri, poporanistul bărbos (Iorga uita de propria lui barbă, pentru a o batjocori pe cea a lui Stere de atunci, căci mai târziu, Stere şi-o răsese).

Însă Iorga, judeca uşuratic – pentru un istoric, lucru grav. Dar nu numai Radu Rosetti (istoricul) pe care Maiorescu îl numea, dispreţuitor, cine feine Nummer\ ci şi alţi istorici mai competenţi au imputat lui Iorga uşurinţă, pripeală şi superficialitate, între ei, d. George Brătianu. Duşmănia contra lui Stere n-a datat, însă, numai de la război încoace. Ea este, cum arată citatul de mai sus, de o dată mult mai veche. Ea n-a purcedat din deosebirea, prin divergenţa concepţiilor şi vederilor politice. Ea şi-a avut obârşia în divergenţele de ordin ştiinţific şi literar, a pornit de la polemicile dintre Viaţa Românească şi Semănătorul. Stere şi Iorga au fost în concepţiile lor ştiinţifice şi politice diametral opuşi. Stere a fost, cu siguranţă, superior în ce priveşte cunoştinţele şi opiniile politice, economice, sociale. El a avut o cultură generală, cel puţin egală cu a lui Iorga. Talent au avut amândoi şi, într-un punct, s-au asemănat. Vanitos a fost Iorga, dar nici Stere nu era lipsit de vanitate. Polemicile dintre ei au fost de aceea înverşunate; o împăcare între ei fiind exclusă. Şi aşa s-a produs între ei o prăpastie pe care nimic nu a putut

1 Ce mai figură (în germană, în original).

s-o umple. Dar era, totuşi, între aceşti oameni o deosebire. Iorga nu a impus urii sale răgaz nicio clipă. Nici după ce Stere, ţinut în prevenţie pentru pretinsa sa trădare de ţară, plecase în Elveţia, Iorga nu s-a astâmpărat, în schimb, Stere îmi scria atunci din Geneva, la 17 decembrie, după ce fusese ales deputat de Cetatea Albă: „Până acum nu

văd de ce mi-aş schimba hotărârea de a mă ţine departe de politică şi de a mă consacra ştiinţei". Iar la 21 decembrie îmi scria: „Posibilitatea unei acţiuni politice, pentru mine, nu a atârnat numai de la o hotărâre bărbătească, nici nu se putea asigura numai prin dispreţul campaniilor personale, deşi acestea pot împiedica o muncă rodnică. Niciodată n-am dus polemici personale, şi nici nu sunt în stare să le duc. Toată viaţa mea am luptat numai pentru idei, trecând peste chestii de persoane. Nu-mi surâde deloc la bătrâneţe să pierd vremea şi nervii pentru apărarea personală şi, astfel, desigur, servind-o să întunec adevăratele probleme ale vremii. Poate fi utilă o acţiune politică în aceste condiţii? Nu e mai bine să mă consacru unei activităţi care-mi poate da satisfacţie morală, fără ca să mă preocup de chestii de persoane, în cazul de faţă, situaţia ar fi cu atât mai grea, că, după cum aflu, Iorga este preşedintele Camerei, iar Cuza un orator influent al majorităţii, îţi dai seama, în ce condiţii ar trebui să iau de fiecare dată cuvântul? Să-ţi aduci aminte de atitudinea acestor domni, când nu reprezentau în Cameră decât pe domniile lor…"

Pasagiile acestea caracterizează omul, într-un moment când se afla la o răscruce a vremii sale. Cum am spus, Stere era şi el vanitos. Dar de o vanitate psihologic altfel întemeiată decât la Iorga. El se compara cu mărimile care activau în acelaşi timp cu dânsul, îşi amintea de meschinăria lor, de motivele adesea de un ordin inferior, ca să nu zic josnic, care determinau actele lor, de realitatea faptului că şmecherlicul politic decide, de intrigile urâte care făceau gloriile şi situaţiile şi, conchizând, prin comparaţie, la propria sa superioritate, manifesta o mândrie care apărea adesea ca o vanitate. Dar justificată de acea vorbă a lui Goethe pe care am aplicat-o şi vanităţii lui Iorga: Bescheiden sind nur Lumpen. Totuşi, erau între vanitatea lui Iorga şi cea a lui unele deosebiri esenţiale. Stere cerea în toate actele vieţii şi în toate ciocnirile consideraţia cuvenită unui om care merită acest nume. Dar avea prea mult simţ autocritic ca să primească laude şi linguşiri, şi prea mult sensul ştiinţei, pentru ca să nu ştie că nu orice contradicţie e numai (ilizibil) un vrăjmaş care nu are altă intenţie decât să-i conteste meritele. Iorga era un egocentrist, lua totul personal, chiar şi o critică onestă venită dintr-o convingere onestă, sinceră. Ca să fiu mai bine înţeles, să citez aci un pasagiu, care mi se pare cu deosebire caracteristic din voi. Îl intitulat: Lupta, din Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost. La pag. 140, unde relatează despre cei ce s-au

ridicat contra Semănătorului, mai exact contra opiniilor şi ideilor răspândite de acesta, povesteşte: „Fratele fostului meu coleg botoşănean Simon Sanielevici, Henric, n-avea absolut nimic a face cu mine şi nu l-am văzut decât de vreo câteva ori în viaţa mea, căutând pe urmă să-i fiu de folos, când împrejurările îl aduceau a se gândi şi la mine. Spirit distins şi puternic, preocupat de multe probleme, până la acelea din domeniul, unde desigur nu mă mai putea găsi în cale-i, al antropologiei, acestălalt adversar aducea în aparenţele unei cugetări logice şi obiective, porniri violente care semănau cu acelea ale domnului Mehedinţi… împărtăşind idei umanitare peste naţionalitate, ceea ce era perfect explicabil, d. Sanielevici trebuia să fie neapărat contra naţionalismului meu, fireşte inferior şi barbar".

Aceste câteva rânduri sunt extrem de caracteristice şi rezumă întreg felul de a fi al lui Iorga. „Eu, are domnia sa aerul de a spune, eu nu i-am făcut niciun rău lui Sanielevici, ba, din contra, i-am fost de câteva ori de ajutor, atunci de ce s-a ridicat el împotriva mea?" Şi cum Sanielevici e evreu, Iorga nu pregetă să insinueze că de aceea e pentru ideile umanitare, peste naţionalitate şi contra „naţionalismului meu", fireşte „inferior şi barbar". Că Sanielevici a demonstrat cu „spiritul său distins şi puternic" de ce e pentru ideile umanitare şi nu pentru naţionalismul într-adevăr „inferior şi barbar", pe care-l propaga „Semănătorul", asta nu-l interesează pe Iorga. El nici nu s-a gândit o clipă măcar să cântărească argumentele unui Stere, darămite ale „jidanului" Sanielevici: La ce bun? La Iaşi activa d. Cuza. Popularitatea acestuia printre studenţi tulbura somnul lui Iorga. Amândoi porniseră de la socialistul Contemporanul, dar Cuza avusese motive personale ca să treacă de la ameninţări la naţionalismul acela barbar a cărui bază şi al cărui steag era ura contra evreilor. Un ziarist evreu îl pălmuise, la Iaşi, în plin Teatru Naţional, Iorga, însă, a făcut antisemitismul cel mai odios, care smulsese chiar unui coleg român vorba despre nationalismus latrans, fără cea mai mică încercare de a-i da o motivare ştiinţifică, ci prin notiţe de unu şi două rânduri semnate N.I. şi având, adesea, ca singur comentariu, un „ură", cuvânt fără sens, dar care trebuia să indice dispreţ pentru cei din poporul Decalogului, lipsiţi de orice posibilitate de apărare şi daţi pradă hulei şi furiei unei studenţimi, care, în loc să-şi vadă de carte, să caute a studia, manifesta cu huideo, cu pietre, întâi contra vitrinelor magazinelor evreieşti, apoi cu revolverul contra tuturor celor drepţi, de multe ori contra celor

nevinovaţi, uneori ca un fel de vendetă dumnezeiască împotriva celor care, chemaţi să-i înveţe a gândi asupra faimosului rerum causa1, a învăţat că singura cauză a tuturor celor rele este „jidanul" şi a depărtat-o, de fapt, de la orice studiu, de a se chinui cu gândirea pentru a atribui originea tuturor fenomenelor sociale ca şi morale…

Aceasta îi va uşura istoria lui Iorga. Lui Stere, însă, cu toate că nici el nu a fost cu totul fără greş, căci au fost, în 1907, de exemplu, momente unde şi el a bătut în toba antisemită, nu i se poate face un reproş asemănător.

Tot ce s-a petrecut în România de la 1930 încoace, toată atmosfera antisemită ce a dat naştere legionarismului şi a rupt România de marii şi micii ei aliaţi, aruncând-o în braţele Germaniei naziste, pierderea Ardealului, a Cadrilaterului, a Basarabiei şi Bucovinei, recucerite apoi cu sânge şi nenumărate jertfe, toată urgia de cadavre, care a caracterizat această perioadă în care s-a pierdut tot ce România câştigase în cei optzeci de ani pe nedrept huliţi, în care aproape n-au fost atentate şi asasinate politice.

1 Cauza lucrurilor, motivul (în latină, în original).

În cart pedeapsa cu moartea n-a existat, în care libertatea presei a fost menţinută, toată tragedia ai cărei martori îngroziţi suntem se datorează acelui curent nenorocit pe care l-a patronat Iorga, mai vinovat decât A.C. Cuza care, fără concursul acestuia, ar fi rămas o figură abia băgată în seamă… De mortuis nil nisi bene1.

Da, dar, mai întâi, este oare drept să taci despre un om care a ocupat un loc atât de mare în viaţa publică a acestei ţări şi care, în primul rând, chiar el nu a crezut în niciun moment prea înalt piedestalul pe care îl urcau unii interesaţi, alţii neiniţiaţi şi toţi cei cărora le vorbea după poftă. Istoria va trebui să se ocupe de el şi de rolul lui şi va fi îndemnată chiar s-o facă cu oarecare simpatie, dat fiind tragicul morţii lui. Cu atât mai mult este datoria contemporanilor, care au tot fost martorii vieţii şi activităţii lui Iorga, ca să spună ce au gândit despre el, cum i-a impresionat şi să tragă suma personalităţii sale şi a amprentei, pe care, după cea mai bună judecată a lor, a impus-o, întipărit-o el, vremii sale. Că ei nu vor face aceasta cu o completă obiectivitate, se poate! De altfel, aşa ceva nici nu li se poate cere. Nesimţitor nu e nimeni, nici chiar acei pe care noi îi credem nesimţitori. Cum ar putea fi oamenii care au văzut la vreme cum Iorga ajuta la răspândirea otrăvii, cum cultiva toate prejudecăţile, instinctele

moştenite dintr-un trecut negru, cu care cuceririle morale ale civilizaţiei erau în luptă, cum otrava aceasta pătrundea în suflet, punea stăpânire pe un tineret care trebuia să întrupeze nădejdea în viitorul acestui popor, al acestei ţări. Iorga a fost adesea de altă parte

1 Despre morţi, numai de bine (în latină, în original).

a baricadei decât Cuza. Acestd a fost consecvent în antisemitismul său. Iorga, după împrejurări, călca pe linia democratică şi libertate, dar, din când în când, revenea la naţionalismul antisemit, care-i asigura trista popularitate a unei studenţimi ce, pe an ce trecea, devenea tot mai refractară celor cu idei liberale şi propagandiste care singure au dreptul să-şi zică creştine.

Astfel s-a creat o atmosferă în care s-a putut ca antisemitismul să devie criteriul politicii noastre externe, după ce fusese multă vreme una din dominantele latente şi oarecum ascunse ale politicii noastre interne. Că Iorga avea talent e în afară de orice îndoială. Iar inegalitatea acestuia era accentuată încă de salturile, de variaţiile politice la care îl îndrumase ambiţiile sale, motivate mai ales de vanitatea sa. Acest om, care avea atâtea calităţi, se îndoia cel mai mult de valoarea sa, în subconştientul său, bineînţeles. D. Lovinescu a vorbit de complexul de inferioritate de care era stăpânit Iorga. Fenomenul acestui complex, definit de Freud prin psihanaliza sa, a fost constatat de mulţi din cei care s-au apropiat de dânsul, însuşi el povesteşte, în amintirile sale de la Iaşi din timpul războiului, că Ionel Brătianu i-ar fi spus că de teamă că el îl tratează de sus în jos, Iorga l-a tratat pe dânsul în acest fel. Ceea ce, cu alte cuvinte, însemna că-i imputa că suferă de complexul de inferioritate, termen care, probabil pe atunci, nu-i era cunoscut lui Brătianu. Citind în amintirile lui Iorga te frapează locul care-l ocupă în ele chestiunile de prezenţă personală – aici vorbeşte de o serbare la Mitropolie în care a avut loc bun, colo de alta, în care a avut loc în rândul al doilea, altă dată, prim-ministru fiind, discuta cu el. Argetuianu, care era ministru, că un funcţionar al ministerului ar trebui să indice locurile, la care Argetoianu, cunoscând slăbiciunea preşedintelui său, îi răspundea înlăturând chestiunea, că la o asemenea propunere regele ar opune drepturile mareşalului palatului, care e maestrul de ceremonii al Suveranului. Mult rău a făcut Iorga şi prin atitudinea sa faţă de regele Carol II. Când acesta s-a întors, s-a adresat şi fostului său profesor care numaidecât i s-a pus la dispoziţie. Nu pot uita şedinţa de la Cameră a corpurilor legiuitoare întrunite, în care

Carol II a depus jurământul. Iorga a ascultat mesajul citit de tânărul suveran, cum ascultă un dascăl pe elevul său favorit, dând din cap aprobativ la fiecare frază. Şi Carol II, ca şi Ionel Brătianu, s-a folosit de el, l-a făcut chiar preşedinte al unui minister foarte disparat, fără îndoială dispus să satisfacă şi să acopere toate dorinţele regeşti izvorâte adesea din setea de răzbunare contra acelora care l-au lăsat, el spunea că l-au făcut să plece. Atunci Iorga a mers până la a spune în Parlament că nu vrea un rege păpuşă, care să domnească numai, cum cerea Constituţia, ci vrea un rege care să guverneze. Într-o audienţă pe care am avut-o la Suveran, mi-a fost îngăduit să spun că concepţia aceasta e o enormă greşeală, iresponsabilitatea regelui, acoperită de răspunderea guvernului, fiind luată din constituţionalismul englez, aşa cum s-a dezvoltat în decursul secolelor, fiind o dispoziţie care nu se îndreaptă contra Coroanei, căreia îi rămân mari posibilităţi de a influenţa politica guvernului, a ţării, ci e o măsură menită să protejeze Coroana, scutind-o de răspunderea directă pentru greşelile ce fatal poate comite orice guvern, fie chiar după îndemnul ei. Regele Carol II a ascultat cu atenţie expunerea mea şi cel puţin a avut aerul că o aprobă. Dar, pe măsură ce vremea trecea, anturajul tot mai puţin competent şi, ce-i mai rău, tot mai puţin democrat, l-a împins pe calea care a dus la dictatura regală, care avea să-l dărâme şi pe Iorga de la guvern, apoi pe Suveran de pe tron şi, în fine, ţara din locul ce ocupase în Europa în urma Unirii celei mari şi a politicii pe care o practicase, clădise şi susţinuse Titulescu, căzut şi el mai înainte, printr-o licenţiere din slujbă fără preaviz, comunicată printr-o telegramă laconică, reţinută, după obiceiul politicianist al ţării, aşa încât el a aflat despre demiterea sa din presa franceză. Istoria va da verdictul ei asupra lui Iorga din perspectiva timpului. Ea va putea dărui meritele şi defectele, fără a mai auzi muzica vorbirii şi a suferi farmecul caracterului personal al lui Iorga, care ştie să fie un charmeur1. Dar nu cred că va putea să nu constate răul pe care l-a făcut acestei ţări şi prin faptul că a netezit calea atâtor urmaşi, mult mai puţin înzestraţi decât dânsul, dar şi mai fără scrupule decât putea fi el când vanitatea jignită îi dădea brânci.

19 iunie. Ziarele apărute azi publică o telegramă din Berlin relatând despre un discurs pe care doctorul Goebells l-a ţinut la 18 iunie la Elberfeld cu ocazia unei „ceremonii de doliu" pentru victimele bombardamentelor aeriene din regiunea Wuppertal (Elberfeld. Barmen etc.). Literatura din ultimele câteva luni ale ministrului

Propagandei Reichului hitlerist va rămâne un document elocvent
Ins care farmecă (în franc, în original)
al uriaşei mistificări a cărei victimă a fosî şi este poporul german şi căreia ar voi să jertfească Europa, lumea întreagă. Lauda adusă populaţiei şi oştirii care îndură cu dârzenie distrugerile pricinuite de aviaţia inamică poate fi acceptată, deşi această populaţie o va primi cu sentimente amestecate. Toţi suntem oameni din carne şi oase şi nervi şi nimeni nu se poate sustrage cu totul acelei spaime de moarte care porneşte din instinctul fiecărei vietăţi. Nimeni nu se poate sustrage groazei pe care o inspiră uraganul nimicitor al războiului aerian ce distruge oameni fără a alege sexul şi vârsta, în special nu se pot sustrage acestei groaze germanii, care au crezut că, la fel ca şi în războiul trecut, nu vor simţi nici de astă dată ravagiile războiului, direct asupra propriei lor ţări. Lauda că suportă cu o hotărâre resemnată toate suferinţele ce le vin din cerul devenit câmp de război nelimitat, nu-i poate degaja de gânduri şi sentimente, care sunt naturale şi omeneşti. Şi e o slabă mângâiere pentru populaţia lovită atât de crunt că doctorul Goebbels îi certifică faptul că, din mijlocul ei, se ridică împotriva duşmanului care vrea să extermine „cel mai mare şi mai mândru popor civilizat de pe pământ", naţiunea germană „ca un singur om, cu arme puternice, dar şi cu inimă puternică"... Iar când doctorul Goebbels exclamă „morţii ne sunt martori că aşa este!", populaţia căreia se adresează va fi gândind cu marele ei Schiller, că „dreptatea (dreptul) e al celui care trăieşte" (der Lebende hat Recht).

Nimeni nu poate pătrunde în tainele sufletului omenesc. Şi puţin încă autorii, executorii şi profitorii unui regim care proclamă că pedepsesc orice critică cu moartea. Dar oricât ar fi voit nazismul să ameţească, să tâmpească chiar poporul german, eu care l-am cunoscut, l-am apreciat şi l-am iubit, care în 1914 – 1918, biet ziarist evreu, n-am ezitat să sfidez o propagandă necruţătoare şi o descătuşare de sentimente drepte şi respectabile, pentru a mă alătura lui, cu preţul existenţei mele şi a familiei mele, sunt îndreptăţit să mă întreb ce a gândit acea populaţie încă vie din Wiippertal când a auzit pe purtătorul de cuvânt al nazismului exclamând: „Stau aci ca acuzator în faţa lumii întregi. Acuz inamicul că prin teroarea sa aeriană nu urmăreşte alt scop decât să tortureze populaţia civilă fără apărare şi s-o copleşească de durere, de cruzime şi de moarte pentru a o sili să trădeze marea cauză naţională".

Cine vorbeşte astfel? Cine pozează în campion al civilizaţiei şi al milei umane? vorbitorul unui regim care a distrus, în propria sa ţară, sute de mii de oameni, bărbaţi, femei şi copii, bătrâni şi tineri, nu din vina lor fără apărare, evrei, dar nu numai evrei, ci şi creştini iubitori de adevăr şi dreptate, adevăraţi adepţi şi apărători ai civilizaţiei şi omenirii? vorbitorul unui regim care, de la izbucnirea războiului, s-a dedat el, şi după îndemnul şi pilda lui, alte forţe (ilizibil) celor mai oribile cruzimi, celui mai groaznic măcel şi prădăciuni contra unei populaţii cucerite, căsăpite fără scrupule, fără milă, cu aere de triumfător? încă nu s-a ridicat glasul acestor sute de mii de morţi care, când n-au fost gazaţi în vagoane de marfă închise, plumbuite, au fost puşi să-şi sape groapa în care au fost aruncaţi, adesea încă vii, fără milă, copiii lor omorâţi în faţa şi înaintea mamelor, femeile necinstite înainte de a fi ucise, în total un tablou mai îngrozitor şi mai crud decât în masacrele de pe vremea lui Petliura şi abia comparabil cu cele de pe vremea lui Chmelniţki.

Cine e responsabil de asemenea cruzimi, poate să se erijeze în apărătorul civilizaţiei şi omeniei în faţa lumii întregi, luând apărarea unei populaţii terorizate de regimul care e autorul moral şi material al unei situaţii pe care el a creat-o, de care el e responsabil? Nimeni nu se gândeşte, niciun englez, niciun american, la exterminarea poporului german, care nu e cel mai civilizat, dar a fost şi va fi, poate, iarăşi printre cele mai civilizate, dar acum, sub otrava nazistă, a devenit într-adevăr cel mai mândru şi mai îngâmfat între toate popoarele, mândrie şi îngâmfare care l-a şi compromis moralmente şi ce riscă să tragă în prăpastie pe cele mai mari ţări şi popoare ale lumii într-adevăr civilizate: Anglia, America, Olanda, Norvegia, Franţa, Belgia etc., etc. A fost, este şi va fi nevoie să fie exterminat, însă, regimul urii, cu toate minciunile lui, cu cruzimile, cu neomenia lui, cu aşa-zişii lui teoreticieni, cu propagandiştii lui, cu toată banda de sadici, de pederaşti, de cei mai odioşi criminali. Iar dacă există un Dumnezeu, o justiţie imanentă, aşa cum cred, sunt convins că acest regim va fi exterminat.

Şi mai cred şi sunt convins de ceva. Anume că poporul german, cel realmente al lui Lessing, al lui Goethe, al lui Schiller, va da cu voluptate, cu entuziasm concursul la această operă de exterminare, care va fi o operă de reabilitare, de restabilire a civilizaţiei şi omeniei, de reluare a firului conducător spre progres, rupt de la 1933 încoace.

Se pare că doctorul Goebbels care e rău, fără scrupule, crud, criminal, dar nu prost, se pare că şi el începe să presimtă, să ahneri, cum spun nemţii, că ceasul acesta nu e departe, că poporul german se trezeşte, că nu mai stă terorizat sau buimăcit în faţa regimului care s-a strecurat într-un moment critic, în încrederea lui. De aceea, nevoia pe care o simţise mai de mult de-a mistifica străinătatea afirmând tendinţele sale paşnice, o simte acum, tot mai presant, de a mistifica propria naţiune asupra nevinovăţiei sale în ce priveşte războiul. Şi la serviciul de doliu, de la Wiippertal, doctorul Goebbels a avut curajul să spună: „Führerul n-a neglijat nimic pentru a evita războiul şi pentru a-i da cel puţin un caracter uman, după ce el îi fusese impus. Anglia, înaintea tuturor altor ţări, a respins aceste propuneri". O asemenea afirmaţie este o îndrăzneală, căci nu a trecut decât zece ani de când nazismul a luat conducerea Germaniei şi nimeni nu poate să fi uitat toate pregătirile sistematice ale războiului, toate provocările, tot mai grave, toate discursurile şi scrierile, începând cu Mein Kampf, care au vădit tendinţele războinice şi, desigur, că şi pentru poporul german, astăzi mai ales, când vede şi culege rodul acestei politici desfrânate, dar e ţinut sub teroarea unor proceduri, a unor ameninţări de multe ori puse în practică, încât nu poate îndrăzni să-şi manifeste gândurile şi sentimentele sale reale.

Anglia ar fi respins propunerile de pace şi de (ilizibil) ale Germaniei, ale Führerului. Dacă se poate aduce, însă, vreo acuzaţie Angliei, apoi aceea este că a ascultat prea mult cântecele de sirenă ale stăpânilor Germaniei şi, că, pe de o parte, din dorinţa sinceră de a menţine pacea, pe de alta, ce-i drept, din teama ca

1 Să bănuiască, în germană.

Franţa să nu devieze prea tare şi astfel să se tulbure faimosul echilibru al forţelor pe continent, a făcut concesie după concesie guvernului nazist, trezind mereu poftele acestuia, menţinându-le şi făcându-l pe Hitler şi ai săi să creadă că, oricât ar cere, li se va da, că răbdarea Angliei este infinită. Ajunge să-ţi aminteşti tragedia Cehoslovaciei. Sub cuvânt că germanii ar fi persecutaţi în acest stat, Berlinul a cerut ca să i se dea regiunile Sudete. Cine nu-şi aduce aminte de politica domnului Neville Chamberlain care, alături de Hitler şi aliaţii săi, va rămâne unul din marii vinovaţi de catastrofa ce s-a abătut asupra Europei, asupra omenirii! Cine nu-şi aduce aminte de ocuparea Austriei, a cărei independenţă a fost una din condiţiile fundamentale

ale tratatelor de pace de la Versailles. Aceasta se întâmpla la 13 martie 1938. A urmat un protest platonic al Angliei şi Franţei. Exact şase luni mai târziu, la 12 septembrie al aceluiaşi an, Hitler în discursul de închidere al Congresului partidului nazist, proclama ca: „oprimarea celor trei şi jumătate milioane de germani din Cehoslovacia să înceteze şi în locul ei să intervină dreptul liber la autodeterminare". D. Neville Chamberlain nu protestează, ci se urcă în avion şi se duce la vila domnului Hitler de la Bechtesgaden. Acolo nu se mai vorbeşte de autodeterminare, ci de plebiscit. La 22 septembrie, premierul britanic, foarte grăbit, se întâlneşte, trăgând după el guvernul francez, cu Hitler la Godesberg. Exact o săptămână mai târziu, se duce la München pentru ca împreună cu Hitler, Mussolini şi Daladier, în timpul nopţii ora crimelor de 29 spre 30 septembrie, să condamne Cehoslovacia la moarte, în condiţiile tragice pe care le-am descris în cartea mea asupra istoriei Cehoslovaciei. Preţul sfâşierii Cehoslovaciei, prin obligarea acesteia de a ceda Reichului regiunile sudete, a fost aşa-zisul acord anglo-german, fiţuică pe care d. Chamberlain a fâlfâit-o, la întoarcerea sa la Londra, primit de o mulţime delirantă de bucurie că războiul a fost evitat, în acest acord se spunea: „Am avut astăzi (30 sept.) o nouă convorbire şi am fost de acord în a recunoaşte că problema raporturilor germano-engleze e de o însemnătate de prim rang, pentru ambele ţări şi pentru Europa. Considerăm pactul încheiat aseară (privitor la Cehoslovacia) şi pactul germano-englez, privitor la flotele de război, ca simbolic pentru dorinţa amânduror popoarelor noastre ca niciodată să nu se mai poarte între ele războaie".

Acest acord a fost încheiat fără a asocia şi Franţa, al cărei prim-ministru se găsea în odaia de alături a hotelului din München. Dar după numai nouă zile Führerul declara la Saarbrucken: „Bărbaţii de stat pe care îi avem în faţa noastră, vor – şi trebuie să li se dea aceasta – pacea. Dar ei guvernează în ţări ale căror construcţii interne fac ca ei să poată fi demişi în orice moment, pentru a lăsa loc altora care nu au în aceeaşi măsură în vedere pacea. Dar aceşti alţii există. E destul ca în Anglia să vie la cârmă, în locul d. Chamberlain, d. Duff Cooper, d. Eden, sau d. Churchill, a căror ţintă este – o ştiu prea bine, să înceapă îndată un nou război mondial… Asta ne obligă să fim vigilenţi şi să ne gândim la protecţia Reichului. Mereu gata de pace, dar şi în fiecare ceas gata de apărare". La 6 decembrie, Germania semnează cu Franţa un acord identic cu cel pe care-l semnase cu Anglia. Dar numai

după patru luni, Hitler veghează şi dă lovitura care duce Reichul la Praga şi deschide, de fapt, digurile care aveau să îngăduie revărsarea acelor valuri ale căror consecinţe le vede el şi omenirea întreagă astăzi.

Acest exemplu, dintre multele din cele petrecute din 1933 până atunci şi de atunci până astăzi, lasă să se vadă cum oferea Hitler pacea şi de asemenea, cum i-a făcut d. Chamberlain jocul, bineînţeles cu cele mai bune intenţii, dintr-o nemărginită dorinţă de pace. Hitler a crezut şi, după toate câte văzuse, era în drept să creadă că orice ar încerca, Franţa nu îl va putea opri, fiindcă Anglia nu va renunţa. După Austria, după Cehoslovacia a venit Danzigul, Polonia, a venit, în fine, momentul când Anglia, neînarmată, a trebuit să intervină. Mai înainte, în discursul rostit, la 9 octombrie 1938, la Saarbrücken, Führerul, vorbind de englezii Duff, Cooper, Eden şi Churchill, despre care ştia că vor războiul, adăugase: „Noi mai ştim că azi, ca şi ieri, pândeşte din spate acel duşman iudeo-internaţional, care şi-a găsit în bolşevism fundaţia şi expresia sa statală…" La niciun an, însă, după semnarea acordului cu Anglia, şi mai puţin încă după semnarea celui cu Franţa, Reichul încheia, la 23 august 1939, faimosul pact de neagresiune cu Rusia Sovietică, cu un preţ pe care Anglia şi Franţa îl refuzaseră: abandonarea Poloniei până la Vistula, ocuparea – cât de repede s-a putut – pe spinarea noastră, a Basarabiei şi Bucovinei, a Cadrilaterului dobrogean şi a jumătate din Ardeal.

Aşa „nu a neglijat Führerul nimic pentru a evita războiul şi a-i da cel puţin un caracter uman, după ce îi fusese impus". Ce să mai vorbim de caracterul uman pe care, din capul locului, Germania l-a imprimat războiului. De altfel, e absurd şi ridicol să se vorbească de umanitate în legătură cu războiul. Marele filosof al războiului, ale cărui principii îi călăuzesc şi astăzi pe conducătorii germani ai războiului, generalul von Klausekwitz proclamă expres, în opera sa Von Kriege, că războiul cu cât e mai crud e, de fapt, mai uman, fiindcă e mai scurt. De când există o istorie a popoarelor ea a fost scrisă cu sânge.

Cicero a fost acela care a spus inter arma silent leges1. Avem, se-nţelege, convenţii internaţionale care reglementează războiul, dar teama că ar putea fi pierdut, sau speranţa că ar putea fi câştigat determină adesea călcarea lor. De aceea n-a fost război în care de o parte sau de alta a celor încă (ilizibil) să nu se fi ridicat acuzarea că adversarul a călcat legile pentru umanizarea războiului, ceea ce nu înseamnă decât reducerea la minimum a metodelor şi a armelor

inumane. Rămâne, însă, evident că, în actualul război, cea mai puţină grijă de umanitate a fost de partea guvernanţilor Reichului care, cum am notat şi mai sus, de la venirea lor la cârmă, ba dinainte chiar, au proclamat umanitatea, omenia ca o slăbiciune, au torturat în lagărele de concentrare pe înşişi conaţionalii lor ce nu le împărtăşeau opiniile, pe care i-au proclamat ca o ţintă a lor şi au practicat această regulă, exterminarea evreilor. Cu deviza aceasta au cucerit puterea, printr-un act al preşedintelui Reichului (scuzabil numai dacă i se ţine în socoteală senilitatea), au pus la baza politicii lor anti

Când se aud armele, legile tac (în latină, în original).

semitismul, ura contra evreilor, nutrită cu toate minciunile pe care ignoranţa în cultură le-a acumulat de secole. Cu această marotă antisemită, guvernanţii Reichului operează şi astăzi, chiar în domeniul internaţional, ba chiar mai mult decât înainte, fiindcă, unde loveşte argumentul temeinic sau scuza acceptabilă, intervine prompt ura contra evreului. Nu degeaba un mare scriitor german, pe care naziştii îl revendică pe nedrept, Jean Paul, pe care chiar zilele acestea l-au serbat cu mult tam-tam, a spus că în pace, cea mai lungă pace, omul nu spune atâtea absurdităţi şi atâtea minciuni ca în cel mai scurt război. Şi războiul actual e atât de lung! De altfel Goebbels a constatat că, în materii de brutalitate, regimul al cărui propagator şi propagandist este, e tare… De aceea a şi încheiat exclamând: „În inimile noastre e înscris, cu litere care nu se vor şterge, o datorie care îi va fi plătită cu dobândă, aşa cum ştim noi să facem”.

Bombardarea Londrei, a populaţiei civile a Angliei, e înscrisă şi ea în istoria acestui război, cu litere ce nu se pot şterge. Va veni ziua când mormintele maselor de evrei, şi nu numai de evrei, dezarmaţi şi fără apărare, vor putea să înalţe planşetele şi protestul lor. Şi e de nădăjduit că izbucnirea grozavului, sângeratului adevăr, nu va duce la plata cu dobândă, cum ştiu naziştii, ce vor servi omenirii ca un avertisment că nici chiar pedepsirea criminalului nu justifică o pedeapsă criminală, ci că popoarele trebuie să recunoască, în fine, că războiul nu e cauza tuturor lucrurilor, ci cauza tuturor relelor, şi că libertatea şi democraţia sunt garanţia civilizaţiei, iar antisemitismul dovada regresului ei.

La 12 martie 1943, Volkisher Beobachter, ediţia vieneză, publica, sub impresia bombardamentelor aeriene engleze, un articol intitulat Terror wird gebrochen1. Acest articol se termina cu cuvintele:

„În fiece inimă germană e înscris cu litere de foc: blestem terorii ce va fi, ca întotdeauna, înfrântă, la vremea ei". Sper şi eu.

22 iunie. Astăzi se împlinesc doi ani de când România, din ordinul domnului mareşal Antonescu, conducătorul statului, a trecut Prutul şi a intrat în război alături de Germania, de statele Axei – Italia, Ungaria, Slovacia, Croaţia, Bulgaria – contra Rusiei sovietice. Este mai mult decât natural, ceva de la sine-nţeles, ca o asemenea aniversare să fie serbată sobru, dar cu căldură, cu durere – şi, date fiind împrejurările în care s-a dezlănţuit şi a decurs războiul – cu mândrie. A vorbit mareşalul, a vorbit primul ministru, d. Mihai Antonescu, acesta din urmă insistând asupra originii gestului războinic al României care n-a râvnit la pământul altuia, ci a înţeles să-şi apere dreptul ei. Mihai Antonescu a spus textual: „Sunt doi ani de când mareşalul Antonescu a ordonat trupelor româneşti să treacă Prutul pentru a dezrobi pământurile Moldovei noastre. Aceste pământuri ne-au fost cotropite silnic, în 1940, neamul românesc se găsea în răscrucea de destine, de rase şi de civilizaţii – singur, părăsit şi lovit". Mareşalul Antonescu, care se afla în această zi de sărbătoare în Transnistria într-o inspecţie, a voit să înalţe solemnitatea ei printr-un decret, care era menit să fie un şah la regimul bolşevic şi să lege.

Teroarea e înfrântă (în germ., în original).

printr-un gest de încredere în ea, populaţia acelei provincii, într-adevăr acest decret îi acorda:

„L. Folosinţa proprie a pământurilor rurale pentru toţi acei locuitori care, lucrându-şi sârguitor ogoarele atribuite în brigăzile de muncă, au predat conştiincios cotele de produse statornicite. Pentru această folosinţă proprie, locuitorii vor plăti anual o indemnizaţie în natură sau în bani. Lotul dat fiecărui sătean va fi în raport cu vrednicia, sarcinile familiale şi sociale, întinderea pământului obştei şi numărul sătenilor îndrituiţi.

2. Pentru toţi locuitorii oraşelor, o casă de locuit cu grădină sau un apartament, potrivit cu numărul membrilor familiei, cu profesiunea şi cu necesităţile de viaţă socială ale împroprietăritului.

3. Pentru toţi muncitorii şi funcţionarii, dreptul de a participa la supraproducţie atunci când vor izbuti să obţină rezultatele mai mari decât cele statornicite. Răsplătirea va putea atinge 25 la sută din supraproducţie, iar participarea se va acorda ori de câte ori se constată o muncă excepţională.

4. Libertatea deplină a cultelor, artelor şi învăţământului: acesta este obligatoriu, însă liber – şi se predă în limba maternă.

5. Libertatea comerţului".

Într-o asemenea zi solemnă, în care, în mod natural, s-a evocat memoria celor, foarte numeroşi, care au căzut glorios pe câmpiile Rusiei, într-o asemenea zi, e de înţeles că tot omul care gândeşte caută să-şi dea seama de împrejurările care au dus la războiul nostru cu Rusia şi, în mod fatal, la război cu Anglia şi cu America, chiar dacă acesta ar fi numai tacit şi latent. Adevărul istoriei e greu de stabilit, mai ales de un contemporan, care e cu trupul şi cu sufletul în mijlocul întâmplărilor, nu i se poate pretinde atâtea obiectivitate – ca să nu mai vorbim de multe lucruri care îi rămân ascunse, fiindcă sunt secrete – încât să-şi atribuie, să-şi asume, sarcina unei judecăţi drepte şi neinfluenţate. Abia mult mai târziu, când perspectiva vremii se va fi adâncit şi toate arhivele secrete se vor fi deschis, va putea cineva încerca să scruteze cele întâmplate, cu şansa de a stabili adevărul, întrucât adevărul întreg este, omeneşte, inaccesibil. Totuşi, mărturia şi judecata contemporanilor fac şi ele parte din elementele pe care un istoric poate şi trebuie să le utilizeze în expunerea evenimentelor din trecut pe care el le vede în zarea vremii, dar nu le simte în carnea şi sufletul său, aşa cum le simte contemporanul pe care ele îl lovesc, îl înalţă, îl coboară, îl înviorează, îl doboară, după temperament, rang social, concepţie politică şi socială. De aceea, poate în mod conştient, contemporanii întâmplărilor politice se pasionează, le comentează, le exaltează sau le critică, în public, sau în taina cabinetelor lor. Iar cu ocazia celei de a doua aniversări s-au ţinut multe discursuri, s-au scris multe articole, ce-i drept, mai mult elogioase, exaltatoare, dat fiind că inter armae silent* nu numai legile, ci şi muzele, încă din timpul trecutului mare război ştim că acesta nu se împacă cu libertatea criticii, ceea ce este identic cu libertatea presei, întrucât, însă, cele de mai jos nu sunt destinate, pentru un timp ce nu se poate prevedea, publicităţii, voi putea nota aici, oarecum convorbind cu mine, unele fapte şi reflecţii pe care interese de stat şi naţionale nu le-ar putea admite ca oportune pentru a fi aruncate în discuţia publică. Mai ales că războiul între arme tac… (în lat., în original).

este încă în curs şi că, chiar în aceste momente de calm apăsător, lumea aşteaptă, cu respiraţia reţinută, ca grave, sângeroase şi poate hotărâtoare evenimente să se producă.

În discursul său, din care am citat mai sus şi pe care d. Mihai Antonescu, preşedintele Consiliului l-a rostit la deschiderea expoziţiei „România în război", pe care nu o pot vedea fiind bolnav, dar care reprezintă – cum spune Timpul – „în prima parte, caracterul distructiv, în plan intern şi internaţional al comunismului, iar în a doua parte, eroismul creator de jertfă – pentru binele Europei şi de neînfrânată credinţă în victoria justiţiei, în discursul său de inaugurare, deci, d. Mihail Antonescu a mai spus: „În 1940 neamul românesc se găsea – în răscrucea de destine, de rase şi de civilizaţii – singur, părăsit şi lovit. Folosind cel dintâi ceas al încleştării europene, fără nicio provocare, fără nicio justificare, împotriva obligaţiilor formal asumate prin actele din 9 februarie 1929 şi 3 iunie 1933, guvernul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice a ocupat Basarabia, Bucovina şi regiunea Herţa a Moldovei noastre, dispreţuind propriile sale acte de neutralitate, de neagresiune şi de recunoaştere de drepturi făcute României între 1929 şi 1940, drepturile noastre istorice şi recunoaşterea lor internaţională". Şi d. Mihai Antonescu a invocat şi alte acte silnice ale Rusiei: ocuparea a patru ostroave pe Dunăre şi incursiuni de aviaţie, sforţări de a-şi asigura controlul Dunării maritime, etc.

După cum tot d. Mihai Antonescu a constatat: „În acele ceasuri grele, mareşalul Antonecu a rezemat fiinţa naţională şi siguranţa graniţelor pe singura putere care putea să zăgăzuiască expansiunea sovietică, pe armata marelui Reich german şi pe sistemul politic al Axei".

Evident, nu se poate cere unui discurs ocazional preciziune cronologică. De aceea nu se poate insista asupra faptului că, în momentul cotropirii de către ruşi a Basarabiei, Bucovinei şi Herţei, Germania nu putea fi unicul zăgaz al expansiunei sovietice. Căci, la 23 august 1939, a fost semnat la Moscova pactul de neagresiune dintre Germania şi Rusia sovietică, iar ca urmare trupele sovietice au trecut frontiera orientală a Poloniei, căzând acesteia în spate, tocmai pe când era în plină încăierare cu Germania. La 27 iunie 1940, cedăm, ca să zic aşa, noi, Basarabia şi Bucovina. După care urmează, la 30 august 1940, arbitrajul germano-italian prin care ni s-a tăiat jumătate din trupul Ardealului pentru a fi retrocedat Ungariei – judecată solomonică, ce nu a împăcat pe niciuna din părţi, ci a adâncit numai prăpastia dintre amândouă.

E inutil să intri într-o discuţie asupra faptului dacă tratatele

internaţionale au fost sau nu respectate. Tratatele internaţionale, chiar dacă nu sunt „nişte petice de hârtie", cum a spus cancelarul german Betham Hollweg, nu au niciodată decât o valoare relativă: rebus sic stantibus1, cum a spus primul cancelar german, Bismark. Ce reproşuri nu s-au adresat lui Bethman Hollweg pentru exclamaţia sa, dar ea n-a făcut decât să exprime un adevăr practicat de toţi oamenii de stat şi de toţi diplomaţii, în fond, declaraţia lui Bismark că tratatele internaţionale sunt valabile numai atâta timp cât subzistă condiţiile care

1 Aşa stând lucrurile (în lat., în original). – iau justificat încheierea lor, dar că, din momentul când aceste condiţii nu mai subzistă şi când respectarea lor nu mai poate duce decât la moartea a zeci de mii de oameni, la ruină şi chiar la pierderea totală a ţării, orice point d'honneur1 devine nu numai o absurditate, ci poate fi, după împrejurări, o crimă de inconştient.

Respectarea tratatelor internaţionale este, cum e lesne de văzut, o chestiune de oportunitate. De aceea se cere cea mai mare circumspecţie la încheierea lor. În 1916 am rupt şi noi tratatele cu Austro-Ungaria şi Germania. Am justificat aceasta cu argumente juridice mai mult sau mai puţin întemeiate, dar argumentul cel mai temeinic a fost că interesele superioare, interesele mari, naţionale, ale României, ale poporului român, au reclamat nu numai ruperea tratatelor sub regimul şi oarecum sub pavăza cărora am trăit patru decenii, dar şi întoarcerea armelor contra foştilor noştri aliaţi din ajun. Bine am făcut, rău am făcut, istoria, marea judecătoare, va decide. Poate că ea va conchide, din actuala noastră întoarcere la alianţa cu Germania, că am făcut rău atunci; poate că va decide, oricum s-ar termina actualul război, care, în proporţiile lui şi prin acordurile sale mondiale, ne depăşeşte, că non bis în idem2, adică n-am făcut bine că, după ce am rupt tratatul cu Germania şi Austro-Ungaria în 1914, n-am făcut bine să-l rupem şi pe cel cu Anglia şi Franţa în 1939. În orice caz, mareşalul Antonescu nu are în această privinţă nicio răspundere. El a venit la cârma statului abia la 6 septembrie 1940, în urma abdicării

Punct de onoare (în fr., în original). 1 Nu de două ori (în latină, în original).

regelui Carol II, care, uitând că este rege, a voit să fie dictator şi, tot crezând că descurcă lucrurile, le-a încurcat într-atâta, până când a fost sugrumat de iţele pe care le trăsese după îndemnul unor sfătuitori

slabi, care voiau să-l întreacă în abilitate şi n-au putut decât să cadă cu el.

Bineînţeles că aceasta nu exclude că, în mijlocul marilor evenimente, care au dus la acest al doilea mare război mondial, nimeni nu poate spune – după celebra vorbă rostită de Maiorescu după pacea de la Bucureşti (1913) – cum ar fi fost dacă n-ar fi fost cum a fost, sau dacă ar fi fost cum n-a fost. Dacă totul s-a întâmplat cum s-a întâmplat, nu Carol II şi cu atât mai puţin este de vină România. Cel dintâi are o parte din vină, dar numai o parte şi anume una mică. În fruntea vinovaţilor, din partea biruitorilor din războiul 1914 – 1918 trebuie puse puterile mari, în primul rând Anglia, ca să nu mai vorbim de Statele Unite ale Americii care, din primul moment, au abandonat Europa. Nici Franţa nu va putea scăpa de învinovăţiri. Aci, păturile reacţionare, de dreapta, cum se spune, au sabotat politica de menţinere a tratatelor încheiate în împrejurimile Parisului. Prima condiţie a acestor tratate a fost menţinerea regimurilor democratice în Europa. Dar s-a tolerat ca maşinăriile reacţionare să surpe democraţiile. Mai întâi, Mussolini: tot combătând bolşevismul, i-a imitat metodele. Apoi, mareşalul Hindenburg, alesul democraţilor şi chiar al socialiştilor germani i-a abandonat, ca să nu zic aitfel, pentru a aduce la cârmă dictatura lui Hitler. Când republica democratică spaniolă a fost silită să se apere de răscoala, de mutineria reacţionară a armatei marocano-soldăţească a lui Franco, reacţionarii francezi au împiedicat guvernele democratice ale Franţei să ajute republica spaniolă. Cu durere în suflet, Blum a trebuit să acopere cu secret micul ajutor pe care democraţii francezi îl dădeau celor spanioli. Anglia a silit Franţa să încheie cu Berlinul şi Roma pactul de neimixtiune şi să-l respecte, cu toate că Germania şi Italia participau făţiş cu trupe regulate, cu armament şi aviaţie alături de trupele lui Franco (în bună parte arabi marocani), până când republicanii au fost biruiţi, în treacăt fie zis, Anglia îşi primeşte acum plata, căci are în Spania lui Franco o putere ostilă despre care nu se poate încă şti dacă nu va sili Anglia să conteze pe un nou front sau să şi-l creeze chiar ea.

Dar, oare, numai atât?

În credinţa absurdă că va menţine aşa-zisul echilibru european, în dorinţa de a nu lăsa Franţa să devină prea puternică şi, cea mai onorabilă şi de înţeles, de a evita un nou război pe care, cu trecerea anilor, începuse să-l vadă mai grozav, mai ucigător şi mai ruinător

decât fusese cel din 1914, Anglia s-a pus pe concesiuni către Germania şi anume către Germania hitleristă. Să fac o mică enumerare: 1) a admis retragerea Germaniei din Societatea Naţiunilor. După ce stăruise (de altfel ca şi Briand) ca să fie admisă în Ligă; 2) a ajutat din răsputeri întoarcerea în Reich a Saar-ului; 3) a admis şi, până la oarecare punct a ajutat, cel puţin prin atitudinea diplomaţilor săi, ca Germania să ocupe milităreşte provinciile Renane şi să introducă serviciul militar obligatoriu; 4) a tolerat ca Germania să creeze o armată „cum – după vorba unui apologet german – lumea n-a mai văzut"; 5) a admis şi, cu tot protestul platonic ce a remis la Berlin, a justificat, prin presa ei, ocuparea şi anexarea Austriei, după ce refuzase Germaniei republicane chiar şi o uniune vamală cu această ţară; 6) a jertfit Cehoslovacia în mod conştient, prin acte, pentru obţinerea şi semnarea cărora s-a umilit pe ea şi-a umilit şi Franţa, silind-o să facă demersul de la München… era să zic: Canossa.

Toate acestea au fost succese pentru Hitler care, pe măsură ce vedea că toate revendicările sale erau satisfăcute, devenea mai pretenţios. Insuccesele sale în politica internă a Germaniei nu l-au îndemnat la început să îndrăznească prea mult în cea externă, dar, după primele tatonări, şi văzând că are în faţa sa nişte adversari slabi în dorinţa lor reală de a menţine pacea, el a devenit tot mai îndrăzneţ. Pofta i-a venind mâncând, în ajunul întâlnirii de la München, în toamna anului 1938, Führerul, sub cuvânt că dreapta, corecta, omenoasa şi toleranta Republică cehoslovacă îi torturează pe germanii sudeţi, a luat cuvântul în faimosul Sporptalast din Berlin şi a exclamat: „De un lucru poate să ia lumea cunoştinţă aci. În patru ani şi jumătate de război şi în lungii ani ai vieţii mele politice, eu n-am fost niciodată laş! Eu merg acum înaintea poporului meu ca întâiul soldat şi în urma mea – asta s-o afle lumea – merge (Marschiert) acum un popor, altul decât cel din 1918".

Era o provocare şi o directă ameninţare cu războiul, iar mândrul Albion, târând după el eroica Franţă, sabotată de reacţionarii ei – unii de-a dreptul în slujba Führerului – a răspuns venind în persoana primului său ministru, Neville Chamberlain, întâi în casa Führerului la Berchtesgaden, apoi la (ilizibil) şi, în fine, la München. Dar Führerul devenise insaţiabil. La München i se dăduseră Sudeţii (29 septembrie 1938), în martie 1939, Germania anexase toată Cehoslovacia, ocupând această ţară despre care feldmareşalul Moltke spusese că cine o are,

are cheia strategică a Europei.

Dar, în fine, Anglia dezmeticindu-se, garantează Poloniei, prea târziu însă pentru a mai impune lui Hitler. Acesta recolta ultimul fruct al politicii sale: războiul care era, de fapt, gândul său dintâi, cum arată de altfel dominanta împărtăşaniei sale, Mein Kampf, biblia naţional-socialistă, azi mai răspândită în Germania decât Vechiul şi Noul Testament.

Era necesar să schiţez cum s-a dezvoltat politica europeană, pentru ca să se vadă cum oportunismul de moment (ilizibil), de valabilitatea tratatelor internaţionale, dar practicat cu prea multă nonşalanţă poate duce la cele mai grave catastrofe. E natural că această desfăşurare a evenimentelor cu toleranţa nesăbuită a celor mari, trebuia să aibă o influenţă asupra aliaţilor mici şi deci mai slabi, în plus, diplomaţia, propaganda germană, agenţii şi argintii Berlinului, odată cu formidabilele înarmări ale Reichului faţă cu economiile Franţei şi cu tradiţionala neînarmare a Angliei, determinau ezitarea şi a oamenilor de bună credinţă. De ce nu s-ar fi sesizat de aceste aparenţe, cu oarecare bază reală, şi România şi regele Carol II şi sfetnicii săi politici, chiar cei mai luminaţi şi mai de bună credinţă? Omeneşte, cel puţin, abandonarea Basarabiei, a Bucovinei, a jumătăţii din Ardeal şi a Cadrilaterului sunt deci explicabile, căci condiţiunile în care noi am încheiat toate tratatele, toate alianţele de la 1918 şi până în acel moment, apăreau complet modificate, cum am spus, şi din vina marilor puteri ale Antantei. Totuşi, pentru statele mici ale Antantei termenii problemei erau alţii decât pentru marile puteri. Cele dintâi aveau veşnic în faţa lor întrebarea: pe cine interesa, în primul rând, pe cine interesa mai mult aşezarea Europei de după marele război? Evident că pe statele mici care, prin tratatele de la Versailles, Saint Germain, Trianon etc., căpătaseră unele viaţă ca: Polonia şi Cehoslovacia, altele deplinătatea unirii naţionale ca: Iugoslavia şi ţara noastră. Ei bine, Polonia a făcut o politică de basculă, s-a ameţit cu ideea că e o mai mare putere, a cochetat cu nazismul, a practicat dictatura, s-a erijat în campionul antisemitismului la Ligă, a avut, în genere, o atitudine atât de dubioasă, încât până aproape în ultimul moment, când a fost cu laţul de gât, nu s-a putut spune cu certitudine că se găseşte ferm de partea Franţei şi a Angliei. De această atitudine a suferit şi Antanta polono-română. Dar nici Mica Antantă, din care făceau parte: România, Iugoslavia şi Cehoslovacia, nu s-a menţinut

solidă. Republica lui Masaryk şi a lui Beneş a fost singura care a întrevăzut clar care sunt interesele ei. Cu atât mai tragic a fost că ea cea dintâi a căzut pe urma defecţiunii marilor ei aliaţi, defecţiune trecătoare, căci, jertfită pe altarul salvării păcii, ea poate nutri astăzi speranţa că va veni odată ziua când va renaşte în aureola şi mai strălucită a unei ţări care a voit şi realizat în graniţele sale dreptatea şi omenia. Astfel Iugoslavia, care a realizat ţelurile ei naţionale peste aşteptările ei, a fost prima dintre ţările mai mici care a pornit o politică orientată spre Germania. Aci au jucat un rol şi condiţiunile regalităţii. Căci, cum spunea Ecclesiastul: „Vai de tine ţară al cărei împărat este un copil şi ai cărei voievozi benchetuiesc de dimineaţă!". Pe măsură ce mai trecea un an şi se mai întrunea o conferinţă a Micii Antante se putea vedea că aceasta slăbeşte în soliditatea, în hotărârea şi în armonia ei: Titulescu şi Beneş rămâneau la convingerea că numai solidaritatea statelor care au biruit în războiul trecut poate salva pacea şi garanta existenţele lor. Dar d. Stoiadinovici, de acord cu regentul iugoslav, pe de-o parte, Polonia, pe de alta, şi peste amândouă (ilizibil) Anglia şi slăbiciunea politicii sale de etern oportunism de „aşteaptă şi vezi ce o să fie", au zdruncinat edificiul politic pentru care a curs atâta sânge.

Politica, dacă nu de duplicitate, dar cel puţin de ezitare, a Belgradului şi a Varşoviei, l-a impresionat pe impresionabilul Carol II, care s-a asociat cu atât mai lesne ei, cu cât era îndemnat de unii să se despartă de Titulescu, despre care-şi închipuia că-i face umbră; alunecând tot mai mult pe panta absolutismului, a regelui care nu domneşte numai, ci guvernează, era fatal ca, asemenea lui Wilhelm II, cu care se asemăna în multe privinţe, să voiască a fi propriul său cancelar. Astfel, Titulescu a fost demis în modul ştiut, iar politica noastră externă, pe care el o bazase pe febrila sa activitate în străinătate, a devenit şovăitoare. Vechii noştri aliaţi nu mai aveau priză asupra guvernelor noastre, hărţuite, de altfel, de acea mişcare legionară, care era exponenta politicii germanofile şi pe care ele au crescut-o şi au menaj at-o în falsa speranţă că se vor putea servi de ea pentru scopurile lor politice.

Toate câte le notez aici ar putea fi dezvoltate şi documentate: odată şi odată cineva o va face. Dar cred că chiar şi aşa se poate întrevedea atmosfera în care s-au precipitat evenimentele ce au dus Europa la cel mai grozav război pe care l-a cunoscut omenirea, iar pe

noi – la tristele evenimente care au precedat abdicarea lui Carol II. Cine mai pomeneşte, cine mai descrie acele zile de groază?

La 16 martie 1939, preşedintele Hacha cere Reichului, în condiţiuni nelămurite încă, să ocupe restul Cehoslovaciei, cât mai rămăsese ca stat independent. La 31 martie acelaşi an, Anglia dă, în fine, garanţii Poloniei. La 7 aprilie Italia ocupă Albania. La 22 mai se semnează tratatul de alianţă între Germania şi Italia, după ce, la 28 aprilie, se denunţase acordul anglo-german privitor la flotele de război şi faimosul acord polono-german. La 23 august, Germania semnează la Moscova pactul de neagresiune germano-rus. La l septembrie, trupele germane trec frontiera poloneză. La 17 decembrie trupele sovietice trec şi ele frontiera poloneză, în momentul când polonezii apar complet bătuţi. La 30 noiembrie, începe campania de iarnă a Rusiei contra Finlandei. La 14 decembrie, Rusia sovietică e exclusă din Liga Naţiunilor (dovadă că pe atunci Anglia nu credea şi nu spera că ar mai fi putut vedea sovietele pornind contra Germaniei). La 13 martie 1940, Finlanda se vede silită să încheie pace cu Rusia. La 14 mai, capitula Olanda. La 28 mai, capitula Belgia. La 4 iunie, cade Dunquerque, iar englezii se retrag de pe continent. La 10 iunie, Italia intră în război alături de Germania. La 14 iunie, trupe germane intră în Paris: La 17 iunie, Franţa cere şi obţine armistiţiul, semnat la 22 iunie, în acest decor general al Antantei vine ultimatumul rusesc, care cere cedarea Basarabiei şi Bucovinei. Tragicul consiliu de Coroană în care, pe cât ştiu, nimeni n-a crezut că am putea respinge ultimatumul rusesc, are loc în mijlocul tristeţii generale; ţara primeşte hotărârea cu o resemnare căptuşită cu revoltă, ca o fatalitate dureroasă. Nici trei luni mai târziu, Carol II abdica, plătind astfel oalele sparte tot de dânsul.

În tragica noapte, orice s-ar spune, România a fost, într-adevăr, cum a constatat Mihai Antonescu, singură, lovită şi părăsită. Putea ea să procedeze altfel decât a procedat? în ipoteza că regele şi miniştrii săi – hai să zicem responsabili – nu şi-ar fi pierdut capul, ar fi putut ei proceda altfel? Aproape niciuna din alianţele pe care statele mici le aveau cu Franţa şi cu Anglia nu au jucat. Societatea Naţiunilor nu şi-a îndeplinit niciunul din rolurile ce ar fi putut avea. E oarecum nostim că singure Statele Unite ale Americii care, prin preşedintele Wilson, luaseră iniţiativa creării ei, pentru a o abandona din capul locului, manifestase acum dorinţa unei politici de împiedicare a războiului; prea târziu însă pentru Europa ca această intervenţie morală să fie

eficace, prea devreme pentru ca intervenţia să fie (ilizibil) necum militară, singura care ar fi avut şansă de reuşită.

Ce putea, deci, face România? Nimic alta decât să cedeze, întrucât ezitările, politicianismul statelor mici a contribuit la prăbuşirea, în acel moment (ilizibil) a întregii Antante (ilizibil), România putea fi învinuită că nu recoltează decât ce a semănat.

E greu de crezut, însă, că atunci cineva în această ţară s-a gândit că am pută executa un volte-facet care să facă din noi aliaţii inamicului de ieri şi inamicul

1 Schimbare de atitudine (în franc., în original).

aliatului de ieri… Mai ales că nici îndoială nu încăpea că ultimatumul rusesc, care se producea în momentul când Germania era pe culmea succeselor sale, purta indubitabil semnul că e, ca şi ocuparea Lituaniei, Letoniei şi Estoniei, ca şi pacea cu Sovietele acceptată de Finlanda, urmarea tratatelor semnate, la 28 septembrie 1938, de Ribbentrop şi Molotov. Se ştia că ele comportau o declaraţie a celor două state că vor pacea. Un pact de amiciţie germano-rus. Un program economic-germano-rus. Am putea cumva susţine, cum fac totuşi unii, că de pe atunci Germania ne-ar fi avizat că, peste doi, ani va merge contra Rusiei şi ne va da prilej să reluăm, amestecând sângele nostru cu al ei, provinciile româneşti pe care le cedam Rusiei cu judecată, dar fără glorie? Evident că nu. În vremea aceea Hitler avea tot interesul ca să nu provoace nici cea mai mică fisură în acordul său cu Rusia.

La 19 septembrie 1939 vorbind, la Danzig, de la înălţimea marelui triumf – în 18 zile destrămase Polonia – Hitler spunea despre înţelegerea cu Rusia: „Între timp Rusia s-a văzut determinată ca şi din parte-i să intre în Polonia, pentru a proteja interesele unor părţi ale poporului ucrainean şi ale celui bielorus… Rusia rămâne ce este, Germania va rămâne ce este. Un lucru este, însă, limpede pentru ambele regimuri. Nici regimul rus, nici cel german, nu vor să sacrifice, fie şi numai un singur om, pentru interesele democraţiilor occidentale. Experienţa celor patru ani de război (1914 – 1918) ajunge celor două state şi celor două naţiuni. De aici încolo ne gândim să ne apărăm singuri interesele şi am găsit că le putem apăra cel mai bine, dacă cele mai mari naţiuni şi state se înţeleg între ele.

Şi aceasta e cu atât mai uşor, cu cât afirmaţia engleză că ţintele, scopurile politicii externe germane sunt nelimitate e o minciună. Mă

bucur că pot să dezmint acum, în practică, această minciună a oamenilor politici britanici. Aceştia, care au susţinut mereu că Germania are intenţia să stăpânească Europa până la Urali, ar trebui să fie fericiţi acum când află de limitarea intenţiilor politice germane. Aceasta îi va lipsi însă de un motiv de război, căci ei declară doar că de aceea trebuie să lupte contra actualului regim (german), pentru că acest regim are ţeluri de război neţărmurite. Ei nu, domnilor stăpâni ai imperiului mondial britanic. Ţelurile Germaniei sunt infinit de mărginite. Asupra acestei acţiuni noi am vorbit amănunţit cu Rusia – şi aceştia sunt, doar, vecinii cei mai de aproape interesaţi. Dar dacă aveţi părerea că nu putem să intrăm într-un conflict – aceasta nu se va întâmpla, căci ţelurile noastre sunt foarte limitate".

Iar la 6 octombrie 1939, nici trei săptămâni după cele spuse mai sus şi opt zile după semnarea acordurilor de la Moscova, Hitler revine în Reichstag asupra raporturilor germano-ruse şi, în legătură cu războiul cu Polonia, spune: „Sub loviturile ce i-am dat, Polonia s-a prăbuşit şi a fost măturată numai în câteva săptămâni. Una din cele mai absurde creaţii ale tratatului de la Versailles e înlăturată. Dacă în această procedare germană s-a arătat o comunitate de interese cu Rusia, ea e întemeiată nu numai pe similitudinea problemelor care ating cele două state, ci şi pe similitudinea convingerii ce s-a format în ambele state cu privire la ausgestaltung1 raporturilor reciproce. Am declarat şi în cuvântarea mea de la

1 Modelarea (în germ., în original)".

Danzig că Rusia e organizată după principii care sunt deosebite de ale noastre. Dar de când s-a arătat că Stalin nu vede în aceste principii ruso-sovietice un motiv care l-ar împiedica să cultive raporturi amicale cu alte ţări cu alte principii, Germania naţional-socialistă nu poate avea nici ea motiv ca, din parte-i, să se servească de un alt maasstab1. Rusia sovietică e Rusia sovietică; Germania naţional-socialistă e Germania naţional-socialistă. În clipa în care aceste două state îşi respectă reciproc regimurile lor deosebite şi principiile lor, dispare orice motiv de atitudine duşmănoasă reciprocă, în trecute lungi epoci s-a dovedit că popoarele acestor două cele mai mari state ale Europei au fost mai fericite când au trăit prietene. Marele război pe care l-au dus Rusia şi Germania a devenit nenorocirea amânduror popoare. E de înţeles că, îndeosebi statele capitaliste ale Occidentului au astăzi interes să pună cele două state şi

principiile lor unul contra celuilalt, într-atâta, puterile capitaliste din Occident ar socoti Rusia vrednică (salonfähig2) pentru a încheia cu ea alianţe militare utile. Dar ele consideră drept perfidie dacă li se face o asemenea propunere şi, în loc de aceasta, se produce o apropiere între acele puteri care au toate motivele ca, într-o colaborare comună şi paşnică în dezvoltarea relaţiilor lor economice, să caute fericirea popoarelor lor. Încă acum o lună am spus în Reichstag că încheierea pactului de neagresiune germano-rus înseamnă o întorsătură în toată politica externă germană. Pactul de amiciţie şi de interese încheiat între timp între Germania şi Rusia sovietică

1 Unitate de măsură (în germ., în original).

2 Onorabilă (în germ., în original) ...»...

va face posibil ca ambele state nu numai să trăiască în pace, dar să şi colaboreze în mod fericit şi durabil. Germania şi Rusia vor dezbrăca, împreună, de caracterul ameninţător unul din cele mai ameninţătoare spaţii ale Europei şi fiecare va contribui în acest spaţiu la prosperitatea oamenilor ce îl înlocuiesc, contribuind totodată şi prin aceasta la pacea europeană".

Dar era ceva şi mai caracteristic şi mai edificator.

La 27 iunie 1940, România cedează Rusiei, Basarabia şi Bucovina. La 19 iulie, adică cu douăzeci de zile mai târziu, Führerul, în culmea biruinţei (tot Occidentul continentului european era în mâna sa) declară în Reichstag:

„Raportul germano-rus e definitiv stabilit. Motivul acestei stabilizări rezidă în faptul că, sprijinite de anume state mici, Anglia şi Franţa au insinuat mereu Germaniei acţiunile de cucerire în unele regiuni situate în afara tuturor intereselor germane. Ba se spunea că Germania voieşte să ocupe Ucraina, apoi că voieşte să intre în Ucraina, ba că România e ameninţată, iar în cele din urmă se arătau temeri şi în ce priveşte Turcia, în aceste condiţii am socotit just să procedez înainte de toate cu Rusia la o stabilire judicioasă, clară a intereselor, pentru ca să se lămurească pentru totdeauna ce crede Germania să considere drept spaţiu de interese pentru viitorul ei şi ce. dimpotrivă, socoate Rusia că e important pentru existenţa ei. Din această clară delimitare a sferelor (spaţiilor) de interese ale ambelor părţi a decurs reglarea cea nouă a raporturilor germano-ruse. Orice nădejde că, în îndeplinirea acestui aranjament s-ar putea ivi o nouă încordare (tensiune) ruso-germană e copilărească. Nici Germania n-a făcut un pas care să fie

dus dincolo de sfera ei de interese, nici Rusia n-a făcut un asemenea pas".

Şi Führerul adăuga: „Speranţa Angliei, însă, că prin provocarea unei noi crize europene, ar putea determina o uşurare a propriei sale situaţii este, întrucât e vorba de raporturile Germaniei cu Rusia, o absurditate. Oamenii de stat britanici recunosc toate cu întârziere, dar vor învăţa să recunoască, cu vremea, şi aceasta". Să notăm, în treacăt, că niciun an n-a trecut – cum am spus d. Hitler a rostit acest discurs la 19 iulie 1940 în Reichstag – şi raporturile germano-ruse au fost fundamental tulburate, nu de pe urma unei acţiuni engleze, ci de pe urma unui atac german. Totuşi, în momentul acela Hitler era profund convins că în Rusia lucrurile erau aranjate definitiv şi hotărât să respecte înţelegerile încheiate. Probabil că în sinea sa se gândea că, într-o zi, va avea să lichideze şi Rusia sovietică, dar numai după ce Anglia va fi fost înfrântă, numai după ce ar fi avut certitudinea că Germania va rămâne singură faţă în faţă cu sovietele pe lupta contra cărora a bazat doar toată politica nazistă. Atunci cum se explică agresiunea din 22 iunie 1941, căreia noi îi datorăm recucerirea Basarabiei şi Bucovinei? Numai credinţei lui Hitler, ameţit de succesele uriaşe ce obţinuse până atunci, că războiul din Rusia va fi un război fulger şi, la început, faptele păreau că-i dau dreptate. Dar dacă el ar fi prevăzut că războiul cu Rusia se va prelungi cu anii şi că-l va costa jertfe incomparabil mai mari decât i-au costat toate strălucitele sale victorii de până atunci, desigur că ar fi ascultat de sfătuitorii săi militari care au fost, cum se spune, contra unei campanii cu Rusia, de la care nu aşteptau nimic bun.

Oricum, la 19 iulie 1940, necum la 27 iunie 1939, Führerul n-a putut lăsa României nicio speranţă că, cu concursul lui, va putea recuceri provinciile ce tocmai pierdea, cu consimţământul său, căci, cum reiese clar şi categoric din discursul său sus citat, înţelegerii cu Rusia i-au premers convorbiri în care şi Germania şi Rusia şi-au spus ce consideră că trebuie să fie al lor, iar după aceea şi una şi cealaltă şi-au luat ce căzuseră de acord că este al lor. Îşi împărţiseră Europa, principal obiect fiind veşnic nenorocita Polonie, cum altă dată şi-o mai împărţiseră Prusia, adică Germania, Austria şi Rusia. Oricât de machiavelic, în sensul rău şi neîntemeiat al acestui cuvânt, ar fi fost şi poate chiar este Führerul, este sigur că atunci stătea ferm pe convingerea că a dat o mare lovitură prin înţelegerea cu Rusia şi nu se

gândea să-şi trădeze partenerul. Nu pentru că firea sa, caracterul său, nu i-ar fi îngăduit aceasta, ci fiindcă logica politică şi interesul german i-o interzicea. Bismarck a lăsat în această privinţă o tradiţie: Germania trebuie să aibă raporturi bune cu Rusia. Nici chiar alianţa cu Austria nu l-a împiedicat să urmeze această linie politică.

Cu atât mai puţin se putea ca Germania să ducă un război în acelaşi timp şi contra Angliei şi contra Rusiei, ba chiar şi contra Americii. Dar încă o dată, când România a trebuit să abandoneze Bucovina şi Basarabia, mareşalul Antonescu nu era încă la cârmă, ba era chiar un persecutat, pentru că a încercat să oprească pe Carol II de la pornirile sale autocrate, despotice. Realitatea este că noi am pierdut provinciile noastre, pentru că Germania le-a abandonat ca preţ al înţelegerii cu Rusia, cum era să pierdem jumătate din Ardeal, ca preţ al intrării Ungariei, şi Cadrilaterul, ca preţ al intrării Bulgariei în Axă. Într-adevăr, abia la 16 noiembrie 1940, mareşalul Ion Antonescu a declarat că România va merge cu Axa până la capăt; o săptămână mai târziu, la 23 noiembrie România se alătură formal Axei, (ilizibil) dar mai înainte i se alăturase Ungaria, după ce, Ia 30 august al aceluiaşi an, se pronunţase arbitrajul de la Viena, iar la l martie 1941 s-a alăturat şi Bulgaria, căreia aveam să-i retrocedăm Cadrilaterul.

Este posibil ca, în acest moment, la Berlin să fi mijit ideea unei răfuieli cu Rusia. Căci dacă argumentaţia ulterioară a Germaniei nu are un alibi inventat posterior, la 11 – 14 noiembrie 1940 a avut loc acea vizită a lui Molotov, în decursul căreia acesta ar fi ridicat anume pretenţii în Balcani, care au făcut să încolţească la diplomaţii germani ai lui Hitler ideea că răfuiala cu Rusia nu va putea fi evitată. De când războiul din Răsărit merge greu, nu o dată Hitler şi tot mereu presa nazistă au mestecat această idee. După şase luni, în care s-au petrecut tot felul de evenimente importante, dintre care cel mai important a fost proclamarea stării de război între Statele Unite ale Americii şi Germania (11 decembrie 1942), care avea să schimbe fundamental faţa războiului, Germania ataca Rusia şi noi porneam la eliberarea Bucovinei şi Basarabiei, provincii ce ne fuseseră răpite, cu concursul, cum am văzut, cu aprobarea chiar a Germaniei. Dacă ţinem seama că pentru a putea ajunge la acest rezultat, noi a trebuit să abandonăm şi Cadrilaterul şi jumătate din Ardeal, apoi iarăşi se pune problema dacă, bine sau rău am făcut, căci nu punctul de vedere militar, ci cel politic e hotărâtor în această privinţă, şi nu se poate să nu vedem în această

gravă şi supremă hotărâre una din acele ironii pe care nu arareori le determină istoria.

Stau şi mă gândesc care ar fi fost atitudinea lui Take Ionescu, acest incontestabil mare cap politic, în împrejurările pe care le-am trăit şi le trăim, în vremea neutralităţii din 1914 – 1918, am avut contacte cu dânsul şi am fost unul dintre puţinii care, în acelaşi timp, am avut contacte şi cu Stere, acest „Gegenspieler" * al său. Take, care o viaţă întreagă părea adeptul înţelegerii alianţei cu Berlinul, întorsese cazaca şi-mi spunea că aceasta nu mai e la modă şi devenise spiritul animator al acelei acţiuni propagandistice de intrare în acţiune alături de Franţa şi Anglia. Două argumente fuseseră pentru el hotărâtoare în această schimbare de atitudine: 1) convingerea că acolo unde e Anglia, e şi victoria, şi că România nu poate şi nu trebuie să se alăture decât învingătorului; 2) că idealul naţional nu poate fi realizat decât prin cucerirea Ardealului, cu atât mai lesnicioasă cu cât monarhia habsburgică era, după părerea sa, senilă, în descompunere, destinată pieirii. Această teză a fost acceptată pe atunci de toţi oamenii politici, în primul rând de Ionel Brătianu, care deţinea guvernul şi care, mai direct responsabil de actele de stat şi de consecinţele lor, a manevrat între ambele soluţii, a căutat să stoarcă cele mai multe avantaje contractuale de la Antantă şi n-a vrut să intre în război decât în momentul când credea că

Adversar (în germ., în original).

avea toate atuurile în mână. Pentru respectarea vechilor tratate nu au fost în mod activ decât Petre Carp (despre regele Carol I lucrul nu era încă bine lămurit) şi Constantin Stere. Ceilalţi din acest lagăr au fost şi ei oportunişti; în cel mai bun caz, pentru neutralitatea până la capăt, în cele mai multe pentru manevre spre a ajunge momentul când situaţia internaţională ar fi destul de lămurită încât, cum s-a definit şi politica lui Ionel Brătianu: „La Roumanie pourra voler avec les vainqueurs" 1.

Singur Stere, în afară de Carp, nu însă alături de acesta, a avut o atitudine francă şi hotărâtă pentru politica de respectare a tratatelor noastre cu Berlinul şi Viena. Domina la dânsul, ca şi la Carp, teama de Rusia şi de istoricele ei tendinţe de expansiune, peste trupul ţării noastre, spre Balcani, spre Constantinopol. Dar peste aceasta la Stere intervenea setea, ura contra despoţilor ţarişti şi dorinţa de a readuce Basarabia la ţara mumă. Or tocmai aceasta i se lua în nume de rău. A

vorbi de Basarabia era pe atunci aproape o crimă. Nimic nu i-a atras lui Stere mai multe duşmănii decât pasiunea cu care el argumenta obligaţia, datoria României de a se gândi la Basarabia. Stere era atunci mare în încrederea lui Ionel Brătianu şi acesta, care îşi zicea prietenul lui, nu că a ezitat să-l împingă înainte pe calea pe care se găsea, lăsându-l să vadă că politica guvernului merge pe linia pe care se găseşte el, Stere. Astfel, seria de articole prin care demonstra logica şi necesitatea politicii sale anti-ruse pentru statul român, articolele apărute în Universul, care a fost silit să le întrerupă subit apariţia, a avut, în prealabil – cum ştiu

România va putea zbura cu învingătorii (în franc., în original).

chiar de la Stere – aprobarea primului ministiu. Că directorul de atunci al Universului, Dumitrescu-Câmpina, soţul văduvei lui Cazzavillan, fostul proprietar al gazetei, a profitat de ocazie pentru a ciupi o sumă de bani de la „nemţi" şi a se lăuda chiar cu aceasta, nu a privit pe Stere, ci se explică prin caracterul omului în mâna căruia încăpuse cel mai răspândit ziar din ţară. Dar nici adversarii lui Stere nu erau conduşi numai de „simpatii" pentru Anglia şi Franţa, mai puţin încă de simpatii pentru Rusia. Dar în concepţia lor era că în niciun caz şi niciodată România nu se poate pune de partea duşmanilor Rusiei fără a-şi risca existenţa. Că Rusia, chiar dacă ar fi învinsă, ar putea spera să existe. Contra ei, România ar duce întotdeauna un război pe viaţă şi pe moarte, căci o Rusia victorioasă n-ar ierta-o.

Aplicate la evenimentele actuale, toate aceste argumente au o sporită temeinicie. Suntem contra Rusiei; dar în acelaşi timp şi contra Angliei, Americii şi chiar contra Franţei, căci Franţa învinsă, ocupată şi umilită, rămâne tot Franţa şi inima ei nu bate ca aceea a lui Laval pentru Germania, ci în profundurile sale, stă dârză contra inamicului care, după credinţa ei, a voit, pregătit şi dezlănţuit acest război pentru a o distruge. Sabotată de politica pacifică a lui Chamberlain, văzând cum jertfirea Cehoslovaciei şi ingratitudinea Poloniei au sabotat tot sistemul ei de alianţe, Franţa, poporul francez, a putut să piardă un moment darul său cel mai preţios: curajul. Dar ocupaţia germană l-a adus la realitate. Cum ocuparea Cehoslovaciei de către Germania a readus la realitate pe englezi, care atunci şi-au dat seama că au comis o enormă greşeală sabotând alianţa franco-rusă, ce garanta Europa contra războiului; căci ce aspect ar fi avut pentru Berlin şansele noului război, dacă conducătorii civili şi militari de acolo ar fi ştiut că vor avea

de luptat pe două fronturi, ca în 1914, chiar dacă ar fi avut despre puterea militară rusă părerea, cum recunosc acum greşită, că era slabă?

…Oricum şi noi, la acest popas al celei de a doua aniversări a intrării noastre în război contra Rusiei alături de Germania, avem cuvânt să fim, pe deasupra ceremoniilor oficiale, gânditori. Am fost victorioşi, splendid victorioşi, în diferite şi mari bătălii, dar încă nu putem spune că am câştigat războiul. Cel din 1914 – 1918 ne-a arătat încă o dată, că cuceririle teritoriale nu decid soarta războaielor, adevăr confirmat de toată istoria încăierărilor între popoare. Aud că mareşalul conducător al statului e convins că aşa va câştiga acest război. Există cu atât mai puţin motiv să ne îndoim de această ştire, cu cât putem fi convinşi că, fără această convingere, mareşalul, oricât îl ardea, ca soldat, umilinţa ultimatumului rusesc, ca om politic ce a devenit şi ca răspunzător, după moda de acum sigur răspunzător de anumite hotărâri ce a luat, nu ar fi pornit la luptă dacă ar fi avut cea mai uşoară îndoială despre rezultatul luptei. Dar judecata istoriei îşi are morala ei şi abia când se va da ultima bătălie, cea pe care, după vechea vorbă, Anglia nu o pierde niciodată, îşi va putea spune şi ea ultimul cuvânt. Poate că se va repeta minunea războiului trecut, care a fost norocul ţării noastre, că Rusia a dispărut în clipa victoriilor de lângă aliaţii ei şi astfel am putut lua Basarabia, pentru care curge acum cel mai nobil sânge românesc, pe lângă Ardealul care fusese, de la 1914 până la 1918, noua ţintă a luptătorilor noştri şi din care am înapoiat ungurilor jumătate, pentru a putea relua cu sânge Bucovina şi Basarabia.

2 iulie. Mai bine de o lună a trecut de la exilarea doctorului Filderman în Transnistria. În prima săptămână emoţia a fost mare pentru noi. De la Centrala evreilor s-a răspândit zvonul că, în curând, va fi readus. Că după primul vărsământ în contul celor patru miliarde, doctorul Gingold va fi primit în audienţă de Conducător şi va obţine eliberarea predecesorului său, acesta ales de evrei, nu numit de guvern, nu reprezentat al evreilor pe lângă guvern, nu reprezentat al guvernului pe lângă evrei sau contra lor. Dar, după cel mult două săptămâni, s-a făcut tăcere. Apoi s-a auzit că patru sute de milioane au fost remise printr-un cec la ordinul Patronajului operelor sociale1 ca prim acont asupra celor patru miliarde. Doctorul Filderman însă, tot la Moghilev este, bolnav de rinichi, lipsit de medicamentele pe care le-a cerut din Bucureşti, şi nu ştiu dacă i-au putut fi trimise; doctorul

Gingold, n-am auzit să fi fost primit de mareşalul Conducător; acesta, solicitat să revină asupra măsurii luate contra doctorului Filderman, ar fi spus: „Lasă-l să mai stea!”, iar contra evreilor s-au luat în chip de pedeapsă măsuri de sporire şi a contingentelor pentru munca obligatorie şi a orelor de muncă forţată. Mi se spunea că cei loviţi de aceste măsuri, cei mai mulţi săraci, sunt într-o mizerie groaznică, ca şi familiile lor, puse

Corect: Consiliul de Patronaj, condus de Maria mareşal Antonescu.

la muncă în condiţiuni care fac să pălească descrierile robiei din Egipt. Căci acolo, robii, cel puţin, erau hrăniţi şi se pare că bine, de vreme ce mai târziu, pe când erau în pustiul care a preluat eliberarea definitivă, au regretat oalele cu carne ale Egiptului. După cum ceea ce se face cu reţinuţii la muncă obligatorie, presupusă ca o compensaţie a serviciului militar de la care nu s-au sustras, ci au fost excluşi, este mai rău decât ce se făcea cu robii, de vreme ce nu li se dă nici adăpost, nici hrană, nici haine, nici încălţăminte, ca să nu mai vorbim de familiile lor, de care nici prin gând nu-i trece Patronajului operelor sociale să se ocupe cât de cât, ba care n-au nici dreptul la raţia de carne şi care, ca toţi evreii, au numai o raţie redusă de pâine şi se întind de foame, cu toate că Patronajul trage de la evrei sume enorme. Ba chiar aud că, în restaurantele Patronajului, evreii nu sunt admişi. Oribil şi trist tablou care loveşte în plin obraz cele mai elementare tradiţii ale omeniei poporului român. Iar d. Gingold şi cei care îl înconjoară asistă la toate acestea fără a accentua un protest, ba demite, fără forme, pe inginerul Filip, fiindcă ar fi fost prea indulgent cu cei chemaţi la munca obligatorie în serviciul municipiului Bucureşti şi n-ar fi denunţat Centralei pe cei care nu s-au prezentat la timp, sau nu au fost destul de diligenţi – aceasta în timp ce, printre evrei, Filip avea reputaţia unei asprimi şi severităţi excesive.

În genere, ce-i cu acest doctor Gingold? Nu-l cunosc personal. Ştiu numai că a fost un medic destul de căutat, protejat şi recomandat de profesorul Danielopol, un medic cu mare viitor şi care câştiga şi putea să-şi câştige, în mod larg, existenţa. Bietul Albert Honigman, pe care l-a căutat, după recomandaţia prof. Danielopol, mi-a spus într-o zi: „Medicul care mă caută, un doctor Gingold, e un excelent medic, dar are nişte idei politice extraordinar de curioase. O fi şi este un bun doctor, dar e un fantast, ca să nu zic un cârpaci politic”, în plus, am mai

auzit că doctorul Gingold, nepot sau strănepot de rabin, urmaş al unei familii evreieşti „becuvet", onorabilă, cuviincioasă, e botezat, căsătorit cu o germană, creştină sau ariană, cum se spune acum şi că, prin ea, are legătură cu Legaţia germană din Capitală. Aceasta l-ar fi şi împins, mai mult chiar decât guvernul român, la Secretariatul general al Centralei, căreia i-a fost pus preşedinte vechiul prieten Streitman, acesta şi el dintr-o familie evreiască profund religioasă, dar botezat o dată şi revenit pe urmă la religia mozaică. Pe Streitman l-am înţeles că a acceptat această preşedinţie, căci, redus în fond, deci nu în aparenţă, la mizerie, întocmai ca şi mine, avea nevoie urgentă de cei şaizeci de mii de lei lunar care i se alocaseră. Totuşi Streitman, fire de boem, intelectual real, cu o frumoasă cultură, nu şi-a lăsat obiceiurile nici în noua demnitate. Poate că cu intenţie, dar poate că şi fără, nu a făcut, nu a încercat să facă nimic, s-a mulţumit cu un rol decorativ, a luat regulat leafa, s-a prezentat ici-colo la Templu şi, pare-se, s-a lăsat lucrat de colegi, căci, într-o bună zi, a fost demis (cu o pensie de 25.000 lei lunar), pentru ca Secretarul general, adică doctorul Gingold să devie şi formal ceea ce a fost, de fapt – preşedintele, sau ca să uzăm de cuvântul la modă: dictatorul Centralei. –…

Dar iarăşi te întrebi: ce i-a trebuit medicului, doctorului Gingold, această situaţie? De ce a voit şi voieşte el să fie coadă de topor contra foştilor săi coreligionari atât de nenorociţi? De ce i-a trebuit o asemenea răspundere, căci singur a spus că şi-a asumat răspundera pentru „obştea evreiască"? Niciodată nu a avut voit o atingere cu dânsa. De interesele şi instituţiile ei nu s-a ocupat, de politica evreilor, nici de a ţării nu s-a ocupat – atunci de ce? la ce?

Iată întrebări la care grozav aş vrea să cunosc răspunsul. Cum mi-a spus Masoff, care până mai acum câteva zile a lucrat cu dânsul, doctorul Gingold nu e un om rău, ci ar fi chiar un om de inimă, ar face chiar mai mult decât face, dacă nu ar fi rău înconjurat şi dacă cei ce-l înconjoară, ca toţi oamenii slabi faţă cu cei tari care ţin pâinea şi cuţitul, nu ar fi intimidaţi de autoritatea lui şi ar fi înclinaţi a face totul ca să nu-şi atragă o pedeapsă din partea lui. Cât pot judeca de departe, dar în toată obiectivitatea, căci nu am niciun motiv să-l privesc cu patimă, defectul cel mai mare al doctorului Gingold este că, ştiindu-se numit de guvern, ştiindu-se, în subconştient cel puţin, numit nu ca să-i apere pe evrei, ci ca să execute ordinele guvernului pe lângă ei, asupra lor, contra lor chiar, ştiind că nimic nu i-a făcut mai rău doctorului

Filderman decât că a crezut că trebuie să se opună mereu cererilor guvernului, nu numai în interesul evreilor, ci şi în cel al ţării, doctorul Gingold a devenit un instrument dorit întru toate – la care se adaugă o lipsă de cunoştinţe politice, economice şi

1 Ioan Masoff, cunoscutul critic dramatic şi istoric al teatrului românesc.

financiare, care îl lipsesc de capacitatea de a discerne posibilul de imposibil, ba chiar de a discerne propriul său întors. Mai zilele trecute a publicat în Gazeta evreiască un articol intitulat o lămurire (în numărul din l LVI.'43). prin acest articol, pe care doctorul Gingold îl semnează, domnia sa încearcă să se lămurească asupra Contribuţiei excepţionale (de patru miliarde) care, zice el, a trezit „unele proteste ale celor avuţi, dar impusă cât se poate mai echitabil de către o comisie alcătuită din reprezentanţi ai tuturor straturilor sociale: industriaşi, negustori, intelectuali şi delegaţi ai provinciei".

Mai întâi şi întâi: ce înseamnă o „impunere cât mai echitabilă"? Elementar este că, pentru ca o impunere să fie echitabilă, ea trebuie să se orienteze după anume norme, după criterii egale şi echitabile. Statul impune pe fiecare după venitul lui; în caz excepţional, după avere şi, câteodată, după anume criterii aparente. Contra acestui din urmă mod au protestat toţi cei cu ştiinţa chestiunilor financiare şi fiscale. Se ştie că, în trecut, în Franţa a existat impozitul pe ferestre. S-a presupus că, cu cât un om are o casă cu mai multe ferestre, cu atât e mai bogat. Un criteriu ca orice alt criteriu aparent. Impozitul pe ferestre a dus la construcţia de case neigienice. Alte criterii aparente pot duce la reducerea standardului de viaţă, în ce ne priveşte pe noi, evreii, criteriile apărute nu pot duce decât la absurditate. Câţi dintre noi şi ai noştri nu trăiesc, dacă nu peste puterea veniturilor, apoi desigur cu totul peste averea lor reală. Ca mai toţi orăşenii, evreul e obişnuit cu un standard de viaţă ridicat. Aceasta e în interesul ţării, nu numai prin exemplul bun, dar şi prin faptul că ajută circulaţia monetară, industria, meseriile, comerţul şi, înainte de toate, agricultura. Or, după cum sunt informat, impunerile pentru contribuţia excepţională se fac numai după criteriile aparente, care de cele mai multe ori se dovedesc greşite. Câţi dintre evreii noştri care duc o trenă de viaţă exagerată, bătătoare la ochi, nu vin ruşinaţi ei înşişi să mărturisească modestia averii lor, şi, dacă nu sunt totdeauna crezuţi, sunt însă de cele mai multe ori în adevăr. Inutil să discutăm dacă bine fac, sau rău fac că duc o trenă de

viaţă incompatibilă cu veniturile şi averile lor; dacă bine sau rău fac nevestele lor când exhibează toalete şi bijuterii în cafenele şi teatre; dacă bine sau rău fac jucând cărţi, adesea pe sume pe care le împrumută, şi care li se împrumută numai fiindcă joacă cărţi sau pentru ca să joace cărţi. Desigur că toţi oamenii de bun simţ vor fi de acord că e regretabil ceea ce fac unii dintre coreligionari fără a gândi că nu atâta îşi fac rău lor, cât zecilor de mii de coreligionari lipiţi pământului de săraci, goi şi muritori de foame, reduşi la pomană. Dar fenomenul există şi, din nefericire, în timp de război, nu numai la evrei. Când viaţa omenească atârnă numai de un fir, oamenii vor s-o trăiască mai intens.

Dar, în fine, fapt este că aparenţele unei vieţi bogate, a unei anume pături a populaţiei evreieşti a dat naştere legendei, căci este o legendă, despre bogăţia evreilor. Aşa crede pe semne şi doctorul Gingold şi crede, evident, şi guvernul, căci altfel ar trebui să se ridice din sânul lui măcar un glas competent, care să atragă atenţia asupra fantasticului ce e cuprins în cifra de patru miliarde, după ce au fost stoarse atâtea alte miliarde, fără a mai socoti imobilele urbane şi rurale, instituţiile şi întreprinderile confiscate, sau, cum se spune cu un nobil eufemism, românizate. Ar trebui să se ridice un glas competent care să atragă atenţia: 1) asupra faptului că aceste confiscări sunt preludiul expresiei generale bolşevice; 2) asupra faptului că, dacă excludem această ipoteză, rămâne faptul că prin numitele contribuţii samavolnice se urmăreşte, de fapt, legea menită să asigure statului şi economiei ouăle de aur.

Să revin, însă, la „Lămurirea" doctorului Gingold. Ea lămureşte, într-adevăr, în mod foarte straniu, originea contribuţiei excepţionale de patru miliarde. „La începutul anului 1942 – scrie domnia sa – când pentru prima oară s-a pus chestiunea scutirii de muncă obligatorie a unor categorii de evrei, găsiţi folositori economiei naţionale, Centrala evreilor din România s-a aflat în faţa situaţiei de a propune o contribuţie obştească a evreilor lăsaţi să activeze în câmpul muncii naţionale". Curios apare aci că evreii, găsiţi folositori economiei naţionale, ar trebui să plătească pentru a-i putea aduce folosul muncii lor. Dar mai curios este că, cel puţin după spusa doctorului Gingold, nu cârmuirea, nu guvernul, ci Centrala evreilor „s-a găsit în situaţiunea de a propune o contribuţie obştească a evreilor". Din modul cum e formulată această frază ar putea să rezulte, printr-o binevoitoare

interpretare, că s-a cerut Centralei să propună ea o contribuţie. Evident că doctorul Gingold, dacă nu a putut spune nu, ar fi putut obiecta că cererea adresată evreilor ar fi mult mai eficace, dacă ar fi fost formulată nu ca pornind de la Centrală, ci de la guvern.

Mai departe, doctorul Gingold precizează: „O comisiune numită de Centrală, însărcinată cu studiul acestei probleme, a ajuns la concluzia că acordându-se evreilor un număr de 25.000 carnete de scutire pe timp de un an, aceştia vor putea plăti în acest răstimp o sumă de un miliard două sute de milioane de lei, din care o parte reprezenta o contribuţie fixă, plătibilă la acordarea carnetelor, iar restul o contribuţie proporţională cu venitul fiecărui ins scutit de muncă". E ceva fantastic. O comisie numită de Centrală (din cine a fost compusă, nu se spune) socoteşte că numărul evreilor folositori economiei naţionale ar fi de 25.000, calculează că ei ar putea plăti, cum? nu interesează, în medie circa 50.000 lei de persoană. După ce criteriu s-a călăuzit comisiunea, de unde a luat acest criteriu, cum a găsit situaţia fiecăruia, toate acestea nu le destăinuieşte, ci constată numai că „propunerea aceasta a fost acceptată în principiu, cu corectivul că, în loc de un miliard două sute de milioane de lei, suma a fost mărită la două miliarde de lei pe an". Cine e acest „a acceptat", acest impersonal care ia asemenea hotărâri fantastice, iarăşi nu aflăm. Dar aflăm că „s-a acceptat propunerea comisiei" (anonime) cu „corectivul", micul corectiv, că suma propusă a tot aproape dublată. Se poate ca guvernul să fi procedat astfel, câtă vreme mai cuprinde un economist, un om de finanţe competent? Dar doctorul Gingold continuând, se explică şi mai frumos:

„Suntem – scrie domnia sa – în al doilea an de aplicare a principiului scutirii de muncă obligatorie a celor utili economiei naţionale, respectiv de acordare a putinţei activării pe tărâmul muncii naţionale, chiar şi pentru acei care „au nevoie de scutire de muncă obligatorie, depăşind vârsta pievăzută de dispoziţiile care impun evreilor îndeplinirea acestei munci".

Şi mai departe şi mai frumos:

„Ţinând seama de diferenţa în standardul de viaţă între anul trecut şi astăzi, precum şi de diferenţa în posibilităţile de câştig ale unora în raport cu acest standard schimbat, trebuie să înţelegem cu toţii că această rectificare trebuie şi ea suportată şi că obligaţia luată de forul conducător al populaţiei evreieşti – Centrala evreilor din

România – trebuie respectată de toată lumea”.

E fantastic! Corectivul de opt sute de milioane a fost impus deci, fiindcă standardul de viaţă s-a ridicat sau, mai pe româneşte, fiindcă viaţa s-a scumpit. Şi dacă viaţa s-a scumpit, în loc să reduci impunerea, cum e natural, a apărut, dimpotrivă, că e natural s-o urci, mai ales că „unii” ar avea posibilitatea de a profita de această scumpire. Bine că spune că numai „unii” au această posibilitate, că nu spune că o au toţi, ceea ce ar reveni la a spune că-i îndeamnă la speculă sau că confirmă afirmaţia binevoitoare a antisemiţilor că toţi evreii sunt speculanţi. Dar naiva constatare că se acordă posibilitatea de a activa în domeniul muncii naţionale chiar şi celor care, din cauza vârstei înaintate, sunt scutiţi de munca obligatorie, chiar şi prin legea care a instituit această muncă! Ar fi să râzi de acest argument, dacă întreaga situaţie nu ar fi atât de tristă şi de deplâns.

Dar doctorul Gingold nu încheie aici, domnia sa mai scrie:

„S-au luat toate măsurile ca impunerile să fie echitabile; s-a luat măsura ca unele impuneri – mai ales cele făcute la început – să fie revizuite, aşa încât toţi contribuabilii să fie impuşi la sumele pe care cu adevărat le pot plăti. Sfătuim pe toată lumea să-şi facă datoria până la capăt, în interesul ţării şi al colectivităţii evreieşti”. Care va să zică, la început măsurile luate nu au fost bune; impunerile dictate nu au fost echitabile, de vreme ce trebuie revizuite. Ce garantează atunci că acum va fi mai bine? Se vorbeşte de interesul ţării. Orice om care are o idee cât de palidă despre finanţe nu poate crede că stoarcerea aceasta a evreilor este în interesul ţării şi al economiei ei. Nişte ageamii care aruncă cu sutele de milioane şi cu miliardele nu pot fi drepţi, nu pot fi echitabili, nu pot fi competenţi întru stabilirea unor asemenea contribuţii, fără o bază reală, fără o noţiune de ce înseamnă atacarea substanţei însăşi a averii oamenilor care activează pentru economia naţională. „Faceţi-vă datoria faţă de ţară” nu se adresează celor storşi sub ameninţarea trimiterii în Transnistria, cărora li se cere să-şi facă datoria „până la capăt”. Până la ce capăt? Până la cel al pauperizării complete a evreimii, a „obştii evreieşti”, cum o numeşte doctorul Gingold.

Şi doctorul Gingold încheie (ilizibil).

„Centrala evreilor din România va veghea cu toată străşnicia – ca şi până acum – ca toate obligaţiile pe care şi le-a asumat în numele populaţiei evreieşti şi în interesul acestei populaţii să fie satisfăcute în

totul, considerând ca trădători ai obştii pe cei care vor să se derobeze de sarcini pe care le pot suporta".

Va veghea cu toată străşnicia doctorul Gingold, căci el e Centrala evreilor şi Centrala evreilor este el, va veghea „ca să fie satisfăcute în totul toate obligaţiile pe care şi le-a asumat în numele populaţiei evreieşti", va veghea chiar cu străşnicia – dar, de astă dată are el dreptul să vorbească în numele ei, de care, prin botezul său, s-a despărţit? Alesu-l-a ea? făcutu-i-a el vreodată un serviciu? Căutat-a el vreodată să lupte pentru ea, cu riscul existenţei sau măcar al liniştii sale? Cine l-a rugat, cine l-a îndrumat, cine l-a autorizat să-şi asume răspunderea unor obligaţii apăsătoare, care nici nu se sfiesc să se prezinte ca o persecuţie? Care li se impun, nu se ştie măcar exact dacă în interesul statului sau în interesul Tezaurului (ilizibil).

Şi ce să mai vorbim de „trădătorii" proclamaţi de doctorul Gingold! Iată şi articolul de care m-am servit mai sus:

O lămurire

Ne aflăm în toiul realizării contribuţiei excepţionale.

Faţă de unele proteste ale celor avuţi, impuşi cât se poate mai echitabil, de către o comisie, alcătuită din reprezentanţi ai tuturor straturilor sociale: industriaşi, negustori, intelectuali şi delegaţi ai provinciei, o precizare este necesară.

Ce reprezintă această impunere, de unde a pornit şi de ce trebuie s-o realizăm?

La începutul anului 1942, când pentru prima oară s-a pus chestiunea scutirii de muncă obligatorie a unor categorii de evrei, găsiţi folositori economiei naţionale, centrala Evreilor din România s-a aflat în situaţia de a propune o contribuţie obligatorie a evreilor lăsaţi să activeze în câmpul muncii naţionale.

O comisie numită de Centrală, însărcinată cu studiul acestei probleme, a ajuns la concluzia, că acordându-se evreilor un număr de 25.000 de carnete de scutire, pe timp de un an, aceştia vor putea plăti, în acest răstimp, o sumă de un miliard două sute de milioane de lei, din care o parte reprezenta o contribuţie fixă, plătibilă la acordarea carnetelor, iar restul o contribuţie proporţională cu venitul fiecărui ins scutit de muncă.

Propunerea aceasta a fost acceptată în principiu, cu corectivul că, în loc de un miliard două sute de milioane de lei, suma a fost mărită la două miliarde de lei pe an.

Suntem în al doilea an de aplicare a principiului scutirii de muncă obligatorie a celor utili economiei naţionale, respectiv de acordare a puţinţii activării pe tărâmul muncii naţionale, chiar şi pentru acei care n-au nevoie de scutire de muncă obligatorie, depăşind vârsta prevăzută de dispoziţiile care impun evreilor îndeplinirea acestei munci.

Ţinând seama de diferenţa în standardul de viaţă, între anul trecut şi astăzi, precum şi de diferenţa în posibilităţile de câştig ale unora, în raport cu acest standard schimbat, trebuie să înţelegem cu toţii că această rectificare, trebuie şi ea suportată şi că obligaţia luată de forul conducător al populaţiei evreieşti – Centrala Evreilor din România – trebuie respectată de toată lumea.

S-au luat toate măsurile, ca impunerile să fie echitabile; s-a luat măsura ca unele impuneri – mai ales cele făcute la început – să fie revizuite, aşa încât toţi contribuabilii să fie impuşi la sumele pe care cu adevărat le pot plăti.

Sfătuim pe toată lumea să-şi facă datoria până la capăt în interesul Ţării şi al colectivităţii evreieşti.

Centrala evreilor din România va veghea cu toată străşnicia – ca şi până acum – ca toate obligaţiile pe care şi le-a asumat în numele populaţiei evreilor şi în interesul acestei populaţii, să fie satisfăcută în totul, considerând ca trădători ai obştii pe cei care vor să se derobeze de sarcini pe care le pot suporta.

Dr. H. Gingold o lămurire, Gazeta evreiască: primul articol în nr. din 3 iulie. Ziarele de azi publică o telegramă din Berlin care relatează despre primirea solemnă ce a făcut-o Universitatea de acolo domnului I. Petrovici, ministrul Culturii noastre naţionale, cum se spune acum, al Instrucţiunii publice, cum se spunea altă dată. D. Petrovici, care a semnat în capitala Reichului ratificarea acordului cultural germano-român, a rostit în faţa corpului profesoral al Universităţii berlineze o cuvântare elogioasă, presărată cu amintiri din timpul studenţiei sale la Lipsea, de unde, după cum a spus, venea la Berlin să asculte cursuri de filosofic la unele celebrităţi ale vremii, ale căror nume le-a înşirat. Cu această ocazie i s-a întâmplat să comită o gafă – sau poate nu a fost gafă, ci intenţie? în acest caz ar fi dat o dovadă de caracter şi o lecţie naziştilor. Oricum, enumerând profesorii pe care venea din Lipsea să-i asculte a numit pe Riechl, pe Paulsen, pe Diethe şi pe Lasson. Îmi închipui ce impresie trebuie să fi făcut asupra corpului

profesoral berlinez – care, în cea mai mare parte, gleichgeschaltet – acest din urmă nume. Căci întemeietorul neohegelianismului, profesorul Lasson era evreu, ce-i drept botezat, care, până la botez, se numise pe numele onorabil al tatălui său, Aron Lazarusshon. Era deci, evreu şi chiar şi după botez rămânea, conform legii rasiste naziste, tot evreu. Dar nu numai atât. Acest gânditor idealist, care se străduia să adapteze concepţiile lui Hegel noilor cuceriri ale gândirii şi ştiinţei şi care a avut, într-adevăr, mare răsunet ca profesor, nu s-a sfiit ca, deşi botezat, să combată cu multă energie, vervă şi logică, antisemitismul de care nici Hegel nu a fost cu totul departe, deci în cea mai importantă operă a sa, în prelegerile sale asupra filosofiei istoriei, a făcut dreptate evreilor, subliniind importanţa lor istorică.

De câtva timp apar în presa germană notiţe cu acest conţinut: Evreii din S.U.A. sunt împotriva lui Shakespeare. În numele a cinci milioane de evrei, American Jewish Committee a cerut şi obţinut ca piesa lui Shakespeare Neguţătorul din Veneţia să nu mai fie reprezentată în teatrele nord-americane. Ca motiv a fost invocat faptul că modul cum e prezentat de către Shakespeare evreul Shylock ar fi „jignitor pentru rasa evreiască". Evident, teatrele au dat imediat ascultare cererii organizaţiei evreieşti care e atotputernică în S.U.A.

Dat fiind regimul impus presei germane, cine poate şti dacă faptele relatate în această notiţă sunt adevărate sau pe de-a întregul inventate. Ele amintesc, în tot cazul, o veche controversă, anume dacă Negustorul din Veneţia este o piesă antisemită, ceea ce revine la a întreba dacă Shakespeare a fost antisemit. Că Shakespeare nu a fost antisemit se poate presupune, în vremea lui o problemă evreiască nu exista în Anglia pentru simplul motiv că, în Anglia, nu erau pe atunci evrei. Prejudecăţile acelor timpuri contra evreilor ar fi putut exista şi îl totuşi împărtăşite de unii englezi. Oare nu s-a ales în Germania faimosul antisemit Ahiwarth, în circumscripţia electorală (pentru Reichstagul bismarkian) în care nu trăia niciun evreu şi ai cărei alegători nu puteau deci cunoaşte nici în bine, nici în rău pe vreun reprezentant al neamului lui Israel? Antisemitismul ca şi doctrină politică, şi ca nume chiar, de dată cu totul recentă, posterioară chiar revoluţiei franceze, dar necontestat de invenţie germană – unicul brevet pentru care, în special de la Hitler încoace, Germania n-a revendicat monopolul, dar a făcut totul pentru a-i înlesni şi răspândi aplicarea unde s-a putut.

De altfel, subiectul, mai exact subiectele Negustorului din Veneţia… căci, cum se ştie, Shakespeare a împletit în această „comedie" două piese care au între ele numai o uşoară legătură – sunt edificatoare. Simplul fapt că această piesă a fost, în spiritul lui Shakespeare, o comedie, o combinaţie unică menită să provoace râsul, ar arăta că vechiul tragedian a fost şi el victima prejudecăţii contra evreilor. Dar aceasta-i deosebirea între un autor de geniu şi un compilator mediocru. Descriind pe Shylock şi aprofundând sufletul lui, Shakespeare e târât de puterea geniului spre adevărul moral şi comedia devine, în punctele ei culminante, tragedie. Heine povesteşte că, asistând la Londra în teatrul (ilizibil) la o reprezentare a Negustorului din Veneţia a văzut stând îndărătul lui o englezoaică frumoasă, care, la finele actului al patrulea, plângea în hohote şi exclamă iară şi iară: The poor mân is wronged! (Bietul om e nedreptăţit!). Iar mai departe Heine spune: „Când mă gândesc la aceste lacrimi, trebuie să socotesc Negustorul din Veneţia printre tragedii, deşi cadrul piesei e împodobit cu măştile cele mai vesele, cu satiri şi amorete şi cu toate că şi poetul a voit să dea propriu-zis o comedie, Shakespeare a avut, poate, intenţia să reprezinte, pentru distracţia mulţimii, un fel de lup fioros, o fiinţă fabuloasă urâtă, avidă de sânge şi care sfârşeşte prin a-şi pierde copila şi ducaţii, fiind pe deasupra batjocorit. Dar geniul poetului, spiritul universal ce-l stăpâneşte e mereu mai presus decât voinţa lui personală şi aşa s-a făcut că, în Shylock, cu toată hidoşenia figurii acestuia, Shakespeare a exprimat justificarea unei secte nenorocite, care din tainice motive a fost copleşită de Providenţă, de ura plebei josnice şi (ilizibil) şi care nu a voit să răsplătească această ură cu dragoste. De deosebiri de religie nu este în această piesă nici cea mai mică urmă… şi drama lui nu ne arată nici evrei, nici creştini, ci opresori şi oprimaţi". „… Aşa că Shakespeare ne arată în Shylock numai un om căruia natura îi porunceşte să urască pe duşmanul său, după cum în Antoniu şi în amicii săi nu ne descrie deloc pe discipolii acelei doctrine divine care ne poruncea să ne iubim duşmanii".

Cum se vede, şi Heine a crezut că marele subconştient al geniului, l-au îndreptat, oricât l-ar fi stăpânit prejudecăţile timpului său, pe calea dreptăţii şi, contrar primei sale intenţii, l-a împins spre acele înălţimi unde el, parte din Dumnezeu, dă glas acelei justiţii cu adevărat divine care, în cele din urmă, face dreptate suferinţelor

victimelor nedreptăţii. Unul dintre cei mai buni cunoscători şi interpreţi ai lui Shakespeare, anume Fr. Kreyosig, vorbind de Shylock a spus: „Dacă anume momente ale acestui interesant rol au trezit o divergenţă de opinii asupra chestiunii dacă Shylock trebuie luat în tragic sau comic, după părerea mea poetul însuşi nu e fără de vină în această privinţă. Când l-a descris pe cămătarul evreu, el a fost sub imperiul a două forţe: sub cel al spiritului vremii şi cel al propriei sale simţiri şi presimţiri, şi cu cât au apărut ici şi colo mai aspre şi mai neplăcute concesiunile pe care le-a făcut moravurilor şi prejudecăţilor vremii, cu atât va trage mai greu în cumpănă pentru simţirea proprie şi personală a lui Shakespeare acel sentiment de umanitate şi acea conştiinţă a dreptului care, în cursul afundării în această descriere a sufletului lui Shylock, l-a cuprins pe el ca o inspiraţie venită de sus. Puterea, forţa primitivă (Urgewalt) a inspiraţiei, această putere a „inconştientului" asupra geniului creator, ar trebui, în genere, pusă la socoteală când apreciem opere de artă mai mult decât o fac obişnuit esteticienii scolastici" (Voi. II, p. 441).

Nu ne amintesc, oare, aceste observaţii părerile emise de Maiorescu, mai ales în polemica sa cu Gherea, că artistul de geniu devine oarecum impersonal în creaţiunile lui? în tot cazul, când judecăm Negustorul din Veneţia, ori din ce punct de vedere ne-am pune, ne găsim în faţa întrebării cum trebuie înţeleasă opera, iar actorul, când e chemat să joace pe Shylock, se găseşte în faţa problemei, cum trebuie să-l interpreteze? Aşa cum a putut fi interpretat în vremea lui Shakespeare poate, adică cu tendinţe pronunţat antisemite, sau aşa cum ne apare nouă oamenilor de după marea Revoluţie Franceză, ca o revoltă în faţa unei nedreptăţi seculare? Şi într-adevăr, am putut vedea că unii actori au jucat un Shylock aşa cum îl cunosc antisemiţii pe „jidan", alţii, cei mai mulţi şi cei mai mari, care ridică jocul la înălţimile tragediei ce necontestat este, pentru orice om drept, soarta acestui popor evreu, aşa cum o indică şi Heine. Cred că orice om de inimă şi orice om drept va alege alternativa din urmă, dacă raţionează, cum au ales actorii cei mai geniali, un Kean, un Novelli, un Sommenthal. poate chiar din acel instinct artistic inconştient, a cărui existenţă nici chiar partizanul criticii ştiinţifice realiste nu o poate contesta.

De altfel, găsesc că în ce priveşte controversa asupra rostului lui Shylock, avem şi o analogie în teatrul românesc, îmi amintesc cum am

rămas pe gânduri după o reprezentaţie a Lipitorilor satului de Vasile Alecsandri, pe care am văzut-o la Teatrul Naţional din Bucureşti. Evident, nu există comparaţie între Shakespeare şi Vasile Alecsandri. Totuşi, nu voi să aplic nici pe şi parva licet componere magni\ căci în literatura noastră, mai ales în cea teatrală, Alecsandri este şi rămâne unul dintre cei mai mari. Cu Lipitorile satului el, care era antisemit şi nu era nici socialist, nici măcar un luptător pentru libertate, a voit să dea în evreul cârciumar un prototip de cămătar, o sinteză a răutăţii omeneşti, aşa cum şi-au închipuit antisemiţii în toate timpurile pe evrei. Şi totuşi, dacă apleci urechea şi deschizi bine ochii, descoperi că, dacă nu geniul, dar talentul care îşi are şi el subconştientul său, a făcut că figura centrală a lui Alecsandri, bine jucată, e mai bună decât mediul ei înconjurător. Va trebui să revin asupra acestei interesante probleme a literaturii româneşti. Aici voi să închei cu următorul foileton pe care l-am scris şi publicat în Adevărul în anul 1913 – în vremea când evreii în România nu aveau drepturi cetăţeneşti, dar erau liberi şi puteau fi mai demni decât astăzi, căci plutim iarăşi în plin ev mediu şi gândul liber trebuie să tacă, fie că-l are un român, fie că-l are – şi mai ales dacă îl are un evreu – acesta fiind vogelfi ei şi datorându-şi viaţa nu legii, ci bunei-voinţe a

Dacă este permisă o comparaţie între cele mici şi cele mari (în lat., în original).

deţinătorilor unei puteii mai absolute decât cea pe care o aveau ţarii, sultanii şi chiar hanii.

„Discuţiunea asupra dramei lui Ronetti Roman nu s-a închis şi, probabil, nu se va închide cât timp ideile cari au provocat-o, vor forma obiect de dispută. După cuvântarea pe care a rostit-o la întrunirea studenţească, d. Mihail Dragomirescu se explică din nou prin revista Flacăra. Domnia sa recunoaşte încă o dată că Manasse este o operă genială, care însă nu trebuia reprezentată pe scena Teatrului Naţional, fiindcă nu tot ce este genial se poate da pe această scenă, căci atunci ar trebui să se dea şi o piesă care ar fi contra dinastiei domnitoare, dacă ar fi genială. Argumentul acesta e slab de tot pentru un profesor universitar. E argumentul lui Nuhăm care lovit la călcâi se vaită că ar fi putut să fie acolo ochiul. Drama lui Ronetti Roman nu e îndreptată contra Casei noastre domnitoare, iar tendinţa ce urmăreşte este atât de creştinească, atât de plină de dragoste, încât, dacă nu ea, apoi nu ştim care tendinţă ar avea loc pe scena unui teatru subvenţionat de

stat, adică menit să slujească scopurilor etice şi civice. Dar chiar dacă o piesă genială ar avea tendinţe politice, disputa statului – acesta ar fi un motiv ca să nu fie judecată? Oare teatrele germane subvenţionate şi de stat nu reprezintă Hoţii, Teii, Don Carlosi

Dar pentru a polemiza cu el. Dragomirscu am luat condeiul în mână; domnia sa e partizanul „adevărurilor active". Noi credem că în artă şi în viaţa socială adevărul, obiectiv chiar, nu are valoare dacă nu domină la atitudini şi păreri franc lămurite… Noi ne mândrim de a face din adevărul obiectiv cauza noastră subiectivă şi, aşadar, îndrăznim să privim în faţă şi problema pusă de Ronetti-Roman şi care-mi pare, va ieşi mai bine în evidenţă printr-o comparaţie între Manasse şi evreul pus pe scenă de Shakespeare – hulitul, deplânsul şi tot mai discutatul Shylock.

Făcând această comparaţie nu voiesc să pun pe Ronetti-Roman egal cu Shakespeare, deşi sunt de acord cu el. Dragomirescu că în „Manasse" Ronetti-Roman a atins de multe ori înălţimi shakespeariene. Dar nici nu mă gândesc să compar autorii – ci pe eroii lor, cari amândoi se aseamănă prin faptul că trăiesc, sunt vii şi amândoi au comun că aparţin aceluiaşi neam care, de două mii de ani, este obiectul celor mai aprinse dispute, victimă cu viaţa persistentă şi rezistentă, sfidând persecuţiunile, focul, ademenirile, insultele şi dispreţul.

Dar dacă nu voi compara pe creatorii acestor două figuri, trebuie totuşi să relev deosebirile dintre dânşii. Ronetti Roman a fost evreu, simţitor la toate suferinţele consângenilor săi, dar îmbibat de cultura şi civilizaţia modernă. Pentru dânsul dragostea era aceea care va triumfa unind lumile pe care secole de întuneric şi fanatism le-au despărţit. Shakespeare era englezul epocii elizabetane, îmbibat de toate prejudecăţile timpului său, antisemit deci, dacă nu prin convingere, apoi prin instinct – gata şi el să râdă de cusururile ce s-au acumulat, în secole de suferinţe, în sufletul evreilor, gata să-i condamne şi gata să râdă când, prin abuz şi călcare de lege, sunt păcăliţi.

Şi totuşi! Geniul prin putere de intuiţie nimereşte adevărul – şi Shakespeare care în Negustorul din Veneţia n-a voit să scrie decât o comedie, aceea a „Jidanului păcălit" – a scris cea mai zguduitoare tragedie creând persoana lui Shylock. Când Shylock cere lui Antonio, pentru a-l împrumuta trei mii de galbeni – chitanţa că, în caz de neplată, îl va da un kilogram din carnea sa din dreptul inimii,

Shakespeare pune în gura lui Shyiock justificarea setei sale de răzbunare.

„... Signor Antonio, adesea şi de multe ori m-ai dojenit pe (ilizibil) pentru daraverile mele băneşti, cămătăria mea. Ridicând din umeri am suferit aceasta cu răbdare, căci răbdarea-i partea de moştenire a neamului nostru. Mă porecleai păgân, câine sângeros şi scuipai pe caftanul meu ovreiesc, numai pentru că mă foloseam de ceea ce-i proprietatea mea. Ei bine, iată că acuma ai nevoie de mine. Iată că vii la mine şi spui: Shylock, ne trebuie bănet!». Aşa vorbeşti dumneata care m-ai scuipat în barbă, care m-ai călcat cum calci un câine străin care se opreşte în pragul dumitale. Bani ceri! Cum ar trebui să-ţi răspund acum? N-ar trebui să-ţi spun: Are oare o javră bani? Poate oare un câine să dea cu împrumut trei mii de galbeni? Sau să mă plec poate adânc şi cu glasul robului îndatorat să-ţi spun îngânând umilit, reţinându-mi răsuflarea: «Miercurea trecută, măria ta m-ai scuipat; în cutare zi mi-ai zis: câine! Pentru aceste graţiozităţi îţi dau cu împrumut ce posed!»".

Când Sylock insistă mai târziu asupra dreptului său scris, la suferinţele seculare care-s partea neamului său, s-au adăugat altele: unica fată i-a fugit şi fugind i-a luat tot avutul; răutatea, spiritul de răzbunare al lui Shylock se pot înţelege – şi încă o dată Shakespeare, creştin din veacul al 17-lea, prin intuiţie genială îi găseşte justificarea, când întrebat la ce i-ar putea sluji carnea lui Antoniu, dacă acesta n-ar putea face faţă semnăturei sale, răspunde:

„Pentru a prinde peşte cu ea. Dacă nu satură pe nimeni, satură răzbunarea mea. EI, Antonio, m-a umilit, m-a păgubit de-o jumătate de milion, a râs de pagubele mele, şi-a bătut joc de câştigurile mele, mi-a batjocorit poporul meu şi-a stingherit negoţul meu, mi-a răcit amicii, mi-a aţâţat duşmanii. Şi de ce toate astea? Pentru că sunt un evreu! Dar oare un evreu nu are ochi? Un evreu nu are mâini, membre, unelte, simţiri, înclinaţiuni, patimi? Nu se hrăneşte el cu aceeaşi hrană, nu-l răneşte aceeaşi armă, nu-l bântuie aceeaşi boală. Nu-l vindecă aceiaşi doctori, nu-l încălzeşte şi nu-l răceşte vara şi iarna ca şi pe creştin? Când ne înţepaţi, nu sângerăm? Când ne gâdilaţi, nu râdem? Când ne otrăviţi, nu murim? Şi când ne maltrataţi, să nu ne răzbunăm? Dacă în toate celelalte vă suntem egali, voim să vă fim şi în aceasta. Când un ovrei ofensează pe un creştin, care-i umilinţa acestuia? Răzbunare! Când un creştin ofensează pe un evreu, care trebuie să fie răsplata lui

după pilda creştinească? Răzbunare. Răutatea pe care ne-o arătaţi voi s-o practic şi ar trebui să meargă rău lucrurile, dacă nu mi-aş întrece dascălii!”

Îmi amintesc ce furtună de aplauze a acoperit la Teatrul Naţional din Bucureşti tirada aceasta – când a fost aruncată cu glasul disperării de Novelli. Semnalul aplauzelor l-a dat galeria, acolo unde ia loc tineretul entuziast de artă şi omenie, acolo unde adesea s-au dedat senzaţiilor divine ale artei, acei care odată aveau să fie conducătorii şi fala neamului lor… Şi întrucât această tiradă e mai slabă decât cea pe care Ronetti Roman a pus-o în gura lui Manasse şi care a fost indicată de adversarii reprezentării lui pe scena Teatrului Naţional ca tendenţioasă? Judecaţi:

„Cunoşti tu lumea ceia, tu ovreică? în lumea ceia duhul urii se coboară din cer şi arde din pământ şi scapără din ochii oamenilor. Ură nimicitoare, în contra mea, în contra ta, în contra a tot ce e evreu. Omoară un om; dacă ispăşeşti păcatul, ţi se iartă. Naşte-te evreu, şi dacă ai fi îngerul lui Dumnezeu, nu, asta nu se iartă. Tu nu ştii. Ai fost crescută în casă, păzită şi ferită de săgeţile otrăvite ale urii. Tu nu ştii ce dureri ne fac. Dar întreabă-mă pe mine, cercetează cenuşa celor morţi, citeşte pe faţa celorlalţi şi, când urlă vântul, pleacă-ţi urechea, ascultă bine şi vei auzi gemete de evrei…”

Autorul, creştin de acum cinci sute de ani, pricepe prin intuiţia geniului său pricinile caracterului evreu, după cum autorul evreu din secolul nostru le simte. Amândoi aruncă vina acestui caracter asupra persecuţiei seculare, nedrepte şi oarbe, a lumii creştine. La Shakespeare, conform timpului, suferinţa evreului ia un caracter individual, la Ronetti Roman unul social… Şi dezlegarea teribilei tragedii a jidovului rătăcitor?

Shakespeare dă o soluţie veselă. Printr-o sofisticărie, căreia un antisemit i-ar zice judaică. Shylock pierde şi banii împrumutaţi şi, pentru a nu-şi pierde şi viaţa, îşi sacrifică legea, trece la creştinism…

Dragostea creştinească se manifestă deci printr-o răzbunare şi mai mare, şi mai crudă decât aceia pe care o visase Shylock. Zadarnic se lăudase el că-şi va întrece dascălii, tot dascălii îl întrec pe dânsul! La Shakespeare evreul e complet învins, dar creştinii sunt biruitori, biruitori după concepţia timpului lui, nu al nostru.

Altfel la Ronetti Roman. Aci ne luceşte soarele frumos şi mântuitor al viitorului. Generaţia bătrână, generaţia tradiţionalei

cerbicii a lui Israel, întărită încă prin secole de suferinţă, se apropie fără să ştie.

8 iulie. Ziarele anunţă moartea lui T. Pisani, „decanul presei române", cum îl numesc ele. Toţi relevă pasiunea lui pentru gazetărie. Universul laudă „comoara (lui) de înţelepciune, de cultură pozitivă, de cugetare calmă şi obiectivă". Timpul afirmă că odată cu T. Pisani dispare din presa noastră cotidiană nu numai o minte luminată şi adânc cunoscătoare a limbii şi culturii româneşti, ci cu el dispare cel mai sârguincios, mai neînduplecat şi mai viguros apărător al bunurilor noastre, care fac civilizaţia, evoluţia şi însăşi tăria unui neam. Universul mai spune că fostul director al ziarului Epoca, de dinaintea primului război mondial, a luat parte activă la toată frământarea ideologică a vremurilor de atunci, în care politica socială şi îndrumarea vieţii româneşti pe calea evolutivă a progresului formau preocuparea predominantă a gazetăriei. Iar Timpul mai afirmă că a avut o vastă şi profundă cultură clasică. „T. Pisani a fost unul dintre cei mai vrednici discipoli şi continuatori ai lui Titu Maiorescu". Şi aşa mai departe. Ca şi mine, bietul T. Pisani ar fi fost mirat şi poate chiar rău impresionat de acest exces de laude, căci, ca orice om inteligent şi, mai ales, ca orice ziarist inteligent, el trebuie să fi fost conştient de modestia valorii, a cunoştinţelor sale şi, mai ales, de modestia rolului pe care l-a putut juca în viaţă. Trebuie să fi fost conştient de zădărnicia, de lipsa de fond a acelei frazeologii naţionaliste, a acelei tendinţe de a acoperi prezentul prin reclamarea în favoarea acestuia a unui trecut depărtat, faţă cu strălucirea căreia întunericul acelei clipe pe care omul o numeşte prezentul e într-adevăr irelevant. Căci el era dintr-o rasă pe care o socotea cea mai nobilă, era grec şi avea toate însuşirile acelui popor care, cu toate fatalităţile triste ale unei tragice istorii, şi-a păstrat toate calităţile tradiţionale, patriotismul, curajul, inteligenţa şi umbra acestei ultime calităţi: şiretenia, între ziariştii din acea vreme el nu era cunoscut decât sub numele de „Grecul", ca de altfel şi celălalt coleg care a jucat un rol în presa noastră, Papamihalopol, mai puţin cult, dar mai puţin şiret decât Pizani, cum se spunea atunci, nu Pisani, cum se scrie azi şi nu T. Pisani, ci Timoleon Pisani.

Pe atunci Pisani nu se ocupa de paza limbii româneşti. E mai mult decât caracteristic că tocmai într-o vreme când se întindea în ţara noastră pacostea rasismului şi s-a manifestat antisemitismul, sub forma lui cea mai brutală, lăsând departe în urmă legiferarea

antisemită de dinaintea primului război mondial – când evreii se credeau şi se simţeau atât de nedreptăţiţi – Pisani a putut să se erijeze în păzitor al limbii româneşti şi în executor al testamentului lui Enăchiţă Văcărescu: „Urmaşilor mei Văcăreşti / Las vouă moştenire / Cultura1 limbii româneşti / Şi a Patriei cinstire". Era prea inteligent Pisani pentru ca să nu fi

1 Corect: creşterea (n.ed.).

simţit ironia acestei situaţii şi, într-adevăr, într-un articol al său apărut, dacă memoria nu mă înşală, în Timpul" sau poate în Argus, a avut curajul şi bunul simţ să noteze că românul, dacă vrea să citească o bună gramatică românească, trebuie s-o ia pe cea a lui Tiktin; dacă vrea un bun dicţionar al limbii române, trebuie să recurgă la Tiktin şi la Lazăr Şăineanu; iar dacă-i trebuie o bună crestomaţie română trebuie să caute a o găsi pe cea a lui Moses Gaster. O mai bună dezminţire a teoriilor naţionaliste şi rasiste, a pretenţiei că limba nu o pot stăpâni bine decât cei pretinşi de rasa ei, nu se putea da, mai ales dacă se ştia subînţelege că cel care, de pe înalta tribună a Universului, dădea lecţii pentru purificarea limbii şi cenzura scrisul românesc era el însuşi un grec, care nu se sfia într-o vreme a se recunoaşte ca atare. Că se putea crede în acelaşi timp bun român, fiu devotat al acestei ţări, nu dovedeşte decât că patriotismul nu are nimic de-a face cu rasa, că patriotismul implică şi acel naţionalism raţional, care este dragostea de poporul ce locuieşte şi e legat de pământul patriei, îmi aduc aminte că, la o întrunire publică, convocată de evreii din Iaşi pentru a protesta contra faimoasei legi a lui Take Ionescu, prin care, după o propunere a lui A.C. Cuza, pe care Take nu avea curajul s-o respingă, dar avusese – să zic: curajul s-o accepte – copiii evrei erau excluşi de la obligativitatea şi de la gratuitatea învăţământului. Luând cuvântul, Tiktin a declarat că nu are diploma de cetăţean român, dar că poartă în inimă o diplomă de român pe care nimeni nu i-o poate nici contesta, nici şterge.

Spre sfârşitul vieţii sale Pisani, aşa mi s-a părut, nu a contribuit la acţiunea antisemită. Nu s-a opus, dar nici n-a contribuit la alimentarea ei şi nici măcar nu s-a crezut obligat să „urle cu lupii". Nu a fost însă aşa toată viaţa lui. A fost o vreme când, devenit director al Epocii, director mai mult nominal decât efectiv, căci Nicolae Filipescu înţelegea să fie el stăpân absolut al gazetei sale, a fost o vreme, zic, în care, urmându-şi stăpânul său, dacă voiţi, idealul, a patronat la ziarul

său acea infiltrare de otravă antisemită care se descria cu acea frazeologie naţionalistă şi aşa-zis patriotică, a contribuit la răspândirea acelei erezii care a făcut ca, în cele din urmă, România să piardă rodul a optzeci de ani de (cu toate scăderile inevitabile în tot ce-i operă omenească) fericită acţiune politică – erezia că patriotism, naţionalism ar fi egal cu antisemitism.

O biografie adevărată, cinstită, justă a lui Pisani e greu să scrii şi va fi şi mai greu de scris în viitor, dacă cineva va găsi cu cale s-o facă. Chiar dacă s-ar admite că el a jucat un rol atât de mare, cum spun panegiricii în clipa morţii sale, partea mai însemnată a activităţii sale a prestat-o însă, în subordine. Venit la Epoca – cum spune Timpul – ca corector, el a ajuns repede director al acestei gazete, ca urmaş, dacă nu mă înşel, al lui Simon Pauker, omul lui George Panu. Din activitatea sa ziaristică propriu-zisă, dacă a avut-o, eu n-am văzut multe articole ale lui, el a ajuns omul de încredere al lui Nicolae Filipescu. Prea română a avut în acea vreme ziarişti de seamă, care au fost independenţi, pe un George Panu, pe Constantin şi Anton Bacalbaşa, pe un Constantin Miile, care n-au fost oamenii nimănui. Dar a avut şi ziarişti, deveniţi chiar şi directori, care, conform unui vechi obicei, erau oamenii cuiva.

Pisani era al lui Nicolae Filipescu, Papamihalopol, al lui Take Ionescu. Aceştia erau instrumente conştiente ale patronilor lor, purtau vorbe, trăgeau sfori, executau ordine sau întreprindeau acţiuni în interesul şefilor lor. Inutil să se revolte cineva azi împotriva unor asemenea moravuri ziaristice şi politice. Ele erau în obiceiul vremii. Nu-i admira şi nu-i invidia nimeni. Dar, de asemenea, nimeni nu se erija în judecător al lor. Nimeni nu-i excludea din breaslă. Din contră, solidaritatea profesională juca în favoarea lor, deşi la ei ea înceta acolo unde începea interesul politic al şefului, poate că şi interesul pur şi simplu al lor. Nimeni nu se indigna şi libertatea absolută de care se bucura presa permitea condeielor libere să compenseze şi să îndrepte, într-o anumită măsură, răul ce decurge dintr-un asemenea raport de robie, de (ilizibil) cu patronul politic, încă o dată, aşa era obiceiul în acel timp care, azi, ne apare patriarhal. Doar şi neamţul spune în înţelepciunea experienţei sale populare: Landlich, sittlich1. Aşa că şi Pisani a fost cum a fost. Când interesul politic al patronului său, bine sau rău înţeles, o cerea, şi Pisani a dus campanii de sâcâială şi distrugere a colegilor săi care, după părerea lui sau a şefului lui, stăteau în calea politicii acestuia. Astfel, într-una din nenumăratele

campanii politice şi publicistice pornite contra Adevărului, s-a pornit şi prin Epoca o campanie contra mea. Era prin 1898—99. Ar fi să falsific realitatea dacă aş spune că această campanie a avut un cât de îndepărtat sâmbure de îndreptăţire. Eram în redacţia Adevărului de vreo patru ani. Scriam mai mult aşa-zisa coloană a cincea, devenită 1 După ţară, moral (în germ., în original).

apoi a şasea, articole culturale: istorie, literatură, sociologie, ştiinţă, în legătură cu vreo temă de actualitate. Din când în când scriam şi câte un articol, mai mult de politică externă, dar eram încă complet străin de faimoasa noastră politică internă. Totuşi, campania s-a îndreptat contra modestei mele persoane. Ea insinua că aş trimite ziarelor străine articole ponegritoare pentru ţară, ceea ce era cu totul neadevărat, eu în vremea aceea nefiind corespondentul nici unui ziar străin, dar a făcut ca să fiu în cele din urmă expulzat, după faimoasa lege contra străinilor, de guvernul Dim. A. Sturdza, ministru de Interne fiind Mişu Ferichide, cunoscut chiar şi în sânul partidului liberal, în care era un factor mai mult decât important, sub porecla mai sus pomenită: „grecul". După expulzare, Epoca a publicat o notiţă care m-a indispus, fiindcă era o umilire a mea, pe care n-am solicitat-o nimănui, dar care exprima totuşi un adevăr, căci anunţa că, aruncat peste graniţă, fără a fi ascultat, fără judecată, fără termen ca să-mi pot aranja vreun rost, eram părinte a doi copii, unul de trei ani, altul nici de unul şi trebuia să mă prăpădesc de foame şi mizerie, dacă Miile şi Adevărul nu m-ar fi apărat, ceea ce bineînţeles au făcut. Am stat peste trei ani în acest exil nedrept, ca corespondent al Adevărului, un an la Budapesta, mai mult de doi la Viena, când, venind la guvern Petre Carp, fără a mă fi cunoscut pe atunci, dar în spiritul său de dreptate şi de toleranţă, a revocat, fără altă cercetare, fără întârziere, decretul de expulzare, el, conservatorul român, ştiind, totuşi, că sunt un socialist, un social-democrat şi – cum îi şade tinereţii bine – încă unul de stânga.

E drept că, pe vremea aceea, Pisani nu m-a cunoscut personal şi nici eu pe el. Mulţi ani mai târziu – după ce Adevărul dusese faimoasele polemici şi lupte contra lui Nicolae Filipescu, „micul dictator", cum îl poreclise ziarul, campanie la care eu n-am participat, fiindcă n-am făcut niciodată articole personale, spunând lui Miile că aceasta nu e secţia mea, ci a lui şi a lui Fagure – făcând cunoştinţă cu Pisani, de atunci raporturile noastre au fost afabile, fără a avea un caracter de intimitate. Spre bătrâneţe a fost chiar oarecare simpatie între noi şi,

după încheierea Adevărului în 1937, am avut impresia, de câte ori l-am întâlnit, că avea chiar simpatie pentru mine, iar eu simţeam o adevărată plăcere să-l văd. Căci, Pisani a fost un om cumsecade, la urmă un fel de moş sfătos, care merită să se vorbească de el în clipa când se desparte de lumea aceasta: nil, nisi bene1. Şi chiar bene, însă, în spiritul lui obişnuit fără exagerare. Or, mi se pare că presa exagerează şi, exagerând, sare peste cal, face chiar un rău memoriei sale.

Eu, cel puţin, în lunga mea carieră ziaristică, nu am cunoscut un gazetar căruia bătrâneţea să-i fi îngăduit acel otium cum dignitate2 de care vorbeşte Cicero. O bătrâneţe cum dignitate da, dar cu otium nu. Şi Pisani a trebuit să lucreze până în ultima clipă. Dar s-a retras pe un teren pe care putea lucra şi chiar polemiza cu demnitate, ceea ce la noi în politică nu e totdeauna cu putinţă. Terenul acesta a devenit la dânsul un fel de cal de bătaie: era puritatea limbii pe care înţelegea s-o apere. Prin aceasta crede probabil

Numai lucruri bune (în lat., în original). 2 Retragere cu demnitate (în lat., în original).

Timpul că Pisani a fost „unul dintre cei mai vrednici continuatori ai lui Titu Maiorescu". Pentru puritatea limbii a luptat pe vremuri acest mare dascăl al Universităţii noastre, dar totdeauna cu măsură, ori măsura nu a fost cea mai mare calitate a lui Pisani, căci, în campania lui, aşa mi se pare, a trecut uneori măsura. Lupta contra tuturor neologismelor mi se pare o exagerare. Nimic nu stă pe loc, nici vreo limbă. Toate sunt în continuă dezvoltare şi în continuă transformare şi, fără a trebui să fie filolog, orice om care gândeşte şi gândind îşi lărgeşte cercul cunoştinţelor şi al gândirii, ajunge adesea în situaţia de a vedea cum cuvintele uzuale, obişnuite – iată deja două cuvinte care par a exprima aceeaşi idee, dar între care este totuşi o nuanţă – nu exprimă exact o anume idee. Tocmai scriitorul care gândeşte se luptă adesea greu cu limba. El poate spune că în toate ocaziile cele ce a aşternut pe hârtie au exprimat întocmai ceea ce a voit să spuie. Chiar dacă şi-a făcut această iluzie, de câte ori nu are, nu a avut ocazia să vadă ce a voit el să spună şi ce au înţeles oamenii, şi nu numai cei proşti. E drept că cuvintele pot adesea acoperi tocmai lipsa de idei, de noţiuni. Cum spunea Goethe în Faust:

Şi pe cuvântul spus de maistru să juraţi în genere – ţineţi-vă, dar bine, De cuvinte. Altfel veţi păşi de-a dreptul în templul certitudinii

depline.

Dar nu o spune Faust, o spune Mefistofel şcolarului naiv, căruia îi mai spusese şi:

„(...) Ei bine – aflaţi că tocmai Unde conceptele se-ntâmplă să lipsească; 1 Se-nfiinţează, la dorinţă, un cuvânt! Poţi cu cuvinte admirabil să te cerţi".

La care naivul şi ameţitul şcolar, care simte că i se învârteşte parcă în cap o roată de moară, observă totuşi că: Doch ein Begriffmuss dem Wort sein (Dar un concept ar fi să se găsească / Pe lângă orişice cuvânt) 1.

Este o grea şi îndrăzneaţă încercare de a lupta contra cuvintelor noi. Noţiuni noi, nuanţe noi, pot reclama cuvinte noi, uneori cuvinte străine, care au căpătat un înţeles internaţional, îmbogăţirea limbii este un fenomen natural şi a combate un cuvânt nou nu poate fi a elimina o noţiune, o idee nouă. Justificată este numai combaterea unor cuvinte îndărătul cărora nu se ascunde o idee, o noţiune nouă şi care e menită să acopere o lipsă de idee sau de noţiune sau, cum se întâmplă adesea, să ajute numai ca să sune din coadă. Cu fiecare perioadă de reacţiune politică şi socială se ivesc curente care vor să menţină puritatea limbii, întrucât acestea se izbesc de curente noi care au nevoie de cuvinte noi pentru a exprima tendinţe şi ţinte în gestaţiune, ele au un caracter revoluţionar, care bineînţeles nu poate decât întârzia, dar nu împiedică biruinţa ideilor noi. Întrucât lupta lui Pisani a lovit în vorbăria goală de sens, a fost foarte merituoasă, întrucât a lovit în cei cu gânduri care caută forme noi de a se exprima, a fost greşit. A făcut chiar rău, întrucât a chemat în

1 Johann Wolfgang Goethe, Faust, în româneşte de Lucian Blaga, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1955, p. 108.

arenă fel de fel de nechemaţi, care îşi dădeau şi şi cu ideea împotriva celor care simţeau nevoia urgentă de asemenea forme noi. A-l proclama pe Pisani între cei mai vrednici continuatori ai lui Maiorescu îmi apare oarecum excesiv. Sunt încredinţat că el a fost convins că face bine, că a crezut că-şi face o datorie de conştiinţă, că plăteşte, printr-o acţiune utilă, larga ospitalitate pe care a găsit-o în ţara în care el şi înaintaşii săi erau de dată mai recentă decât mulţi dintre evreii pe care îi vedea persecutaţi în aşa măsură, încât erau lipsiţi de cel mai elementar drept, cel al libertăţii de a-şi exprima gândurile, de a se apăra de odioasele acuzaţiuni ce li se aduc fără o

urmă de dovadă; pe care îi vedea că sunt chemaţi la răspundere pentru relele reale şi imaginare ce se înregistrează; pe care îi vedea că sunt condamnaţi în modul cel mai oribil la cea mai oribilă dintre pedepse, la degradarea morală, ei, adevăraţi păstrători ai acelei morale care îşi zice morală creştină, dar pe care prea puţini creştini o practică faţă de dânşii. Secole de creştinism nu au putut face din creştini, oameni… Dacă nu conştient, poate că în subconştientul său, Pisani a făcut această tragică comparaţie. Dar la mormântul său deschis, o va mai face cineva? La sfârşitul vieţii sale, el n-a intrat în corul ciracilor lui Cuza. În vremea asta şi acesta e un merit, chiar dacă nu a accentuat un cuvânt contra unei asemenea aberaţii, care a costat viaţa şi existenţa a zeci de mii de evrei, a dus de râpă opera unui secol de construcţie politică şi culturală a ţării româneşti, a statului român şi, în primul rând a poporului român.

Bine a făcut, rău a făcut Pisani cu ultima sa companie de purificare a limbii? Moartea a întrerupt-o şi viitorul va decide dacă şi cu privire la dânsul s-ar putea evoca vechiul avertisment al lui Virgil: timeo Danaos et dona ferentes! 1

9 iulie. Rudolf Kirscher, Hauptleiterul, adică primul redactor al lui Frankfurter Zeitung, face acum o călătorie în estul Europei, mai exact, în Balcani, în numărul numitului ziar sosit ieri în Capitală, a apărut o scrisoare a lui din Atena. Ea cuprinde date interesante, senzaţionale, asupra scumpetei din Grecia ocupată. Un băiat tânăr, care i-a dus un geamantan de la gară până la un hotel din imediata apropiere, i-a cerut pentru acest serviciu 4.000 de drahme. S-a mulţumit numai cu 2000, dar cum – după părerea lui Kirscher – cursul oficial al drahmei de 60 drahme pentru o marcă – este foarte conciliant, 2000 de drahme sunt, totuşi, circa 33 mărci, adică la cursul foarte conciliant pentru ei dictat de germani în România: 60 lei marca, deci 2000 lei. Dar iată încă vreo câteva preţuri pe care le notează Kirscher: 20 de ţigarete costă între 1.000 şi 1.200 de drahme, adică vreo 20 de mărci sau 1.200 lei; o cutie de chibrituri revine la 5 mărci, adică la 300 lei; o oca de pâine (1, 2 kg) costă 6.000 drahme cu onorariul liber 100 mărci, adică 6.000 lei. O oca de untdelemn 200 mărci, adică 12.000 (douăsprezece mii) de lei. Şi untdelemnul e doar un produs eminamente grecesc. O oca de unt 30.000 drahme, adică 30.000 lei, la cursul de 60 mărci drahma. O farfurie de ciorbă, într-un birt modest, 500 – 1.000 lei. Un fel de mâncare cu carne original).

Mă tem de greci şi când aduc daruri (în lat., în

3.000 – 5.000 lei (într-un local bun e mai scump şi într-unul foarte bun, şi mai scump). Peştele, spune Kirscher, expus în vitrina unui local din Pireu, pește excelent, preţuri atât de fabuloase, încât nici nu mai insistă asupra lor. O sticlă de vin bun 3.000 lei, o porţie de îngheţată 2.500 lei, o turcească 2.800 lei. Un lustragiu cere pentru văcsuitul unei perechi de ghete 350 – 400 lei. Intrarea într-un cinematograf mai bun 1.000 lei. O cămaşă 75.000 lei. O pereche de ghete 150.000 lei. Am pus drahma egal un leu, luând, ca termen de comparaţie marca, pe care germanii au declarat-o egală cu leul, căci au pus, cum am notat, şi leul în raport cu marca 60, cum au pus şi drahma. Din expunerea lui Kirscher rezultă că, pentru drahmă, s-a făcut o favoare pentru ca numai grecii să poată cumpăra mărfurile expuse, germanii şi italienii însă nu. La noi au procedat, pare-se, pe dos, pentru ca germanii să poată cumpăra cât se poate mai bine. Cel puţin aşa a fost până mai ieri, căci mi se spune că acum nu mai pot cumpăra atât, fiindcă n-au lei disponibili, soldul debitor german trecând de limitele îngăduite de cea mai elementară grijă de soarta monedei noastre şi exportul de alimente, limitat din grija de soarta economiei noastre. Să sperăm că, dacă recolta noastră va fi atât de bună şi de abundentă, cum se prevede, guvernul mareşalului Antonescu va şti să vegheze şi să nu dea atât de mult exportului în Germania, încât să fim în situaţia în care ne găsim astăzi ca, în România, ţara grâului, să nu fie pâine îndeajuns, în ţara pădurilor să nu fie lemne, în ţara petrolului, să fie restrânsă consumaţia de produse petrolifere, iar germanii, manevrând cu învoirea sau refuzarea tranzitului, să realizeze ei, cum ni se spune că au făcut, devizele forte ce le-am putea avea noi vânzând produsele noastre agricole, pentru care ne rămân datori mărci a 60 lei marca, Elveţiei şi Suediei…

Dar să revin la corespondenta din Atena a lui Rudolf Kirscher. Cu toate că încă acuma de curând s-a auzit că, în capitala Greciei, mor de foame până la 400 oameni pe zi, el descrie acum că pe toate străzile comerciale şi în hale e o abundenţă extraordinară de mărfuri, în hală a rămas chiar uimit! Nu-i de mirare, el venind din Germania unde, totul e strict raţionalizat şi cântărit cu gramul pentru toată lumea, fără deosebire de rang social, în hală a văzut, deci, carne foarte frumoasă cu 12 – 18, peşte delicios cu 6 – 18, cartofi cu 5 – 6, anghinare cu 1 – 2, salată cu 9 – 12, macaroane cu 15, zahăr cu 22, săpun cu 9 – 12, cifrele

reprezentând mii de drahme. Cum se vede, cine are mulţi bani poate trăi boiereşte şi cu mese sardanapalice. Aş fi ispitit să spun: tout comme chez nous! Numai că la noi, ţară eminamente agricolă, cu un sever control al preţurilor, temperat doar prin şperţ, preţurile, în raport cu cele greceşti, se menţin încă la un nivel relativ moderat, deşi, în raport cu preţurile de altă dată de la noi, sunt şi ele enorme.

Dar de unde abundenţa de mărfuri pe străzile şi pieţele din Atena, pe care mi le închipuiam goale, şi care chiar erau goale. Kirscher dă cheia misterului: e libertatea comerţului, care a scos la iveală tot ce comerţul negru ţinea ascuns atâta timp cât comerţul era supus unui control sever. Dar în acelaşi timp s-au creat posibilităţi de câştig şi s-a fixat minimul existenţei la trei mii drahme (adică lei) pe zi. Ca şi la

1 Exact ca la noi (în franc., în original). 166

noi, scumpetea aceasta a vieţii se poate atribui unei deprecieri a monedei sau pentru a circumscrie fenomenul cu o definiţie care mi se pare eufemică, cu urcarea preţurilor. Oricum, la noi, ca la Atena, fenomenul are aceeaşi origine şi acelaşi aspect. Cum spune Kirscher: „Lucrurile care trebuie făcute pentru victoria puterilor Axei şi pentru apărarea ţării (indispensabilă acestei victorii) contribuie considerabil la sporirea circulaţiei monetare…" Grecia, ţară ocupată, contribuie direct la plata acestor lucrări. Noi suntem, slavă Domnului şi dragă Doamne, ţară liberă şi, fiind aliaţi contribuim la nevoile aliaţilor, fiindcă suntem de-a dreptul interesanţi la victoria lor, care trebuie să fie şi victoria noastră. Efectul rămâne, însă, acelaşi. Circulaţia noastră a sporit în mod fantastic şi acoperirea ei este minimală, dacă nu socotim şi cifra fantastică ce ne datorează Germania: se vorbeşte de optzeci de miliarde. Câtă valoare au, însă, datoriile de război între aliaţi şi chiar cele ale duşmanilor învinşi s-a văzut după războiul din 1914 – 1918, când de la fostul duşman nu s-a scos nimic, ba a trebuit să i se mai dea, iar aliaţii au suspendat, mai mult sau mai puţin, plăţile.

După actualul război va veni o prăbuşire generală a finanţelor. Lumea va trebui să-şi reconstruiască repartiţia bogăţiilor, mijloacele de schimb, pe baze cu totul noi. Nazismul, cu politica sa de expansiune, va fi creat realmente condiţiile pentru o mare revoluţie, dar alta decât şi-a închipuit şi are aerul că-şi închipuie că a făcut-o. Când, stârnind o poveste că îndărătul tuturor relelor şi gravelor evenimente pe care le trăieşte omenirea nu ar fi decât „jidanul", că mistica antisemită deţine cheia despre cauzele tuturor fenomenelor istorice – ochii tuturor se

vor deschide asupra realităţilor şi cine ştie dacă nu se vor stabili vremurile mesianice pe care evreii le-au visat mereu şi pe care creştinii le cred realizate de la adeverirea lui Crist.

11 iulie – Ziarele publică lungi dări de seamă de la înmormântarea lui Pisani. Fostul meu tânăr coleg de redacţie, Mircea Grigorescu, a vorbit în numele domnului Mihai Antonescu, vice-prim ministru, care a depus şi o coroană dedicată „eminentului" ziarist şi patriot. D-l Lugoşanu, în numele Universului; profesorul Daicovici, care nu s-a putut niciodată despărţi de ziaristică, în numele Timpului şi Argusului. Toţi l-au pomenit pe Pisani, care, dacă i-ar fi putut auzi, i-ar fi simţit, probabil, mai mult scârbit decât onorat. Căci dacă a avut în viaţă, şi mai ales la sfârşitul vieţii, vreo calitate, apoi aceea a fost modestia. Căci Pisani n-a fost în ziaristică niciun creator, niciun inovator; n-a avut ocazia să lupte pentru vreo cauză politică mare, pentru vreuna din acele concepţii şi idei care asigură progresul şi de aceea sunt contestate în cele mai multe cazuri. De altfel, angajat de Filipescu la Epoca, a trebuit să se înfeudeze cu totul politicii şi acţiunii politice a patronului său, a cărui reputaţie de impulsiv, ba chiar de zurbagiu, era bine stabilită.

Personal nu l-am cunoscut pe Nicolae Filipescu. Adevărul dusese împotriva lui o luptă, o polemică înverşunată. Spiritul acestei polemici îl întruchipa Constantin Miile, pe al cărui mormânt nu ştiu cine a avut ideea, idee întemeiată şi dreaptă, că a fost întemeietorul presei române moderne. N-am avut decât o foarte mică parte în această luptă, tăria mea nefiind atacurile în care, abstracţie făcând de păreri, ţinta principală, obiectul principal, îl formează violenţele şi chiar – cum se spune cinstit în breasla noastră, înjurătura. Totuşi noi, la Adevărul, formam un tot, ne simţeam solidari chiar şi cu campaniile pe care, în forul nostru interior, nu le socoteam în totul întemeiate, nici chiar drepte, în cazul Filipescu desolidarizarea ar fi fost cu atât mai grea, cu cât atacurile şi ripostele lui Filipescu, directe sau indirecte, îndreptate de el sau de oamenii lui, erau şi ele nespus de violente, nedrepte, lipsite de orice scrupule, câteodată perfide, totdeauna inspirate de concepţii politice înapoiate, reacţionare, totdeauna îndreptate nu ad rem\ ci ad hominem personam2.

Aşa s-a făcut că Nicolae Filipescu a fost unul dintre puţinii oameni politici mai însemnaţi, pe care nu l-am cunoscut personal. De altfel mi-ar fi greu să găsesc, dacă aceasta ar fi măcar interesant,

originea adevărată a dușmăniei – și cuvântul nu e prea tare – ce a domnit între Miile și Nicolae Filipescu. Mai curând cred că a fost un derivativ al dușmăniei pe care Filipescu a purtat-o lui Take Ionescu și, ca o luptă pe care a dus-o în contra acestuia, pe care, printr-un complex de împrejurări, Adevărul l-a apărat și susținut, după ce altă dată îl combătuse din toate puterile, epuizând, cum se spune, toate prieteniile și dușmăniile lui. Take Ionescu, însă, era diavolul care tulbura liniștea și topea toate fanteziile cele mai răscolitoare ale lui Filipescu. Take, care după un scurt debut politic în partidul liberal, fusese

1 La obiect (în latină, în original).

2 La adresa unei persoane (în latină, în original).

adus în cel conservator și bombardat deodată ministru (al Instrucțiunii și Cultelor) de către Lascăr Catargi, nu a fost atâta rivalul lui Filipescu, cât s-a simțit acesta rivalul lui Take – o rivalitate care era măruntă de faptul că cel dintâi era boier de viță, și socotea că are drepturi moștenite și de ordin divin în Partidul Conservator, pe când Take era fiul lui Ghiță Ion, un mic burghez care făcuse avere din arenda accizelor orașului Ploiești și care nu și-a dezmințit nicio clipă originea, rămânând cât a trăit cu regretul că fiul său, de care era mândru și care măgulea orgoliul său părintesc, a rătăcit în țarcul politic și tradițional al boierimii. Astfel, pe când bătrânul Ghiță Ion spunea mereu: „Ce caută Take la conservatori, locul lui este la liberali", Take simțea tot mai mult ca o sabotare a carierei politice la care socotea că are dreptul, originea sa, căci nu o dată a exclamat, jumătate în glumă, jumătate în serios: „Nenorocirea mea este că sunt băiatul lui Ghiță Ion!" Deoarece n-am avut un contact personal cu Filipescu, nu am putut avea despre dânsul acele impresii directe și durabile pe care mi le-a dat Take Ionescu, în a cărui intimitate mi-a fost dat să pătrund, nu o dată. Ca fizic era o mare deosebire între cei doi oameni. Filipescu avea tipul temperamentului său impulsiv, furtunos, ciocoiesc. Fața lui, cu ochii holbați – un simptom prevestitor, poate, al bolii, ce avea să-i răpună viața – avea ceva de buldog. El se comporta și vorbea ca omul căruia i se cuvine rolul de conducere. Bogat din naștere și prin căsătorie, el nu a cunoscut nevoile materiale, a trăit o viață de om bogat, fără să fie obligat să-și câștige cele necesare existenței. Respectul, credea el probabil, i se cuvine fără ca să întreprindă ceva. Oricine nu era cu el era, în gândul lui, contra lui, și nu mai era numai adversar, ci repede

devenea duşman, contra căruia nu cunoştea indulgenţă şi căruia îi aplica, fără ezitare, faimosul adversus nosteram aeterna auctoritas1 – dreptul imprescriptibil avându-l el şi numai el. Se pare că în intimitate avea farmecul lui, datorită căruia a realizat printre unii boieri amiciţii devotate. Dar, în general, însăşi firea lui iute nu lăsa să se lipească prea mulţi de dânsul. Take Ionescu era în grad cu totul superior, fiind la tribună un mare orator, ceea ce Filipescu nu era; el era în intimitate un causeur fermecător. Volubilitatea lui intelectuală şi splendida lui conversaţie plăceau oamenilor şi cine-l apropia, cu greu scăpa de sub farmecul cu care-l înlănţuia. De aceea Take a avut prieteni şi partizani cum n-a avut niciun om politic de la noi, prieteni şi partizani care au stat alături de el şi l-au sprijinit cu vorba şi cu fapta şi chiar – cu ce e mai rar şi mai greu, fiindcă: „În Geldsachen hoert die Gemenschlichkeit auf – cu punga. Un Cantacuzino-Paşcanu, un Cincu, un Pavlică Brătăşanu şi încă mulţi alţii au cheltuit milioane pentru a-l sprijini în lupta politică atunci când, tot mereu încăierat în primul rând cu Filipescu şi, în cele din urmă, mai ales din cauza acestuia, a trebuit să părăsească Partidul Conservator. De atunci lumea şi-a pus întrebarea: fost-a Take un democrat? Fost-a el, în fond, un liberal? Greu de răspuns, în multe din aceste ocazii, când mai ales noaptea târziu, Take Ionescu se complăcea în conversaţii cu intimii, conversaţii ale căror cheltuieli le făcea el cu verva lui totdeauna fecundă şi care, cum

1 Adversarul eternei noastre autorităţi (în latină, în original).

am spus la moartea lui, repede se transformau în monoloage, el singur vorbind de parcă i-ar plăcea lui însuşi să se audă şi să se asculte, nu am putut prinde impresia că e un democrat, mai curând că apreciază binefacerile liberalismului de manieră franceză, şi mai ales engleză, dar mai ales că în fundul conştiinţei şi a inimii sale era un conservator convins, un partizan al autorităţii, un convins că minte au numai puţini şi că lor trebuie să le revină puterea conducerii, dar şi un realist, care ştia că acţiunea politică e determinată de oportunitate şi nu se poate concepe fără jertfirea principiilor, poate momentană, în aşteptarea unor împrejurări favorabile pentru realizarea lor sau, poate, chiar în aşteptare ca dezvoltarea politică să dovedească netemeinicia lor sau neviabilitatea lor, făcând loc altora, noi, ca să le relanseze sau să le realizeze în alte forme. Nicolae Filipescu a fost, în raport cu dânsul, poate un reacţionar. Dar, în fond, poate că deosebirile dintre ei nu erau chiar atât de mari în ce priveşte concepţiile politice.

Căci, cel puţin într-o ocazie – în atitudinea sa faţă cu socialiştii, Take, care altminteri era un om bun şi chiar blând, a fost de o cruzime impardonabilă în combaterea socialismului şi, mai ales a socialiştilor, care l-a făcut să aibă pe conştiinţă chiar şi vieţi de om (cazul lui Raicu Rion), în vremea primului său ministeriat la departamentul şcolilor.

În schimb, Take ştia să fie indulgent mai ales în chestiuni băneşti. I s-a făcut din aceasta un mare reproş. Că ar fi un corupt, a fost o principală acuzare ce i s-a adus. Mai puţin cea pe care a meritat-o desigur mai mult, că era un corupător. Nici Filipescu n-a fost înconjurat numai de bravuri. Dar Take avea o adevărată slăbiciune pentru corupţi, îmi aduc aminte de dimineaţa unei zile care a precedat plecarea sa în acel voiaj de agrement, din care avea să nu se mai întoarcă. La sfârşitul conversaţiei, oarecum în pragul uşii, ca încheiere a unei conversaţii mai lungi, el îmi spusese („Plec acum, dar când mă întorc, mă înţeleg şi cu dracu', numai să-l răpun pe Brătianu".)

— Te înţelegi şi cu Marghiloman?

— Şi cu Marghiloman…

— Dar cu Stere?

— Cu Stere, nu. Eu, cam mirat:

— Dar de ce?

— Fiindcă Stere e incoruptibil…

De Filipescu nu mai puteam vorbi. Marele său adversar murise fără să fi văzut realizată, peste măsura aşteptată chiar şi de cei mai optimişti, unirea tuturor românilor prin acea acţiune din care nu i-a fost dat să cunoască decât partea întâia a prăbuşirii, a înfrângerii, prin acea ultimă acţiune în care, ca încheiere a carierei sale politice, ajunsese să colaboreze cu Take, să lupte alături de dânsul, din iniţiativa acestuia. Căci, când în 1914 a izbucnit războiul european şi Nicu Filipescu se afla în străinătate, Take a îngropat toate vechile răfuieli şi ranchiune şi abia a aşteptat întoarcerea duşmanului implacabil de până ieri pentru a-i întinde mâna, sigur fiind că, în acel mare moment pentru patria şi poporul român, îl va avea lângă dânsul. Ceea ce a şi fost.

Ceea ce înseamnă că, orice ar fi crezut despre dânsul, Nicolae Filipescu a avut totuşi o încredere absolută în patriotismul lui. Şi într-adevăr, cât timp a durat lupta din timpul neutralităţii pentru intrarea României în război alături de Antantă şi contra austro-ungaro-germanilor, cei doi adversari au stat alături şi eu cel

puţin n-am auzit nici de cea mai mică disensiune ce s-ar fi produs între dânşii. Dar nu încape nicio îndoială că, dacă Filipescu ar fi trăit dincolo de acea treve1, pe care războiul l-a impus tuturor luptelor politice interne, vechile resentimente s-ar fi trezit şi Filipescu ar fi reluat ofensiva, care a tulburat atâta Partidul Conservator. Căci, cum am mai spus, la boierul de baştină care nu se putea împăca cu ideea ca un descendent de mic burghez să joace un prim rol, ba chiar să pretindă la primul rol şi loc în Partidul Conservator, ranchiuna şi ambiţia nu se poate să se fi stins. El ştia să urască şi chiar lupta politică era la dânsul o luptă propriu-zisă, în care spada şi chiar pumnul erau menite să rezolve diferende pe care cuvântul vorbit şi scris nu puteau să le rezolve. Astfel, duelul în care Filipescu l-a ucis pe George Em. Lahovari, directorul proprietar al lui Independence Roumaine, a fost încheierea unei polemici politice. Acest duel a jucat un mare rol în campania pe care Adevărul a dus-o contra lui Filipescu, căruia Miile, pe baza modului cum a decurs lupta din sala Societăţii de Tir, credea că-i poate imputa titlul de asasin, „micul asasin", cum îl botezase în ironie, într-adevăr, se spunea că Lahovari, în decursul acestei lupte, constatând inferioritatea sa, s-ar fi retras mereu până a ajuns la zid sau, de nu mă înşel, la nişte paralele care îi tăiau calea retragerii, în acel moment, adversarul său s-a fandat şi i-a înfipt adânc arma în corp. Acest gest era, 1 Armistiţiu (în franceză, în original).

de altfel, cu totul conform temperamentului lui Filipescu care, totdeauna se pornea cel dintâi la atac şi care nu înţelegea să despartă în politică persoana de cauza pe care o reprezenta, o susţinea sau o apăra. Din această atitudine veşnic combativă, violent pasionată, a decurs reputaţia de turbulent pe care o avea. Faţă de ea, unii, şi în primul rând el, au putut afirma că Take Ionescu e un laş. Laşitatea lui Take era un fel de legendă ce se răspândise între contemporani şi până chiar şi în rândul prietenilor săi. Dar era o mare nedreptate să se spună despre Take că a fost lipsit de curaj. Simplul fapt că a angajat şi a dus atâtea lupte, în care nici nu se putea să nu plătească cu persoana sa, arăta contrariul. E drept că, dacă se are în vedere că, nu fiecăruia îi este dată puterea atletică necesară răfuielilor corp la corp şi că de mult mai multă eficacitate este curajul moral în angajarea unei cauze şi în menţinerea şi apărarea ei, nimeni nu a putut şi nu va contesta că Take Ionescu a avut nevoie şi a dovedit poate mult curaj şi a reuşit mai bine decât Nicolae Filipescu. Mai întâi, a fost de mult mai multe ori ministru,

şi ministru important, decât Filipescu; a avut mai multe succese decât acesta şi a lăsat nespus de multe urme practice. Nu există guvernare conservatoare care să nu fi fost tulburată de impulsivităţile, de violenţa lui Filipescu. Mai întotdeauna, orice aspect aparent ar fi avut, ele erau determinate de rivalitatea, de invidia faţă de Take, de teama că acesta ar putea câştiga în partid preponderenţa care să-l ducă la şefie, îmi aduc, în special, aminte de guvernarea conservatoare din 1912 – 1913, când Maiorescu, devenit prezident al Consiliului, reuşise să adune sub conducerea sa pe cei trei factori antagonici ca apa şi focul, pe Take, Filipescu şi Marghiloman. Cu Maiorescu, Take şi Marghiloman am ţinut atunci un contact personal, destul de strâns şi de frecvent şi chiar intim. Pe Filipescu nu-l găseam decât în trecere, o clipă, când pleca de la primul ministru, în casa acestuia din strada Mercur. De obicei, dimineaţa, pe la opt. Maiorescu era şi ministru de Externe şi, pe când stătea cu Filipescu în biroul său, îl aşteptam într-o altă cameră, din dreapta holului, împreună cu şefii misiunilor străine, care nu au lipsit în mai nicio zi cât a durat conflictul balcanic şi acţiunea „de intrare în acţiune" – cum i se zicea pe atunci – alimentată de Ionel Brătianu care, oficial, însă avea o atitudine cu totul reţinută, şi căruia Filipescu, bineînţeles fără a putea să-şi dea seama de aceasta, din cauza fugarului său temperament, îi servea ca principal instrument.

Când intram pe urmă la Maiorescu şi se întâmpla ca acesta să fie imediat după plecarea lui Filipescu, învăţatul prim-ministru şedea aproape epuizat în fotoliul său şi nu-şi putea stăpâni, el care era atât de stăpânit, un „uff de uşurare. Adevărul asupra celor ce s-au petrecut atunci – cine ştie dacă va putea fi stabilit cu exactitate vreodată. Azi, când Cadrilaterul a fost restituit Bulgariei, exprimarea acestui adevăr este mai lesnicioasă. Documentar, el nu va mai putea fi restabilit cu aceeaşi înlesnire. Pe cât ştiu niciunul din principalii actori, factori ai evenimentelor de atunci nu pare a fi aşternut gândurile sale intime, iar întrucât au făcut-o, manuscrisele au fost nimicite, corectate sau sunt ţinute secret de anumiţi depozitari, în general, a domnit o mare confuzie atunci. Unora, mai ales exaltaţilor naţionalişti, li s-a părut insuportabil ca în Balcani să se petreacă mari prefaceri teritoriale şi transmiteri de forţe, fără ca România să joace un rol şi fără să aibă şi ea o parte din ele. Alţii, mai cumpăniţi, mai realişti, îşi dădeau seama că nu avem ce căuta în acest război care lichida un proces istoric cu

Turcia, pe care noi, mai fericiţi, îl lichidasem mai de mult. Foarte puţini au fost, însă, aceia care au avut curajul s-o spună făţiş. Eu n-am cunoscut decât doi: pe C. Dobrogeanu-Gherea, la care militau pentru această atitudine concepţiile sale pacifiste şi oroarea de război, de orice război şi K. Rakowski, căruia însă i se imputa origina sa bulgară, deşi convingerile sale idealiste explicau îndeajuns atitudinea sa, fără să mai spun că în această atitudine nu au jucat un rol şi sentimentele sale de bulgar, desigur şi ele onorabile. Cât priveşte pe oamenii din guvern, sentimentele lor erau foarte amestecate, dar împrejurările reale îi puneau în faţa unei situaţii pe cât de dificile, pe atât de categorice. Opinia publică, din nefericire şi prin concursul Adevărului, reclama „intrarea în acţiune". Era un raţionament foarte simplu, care o determina. Nu numai presa, dar şi veşnicul şi nenorocitul amestec al tinerimii studioase se agitau, invocând motive de orgoliu naţional, eroismul de care singuri românii să nu aibă parte – unii, iar alţii, mai materialişti, evocau imaginea considerabilei prăzi, de la care nu admiteau să fie excluşi. Oricum, niciun guvern, nici chiar unul autoritar nu poate neglija asemenea curente de opinie publică. Dar lucrurile nu erau chiar atât de simple. Bulgaria avea un protector puternic, pe Rusia, care nu neglija să facă guvernul nostru să ştie că ea ţine întinsă mâna ei apărătoare asupra Bulgariei şi că, dacă am porni cu oaste contra acesteia, nu ar putea să nu intervină contra noastră. Un conflict sângeros cu Rusia, însă, dacă în genere voiam să-l înfruntăm, nu o puteam face decât dacă eram siguri de concursul militar al aliaţilor noştri, Austro-Ungaria şi Germania. Dar şi Viena şi Berlinul îndemnau Guvernul nostru la calm, la rezervă, în cel mai bun caz la o politică dilatorie, orice pripeală putând duce la un război european, pe care atunci toată lumea voia să-l evite şi pe care noi îl puteam duce cu atât mai puţin, cu cât el s-ar fi desfăşurat pe teritoriul nostru.

În sânul guvernului, singur Filipescu, cu temperamentul său fugos insista mereu pe lângă Maiorescu ca să „intrăm în acţiune". La un moment dat a uzat chiar de supremul mijloc de presiune cerând lui Maiorescu să-i îngăduie a se retrage din guvern. Primul ministru insista să renunţe la o asemenea intenţie, dar Filipescu, perseverând zi cu zi, Maiorescu îi făgădui că, atunci când va putea recomanda regelui (Carol I) să accepte această decizie fără pagube pentru situaţia ţării şi pentru politica lui, o va face. Rezultatul a fost că Filipescu a ieşit din guvern cu puţin înainte ca România, îndemnată de Rusia, revoltată de

acţiunea bulgară contra aliaţilor ei sârbi, ne-a dat dezlegarea şi am pornit şi noi războiul balcanic asupra căruia a lucit iarăşi steaua României, căci ne-a adus victoria, fără ca să fi fost nevoiţi a duce lupte adevărate, asupra rezultatului cărora nu era uşor să stabileşti o prognoză favorabilă, dat fiind cum au fost angajate… Dar la această victorie, Filipescu nu a participat ca ministru. Pacea de la Bucureşti a purtat semnătura lui Maiorescu, a lui Take, a lui Alexandru Marghiloman, dar nu şi a lui Filipescu. Rezultat al politicii sale agitate, în care va fi pentru totdeauna greu să discerni câtă parte a avut la el patriotismul său, orgoliul său naţional, dorinţa lui de (ilizibil) pentru România şi câtă parte veşnica lui ostilitate, faţă de Take, la care, în acest caz, se adăuga ostilitatea lui faţă de Marghiloman, care şi el era un rival temut în cursa pentru cucerirea şefiei Partidului Conservator. Dar Take şi Marghiloman au stat alături de Maiorescu şi au împărţit cu el direct răspunderea politicii noastre externe, în care caz meritul lui Take a fost mai mare, fiindcă era mai puţin întemeiat pe o complicitate morală sau, dacă voiţi, imorală ca aceea care a existat între Maiorescu şi Marghiloman, când au înlăturat de la cârmă pe prietenul lor Petre Carp care, el, nu cu mult mai înainte se expusese personal pentru a lua apărarea lui Marghiloman tot împotriva lui Filipescu.

Ca să revin la Pisani, trebuie să spun că în acel timp, când veneam zilnic la Maiorescu, nu l-am întâlnit niciodată acolo, nici la Marghiloman. Relev aceasta pentru că, cu ocazia morţii lui Pisani, s-a afirmat că a fost nu numai elevul, dar şi prietenul lui Maiorescu. După cele ce a făcut cu Carp, de care-l lega o prietenie de o viaţă, e greu e afirmat că, în genere, Maiorescu a avut prieteni, dacă el, în general, a cunoscut sentimentul prieteniei. Era un om rece, care ştia să-şi stăpânească temperamentul şi sentimentele. Apariţia lui fizică era oarecum expresia celei lăuntrice, sufleteşti. Pe un corp relativ mic, un cap disproporţionat de mare şi de bine tăiat. Că intelectul, judecata, cumpăneala predominau la el, mi s-a părut atunci, când îl vedeam zilnic şi mai târziu până în ajunul morţii sale, când îl vizitam şi după ce-şi vânduse casa din strada Mercur, tot mai evidente. Şi că, în asemenea condiţii, el considera politica şi relaţiile politice cu o răceală care îngăduia toate actele de repudiere de persoane pentru a lăsa loc numai cauzei şi nu lua în consideraţie decât utilitatea rezultatului şi oportunitatea momentului, ceea ce nu vrea să însemneze că nu intra în linia de judecată avantajul moral (de unul material nu a fost niciodată

vorba la Maiorescu), avantajul moral personal, care apărea cu totul justificat la un om care se aprecia în comparaţie cu cei din jurul său, sau de alături de dânsul, şi-i considera pe toţi, inclusiv pe Carp, inferiori calităţilor sale intelectuale şi judecăţii sale politice. Poate că socotise chiar că recunoştinţa şi fidelitatea faţă de prieteni poate fi o virtute în raporturile personale cu dânşii, dar devenea prostie când era vorba de politică. Astfel cu greu se explica nepăsarea cu are a abandonat pe Carp şi obiectivitatea cu care a ţinut cumpăna între Take şi Marghiloman. Cât despre Filipescu, el nu putea avea simpatie pentru un om la care fizicul precumpănea, dar nici pentru Take, a cărui inteligenţă o aprecia, dar pe care-l credea superficial şi puţin tulburat de principii şi scrupule morale, în această privinţă corespundea oarecum cu marele său antagonist Dim. A. Sturza, a cărui isteţime intelectuală îi căzuse la vreme pe nervi.

Nu în totul îi displăcea lui Filipescu slăbiciunea excesivă a lui Maiorescu pentru partea pământeană a eternului femeiesc. Era o părere foarte răspândită şi printre cei mai buni şi mai intimi prieteni ai lui Take că era sexualiceşte slab, impotent chiar. Nicu Filipescu avea reputaţia contrară. Se povesteau multe anecdote despre procesele lui. Amantele lui erau cunoscute. Circula, mai ales, zvonul despre legăturile lui amoroase cu o doamnă din înalta societate, o purtătoare a unui nume care avea să devină mai târziu ilustru. Ca rival, se spunea că înfrunta în această legătură pe un bărbat care avea să ajungă la cea mai înaltă demnitate în stat. Se spunea chiar că a avut o altercaţiune sau a voit să aibă o altercaţie cu acesta, ceea ce n-a fost evitat decât prin faptul că rivalul, mai precaut decât dânsul, s-a ţinut discret ascuns în dormitorul cucoanei!! De altfel se întâmpla ca Filipescu să dispară pentru multe zile din circulaţie şi se afirma că se ţinea închis cu dulcineea lui, undeva, într-un mare hotel din centrul Capitalei (Athénée Palace nu exista încă).

Altfel Take Ionescu, cum am spus, despre el se credea contrariul. Căsătorit cu o englezoaică, pe care o cunoscuse pe când studia la Paris, ducea o viaţă, cum se spunea, austeră şi era un soţ ideal şi cât se poate de cavaler. Pentru a se putea căsători cu această nevastă a sa, a cărei fidelitate conjugală era mult pusă la îndoială, el trebuise să poarte şi un proces răsunător pentru a smulge învoiala tatălui său care, pe vremea aceea, era indispensabilă. Se spunea chiar că Take i-a contestat paternitatea. Eu nu eram în Bucureşti pe atunci, dar lucrul era notoriu

şi a jucat chiar un rol în polemicile de presă contra lui. Pretinsa impotenţă sexuală a lui Take făcea pe amicii săi politici, totdeauna grăbiţi să vină şi avizi să rămână la putere, să facă o legătură între impotenţa lui Take şi pretinsa lui lipsă de energie, în această privinţă, îmi aduc aminte de o scenă la care am fost martor ocular…

Era într-o zi de vară, iulie, dacă nu mă înşel. Cam pe la 5 d.a. Mă găseam în biroul lui Take, şezând în faţa lui şi ascultând ce-mi spune, nu mai ţin minte despre ce, când feciorul anunţă pe Costică Solomonescu, avocatul meu de curând, pe atunci director al Prefecturii Poliţiei Capitalei şi ţinând locul prefectului, cneazul Moruzzi, care era în concediu. Solomonescu venise să-i raporteze lui Take, care era pe atunci ministru de Interne. Take îl primi în modul afectuos cum făcea cu toţi cei pe care îi primea, îi spuse să vorbească numaidecât deschis „pentru că faţă de Brănişteanu se poate vorbi şi n-am secrete" (desigur şi asta o măgulitoare amabilitate), dar Solomonescu spuse că, realmente, nu are nimic important de raportat şi că a venit să ia ordine; Take îl întrebă:

— Dar de mine ce se mai spune?

— De, coane Take, cum să zic…

— Vorbeşte, Solomonescule, nu te jena!

— Se spune, coane Take, că n-ai…

— Dar tu, ce crezi?

— Eu, coane Take, cred că lumea…

— Bine măi, dar tu n-ai poliţia? Tu nu ştii că am ţiitoare la mahala?

—!?

— Zău, Solomonescule…

Dar Solomonescu, cu o mutră imploratoare:

— Coane Take, dă şi dumneata o reprezentaţie publică, să se isprăvească odată cu legenda aceasta…

Dar legenda a perseverat şi, cu indulgenţa proprie românului în materia aceasta, a raporturilor între sexe, a servit chiar de scuză şi altor legende ce circulau cu privire la aventurile conjugale ale „englezoaicei", cum i se spunea lui „Bessy" Ionescu în cercurile adversarilor soţului. Până şi Maiorescu, în această materie mai aproape de Filipescu decât de Take la masă, a simţit cum englezoaica îşi apasă genunchii ei de ai lui, după care, venind, într-o zi, să-l caute pe Take şi acesta nefiind acasă, a fost poftit de nevastă-sa, ce era în

pantaloni de călărie sau pe punctul de a şi-i trage, a urmat inevitabilul de care Filipescu s-ar fi arătat nemulţumit şi chiar dezgustat.

S-ar părea curios, dar omul serios şi în aparenţă inaccesibil ce era Titu Maiorescu se înrudea cu Take în slăbiciunea ce avea pentru asemenea anecdote pipărate, cu care presărase notele sale zilnice, memoriile sale, pe care îmi spusese că le va păstra pentru publicare, dar pe care se pare, cel puţin după spusa editorului, dl. Popovici-Pogoneanu, că le-a rupt. Erau în aceste note cancanuri din înalta şi cea mai nalta societate, fără nicio consideraţie pentru persoane, „despre vărul meu Lens", despre „cumnata mea Mite Kremnitz", ba chiar despre regele Carol I şi despre pudica, nobila şi, în fond, nenorocita Carmen Sylva.

El însuşi avusese aventurile lui, începând din prima tinereţe cu puştoaica lui de la pensionul surorii sale Humpel, prietenie cu amor exploatată de adversarii săi politici:

„Ghidi, ghidi barbizon
Sare gardul la pension…"

În ce priveşte însă pe Take şi pe nevasta lui „englezoaica", tragicul sfârşit al acesteia şi a doua căsătorie a celui dintâi, au dezminţit legendele ce se creaseră şi care, ca toate legendele, vor avea desigur viaţă dură. În timpul războiului din 1916 – 1918, Take, fiind la Iaşi, a intrat în legătură cu a doua sa soţie, Adina. A fost amorezat de ea ca un licean. La Odessa l-a văzut lumea la teatru dându-i bomboane în gură. Zvonul a ajuns până la Londra, unde se găsea soţia legitimă. Şi, într-o zi, o grozavă veste: ea, care era o pasionată călăreaţă, a căzut de pe cal şi a rămas moartă pe loc. Au fost glasuri care au spus că s-a sinucis de durere. Dacă a fost sinucidere sau accident, nu se va stabili niciodată. Take, însă, s-a recăsătorit cu Adina şi a dus-o în casa lui din Bucureşti. Când a trebuit să mă duc întâiaşi dată după război la dânsul, am avut o curiozitate care era însoţită de o strângere de inimă, în bibliotecă, în dreapta biroului, Take avea lada de fier mascată de o uşă pe care era zugrăvit de Simonide portretul Bessy-ei. L-o fi menţinut Take sau l-o fi înlocuit cu noua stăpână a casei? Când am ajuns în faţa biroului şi, după primele cuvinte de salutare, mi-am întors discret privirea spre locul ştiut, Take rezolvase problema, care desigur l-a preocupat pe el mai chinuitor decât pe mine, cu tact şi trebuie să spun, fericit. A scos portretul primei soţii, dar l-a înlocuit cu cel al lui… Lascăr Catargi, căruia i-a purtat o vie şi pioasă amintire şi recunoştinţă

pentru că l-a „lansat”, cum se spunea, în Partidul Conservator, şi recunoscându-i, poate chiar numai instinctiv, meritele şi talentul lui l-a lansat de-a dreptul ministru.

Şi pentru că mă găsesc acum pe acest teren al anecdotei dubioase care forma, la vremea lui, obiect general de discuţie, când din simpatie, când din ranchiună şi duşmănie, când din simpla sete de bârfeală, se povestea câte ceva şi de Alexandru Marghiloman. Bogat de acasă, de o boierie contestată, dar justificată prin moşioare şi atitudini, păstrând în viaţă un stil de nobil francez sau de lord englez, având pasiunea cailor şi fiind, poate, creatorul (ilizibil) şi a curselor de cai de rasă, Marghiloman, adversar al lui Take tot atât de aprig, deşi nu tot atât de violent şi de sans fason* ca şi Nicu Filipescu, împărţea cu Take reputaţia că e mai mult un amator platonic al femeii, decât unul (ilizibil). Reputaţia aceasta i-o făcuse divorţul senzaţional de prima sa soţie, care-l lăsase pentru a se mărita cu Ionel Brătianu care, pe atunci, nu era nici el la prima sa aventură, căci trecuse prin ea cu prea distinsa prinţesă Moruzi, din căsătoria forţată din care căsătorie care n-a durat nicio zi, s-a născut d. George Brătianu.

Cele ce urmează mi le-a istorisit într-o zi însuşi Marghiloman, mai mult pentru a-mi da un aspect al fizionomiei sufleteşti a lui Brătianu, decât pentru a povesti un cancan care, după mai mult de un deceniu, avea încă la dânsul un ecou dureros.

Brătianu intrase în casa lui, apăruse, bineînţeles, ca prieten al casei şi ajunsese să facă curte doamnei Marghiloman. Ca de obicei, soţul ultragiat nu bănuia nimic. Dar gurile rele care adeveresc proyerbul nemţesc că Wer die Schande hat braucht fur den Spoit nichi zu Sorgerf, spuneau că Marghiloman bătea discret la uşa camerei în care Brătianu se găsea fete a fete cu nevasta-sa şi nu intra decât sau când auzea răspunsul: „Intră!” Iată, însă, că doamna Marghiloman pleacă la Berlin sau la Paris, pe când Brătianu era la Paris sau la Berlin. O corespondenţă urmează între amândoi şi când d-na Marghiloman, pentru a se

1 Direct (în franceză, în original).

2 Cine are ruşine, nu trebuie să-şi facă griji pentru glume (în germană, în original).

Întâlni cu Brătianu, mai ajung la hotelul ce ea părăsise vreo două scrisori ale acestuia. Doamna uitase, însă, să indice portarului ca să reţină scrisorile, iar portarul – stilat şi cunoscând adresa din

Bucureşti a nobilei cliente, a adresat acele scrisori la Bucureşti, unde hazardul, marele protector, dar şi duşman al amorezilor, făcu ca ele să cadă în mâna soţului, care descoperi astfel comedia şi mai descoperi că amantul ilegitim îşi bătea joc în epistola sa către iubită de coamele pe care amândoi le puneau soţului legitim.

Cavaler cum era, soţul a chemat pe cumnată-su, pe fratele nevesti-sii, care nu era altul decât prinţul Ştirbei şi, povestindu-i întâmplarea, care poate nici nu l-a surprins pe acesta, l-a invitat să aibă grijă de divorţ şi de căsătoria cu rivalul care fusese astfel mai tare în dragoste decât dânsul. Toate acestea însă, Marghiloman mi le-a povestit pentru cele ce urmează:

Venitul zestrei nevestei sale, Marghiloman nu numai că nu-l atinsese, dar însă îi făcuse din averea sa un apanagiu. În schimb, venitul ei îl capitalizase şi când, într-o zi, Mişu Marghiloman, fratele lui Alexandru, se văzuse silit să vândă una din moşiile ce moştenise de la tatăl său. Marghiloman s-a sfătuit cu nevastă-sa ca să cumpere din banii ce-i strânsese el această moşie, pentru ca să rămână în familie. Când, însă, s-a produs divorţul, Marghiloman a propus ca moşia să-i rămână lui, în schimbul unei sume egală cu cea pe care el o strânsese din venitul zestrei ce i s-ar fi cuvenit lui şi la care a renunţat în favoarea soţiei. Brătianu a convenit, dar a obiectat că, de când moşia a fost cumpărată, valoarea ei a crescut şi a cerut şi diferenţa aceasta. Ceea ce, cum mi-a spus. Marghiloman a plătit fără obiecţie, dar nu fără a socoti această pretenţie din partea unui seducător lipsită de eleganţă.

…Şi acum, ştiu eu dacă am făcut bine scriind toate aceste întâmplări din cronica scandaloasă a vremii? Mă gândesc la ceea ce i-a spus Maiorescu despre notiţele de acelaşi gen din Memoriile sale. Pentru înţelegerea unei epoci, chiar a evenimentelor ei mari politice, istorice, trebuie să cunoaştem şi fondul social pe care s-au profilat aceste evenimente. Ce am şti despre secolul lui Ludovic al XIV-lea şi al XV-lea fără memoriile lui Saint Simon. Istoria mică, cum spun francezii, e indispensabilă pentru înţelegerea istoriei mari şi oamenii care au jucat un rol în aceasta şi pe care obişnuim să-i numim mari, ar fi fără relief, dacă nu i-am cunoaşte şi în slăbiciunile lor mărunte, dacă nu i-am cunoaşte în partea lor omenească, vai, totdeauna măruntă.

Mulţi ani după acest divorţ, Marghiloman a trăit singur în frumoasa şi somptuoasa lui casă. Din când în când, unii îi atribuiau câte o legătură amoroasă. Alţii pretindeau chiar că ar avea metrese. Nu

fiindcă ar fi avut anume nevoi fizice, dar fiindcă asemenea moşiei, palatului, vilei de la ţară (Albatros) la Buzău, a cailor de curse şi o metresă ar face parte din inventarul unui boier cu aluri de lord. Eu, cât am intrat în casa lui, n-am surprins asemenea intimităţi. Totdeauna era singur. La masa lui n-am întâlnit decât bărbaţi. Avea totdeauna ca invitaţi amici personali, amici politici, diplomaţi, literaţi, ziarişti etc. uneori, cam pe la sfârşitul mesei, sosise, într-o vreme, Delavrancea. Se aşeza şi numaidecât Théophile, maître d'hôtel, feciorul devotat, aducea o sticlă dintr-un vin special care plăcea în mod special maestrului. Cincinat Pavelescu îi plăcea lui Marghiloman, care a fost de câteva ori Mecena al său, drept care Cincinat i-a dăruit un mic album în care scrisese, cu propria sa mână, mai multe epigrame, unele foarte reuşite, dar cărora lumina publicităţii nu le-ar fi priit, între ziarişti şi literaţi mai multe din ele circulau în mod curent. Dar nimeni nu le-a aşternut pe hârtie pentru ca posteritatea să poată lua cunoştinţă de unele distracţii ale poetului, care fără a fi fost poetice, erau spirituale şi căzeau în domeniul acela al pornografiei, pe care s-au abătut toate timpurile oamenii de talent şi chiar de geniu, când se scoborau din sferele înalte pe omenescul pământesc, crezând poate cu dictonul latin ca naturalia non sunt turpia1. Îmi amintesc şi eu de una din aceste anecdote. A.D. Xenopol dedicase dulcineei sale, devenită soţia sa, Rinei, istoria lui Cuza-Vodă, iar Cincinat Pavelescu îl persifla:

„O, Rina, ce tristă soartă
Xenopol să-ţi dedice
Şi-n scris istoria moartă".

Holtei cum era Marghiloman pe atunci, el putea să accepte un asemenea album, dar îl ţinea, totuşi, ascuns. Câteodată, secretarii lui sau şefii lui de cabinet îl arătau discret vreunui cunoscut sau intim al casei. Ca şi rivalul său Take Ionescu însă, războiul a fost fatal becheriei lui Marghiloman. Pe când era prim-ministru la Iaşi, la sfârşitul războiului din 1916 – 18, s-a însurat cu Maria mică, cum i se spunea pentru a o deosebi de mama ei Maria Petrescu, care era numită Maria mare. Tragedia vieţii lui Marghiloman a fost că, cu cât anii treceau, averea lui se sleia şi nu mai corespundea, nu mai putea face faţă cheltuielilor somptuoase cu care era obişnuit. Familia nevesti-sii, şi

1 Cele naturale nu sunt ruşinoase (în latină, în original).

În special un frate al ei, i-au făcut mult sânge rău, făcându-se vinovat la Paris de anume indelicateţe. Tot mai mult bolnav,

Marghiloman nu ar fi avut cu ce să se caute dacă, după cum mi-a povestit odată Andrei Orteanu, bancherul Chrisoveloni nu i-ar fi deschis un credit de vreo două milioane. Boala, însă, i-a surpat încet, încet corpul, până când a murit lăsând întreaga sa avere, câtă mai rămăsese, nevestei sale. Aceasta, rău sfătuită de fratele său Ulisse, a desfăcut casă, a făcut datorii, a vândut tot ce a putut vinde, a lichidat, în condiţii dezastruoase, resturile unei averi care ar fi putut încă şi considerabilă, până când a rămas săracă, redusă să devină funcţionară şi să mănânce pe la cunoscuţi, în special pe la vechiul şi unul din puţinii amici rămas devotat memoriei lui Marghiloman. La urmă, casa acestuia a fost dărâmată, pe locul ei şi a grădinii sale s-a ridicat blocul Aro, în locul unde fuseseră grajdurile s-a înălţat garajul Cobra, iar cel care a domnit cu distincţie şi corectitudine peste aceste bunuri s-a pomenit din ce în ce mai puţin. La Bellu se odihneşte, ca şi adversarul său Nicolae Filipescu, pe când Take, pe care amândoi aceştia îl consideraseră ca pe rivalul lor cel mai primejdios, s-a distanţat şi după moarte de dânşii şi a cerut să fie lăsat să se odihnească în cripta ce şi-a dorit în mănăstirea Sinaiei.

Sic transit…

14 iulie – Bukarester Tageblatt face mare caz că se prezintă publicului cititor într-o factură nouă, într-o haină nouă. Esenţialmente şi această transformare, cu totul relativă, consista dintr-o Gleichschaltung2 a

1 Expresia completă Sic transit gloria mundi – Aşa trece gloria lumii (în latină, în original).

2 Sincronizare (în germană, în original).

ordinelor din Berlin. Titlul gazetei, care până azi era în caractere de factură gotică, e acum în caractere latine, romane. Mai de mult, toate gazetele din „marele Reich" au primit ordinul şi s-au executat, înlăturând din titluri şi texte caracterele gotice şi înlocuindu-le cu cele latineşti. Acesta reformă se deosebeşte în totul de toate celelalte preconizate şi realizate de nazism, căci ea nu este pe linia germanismului triumfător, încă Bismark se declarase pentru menţinerea caracterelor germano-gotice. A înlocui tot ce este germanic tradiţional cu ceva care nu-i germanic, ci roman, este, după concepţia nazistă, un pas înapoi, este chiar recunoaşterea că o operă a altei rase poate fi nu numai şi ea bună, dar chiar şi mai bună decât ce este germanic, deutsch, nordic. E greu, deci, să înţelegi bucuria cu care,

acum câteva săptămâni, a sărbătorit apariţia celui de al cincizecilea număr al său. Cu această ocazie s-a pus şi problema presei nemţeşti din România, iar un profesor, pe care nu-l cunosc, a încercat să facă istoria acestei prese, mi se pare în mod foarte incomplet, în ce priveşte rolul ei, oamenii care au servit-o, tendinţele şi produsele ei.

Problema, însă, rămâne interesantă. Mai întâi, însăşi povestea lui Bukarester Tageblatt. El nu este astăzi un ziar al intereselor româneşti, discutate şi apărate în limba germană, nici măcar un ziar al intereselor de tot felul al germanilor din România, cetăţeni români, dar oaspeţi ai pământului nostru. Bukarester Tageblatt este astăzi o gazetă oficială a dictaturii hitleriste, antisemită, antidemocratică, înapoiată, românească numai întrucât România face o politică agreată de guvernul dictatorial din Berlin.

Aceasta nu-i în tradiţia lui Bukarester Tageblatt, nici a presei germane, care a apărut de multe decenii în principatele şi în regatul României şi care a fost liberală, democratică, progresistă şi, în niciun caz, antisemită, de vreme ce a fost, în multe cazuri, întemeiată, redactată şi condusă de evrei şi de germani de mare distincţie, dar liberali.

Bukarester Tageblatt însăşi a fost, cam pe la 1910, vândută de familia Boemehes, lui Julius Pop, evreu, care până atunci fusese orice numai ziarist nu; a devenit deodată gazetar, fără mare alură, dar om cumsecade, cu o oarecare cultură şi fiind, în acelaşi timp, corespondentul lui Neue Freie Presse, din Viena, a devenit un factor destul de important în publicistica noastră şi chiar în culisele politicii noastre, aşa că, atunci când, în 1912, Maiorescu a trebuit să se întâlnească cu Take pentru a aranja cu el guvernul care a urmat lui Carp, întâlnirea a avut loc în locuinţa lui Pop din strada Modei, unde a fost şi redacţia şi tipografia gazetei, între 1914 şi 1915, Bukarester Tageblatt a fost, cum era natural, germanofilă, cum se zicea acelora care erau pentru continuarea politicii de alianţă cu Austro-Ungaria şi Germania. Dar înainte de intrarea noastră în război (16 august 1916) Julius Pop a preferat să plece din ţară şi s-a dus la Viena şi apoi la Berlin, de unde nu avea să se mai întoarcă în această România pe care eu ştiu că a iubit-o până la ultima lui suflare. Când nenorocita încheiere a primei faze a acestui război al nostru a adus Munteniei şi Dobrogei ocupaţia germană şi autoritatea de ocupaţie a socotit necesar să scoată o gazetă, a însărcinat cu această misiune pe locotenentul Dammerţ, ce

s-a gândit să reia publicarea lui Bukarester Tageblatt care, la izbucnirea războiului României, îşi încetase apariţia. Julius Pop, însă, n-a luat parte la această apariţie. Soţia lui şi un fiu al lor au colaborat prin învoirea lor cu Dammerţ, care a rechiziţionat în acest scop palatul şi tipografia Adevărului din mâinile mele, căruia Miile îi dăduse procură în acest scop, împreună cu administratorul Câmpescu, care însă, în ultimul moment, m-a lăsat singur, el plecând din ţară, prin Rusia, în Occident. După înfrângerea Germaniei şi biruinţa României care adusese realizarea idealului naţional peste cele ce spuseseră şi cei mai mari optimişti, fiindcă nu numai Ardealul, ci şi Basarabia avea să revină la sânul ţării, Adevărul a reapărut şi el biruitor, dar Bukarester Tageblatt a dispărut pentru a nu mai apărea decât mult mai târziu, ca organ al germanilor din România, şi mai târziu ca exponent al regimului nazist din Germania, renegând toate tradiţiile sale trecute şi profesând nazismul, adică antiliberalismul, antidemocratismul şi, mai ales, antisemitismul. Sub pavilionul acestor trei tendinţe navighează el acum, primind directivele sale de la Berlin şi încurajări şi felicitări de la Bucureşti unde s-a instaurat de asemenea o politică potrivnică celei care, în şaptezeci de ani, a dus România cea mică de la Unirea Principatelor la România Mare.

Cu ocazia sărbătoririi apariţiei a cinci mii de numere Bukarester Tageblatt a avut şi onoarea unui fel de manifestaţie omagială din partea domnului Minai Antonescu, vicepreşedintele sau preşedintele ad interim al Consiliului de miniştri. Referindu-se la această manifestaţie, primul redactor al lui Bukarester Tageblatt declara că prin (ilizibil) d. Antonescu ar fi definit misiunea acestei gazete ca fiind să onoreze amiciţia germano-română care trebuie să se bazeze pe recunoaşterea operelor româneşti şi pe înţelegerea muncii româneşti. Şi primul redactor al lui Bukarester Tageblatt deducea din aceasta: „Aceste cuvinte preţuitoare ale vicepreşedintelui Consiliului continuă să fie firul conducător al redacţiei. Ele sunt, în acelaşi timp, un imbold ca să adâncească tot mai mult şi amiciţia germano-română prin lărgirea şi ameliorarea acţiunii sale, pentru ca această amiciţie să nu fie determinată numai de scopurile momentane, ci să se întemeieze pe interesele vitale ale ambelor popoare”. Realitatea este că un ziar scris într-o limbă străină de ţara în care apare este prin definiţie indicat să caute a crea legături de prietenie între această ţară şi cea de limba în care e scris şi lucrul acesta e atât de mult de la sine înţeles, încât

ziarele nemţeşti care au apărut în România, prin urmare şi Bukarester Tageblatt, au îndeplinit acest rol fără a-l releva măcar, cu atât mai puţin pentru a face caz de aceasta. Pe frontispiciul lui Bukarester Tageblatt scrie acum că e în al 17-lea an de apariţie, în format şi factura sa actuală, el a apărut până în 1918, adică înaintea trecutului război mondial. Până în 1916 el a apărut, totuşi, într-o Românie duşmană a Germaniei. Dar nicio clipă n-a subliniat că rădăcinile concepţiilor sale sunt la Berlin şi că a făcut o politică inspirată, nu de interesele civilizaţiei, ale culturii occidentale, ci de teorii şi principii rasiste, care proclamă germanismul superior altor naţiuni ale căror amprente se găsesc în istoria civilizaţiei moderne şi care au dreptul de a se socoti cel puţin egale cu cea germană. Nu vorbesc astfel gândindu-mă, mai ales, la atitudinea odios antisemită a actualei ediţii a lui Bukarester Tageblatt, care pentru aniversarea lui quatorze juillet1 a îndrăznit să (ilizibil) „frazeologia" marii Revoluţii Franceze cuprinsă în deviza: Libertate, egalitate, fraternitate. Dacă nu spune chiar că tot jidanii au făcut această revoluţie, ceea ce i-ar onora, se sileşte să pretindă că numai evreii, pe care i-a eliberat, au profitat de sforţările ei. Omenirea n-a ajuns încă să-şi dea complet seama de răul pe care i l-a făcut şi i-l face barbaria antisemitismului, acest „socialism al proştilor". Niciodată n-a fost mai evident ca în „vremea noastră, când evidenţa aceasta devine tot mai sesizabilă chiar şi pentru orbi, că antisemitismul e sabotorul, distrugătorul libertăţii care-i baza civilizaţiei. Unde apare şi biruieşte el se întinde bezna, toate libertăţile dispar, progresul nu mai găseşte mediul necesar acţiunii sale, cele mai elementare legi morale sunt suprimate, pier din conştiinţa oamenilor, toate crimele găsesc loc să se întindă, furtul, brutalitatea, omorul apar ca acte de înalt patriotism şi naţionalism. Asasinilor, deveniţi eroi, li se înalţă monumente; victimelor nevinovate şi fără apărare li se sapă în ţărână gropi secrete, dacă nu se aruncă asupra memoriei lor calomnia infamantă. Dar asemenea odioase „teorii" şi acte aşa-zis politice poartă în ele însele pedeapsa lor. Cine poate prevedea astăzi, când omenirea merge în şuvoaie de sânge spre un viitor încă necunoscut, cine poate prevedea ce recoltă va răsări din sămânţa pe care a semănat-o şi caută s-o semene în toate colţurile Hitler şi acoliţii săi? S-a procedat şi la noi la pauperizarea populaţiei

1 14 iulie, Ziua naţională a Franţei.

evreieşti printr-o expropriere nesocotită, unilaterală şi al cărei

rost e cuprins în acea vorbă goală: românizare. Şi cei care practică această expropriere şi se luptă acum cu dificultăţile pe care ea le-a stârnit, afirmă şi cred chiar, în acelaşi timp, că combat bolşevismul. Şi nu ştiu că-şi bat joc de propria lor operă. Un socialist, un comunist, oricât l-ar dezgusta antisemitismul, ar putea să fie încântat că autorii românizării au arătat, au deschis, se găsesc pe calea – care duce în mod fatal spre exproprierea generală. Lucrul acesta îl simt la noi instinctiv cel puţin toţi cei pe care instinctele primitive ale antisemitismului îi fac să aprobe orice măsură de persecuţie îndreptată contra evreilor. Cum o mişcare antisemită poate prepara, poate fi premergătoarea unei revoluţii sociale, am putut vedea odată în ţara noastră, în anul răscoalelor ţărăneşti, 1907. O mândrie a carierei mele ziaristice o face faptul că, în momentul când ele izbucniseră cu caracter antisemit în Moldova, eu am publicat un articol în care am scris:

„De ce s-au răsculat ţăranii? Sunt diferite cauze, în tot cazul instigaţiile joacă un rol secundar. Şi acei care credeau că, printr-o propagandă şovinistă, vor face ca furtuna să se descarce asupra arendaşilor străini, vor vedea cu regret că s-au înşelat, căci mişcarea va merge la început pe calea pe care au împins-o, dar repede de tot se va întinde şi-i va lovi chiar pe ţărani. Aceasta, tocmai pentru că mişcarea ţărănească nu e provocată numai în mod artificial, ci are rădăcini sociale adânci, şi că, dacă în aparenţă, cauza ei este propagarea unui naţionalism rău înţeles, de fapt însă cauzele ei sunt relele organizaţiei noastre sociale, economice şi politice”.

Cele ce spuneam, cu aparenţă profetică în acest articol, s-au realizat cu vârf şi îndesat. Politica şovinistă cu care au transcris termenul antisemit, ce fusese la baza întregii propagande care s-a terminat cu izbucnirea răscoalei în Moldova, a dus în Muntenia nu la o revoluţie, cum greşit s-a spus, ci la o răscoală fără ţintă clară, dar grozav de sângeroasă, care a dus ţara pe marginea prăpastiei, pentru a se isprăvi cu o represiune sângeroasă, care a costat mii de vieţi ţărăneşti şi nu se poate spune unde ar fi ajuns, dacă nu intervenea campania Adevărului, mai exact a lui Miile, contra aşa-ziselor „erori inutile”. Ce preziceam şi constatam în articolul meu nu era decât varianta celebrei butade că antisemitismul e socialismul proştilor. Dar mult timp lecţia drastică a răscoalei din 1907 n-a ţinut. Propaganda pe tema antisemită n-a contenit şi nu numai un A.C. Cuza, un Iorga şi oamenii lor au dus-o, căci nici chiar un Constantin Stere, care a avut

altă idee, alte idei despre problemele sociale şi economice decât aceşti oameni, nu s-a putut cu totul sustrage metehnei antisemite. Studiind chestia ţărănească, în loc de termeni generali şi categorici: proprietar, arendaş şi ţăran, a uzat, pentru exemplificare, de Fisheri şi Costineri, a vorbit de Fisherland şi a avut aerul de a preface raportul social dintre exploatatori şi exploataţi într-un raport de antagonism între evreu şi ţăran, un raport naţional, şovin, de la semit la antisemit, un raport de rasă, cum s-ar fi putut spune, dacă pe atunci nebunia nazistă ar fi existat în Germania şi ar fi putut fi răspândită în ţările cu tradiţie şi regimuri liberale şi democratice, cum am avut şi noi pe atunci.

N-aş vrei ca aceste observaţii ale mele să poată fi considerate ca pornind de la mine, ca evreu, în favoarea unor Fisheri sau Costineri. În părerea mea de azi şi de ieri, aceştia nu sunt decât exponenţii unei categorii sociale, economice, decât exponenţii unei clase care, prin rolul ei social şi economic, era exploatatoare şi nu putea inspira simpatie. Aceasta, deşi ulterior şi din perspectiva vremii, a apărut, căci n-au fost mai răi decât ceilalţi exploatatori din clasa lor socială, ba că ei au fost la locul lor şi foarte utili, introducând şi aplicând metode de cultură agricolă, care au fost mai bune, şi au contribuit mai mult la dezvoltarea agriculturii şi economiei noastre, în plus, s-a mai dovedit că au fost mai puţin rapaci decât colegii lor greci, bulgari şi chiar români, cum a ilustrat aceasta faptul că furia ţăranilor răsculaţi s-a manifestat nespus mai violent în Muntenia şi Oltenia, unde nu au fost arendaşi evrei, decât pe moşiile din Moldova, unde au fost. Vremea de acum a arătat, de altfel, încă o dată, că oamenii şi, mai ales oamenii politici, nu învaţă nimic din precedentele, din lecţiile istoriei. Nu a fost, oare, antisemitismul pârghia cu care Reichul hitlerist a întors toată politica ţării noastre? Carol II, care s-a crezut un elev al lui Machiavelli, un al doilea Cezare Borgia, nu a cochetat, oare, atâta cu mişcarea legionară până când s-a speriat de duhurile pe care le citase, a căzut în extremul celălalt, ca toţi oamenii slabi care se cred sau vor să fie crezuţi tari şi dispun de mijloace pentru a manifesta această tărie şi a sfârşit prin a pleca de la cârmă fără glorie şi fără demnitate, lăsând chiar în urmă haosul care, răsturnând toate datele politicii noastre naţionale şi internaţionale, ne-a făcut să cădem până unde rămâne abia să se vadă, după dezastrul în care a adus continentul european, ba lumea, un sistem politic a cărui religie şi tendinţă, a cărui maximum de filosofic a fost şi este antisemitismul.

Dar să revin la subiectul cu care am început: presa germană din România. Afară de Bukarester Tageblatt şi, concomitent cu el, mai apărea un cotidian de limbă germană în Bucureşti. Vorbesc de Rumänischer Lloyd. Întâmplarea a făcut că am colaborat şi eu câtva timp la acest ziar. El aparţinuse unui evreu, mai mult om de afaceri decât ziarist, anume Schlesinger. Dacă nu mă înşel, el a fost cumnatul brutarului Müller, tatăl fraţilor Müller, care au fost unii dintre cei dintâi care au făcut în Capitală o mare brutărie mecanică, modernă. Acest Schlesinger, un om închis şi foarte distant, avea la ziarul său ca prim redactor pe doctorul Hans Kraus, un excelent şi onest ziarist, care cumula acest post cu cel de corespondent al mai multor ziare mari austriece, germane şi chiar ungare. (Nene Freie Presse, Frankfurter Zeitung, Koelnische Zeitung, Pester Lloyd şi încă vreo câteva.) Schlesinger a vândut ziarul său lui Emil Socec, fiul mai mic al marelui librar şi editor cu acest nume. Lui Emil Socec i-am fost recomandat de Casianu, un vechi ziarist care trăia pe lângă casa Socec şi astfel am ajuns să colaborez scurt timp la Rumänischer Lloyd, colaborare căreia i-am datorat să-l cunosc mai îndeaproape pe doctorul Hans Kraus. Desigur că, prin faptul că dintre fruntaşii vieţii noastre politice numai şefii junimişti vorbeau nemţeşte, doctorul Hans Kraus a ajuns în preajma lui Petre Carp şi Titu Maiorescu şi cu ei şi cu politica lor a rămas până la sfârşitul vieţii sale. Ceea ce înseamnă a spune că trecea drept junimist şi că nu era deloc simpatizat de liberali care, cum o arătau de câte ori ocazia se prezenta, îl urau cordialmente. El, însă, iubea România şi pe români, fără ca să uite că e german. Mi-a rămas neştearsă figura lui de bătrân copleşit de o indescriptibilă fericire când s-a întors de la audienţa pe care împăratul Franz Josef o acordase fruntaşilor coloniei austriece din Capitală, se întreţinuse cu dânsul şi-l distinsese chiar cu un ordin înalt. Era atât de copleşit de bucurie, încât nu putea vorbi şi-mi arăta numai cutiuţa deschisă în care se afla decoraţia. Că i-a vorbit „der Kaiser" – asta-i tot ce putea îngâna. Ce i-a vorbit, n-a putut spune. Era ca zăpăcit. Am înţeles atunci, dintr-o pildă vie, cât de iubit era bătrânul împărat, care totuşi avea faima de a fi un mare egoist la supuşii săi.

Acest doctor Hans Kraus era un literat de modă veche austriacă, un om tolerant, care-şi făcea meseria cu modestie şi sârguinţă, fără ură, cu toleranţă şi evident că ziarul se resimţea de aceste calităţi, de aceste virtuţi ale sale. De altfel ca şi Bukarester Tageblatt, în acelaşi

timp. Şi cum ar fi putut fi altfel? Pe atunci România număra foarte puţini supuşi de limbă germană. Saşii care trăiau în Bucureşti în număr destul de mare, precum şi ceilalţi germani, organizaţi în diverse societăţi ca Liedertafel, Tumverein, Verein der Osterreicher, Verein der Reichdeutschen erau supuşi străini; de politica ţării noastre se ocupau prea puţin, în ţările lor de origine domnea toleranţa şi, străini pe pământul României, aveau nevoie de toleranţa ce li se acorda de altfel şi chiar dacă ar fi voit nu puteau să fie intoleranţi, în societăţile lor, la serbările lor, participau şi conaţionalii lor evrei, pe când evreii supuşi români reprezentau de fapt legătura dintre cultura română şi cea germană. Naziştii au putut crede că, cultivând antisemitismul în România şi întinzând aripa protectoare a Reichului aliat asupra persecuţiilor contra evreilor, îşi creează la noi, ca şi în alte ţări, un fundament politic sigur. Ei n-au ştiut, n-au voit să ştie că singuri evreii aveau în masa lor o atingere, o legătură culturală seculară cu germanii. Limba lor, jargonul, idişul, cu toate că chiar unii erau aşa-zişi naţionalişti evrei, vor să îl considere ca o limbă naţională proprie, independentă, e totuşi un dialect german, care a menţinut, vreme de secole, legătura evreilor cu cultura germană, îmi aduc aminte din copilăria mea că aproape nu exista la Iaşi o casă de burghezi, de mici burghezi, în care să nu se găsească operele lui Lessing, ale lui Schiller şi chiar ale lui Goethe. Mama mea avea şi ea aceste opere – pe Lessing îl mai am de la dânsa – şi niciodată în decursul conversaţiilor nu contenea să citeze din clasicii germani. Din gura ei am auzit pentru întâia dată: Die Glocke1 de Schiller, poemul de preamărire a concordiei între oameni. Copiii evrei învăţau toţi şi nemţeşte. La Iaşi venise, prin 1880, un institutor german din Hamburg, anume Dahlenburg. Deschizând o şcoală în care limba de predare era cea germană, toţi băieţii micii burghezii evreieşti au devenit elevii lui. Am fost şi eu printre ei şi de atunci am accentul german pur pe care mi i-au lăudat totdeauna germanii cu care am venit mai târziu în contact şi 1 Clopotul (în germană, în original)".

care nu conteneau să se mire de nemţeasca mea. Pe atunci limba germană nu era materie obligatorie de predare în nicio şcoală românească de stat, dar în toate şcolile evreieşti se preda germana. Că aceasta a contribuit şi la strângerea relaţiilor economice între România şi Germania, respectiv Austria, e lesne de înţeles. Cu vremea, sub influenţa şcolii româneşti, a început să predomine şi la evreii de la noi,

cultura şi limba franceză. Am ajuns, mai ales în Muntenia, să avem evrei care nu ştiau nemţeşte, mai ales că şi româna – asimilarea făcea progrese repezi şi mari-a luat tot mai mult locul jargonului pe care tot mai puţini îl vorbeau şi care nu mai răsuna în casele şi familiile evreieşti. Dar legăturile cu cultura germană, simpatia şi dragostea pentru clasicii germani continua să dăinuiască, iar când, în 1914, a izbucnit războiul mondial, Germania, dacă a mai găsit vreo simpatie, apoi numai printre evrei care, din acesta cauză, au fost mult huliţi şi duşmăniţi, deci simpatia lor pentru Germania nu putea să-i facă să uite de patria libertăţii şi a lor, de nobila Franţă, nici de datoria ce aveau faţă de ţara în care s-au născut ei şi părinţii lor. Şi în acesta privinţă nazismul va fi făcut Germaniei un rău ireparabil. Le plăcea naziştilor să vorbească mereu de revoluţia lor, de revoluţia germană, într-un punct, aceste revoluţii au ceva comun, într-un singur punct: şi una şi cealaltă au adus Europei războaie sângeroase. Dar de aici încolo deosebirile sunt eclatante. Revoluţia Franceză (socotind şi era napoleoniană), a adus cu steagurile ei: libertatea, lumina, progresul, umanitatea. Aşa-zisa revoluţie nazistă a adus pretutindeni întunericul, intoleranţa, omorul şi ruina. Nu încape îndoială că ea va rămâne o pată neagră în istoria omenirii. Revoluţia Franceză a şters toate petele evului mediu; cea germană, nazistă, le-a scos iarăşi la iveală – pe urma ei omenirea a fost dată înapoi cu secole şi nimic bun nu va rămâne decât doar grozavul exemplu al rătăcirii dezastruoase la care duce, trebuie să ducă, molima antisemită, corolarul ignoranţei, al tiraniei, continuarea celor mai elementare principii ale creştinismului, de numele căruia, totuşi, se prevalează de când îi merge prost, căci mai înainte se pornise şi contra religiei creştine, pe care o proclama, de altfel cu dreptate, de origine semitică, evreiască şi deci potrivnică germanismului. De altfel, antisemitismul este un condiment care serveşte în bucătăria politică toate sosurile. Acum antisemitismul a fost antemergător germanismului, dar mai de mult, cam prin 1879, faimosul Voinov (tatăl sau bunicul profesorului Voinov, acesta tot un aprig socialist), proclama, în şedinţa Senatului din 9 martie 1879, că principele străin (adică M.S. Carol I, destul de antisemit şi el), ar fi voit să emancipeze pe evrei ca înainte mergători ai germanismului.

Ziare de limba germană în România au existat, însă, cu mult înaintea lui Bukarester Tageblatt şi a lui Rumänische Lloyd. Printre hârtiile mele am şi eu trei numere răzleţe dintr-o gazetă care-şi zicea

Bukurester Deutsche Zeitung, Bukurester, nu Bukarester, numele Capitalei figurând aşa cum suna în româneşte. Cel mai vechi din aceste trei numere e din 21 Martie 1845, celelalte două din 14/26 octombrie şi 17 octombrie din 1859, purtând ca indicaţie Jahrgang XV, ceea ce înseamnă că această gazetă apărea cu siguranţă şi în 1844. Ea era

Anul XV.

bisăptămânală şi anume: miercurea şi sâmbăta, în 1845 semna ca redactor şi editor Carl Schweder. Se tipărea în tipografia Fr. Walbaum. Biroul redacţiei era, cum spunea, în „Uliza Biserika Jeni", în casa din colţul străzii care ducea în „mahalaua" Batistei. Numărul din 17 octombrie indica: „redactor responsabil, tipografie şi editura K. Wahisteiner". În 1859, Bukurester Deutsche Zeitung se putea abona la „domnul Adolph Deutsch pe podul Mogoşoaiei, la domnul August Friedrich sau la Tipografia ziarului, care se găsea pe Uliza Vergului No. 16. Numărul din 1845 mai publica în frontispiciu următoarea notă: „Toate oficiile poştale ale Germaniei sunt rugate, cu tot respectul, prin aceasta ca să primească abonamente la această foaie şi să se adreseze la Viena la „K.K. Hauptpostamt Haupt-Zeitungs-Expedition". Ceea ce înseamnă că, pe atunci încă, gazeta germană din Bucureşti avea sau spera să aibă abonaţi în Germania şi că poşta austriacă organizase de pe atunci un serviciu de abonamente de ziare.

17 iulie. A murit E. Lovinescu, victimă a unui cancer la ficat – aşa cel puţin mi se spusese. Presa i-a dedicat un scurt articol. Timpul, singur, în pagina a doua, în care se ocupa de note de literatură şi de alte chestii intelectuale. Azi a fost incinerat. Dacă n-aş simţi altfel, că a fost un om cumsecade, m-ar edifica complet jena cu care e salutat la moartea lui. Azi a fost incinerat. Conducătorul statului a fost reprezentat de un colonel. Teatrul Naţional, prin Rebreanu, directorul său general. Societatea Scriitorilor români prin d. Pompiliu Constantinescu. Câţiva emuli ai lui au scris câte un articol sau au spus câteva cuvinte. D-l Ion Petrovici, ministrul Educaţiei Naţionale a spus:

„Nu în calitate de ministru al Şcolilor – a spus domnia sa – vorbesc la această tristă împrejurare despre fostul profesor Eugen Lovinescu. De câţiva ani nu mai făcea parte din învăţământ, dar aş putea spune că, întotdeauna, el a depăşit cadrele învăţământului cu puternica sa personalitate, care îşi revărsa bogată forţele ei creatoare cu mult peste marginile catedrei modeste la care Statul l-a utilizat. Posterităţii nu-i va veni să creadă, dar Lovinescu n-a fost decât

profesor de liceu. Doctorul de la Sorbona, scriitorul erudit al atâtor monografii literare, criticul infatigabil care a apreciat cu iscusinţă viaţa literară contemporană, i-a prins caracterele şi deslușit izvoarele, autorul a zeci de volume pline de substanţă şi ademenitoare graţie stilistică, omul acesta n-a putut ajunge la Universitate, după cum n-a întrunit nici voturile necesare atunci când a fost propus să intre la Academia Română.

Capetele confuze, care se împodobesc cu falsul dispreţ al clarităţii, sufletele vindicative, care nu îngăduie să li se spună adevărul în faţă, când acesta nu este de natură a le înălţa pretenţios şi care nu cred că există ştiinţă fără pedantism şi-au dat mâna ca să aştearnă drugi de barieră în drumul acestui om de elită, care păşea cu demnitate, nu avea nici darul combinaţiilor de culise şi nici arta plecăciunilor linguşitoare. Desigur, aceluia care azi ne părăseşte i-a lipsit stăruinţa luptei. Aştepta să i se facă dreptate de la obiectivitatea oamenilor şi de la onestitatea cugetului lor. Dar această nobilă atitudine, pururea împăcată cu renunţarea, l-a adus la înfrângeri nemeritate, peste care lumea trecea cu indiferenţă, dar pe care, sunt sigur, viitorul le va judeca cu asprime.

Căci învinsul situaţiilor oficiale şi-a desfăşurat, fără întrerupere, publicaţiile sale numeroase, cele mai multe în domeniul criticii şi istoriei literare, unde a strălucit, a deschis drumuri şi, în pofida bârfelilor, a strâns în permanenţă cete de discipoli şi admiratori. Până în ultimul moment pana sa activă n-a încetat să lucreze; chiar în lunile teribile de boală, când nu mai rămăsese dintr-însul decât o palidă umbră, şi avea zilnic deasupra coasa deznodământului, chiar şi atunci activitatea sa scriitoricească n-a dat semne de oboseală, ba, dimpotrivă, probe de intensificare. Nu mai puţin de cinci volume închinate «Junimei literare» au fost elaborate în acest amurg accelerat, care se precipita fulgerător în taina nopţii veşnice.

L-am cunoscut pe Lovinescu pe băncile Universităţii. Ne-am legat prieteni şi aşa am rămas până în ultima zi. Dispariţia lui, vechi camarad de generaţie, îmi lasă un gol, şi în mine şi în vecinătatea mea. Mă simt mai singur şi frigul pustiului în jur se lăţeşte. Acum doi ani aproape, când dânsul împlinea 60 de ani de viaţă, i-am scris, într-un album omagial, că îl ajung şi eu din urmă la un scurt interval. Nu ştiu cât timp mă mai desparte de ţărmul la care scumpul meu prieten a acostat acuma prematur şi definitiv.

Dar fără să ne cunoaştem destinul şi zilele încă hărăzite, socot mai potrivit decât un lung «Adio» să-i spun «La revedere»".

Am auzit multe discursuri funebre. Dar unul mai mişcător şi mai semnificativ decât acesta nu am auzit. Ca ministrul Culturii Naţionale dintr-un guvern autoritar să spună că posterităţii nu-i va veni să creadă că un învăţat, un scriitor, un om ca Lovinescu nu a putut fi universitar, într-o vreme când atâţia mulţi inferiori lui au fost, trebuia şi el să fie convins că o mare nedreptate s-a comis. Şi în constatarea aceasta este cuprinsă o autoacuzare drastică, dat fiind că însuşi oratorul a fost de mai multe ori ministru şi ar fi putut să împiedice sau să repare această strigătoare nedreptate. Şi, totuşi, n-a făcut-o! Că Academia nu l-a acceptat în sânul ei unde, iarăşi atâţia mult mai puţin merituoşi decât dânsul au pătruns, e în firea acestor instituţii aşa-zis savante. Nici Academia Franceză, care a fost modelul după care s-a alcătuit a noastră, nu a fost şi nu este liberă de asemenea păcate, dar ca un învăţat şi o personalitate ca Lovinescu să nu fi putut ajunge la o catedră universitară, chiar un ministru proclama că ar fi înălţat-o cu un grad, încât posteritatea se va mira de aceasta, un ministru care ar fi putut evita această nedreptate, aceasta nu poate fi un incident sau un accident fără o cauză mai profundă. Care poate fi această cauză?

Eu nu l-am cunoscut prea de aproape pe Lovinescu. A fost un colaborator regulat şi asiduu la foiletonul Adevărului. Dar trecea numai pe la ziar pentru a lăsa articolul său şi numai puţine vorbe aveam ocazia să schimbăm. După ce Adevărul a fost suspendat într-o clipă, după insistenţele lui A.C. Cuza şi sub patronajul poetului aşa-zis al pătimirii noastre, o ruşine, o ignonimie, de care posteritatea se va mira încă mai mult decât de faptul că Lovinescu ii-a fost profesor universitar, nu ne-am mai întâlnit decât din când în când, întâmplător. Ne salutam ca doi oameni străini de vremea pe care o trăiesc, mă saluta cu un zâmbet binevoitor, care-mi arăta că ne înţelegem, că cruzimea vremii, că brutalitatea evenimentelor şi absurditatea politicii celei aşa-zise noi nu ne-a zdruncinat în convingerile noastre, că libertatea şi toleranţa sunt baza omeniei, a umanităţii – şi n-aveam nevoie să ne vorbim pentru a şti că aşteptam cu optimism biruinţa în viitor a acelor principii ale căror temelii le-au pus enciclopediştii francezi, premergătorii revoluţiei franceze care, cu steagurile ei biruitoare, a dus pretutindeni vestea libertăţii, dreptăţii, egalităţii oamenilor ca bază a civilizaţiei şi progresului.

Această convingere nu a tăinuit-o. El a rămas pe linia toleranţei fără de care nicio ştiinţă, nicio învăţătură, nu poate înălţa sufletul, în toiul legionarismului, după ce intoleranţa a ajuns maximul fundamentului politicii acestei ţări, care ea însăşi nu s-ar fi putut naşte la o viaţă proprie naţională fără de această toleranţă, el a publicat în „Biblioteca pentru toţi" acea broşură asupra lui P.P. Carp ca literat, din care am mai citat şi altă dată şi în care a spus cuvântul său final asupra marelui său antagonist Nicolae Iorga, mort de curând pe atunci în condiţiile tragice care vor rămâne cea mai aspră condamnare a otrăvii pe care „Semănătorul", ce s-a crezut a semăna în sufletele fragede, primitive ale unui tineret care, din slăbiciunea politicienilor vremii, vor fi dus ţara în prăpastia pe marginea căreia ne simţim acum. Pasajul la care mă refer nu poate fi amintit şi subliniat îndeajuns – o fac deci aici şi acum.

„N. Iorga – scria Lovinescu – a simţit în ideologia lui T. Maiorescu prezenţa unui ferment de distrugere a propriei sale ideologii, fără să presimtă că, în această ideologie proprie, se află sămânţa intoleranţei, ce avea să se întoarcă împotriva lui însuşi, răpunându-i viaţa în condiţii atât de tragice: discipolul lui T. Maiorescu n-a învăţat să se lupte decât cu arma dialecticii; discipolii lui N. Iorga şi-au întors arma de foc împotriva propriului lor dascăl, depăşit (de ei) în intoleranţa ideologică".

O mai gravă acuzare împotriva activităţii lui Iorga nu se poate închipui. Oricâtă capacitate ştiinţifică a avut el, oricât talent, oricâtă ştiinţă, răul pe care şi l-a făcut sieşi şi ţării, pe care desigur că a iubit-o, prin intoleranţa pe care, dacă n-a propovăduit-o, a tolerat-o, a cultivat-o din trebuinţa ce o simţea de a fi popular, de a fi măgulit, de a juca un rol cu orice preţ, va rămâne o condamnare a lui cu atât mai grea, cu cât a făcut mai mult rău unei ţări care merita cu atât mai puţin această soartă, cu cât, realmente, intoleranţa e incompatibilă cu profunzimea firii poporului român. Lovinescu însă se găsea la extremitatea opusă lui Iorga care, desigur credea că conduce tineretul, pe când de fapt se lăsa condus de acesta. Lovinescu trăia, respira cu voluptate atmosfera pură, înviorătoare a toleranţei, în această broşură, din care am citat mai sus, el scria:

„Cele mai calde pagini ale lui T. Maiorescu sunt cele consacrate toleranţei şi nu mă pot lipsi de plăcerea de a reproduce şi dintr-un discurs al lui P.P. Carp, din 27 martie 1892, următorul pasagiu

consacrat tot toleranţei: «Primul semn al unei stări înapoiate, sub punctul de vedere al culturii, este netoleranţa. Când cineva crede că numai el are dreptate, când cineva crede că, în afară de concepţia creierilor săi, nu mai este absolut nimic altceva în viaţa socială, acela este un om incult, care n-a avut încă putinţa de a-şi da seama cât de variate, cât de multiple sunt manifestările gândirii omeneşti»".

Şi Lovinescu adăuga: „Intoleranţa împinge la fanatism care, pe unii, îi duce la suprimarea morală a adversarilor, iar pe alţii, la suprimarea pur şi simplu a vieţii lor".

Aceste două citate succinte dau, cred, cheia unei drepte înţelegeri a lui Lovinescu şi a tragediei vieţii sale. El a mers pe o cale dreaptă şi onestă, inspirat şi călăuzit de învăţătura cea mai înaltă şi mai distinsă a filosofiei. Lovinescu a fost un apreciator al lui Maiorescu, dar n-a fost un maiorescian. El a socotit merituos rolul pe care l-a avut ca regulator al literaturii noastre, ca îndreptăţor al ei, rolul pe care l-a avut ca gânditor, ca dascăl al gândirii. Dar nu l-a aprobat în bloc şi şi-a păstrat obiectivitatea faţă cu opera maestrului, criticând-o şi chiar respingând-o acolo unde nu se împăca cu judecata lui. Dar într-un punct Lovinescu era de acord cu Maiorescu şi cu toată şcoala junimistă: a fost adversarul vorbăriei goale, a violenţelor de limbagiu, a acelei mistice confuze care rezistă logicii şi care, ca orice mistică, ducea la practica intoleranţei. Ce l-a apropiat de Maiorescu, l-a despărţit, însă, de Iorga. Nu că acesta ar fi fost un adept conştient al intoleranţei. Dimpotrivă, Iorga a ştiut aprecia libertatea şi toleranţa. Cu acea inegalitate care e caracteristică operei sale, el a găsit adesea în scris şi în vorbire cuvinte minunate şi potrivite parcă din adâncimea sufletului pentru a preamări şi a lăuda libertatea, care nu e imaginabilă fără toleranţă. Şi cum era să fie altfel, căci, când şi-a făcut debutul la Contemporanul a fost, cum singur a notat, ucenicul lui Gherea. Iubea libertatea, dar, conform cu temperamentul său furtunos, iubea libertatea aşa cum o înţelegea el, o iubea ca să se folosească de ea, dar nu libertatea celuilalt, ci a adversarului, a criticului. Pe când se afla de cealaltă parte a baricadei, pe care se găsea Adevărul – a primit să colaboreze la ziarul nostru şi nu vrei să spun, cum s-a afirmat atunci, pentru că-i surâdea onorariul considerabil pentru vremea acea şi era plătit pentru un număr mai mare de articole cu (ilizibil). Când avea nevoie de bani, Iorga ştia să-şi procure. O călătorie în străinătate, finanţată de un guvern oarecare, l-a îmbunat de multe ori,

determinându-l să întrerupă o campanie, o polemică politică sau să se sustragă la momentul oportun uneia care, după tot temperamentul şi manifestările sale momentane, ar fi fost obligatoriu pentru el. De altfel, sunt convins că, şi în aceasta, ca în multe acte politice, nu a fost la Iorga vreo corupţie conştientă. Era atât de convins de superioritatea sa, de faptul că toate elogiile ce i se aduceau, toate linguşirile emulilor interesaţi şi toate făţarnicele laude ale politicienilor nu mai puţin interesaţi, le merita pe deplin, încât primea totul, şi bani chiar, ca pe ceva deplin cuvenit, încât nu-l putea eflera1 nici pe departe gândul că se abate de la morala dreaptă, cu atât mai puţin de la corectitudinea de caracter care singură face din omul public, fie el chiar şi general, un om cu adevărat mare.

Corect (în franceză) efleira.

Lovinescu, însă, a fost un modest. El nu avea modestia omului slab şi care e în îndoială de meritele sale. El era un cugetător cumpănit, un logician care cugeta întotdeauna la ce avea de spus şi la ce voia să spună. El nu s-a agitat politiceşte, deşi ar fi avut ce să spună şi în politică. Tot ce era intolerant îl durea fiziceşte. Convingerile sale filosofice nu-i îngăduiau toate oportunismele. Fraza antisemită, şi nu numai fraza, ci strâmbătura şolticărească, atât de frecventă la Iorga, el n-a putut-o gusta. Ea îl scârbea pe el, esteticianul, nu numai teoretic, ci şi din adâncul fiinţei sale. Iorga a fost impulsiv, violent, inegal, aş zice aproape victima momentului. Lovinescu a fost un cumpănit, un iubitor al polemicilor şi discuţiilor cumpătate, dând şi cerând fiecăruia şi de la fiecare acea distanţă care singură făcea ca lupta de idei să nu degenereze în pugilat. Tragedia lui Lovinescu a fost că a trăit într-o vreme în care acţiunea Iorga-Cuza sau, dacă voiţi, Cuza-Iorga, desfiinţase toleranţa, crescând tineretul în concepţii medievale, într-o vorbărie goală, în sentimente de ură, în convingerea că „jidanul" este la originea tuturor fenomenelor rele, bineînţeles, că pentru înţelegerea şi rezolvarea tuturor problemelor sociale ajunge chiar (ilizibil) a antisemitismului, care era prezentat ca adevărata sinteză a naţionalismului şi a patriotismului român.

Iar peste toate acestea a admis că singurul element patriotic şi naţional era studenţimea, marea apărătoare a idealurilor naţionale şi a intereselor patriei. Cum era să-şi poată cuceri locul meritat un om ca Lovinescu, menit sau condamnat să trăiască în asemenea atmosferă, dacă pe deasupra mai era şi dezinteresat – cum putea să ajungă fără să

caute a parveni? Astfel a murit fără a fi făcut şi fără a fi fost înconjurat de gălăgia aceea care – la noi, se cheamă popularitate. A fost un persecutat nu numai al invidiei şi răutăţii omeneşti, dar şi al propriei sale morale. N-a scris el, oare, despre sine însuşi următoarele cuvinte, care, cred, că vor da posterităţii putinţa de a înţelege ceea de d. Petrovici a spus la groapa lui Lovinescu, anume că această posteritate nu va înţelege. „Afară de altele îi datorez lui T. Maiorescu o influenţă de ordin moral, fixată încă din 1937, în care spuneam: «Acţiunea cea mai puternică asupra generaţiei mele rămâne de ordin moral. Privesc ca pe un miracol faptul că, în mijlocul unei epoci de bâjbâieli şi de aparenţe pur materiale, a unei dorinţe de parvenire şi de îmbogăţire, a unui politicianism fără frână morală şi a unei lipse de cultură şi de seriozitate ştiinţifică, s-au găsit câţiva oameni, reuniţi numai de un mănunchi de idei comune, căpătate în universităţi străine, şi de o identitate de caracter a cărei notă esenţială a fost dezinteresarea»”.

Şi crezând că găseşte în asemenea dezinteresare diferenţa specifică a junimismului şi voind să fie socotit, desigur cum grano salis, un urmaş al său, încheia astfel: „A continua Junimea nu înseamnă a repeta ca simplu beneficiar sau moştenitor idei revăzute şi corectate de timp, ci a participa la puterea de idealism şi dezinteresare a acestui fenomen unic de spiritualitate”.

Sau, cum a proclamat, cu alte cuvinte, a prezenta o gratuitate de preocupări intelectuale şi literare şi o rectitudine de caracter în viaţa publică a cărei forţă morală s-o simtă cei prezenţi şi cei viitori.

20 iulie. Se serbează memoria regelui Ferdinand – cum spune Universul, „primul rege al tuturor românilor” şi a reginei Maria, „nobila şi desăvârşita regină a românilor de pretutindeni”, amândoi morţi la diverse date ale aceleiaşi luni iulie, unul, în 1927, cealaltă, în 1938. Toate ziarele noastre se întrec să facă elogiul acestei perechi regale. Ea apare într-o strălucită şi totodată duioasă aureolă de glorie tocmai în momentele tragice pe care le trăim, pe care le trăieşte ţara, care a fost sfâşiată un sfert de veac numai după ce ei o uniseră şi se încoronaseră suverani ai României Mari. O asemenea zi e făcută ca şi un modest ziarist, cum am fost şi cum cred că sunt şi voi rămâne, să noteze ceea ce a cunoscut din viaţa şi faptele lor şi s-o facă pe cât se poate de sincer, de conform adevărului, aşa cum i-a apărut, cum îi apare, vorbind şi de unele întâmplări, de unele fapte de ordin discret, despre care se va vorbi cu siguranţă odată şi se va căuta mărturia

contemporanilor pentru a desluşi realitatea figurilor pe care soarta le-a aşezat în fruntea piramidei sociale. Pot aşterne aceste rânduri cu conştiinţa cu atât mai împăcată, cu cât aceste rânduri nu vor fi publicate decât mai târziu, când toate susceptibilităţile personale vor dormi somnul de veci şi acea dorinţă de clevetire şi de bârfeală îşi va fi pierdut farmecul. Pe regele Ferdinand nu l-am apropiat niciodată. Pe regina Maria, însă, de mai multe ori, dar numai după ce rămăsese văduvă, şi fiul ei favorit totuşi, Carol II, o ţinea umilită şi izolată de toţi prietenii ei şi mai cu seamă de unul, cel mai important, de prinţul Ştirbei. Cu aceasta am atins un punct delicat despre care voi vorbi mai la vale. Aici voi să notez totuşi ceea ce, prin contactul meu cu diverşi dintre oamenii noştri, am putut afla şi nota despre dânsul. Poate că ceea ce voi scrie nu va contribui la crearea sau sporirea legendelor ce se ţes cu atâta grabă şi adesea cu atâta indulgenţă sau, după împrejurări, cu răutate în jurul capetelor încoronate. Dar voi contribui, poate, la cunoaşterea şi înţelegerea unor întâmplări şi amănunte prin faptul că voi prezenta unele aspecte ale omului, care se ascunde şi sub mantia regală. Şi toată istoria regilor ne arată că nici pe rege nu-l poţi judeca drept fără a ţine seama că, pe înălţimile tronului, instinctele şi sentimentele lui continuă să trăiască, dar sunt hrănite sau strunite de atmosfera în care se nasc, cresc şi trăiesc părinţii, în legătură cu această constatare, îmi aduc aminte că, într-o convorbire pe care am avut-o cu prinţul Ştirbei – era după renunţarea prinţului Carol la Coroană – mi-am permis să-l întreb, nu mai ştiu exact ce, cu privire la ce chestie, că de ce regele nu face aşa sau altminterea. După răspunsul prinţului Ştirbei se va vedea că ce credeam eu că Suveranul ar fi trebuit să facă era ceva dictat de însuşi bunul simţ. „Ce crezi dumneata – a fost acest răspuns – că regele gândeşte ca dumneata, ca mine, ca orice comun muritor?”

Mentalitatea regilor, modul lor de a gândi, de a judeca e cu totul special. În primul rând sunt convinşi că lor li se cuvine ce nu se cuvine altora, că nu numai că trebuie să fie, dar sunt deasupra judecăţii omeneşti (comune). Ce numim noi bun simţ, le apare lor ca manifestarea unui nivel jos de reacţiune, pe când ei. prin demnitatea ce au, din mila lui Dumnezeu, plutesc în sfere superioare, se inspiră de instinctele ancestrale de conducere, de stăpânire. Şi e incontestabil că adesea au câte o inspiraţie care pare celor ce-i înconjoară absurdă şi care se dovedeşte pe urmă a fi fost fericită.

Duca mi-a spus odată despre regele Ferdinand că a fost un timid. Un rege timid apare ca un fel de contradicţie în adjecto. Şi, totuşi, am cunoscut regi timizi. La Ferdinand această timiditate avea un substrat fizic. El nu avea verbul facil, se pare chiar că se bâlbâia, ceea ce-l obliga să vorbească încet, rar, pentru ca să-şi stăpânească defectul, care da uşor în ridicol, cum putem adesea vedea la oamenii din popor, dar cum trebuie, mai ales, să apară la un cap încoronat, de la care se aşteaptă majestatea în toate. Cine a cunoscut pe vremuri pe şeful partidului socialist austriac (sub Franz Josef), Victor Adler, va fi auzit probabil că a fost gângav, dar printr-o voinţă de fier ajunsese să domine acest defect şi să devină chiar un al doilea Demostene, un mare orator. Poate că nu au fost mulţi care să fi auzit pe Ferdinand gângăvind, într-atâta ştiuse să se stăpânească, dar emisiunea dificilă a vorbirii sale, pauzele ce intercala, raritatea frazei sale, le-au surprins mulţi şi, poate, arătau chiar că, în realitate, nu era atât de timid, cum îl tratau aparenţele. Altfel cum s-ar fi putut explica cel mai mare act de curaj al vieţii sale, aderarea sa la politica de război contra Germaniei, patria sa de origine? Numai un nesimţitor sau un ignorant care nu ştie ce înseamnă pentru un prinţ german, pentru un Hohenzollern, pentru un om crescut ca ofiţer prusian, în condiţiile rigide ale corpului ofiţeresc german, numai acela poate să creadă, cum am auzit pe unii spunând, că Ferdinand a intrat în război cu inima uşoară. Nu, inima i-a sângerat şi niciun moment n-a fost cu conştiinţa complet împăcată. Ce să mai vorbim de lunile şi zilele pe care le-a petrecut din clipa în care a trebuit să se retragă cu armata în Moldova, să trăiască dezastrul mare, să se vadă oarecum abandonat.

Cu puţin timp înaintea acelui 16 august, în care a căzut zarul, după ce Carp a ţinut acel teribil discurs în care a atras, în termeni drastici, atenţia asupra greşelii ce se face abandonându-se politica aproape semiseculară alături de Puterile Centrale şi de rezerva faţă cu Rusia – cu puţin timp, deci, înainte de declararea războiului, a mai venit la Bucureşti pentru a vorbi cu regele Ferdinand şi-a stăruit pe lângă el ca să nu pornească pe calea care avea să-l ducă în lagărul duşman patriei sale, armatei în care a slujit, colonelul Bronsart von Schellendorf, trimis de împărat. Bronsart fusese mult timp ataşat militar al Germaniei la Bucureşti şi camarad de regiment în armata prusacă cu Ferdinand de Hohenzollern. L-am văzut şi pe el în localul Legaţiei germane din Calea Victoriei, la întoarcerea sa de la audienţa

care avusese loc la Cotroceni. Nu încăpea nicio îndoială asupra răspunsului ce-l primise. L-am întrebat pe colonel ce i-a spus regelui. Fără îndoială că a pledat şansele militare ale Germaniei, dar a încheiat, după cum mi-a spus, aruncându-i în faţă, ca vechi camarad: Kein Hună Vi ind auf ihn pissen wenn ei derartig seine Uniform beschmutzf. Oricât e admis un asemenea limbaj între camarazi, n-o fi spus chiar aşa textual, dar după sens şi în numele lui Wilhelm II, desigur.

1 În germană, în original Niciun câine nu va urina pe el dacă îşi murdăreşte într-un asemenea hal uniforma, (în geâtnană, în original).

A fost lăudat Ferdinand pentru sacrificiul pe care l-a făcut. Dar toată lumea a admis că era natural la un rege. Nu spunea oare şi Bismark lui Carol I, când l-a primit ca prinţ pentru a-i da aprobarea sa ca să accepte domnia în România, că din momentul în care acceptă această demnitate încetează de a fi german şi trebuie să devină în totul român. Dar Bismark nu s-a gândit la o conjunctură ca cea din 1916 şi desigur că, în sinea sa, s-a gândit ce a gândit toată viaţa despre stăpânul său Wilhelm I, să ajungă să-l apuce de epoletul de ofiţer, pentru ca să-şi cunoască datoria. Anecdota aceasta a audienţei lui Bronsart von Schellendorf ilustrează, mai bine decât vorbe multe, mărimea jertfei personale pe care a făcut-o Ferdinand pornind la război contra Germaniei şi nu a fost singura umilinţă personală pe care a îndurat-o. Nu se poate uita în această legătură întâlnirea cu Czernin1 din gara Răcăciuni. Czernin descrie astfel scena:

„Convorbirea mea a durat cam douăzeci de minute. Deoarece regele n-a început – am început-o eu şi i-am spus că n-am venit să cer pace, ci numai din ordinul împăratului meu care, cu toată trădarea României, vrea să fie indulgent şi cruţător, dacă regele Ferdinand vrea să facă imediat pace în condiţiunile stabilite de Puterile Centrale (Germania-Austro-ungaria, Bulgaria, Turcia), condiţiuni a căror comunicare este scopul vizitei mele. Dacă, însă, regele nu ar accepta aceste condiţii, continuarea luptei e inevitabilă şi aceasta ar însemna sfârşitul României şi al dinastiei. Căci astăzi superioritatea noastră militară este foarte însemnată şi acum, când

Ottokar von Czernin, ambasador al Austro-Ungariei la Bucureşti şi apoi ministru de Externe al monarhiei bicefale.

frontul nostru de la Marea Neagră până la cea Baltică e liber, ar fi uşor pentru noi ca să sporim, în mod considerabil, şi în cel mai scurt timp, această superioritate. Ştiu că, în curând, România nu ar mai

putea avea muniţii şi, dacă lupta ar fi reluată, în cel mult şase săptămâni regatul şi dinastia ar înceta să existe. În genere, regele nu s-a contrazis, dar şi-a exprimat părerea că condiţiile sunt grozav de grele. Fără Dobrogea, România nu poate respira. Cel mult s-ar putea vorbi de restituirea Cadrilaterului. I-am răspuns regelui că, dacă se plânge de condiţii grele, voi să-l întreb eu. care ar fi fost condiţiile lui, dacă trupele sale ar fi ajuns la Budapesta. De altminterea sunt dispus să-i garantez că România nu va fi izolată de mare, ci va avea o trecere liberă spre Constanţa"...

Întorcându-mă prin Bucureşti, am avut ocazia să vorbesc cu Czernin, care era pe atunci ministru de Externe al monarhiei austro-ungare. El mi-a povestit decursul acestei convorbiri, adăugând că regele a plâns. Nimănui nu trebuie să-i fie ruşine de aceste lacrimi. Nenorocirea ţării se confundă cu nenorocirea lui şi lacrimile acestea ale regelui devenit om, pur şi simplu, contează mai mult pentru constatarea caracterului său, decât cele mai curajoase fapte. De altfel, regele pare a fi avut lacrima facilă, bineînţeles în intimitate, dar un om, mai ales când e rege, dacă ştie să plângă, manifestă taina unei nobleţi sufleteşti care-l distinge şi-l înalţă.

Reîntâlnirea Czernin a relevat-o, şi în formă şi în conţinut, în Amintirile sale, exact. Căci iată cum a descris-o Regina Maria: „Nando (Ferdinand) s-a întors astă-noapte (15/28 februarie) la ora l, dar nu l-am văzut decât azi dimineaţă. Pândeam înfrigurată cum se suia pe scară; după modul cum păşea şi după înfăţişarea lui, pricepui îndată că încercarea fusese grozavă, însă tocmai după dejun am putut să rămân singură cu el în cameră, ca să-mi spună ce s-a întâmplat. A fost ceva groaznic din toate punctele de vedere. Czernin de abia a fost politicos (probabil: a fost de-abia politicos). El, care ştie să fie destul de plăcut când vrea, era chiar şi în zilele bune îngâmfat, aşa că-şi poate cineva închipui cum s-a purtat în timpul acestei întrevederi. Nu dădu lui Nando niciun fel de nădejde. Condiţiile de pace sunt cu neputinţă de primit, dar, dacă nu ne învoim cu ele, trebuie, după părerea lor, să fim şterşi de pe faţa pământului. Ţara noastră trebuie să dispară, trebuie să fie împărţită între Austria, Germania, Bulgaria şi Turcia. Dacă nu vrea Nando să primească pacea acum şi în condiţiile dictate de ei, atunci îi fac cunoscut amândoi împăraţii că-l vor urmări cu duşmănie neînduplecată şi că niciodată nu-i vor mai ridica mâna ca să-l ocrotească pe el sau pe alt membru al familiei lui" (III, 441).

Dinadins m-am oprit asupra acestui incident care totdeauna mi s-a părut a fi cel culminant în tragedia pe care perechea regală a trăit-o în cei doi ani de la intrarea României în război alături de Antantă, însuşi drumul la Răcăciuni era un fel de Canossa. Chiar şi numai hotărârea de a-l face avea să apară eroică. Niciun simplu muritor nu I-ar fi putut face decât cu durere în suflet. Dar un rege! Şi să se noteze că, în clipa când făcea acest drum, Ferdinand nu nădăjduia că nu peste multă vreme, avea să vie vremea unei biruinţe publice mai strălucite decât visaseră cei care împinseseră la intrarea în acţiune şi votaseră pentru ea, în august 1916, la Consiliul de Coroană. Căci ulterior s-au găsit mulţi să spună că au ştiut că după pacea cu nemţii, totul se îndrepta, Nicolae Iorga, a cărui mărturie nu e totdeauna obiectivă, descrie foarte impresionant disperarea generală ce a domnit la Iaşi în momentul când regele se ducea la Răcăciuni şi cum, în acel timp, Ionel Brătianu îndemnându-l pe el, Iorga, ca să se agaţe de vreun tren pentru a părăsi Moldova, îl întreba ironic dacă mai crede că nemţii vor ajunge.

Într-un aşa moment şi obligat la un asemenea drum, la un asemenea gest, regele Ferdinand, despre care acelaşi Iorga spunea că vede o aparenţă de timiditate, ascundea multă mândrie, ceea ce-i de altfel natural, precum şi soţia sa atât de sărbătorită acum şi atât de hulită atunci, în tainiţele discuţiunilor politicienilor noştri, trebuie să ne apară despuiaţi de hlamida regală şi de podoabele Coroanei şi să ne îngăduie a desluşi în ea omul, aşa cum s-au prezentat şi cum erau. Într-un asemenea moment putem pătrunde clar caracterul lor, putem desluşi aptitudinile lor şi-i putem imagina oarecum aşa cum va trebui să-i prezinte istoria. Aceasta va desluşi, desigur, că între rege şi regină, ea a fost – cum se spune în termeni – comuni: bărbatul cu voinţă dârză, neclintită. El, firea mai slabă, cvasi-feminină, înclinat spre tranzacţii, spre concesii, spre aranjamente, constituţional cel puţin în sensul că era gata să asculte până la capăt de oamenii cărora le încredinţase guvernarea, adică răspunderea politică.

Obligaţia de a merge la Răcăciuni a trebuit s-o ia repede, într-o zi. Nevoia de a trata pacea l-a chinuit ceva mai mult timp. Care a fost atitudinea lui.

care a reginei Maria, în acest timp? Ea a fost contra oricăror tratative pentru pace. Dar nu persevera în dârzenia ei. Într-o zi, Averescu, devenit preşedinte al acelui efemer guvern care avea să înceapă tratativele de pace la Buftea, încercă s-o împace cu ideea pe

care o întrupa el. „Dezbătu – cum a scris ea – lucrul punct cu punct, cu mine; dreptatea, scrisă cu D mare, era de partea lui, de altfel toate erau de partea lui, afară de ceea ce se numeşte credinţa care mută din loc munţii". Dar cu cât el argumenta mai mult, cu atât durerea şi disperarea ei creşteau, încât el sfârşi prin a se declara dezarmat şi prin a proclama că nu o înţelege. „Nu face nimic! ripostă ea, cheia atitudinii mele e bătrâna noastră dădacă engleză!". „Măria Ta se mâhneşte atâta, pentru că Măria Ta eşti englezoaică şi englezul nu ştie să se dea învins". Şi regina adăugă: „Ia asta drept lămurire, dacă nu poţi afla o alta. Eu sunt englezoaică, sunt dintr-un neam ce nu ştie să se dea bătut!"

Această discuţie şi acest răspuns o arătă toată: femeie, om, regină. Ea nu dezarmează, ea nu primeşte umilinţe. Ea va lupta până la capăt, fiindcă e englezoaică, e din neamul lui John Bull. Aceasta-i o explicaţie, pentru cine nu găseşte alta. Cealaltă este că e o regină. Când vine vorba ca regele să se întâlnească cu Czernin, ea declară: „Urăsc gândul ca Nando să-l vadă pe Czernin". Acesta-i sentimentul ei: El, regele, nu trebuia să comită un asemenea act de umilinţă. Dar el, notează ea, crede că trebuie să facă orice pentru ţară, chiar şi lucruri umilitoare pentru el însuşi. Dar acestea le spunea oarecum pentru a se mângâia pe ea însăşi, în fond, ea nu vedea în convorbirile lui un gest politic, ci o slăbiciune de caracter pur şi simplu. Se roagă de cine poate ca să-l remonteze. Nu totdeauna ea se putea pune de acord cu dânşii. Odată, tot la Iaşi, în timpul tratativelor de pace cu germanii, ea notează: „Nando e într-o stare grozavă şi, din nenorocire, nu prea ne puturăm încă învoi în felul de a vedea lucrurile. Avea o mare dorinţă de a se sfătui cu mine şi, totuşi, îmi dau seama că-l îngrozesc prin atitudinea mea pătrunzătoare. E vorba să aibă azi (17/2. III) pe la ora 10, un Consiliu de Coroană, la care au fost chemate toate partidele politice, îmi dădeam seama că regele fusese împins să ia acesta măsură pe nepregătite şi mă simţeam înspăimântată, căci nu puteam chibzui cum să-l apăr într-o clipă ca aceasta, încercai totuşi să-i insuflu atât curaj cât mi-a fost cu putinţă, dar tare mă tem că şi-a pierdut încrederea".

Întâlnim aici femeia care vrea să-şi apere soţul, dar şi pe regina care se amesteca în trebile domniei, în toate timpurile şi în toate monarhiile, influenţa femeilor încoronate, şi chiar neîncoronate, s-a făcut simţită. Nu întotdeauna în mod simpatic şi, de cele mai multe ori,

nu în mod folositor. Dar regina era convinsă că regele era un om slab şi că avea nevoie nu numai de sfatul ei, ci de îmboldirea ei şi chiar de protecţia ei. El însă nu era chiar aşa de influenţabil, atât de maleabil la năzuirile ei, cum s-a crezut întotdeauna. Din fire pornit spre concesii şi de un caracter influenţabil, el era însă şi încăpăţânat. Unii politicieni erau conştienţi că pot face cu dânsul mai mult pornindu-l la ambiţie, decât încercând să-l convingă. Greşelile enorme ce le-a comis ţinând departe de răspunderea guvernării pe Maniu şi Partidul Naţional, devenit mai târziu Naţional-Ţărănesc, favorizarea de care a acoperit astfel pe Ionel Brătianu şi Partidul Liberal, au fost rezultatul nu numai a recunoştinţei faţă de aceştia, a respectului faţă de sfatul regelui Carol I, care şi-a sprijinit domnia tot pe Brătianu şi pe acest partid, au fost numai pentru o parte mobilul acelei greşeli; în altă parte însă efectul unei ambiţii pe care a hrănit-o în el anturajul său, ambiţia că Maniu trebuie să asculte de sfatul lui de a se apropia de liberali şi de a se uni cu ei. Dar ştia în totul că, în mod absolut, Ferdinand nu era un instrument docil în mâna soţiei sale, cum s-a crezut şi s-a spus cât timp a trăit el. Şi în această privinţă regina Maria a povestit o scenă foarte caracteristică şi care arăta că a avut şi dispute furtunoase cu regele. Tot din vremea tratatului de pace, la 18 februarie (3 martie st.n.), 1918, ea povesteşte: „Am avut o scenă dureroasă cu regele. A venit târziu la masă şi eu şedeam de vorbă cu Carol (prinţul moştenitor). Nando ne întrebă despre ce vorbeam şi-i spusei că eram de părere că ar trebui să ştie şi Carol cele ce se întâmplă şi apoi, potrivit firii mele de femeie, spusei tot ce aveam pe inimă. Nu e cu putinţă să repet toate cuvintele mele; erau puternice şi fără înconjur, dar neplăcute de auzit. Regele se supără cumplit de atitudinea mea. Discuţia fu amară şi lăsă urme adânci. Desigur că am fost prea pătimaşă, căci din nenorocire aşa mi-e firea, dar erau unele lucruri pe care trebuia să le ştie Nando şi care alta decât eu ar fi putut să-i spună ce i-am spus în dimineaţa asta. Ca să dau o pildă despre tonul vorbelor mele, trebuie să citez câteva cuvinte ce am strigat în culmea disperării: «Dacă ne e scris să murim, să murim cu fruntea sus, fără să ne mânjim sufletul iscălind cu numele nostru condamnarea la moarte. Să murim rămânând dârji, strigând lumii întregi indignarea noastră faţă de nemernicia ce se aşteaptă de la noi»".

Aşteptam în această mărturie la o scenă conjugală care, în formă, nu se deosebeşte de numeroasele care se petrec în căsnicia

burgheză între soţi cu caracter deosebit şi de origine deosebită. Dar nevasta cicălitoare e o regină şi, în discuţie, nu e vorba numai de interesul familiei care primează totul, ci în joc e soarta unui popor, a unei ţări. A răbda e soarta omului comun. Când, însă, o familie apare ca întruparea unui popor, ca expresie a unui stat, interesul acestuia primează pe cel al familiei, dar demnitatea acestuia înalţă sau coboară pe cei care şi i-au pus în frunte. Dar temperamente fundamental (opuse) deosebite se înfruntau. Nevasta ştie că soţul ei e timid, slab, că totuşi nimeni nu îndrăzneşte să-i spună adevărul. Regina simte că menirea monarhilor nu este numai că nu vor să asculte adevărul, dar şi că rareori cineva îndrăzneşte să încerce a li-l spune. „Mă simt chinuită, exclamă, în mijlocul tragediei ce trăieşte, regina; tot ce aş dori este ca politicienii să nu se gândească numai la ei înşişi în orice mişcare a lor; ar trebui să se poată ridica deasupra neîngăduinţei ce o au faţă de alţii, să se gândească la cauza comună. Eu, din nenorocire, nu sunt decât o femeie… Or copiii mei mi-au adus primele flori de primăvară…”

Nu e decât o femeie, în mijlocul zbuciumului ei sufletesc, o floare de primăvară o mişcă, aproape o remontează. Dar ea e numai regină, nu are după nicio lege vreo autoritate. A, dacă ar fi ea bărbatul, aşa gândeşte ca orice femeie… Dar trăieşte în convingerea că bărbatul ei, Nando, regele, îi este inferior din punctul de vedere al caracterului, al curajului, că nu se poate exprima bine şi că nu poate expune bine o chestiune. „Nando nu se exprimă niciodată prea lămurit când rezumă o situaţie!” – constată ea. Şi e veşnic în căutarea unui om care s-o înţeleagă, s-o susţină în chinurile ei sufleteşti, în aspiraţiile ei, în politica ei. Mulţi dintre bărbaţii care o înconjoară îi inspiră prea puţin (cuvânt lipsă în – n.n.), nici încredere chiar. Dar refugiul ei este prinţul Ştirbei; spre dânsul merge încrederea ei absolută. El e cumpănit, persuasiv, insistent şi, totuşi, discret. El este în viaţa ei omul. Şi poate că totuşi el a fost fatalitatea ei.

Iar şi iar trebuie să ne amintim că şi sus, pe înălţimea tronurilor, tot oameni se găsesc. Dar în tot decursul istoriei monarhilor chestiunile de dragoste, pasiunile sexuale au jucat un rol, câteodată mare, hotărâtor. În istoria noastră mai nouă, începând cu Vodă Cuza, am constatat acelaşi fenomen. N-a abdicat el, oare, fiindcă, după cum povestea Alexandru P. Beldiman, în clipa când a fost scos din pat pentru ca să semneze pe spinarea viitorului general Pilat, nu se găsea singur, ci în societatea Mariei Obrenovici, mama regelui Milan al

Serbiei? Şi ce impresionant nu s-a purtat domniţa Elena, care nicio clipă n-a făcut să se simtă sentimentele pe care, în fundul sufletului ei, nu se putea să nu le fi avut. Niciun cuvânt de reproş nu a scăpat de pe buzele ei închise de o princiară discreţie, cât i-a mai fost dat să trăiască. Astfel, nici Curtea noastră regală nu a fost scutită de palavrele care, aşa zicând între patru ochi, nu se opresc nici în faţa majestăţii regale. Chiar şi despre Carol I, cronica scandaloasă n-a rămas complet mută. Numai regina Elizabeta, duioasa Carmen Sylva, a fost cu totul ferită de gura lumii. Ce mult se vorbea de idealismul ei, cu totul străin de realitate şi de fantastic, aşa că soţul ei o ţinea foarte din scurt, mai ales că era foarte econom, spuneau unii. Zgârcit cum era, a trebuit, totuşi, să răscumpere cu sacrificii băneşti fanteziile ei filantropice. După moartea regelui Carol I, Curtea noastră a fost tot mai mult obiectul clevetirilor. Căsătorit cu o principesă, nu numai de casă mare, ci şi de o fermecătoare frumuseţe, se pare că regele Ferdinand a călcat deseori alături. Slăbiciunea lui ar fi mers spre femeile de jos, spre ţigănci chiar. Scena lui de exhibiţionism a fost văzută de persoane, fie de la ferestrele hotelului Metropol, fie din atelierul ce se instalase în casele Bisericii Creţulescu, în colţul ce făceau pe Calea Victoriei cu fosta stradă Enei. O bună cunoscută a mea, o femeie de o austeritate şi decenţă cum azi nu se mai văd şi nici pe atunci nu erau prea dese, a văzut cum regele făcea semne şi chema la dânsul lucrătoare şi, mai ales, ucenice din atelier. Stere mi-a povestit despre o aventură cu o ţigancă, al cărei bărbat, neprimind insulta fără proteste şi chiar injurii, a fost arestat şi pus legat la dispoziţia aventurierului, care l-a fript repezindu-i din când în când trabucul aprins în piele. Nici de la Curtea Ludovicilor n-au rămas prea multe pilde de ascetism, de curăţenie sexuală.

Se pare că la glorioasa Curte a Franţei se aplicau criterii cu totul excepţionale. Regii nu se măsurau cu măsura comună. Gospodăria metreselor era în general admisă. O Maintenon, o Montespan şi încă multe, multe altele, au intrat în istorie şi au exercitat o mare influenţă politică. Regii, galanţi însă, nu admiteau întotdeauna jos ce practicau ei sus. Ludovic al XIV-lea ţinea la morală!

În afară de orice îndoială este, totuşi, că regele Ferdinand a fost un bun soţ şi mai ales un bun părinte. Dar o bună soţie şi o duioasă mamă care, totuşi, n-a fost prea fericită cu copiii ei, a fost şi regina Maria. Totuşi i s-a atribuit un mare păcat. A fost socotită adulterină şi

era un fel de adevăr, de toţi admis, că relaţiile ei cu prinţul Ştirbei au fost mai mult decât intime. Am avut ocazia s-o cunosc şi anume prin prinţul Ştirbei şi în casa acestuia. Am căutat să surprind ceva care să confirme ceea ce toţi politicienii, toţi curtenii, după ei toată opinia publică, admitea ca o certitudine. Dar am ajuns iar şi iar la convingerea că totul era o mare minciună, o nedreptate chiar, de care cu greu a scăpat chiar şi ea, dar pe care a dispreţuit-o de la înălţimea regală care-i îngăduia să treacă peste asemenea poticniri, fără a le acorda vreo atenţie. Ceea ce m-a întărit, în primul rând în această părere, a fost viaţa de familie a prinţului Ştirbei. Ea a fost şi este un exemplu de moralitate, de solidaritate, de iubire. Am avut putinţa s-o privesc de aproape şi chiar s-o trăiesc în unele ceasuri. O asemenea solidaritate conjugală ca între prinţul Barbu şi prinţesa Nadeja n-am întâlnit des în lunga mea viaţă. I-am văzut în palatul din Bucureşti, în castelul de la Buftea, în cel din Braşov, în vremea când graţia regală şi norocul se răsfrângeau asupra lor, şi în Hotelul Bellevue, din Berna, în exilul pe care-l luaseră de bunăvoie asupra lor când, în locul graţiei, venise dizgraţia regală, când erau în permanenţă supravegheaţi şi spionaţi, când oamenii care veneau prin Elveţia şi care altă dată se simţeau fericiţi de a-i apropia, de a fi primiţi de dânşii, ocolindu-i ca pe nişte pestiferaţi1, locuind în acelaşi hotel cu dânşii şi nedepunând nici măcar o carte de vizită. Şi i-am găsit în aceeaşi netulburată armonie pe prinţul şi pe prinţesa Ştirbei. Trecuseră demult de nunta de argint şi fericirea radia dintr-înşii. Nu cred că în toată viaţa lor să fi fost un cuvânt mai aspru între ei doi. Când, din Geneva, i-am anunţat o dată că vin să-i văd la Berna, ce mare mi-a fost surpriza plăcută când, pe peron, am văzut că prinţul mă aşteaptă, având lângă dânsul pe prinţesa – aşezată într-un căruţ pe care îl împingeau. Ea era bolnavă greu de reumatism poliarticular şi deformant, pe care nici cea mai devotată şi costisitoare căutare nu l-au putut vindeca. Dar parcă boala ei îi unise şi mai puternic. Aşa i-am cunoscut şi-mi ziceam: „Este posibil să fie adevărat ce se spune? ce se vorbeşte? ce se bârfeşte? Cum o lume întreagă ştie şi a ştiut că el iubeşte pe alta, trăieşte cu dânsa – şi femeia, soţia ultragiată nu ştie sau ştie şi se face că nu ştie? Un asemenea înger se poate să existe?”

Dar nu era numai atâta. Regina venea în casa lor. Le onora casa cu prietenia ei. Venea cu soţul, venea cu copiii. Se aşeza la masă cu ei şi cu copiii lor, cu acea afecţiune deopotrivă de prietenoasă pentru toţi.

Am avut ocazia să iau parte la o astfel de masă. Era la Braşov. Stăteam la hotelul Coroana şi mă gândeam să plec la 2 d.a., mi se pare, când fui chemat la telefon. Prinţul mă invita la dânsul, îndată, ca să rămân la dejunul pentru care se anunţase şi

1 Ciumaţi.

suverana. M-am dus şi am găsit familia în curtea interioară a castelului. Pe la vreo 11.112 a sosit regina Maria însoţită de prinţesa Ileana. După salutare şi o scurtă convorbire cu obişnuitele întrebări şi răspunsuri, prinţul şi cu regina s-au retras într-o sală de la parter. Eu am rămas cu prinţesa şi cu domniţele, cum se spunea copiilor şi, între altele, le-am putut povesti câteva din glumele lui Cilibi Moise, făcându-le şi o descriere a acestui pitoresc tip, după indicaţiile lui Moise Schwartzfeld. Peste vreo douăzeci de minute, în care timp regina ceruse probabil un sfat sau povestise o întâmplare lui „Barbu", cum îi zicea, s-au întors şi am urcat toţi în sala de mâncare. Totul s-a petrecut ca într-o familie burgheză înstărită. Felurile s-au urmat şi s-au încheiat cu porumb fiert. Eram cam jenat, căci mâncarea porumbului nu e tocmai estetică şi apetisantă. Dar toţi au mâncat întocmai ca şi oamenii muritori, mâncând porumbul din ciocan. Prinţesa Nadeja, reproşând Ilenei că nu mănâncă, aceasta-i răspunse într-o românească nu se poate mai pură şi mai populară: „Dar ce să fac? Nu vezi că se bat calicii la gura mea?"

În tot timpul mesei s-a vorbit de multe şi mărunte, de literatură, de sport, de membrii familiei absenţi (afară de prinţul Carol, pe atunci (ilizibil), şi mai ales de rege, despre care Ileana zicea mereu: „Tata zice, tata face..." etc. După masă s-a servit cafeaua pe terasa de unde se întindea o splendidă privelişte spre Ţara Bârsei. Convorbirea continuă foarte animată, când principesa Nadeja mă rugă să povestesc şi reginei despre Cilibi Moise, ceea ce regina, aprobând, am început. Că preferă să stea cu un deştept la galerie, decât cu un prost în lojă; că acum se construiesc puşcării mari, ca să încapă în ele şi oameni mari; că Cilibi Moise are un clopoţel şi, când sună, îi aduce singur un pahar de apă; că, într-o noapte l-a trezit un hoţ, care cotrobăise prin casă; hoţul văzându-se prins a dat să fugă, dar Cilibi Moise l-a oprit spunându-i: „Stai, prietene, nu fugi, aprinde lumânarea şi caută, poate găseşti ceva şi împărţim amândoi!"; că el oferea din carul său de negustor ambulant bomboane pentru copiii care îi plăcuse; că oferea ciorapi care, la prăvălie, costă trei lei perechea şi se rup în două zile, pe când el îi

vinde cu un leu rupţi gata, etc., etc.

Dar prinţesa Nadeja voia ca să audă o altă înţelepciune a lui Cilibi Moise, pe care eu mă feream s-o debitez. Prinţesa mereu îmi dădea zor (vorbeam nemţeşte) să povestesc ce a spus Cilibi cu privire la ungeratenes Kind, la copilul nereuşit. Şi regina, încurajându-mă. am repetat înţelepciunea negustorului ambulant că „un copil nereuşit este pentru părinţi ca un al şaselea deget la o mână: să-l tai te doare şi să-l laşi te încurcă". Nu pot uita atitudinea ce a luat regina la auzul acestor cuvinte. O clipă a rămas gânditoare, căutând în depărtare... Apoi a clătinat din cap, repetând: „... Da, da, aşa este!". Gândul ei mergea spre fiul cel mare, spre copilul favorit, spre primul născut, pe care l-a iubit atâta, în care a avut atâta încredere, în care şi-a pus atâtea speranţe... am notat mai sus cum, în momentele cele mai tragice ale refugiului în Moldova, ea a căutat să şi-l asocieze în lupta ei pentru salvarea demnităţii, în acele momente ea nu gândea, nu putea prevedea ce dureri îi va căşuna acest copil favorit. Dar n-a trecut multă vreme şi avea să afle că el a fost victima temperamentului său, că i-a impus ti cea mai grea umilinţă, că a cvasi fugit de pe front cu o femeie pe care, desigur, a iubit-o, dar a uitat că el este viitorul rege al ţării, faţă de care are obligaţii care îi îngăduie să fie, uneori, numai în taină om cu slăbiciuni omeneşti, dar îi impune, în general, să le reziste acestora, să sufere şi să rămână demn. Carol fugise cu domnişoara Lambrino şi se căsătorise, în taină, cu dânsa la Odessa. Ajunsă la această tragică încercare, regina notează în Povestea vieţii mele (vol. III., pag. 549: „Am ajuns aici la o clipă cât se poate de dureroasă din viaţa noastră... Pana mea ezită să o transcrie... O lovitură aproape de neîndurat a căzut asupra noastră în ziua de 2/15 septembrie. A fost în sânul familiei noastre o tragedie, care ne-a lovit năprasnic, o lovitură uluitoare care nu fusese cu nimic pregătită, întâmplarea e atât de dureroasă, încât n-am curajul s-o povestesc aici, poate că nu o voi povesti niciodată, deşi a fost scrisă ceas cu ceas în meşteşugitul meu jurnal. Regele şi cu mine... am trăit zile de chin; când toate tragediile, prin care trecusem ni se păreau numai preludiul aceleia pe care o înfruntam, ni se păreau numai preludiul aceleia pe care o înfruntam azi..." Primul ei gând a fost să lupte. „Eram cuprinsă în acel ceas – aşa scrie ea – de simţirea unei leoaice, de încăpăţânarea covârşitoare şi neînduplecată cu care-şi apăra fiara puii. A fost o luptă sfâşietoare, căci cel pentru care luptam mă zvârlise deodată, după ce fusese cel mai bun prieten al meu,

tovarăşul meu de muncă, miezul nădejdilor mele".

Din clipa aceasta odihnă nu mai are. Vine acea întorsătură a cererii nemţilor, căci deschide perspectivele cele mai fericite, aducând realizarea viselor celor mai îndrăzneţe. Dar ea, regina, mama se zbuciuma căci „pe lângă nevoile ţării, mai sunt şi nevoile celui pe care încerc să-l apăr"... Şi altă dată: „De aş putea numai să ridic de pe mine povara marii dureri care mă însoţeşte zi şi noapte. Dar cum să mântuieşti pe cel care nu vrea să fie mântuit?" aşa gândea şi vorbea mama. Şi a venit de astă dată să-l mântuie. Dar Carol avea să rămână copilul durerilor ei. După doamna Lambrino, a urmat Lupeasca. A fost din nou un scandal public. Merita această femeie ca prinţul Carol să abdice de la drepturile de succesiune? Dragostea e oarbă. Nimeni nu are dreptul să se erijeze în judecător asupra ei. Am cunoscut-o pe Lupeasca de când era copilă şi juca tenis la Sinaia cu fiica mea. Era o fată înaltă, voinică, avea un ten alb, pe faţă pistrui, care însă, departe de a o face respingătoare, îi dădeau chiar, împreună cu părul roşcat, (acajou), un farmec care o făcea atrăgătoare. Se măritase cu un căpitan de marină Tâmpeanu, frate al colegei noastre Fulmen, de la Adevărul. Trăise pe urmă, cum se spunea, cu foto-cineastul Posmantir, care însoţise pe prinţul care! în călătoria ce făcuse în Extremul Orient. Se zvonea că pe această cale prinţul a cunoscut-o pe Lupeasca şi se lipise de dânsa fără posibilitate de desfacere. După toate informaţiile mele din cel timp, este cu totul neîntemeiat să se admită versiunea că, renunţarea la dreptul de succesiune, s-ar fi produs pe urma unei intrigi, pe care ar fi urzit-o, în primul rând, regina Maria şi prinţul Barbu Ştirbei. Nici ei, nici orice alt prieten al familiei regale, cu atât mai puţin vreun alt prieten al formei de guvernământ monarhică, nu ar fi putut admite ca viitorul rege să instaleze, ca viitoare regină, pe o femeie de origine mic-burgheză, căci implica riscul ca, într-o bună zi, ea să devină regina României. Nici chiar o căsătorie morganatică nu era o asigurare contra unei asemenea eventualităţi. Cazul Arhiducelui Franz Ferdinand era o tragică pildă pentru o asemenea eventualitate. Un democrat, un republican, poate să ceară pentru prinţi libertatea pe care o are cel mai umil cetăţean de a-şi alege nevasta din orice strat social, nu însă un prinţ, un succesor al Coroanei şi, mai ales, nu într-o vreme ca a noastră când, cum a spus contele Czernin, prinţii şi suveranii nu mai sunt în curs; a dispărut vechea dinastie a Habsburgilor, duşi sunt Romanovii, duse toate dinastiile domnitoare

germane, duşi regii Spaniei şi ai Portugaliei, la Berlin domneşte, în locul mândrului Wilhelm II, Hitler, în Rusia Stalin, la Madrid Franco, la Lisabona Salazar, la Roma Mussolini; dinastia trebuie să bage de seamă, prinţii de coroană suportă foarte greu contactul cu masa supuşilor. Niciodată n-a fost mai mare nevoia ca să-şi păstreze distanţa şi să-şi menţină iluzia că sunt altceva decât cei asupra cărora domnesc, că sunt de esenţă divină, că sunt regi atât din mila lui Dumnezeu, cât şi din voinţa naţională, înainte de a executa îndepărtarea lui Carol de la succesiune, s-a făcut totul pentru a-l reţine în drepturile sale. Înainte încă de a se duce la Londra, ca reprezentant al regelui, la înmormântarea regelui Angliei, Curtea a avut ştire de intenţiile sale şi n-a fost trimis în această misiune decât după multe stăruinţe, depuse de el, şi după ce a dat regelui cuvântul de onoare că se va întoarce. Dar s-a oprit în drum. N-a avut seriozitatea necesară pentru un mare viitor monarhic. Au urmat schimburi de telegrame, tratative prin Const. Hiottu trimis anume în Italia pentru acest scop. Nici Carol nu era atât de puţin inteligent şi naiv, nici Hiottu, atât de inteligent, de abil şi de intrigant, ca primul să fie înfruntat de al doilea. Carol a acceptat să renunţe la succesiunea la domnie, fiindcă n-a voit să renunţe la femeia pe care o iubea. Foarte frumos, a dat dovadă de idealism, de cavalerism, de devotament, de capacitate de dragoste dezinteresată. Dar nimeni altul decât el însuşi nu a fost vinovat că, la tron, a ajuns apoi un copil şi s-a adeverit vorba Ecclesiastului: „Vai de tine ţară al cărei împărat este un copil!”. Mama, care, la prima lui greşeală, luptase ca o leoaică pentru a-l salva, a trebuit cu durere în suflet să cedeze pasul reginei, care trebuia să ţină seama de interesele dinastiei şi, ca orice soţie şi mamă, de interesele familiei.

Aşa a fost Maria, ca mamă şi ca regină. Ce s-a petrecut în aceste zile de grea hotărâre, e notat în amintirile ei nepublicate, care, dacă mai există, vor fi un nepreţuit document al istoriei contemporane a României. Dar mai există oare? Le are Carol II în exilul său, are poate o copie după ele prinţul Ştirbei? Nu ştiu şi n-am avut ocazia să-l întreb. El însuşi n-a scris nimic şi, după cum mi-a spus şi-mi spune, căci de când sunt bolnav n-a contenit să vie să mă vadă, el şi familia lui, în special domniţa Catrin (fostă Hiottu). Ştiu că deţine documente şi alte dosare foarte importante, aşa de exemplu dosarul Stere. Toate sunt depozitate undeva în străinătate. Dar de scris, n-a scris şi nu vrea să scrie nimic. L-am îndemnat şi-l îndemn mereu să-şi scrie amintirile.

„La ce bun? – îmi răspunde el. Pe cine va interesa ce am fost şi ce am gândit?” Eu, însă, stărui.

Nu ce a făcut el şi a fost el ar trebui să scrie, ci ce a văzut şi ce a trăit el. Cum a văzut el evenimentele şi persoanele care au făcut şi condus politica acestei ţări, când a stat, timp de patruzeci de ani, în culisele vieţii noastre publice, în toată această lungă vreme, el a trecut cu o discreţie fără de pereche la noi, preocupat numai de a face bine, neambiţionând niciun fel de onoruri, ajutând pe alţii să culeagă aceste onoruri şi saşi satisfacă ambiţiile. A fost socotit instrument al ambiţiilor lui Ionel Brătianu şi, conştient că el îl joacă tot atâta cât credea el, şeful partidului liberal că-l joacă pe dânsul, lăsa lumea să vorbească şi căuta numai, cum mi-a spus odată, să facă ceea ce socotea bine pentru această ţară. Cel mai frumos monument, de recunoştinţă i l-a ridicat regina Maria în Povestea vieţii mele când, primindu-l în ziua celor mai fericite momente, în momentele reînvierii, a biruinţei după cea mai crudă şi mai umilitoare înfrângere, a notat:

„Am încercat să-i mulţumesc pentru credinţa lui întotdeauna vie. Dar el e prea modest şi niciodată nu ne lasă să-i mulţumim. Numai eu cunosc anevoioasa lui muncă şi ştiu cum, întotdeauna şi în cea mai grea clipă, a fost alături de noi în ceasurile de restrişte, cum îl ajuta pe rege să-şi mâne barca prin cele mai mari greutăţi şi să evite stâncile primejdioase, cum nu se lasă abătut de deznădejde, deşi, uneori, a fost neomenos ponegrit şi învinuit că ticluieşte cine ştie ce uneltiri. El a avut şi neobişnuitul curaj moral de a spune suveranilor săi unele lucruri câteodată greu de îndurat, dar care ne ajutau să ne învingem pe noi înşine, să fim gata la orice jertfă şi să trăim cu un singur gând: binele şi cinstea ţării noastre. Da, îi datorăm mult”.

Prinţul Ştirbei a fost, deci, dintre puţinii care au spus guvernanţilor săi adevărul, chiar când era dezagreabil. Sunt mai curând republican decât monarhist. Dar… onoare acestor suverani, care nu numai că acceptau adevărul dezagreabil, dar ceea ce e mult mai rar, nu se supărau pe cel care li-l spunea. Şi regina completează portretul favoritului ei, scriind: „Da, îi datorăm mult lui Ştirbei. El nu-i din cei ce umblă după faimă. Firea lui tăcută, dar mândră, îl împiedica de la aşa ceva. Desigur că niciodată nu se vor recunoaşte pe deplin însuşirile lui, căci aşa e soarta celor ce muncesc pentru un ideal şi nu pentru ei înşişi. Dar el şi-a iubit cu adevărat ţara şi întocmirile el le-a slujit cu fidelitate şi abnegaţie. O bună parte din binele ce ne-a fost

hărăzit azi (victoria şi Unirea) e datorită devotamentului lui. Aceste pagini, cel puţin, să fie mărturie a acestui adevăr".

Aşa vorbeşte o regină recunoscătoare, nu o femeie amorezată, într-o vreme când devotamentul ei conjugal dăduse cele mai zguduitoare dovezi: puţine zile, după ce povestise cum după fericita întorsătură a evenimentelor, făcând ca soarele biruinţei să răzbească printre norii înfrângerii, întoarsă din Bicaz la Iaşi, pentru a porni pe calea biruinţei, „sare din tren drept în braţele lui Nando" care, la rândul său, când se vorbeşte de o intrare triumfală a trupelor române şi aliate în Bucureşti, propune ca „şi ea să fie călare în uniformă alături de el", ceea ce s-a şi făcut. Pentru ca, în trenul care-i ducea la Bucureşti, Maria să noteze cu adevărată mândrie de regină şi soţie: „Acum s-a sfârşit visul cel rău şi lung, iar visul României s-a realizat aievea şi suntem în drum spre casă. Nando se întoarce ca dezrobitorul care a înfăptuit unii ea poporului său. Jertfa de sine pe care a făcut-o a fost răsplătită. Numele lui e binecuvântat de toţi, mari şi mici. Minunate cu adevărat sunt căile Domnului!". Uitate sunt toate slăbiciunile ce i le imputa; numai meritele soţului şi triumful lui predomină. A fost o căsnicie regală fericită şi în total armonioasă. Vedem nu numai o regină mândră, ci şi o soţie mândră de bărbatul ei, pe care-l vede în aureola strălucitoare a gloriei! Dacă ar fi avut câtuşi de puţin sentimentul unei vinovăţii, dacă ar fi fost într-adevăr femeia adulteră, pe care bârfeala unui mediu în asemenea materii profund imoral şi gata să creadă orice, fiindcă se ştie capabil de orice, a voit s-o popularizeze, apoi desigur că nu ar fi afişat amiciţia cu prinţul Ştirbei, aşa cum a făcut-o de atâtea ori, de câte ori ocazia s-a prezentat. Dacă la aceasta adăugăm fericita viaţă de familie a prinţului, trebuie să conchid că regina, care a fost mai mult decât o femeie, fiindcă a fost un om întreg, n-a avut pentru Ştirbei decât o prietenie recunoscătoare, pe care o împărtăşea cu încredere pe care ea i-a păstrat-o şi dincolo de mormântul regelui, până la moartea ei tragică, în clipa căreia prietenul, atât de apreciat, era de mai mulţi ani departe de dânsa, în surghiun.

Ultimii ani ai vieţii reginei Maria au fost trişti şi amărâţi. Mândria ei nu i-a permis să se plângă. Tragedia prăbuşirii tuturor nădejdilor, prin plecarea prinţului Carol din ţară, a fost sporită de deziluziile ce i-au căşunat răutatea şi ingratitudinea omenească. Trebuind să se prevadă eventualitatea schimbării la tron, regele, prin Ştirbei, s-a adresat lui Constantin Stere, da, lui Constantin Stere. Acesta

a redactat proiectul de lege prevăzând regenţa pentru cazul minorităţii prinţului Mihai, moştenitorul prezumtiv, a trecut ca factori ai acesteia pe un membru al Casei regale, pe primul preşedinte al Curţii de Casaţie şi pe Patriarh. Ce oare mai natural decât ca, din partea Casei regale, să fi fost regina mamă? Constituţia nu excludea aceasta. Dar Brătianu, din meschine calcule de partid şi invocând gura lumii a transformat enumerarea anonimă după demnităţi şi a trecut nume proprii: Nicolai, Miron şi Buzdugan, ceea ce a înlesnit domnului Maniu, la moartea regretatului Buzdugan, să numească regent pe răposatul Săriteanu, cumnatul lui Mihai Popovici, ministru în guvernul său, membru al Partidului Naţional Ţărănesc şi prietenul personal al său. Dl Maniu a crezut că, în chipul acesta, stârpeşte influenţa lui Ionel Brătianu, de fapt a lipsit regenţa de orice putere şi autoritate. Reîntoarcerea dramatică a prinţului Carol, lovitura de Stat prin care tatăl şi-a demis fiul, pentru a-i lua locul, a distrus toate iţele intrigilor ce fuseseră ţesute în ţara cu rege copil şi a sporit încă tragedia reginei Maria. Prinţul Ştirbei a părăsit ţara, iar noul rege a crezut bine să instaleze pe tron şi la cârma ţării ranchiunele sale personale şi să confirme, prin atitudinea sa, toate bârfelile care pătau numele mamei sale, a reginei care l-a apărat ca o leoaică de reaua voinţă a altora, dar nu l-a putut apăra de propriile sale greşeli.

Dintre toate greşelile însă pe care le-a comis Carol II în agitata sa viaţă, cele mai mari se trag din ranchiuna lui contra propriei sale mame. Rareori s-a verificat mai clar porunca a cincea a Decalogului: „Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta ca să-ţi fie ţie bine pe pământ!”. Pus faţă în faţă cu prinţul Ştirbei, s-a adăugat celor cărora totul le este murdar şi a repetat şi întărit calomniile contra reginei şi soţiei care a fost mamă-sa. Pentru aceasta nu i-a putut fi bine pe pământ. S-a lipsit de o sfătuitoare sinceră şi a îndepărtat pe omul cu experienţă numai fiindcă sub regii ce l-au precedat, acesta a fost martor activ, dar discret al întregii noastre experienţe guvernamentale şi a căzut victima unei camarile care abuza de protecţia fustelor, era interesată să câştige ea şi, deci, să depărteze de la Curte, din anturajul regelui, tot ce ar fi putut fi un dezinteresat şi competent sfătuitor al lui Carol II, cum mi-a spus prinţul Ştirbei, chiar şi în vremea când ar fi fost îndreptăţit să aibă cea mai mare ură contra tiranului rege. „Prin atitudinea sa este inteligent are perceperea repede, dar este un pripit, un impulsiv, un răsfăţat al sorţii, care crede că totul i se cuvine şi nimic nu este dator. Lui i-ar fi

trebuit sfătuitori care să-l ţină în frâu, care să-l păzească de propriul său temperament, de pornirile propriei sale firi", în loc de aceasta a găsit linguşitori interesaţi, care îl împingeau pe calea care lor le aducea foloase personale şi care corespundeau firii sale, pasiunilor sale. Aceasta a fost calea care trebuia să-l conducă şi l-a condus la catastrofă. Jucat-a oare în aceasta un rol conştient şi femeia „fatală", Lupeasca? E foarte greu de spus. Ea însăşi o aparenţă junonică, bună fiică, bună rudă a rudelor ei, deloc ameţită de neaşteptata ei parvenire, nu era de o inteligenţă remarcabilă şi nu avea de unde să aibă fie şi cea mai mică experienţă a lucrurilor politice, în Germania se spunea: Wemm Gott e în Amt giebt, dem giebt ei auch den Verstand dazu (Cui îi dă Domnul o slujbă, îi dă şi mintea necesară).

Dar înţelepciunea aceasta e mai mult ironică; ea vrea să spună că cineva poate ocupa o slujbă fără a avea vreo pregătire pentru ea. Lupeasca avea instinctul, înţelepciunea nativă a femeii parvenite, îi plăcea viaţa bună şi abundenţa, toalete, bijuterii. O măgulea că atâţia oameni bine şi chiar de seamă se înghesuiau s-o cunoască, jucau cu ea cărţi, erau fericiţi s-o mulţumească. Dar, pe de altă parte, era oarecum îngrijorată şi speriată de duşmăniile ce vedea că trezeşte, de ostilitatea pe care i-o arătau unii oameni de seamă, ca d. Maniu de exemplu, în special acesta îşi întemeia toată politica sa pe lupta împotriva ei. El nu avea de fapt nimic personal cu dânsa. El se simţea numai dator să apere buna reputaţie morală a regelui, într-o zi, la Karlsbad, am avut cu dânsul o lungă convorbire în holul hotelului Pupp, în care locuia. Deşi aveam o perfectă înţelegere pentru principiile sale morale, i-am arătat că politica sa îl desparte mereu de rege, deci de guvernare, îl împiedica, prin urmare, să facă şi regelui şi ţării binele ce ar putea face. I-am arătat că şi Anglia a acceptat situaţia echivocă a ducelui de Windsor şi că nu l-a îndepărtat de pe tron decât când a voit să înalţe pe tron pe doamna Simpson, care, ea, se amestecase în politică şi se simţea oarecum ca reprezentantă a curentului hitlerofil din Anglia. I-am adăugat că, aşa fiind, e absurd că el se punea pe terenul moralităţii absolute, într-o ţară ca a noastră, unde sângele meridional şi influenţa orientală relaxează noţiunile de morală în materie sexuală, unde o bună parte din populaţie trăieşte în concubinaj. L-am rugat să mă ierte şi i-am spus, într-o formă mai blândă ce am auzit într-o formă mai drastică, de la mulţi partizani ai săi: „Dar ce-i pasă lui Maniu cu cine se culcă regele?" El mi-a răspuns că tocmai din cauză că la noi moralitatea

e mai slabă, e nevoie ca, în vârful piramidei, să fie o atmosferă morală, pură…

Destul că Lupeascăi îi era frică de acest om şi de alţii ca dânsul. Era greu să nu fie ameţită – colo sus pe înălţimile la care o ridicase de jos de tot, o şansă cum numai rareori nimereşte în lume pe o femeie… Cunoscând-o cum am spus mai sus de când era copilă, am întâlnit-o de câteva ori şi după ce ajunsese regina neîncoronată a României. O dată, la hotelul Caraiman, din Sinaia, l-am întâlnit pe Puiu Dumitrescu, care dintre toţi oamenii de încredere pe care i-a avut regele Carol II, i-a fost cu siguranţă cel mai devotat şi l-a sfătuit cel mai bine. „Vrei să vorbeşti cu Duduia?" m-a întrebat Puiu şi, la răspunsul meu afirmativ, m-a şi pus în faţa ei. După obişnuitele politeţi şi cvasi exuberanţe mi-a spus: „Să nu crezi, domnule Brănişteanu, toate câte se vorbesc despre mine! Eu nu mă pricep în politică şi nu mă amestec în ea. Crede-mă! De altfel regele e atât de autoritar şi de voluntar, că nici nu m-ar asculta, dacă aş încerca să-l influenţez!" în altă formă mi-a repetat acelaşi lucru la un dejun la care am asistat şi pe care un amic comun (Vider) l-a dat în onoarea fiului lui Tristan Bernand, care venise în vizită la Bucureşti.

Când regele Ferdinand a întreprins călătoria la Răcăciuni şi au început tratativele care au dus la pacea cu Germania şi Austro-Ungaria, regina Maria a crezut, când această înjosire a fost ştearsă, prin intrarea triumfală în Bucureşti şi prin realizarea Unirii celei mari, că de aici încolo viaţa ei va curge liniştită în mijlocul recunoştinţei generale pe care era convinsă c-o poseda.

Dar viaţa ei avea să fie de aici încolo mai tragică, fiindcă mama dintr-însa a fost jignită şi umilită, fiindcă mândria ei a fost rănită, în primul rând de copilul favorit, de regele Carol II, revenit pe tronul la care renunţase pentru a putea trăi nestingherit sentimentele sale personale ca orice simplu burghez şi fără consideraţie pentru datoriile ce i le impunea situaţia de prinţ.

Revenit în ţară, el n-a ştiut să înţeleagă că toţi cei care îi înlesniseră depărtarea de Coroană o făcuseră din justa apreciere a intereselor dinastiei care, dacă e vorba ca să aibă vreun sens, apoi este ca să se identifice cu interesele ţării. Regele nu s-a sfiit să practice o ostilitate vădită contra mamei sale, ca să facă dificultăţi surorii, pe care mama o apăra, cum l-a apărat altă dată la Iaşi şi pe dânsul. Femeia aceasta care se arătase atât de devotată şi de utilă tronului, el a ţinut-o departe de oricine ştia că este în prietenia ei, îl făcea să resimtă

defavoarea regală. E greu să judeci ipoteze care au fost excluse de realitate. Dar nu mă pot împiedica să cred că regina Maria, dacă el ar fi ascultat-o cât timp ea a trăit, l-ar fi împiedicat de la multe mari greşeli politice pe care le-a comis, iar dacă n-ar fi fost moartă în noaptea fatală când el s-a decis, pentru a doua oară, fără glorie şi unii spuneau fără demnitate, ea oricât a fost maltratată de dânsul, s-ar fi pus înaintea lui şi l-ar fi salvat. Niciodată ea nu l-ar fi lăsat să facă acea politică de abilitate care a despărţit România de aliaţii cu care şi-a realizat idealurile ei naţionale şi a împins-o, încetul, pe cărarea la capătul căreia a fost destrămarea al cărei prim şi cel mai grav început l-a patronat încă el în acel faimos Consiliu de Coroană care, dacă e vorba să crezi pe cei mai competenţi participanţi, n-a avut de ales între mai multe alternative, ci numai de executat că România trebuia să se automutileze.

Moartea, mai dreaptă şi mai miloasă decât oamenii, a ferit-o pe Maria să fie martora acestui cel mai negru moment din istoria României moderne şi a regalităţii sale. Regina, însă, a trăit ultimii ani cu mândria şi demnitatea ei firească. Ea nu a trădat pe nimeni şi nu s-a plecat. Cu toate că era cu neputinţă să nu fi ştiut ce se vorbea chiar şi în cel mai strâmt anturaj al fiului său despre natura prieteniei sale pentru prinţul Ştirbei, ea a rămas făţiş credincioasă lui şi a afirmat, de câte ori ocazia s-a prezentat, meritele lui şi nedreptatea, ingratitudinea ce i se arată.

Chiar faţă de mine, umil ziarist, încă şi evreu pe deasupra, a manifestat aceste sentimente în două ocazii şi în următoarele împrejurări:

Prinţul Nicolae serba inaugurarea unei case de adăpost pe care o imaginase destinată intelectualităţilor şi pe care a construit-o la domeniul său Broşteni, din judeţul Piatra. Mi se făcuse şi mie onoarea să fiu invitat. După un dejun copios, oaspeţii – printre care era regina Maria, d. Mihalache, doctorul Lupu, au fost conduşi la o fabrică de brânză, în special de şvaiţer, pe care aveau s-o viziteze. Pe când ne formasem grupuri în curte şi eu, conform obiceiului meu, mă ţineam discret la o parte, regina s-a desprins din grupul ei, a venit drept spre mine o distanţă de vreo treizeci de metri, mi-a dat graţios mâna, m-a întrebat cum îmi merge şi, cu glas tare, dacă am veşti vom Fursten (de la prinţul Ştirbei) adăugând că, dacă-l văd să-i spun alles Gute1 de la dânsa, îmi amintesc că cei care au fost martori ai acestei scene, între ei

doctorul Lupu, s-au arătat impresionaţi de atenţia ce-mi arătase regina şi de intimitatea aparentă cu care îmi vorbise.

Dar a doua scenă de acest fel a fost mai caracteristică. Era în 1933, la Sinaia. După dorinţa regelui Carol II se serba, cu mare pompă, a 50-a aniversare a inaugurării castelului Peleş. Am avut şi aici favoarea de a fi invitat. Au fost serbări cu adevărat regeşti. Dimineaţa o paradă militară, apoi un dejun la Stâna regală, sus pe munte. Era o scenă ca-n poveşti. Pe o pajişte fuseseră întinse mesele pentru invitaţi. Pe o terasă, mai ridicată, fusese pusă masa familiei regale. Perpendicular spre ea, şirurile meselor pentru invitaţi. S-a servit un meniu naţional. La poalele muntelui, şedea pe iarbă poporul căruia, de asemenea, i s-a servit mâncare şi vin din butoaie. Muzici militare şi lăutari cântau. Seara a fost o feerică recepţie la castel. Lume multă şi aleasă, regele având alături pe regina mamă, făcea cerc. Un bufet copios era la dispoziţia invitaţilor. Regele şi regina stăteau, unul lângă altul, şi se întreţineau cu cei din jur, când regina mamă mă zări în fundul sălii. Deodată, se desprinse, trecu printre rândurile invitaţilor şi, îndreptându-se spre mine, după câteva întrebări din cele obişnuite în asemenea cazuri, se informă din nou, dacă am vreo veste de la prinţul, însă spuse cu glas tare: Ich habe es dem Koenig gesagt dass wenn femahl ein Rechl daraufhatte bei

1 Toate bune (în germ., în original).

dieser Feier zugegen zu sein, es der Furst gewesen wäre. (I-am spus regelui că, dacă cineva ar avea dreptul să fie de faţă la această serbare, apoi acela ar fi fost prinţul!)

Cu riscul de a fi proclamat naiv, ageamiu sau oricum voiţi, eu nu cred că au fost între regină şi prinţ alte raporturi decât cele ale unei sincere amiciţii, întâi, că Maria era prea mândră ca regină pentru a-şi da o asemenea slăbiciune, apoi era ca femeie prea cumpănitoare, prea socotită chiar pentru a se micşora într-un mod atât de comun, atât de banal. Iar dacă a fost o asemenea femeie, apoi era prea inteligentă pentru ca să nu se fi stăpânit şi ascuns. Iar dacă a fost lipsită de această prudenţă, fără de care trebuia să ştie că alimenta toate cancanurile şi bârfelile, care au fost totdeauna partea Curţilor – e puţin probabil ca ea să fi putut suporta spectacolul unic al fericirii raporturilor dintre prinţul Ştirbei şi soţia sa, din care a decurs şi decurge o viaţă de familie cu adevărat mişcătoare. Vorbind odată de această fericire model cu prinţesa Caterina, fiica prinţului, ea mi-a spus, atingând lornionul, că e

o adevărată, profundă, curată şi duioasă fericire şi mi-a povestit ca o frumoasă amintire a ei următoarea scenă, pe care spunea că nu o va uita niciodată: „Era la nunta de argint a părinţilor. La ieşirea din biserică ei se opriră în pridvor, tata în frac, mama în rochie de mireasă cu beteală şi flori în păr. Noi, copiii, îi aşteptam pe scară încărcaţi cu flori. Tata şi mama se opriseră o clipă, privind asupra noastră şi asupra sătenilor care se adunaseră în curtea bisericii. Mama, zărindu-ne exclamă: „Ce fericită soţie! Toată viaţa noastră a fost un singur zâmbet luminos al unei raze de soare!" încă din anul 1932, prinţesa Nadeja, foarte grav bolnavă, chinuită de durerile atroce ale unui reumatism deformant, mi-a trimis spre citire unele versuri noi ce scrisese, ca de obicei în nemţeşte. Cel mai mult m-au impresionat acestea în care iarăşi cânta fericirea care a fost hărăzită vieţii sale:

„Es nahm mit warme Liebe Alle-Sorgen.
Es liefen meine Strasse se gerade
Nur Bluten säumten alle meine Pfade.
Da kamen auf den steinlen Wegen
Viei treue Freunde lächelnd mit entgegen.
Und liebe Kinder kränzten meine Tagen" 1.

Cine îndrăzneşte să bârfească o asemenea curată fericire? câţi sunt capabili de ea? Şi cine ar voi să întindă şi să perpetueze bârfeala gurilor lumii cărora nimic nu le este curat şi sfânt?

26 iulie. Ziarele apărute azi dimineaţă aduc vestea, cu adevărat senzaţională, a demisiei lui Mussolini. Ducele a căzut. Cum? – nu se ştie. Dintr-o telegramă ar rezulta că boala care poate fi şi (ilizibil) va servi ca pretext sau ca explicaţie a acestei demisii, care nu cred să fi fost benevolă. Modul cum s-a dezvoltat războiul, eliminarea Italiei din Africa, ocuparea aproape totală a Siciliei de către anglo-americani, bombardarea oraşelor italieneşti, inclusiv a Romei, perspectivele sumbre pentru Italia, prin

1 „Cu dragoste fierbinte grijile mi le-a luat, şi drumurile mi-au fost toate drepte; Numai flori mi-au stat în cale

Pe cărări fără de pietre prieteni mulţi m-au întâmpinat şi copiii iubiţi zilele mi le-au încoronat".

mejdia ce ameninţă dinastia, declaraţiile Londrei şi Washingtonului că Italia mai poate spera o pace onorabilă, dacă se desface de Mussolini şi de regimul său fascist, au făcut, mai mult decât probabil că anumiţi factori acoperiţi de rege şi folosindu-se de

autoritatea lui – câtă a mai rămas, au exercitat o presiune mai mult sau mai puţin dulce, căreia dictatorul nu i-a putut rezista. Rămâne să se aştepte amănunte asupra condiţiilor în care actul politic al domniei s-a produs, pentru ca să se poată vedea conjunctura asupra consecinţelor interne ale acesteia, în tot cazul dramatice schimbări ale căror consecinţe externe mi se par indubitabile.

Iată şi textul telegramei oficiale care a adus evenimentul la cunoştinţa lumii:

ROMA, 25 (Rador).

— Agenţia Ştefani comunică:

M.S. Regele-împărat a acceptat demisia din funcţia de şef al guvernului, prim-ministru şi secretar de Stat ce i-a fost prezentată de Excelenţa Sa Cavalerul Benito Mussolini şi a numit ca şef al guvernului, prim-ministru şi secretar de stat pe Excelenţa Sa Cavalerul Mareşal al Italiei Pietro Badoglio.

Considerând textul acestui comunicat, constatăm că ducele a fost complimentat cu toate titlurile, afară de cel mai important, cel de duce, căci din duce a devenit simplu cavaler. O carieră uimitoare, uluitoare, se termină astfel, fără clopote şi fără sârbe. El, orişicum şeful fascismului, dispare fără să adreseze un cuvânt partizanilor săi. În schimb, atât regele cât şi noul prim-ministru adresează italienilor câte o proclamaţie. Iat-o pe cea a regelui:

ROMA, 25 (Rador).

— Ştefani:

M.S. Regele-împărat a adresat italienilor următoarea proclamaţie:

„Italieni! Cu începere de astăzi preiau comanda tuturor forţelor armate.

În acest ceas solemn, care apasă asupra destinelor Patriei, fiecare să-şi reia locul datoriei, credinţei şi luptei, nicio abatere nu trebuie să fie îngăduită, nicio recriminare nu poate fi consimţită.

Fiecare italian să se închine în faţa gravei răni care sfâşie pământul sfânt al Patriei.

Italia, graţie valorii forţelor sale armate, graţie voinţei hotărâte a tuturor cetăţenilor, va regăsi în respectul instituţiilor, care i-au subliniat totdeauna dezvoltarea, calea mântuirii.

Italieni, sunt astăzi mai mult ca niciodată indisolubil legat de voi prin neclintita credinţă în nemurirea Patriei”.

Semnat: Victor Emanuel

Contrasemnat: Badoglio

Manifestul acesta nu e chiar atât de mândru precum comunicatul anunţării demisiei ducelui. El da o indicaţie asupra noii îndrumări a politicii interne italiene. El anunţa ruperea conducerii statului cu fascismul şi întoarcerea Italiei la respectul instituţiilor care i-au subliniat, i-au însoţit adică, în toate timpurile, dezvoltarea, calea mântuirii. Dacă din traducerea română a textului această interpretare s-ar părea că pretează la îndoială, cea germană, cum o dă Bukarester Tageblatt e categorică. Ea sună astfel:

Italian wird dank des entschlossenen Willens aller Staatsburger zu din Imtitutionen zurückzufmden, die immer seine Entwicklung und den Weg zur Rettung unterstrichen haben.

Ceea ce, tradus în româneşte, înseamnă că Italia, graţie valorii forţelor sale armate, graţie voinţei hotărâte a tuturor cetăţenilor săi se va reîntoarce spre instituţiile care au însoţit întotdeauna dezvoltarea şi drumul spre mântuirea ei. Cred că nu încape nicio îndoială că aceste cuvinte spun că s-a terminat cu fascismul în Italia şi că ea se întoarce spre instituţiile ei democratice şi care au prezidat la unirea şi la dezvoltarea ei, spre acel rang de mare putere pe care l-a atins şi pe care e pe punctul de a-l pierde din cauză că Mussolini a voit să-l exagereze până la o limită unde a ajuns să lupte contra prietenilor şi tovarăşilor ei naturali şi alături de puterea care, dacă are vreo ţintă bine definită, apoi este aceea de a reconstrui statul habsburgic, e drept, fără Habsburgi, dar în schimb cu corectivul unirii cu Germania prusianizată. Or, nu a putut şi nu poate exista un mai mare pericol pentru Italia decât constituirea unui stat care, dacă ar fi realizat, şi-ar aduce curând aminte că diferite teritorii italieneşti au făcut parte timp de secole din podoabele cele mai preţioase ale Coroanei habsburgice.

Văzând această dispariţie nezgomotoasă a ducelui şi a regimului fascist, te întrebi cum se face că marele partid pe care Mussolini se sprijinise şi care a terorizat două decenii poporul italian de la vlădică până la opincă, inclusiv regele, acceptă să dispară fără a opune vreo rezistentă, fără a încerca vreo rezistenţă? Până să vină ştiri mai amănunţite, trebuie să conchidem că regele şi mareşalul Badoglio nu sunt chiar aşa de siguri că partidul fascist va renunţa chiar aşa de simplu şi fără de a încerca vreo opoziţie la puterea cu care s-a obişnuit, la nenumăratele situaţii nu numai morale, dar şi materiale de care

profită, în tot cazul, din proclamaţia pe care mareşalul Badoglio a adresat-o italienilor, rezultă că el are o oarecare aprehensiune, teamă că oamenii lui Mussolini ar putea să încerce o oarecare opoziţie, căci, după ce regele, în proclamaţia sa, îşi exprimă încrederea sa în italieni, le cere disciplină şi le făgăduieşte libertate, mareşalul, la rândul său, ameninţă în proclamaţia sa pe cei care ar voi să încerce vreo rezistenţă:

„ROMA, 25 (Rador) – Ştefani Mareşalul Italiei, Pietro Badoglio, a adresat italienilor următoarea proclamaţie:

„Italieni! Din ordinul Majestăţii Sale Regelui – împărat, iau conducerea militară a ţării, cu depline puteri.

Războiul continuă.

Italia, grav atinsă în provinciile sale invadate şi în oraşele sale distruse, îşi păstrează credinţa în cuvântul dat, păzitoare zeloasă a milenarelor sale tradiţii.

Strângeţi rândurile în jurul M.S. Regelui – împărat, icoana vie a Patriei, pildă pentru toţi.

Consemnul primit este limpede şi net. El va fi în mod scrupulos executat, şi oricine ar hrăni iluzia că va putea să-i oprească dezvoltarea sa normală, sau ar căuta să tulbure ordinea publică, va fi lovit fără cruţare.

Trăiască Italia! Trăiască Regele!”

Semnat: Mareşal al Italiei.

Pietro Badoglio.

Iată textul acestei proclamaţii:

Orice s-ar întâmpla de acum încolo, cariera lui Mussolini, aventura lui, dictatura lui este terminată şi s-a terminat cum nu se putea să se termine altfel. Această carieră a putut să apară unora uluitoare. Mussolini era fiul unui muncitor fierar, a avut ca ideal să fie învăţător, a moştenit de la tatăl său, care era un socialist, un social-democrat convins şi militant, ideile socialiste, s-a amestecat cu proletarii, ca muncitor manual, ca salahor, a fost în exil, şi-a câştigat simpatia şi încrederea fruntaşilor socialişti, încât aceştia i-au încredinţat direcţia ziarului Avânţi, organul oficial al partidului, pentru ca apoi, dintr-o ambiţie nemăsurată, să se dezică de idealurile tinereţii, să dea lupta contra lor, să se avânte spre dictatură, să suprime acele libertăţi fără de care el ar fi rămas un biet proletar de nimeni cunoscut, să despoaie poporul italian de drepturile sale, să-şi omoare sau să

silească la exil pe tovarăşii săi de altă dată, să calce în picioare toate tradiţiile statului şi poporului italian, să-şi ia aerul de principe şi condotier într-o persoană, să mâne Italia dintr-un război într-altul, să aibă şansă peste şansă, pentru ca să termine, ca toţi dictatorii, în sânge şi mizerie. Căci aceasta este soarta dictatorilor, ca să aibă mereu nevoie de colaborarea hazardului, cum a spus Jacques Bainville. Napoleon I, ce a fost mult mai favorizat de şansă decât Mussolini; dar vine o zi în care hazardul trădează, şi atunci cele mai somptuoase edificii se prăbuşesc. Căci fiecare regim suferă tirania legilor sale interne. Dictaturile venite, în cea mai mare parte a cazurilor, prin violenţă, se prăbuşesc prin violenţă; trăiesc şi nu pot trăi decât prin războaie, până când se prăbuşesc. Tales din Atena a spus că multe a văzut în lunga lui viaţă în lume, dar tiran bătrân nu. Prea puţini tirani au murit de o moarte naturală şi, dacă unul a putut fi îngropat cu pompa cuvenită rangului său, a fost adesea despuiat de glorie după moarte. Istoricul german Herman Orcken vorbind despre Cromwell, desigur una din cele mai măreţe figuri ale istoriei Angliei, regicid, ziditor şi salvator al unirii şi libertăţii poporului englez, încheia o conferinţă a sa cu cuvintele: „Un an după moartea lui, tot ce a întrupat şi creat el se prăbuşea, se sfărâma, iar, şi când, în ianuarie 1661, cadavrul lui a fost scos din groapă, iar capul lui, putrezit, înfipt pe câmpul hingherilor, tot ce făcuse a apărut ca un vis rău şi, timp de un secol, s-a socotit ca o frivolă rătăcire acţiunea lui, care ar fi trebuit ştearsă din istoria Angliei”. Şi totuşi, un Milton, care-i fusese amic, îi înălţase un imn de laudă care răsună dincolo de nedreptatea istorică pe care un Carlyle abia a reparat-o. Acest imn de laudă sună astfel: „Văd, în minte, o nobilă şi puternică naţiune, ridicându-se din somn ca un bărbat puternic, scuturându-şi cu putere samsonică pletele; o văd cum, asemenea unui vultur, îşi învaţă puternicii pui să zboare şi să-şi întărească ochii orbiţi de razele soarelui plin al amiezii, limpezind privirea, care de multe ori a indus în eroare, la lumina seninătăţii cereşti… gândiţi-vă, lorzi şi comuni (senatori şi deputaţi) cărei naţiuni aparţineţi, ai căror guvernanţi sunteţi, priviţi asupra acestei uriaşe capitale, un oraş al refugiului, casa libertăţii, înconjurată şi proteguită de paza lui Dumnezeu. Adevăr zic vouă, în ea nu lucrează mai multe ciocane şi pentru a umple arsenalul războiului cu arme şi scuturi, adevărul (ilizibil) caută idei noi pe care să le ofere ca vamă de recunoştinţă reformelor ce se apropie. E libertatea, lorzi şi comuni, pe

care politica voastră inimoasă şi fericită ne-o procură, libertatea care e doica tuturor sufletelor mari". Acest cânt de glorie a răsunat în acea fază a vieţii lui Cromwell în care el a fost în fruntea luptei care avea să asigure în Anglia superioritatea puterii parlamentului asupra voinţei şi puterii regale. Guvernarea dictatorială a lui Cromwell (ilizibil) a lăsat urme destul de adânci în amintirea poporului englez, încât a fost nevoie să treacă secole pentru ca să se recunoască binele necontestat pe care Cromwell l-a făcut Angliei. Cu cât mai greu nu va fi să se facă dreptate istorică lui Mussolini care el, nu a utilizat dictatura pentru a salva şi întări dreptatea poporului, maselor populare, ci s-a străduit, ca şi imitatorul său Hitler, să suprime libertatea pentru totdeauna, să demonstreze că libertatea, departe de a fi un bine, este un rău, şi că ideile umanitare n-au niciun rost de a fi. Pe deasupra, ceea ce pledează şi va pleda contra lui Mussolini este că el a încercat şi impus această nebunească teorie în Italia, care s-a născut şi a crescut graţie libertăţii, pe când Hitler s-a impus şi a impus aşa-zisele sale idei în Germania, unde totdeauna junkerii au stăvilit şi împilat ideile de libertate.

Întreaga politică pe care a practicat-o Mussolini, în cei douăzeci de ani cât a durat dictatura, a constat în intrigă, mistificare, înşelăciune, sforărie şi într-o îndrăzneaţă demagogie, sprijinită pe pumn şi baionetă. Nimeni nu putea nici măcar pomeni de libertate şi drepturile pe care le avusese poporul italian, Mussolini practicând în mijlocul unei lumi, fundamental deosebite, politica lipsită de scrupule, bazată exclusiv pe putere şi teroare, politica principiului lui Machiavelli! Că această politică, pe care toţi Principii o aplicaseră la vremea lor, a fost una din cauzele cele mai importante ale faptului că Italia a rămas slabă şi dezbinată, nu l-a jenat pe Mussolini. Cu armele cu care predecesorii lui au menţinut slăbiciunea Italiei, el a crezut că poate face grandoarea ei, faimosul impero. Politica lui a fost un amestec de şiretenie, de ranchiună, de ambiţie. A fost douăzeci de ani un comediante, pentru ca, în al douăzeci şi umilea, să fie, după faimoasa vorbă pe care Papa Pius VII a spus-o predecesorului şi, probabil, modelului său Napoleon: un tragediante. Deocamdată tragedia mai mare e a poporului italian, care se găseşte în acest moment într-o criză cu atât mai grea, cu cât se găseşte între presiunea cotropitoare a armatelor anglo-americane duşmane şi cea a forţelor armate aşa-zise amice ale Germaniei. Privită situaţia războiului în acest moment, se poate spune că, dacă demiterea lui Mussolini nu e şi

nu va fi încă sfârşitul războiului, ea este începutul sfârşitului – a unui sfârşit pe care numai cine nu a fost ameţit de minciuna avantajelor regimurilor dictatoriale, cu corolarul ei antisemitismul, a putut să nu-l prevadă. Dar căderea lui Mussolini nu e numai începutul sfârşitului războiului, el este începutul sfârşitului dictatorilor în Europa. După căderea lui, vin cu certitudine matematică detronarea lui Wilhelm III, cum i-a spus un scriitor german lui Hitler. Amândoi vor rămâne vinovaţi de cele mai odioase crime politice, dar nu cred că istoria va ratifica părerea unora dintre contemporanii noştri care socotesc că, dintre amândoi, Hitler e cel mai vinovat şi cel mai odios. Căci Hitler a crescut în atmosfera reacţionară a Vienei, a Austriei lui Lueger şi a lui Schoenerer; prin modul cum a decurs viaţa lui nu a venit în atingere cu proletariatul militant. Mussolini, însă, a crescut într-o familie socialistă, între socialişti şi-a făcut armele politice, de la dânşii a deţinut primele situaţii politice, cu atât mai odios este că le-a înşelat încrederea, i-a torturat, i-a omorât şi a devenit duşmanul a tot ce le era lor scump şi ce le exaltase chiar el. El a ştiut ce distruge, Hitler nu. Mai mult decât atâta, Hitler a crezut şi crede în toate nebuniile sale, în care l-a întărit clasa junkerilor şi marilor capitalişti, făcând din el, pentru mulţime, un fel de idol. Mussolini, însă, a început prin a nu crede în ideile curentului ce necontestat a existat în Italia şi n-a făcut decât să exploateze o situaţiune despre care vedea cât îl va înălţa la situaţii pe care nu le visase măcar. El a încălecat poporul italian, a ţinut de frâu pe regele urmaş al dinastiei care a zidit libertatea politică a Italiei, dar de când s-a cârdăşit cu Hitler, a căzut tot mai mult sub stăpânirea acestui prieten pe care îl dispreţuia şi ale cărui convingeri fundamentale nu se putea să nu le respingă în forul său interior. Există în această privinţă un exemplu convingător, în celebrul articol asupra fascismului, pe care l-a scris pentru enciclopedia italiană, ediţie apărută sub protectoratul său, el spune:

„Statul nu e nici numărul, nici suma indivizilor formând majoritatea unui popor. Prin aceasta, fascismul este opusul democraţiei care asimilează poporul numărului celui mai mare de indivizi şi e scoborât la acest nivel. El este, totuşi, forma cea mai pură a democraţiei. Cel puţin dacă poporul (ilizibil) aşa cum trebuie să fie, sub aspectul (ilizibil), dacă înseamnă ideea cea mai puternică, fiindcă cea mai morală, cea mai coerentă, cea mai adevărată care se încarnează în popor ca conştiinţă şi voinţă a unui număr mic sau chiar a unuia

singur, asemenea unui ideal care tinde să se realizeze în conştiinţa şi voinţa tuturor, a tuturor acelora care, în virtutea naturii sau istoriei, formează etniceşte o naţie, urmând aceeaşi linie de dezvoltare şi de formaţie spirituală, ca o singură conştiinţă şi cu o singură voinţă. Nu e vorba nici de rasă, nici de o regiune geografică determinată, ci de o grupare care se perpetuează istoriceşte, de o mulţime unificată printr-o idee care e o voinţă de existenţă şi de putere: aceasta e conştiinţa de sine, personalitatea.

Toată această frazeologie nu spune nimic nou şi nu are decât un singur scop, scopul de a justifica dictatura, de a proclama că un singur om, Mussolini, ducele, dictatorul, exprimă în modul cel mai complet conştiinţa şi puterea poporului şi de a înlătura orice gând că fascismul s-ar identifica cu nazismul, bazat pe teorii rasiste. Cum omul nu se poate dezbăra de ideile care sunt totuşi adânc implantate în convingerile sale, Mussolini a tins să se distanţeze net, şi categoric de orice teorie nazistă. De altfel, în convorbirile pe care le-a avut cu Emil Ludwig, ducele a accentuat absurditatea teoriilor naziste, spunând: „Rasa nu-i decât un sentiment şi nu o realitate. 95 la sută un sentiment!”. Totuşi, avea să introducă mai târziu legi rasiste, probabil pentru a fi pe placul lui Hitler, deşi în contra sentimentului poporului italian, care nu cunoscuse antisemitismul şi intoleranţa şi care a avut în rândurile sale oameni de superioară valoare, cu care se mândreşte, şi care sunt evrei. Un Daniel Massini, care a jucat un atât de mare rol în Rissorgimento, un Ottolenghi (general) care, deşi evreu practicant, a fost ministru de Război şi perceptor al regelui. Un Ernesto Nathan, care abia la patruzeci de ani după ce se desfiinţase ghetoul, a fost ales primar al Romei. Un Luzatti, care a fost preşedinte al Consiliului de Miniştri şi, într-un interviu pe care mi l-a dat pentru Adevărul (în 1912), mi-a declarat că se simte în totul italian, fiindcă în Italia nu se ştie ce-i antisemitismul, dovadă că el a putut fi şef de guvern şi, ca liber cugetător, a fost combătut foarte violent de catolici, niciodată, însă, cu argumentul că este evreu. Dar ori de câte ori aude că undeva evreii sunt persecutaţi, se naşte într-însul evreul şi porneşte întru apărarea lor. Italia a fost deci, cum arată şi aceste exemple, ţara în care barbaria antisemită era şi – pot spune că este – complet necunoscută. Erau şi sunt italieni care au de decenii prieteni intimi evrei, despre care nici nu se ştie că aparţin acestei „blestemate” rase, acestei cu atât mai ignorate religii, cu cât e mai nevinovată ca morală activă. Un prieten

italian, inginerul Balducci, care venea prin Bucureşti, mi-a istorisit în această privinţă o anecdotă interesantă, fiindcă era foarte caracteristică. El avea în Capitală un prieten conaţional cu care umbla prin oraş când treburile îl aduceau pe la noi. îl cunoştea din copilărie şi avea cu dânsul strânse relaţii sufleteşti. După patruzeci de ani de prietenie, un locuitor al Capitalei, cu care avea relaţii de afaceri, l-a întrebat că de ce umblă cu acest jidan. El, în patruzeci de ani, din care treizeci în Italia, nu aflase că amicul său e evreu. Nici pe el, nici pe concetăţenii lui, nu-i interesa acest detaliu, acest accident al naşterii.

Ei bine, Mussolini a introdus legi antisemite în Italia şi, dacă nu s-ar fi izbit de completa indiferenţă şi dezaprobare a italienilor, cine ştie dacă nu ar fi rămas şi Italia printre ţările care, ca Germania şi cele care au urmat-o, uneori urmaşi din cauza barbariei antisemite, vor rămâne cu pata indelebilă de a fi vrut să rămână împreună cu cele mai teribile grozăvii ale evului mediu, cu cea mai odioasă, fiind mai nedreaptă, dezbrăcarea evreilor de cele mai elementare drepturi ale unei vietăţi – nu zic ale unui om.

De altfel, atât Hitler cât şi Mussolini au ţinut să răspândească ideea că nazismul, respectiv fascismul, ar fi, în teorie şi practică, ceva cu desăvârşire noi, pe linia, bineînţeles, a progresului uman. Or, nimic din ce au propovăduit şi au practicat nu este nou. Oare despoţii vremurilor îndepărtate, împăraţii, regii, autocraţii, tiranii, nu s-au proclamat şi crezut reprezentanţii unici ai naţiunii lor? N-a socotit, oare, şi un Gingis Khan sau un Timurlenk că ajunge capul lor ca să gândească pentru toţi şi de aceea regretau că toţi nu au un singur cap ca să-l taie în caz că ar gândi altfel decât dânşii? Hitler n-a inventat nici naţionalismul, nici socialismul, pe care le-a combinat în eticheta partidului său, îndărătul căruia nu se ascunde nici naţionalism, nici socialism, aşa cum le-a înţeles şi le înţelege tot omul care a luat cunoştinţă şi a meditat asupra noţiunilor ce exprimă aceste cuvinte. Mussolini n-a inventat titulatura partidului său. Fasciile erau în vechea Romă simbolul lictorului, ai dreptului asupra corpului şi vieţii. Dar mult mai târziu, în vremea noastră, muncitorimea mizeră, oropsită şi exploatată până la sânge, mai ales în minele de sulf din Sicilia, s-a organizat în acele fascii socialiste, pe care Crispi le-a dizolvat şi doborât printr-o vărsare de sânge.

Întrucât poate fi vorba de principii este o deosebire între nazism şi fascism. Fascismului, statul îi este totul, nazismului – poporul. Dar

Hitler pretinde că poporul este laş, pe când sensul doctrinei fasciste e cuprins în vechea deviză a lui Ludovic XIV: / etat c'est moi. De altfel, Mussolini ar fi abandonat numaidecât fascismul, dacă acesta nu ar fi recunoscut că statul este întruchipat într-un singur om şi că acest om este el, Mussolini. „Statul fascist – proclama ducele – organizează naţia, dar lasă. totuşi, indivizilor o margine suficientă. El a limitat libertăţile inutile şi păgubitoare, dar a conservat libertăţile esenţiale, în acest domeniu, numai statul e judecător, şi nu individul. Cum statul era Mussolini, el judeca ce libertăţi sunt inutile şi păgubitoare. Aşa a fost şi în timpul monarhiilor absolute. Suveranul suprima libertăţile, şi când se găsea vreun individ care să se folosească de una socotită de împărat, rege, duce sau principe inutilă sau păgubitoare, îl suprima şi pe îndrăzneţul care era de altă părere şi avea chiar îndrăzneala s-o exprime pe a sa. Vorba lui Joseph de Maistre au aplicat-o cu prisosinţă şi Hitler şi Mussolini. Au abuzat de libertatea pe care au suprimat-o în virtutea principiilor statului democratic şi liberal şi, după aceea, au refuzat-o celor care voiau s-o apere în virtutea principiilor statului nazist şi fascist, adică în virtutea şi în folosul lor personal. Deosebirea între ei şi vechii despoţi este că aceştia refuzau libertatea pe care omenirea o bănuia numai, dar nu o cunoscuseră încă, pe când Mussolini şi Hitler au jefuit-o unei omeniri care o cunoscuse şi cucerise cu mari jertfe şi beneficiase de avantajul ei, spre cel mai folositor progres al omenirii. Despoţii trecutului erau ce erau şi nu aveau pretenţia să pretindă a fi altceva. Mussolini, fostul socialist, vrea să fie ca dânşii. Dar să facă altfel. Atâta i-a rămas din convingerea social-democrată de altă dată, anume ştiinţa că omenirea nu poate fi întoarsă înapoi. Şi de aceea proclama: „Negaţiile fasciste ale socialismului, democraţiei, liberalismului nu trebuie să facă a se crede că fascismul vrea să întoarcă lumea la ceea ce a fost înainte de 1789, dată care e considerată ca anul inaugurării secolului demo-liberal. Omenirea nu se întoarce înapoi. Doctrina fascistă nu l-a ales pe Maistre ca profet. Absolutismul monarhic şi-a trăit traiul, ca şi eclesiolatria (stăpânirea bisericii), ca şi privilegiile feudale, ca şi castele închise ermetic. Ideea fascistă de autoritate n-are nimic de-a face cu statul poliţist. Un partid care guvernează în mod autoritar (totalitar) este un fapt nou în istorie. Apropierile şi comparaţiile sunt imposibile". Toate aceste argumente sunt, pur şi simplu, sofisticării. Domnia totalitară a unui partid nu este un fapt nou în istorie, mai ales când acest partid se

rezumă într-un singur om, prin care se identifică cu statul, în principiu şi în realitate, nici cele mai personale regimuri nu au guvernat fără partid, în Franţa Ludovicilor partidul acesta îl forma nobleţea, care trăia din existenţa şi libertăţile morale şi materiale ale regelui. Şi intrigile, competiţiunile, concurenţele din acest partid nu erau mai mici, nici mai scrupuloase, decât au fost şi sunt cele din partidul nazist şi din cel fascist. Nici metodele de guvernare nu au fost altele. Tortura, închisoarea, faimoasele lettres de cachet\ stârpirea celor de altă părere prin asasinat sau omor aşa-zis legal, nu sunt tot atât de frecvente în Italia fascistă şi în Germania nazistă, cum le vedem în istoria regimurilor absolute şi despotice? Deosebirea este numai în favoarea celor dintâi, căci până la revoluţia franceză libertăţile au fost un vis, un ideal, o aspiraţie, pe când în vremea noastră tirania a lovit o omenire care a gustat din elixirul libertăţii, care s-a folosit şi a profitat de libertatea presei şi a cuvântului, de absenţa principială cel puţin a arbitrarului şi de siguranţa persoanei.

Cu teorii trase de păr nu se pot măslui realităţile vieţii politice şi sociale. Marea surpriză a

1 Actele de condamnare (în franceză, în original).

reuşitei lui Mussolini şi a lui Hitler a fost că au reuşit să mistifice popoare care, până în ajun, luptaseră pentru mai multe drepturi, pentru mai multă libertate decât deţineau de fapt. Dar ceea ce au întrevăzut în mijlocul acestui dezastru toţi oamenii clarvăzători a fost că regimurile dictatoriale se vor prăbuşi şi vor îngropa sub ruine popoarele care s-au lăsat orbite de ele. Pentru niciun democrat, pentru niciun liberal conştient, nu încape nicio îndoială că e imposibil ca nişte oameni, chiar dacă ar fi geniali în adevăratul sens al cuvântului, ceea ce cum se va vedea acum n-a fost nici Hitler, nici Mussolini, să poată domina, stăpâni o lume, cu trucuri, cu machiavelicuri vechi de patru secole şi peste care omenirea a trecut de mult. Credinţa lor s-a întărit şi convingerea lor s-a aprofundat pe măsură ce mai trecea un an şi nutreau aparenţa că regimurile dictatoriale se eternizează. Această impresie derivă din faptul că omului modern, anii trăiţi fără libertate şi drept îi apar secole. Dar înşişi dictatorii simţeau că le fuge terenul de sub picioare. De aceea erau mereu agitaţi şi nutreau ideea războiului. De aceea despre acesta şi despre pace Hitler vorbea ca şi Mussolini, iar acesta ca şi Hitler. De când există omenirea civilizată, chiar şi guvernele despotice au socotit drept misiune a lor să asigure pacea, în

antichitate era o maximă de guvern: Si vis pacem, para bellum! 1. Pacea era primatul, căci dictonul ar fi putut fi întrebuinţat şi pe dos: voieşte războiul şi vei avea pacea. Aşa a spus Mussolini în articolul său despre doctrina fascistă – şi Hitler şi ai săi au vorbit în astfel de ocazii la fel:

1 Dacă vrei pace, pregăteşte-te de război! (în latină, în original).

„Fascismul… nu crede mu în posibilitatea, nici în utilitatea păcii perpetue. El respinge pacifismul, care ascunde o fugă dinaintea luptei şi o laşitate în faţa sacrificiului. Numai războiul duce la maximum de tensiune toate energiile umane şi imprimă o marcă de noblеţe popoarelor care au curajul să-l înfrunte".

Ei bine, teoria aceasta trebuie să justifice toată agitaţia belicoasă la care şi Hitler, şi Mussolini au recurs pentru a întârzia prăbuşirea sistemelor lor. Înaintea lor, Moltke a fost un miliar, un mareşal şi încă unul capabil pe care l-a ajutat norocul, marele şi indispensabilul auxiliar al generalilor mari. Dar Bismarck, care s-a folosit de el, nu l-a lăsat să se amestece în politică. Politica, socotea el, ca şi mai târziu, e un lucru prea serios pentru ca să fie dată pe mâna generalilor. Dar caporalul Hitler, ale cărui state militare nimeni nu le-a putut găsi urma, şi ducele Mussolini tot împingând lumea la război în speranţa că democraţiile pacifice vor ezita să-l facă, s-au pomenit încăieraţi şi, neputând ei înşişi pune la îndoială omniştienţa lor, au luat şi comanda supremă a armatelor ţărilor lor. Istoria va arăta cum şi de ce au ajuns la dezastrul la care o omenire însângerată a ajuns acum, dar în care Italia şi Germania sunt şi vor fi înfrânte. Ea va confirma că lupta pentru apărarea şi menţinerea păcii este cel puţin tot atât de nobil ca a duce războaie şi va mai constata că libertatea, că democraţia sunt mai prielnice eroismului, decât dictaturile, decât autocraţiile, în orice formă s-ar îmbrăca. Hitler şi Mussolini n-au făcut decât să înarmeze. Anglia a intrat în război cu o armată ridicolă faţă de cea germană şi italiană. Franţa n-a concentrat toate forţele şi resursele ei asupra înarmării. Franţa şi Anglia au fost bătute. Hitler credea că a cucerit Europa şi a stârpit democraţia şi libertatea. După Dunkerque, el a scos strigăte de triumf şi n-a văzut că Dunkerque a fost Marna lui. Nici Mussolini n-a văzut aceasta, căci, în acel moment tragic pentru Anglia şi Franţa, el a sărit asupra lor. Acum zac la pământ amândoi, căci, după Mussolini, îi vine rândul lui Hitler. Fălit der Herzog, fălit auch der Mantei! spune proverbul german. Cade ducele, cade şi mantaua sub

care se ascundea. Iar popoarele democratice, cele pentru care pacifismul este un principiu absolut şi războiul o ţintă odioasă au dovedit încă o dată că, dacă autocraţiile pot crea armate, libertatea naşte eroi, care ştiu să moară şi să învingă.

Căderea lui Mussolini înseamnă pentru Italia eliberarea de un coşmar. Cu dânsul a căzut şi fascismul. Italia se întoarce, după cum rezultă din proclamaţia regală, spre vechile ei instituţii liberale şi democratice, iar fascismul trebuie să asiste şi să sigileze propria sa înmormântare, după cum rezultă din resemnarea cu care a acceptat demiterea ducelui şi anularea tuturor aşa-ziselor sale principii şi teorii.

29 iulie, în centrul tuturor preocupărilor şi discuţiunilor stă demisia lui Mussolini şi lamentabila cădere a fascismului. Nici cele ce se petrec în Sicilia, nici crâncenele bătălii „definitive", cum le zic comunicatele germane, nu mai reţin atenţia sau abia o reţin. Politica primează. Toată lumea are sentimentul că cele ce se petrec în Italia sunt un punct culminant. Evenimentele sunt acum pe panta descendentă. Dar nimeni nu ştie încă exact ce s-a petrecut acolo şi cum s-a petrecut de a putut fi înlăturat fascismul. Căci a fost înlăturat într-o şedinţă a noului Consiliu de Miniştri care a avut loc la 27 iulie şi primul său act a fost hotărârea de a dizolva partidul fascist, în acelaşi timp, marele Consiliu fascist a fost desfiinţat odată cu legea care-l instituise, fiindcă funcţionarea acestuia, spune comunicatul guvernului, „e incompatibilă cu revenirea la normalitatea constituţională". Astfel guvernul proclamă întoarcerea la vechea constituţie liberală, pe care fascismul, respectiv ducele, o suprimase, cu concursul slăbiciunii regale. De altfel însuşi marele Consiliu fascist se desfiinţase singur mai înainte cu trei zile. Într-adevăr, la 24 iunie, el se adunase într-o dramatică şedinţă la care au luat parte 27 de membri, între care şi Mussolini. În comunicatul asupra acestei şedinţe se subliniază că Consiliul nu s-a mai adunat de la 7 decembrie 1939, adică de la intrarea în război a Italiei. Şi la ce era să se mai adune? Ducele era marele Consiliu şi marele Consiliu era ducele. Ce era el să-i dea seama de ce făcea şi dregea? Abia când totul era pierdut, chiar şi onoarea, Consiliul s-a adunat şi încă nu se ştie, dacă convocat de duce, sau convocându-l pe acesta. Ducele a făcut o expunere asupra situaţiei politice şi militare, după care dl. Grandi, preşedintele Camerei, a dat citire unui ordin de zi semnat de dânsul şi de domnii Fiderzoni, de

Bono, de Vecchi, de Marsico, Acerbo, Cianetti, Ciano şi Bottai. Asupra acestui ordin de zi s-a discutat timp de zece ore. Mergea zvonul că, în decursul acestei şedinţe, ducele ar fi plâns, înainte, însă, de a merge mai departe să reproduc aici textul moţiunii. Iată-l:

„Marele Consiliu al Fascismului îndreaptă înainte de toate gândul său către lupta eroică a tuturor glorioaselor noastre forţe armate, care luptă pentru nobilele tradiţiuni şi pentru independenţa Patriei, roade ale sacrificiilor şi sforţărilor a patru generaţii, de la Risorgimento până astăzi, pentru viaţa şi viitorul poporului italian;

— Confirmă necesitatea uniunii morale a tuturor italienilor în acest ceas grav şi

— Declară că, în acest scop, este necesar să fie restabilite imediat toate funcţiile de stat ce atribuie Coroanei, Marelui Consiliu, guvernului, Parlamentului şi corporaţiilor, responsabilităţile lor fixate prin legi, stat şi constituţie;

— Invită pe şeful guvernului să roage pe M.S. regele, căruia i se adresează şi în care se încrede întreaga naţiune, să binevoiască, pentru onoarea şi salvarea Patriei, să asume comanda efectivă a armatelor de uscat, navale şi aeriene, în conformitate cu art. 5 al Statutului şi iniţiativa supremă pe care i-o atribuie instituţiile noastre şi care a fost întotdeauna în spiritul Augustei noastre dinastii de Savoia".

A fost ducele pentru sau contra acestei moţiuni? Ambele pot fi considerate posibile şi ar putea apărea chiar probabile, dar deducţia ar fi aceeaşi, anume că moţiunea este declarare categorică a falimentului întregii teorii şi practici fundamentale a fascismului. Căci ea reclamă categoric restabilirea vechii Constituţii, pentru sfărâmarea căreia Mussolini a schingiuit şi ucis oameni, prieteni, tovarăşi de idei, a distrus organizaţii muncitoreşti, dând foc localurilor lor, a lăsat văduve şi orfani, a făcut ca mii de oameni să se ducă în surghiun, fugind de urgia pe care el o dezlănţuise, a călcat în picioare drept şi dreptate, a necinstit idealişti, calomniindu-i, a terfelit justiţia şi a întors poporul italian cu secole înapoi. Dacă a plâns acum Mussolini, şi n-a plâns situaţia pe care şi-a pierdut-o, cu toate aceste nelegiuiri, atunci a vărsat pentru întâiaşi dată lacrimile căinţei, pe care n-a cunoscut-o în tot timpul, căci nimeni şi nimic nu l-a putut întoarce din calea pe care apucase şi pe care se cârdăşise cu câţiva idealişti seduşi de dânsul, dar şi cu un număr mult mai mare de ambiţioşi, de hrăpăreţi, de vânători de situaţii, de speculanţi de situaţii, de corupţi fără scrupule, de

criminali odioşi. De aceea, situaţia lui este de un tragic care nu poate mişca o inimă cinstită. Tragică este numai situaţia Italiei, tragică e situaţia poporului italian care plăteşte, pentru că a lăsat să i se răpească toate drepturile şi libertăţile; tragică însă nu e nici situaţia acestui rege, care a călcat în picioare Constituţia pe care jurase, care a trădat nobila moştenire a predecesorilor săi, care s-au ridicat şi ridicat Italia luptând pentru acele principii de drept şi libertate pe care el le-a sacrificat din comoditate sau frică unui ambiţios şi unor hoarde de oameni schingiuitori şi hoţi. Oricât ai putea să-i plângi omeneşte, regii nu pot fi măsuraţi cu măsura oamenilor muritori. Pe înălţimea tronurilor, ei se bucură de avantagii excepţionale şi trebuie să-şi îndeplinească obligaţiunile excepţionale pe care le-au contractat acceptând aceste avantagii. Într-o veche colecţie a revistei umoristice Ghiţă Berbecu, care a apărut la începutul domniei regelui Carol I şi al cărei redactor sau colaborator a fost faimosul G. Dem. Teodorescu, dacă nu mă înşel, am văzut o ilustraţie. Sus o cetate păzită de cetăţeni, sub care era scris: „Constituţia este o cetate în care domnitorul se găseşte în siguranţă". Jos domnitorul scosese capul din cetate şi legenda ilustraţiei suna: „Dar dacă domnitorul scoate (iese) capul din ea, atunci…" (cetăţenii îndreptau puştile contra lui). Regii, suveranii, trebuie să respecte constituţiile liberale care îi acceptă încă, ei trebuie să rămână strict în limitele lor, aceasta nu numai în interesul drept al cetăţenilor, ci în propriul lor interes. De nu fac acesta, nu importă din ce motiv, fie pentru a-şi salva viaţa, fie pentru că cred că salvează tronul, fie pentru că li se năzare să fie ei dictatori, mai curând sau mai târziu consecinţele nu pot fi pentru dânşii decât dezastruoase. Şi pentru ca să revin la cazul special, chiar Mussolini, ce-i drept pe vremea când era încă socialist şi încă de extremă stânga, la Congresul pe care partidul socialist l-a ţinut în iulie 1912, la Reggio (ilizibil), vorbind despre atentatul pe care zidarul d'Alba îl comisese contra regelui Victor Emanuel III. a exclamat de la tribună: „Atentatele sunt riscurile regilor, cum căderile de pe schele sunt cele ale zidarilor. Dacă e vorba să plângem, să plângem pe zidari!" Nu-i vorbă, această butadă revoluţionară se aplică şi dictatorilor, mai exact dictaturii. Şi ar fi o dovadă de sublimă umanitate a acestor iubitori de libertate, pe care el i-a schingiuit, pe care a voit să-i extermine, dacă niciunul din ei nu ar încerca să-i plătească nenorocirile sale. Sper că toţi vor ţine disciplina aceea morală, care e temelia libertăţii şi care interzice iubitorilor

acesteia să-şi facă singuri dreptate. Dar condiţia unei asemenea renunţări este ca dreptate să se facă, altfel zadarnic s-ar ridica vocile care răsună acum şi care glăsuiesc ca Giornale d'Italia, revenit sub directorul pe care a trebuit să-l abandoneze urgiei fasciste, şi care scrie: „Toată atitudinea noastră trebuie să fie determinată nu de aspiraţiile noastre, ci de situaţia noastră. Numai astfel vom arăta că n-am pierdut fina noastră instituţie politică, dobândită în cursul a douăzeci de ani, şi că suntem copţi pentru responsabilitatea de a fi oameni liberi.

„Cei care au suferit pentru libertate trebuie să dea exemplu. Ei sunt mai numeroşi decât se crede şi reprezintă o mare forţă. Această forţă trebuie să se mişte acum în mod spontan într-o singură direcţie, aceea a concordiei naţionale, şi să se pună în serviciul. guvernului, cel mai bun mijloc de a servi patria şi libertatea.

Aceşti oameni, care nu se lasă prinşi de ranchiună şi ură, ci vor numai dreptate, ştiu că primele condiţii ale justiţiei sunt ordinea în interior şi securitatea în afară.

Guvernul Badoglio se străduieşte a ne restitui şi una şi cealaltă. Toţi italienii trebuie să fie cu el, şi cei care, timp de 20 de ani, au cinstit libertatea, trebuie să săvârşească un act de libertate politică, asociind la munca sa, sprijinul, încrederea şi speranţa lor".

Iar în gazeta lui Cavour, „Italia", reapărută acum, odată cu căderea fascismului, se spune în articolul program:

„Socotim că datoria italienilor nu este acum să recrimineze, sau să mediteze la răzbunare. Actele de justiţie socotite necesare vor fi săvârşite de organele responsabile şi de istorie. Astfel trebuie să apărăm sacrificiile făcute timp de un secol de sânge vărsat şi de muncă îndeplinită pentru a restitui Italiei demnitatea numelui său şi realitatea existenţei sale. Trecutul este pentru moment mult mai puţin urgent decât viitorul, dat fiind îndeosebi faptul că ne aflăm în război".

Evident că în faţa duşmanului care a şi pătruns prin porţile tării, disputele, răfuielile interne nu sunt potrivite. Dar ar fi cea mai mare greşeală pe care democraţiile ar comite-o, dacă s-ar referi la judecata istoriei. Istoria, întrucât judecă oamenii, o face după ce ei sunt morţi, adesea foarte demult, aşa că îi atinge prea puţin, iar întrucât priveşte faptele, ele poartă în sine verdictul şi sentinţa pe care nu făptuitorii, ci cei care i-au tolerat o (ilizibil). Nu pentru a satisface ranchiune, nu pentru a răzbuna odioasele nedreptăţi ce s-au comis, ci pentru a stabili

pilde elocvente, trebuie ca justiţia să procedeze prompt şi sever; numai cu această condiţie se poate şi asigura, în asemenea momente grave, respectul ordinii, căci unde nu-i justiţie, ordinea e un cuvânt fără sens şi, în realitate, duce la catastrofe ca acestea la care a dus regimul fascist, care s-ar sfârşi în anarhie, dacă victimele sale din timp de douăzeci de ani nu vor sări să apere şi să reclădească ceea ce el a ruinat.

Pare însă că nici regele Italiei şi nici mareşalul Badoglio nu înţeleg încă evenimentele şi că vor să reia pe seama lor metodele fasciste, adică ale tuturor autocraţiilor şi despoţiilor, trecând repede de la argumente, care se adresează inteligenţei, la cele ale forţei, ale terorii, la acea ultimă raţiune a regilor, care, imaginată pentru politică externă, s-a aplicat mult mai des şi cu mult mai dezastruoase urmări celei interne. Căci în clipa când se prăbuşeşte fascismul, când se stârpeşte tot ce ar putea aminti de isprăvile lui, când problema cea mai de seamă şi cea mai urgentă este lichidarea celei mai dezastruoase din aceste isprăvi, lichidarea războiului, este greu să se asigure liniştea şi atmosfera necesară, făgăduindu-se eliberarea celor deţinuţi în temniţă, fiindcă n-au încetat de a-l combate sub teroarea lui şi să se dizolve Parlamentul mussolinian, anunţându-se alegerea altuia pentru patru luni, după terminarea războiului, să se interzică constituirea partidelor şi să se ia sub protecţie fruntaşii, adică cei mai vinovaţi dintre fascişti, închizându-i în temniţe, pentru ca să fie la adăpost de urgia populară. Pe această cale, regele şi mareşalul merg de-a dreptul la ceea ce nu vor. Sunt partide în Italia care n-au nevoie să se constituie, fiindcă n-au încetat de a exista nicio clipă.

Este o Cameră care, dizolvată printr-o lovitură de stat, n-a contenit să existe legalmente. Şi dacă cei care au călcat în picioare toate legile vor să fie excesiv de legalişti şi să considere această Cameră înlocuită prin cea ieşită din alegerile din mai 1924, alegerile acestea mi-au amintit pe atunci cele mai odioase practici electorale de la noi. Ele s-au efectuat în mijlocul unei terori şi a unei corupţii, care nu s-au dat înapoi nici de la fals, nici de la bătăi, nici de la privaţiuni de libertate, nici de la asasinate chiar. Totuşi opoziţia a obţinut 481.000 voturi, 35% din voturile exprimate. Dacă la aceasta se adaugă un milion de voturi ale alegătorilor declaraţi „suspecţi" şi şterşi de pe liste, proporţia devine şi mai favorabilă, dat fiind că regimul fascist nu putea proclama ca scoase din urnă în favoarea sa decât 4.691.000

voturi. Dintre candidaţii opoziţiei care au înfruntat teroarea, 150 fuseseră aleşi; faţă de 355 fascişti. Mussolini s-a arătat atunci speriat. La finele anului 1926, ducele le anula mandatele, nu mult după asasinarea lui Giacomo Matteoti, cea mai ilustră dintre victimele lui Mussolini, cel care, în ultimul rechizitoriu ce l-a pronunţat în Cameră contra fascismului, a exclamat profetic: „Ucideţi-mă, dar ideea care este în mine n-o veţi ucide niciodată!", rechizitoriu după care Mussolini a declarat că: „Fascismul ar fi laş, dacă ar lăsa pe acest duşman să circule!". Cei care au urmărit atunci, cu durere în suflet, cele ce se petrecuseră în Italia, îşi aduc aminte de cuvintele pe care contele Sforza le-a rostit în Senat şi care găsesc acum o tristă, dar pilduitoare (ilizibil): «Matteoti murind este învingător!» Atunci toţi am ştiut că va veni ziua când ducele şi complicii săi vor fi traduşi în faţa judecătorilor, dar sub inculparea de omucidere şi trădare!" De aceea nu cred astăzi, când ziua a sosit, că ea va putea fi pierdută sau se va solda, cum se anunţă că s-ar fi întâmplat lui Matteoti, cu aruncarea din balcon a asasinului lui Matteoti. Acest asasin direct nu a fost decât unul din instrumentele ducelui şi ar fi nepolitic şi imoral ca acesta să scape de judecată legală şi conformă cu principiile liberale, pe care el a voit să le extermine şi care acum sunt şi trebuie să fie stabilite. Şi prin aceasta s-ar face încă un avantagiu faţă de propriile sale principii: căci nu o dată el a variat vechea maximă, că unde-i vorba de interesul statului şi lege, să dispară. Şi să se noteze că statul era şi el şi legile le dicta tot el. Ar putea să se plângă, dacă s-ar aplica propriile sale idei!?

O stranie coincidenţă face ca, tocmai în aceste zile (29 iulie), el împlineşte 60 de ani. Numai cu câteva luni în urmă această zi ar fi fost o ocazie de mari manifestaţii. Toţi lingăii şi complicii din toată lumea l-ar fi preamărit. Jurnalele sonore s-ar fi întrecut cu cele tipărite şi uniformizate pentru a tămâia pe duce. Altfel, însă, se petrec acum lucrurile. De pe balconul din care ar fi fost precipitat asasinul lui Matteoti, ducele, care a fost adevăratul autor al acestui ordin de asasinat, a fost precipitat numai la figurat, dar în schimb e mai mult decât probabil că guvernul Badoglio l-a pus şi pe el, din motive de precauţie de ordin public, în situaţia de a medita în vreo închisoare asupra vieţii sale fantastice şi aventuroase, căci nimeni nu va nega că fantastică şi aventuroasă a fost.

Iată-l copil la Dovia, locul naşterii sale, în acea Romagna unde, cum spunea un biograf al său, s-au născut marii condotieri. Iată-l, deci,

predestinat de la naştere să fie un conducător – un condotier înfrânt, bătut, dar un condotier. Tatăl său a aparţinut stângii internaţionalei socialiste. Benito fu, deci, crescut în ideile ferm revoluţionare, socialiste ale tatălui său, în ura contra tuturor reacţionarilor de tagma unui Crispi, pe care avea să-l imite, încă în şcoala primară s-a dovedit a fi foarte violent şi a dat şi cu cuţitul. A făcut Şcoala normală de învăţători, dar ideile sale revoluţionare l-au depărtat de cariera aceasta. Aceleaşi idei l-au făcut să se sustragă serviciului militar şi să se refugieze în Elveţia, unde a dus o viaţă neagră, muncind ca salahor zidar. S-a învârtit mereu în cercurile socialiste şi revoluţionare şi a colaborat la o mică gazetă socialistă, unde a publicat articole atât de violente, încât guvernul federal l-a dat peste graniţă, restituind-I patriei sale. Făcu serviciul militar, apoi intră scurtă vreme în învăţământ, pentru ca să se devoteze numai propagandei revoluţionare, socialiste şi internaţionale. Era printre socialiştii fanatici şi extremişti ai vremii. Violenţa şi exclusivismul lui inspirau repulsiune bătrânilor fruntaşi ai socialismului italian. Fără niciun scrupul, el a cerut şi obţinut excluderea din partid a multora dintre ei. Şi când cineva a căutat să-i apere referind meritele lor şi cinstea ce fac partidului, prestigiul pe care-l asigură aceştia, el a ripostat că partidul nu e o vitrină destinată unor expoziţii de persoane. Şi prin presiunea lui, partidul o luă atunci, prin 1894, pe o cărare extremistă, care a apăsat greu asupra politicii italieneşti, în 1912 se vede director al marelui ziar oficios revoluţionar socialist. Izbucneşte războiul mondial din 1914; cu obişnuita lui intemperantă de limbaj el susţine neutralitatea absolută a Italiei, în partid se ridicau voci pentru o neutralitate binevoitoare faţă de Franţa. Mussolini însă combătea cu înverşunare asemenea tendinţe, cu atât mai mult pe cele care cereau intrarea Italiei în război alături de Franţa, în această acţiune mergea până la a aţâţa pe partizanii săi la acte de bestialitate. Publicistul Massimo Rocca (pseudonim Libero Tancredi), rănit de aceştia, ripostă în mod cum nu se poate mai eficace.

„Adevăratul vinovat – scrise el în Reslo del Carlino, din Bologna – de toate excesele ce se comit contra intervenţioniştilor este d. Mussolini, directorul ziarului Avânţi, care împinge mulţimea spre cele mai rele excese prin propaganda sa de ură şi violenţă. El este cu atât mai culpabil, cu cât nu este nici măcar sincer în neutralitatea sa. Ştiu din izvor bun, căci mi-a spus-o el însuşi, şi prietenii lui mi-au

confirmat-o, că Mussolini doreşte intervenţia Italiei. Dar dacă el mărturiseşte aceasta în convorbiri particulare, se fereşte a o mărturisi în public, pentru a nu-şi pierde popularitatea şi situaţia conducătoare pe care o are în partidul socialist. Eu însă am să-i rup masca".

Redacţia ziarului precedase acest articol de următoarea notă: „N-avem niciun motiv să-i refuzăm domnului Libero Tancredi publicarea acestei scrisori deschise adresată directorului lui Avânţi. Răspunderea pe care dl. Mussolini şi-o asumă în acest moment, scoborând orice sentiment de disciplină naţională şi de curaj moral este prea gravă şi prea tristă ca să nu fie o datorie de a revela că conduita lui e în perfectă contrazicere cu gândirea lui. Va da socoteală de această duplicitate propriei sale conştiinţe şi partidului său. Asta-i o treabă care nu ne priveşte. Ne ajunge să demascam pe unul dintre aceia care fac act de trădare în faţa patriei".

Puţin timp după acest incident, nu fără a fi încercat să dezmintă că ar fi în suflet intervenţionist şi în public violent neutralist, el a fost demis din direcţia lui Avânţi, nu fără a fi declarat că rămâne ataşat ziarului şi că credinţa sa socialistă e imuabilă. După care, fonda ziarul Popolo d'Italia cu mijloace de origine dubioasă şi, după cum s-a spus, nu tocmai avuabile, pentru a deveni un tot atât de extrem intervenţionisî cum fusese antirăzboinic şi manifestă un patriotism şi un belicism, care a ajutat la intrarea Italiei în război, la care a participat, cum s-a spus ulterior, nu pe front, ci în spatele acestuia, fiind ce-i drept rănit uşor de explozia unei bombe. Cu aceasta cariera lui războinică s-a încheiat, el fiind scutit de a mai servi ca director al unui ziar care ajuta la menţinerea curajului public.

Până aici, trăsăturile esenţiale ale caracterului său sunt vizibile. Violenţă, oportunism, duplicitate, extremism, setea de a juca un rol conducător, dar mizând încă pe masele muncitoreşti socialiste, menţinând contactul cu ele, aţâţându-le chiar la greve şi rezistenţă. Cei care l-au putut observa mai de aproape în acele timpuri care au tulburat Italia după război, nu rezistă să afirme că, dacă atunci bolşevismul s-ar fi instalat în Italia, Mussolini s-ar fi instalat ca un duce bolşevic – dar cărarea fiind mai deschisă spre dreapta, Mussolini s-a orientat în această direcţie. Astfel, fascismul său nu a fost o convingere, o soluţie politicianistă. Cum singur a spus, duce fascist fiind, „fascismul n-a fost rodul unei doctrine gata elaborate într-un birou; el n-a fost un partid, ci în primii doi ani un antipartid şi o mişcare". Când s-au

constituit fasciile, ele n-au găsit o doctrină, ci o serie de schiţe, de anticipări, de aluzii. Mai târziu, avea să spună, după necesităţile momentului, că doctrina fascistă s-a format din cele mai disparate elemente, mai întâi „sub aspectul unei negaţii violente şi dogmatice". Odată cu diversele acte fasciste, se naşte teoria care le consacră. Violenţa şi iar violenţa, brutalitatea şi iar brutalitatea, bâta şi cuţitul sunt armele favorite, şi teoriile şi doctrinele trebuie să le justifice şi să le exulte. A trăi periculos, devine o deviză. Dar pericolul e tot mai mult pentru adversarii care nu se puteau acomoda cu asemenea metode de luptă şi ezitau să le imite. Fascismul, cum arată ducele, îşi alesese deviza Meine frego (Je m'en fiche) (şi aceasta în orice privinţă nici lege, nici morală, nici respectul de viaţă şi onoarea semenului, dacă nu se asociază sau dacă nu se supune. Aşa a ajuns Italia un cimitir pe care dansau hora lor barbarii ce reînviaseră vremurile cele mai triste ale evului mediu. Nu-mi pasă.

Fascismul a fost, deci, o „mişcare", un antipartid, fără doctrină, fără principii, compusă tot din oportunism, negând azi ce a moştenit ieri şi ce avea să nege iar a doua zi. El a fost un fel de mixtum compositum, un fel de mare magazin care vindea de toate. Uneori, înainte de a pune mâna pe putere, cocheta chiar cu ideile socialiste şi liberale. La 11 noiembrie 1919, Mussolini scria în Popolo d'Italia: „Noi declarăm că, dacă mâine, adversarii noştri cei mai feroci ar deveni victimele unui regim de excepţie, noi ne-am răscula, căci noi suntem partizanii tuturor libertăţilor contra tuturor tiranilor". Iar cinci zile mai târziu se erija în apărătorul, cui credeţi? al libertăţii, scriind: „E vorba de tot ce există mai sfânt în lume: libertatea. Pentru a proteja libertatea n-ar trebui să fie nevoie de autoritate constituită, în Italia nimeni nu vrea să fie guvernat de un cetăţean care să se erijeze în Mesia sau în Ţar. Noi voim libertate pentru toţi, noi voim guvernare prin voinţa generală şi nu cea a unui grup sau a unui singur om".

Se ştie cum n-a voit guvernarea printr-un singur om şi cum a voit-o prin voinţa generală – şi nu a unui singur grup sau a unui singur om. Evident, afară de cazul că acest singur om ar fi fost el şi acest grup, al lui. De asemenea se ştie cum a voit libertatea pentru toţi şi cum a fost contra tiraniei. La Mussolini, versatilitatea era un principiu, singurul principiu de la sine înţeles. Aşa, de exemplu, la 6 aprilie 1920 scria în Popolo d'Italia: „Jos Statul! sub toate formele şi personificaţiunile. Statul de ieri şi de mâine, statul burghez. Pentru noi

nu rămâne decât religia consolatoare a anarhiei". Ceea ce acum are.

Însărcinat, în 1921, de Comitetul director fascist să elaboreze un program, el preia pentru acest program principalele revendicări imediate ale partidului socialist: regim republican; abolirea armatei permanente; naţiunea înarmată etc. Dar regele Victor Emanuel aducându-l la putere, Mussolini abandonează ideile republicane şi scrie, duce fiind: „Democraţia este un regim fără rege, dar cu foarte numeroşi regi, uneori mai exclusivi, mai tiranici şi mai răuvoitori decât un singur rege care ar fi tiran. Aceasta explică de ce fascismul, deşi înainte de 1922 a manifestat tendinţe republicane, a renunţat la ele… convins fiind că chestia formelor politice ale unui stat nu e azi esenţială… Or, fascismul se ridică deasupra antitezei monarhie-republică, asupra căreia a întârziat democraţia". Nimic nu-i esenţial, totul e chestie de contingenţe. Junkerii prusaci erau regalişti credincioşi după principiul: Undder Koenig absolut, wenn ei unseren Willen tut (. Mussolini acceptă, mai exact tolerează pe rege, cu condiţia ca acesta să-l lase să facă în mod absolut tot ce voieşte el. Regele, o păpuşă în mâna lui, care nu are voie să-şi bage nasul în nimic, afară doar de batistă.

Ducelui nimic nu i-a fost sfânt, decât doar ambiţia sa proprie. El şi-a condamnat, jertfit, întemniţat, surghiunit, calomniat prietenii şi, odată, la strâmtoare, când acelaşi Grandi, care a prezentat acum în marele Consiliu fascist moţiunea care i-a demis, se găsea cu fascia sa din Bologna în revoltă contra politicii lui Mussolini. Acesta tocmai proclama: „Pentru mine fascismul nu e prin el însuşi un

1 Şi rege absolut, dacă ne cântă în strună (în germană, în original).

scop. El a fost un mijloc pentru a restabili nu echilibru naţional, pentru a reînvia anume valori neglijate… Aceste ţinte (era în 1921) au fost atinse în mare parte. Acum fascismul poate să se divizeze, să se descompună, să se fărâmiţeze, să decline, să dispară. Dacă e nevoie a da lovituri puternice pentru a grăbi ruina sa, mă voi adapta la această treabă ingrată. Fascismul care nu mai este libertare, ci tiranie; care nu mai este solidarizarea naţiei, ci apărarea unor interese private şi a castelor celor mai închise, mai sordide şi mai mizerabile care există în Italia, fascismul care ia această fizionomie, încă va fi fascism, dar nu cel pe care l-am conceput eu… Nu vă daţi, oare, seama de cercul de ură care ameninţă să sufoce în acelaşi timp şi binele şi râul? Nu vedeţi că

fascismul – chiar şi la populaţia nesocialistă – a devenit sinonim cu teroare… Eu am redat fascismului toate posibilităţile, i-am indicat drumul tuturor măririlor, cu preţul unui răgaz (treve) civil, pe care-l cer forţele superioare ale naţiunii şi umanităţii.

…Fascismul se poate lipsi de mine? Fără îndoială, dar şi eu mă pot lipsi de el. Pot să-mi îngădui să vorbesc limpede, căci dacă am dat mult, nu cer însă nimic, chit ca s-o iau de la capăt".

Dar Mussolini care demisionează nu pleacă pentru multă vreme. La prima ocazie, revine şi acceptă favorurile tocmai contrarii celor ce susţinuse. Voise un armistiţiu şi chiar o înţelegere cu socialiştii, voise o luptă pentru idealuri, idealuri naţionale şi nemuritoare, voise să salveze ceva din idealurile tinereţii sale. Dar Grandi şi ai săi, susţinuţi de marea burghezie ale cărei treburi fascismul trebuia să le facă, nu vor nimic din ideile liberale, l democratice, socialiste, ci vor să apere interesele castelor celor mai sordide, vor teroarea şi Mussolini cedează, arată că poate şi aşa, ba colaborează chiar el la noul program al partidului. Şi parcă pentru a ilustra mai bine că fascismul trebuie să fie un instrument al capitalismului şi un opresor al umanitarismului, el, împăcându-se cu Grandi, proclamă: „Vom fi liberali în economie, dar nu vom fi liberali în politică!". Totodată, proclamă marşul spre dreapta şi necesitatea unei politici imperialiste. Crispi, pe care altă dată l-a acoperit de cel mai negru oprobriu, devine un fel de ideal al său, căci, cum a proclamat, la un moment dat când se părea că Italia era stăpânită de politica graniţelor sale europene, Crispi a avut curajul să ducă Italia în Mediterana, în Africa, pentru că simţea că nu poate fi grandoare naţională, dacă naţiunea însăşi nu e dirijată de ideea unui imperiu".

Iată ideea, singura idee, afară de consecvenţa în impunerea persoanei sale, a ambiţiei sale, căreia Mussolini i-a rămas credincios. Ca şi Hitler, el s-a înfundat tot mai mult în convingerea că trebuie să prepare şi să facă războaie. Spre acest scop au convers toate vorbele şi toate actele sale. A trimis trupe italiene în Abisinia, le-a trimis în Spania, a combătut şi sabotat Societatea Naţiunilor, a făcut totul pentru a dizolva alianţele dintre statele victorioase în războiul trecut, s-a rupt de Anglia, a vrut Franţa, s-a cârdăşit cu ungurii, a protejat Austria contra lui Hitler şi i-a abandonat-o acestuia. După ce s-a ales cu el, în fine şi-a văzut visul cu ochii; a intrat în război alături de Germania şi a căzut în spatele Franţei în momentul în care ea apărea bătută şi lui îi

apărea că nu va mai avea decât să rupă prada din corpul naţiunii surori şi care, altă dată, nu prea îndepărtată, a ajutat hotărâtor eliberarea şi unirea Italiei. Dar s-a pripit. Când englezii, înfrânţi pe câmpiile de război ale Franţei şi Belgiei, s-au îmbarcat la Dunkerque, Mussolini şi Hitler au triumfat şi se pare că erau sinceri în strigătele lor de biruinţă. Când colo, Dunkerque-ul a fost Mama acestui război, pe când acţiunea lui Hitler contra Rusiei avea să fie sigilarea înfrângerii, care acum apare ca definitivă. Şi pe când astfel trece înaintea lui Mussolini, căruia Hitler îi trimitea de a 60-a aniversare în dar o ediţie specială a lui din operele lui Nietzsche, în locul unde a fugit contra urgiei mulţimii ex-ducele, meditând la decursul vieţii sale, probabil că puţin se gândeşte ce frumoasă ar fi fost dacă ar fi trăit ideilor tinereţii sale, cărora a trăit şi tatăl său, dar desigur convins, cum s-a arătat, de realitatea machiavelicurilor, se întreabă dacă n-ar fi fost mai bine dacă rămânea aliat cu Franţa şi cu Anglia, dacă nu sabota Liga, dacă nu menţinea pe regele care acum l-a dat jos, dacă mai rămânea neutru, pentru ca să arunce mai târziu în luptă spada Italiei acum ruptă.

Asemenea întrebări îşi pun mulţi dintre aceia care nu ştiu, nu vor să ştie că fiecare regim politic îşi are legile lui intrinsece. Istoria nu cunoaşte cazul unei dictaturi care să se fi isprăvit fără război, care să nu se fi terminat în sângele unui conflict internaţional, în toate timpurile dictaturile au trebuit să caute laurii victoriei lor militare externe, zicând că n-au putut trăi şi nu s-au putut menţine în interior decât prin teroare. A fost totdeauna o minciună că dictatorii au fost iubiţi de propriul lor popor; ei erau numai temuţi, în vremea noastră nu a fost altfel, în Rusia, în Germania, în Italia frica este marele factor hrănitor al existenţei regimurilor dictatoriale. Conducătorii fascismului au scos prin îngrijirea partidului şi pe cheltuiala statului o broşură în care sunt formulate principalele principii ale regimului mussolinian: „Fascismul – se spune, între altele, în ea – este antiteza liberalismului. El nu este nici tolerant, nici obiectiv. Dimpotrivă, el practică intoleranţa. El se reclamă de la «Principele» lui Machiavelli. El este voluntar, viclean, tare şi, dacă este nevoie, împilător. El se prezintă ca negaţia tuturor democraţiilor, ca distrugător al acelei «păpuşi» care-şi zice «cetăţeanul suveran»". Dar Mussolini a mai spus odată că „fascismul a trecut şi, de va trebui, va mai trece peste trupul descompus al zeiţei Libertatea".

Oricine a citit o carte onestă de istorie ştie că nimic nu e mare în

aceste cuvinte, în aceste îndrăzneţe cuvinte. Nici chiar în acele pronunţate într-un faimos „Apologie la Roma" de Mussolini, când a spus, cu o sinceră brutalitate: „Noi reprezentăm un principiu nou în lume. Noi reprezentăm antiteza netă, categorică, definitivă a întregii lumi a democraţiei, a francmasoneriei, a principiilor nemuritoare din 1789. Ceea ce poporul francez a făcut în 1789, ceea ce a făcut azi Italia fascistă, care ia iniţiativă în lume, care spune un cuvânt nou lumii". Dar fascismul nu a spus nimic nou lumii. El a voit să instituie în ea guvernarea bazată pe o permanentă stare de sediu. Şi cei ce au voit, au crezut să vadă în dictatorii moderni nişte genii de guvernanţi, au uitat sau n-au cunoscut faimosul cuvânt al acelui Cavour, care va rămâne altfel decât Mussolini în Istoria Italiei, anume că starea de asediu poate guverna şi un măgar. Toată întrebarea este numai cât timp şi cu ce urmări? Cât despre zeiţa Libertăţii, peste cadavrul descompus al căreia ex ducele credea că a trecut, iat-o şi mai vie ca oricând şi strigându-i: La mort se porte bien et vous salut.

Dar cu asemenea concepţii, cum ar fi putut Mussolini să se alipească altcuiva decât Germaniei hitleriste? Hitler era mai în legea regimului său în ziua când a încheiat acordul cu Rusia decât în ziua când l-a rupt. Democraţiile, Franţa, Anglia au voit şi trebuiau să voiască pacea. Oricâte greşeli au comis şi ele, au greşit cedând dictaturilor în speranţa că vor salva pacea. Dar pe terenul acesta nu putea fi înţelegere cu dictaturile. Hitler a voit sincer un acord cu Anglia, dar numai pentru a se acoperi pentru viitoarele războaie ce plănuia. Anglia i-a cedat în chestia Renană, în chestia înarmării, în ocuparea Austriei, în sfârtecarea Cehoslovaciei. Dar pe măsură ce mânca, lui Hitler îi creştea apetitul. Lui Mussolini i s-a abandonat în cele din urmă prada abisiniană. I s-a tolerat anexarea Albaniei. Dar ei a voit Corsica, voia Nisa, voia Savoia, voia Marocul şi cine sie ce încă ar mai fi vrut. Amândoi, şi Hitler şi Mussolini, au luat concesiunile Angliei, care a târât după ea Franţa, drept slăbiciune. Fiindcă democraţiile nu ameninţau mereu cu război, ci tindeau mai mult spre pace, şi Hitler şi Mussolini se credeau siguri original).

Moartea se simte bine şi vă salută (în franceză, în de victorie. Elementul fricii, cu care ţineau în frâu popoarele lor, l-au socotit eficace în politica internaţională. Iată că acum au făcut proba sângeroasă a politicii lor şi reintră în genunea din care, spre binele omenirii şi al popoarelor lor, n-ar fi trebuit să iasă. Întrucât aceste

popoare i-au tolerat, i-au acceptat, s-au lăsat terorizate, au plătit şi plătesc îndeajuns. Toate naţiunile ştiu, însă, că apărarea libertăţii, oricâte jertfe ar cere, cere mai puţin decât lupta pentru recâştigarea ei.

Un biograf apologist al lui Mussolini, Ivon de Vegnac, precedă fiecare capitol al cărţii sale de un motto. Două din ele rezumă, în lumina evenimentelor de azi, figura ex-ducelui. Copil ce ar fi spus mamei sale: Mamma, io f are tremure la terra1. Dar într-un moment hotărâtor al adolescenţei lui Mussolini, tatăl acestuia ar fi spus cuvintele profetice: Tu sărai îl crispi di domani. Sângeros şi învins, întru atâta prezicere s-a realizat.

31 iulie 1943. Dl. Victor Eftimiu publică, în ziarul Informaţia de azi, scurte. amintiri despre Macedonski, Caragiale şi Vlahuţă. Pe Vlahuţă nu l-am cunoscut, cu Macedonski m-am întâlnit de mai multe ori fără să fi făcut parte din clanul lui; dar cu Caragiale am stat de multe ori de vorbă în doi şi în mai mulţi la Bucureşti, la Ploieşti şi la Berlin, unde şi-a petrecut, cu puţine întreruperi, ultimii ani ai vieţii sale şi unde a şi murit la 22 iunie 1912.

În momentul când a sosit Adevărului telegrama

1 Maică, voi face să tremure pământul (în italiană, în original).

2 Tu vei fi Crispi de mâine (în italiană, în original).

care a anunţat moartea lui Caragiale, am scris pentru „Dimineaţa" următorul articol, despre care apoi Gherea avea să-mi explice că a fost cel mai bun din câte s-au scris cu ocazia tristului eveniment:

„Dimineaţa".

Lui Ion L. Caragiale

Cea mai strălucită inteligenţă a literaturii române s-a stins.

La Berlin, în mijlocul zgomotului marelui oraş, departe de ţară, într-un mediu atât de cu desăvârşire deosebit de al nostru, moartea năprasnică l-a secerat.

Cum trebuia să se prezinte la Caragiale oricine, aşa s-a prezentat şi moartea. Fără anunţare, fără prea multe preambuluri şi, dacă ar fi avut vreme s-o salute, Caragiale desigur că i-ar fi adresat o ironie.

Şi cu toate acestea iată un caz în care şi cel mai stoic filosof are dreptul să se revolte împotriva nedreptăţii firii, împotriva cruzimii morţii. Atâţia nătângi trăiesc spre cea mai mare pagubă a naţiunii şi omenirii; atâtea minţi seci continuă să plictisească şi uneori să rănească lumea cu banalităţile lor; o minte strălucită ca a lui Caragiale

e condamnată să nu mai gândească în mijlocul muncii sale neobosite, când făgăduise să ne dea opera cea mai coaptă a gândirii sale.

Numai câteva săptămâni sunt de când ne-a fost dat să-l vedem pentru ultima oară în redacţia noastră. Era, pe cât împrejurările vizitei o permiteau, în deplină vigoare fizică, dar era, în bătaia de joc a vigoarei fizice, într-o putere intelectuală neschimbată, acelaşi atlet al gândirii, cu aceeaşi intensă intuiţie generală, cu acelaşi dar incomparabil de causeur, cu aceeaşi vervă satirică, scânteind, timp de aproape trei ore, de umor, gândire şi simţire.

Ţara întreagă îl cunoaşte pe Caragiaie. Comediile lui, piesele lui, nuvelele, povestirile, articolele lui umoristice au intrat în patrimoniul naţiunii. Fraze întregi de ale lui, scânteieri de spirit satiric, au intrat în uzul popular asemenea unor proverbe ale căror autori se pierd în negura timpurilor, aşa că ele se atribuie poporului însuşi, a cărui înţelepciune, a cărui gândire, a cărui amintire le oglindise.

Dar n-a cunoscut îndeajuns pe Caragiale cine l-a cunoscut doar din scrierile lui. Rareori, autorul este atât de interesant cât opera lui; Caragiale a făcut însă şi de la aceasta o excepţie: el a fost mai interesant chiar decât opera lui. Pe cât era de econom la împărtăşitul scrisului său, pe atât era de darnic în vorbirea sa. Era sfătos în cea mai frumoasă accepţie a acestui cuvânt. De dezvolta un paradox sau de susţinea un adevăr, cu întreaga vervă a ironiei sale, de vorbea de filosofia lui Spinoza sau de o simfonie a lui Beethoven; de discuta chestia ţărănească sau nenorocita politică de la noi, Caragiale era întotdeauna interesant, scânteia; şi cine era inteligent îl lăsa să vorbească şi-l asculta având satisfacţia de a auzi, recitată de un om mare, o operă cu are alţii şi-ar fi câştigat poate cununa triumfului literar.

De câte ori am fost fermecat de Caragiale în acest chip, am regretat că nu avea lângă dânsul un stenograf care să aştearnă pe hârtie tot ce maestrul spunea. Comori de gândire ar fi fost astfel păstrate, cum s-au păstrat gândirile lui Goethe în convorbirile publicate de Eckerman. Din nefericire, un asemenea stenograf nu s-a găsit şi nici chiar cei care gândeau, ca mine, nu au notat, pe scurt măcar, ce le-a spus Caragiale, care a risipit astfel, cu totul în vânt, cu pumnii, aurul gândirii sale.

Această plăcere a lui Caragiale de a vorbi a fost poate una din cauze că nu a produs mai mult. Artist în toată puterea cuvântului, artist

cu trup şi suflet, el se temea mai puţin de efectul nemijlocit al momentului vorbit, care zboară, decât de cel al cuvântului scris, care rămâne. Acest maestru al prozei româneşti tremura ca un licean conştiincios înainte de examen ori de câte ori trimitea în lume un copil al spiritului său, „spălat, pieptănat, dichisit", cu caligrafia sa admirabilă. Iată altă cauză că el a publicat relativ puţin. Făcea şi refăcea, cel mai scurt articol de publica. Iar cât despre opere mai mari, el ar fi voit să procedeze după sfatul lui Horaţiu, să le ţină nouă ani în sertar înainte de a le da publicităţii.

Dar, oare, dacă n-a scris mult, Caragiale nu ne-a dat mult? apoi dacă ar fi scris numai una din comediile sale, n-ar fi fost de ajuns ca să ocupe unul din locurile cele mai mari, cele mai de frunte ale literaturii române? Abia acum de curând Teatrul Naţional din Capitală a făcut o experienţă interesantă. A jucat şi Scrisoarea pierdută, şi Conu' Leonida faţă cu reacţiunea, şi a jucat şi Noaptea furtunoasă, cu figurile dispărute ale farsei civice, şi efectul asupra publicului a fost tot mare, tot zguduitor. A fost mare şi zguduitor pentru că, sub uniformele gărzii civice, se ascund suflete omeneşti, pentru că tot ce a creat Caragiale în piesele sale sunt tipuri vii, atât de vii încât vor continua să trăiască şi să păstreze numele creatorului lor – atunci când tipurile ce i-au servit de model şi ce a fost muritor într-înşiil va fi suferit de efectul fatal al legilor naturii.

…Ar fi să lipsesc de la datorie, dacă aş încheia aceste rânduri fără a aminti că marele scriitor a fost, ca toţi artiştii geniali – şi un mare cetăţean. E caracteristic că una din operele sale din urmă pe care le-a publicat a fost broşura „1907", în care, cu intuiţia geniului a atacat el, literatul, problema agrară mai bine ca toţi politicienii care se ocupă de dânsa, şi cu dar profetic a prevăzut consecinţele la care ea trebuie să ducă. La sfârşitul vieţii sale, cu experienţa şi cunoştinţa bogată de oameni pe care o avea, Caragiale s-a pomenit la stânga părerilor politice, s-a pomenit un democrat convins şi, poate, mai mult decât atâta.

La mormântul ce stă căscat acuma, ca să depunem într-însul trupul bunului, inimosului nostru maestru şi prieten, la mormântul acesta în faţa căruia stăm înmărmuriţi, terorizaţi de durere şi ne spunem că laboratorul imens de cugetare ce era Caragiale încetează pentru vecie, nu avem cuvinte de mângâiere. România suferă una din acele pierderi cum chiar naţiunilor le este dată numai foarte, foarte

rareori, cum rareori le este dat să aibă un Caragiale. La mormântul deschis, stă însă şi o familie, căreia Caragiale i-a fost, peste ce ne-a fost nouă, soţ, părinte. Familiei nu putem să-i transmitem altă mângâiere decât că durerea e împărtăşită de un întreg popor care, în recunoştinţa sa nemărginită pentru Caragiale, va şti, să ia în acea mică parte, cât e cu putinţă, locul soţului, al părintelui.

B. B.

Gherea a găsit atunci că am dat, în puţine cuvinte, un portret exact al personalităţii lui Caragiale, o pregnantă caracterizare a lui ca om, gânditor şi literat. Cu toată modestia, cred şi eu că aşa a fost, dar chiar atunci mi-am dat seama că am practicat în totul regula ca despre morţi, şi, mai cu seamă la mormântul lor deschis, să nu spunem decât ce ştim bun despre ei, deşi să nu spunem chiar de bine decât ce-i adevărat. Orice ornamente retorice menite să împodobească un om de seamă sau cu calităţi sau virtuţi pe care nu le-a avut sunt o jignire postumă ce i se aduce, mai ales când acest om este un Caragiale, a cărui inteligenţă şi a cărui libertate de limbagiu au fost proverbiale şi care n-a ştiut ce-i linguşirea, cum a avut totdeauna curajul de a spune ce gândea despre cineva, nu în absenţa acestuia, ci în prezenţa lui, ba mai ales în prezenţa lui, oricine ar fi fost şi orice situaţie ar fi ocupat.

Totuşi, în articolul de mai sus, am spus despre Caragiale ceva ce nu corespundea adevărului, dacă se ia literal ce am scris. Am scris că a fost un muncitor conştiincios – da, dacă se ia aceasta în sensul că ce scria era gândit şi răzgândit, era pilit şi şlefuit până la saturaţie. Dar dacă s-ar înţelege prin cuvintele mele că a fost un sârguincios, care a muncit sistematic şi s-a ţinut de regula atribuită de Pliniu lui Apolos: nula dies sine Unea – apoi iar s-ar greşi amar şi afirmaţia mea nu ar fi adevărată.

În sensul unei activităţi literare, Caragiale n-a fost un muncitor. Dimpotrivă, a fost un indolent. Nici unuia din scriitorii noştri pe care i-am cunoscut nu i-a plăcut atât de mult dolce far niente2 ca lui. Şi această slăbiciune era atât de mare, încât contactul şi prietenia cu dânsul provocau o contagiune de care cu greu cineva se putea apăra!

Un om de inteligenţa lui îşi era, se-nţelege, suficient. El se amuza de unul singur, dar, în general, simţea nevoia de societate, în toate locurile, în toate casele unde venea, avea cunoscuţi şi prieteni, din care îşi făcea tovarăşi de petrecere. Şi dacă nu găsea pe vreunul din aceştia, aşeza adesea pe cel dintâi venit la masa lui şi-l angaja într-o

conversaţie sau, mai exact, îl transforma în auditor al său, căci, în convorbirile sale, rareori tovarăşul de masă reuşea să spună ceva, ci numai Caragiale avea cuvântul.

Şi care om înţelegător ar fi vrut să întrerupă fluxul vorbirii sale alese, care atingea subiectele cele mai variate şi care era de un egal interes, indiferent de formula teorii şi critici literare, de vorbea de talentele sau capacitatea unui artist, ale unui om politic, ale unui învăţat sau, dacă se lansa în analiza unei cărţi, pe care n-o citise, sau a unei bucăţi muzicale, din care ştia să scoată sensuri la care probabil nici compozitorul nu se gândise. Niciodată nu cădea în banalitate, totdeauna era în vervă şi. dacă

Nicio zi fără un rând (în latină, în original). 2 E dulce a nu face nimic (în italiană, în original).

Interlocutorul nu-i furniza printr-o vorbă sau observaţie subiectul, devenea chiar el subiect.

Într-o noapte de vară, cam pe la ora două după miezul nopţii, veneam de la Adevărul, unde avusesem serviciu, şi mergeam grăbit şi dus de gânduri spre casă – locuiam atunci în strada Cantemir, în casa Farago – când deodată mă oprii, ca speriat din vis, de un strigăt: Brănişteanu! Era Caragiale, care stătea la o masă, cu neuitata sticluţă de vin şi avea în faţa sa, aşezat pe un scaun, un biet evreu zdrenţăros, cu părul vâlvoi, cu faţa colorată în roşu şi violet, unul din acei nenorociţi căruia cretinismul le este scris pe frunte, degeneraţi, epileptici, care, pe atunci, se-ntâlneau uneori prin mahalalele ghetoului evreiesc.

„Şezi aici! îmi spuse Caragiale în tonul acela îmbietor căruia nimeni nu-i putea rezista. Şezi, că Aldelstein are un vin… să tot bei!”

Aldelstein era pe atunci deţinătorul unei cârciumi mici, aşezată în colţul căii Văcăreşti cu strada Corbului, într-o casă foarte veche şi aproape dărâmată. Dar vinul lui era, într-adevăr, bun şi apoi… cine era să reziste ispitei de a asculta pe Caragiale.

Într-adevăr, n-am regretat noaptea pe care am pierdut-o atunci, cu toate că mi-am atras o meritată şi severă reprimândă din partea nevestei, căreia i-am sosit la ziuă.

Şi despre ce credeţi că a vorbit Caragiale? Despre evreul care, venind să-i ceară de pomană, a fost aşezat la masă şi hrănit şi adăpat de dânsul. Mai întâi o descriere a vieţii lui, pe care este drept că n-o cunoştea, dar pe care şi-o imagina cu o bogăţie de amănunte, cu o

amploare de colorit, cu o împletitură de fapte că scriind povestirea, ar fi format o nuvelă, care s-ar fi putut alătura Făcliei de Paşti şi ar fi întrecut-o poate.

A vorbit despre epilepsie şi de epileptici, de mistica posedaţilor, de imensa deosebire între visul vieţii lor şi realitate. A vorbit de spiritism şi de spirite, de deformaţia gândirii epilepticilor, de rătăcirile lor morale, care pot merge până la crimă, de crimele ce pot comite şi comit fără a şti nici de ce le comit şi nici chiar că le-au comis. Toate în legătură cu nenorocitul care nu înţelegea nimic şi care vedea poate că vreunul din visele sale a devenit realitate, căci şedea cu un boier la masă şi era servit la fel cu acesta.

Altă dată, era într-un ajun de Crăciun, pe la amiază, împreună cu Fagure1 făceam, înainte de a ne îndrepta spre casele noastre, o plimbare pe Calea Victoriei. Ningea, şi strada era acoperită de un strat gros de zăpadă. Când, iată că, în dreptul casei Independence Roumaine, întâlnim pe Caragiale.

După obişnuitele salutări, convenirăm să ne ducem să ne cinstim cu un apetitiv la bodega Cooperativa „Mercur" care, pe atunci, se găsea în palatul „Eforiei", pe bulevardul Elizabeta. Din apetitiv s-a făcut dejun. Convorbirea s-a învârtit, mai cu seamă, în jurul Teatrului Naţional şi al unora dintre actorii şi actriţele sale. Dar fantezia lui Caragiale a lărgit cadrul acestei convorbiri şi, atunci, l-am auzit făcând o analiză asupra Pastoralei şi a lui Beethoven, mai exact brodând asupra acestei simfonii un poem rustic cum nu mi-a fost dat să

1 Emil D. Fagure (1875 – 1945), cunoscut ziarist în epocă. Colaborator la Evenimentul, Lupta, Adevărul, Dimineaţa ş.a. Deputat şi senator; la naştere: Samuel Honigman.

citesc în toată vasta literatură beethoveniană pe care o parcursesem până în acel timp. Încă o dată atunci mi-am dat seama ce serviciu ar fi putut face, lui Caragiale şi literaturii române, cineva care ar fi stenografiat sau măcar notat îndată operele lui orale, care erau atât de pline de fantezie, de gândire şi de haz.

„Apetitivul" din acest ajun de Crăciun s-a terminat spre seară, cu dorinţa exprimată de Fagure ca să mai bem un piperment1 căci, zicea el, după un piperment devine mai vioi, capătă un fel de altă mentalitate. „Pipermentalitate", zisei eu, da' Caragiale de colo: „chiar liiperpipermentalitate".

Îmi mai aduc aminte de o întrunire studenţească la Ploieşti.

Printre decembriştii care o convocaseră era şi răposatul doctor Dumitrescu-Brăila, pe atunci student. Luase cuvântul şi George Dobrescu, zis Glandaz pe atunci. Dacă memoria nu mă înşală, primar şi desigur deputat al urbei prahovene.

După întrunire s-a montat o adunare în sala berăriei Cooperativa. A fost o foarte bună dispoziţie. S-a băut bere, s-a gustat câte ceva. s-au ţinut, bineînţeles, discursuri naţionaliste şi patriotice. Când, deodată, intră în sală Caragiale, însoţit de unul din obişnuiţii lui din Ploieşti, Petrescu, mi se pare, în tot cazul fost comandant la pompierilor din localitate. Furtunoase aplauze izbucniră: „Ura, bravo Caragiale!" Şi când maestrul dădu să se aşeze la altă masă, insistenţele fură atât de mari, încât maestail nu putu să reziste şi luă loc la masa întruniţilor. I se aduse şi lui un ţap, aşa cum ceruse, când, după prima sorbitură, începură noi insistenţe ca să vorbească. Maestrul se

1 Lichior de mentă (n.ed.).

lăsă greu. „Nu stăruiţi, zise el, că o să vă pară rău". Dar în cele din urmă cedă şi vorbi (debită) o cuvântare care, într-adevăr, provocă o mare deziluzie.

A fost o foarte grozavă filipică împotriva agitaţiilor politice ale studenţilor. Rolul lor nu este să facă politică în întruniri publice şi în manifestaţii de stradă. Rolul lor este să înveţe carte, să studieze, să se coacă înainte de a agita probleme pe care nu le cunosc, nu pot să le cunoască îndeajuns. Rolul lor nu este să fie instrumentul politic, când al unui partid, când al altuia, pentru care să scoată castanele, adesea putrede, ale unor politicieni fără milă şi fără scrupule.

A urmat după această cuvântare o tăcere mormântală. Caragiale, bând restul ţapului, se ridică şi, urmat de prietenul său, plecă în aceeaşi tăcere care contrasta impresionant cu aplauzele ce-l salutaseră la intrarea în sală. Dar abia se închisese uşa în urma lui, că strigăte de nemulţumire, de indignare se ridicară. Studenţii înghiţiseră câteva critici severe, sprijinite de un sarcasm usturător de binevoitor. Era numai adevăr în cuvintele maestrului şi ce, oare, doare mai mult decât adevărul? Pusese maestrul degetul pe o rană care avea să crească cu vremea. Studenţii au devenit la noi tot mai mult un factor politic, de multe ori după instigaţia politicienilor, totdeauna în folosul planurilor şi scopurilor acestora, scontat adesea în mod inconştient, de multe ori în mod conştient, de conducătorii acestei studenţimi, dintre care unii îşi pregăteau – cum şi în ce chip – o carieră politică, alţii asigurându-şi

burse, stipendii, alţii ciupind de-a dreptul şi pe dată sume mai mari sau mai mici de la cei pe care îi serveau.

De altfel, Caragiale se acomoda foarte bine şi uşor cu cei cu care întâmplarea îl aduna la aceeaşi masă; mai exact, la un pahar de vin. Căci era un fervent al lui Bachus. Inter pocula1 căpăta el verva lui cea mai splendidă, se simţea el mai bine. Era un cunoscător al produselor viţei de vie şi nu numai, cunoştea les bons endroits1, dar când auzea că undeva se desface o bună picătoare, se ducea numaidecât să se convingă, fie şi într-o depărtată mahala, ba chiar şi într-un îndepărtat târg la care, pentru a ajunge, trebuia să rişte câteva ceasuri de drum de fier. Din când în când, la zile de sărbători, ne întâlneam, la Ploieşti, în casa lui Gherea. Maiorescu mi-a spus odată că bucatele lui Gherea sunt mai bune decât literatura lui, deşi am avut ocazia să constat că o apreciază şi pe aceasta. Cum aveam eu să polemizez cu Gherea – mi-a spus el odată – dacă n-aş fi apreciat ideile acestui autodidact, chiar dacă nu mă pot împăca cu ele. Caragiale, însă, aprecia şi criticile, dar şi bucatele şi vinurile ce se serveau în ospitaliera casă a restaurantului gării Ploieşti, care aduna în jurul său tot ce era talent în floare sau în creştere, tot ce se apleca spre ideile de umanitate, de dreptate, tot ce era ostil frazeologiei ce acoperea sau rămânea (ilizibil) idei şi principii, prejudecăţi şi superstiţii barbare în formă şi în fond.

Aceste adunări din casa lui Gherea erau adevărate simpozioane şi durau adesea nopţi întregi, până când un tren de dimineaţă ducea oaspeţii înapoi la Bucureşti, plini de ideile ce vânturaseră împreună, pregătiţi într-o atmosferă de candidă intelectualitate pentru a-şi relua activitatea lor obişnuită.

Caragiale a fost toată viaţa de părerea psal

1 între pahare (în latină, în original).

2 Licorile bune (în franceză, în original)?

mistului că vinul înveseleşte inima omului, dar şi că înteţeşte gândirea lui. De altfel, mulţi oameni de seamă şi de talent au fost şi sunt de aceeaşi părere. Nu cred că am auzit sau citit despre mulţi poeţi sau literaţi abstinenţi. Şi lui Goethe, de exemplu, îi plăcea un pahar de vin bun. Junimea se aduna la Iaşi, la acea Bortă Rece faimoasă prin vinurile ei excelente. Maiorescu a sorbit totdeauna cu plăcere din divinul lichid.

De câte ori venea la Iaşi, Caragiale se delecta cu comorile pivniţei fraţilor Amisa, chiar şi după ce aceştia părăsiseră de mult

localul din Tătăraşi, care va rămâne în istoria literaturii noastre, oarecum ca Auerbach Keller1 în cea a intelectualităţii germane.

Caragiale a iubit vinul şi n-a iubit pe cei pe care îl dispreţuiau. Toţi adevăraţii poeţi, spunea el, de la Horaţiu încoace, au cântat băutura. Bea multişor, încât banii îi risipea, dar vinul nu; niciodată nu bea peste ce putea suporta. El se comporta după vechea maximă că „cine bea prea mult e prost, dar cine nu bea deloc e şi mai prost!", îi plăcea să se întreacă în inteligenţă şi spirit cu tovarăşii şi prietenii care nu dispreţuiau nici ei un pahar bun. Vorba curgea lină şi profundă, nu era zor ca poculanţii să se încaiere de la o părere şi să-şi formuleze ideile lor destul de drastice, dar certuri şi jigniri n-am auzit, n-am văzut niciodată, nici n-am aflat prin alţii că s-ar fi întâmplat.

Caragiale era un tip boem. Totdeauna dispus să stea la taifas cu cunoscuţii şi prietenii, foarte capabil de a face ceva, tot atât de indispus, însă, de a munci. Cauza că a produs relativ puţin şi că, a doua jumătate

Pivniţa Auerbach.

a vieţii sale, a fost aproape sterp, nu trebuie căutată atâta într-o lene parcă înnăscută, cât într-o viguroasă conştiinciozitate literară şi stilistică. Avea oroarea gestaţiunii, căci năştea greu, în chinuri indicibile. Când citeşti operele lui, ai impresia că le-a scuturat din mânecă. Sunt atât de solid construite, atât de curgătoare, atât de sprintene, încât dau impresia că autorul lor s-a aşezat la biroul său şi le-a scris dintr-odată, pe nerăsuflate.

Când colo adevărul a fost cu totul altul.

Într-un timp, când dădea Adevărului nişte foiletoane ale sale, a căror scriere o urmărea până în ultimul moment, când nevoia de a încasa mia de lei îl strângea de gât, l-am putut vedea cum scria. Fiecare frază o întorcea şi o învârtea de zece ori, fiecare cuvânt îl cântărea, îl ştergea şi iar îl scria, îl ştergea din nou şi-l înlocuia cu altul.

Pentru noi, ziariştii siliţi să scriem într-o clipă pentru o clipă, să dăm manuscrisul, filă cu filă, în tipografie era interesant şi chiar curios să vedem cum, după ce punea ultimul punct la manuscrisul său, prevăzut cu zeci de corecturi şi transpuneri de cuvinte, Caragiale se apuca să copieze, cum se spune la şcoală, pe curat, întregul său articol, pe care-l preda lui Miile sau mai exact lui Tache Petreanu, pe atunci administratorul ziarului, deci mânuitorului de fonduri, cu grija unei mame care se desparte de un copil pentru a-l lăsa în paza cuiva; nu

contenea să facă nenumărate recomandaţii cu privire la corectura pe care el, de obicei atât de leneş, nu întârzia niciodată să vină să şi-o facă singur de două-trei ori, cu o migăleală şi pricepere care denunţau pe fostul corector de demult de la Monitorul Oficial, mi se pare.

Era la Berlin, unde locuia în Schönbeig, lângă Bayrischer Platz, când Adevărul tipărea broşura sa 7907, principalul document care arăta în ce direcţie convergeau ideile politico-sociale ale lui Caragiale. A fost o problemă ca să i se trimită acolo corecturile şi să se aştepte întoarcerea lor, paginile erau negre de însemnările lui, adesea trebuiau recompuse. Iar după ce sosi ultimul „bun de imprimat" şi se începuse tipăritul, Miile se pomeni cu o telegramă: „Pagina opt, rândul zece de sus după cuvântul cutare… trebuie o virgulă. Corectaţi, contrar, interzic punerea în vânzare".

S-a mai putut face această îndreptare, dar Miile supărat declarase că, de ar fi fost posibil, n-ar fi ţinut seama de interdicţia „nebunului".

De altfel, această grijă de corecturi e caracteristică pentru mai toţi scriitorii care merită acest nume. Ziariştilor le este mai puţin proprie, fiindcă, scriind pentru şi despre actualitate, în clipa când un eveniment se produce, pentru a apuca iminenta apariţie a ziarului, totul se face în pripă şi, în mod fatal, cam superficial. De altfel, a doua zi un alt articol poate apărea şi completa pe cel dintâi. Dar la un literat, chiar când scrie pentru un ziar, nu e tot aşa. El poate scrie cu o zi, două sau chiar mai multe înainte ca, ce a scris, să apară în ziar. O frică, o oroare de greşeli de tipar avea şi bunul prieten al lui Caragiale: Gherea. Prin noiembrie 1909, îmi trimitea spre publicare un articol, nu-mi mai amintesc cu privire la ce, şi-l însoţea cu următoarea scrisoare:

„Dragă Brănişteanu! Miile fiind probabil plecat, îţi trimit dumitale articolul în chestie. Te rog din suflet pe dumneata, sau pe Fagure, să faceţi corectură cu multă atenţie, într-un spanac aşa de mic cum e articolul de faţă, o greşeală de tipar e teribil de supărătoare. O fi asta o manie proprie, da' ce vrei, fiecare cu maniile lui. Compliment tuturor, îţi strâng mâna prieteneşte, al dumitale C. Dobrogeanu-Gherea".

Manie respectabilă, fiind pornită din conştiinciozitate literară.

În general şi în mai toate celelalte privinţe, Caragiale nu era meticulos. Dar în ceea ce priveşte modul în care se prezintă o operă literară, un produs a tot ce are omul mai scump, al gândirii, adică al

creierului, al sufletului şi al inimii, era intransigent, neiertător.

Gherea îi recomandase odată pe poetul Ştefan Toma, în care punea mari aşteptări, ca să-i citească versurile şi să-şi dea părerea asupra lor. Caragiale îl primi pe Toma, dar când acesta îi înmâna manuscrisele sale, scrise în fugă, cu neîngrijire, pe nişte hârtii oarecare, refuză să le primească şi se răsti la el: „Aşa-ţi prezinţi dumneata copiii sufletului dumitale? Nespălaţi, nepieptănaţi, neîngrijiţi? l-ai acasă, spală-i, piaptănă-i, îmbracă-i îngrijit şi pe urmă vino şi mi-i arată!”

Ceea ce Toma a şi făcut.

Dar Caragiale nu cerea în acest caz de la altul ceea ce singur nu făcea. Era o plăcere să vezi manuscrisul unei opere de a lui. El nu se slujea de secretari şi de copişti. Totul era scris cu mâna proprie, cu acea îndârjire care făcea ca manuscrisul lui cel mai neînsemnat, o carte poştală, o carte de vizită, să fie o operă de artă caligrafică, să fie citeţ, corect ortografiat, prevăzut cu cea mai exactă punctuaţie. La el hârtia pe care o folosea şi cerneala şi condeiul cu care scria erau o problemă. Le alegea şi le încerca cu grijă şi îngrijire, înainte de a se porni la scris. Fiind aşa de meticulos în ortografie, pe cât era de meticulos în caligrafie, se credea în drept să ceară de la lucrătorii tipografi o compoziţie perfectă şi să le impună nenumăratele sale îndreptări.

La Berlin, casa lui confortabilă era deschisă prietenilor şi cunoscuţilor. Am fost şi eu de mai multe ori oaspetele lui, dar îmi amintesc de câteva după-amiezi pe care le-am petrecut la el cu Gherea, care se întâmplase să fie cu mine în capitala Reichului, a celui de-al doilea al lui Wilhelm II, bineînţeles. A fost vorba de multe. Convorbirea sărea de la un subiect la altul şi noi savuram faconda cu care spiritul său vioi şi fantezia lui inepuizabilă le ataca şi le trata cu aceeaşi fermecătoare înţelegere. S-a vorbit de Goethe şi de Faust. Nu-l citise, dacă-l citise decât în traducerile franţuzeşti, insuficiente ca toate traducerile acestei nemuritoare şi monumentale opere, care nu poate fi gustată deplin decât în limba originală, în care trebuie gustată, rând cu rând, vers cu vers, fiecare fiind o formulare fericită a unei gândiri care cuprindea universul şi universalitatea unuia dintre acele genii omeneşti care se nasc la o mie de ani o dată.

Dar Caragiale a ştiut să facă reflexii asupra ei, să cerceteze intenţiile adânci ale autorului, să disece fantezia acestuia în scenele fantastice, ca şi în cele care frizează cel mai categoric naturalism, încât

te ţinea sub farmecul vorbirii sale ceasuri întregi şi parcă n-ar fi voit să termine niciodată.

La un moment dat Gherea, profitând de o pauză, l-a întrebat dacă mai scrie ceva. Caragiale se simţea întotdeauna vinovat când i se punea o asemenea întrebare. Fiind la Berlin, pe urma unei moşteniri ce făcuse, la adăpostul grijilor băneşti, el îşi trăia o viaţă tihnită, abundentă, de rentier, primind prieteni, frecventând câteodată un spectacol, necruţându-şi oboseala unei călătorii la Hamburg sau Leipzig, pentru a asculta un concert, rămânând dimineţile în pat, umblând foarte puţin pe jos, dar neproducând nimic, îi era vizibil ruşine de această trândăvie, dar se simţea perfect în ea. La întrebarea lui Gherea răspunse că e ocupat cu o lucrare, piesă sau nuvelă, nu a specificat, dar a scos dintr-un dulap pachete de hârtie albă velină, legate frumos cu panglici. M-am interesat după moartea lui ce au devenit. Mi s-a spus că erau imaculate, că niciun rând scris nu era pe ele. Cunoscând metoda de lucru a lui Caragiale şi modul lui de a fi, mi se pare sigur că a avut ferma intenţie să scrie pe această hârtie ceva, ce anume, poate că nu ştia nici el. Preparativele materiale erau făcute, în fiecare zi voia, probabil, să înceapă, dar amâna pentru a doua zi, pentru a nu-şi întrerupe dolcele farniente. Poate că boala, de care nu-i plăcea să se vorbească, îl rodea şi-l lipsea de energia necesară pentru a începe şi a persevera. Poate că-i lipsea imboldul pe care de atâtea ori l-a constituit pentru scrisul său, nevoia de (ilizibil) nervus rerum1. Fapt este că, înainte de a fi putut începe măcar oficierea ritualului, care a fost întotdeauna pentru dânsul producţia literară, moartea, care l-a vizitat tiptil peste noapte, a pus capăt acestei vieţi pe care el a trăit-o după gustul lui, cu puţină muncă şi cu multe plăceri din cele molcome, ferite de zgomot, cum i-au plăcut lui.

1 Bani (în latină, în original).

Uneori se pare că a simţit nevoia de a se juca cu literatura, în special cu poezia. La ultima vizită pe care am făcut-o cu Gherea la dânsul, veni vorba şi de poezia ce se producea în acea vreme, la noi şi nu numai la noi, poezie în care forma se lipsea de orice fond. Ne-a arătat şi citit o asemenea poezie făcută de dânsul, frumoasă, corectă, dar şi ea lipsită de sens în fond, care avea acelaşi sens dacă o citeai de sus în jos, sau de jos în sus, toată, şi fiecare strofă în parte, tot aşa.

În timpul acela Caragiale era, cum am spus, la adăpostul grijilor materiale băneşti. Câtă vreme avea, cheltuia fără socoteală; când era la

strâmtoare, trăgea o fugă până la Bucureşti şi găsea, în genere, o resursă. Dar au fost vremuri când trăgea greu pe dracul de coadă, când, ca şi Eminescu, ar fi putut spune – şi în altă formă şi spunea: „Nici nu ştii că de mult am pus poezia deoparte! Şi cu prostii de ziarist zilnica pâine câştig!"; când era redactor, reporter, corector şi când prindea o ocazie ca să se aranjeze a găsi ceva bani.

Era persecutat de gândul de a deveni om practic şi, în acele momente, noţiunea „practic" se confunda la el cu noţiunea „comerţ". Poate că exemplul prietenului său Gherea l-a împins să aleagă din comerţ cârciumăritul, birtăşia. Îşi zicea că un birt al lui Caragiale va atrage lume. Că lumea va voi să stea lângă el, cu el. Din ce consideraţiuni s-a oprit la această idee, rezultă din următoarea anecdotă autentică:

Aflând că marele Caragiale deschide restaurantul său în actuala stradă Blănari, în vechea prăvălie cu bolţi în faţă, căreia i se zicea „La Catacombe", un funcţionar din administraţia Adevărului, care avea să fie apoi cumnatul meu şi un cunoscut agent de publicaţie, s-a postat la uşa prăvăliei şi, cu răbdare, a aşteptat deschiderea ei ca să fie primul client şi să facă lui Caragiale safteaua. Când, în fine, veni momentul şi pătrunzând în restaurant, Caragiale îl văzu şi află care a fost intenţia acestui client. Drept mulţumire îi spuse: „Vezi tu, măi băiete, că tot am avut eu dreptate că m-am făcut birtaş? Dacă scoteam eu o carte nouă, stăteai tu la uşa librăriei s-o cumperi cel dintâi? Nu! Dar dacă am deschis un birt, uite că te-ai gândit la asta!"

Morala anecdotei e clară. Caragiale era convins că comerţul hrăneşte omul, dar cu literatură poţi să mori de foame.

Aşadar, întâiul birt Caragiale l-a deschis la Catacombe, înaintea lui ţinuse acest birt un alt „artist", un ţambalagiu, îi zicea Marin Buzatu, iar birtul îl vizitau cei care se delectau cu cântecele lui, căci era un „gurist", cum se spunea atunci, un „discuri", cum s-ar spune astăzi, cu adevărat extraordinar. Cânta în româneşte şi cânta şansonete franţuzeşti la modă. Fusese la expoziţia din Paris (1889) şi împreună cu Ciolac cântase la restaurantul pavilionului românesc, pe care l-a ţinut Iordache, cu mititeii lui şi grătarul lui imbatabil. Cu Ciolac, Marin Buzaâu fusese şi la Petersburg (azi Petrograd), unde cântase la Curtea Ţarului. De atunci, chefegiii din societatea înaltă, la jeunesse doree1 a vremii, pronunţându-i numele pe franţuzeşte îi ziceau Maren Buzato. Dar după o vogă iniţială, afacerea n-a mers

2 Literal: tineretul de aur, în înţelesul de: tineretul din lumea bună (în franceză, în original).

şi Maren Buzato s-a întors să cânte la Iordache până la miezul nopţii în „sala de cristal" şi după aceea la „șambru" 1.

Al doilea birt Caragiale l-a deschis, sub forma unei berării, în faţa Teatrului Naţional, în piaţa acestui teatru, pe strada Câmpineanu. Toată boema vremii, compusă din compozitori, ziarişti, poeţi, literaţi, actori şi politicieni ca Delavrancea, Titu Frumuşeanu, Coco Dumitrescu, care de multe ori făceau cerc în jurul patronului şi întindeau discuţiile până târziu noaptea. S-ar fi părut că negoţul sălta. Dar după câtva timp s-a văzut că nu. Şi cum era să salte când însuşi patronul devenea tot mai mult un client, nu numai în sensul că se arăta tot mai rar prin prăvălie, dar şi prin faptul că consuma tot ce era mai bun. „Icre negre avem azi?" – întreba el la bufet. Dacă răspunsul era afirmativ, urma incontestabil riposta: „Pune la o hârtie să le iau acasă, mai bine le mănânc eu, decât să se strice!"; că lua din casă fără socoteală e, dat fiind temperamentul său, de la sine înţeles. Nu este birtul lui? Nu erau banii lui? Literatul cu fire de boem rămânea şi în negoţ boem. El nu voia să înţeleagă ceea ce Gherea a înţeles, anume că comerţul e o muncă grea, că un birt nu poate merge dacă nu e supravegheat în fiecare clipă, dacă ochii stăpânului nu sunt mereu şi pretutindeni: la bucătărie, la pivniţă, la personal, la socoteli, etc., etc. Astfel s-a terminat şi cu al doilea birt al lui Caragiale, nu fără ca patronul să-şi fi vărsat umorul înţepător şi, adesea, sarcasmul rânitor, asupra clienţilor, când dispoziţia-i sufletească era întunecată.

1 De la franţuzescul chambre (cameră). Cu alte cuvinte, în cameră separată sau „separeu", cum se mai spunea.

Clienţii veneau în credinţa că vor râde şi, când colo, făceau zâmbre. Mai bine nu mai veneau.

Înapoi, deci, la condei. Dar pentru o lucrare sistematică nu a găsit decât prea puţin timp. Ca şi în trecut, se orienta, când avea nevoie de bani, spre acele scurte note, articole, foiletoane, în care cheltuia prisosul talentului său. Erau lucruri mărunte, nu produse ale unei cercetări artistice, dar ex ungue leonem1, şi în cea mai neînsemnată notiţă a lui descoperi, simţi urma straşnicei sale minţi, a hazului său care, fără ca el să se fi gândit vreodată să facă pe cenzorul sau pe moralistul, biciuia insuficienţele omenirii secolului nostru.

În acelaşi timp, căuta să facă bani din ce produsese altă dată,

reeditări de cărţi, republicări în cărţi de articole şi chiar notiţe apărute şi risipite în reviste şi ziare. Şi înainte de toate din teatrul său.

Da, teatrul a rămas marea slăbiciune a lui Caragiale. Fără ezitare se poate spune că tot ce a produs mai bun sunt operele sale teatrale. Cu toate că a tratat subiecte şi personagii care erau ale vremii sale, se poate afirma, şi experienţa a confirmat, că comediile sale au supravieţuit vremii lor şi că vor sfida secolele, ca şi cele ale unui Goldoni, Calderón, ale unui Lope de Vega. Nu importă haina în care personagiile lui se îmbracă, nici moravurile perimate pe care le întrupează, ele vor trăi, fiindcă nu sunt păpuşi, fiindcă sunt vii, fiindcă sunt oameni cu slăbiciuni, patimi, scăderi, care sunt din toate vremurile şi în toate împrejurările valabile.

Comparându-l pe Caragiale cu un Goldoni, cu un Calderón sau cu un Lope de Vega, unii vor spune

1 De la unghie se cunoaşte leul (în latină, în original).

că exagerez. Dar o fac în deplină convingere că în ce priveşte fondul uman sunt îndrituit a o face cu acel grăunte de înţelepciune cu care trebuie considerată orice comparaţie. Dar ea priveşte numai calitatea operei, nu şi cantitatea ei. Faţă cu rodnicia unui Calderón, Lope de Vega sau Goldoni, Caragiale, cu meticulozitatea şi trândăvia lui. rămâne mult în urma lor. Căci aceia au scos, într-adevăr, comediile din mânecă, scriind sute de piese, pe când Caragiale n-a trecut de patru comedii şi o dramă. Cauza acestei incapacităţi cantitative trebuie căutată şi în meticulozitatea, în greutatea gestaţiunii sale, în conştiinciozitatea lui artistică, dar şi în temperamentul lui, care era, cu toată verva, potolit, comod până la trândăvie, oriental – mi se pare cuvântul cel mai potrivit. Caragiale era român prin toată fiinţa lui, dar originea strămoşilor săi părea a duce spre Elada.

Când vorbeau de el, prietenii îi ziceau grecul. Delavrancea îi zicea aşa şi în faţă. Odată, cel puţin, i-a aruncat această vorbă. Căzuse în inel la Teatrul Naţional. Vine Caragiale din Berlin şi se întâlneşte cu Delavrancea la Vlahuţă, în apartamentul acestuia din casa Societăţii funcţionarilor publici, din Piaţa Victoriei. Pentru înţelegerea următorului dialog, trebuie să se ştie că un personaj din Irinel răbufnea cu exclamaţia: „Uff-aa!”. Caragiale, cu cunoscuta-i maliţiozitate, îl întrebă, deci, pe Delavrancea: „Ce se mai aude pe la Naţional?” „Nimic deosebit!”, răspunse Delavrancea, vădit jenat, fiindcă nu era greu să priceapă la ce se gândeşte Caragiale. Acesta, care se

plimba prin cameră, tăcu o clipă pentru ca apoi, trecându-şi mâna prin păr, să răsufle: „Uff-aa!” După care Delavrancea ripostă scurt: „Hai’s… grecule!” Dacă nu era chiar de origine greacă, poate că era albanez. Probabil că un strămoş al lui a venit în ţară din acea Macedonie, unde rasele se amestecă atât de mult. Cu oarecare fantezie, fizicul lui arăta insistent spre Orient, în fruntea primului volum al ediţiei operelor sale, pe care a îngrijit-o Paul Zarifopol şi pe care a publicat-o în 1930 „Cultura Naţională”, întemeiată de Aristide Blank, se găseşte o foarte caracteristică fotografie a lui Caragiale. îl vedem şezând pe jos, cu picioarele încrucişate à la turca, cu un fel de fes pe cap, cu o căutătură meditativă, într-o atitudine de parcă ar fi vrut şi el să spună: „Sunt un oriental!”

Dacă am lua în consideraţie această ascendenţă, multe trăsături ale caracterului său ar deveni explicabile. Chiar şi faptul că, dacă n-a ştiut să-şi administreze comerţul birtăşesc, şi-a administrat destul de bine comercializarea operei sale literare.

Trăind într-o vreme când banul era încă scump şi în deplina lui valoare, leul cât roata de car, sumele ce a încasat, adunate la un loc, apar destul de modeste, mai ales dacă ne punem pe terenul de acum, când nu se mai socoteşte decât cu miile, ce zic: cu sutele de mii, cu milioanele, ba cu miliardele. Dar, din perspectiva de atunci, el a scos maximul ce putea scoate.

Îmi amintesc de următorul incident comic şi oarecum caracteristic pentru dânsul. Caragiale se găsea iarăşi în conflict cu Teatrul Naţional. Asemenea conflicte se produceau ori de câte ori el era la strâmtoare de parale. Nu-i vorbă, însuşi teatrului i se întâmpla destul de des să fie la strâmtoare. În asemenea cazuri şi când nu putea să încaseze un avans, Caragiale interzicea să i se mai joace piesele.

Iată, însă, că tocmai într-o asemenea perioadă, vine la direcţia Teatrului Naţional cuconul Petrache Grădişteanu, om politic liberal, foarte vioi, foarte activ, avocat excelent, orator onorabil, iubitor de litere şi arte, ca şi de petreceri, şi pornit să aplice la Teatrul Naţional programul pentru care Ion C. Bacalbaşa, fratele lui Constantin şi al lui Anton C. Bacalbaşa, a luptat o viaţă întreagă: primatul repertoriului naţional. Era imaginabil un asemenea repertoriu fără piesele lui Caragiale? Grădişteanu se gândi deci să-l îmbuneze pe acesta şi, ştiind că Miile este prieten cu dânsul, recurse la intervenţia lui.

La prima întâlnire care a avut loc la Adevărul, Miile îi spuse lui

Caragiale:

— Ştii că a fost Petrache Grădişteanu la mine?

— Ei şi?

— Vrea să-ţi joace piesele!

— Să nu cuteze, că-l opresc cu jandarmii!

— Dar vezi că vrea să-ţi dea asupra tantiemelor un avans de cinci mii de lei.

— Aceasta schimbă socotelile! Dacă vine cu asemenea argumente, să le joace!…

Şi le-a jucat în montare nouă şi cu mare succes. Căci aceasta e marea calitate a operelor de valoare: ele rămân veşnic noi. Nu se învechesc niciodată şi, deşi descriu moravuri perimate, fiecare generaţie recunoaşte în ele profundul omenesc, care formează profundul temeliei lor şi miile de variaţii care se pot desfăşura deasupra lui.

Dintre toate dragostele lui Caragiale, teatrul a fost cea mai mare, cea asupra căreia n-a variat, şi la nimic nu era mai sensibil decât la o vorbă bună despre piesele lui sau despre un personagiu din aceste piese.

Comentând, în 1897, al treilea volum al Criticelor lui Gherea în Epoca, un ziar care era la cealaltă extremitate a concepţiilor şi părerilor lui Gherea, care a fost şi a rămas socialist toată viaţa, Caragiale scria: „Gherea e în adevăr un mare talent care mi-aruncă, cu articolele lui, multă lumină. Volumul lui din urmă, şi, mai ales, articolul despre Coşbuc mi-a dat o mare mulţumire intelectuală. Una poate şi mai mare mi-ar fi dat-o cele câteva rânduri privitoare la producţia mea literară. Gherea e singurul critic care se ocupă serios de aceste lucrări, cu mai multă bunăvoinţă poate decât ele ar merita. Se înţelege, ca om ce sunt, nu pot rămâne neatins de această onoare însemnată.

Când Belcot a apărut întâia dată în rolul lui Dandanache din Scrisoarea pierdută, Fagure, vorbind despre aceasta în Adevărul, Caragiale de la Berlin se arătă foarte mişcat şi bucuros că, în fine, „bietul meu Dandanache a găsit un interpret”. Şi adăuga: „De când îl caut eu pe acest interpret, fără a-l fi găsit!”

Într-adevăr, rolul lui Dandanache e episodic şi, totuşi, important, fiindcă apare la încheierea piesei şi e esenţial pentru rezolvarea tramei dramatice de reuşita căreia depinde, în genere, reuşita piesei însăşi.

De interpreţii tipurilor create de dânsul, Caragiale era nu numai interesat, dar profund ataşat. El îşi iubea creaţiunile şi, conştiincios cum era, se temea că realizarea lor pe scenă să nu le stâlcească, să nu le deformeze. Când, însă, reuşea să-l mulţumească era mişcat până în adâncul sufletului. Toată puterea lui de emotivitate se trezea, întreaga lui făptură era zguduită şi lacrămi îi curgeau din ochi.

Cine a putut sau poate citi articolul lui despre Brezeanu fără a fi răscolit în adâncurile sale. Se juca Scrisoarea pierdută.

„Cu cerbicea încovoiată – scria el – şedeam în fundul unei loji, gândind la acum vreo cincisprezece ani. Melancolia îmi apucase capul bine cu amândouă mâinile şi-mi lingea rar şi apăsat fruntea şi ochii, cum linge felina obrazul prăzii pe care o ţine supusă în gheare, rătăcind cu privirea până în fundul luminii ochilor. Să mai mă apăr? Degeaba! Am închis pleoapele, acoperindu-le cu stânga, şi, ameţit în întuneric de tortură, am oftat din adâncul inimii… Am simţit – lucru ce nu mi se întâmplă foarte des – că ochii meu sunt uzi: erau lacrimile melancoliei". Şi pe când urmăreşte cu toate simţurile sale cele ce se petreceau pe scenă, revede în lojă, alături de dânsul, pe Mateescu, predecesorul lui Brezeanu, în rolul Cetăţeanului turmentat, trăind scena, când, în fine, acesta ştie cu cine trebuie să voteze şi când Brezeanu, adică cetăţeanul triumfător, pleacă în fugă la vot" – aici dau iarăşi cuvântul lui Caragiale: „Mateescu s-a ridicat în picioare şi a început să aplaude frenetic. L-am văzut numai: palmele nu-i sunau… apoi s-a întors cu faţa radioasă către mine şi l-am auzit distinct şoptindu-mi: «Ah, ce frumos!» în zgomotul aplauzelor, cortina s-a lăsat, lumina aproape moartă a candelelor electrice a reînviat! Mateescu plecase de lângă mine – se dusese la locul său… Am alergat pe scenă. L-am îmbrăţişat pe Brezfcanu cu căldura cu care eram capabil acum atâţia ani, aşa de cald că, o clipă, n-am putut şti cine s-a lipit de pieptul meu – el ori Mateescu".

Şi Caragiale încheie această scenă mai mult ca orice caracteristică pentru dânsul ca om şi caracter, cu următoarele cuvinte adresate lui Mateescu:

„Fii fericit şi vesel acolo unde-i fi, iubite prieten dispărut! Cetăţeanul turmentat tot trăieşte, e sănătos şi bine şi mă însărcinează să-ţi spun că, d-aici, de departe, te salută graţios!"

Acum sunt toţi trei la un pahar de… ambrozie, departe, acolo unde credem şi dorim să fim odată cu toţii, dezbrăcaţi de relele vieţii

pământeşti: Caragiale, Mateescu şi Brezeanu. Numai Cetăţeanul turmentat tot trăieşte, e sănătos şi bine şi-i salută graţios, cum îi salutăm şi noi, cei ce vom veni odată spre dânşii…

A existat, deci, şi un Caragiale duios şi ar fi absolut greşit ca să-l socotim ca pe un cinic, care-şi bate joc de tot şi de toate. El n-a avut păreri absolute şi cred că n-a avut nici convingeri doctrinare neclintite. De aceea n-a aparţinut niciodată vreunei şcoli sau partid. Dacă a aparţinut mai întâi Junimii, apoi numai pentru că se adunaseră acolo atâtea talente, pentru că se aprecia acolo o glumă bună mai mult decât un discurs filosofic, deşi erau acolo mai mulţi filosofi decât erau cunoscuţi în totul în România şi simţea o afinitate cu membrii Junimii care se trăgeau, în cea mi mare parte, din boierimea aceasta a noastră, care, tot simţindu-se o clasă privilegiată, era, totuşi, atât de înaintată, încât a fost şi a rămas cea mai aprigă apărătoare şi susţinătoare a principiilor şi ideilor liberale şi, în primul rând, al libertăţii cuvântului scris şi vorbit.

Aceasta deşi junimiştii se opuneau cu hotărâre Partidului Liberal, care cultiva atunci acea frazeologie şi opoziţie liberală care a furnizat lui Caragiale partea cea mai importantă a subiectelor pieselor sale şi cele mai multe pretexte ale satirei şi ironiei sale.

Dar cu tot primatul acordat de Junimea şi de Caragiale hazului şi glumei, râsului, mai ales râsului care distinge pe om dintre toate vietăţile, în fond această predispoziţie şi capacitate umoristică acoperea o profundă seriozitate. Astfel, Caragiale râdea de acele fenomene sociale pe care le alegea ca subiect, pentru că, după faimoasa vorbă a lui Figaro, îi era ruşine să plângă. De aceea opera lui a şi contribuit la îndepărtarea neajunsurilor comico-tragice pe care le biciuia râzând. Sunt convins că dacă toată ridicola frazeologie a paşoptiştilor a dispărut, dacă lupta politică a luat forme mai decente şi literatura politică s-a purificat şi a devenit mai serioasă, Caragiale, prin scrisul său, prin satira sa, a contribuit, biciuind moravurile, mai exact morala, cu mult la aceasta.

Pasiune politică, şi mai ales pentru lupta politică, prietenul Caragiale n-a avut. Om de partid n-a fost niciodată. Gândirea lui cumpănită excludea cu desăvârşire fanatismul. A avut prieteni buni în toate partidele de la noi. În cel conservator, pe aproape toţi junimiştii; la liberali pe Delavrancea, pe Titu Frumuşeanu şi încă pe mulţi alţii. La socialişti pe Gherea, pe Miile şi pe foarte mulţi alţii. Politicienii

partidelor burgheze se simţeau de multe ori vizaţi de spiritul lui caustic şi, când se întâlneau cu dânsul, erau întotdeauna ţinta glumelor sale usturătoare. Ca şi Toni Bacalbaşa şi, cred, ca toţi înzestraţii cu darul umorului, Caragiale nu se putea reţine când avea un spirit de lansat, şi o făcea fără a se da înapoi, nici la gândul că ar putea să-şi piardă vreun prieten, sau să-şi facă din cel vizat un duşman. Cei pe care el îi lovea se împărţeau în două categorii: unii, inteligenţi, înţelegători şi ei înşişi oameni de spirit, râdeau cu poftă şi ripostând dacă verva îi ajuta, rămâneau prietenii lui. Ceilalţi râdeau şi ei făcând zâmbre, dar prindeau ură contra maestrului şi, dacă nu-i făceau sau nu-i puteau face de-a dreptul rău, apoi răbufneau cel puţin, negându-i orice seriozitate, referindu-se la slăbiciunea lui pentru divinul alcool şi, ocolindu-l, dacă el îi lăsa să scape.

O singură dată s-ar fi putut părea că maestrul s-a înrolat într-un partid, şi anume în Partidul Conservator Democrat, pe care îl întemeiase Take Ionescu, după ce se rupsese de Partidul Conservator. Caragiale a participat la numeroase întruniri publice de propagandă ale noului partid, luase cuvântul în ele cu mult succes şi adunase un public numeros pe care-l atrăgea faima lui literară şi de om cu haz.

Ce l-a făcut să ia această atitudine? Poate revolta că un om de talent ca Take Ionescu a fost silit să părăsească un partid pe care-l ilustrase! Poate anume afinităţi sufleteşti şi de temperament cu Take. Într-adevăr, marea slăbiciune a lui Caragiale de a sta la taifas era şi slăbiciunea lui Take. Cu unul şi cu altul convorbirea devenea repede un monolog în care interlocutorul, comeseanul, era repede redus la tăcere şi tăcea cu plăcere pentru plăcerea indicibilă de a-i asculta.

În această asemănare era o deosebire. Caragiale, pentru a da o şuetă, avea nevoie de un pahar de vin; Take Ionescu însă de o ceaşcă de ceai de muşeţel. Amândoi nu se mulţumeau cu o unitate din lichidul favorit, ci absorbeau mai multe, multe chiar…

Destul şi ori din ce cauză va fi fost, Caragiale s-a înrolat în partidul takist şi, la începuturile acestuia, era, alături de Take, vedetă în turneele de propagandă prin provincie.

Nu e exclus, ba chiar e probabil, că nici el însuşi nu se lua în serios în acest rol, de care totuşi s-a achitat cu regularitate, seriozitate şi, natural, cu mult talent, deci cu mult succes. Nu încape, însă, îndoială că se privea şi pe sine cu hazul cu care privise atâtea tipuri de politicieni care îi serviseră, în trecut, de model şi cum spera de

asemenea că aveau să-i mai servească şi în viitor. Căci până la sfârşitul vieţii s-a purtat cu gândul să mai scrie o comedie politică, dar cu intenţia a rămas. Dar în tot cazul, noul şi ultimul lui rol nu-i mergea, cum se spune în teatru, cum arată şi următoarea anecdotă. Pe când într-unul din turneele de propagandă pentru Partidul Conservator Democrat cobora din tren pe peronul gării Paşcani, se întâlni cu un prieten care-l întrebă:

— Ce faci tu aici, Caragiale?

Dar Caragiale, prompt la răspuns, îi strigă:

— Umblu cu trupa!

Răspunsul acesta a făcut atunci turul Capitalei şi probabil al ţării. Poate că el a fost mai mult decât o simplă butadă, fără înţeles mai adânc. Poate el trăda situaţia psihică a lui Caragiale faţă cu rolul ce juca în acel moment. Actorul, mi-a spus el, trebuie să-şi trăiască rolul conştiincios când joacă, dar niciun moment nu trebuie să uite că-l joacă numai, nu trebuie să piardă controlul asupra jocului său. Tot timpul trebuie să-şi controleze fiecare gest, fiecare mişcare a sa, niciun moment nu trebuie să se abată de la indicaţiile regizorului, pe unde intră, pe unde iese (în dreapta sau în stânga), unde stă, pe primul plan sau în fundul scenei, în dreapta sau în stânga partenerului căruia trebuie să-i menajeze replicile, să-i înlesnească jocul, în fine tot timpul trebuie să nu uite că e numai o roată, oricât de însemnată ar fi sau o rotiţă în caz de rol episodic, iar meritele colegilor trebuie să-i fie tot atât de însemnate ca propriul lui succes, fiindcă altfel poate compromite însăşi piesa, însăşi succesul autorului, şi el tot atât de indispensabil ca şi talentul, priceperea sa, ca şi existenţa partenerilor de pe scenă şi a publicului din sală.

Conştiincios în tot ce întreprindea, dacă se hotăra să întreprindă, dacă realiza hotărârea şi se prezenta marelui judecător, publicului, Caragiale era, desigur, sincer când apărea la tribună. Dacă credea, dacă cunoştea programul noului partid, e greu de spus. Mai ales că este greu de spus dacă însuşi Take credea în noul său partid şi în ideile pe care le imputa. Căci cred că pot afirma că, cel puţin când a fondat partidul său, Take Ionescu n-a fost democrat, nici n-a crezut în virtutea ideilor democratice. Mai târziu, în timpul războiului mondial, cu intuiţia omului politic înnăscut, el a ştiut şi crezut, că o nouă lume începe, că după această groaznică încăierare – nu putea prevede că, după douăzeci de ani, alta mai groaznică se va produce – lumea nu va

mai putea reveni la ce a fost, democraţia se va impune şi a cerut sincer împroprietărirea şi votul universal, dar atunci, la începutul partidului său, el nu era democrat, nu credea în virtuţile democraţiei, slăbiciunea lui mergea spre Partidul Conservator, pe care-l iubea, de care se simţea legat, de care-l lega amintirea lui Lascăr Catargiu, de care-l lega amintirea debuturilor sale politice. Fiu de negustor, el se îndreptase întâi spre Partidul Liberal. Dar acolo exista deja o protipendadă, o castă privilegiată, drumul în sus era complet barat celor noi şi talentul nu şi-l putea deschide decât printr-o disciplină oarbă, printr-o disciplină de fier, printr-o impunere necondiţionată faţă de şefi. S-a desprins, deci, Take de acea „tagmă" călugărească ce era atunci după spusa lui Nicolae Fleva, Partidul Liberal, şi a răspuns chemării lui Lascăr Catargiu, acest adevărat boier moldovean, fără mare cultură, fără pretenţii de cultură, care avea însă acel simţ înnăscut de conducător, partea ereditară a boierimii noastre. Catargiu, căruia i se zicea vulpoi bătrân, a mirosit că Take ar fi o mare achiziţie pentru partidul său care, în mod fatal, trebuia să piardă tot mai mult terenul de sub picioare, şi l-a primit cu braţele deschise, bombardându-l de-a dreptul ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice.

Take n-a făcut atunci niciun sacrificiu de convingeri, fiindcă n-a fost nici liberal, nici democrat. Fondul convingerilor lui a fost conservator şi locui lui ar fi fost mai potrivit şi mai firesc alături de junimişti, şi încă la aripa dreaptă a acestora. Căci persecuţiile ce a practicat, ca ministru al Instrucţiunii contra socialiştilor vor rămâne un punct negru ai carierei sale, ca şi discriminarea evreilor de la gratuitatea învăţământului şi de la obligativitatea acestuia. Un om bun, însă, a fost Take tot timpul. Dar un democrat pe vremea aceea şi până la războiul mondial (1914 – 1918) n-a fost, ci a rămas un călduros conservator şi relativ mult după fondarea partidului său. La observaţia mea că poate tot se va împăca cu Partidul Conservator, mi-a răspuns:

— Conservatorii nici nu ştiu ce partizan au în casa mea. Pe nevastă-mea! Ea, englezoaica, nu-şi poate imagina un Partid Conservator fără şi un Partid Conservator-Democrat. Un asemenea partid îi apare ei, oricum, ca o contradicţie în adjecto. Şi eu mai că sunt de părerea ei, aşa că vezi…

Dar să revin la Caragiale. Oricât e cu neputinţă ca un om de seamă ca dânsul să nu fi cugetat la problemele politice şi sociale, fapt este că nu şi-a croit o concepţie solidă, că nu s-a fixat asupra vreunui

program. Ce a spus odată despre atitudinea sa faţă de literatură se aplică şi atitudinii sale în politică. „Eu nu sunt în stare – a spus el odată – să am vreo părere sau să împărtăşesc una pe de-a-ntregul. Pentru mine (toate) părerile sunt egal de legitime, egal de întemeiate şi, prin urmare, egal de respectabile. Niciuna, însă, nu poate să facă pentru mine lege, căci în lumea aceasta care-mi dă numai înfăţişări, ar trebui să fiu din cale-afară laş, mărturisindu-mi că nu pot avea eu însumi o părere statornică, să mă înjug la părerea altuia, pentru că el a avut bravura să ne-o strige la ureche cu un ton mai mult sau mai puţin răstit".

Caragiale, şi aceasta puteau s-o mărturisească toţi câţi l-au cunoscut, nu recunoştea decât o singură autoritate: pe Caragiale. Nu avea pretenţia că-i infailibil, nu pretindea să impună părerile sale altora. Era măgulit dacă un om, dar un om. nu oricare om, le accepta, nu se supăra dacă nu le accepta, dar putea deveni foc, dacă cineva căuta să-l convingă cu puterea plămânilor. „Orice idee, părere sau sistem-a spus el – pentru mine e absolut, în sensul cel mai absolut, indiferentă. Nu o pot nici preţui, nici dispreţui, nici primi, nici respinge, nici aplauda, nici şuiera. O idee, părere sau sistemă, ori va trece pe dinaintea mea, ori va trece pe dinaintea unui par de telegraf, aceeaşi urmă ar putea lăsa. Ce poate să aibă valoare şi preţ pentru mine este talentul, puterea cu care această idee, părere sau sistemă, cu desăvârşire nule prin ele însele, se pot susţine şi manifesta faţă cu posibila mea iritare intelectuală".

Aplicând aceste mărturisiri prezenţei lui Caragiale în partidul takist, ne putem lămuri asupra ei. Programul partidului lui nu-l interesa; îl interesa şi l-a atras talentul, personalitatea lui Take Ionescu. Dacă acesta a atras vreun propagandist, vreun membru de seamă în Partidul Conservator-Democrat, căruia repede nu i s-a mai spus decât: takist, apoi acela a fost Caragiale. Cum am mai spus, în Take, în fermecătorul său dar de vorbire, nu numai retoric, ci mai ales de causerie, Caragiale a găsit şi vedea o fire înrudită.

Nici Take nu s-a agăţat de program. El s-a condus de inspiraţii momentane, de inteligenţa lui formidabilă şi nerostită vreunei sisteme şi el a apreciat talentul mai mult decât orice, decât chiar caracterul. De aici au decurs multe din cusururile – ce cu dreptate i s-au imputat, de aici şi judecăţile nedrepte pe care adversarii, şi chiar unii aşa-zişi prieteni, le-au pronunţat asupra lui.

În fond, Caragiale, de altfel ca şi Take, a fost un suflet bun, incapabil să rănească un om, afară doar în focul improvizaţiei. Victimele ce au făcut şi Caragiale şi Take au fost, sau singure vinovate de soarta lor, sau surcelele ce cad când oamenii de talent taie lemne cu care încălzesc opera lor, sau care sunt necesare întreţinerii focului ce arde cu ei în adâncimea gândirii, a sufletului lor. Încolo, atât Caragiale, cât şi Take ştiau să fie buni, inimoşi şi chiar să ierte pe acei ce le greşise.

Caragiale era sever şi deloc blând. El nu practica morala creştină în extremităţile ei, nu întorcea obrazul celălalt, când îl lovea cineva, căci era capabil să întoarcă dosul unui inconştient şi, mai ales, unui prost care lipsea de la respectul datorat inteligenţei şi talentului său, cum spunea el, omului însemnat de Dumnezeu cu darul artei. Dar Caragiale ştia să fie generos, ştia şi ce este mila. El ştia, mai presus de toate, să fie bun prieten al prietenilor săi.

Ce legat era de Ronetti Roman! Era greu să spui ce-l atrăsese mai mult spre acesta: omul fin ce era autorul lui Manasse, sau talentul pe care-l arătase în această dramă, fără îndoială una din cele mai bune pe care le cunoaşte până azi literatura română. Mult timp ea fusese jucată numai pe scene de a doua şi a treia mână – răposatul Cinjă şi-a câştigat cu reprezentarea ei un merit însemnat faţă de teatrul român şi a realizat o creaţie dramatică remarcabilă care a rămas tipică, clasică – abia Caragiale însă s-a străduit, a pus toată marea lui autoritate în joc pentru ca prima noastră scenă, cea a Naţionalului din Bucureşti, să adauge repertoriului ei pe Manasse.

Odată cu aceasta, Nottara în Manasse şi Tonceanu în Zeilig Şor, au adăugat bogatei lor galerii de creaţii două figuri de neuitat care, în special în cazul lui Tonceanu, au (ilizibil) în aşa fel asupra tehnicii sale, încât multă lume susţinea că, de atunci încolo, de sub orice rol juca, răzbea bietul Zeilig, cum de obicei răzbeşte de sub orice rol omul care-l interpretează pentru cei care îl cunosc pe actor din viaţa sa de toate zilele.

Prietenia lui Caragiale pentru Ronetti Roman a fost mişcătoare, duioasă. De piesa lui s-a ocupat ca şi de ale lui; aş putea spune: mai mult decât de ale lui. Iar când „bunul lui prieten" a murit şi mă aflam la Berlin, m-a înştiinţat numaidecât prin acel bilet pe care l-am reprodus în Adevărul Literar, în facsimile, şi al cărui original mi s-a pierdut probabil prin redacţie. L-am văzut, bineînţeles, în aceeaşi zi. Era

descompus de durere. Şi-am văzut scrisă pe fruntea lui că prietenia nu e, totuşi, o iluzie deşartă.

De altfel, un talent ca cel al lui Caragiale, un om ca dânsul nu se măsoară cu măsura comună. El n-a fost democrat şi n-a fost socialist, dar a avut, dacă voiţi, o instinctivă pricepere pentru problemele sociale şi pentru dreptate, ca factor al omeniei. Opera lui 1907 va rămâne un document al intenţiunilor sale sociale şi al dragostei sale pentru pătura ţărănească, iar Gherea a arătat câtă omenie, câtă compătimire pentru cei mici şi pentru soarta lor se ascund sub ridicolul care prezintă multe din personagiile sale. Caragiale a spus odată că Gherea l-a invitat să vadă aceasta, dar că el nu a făcut nimic intenţionat, ci sub imboldul intuiţiei sale artistice, ceea ce ar fi o strălucită ilustrare a teoriei lui Maiorescu despre impresionabilitatea în artă. Dar chiar tocmai aşa n-a fost. El ştia bine ce voia să reprezinte prin tipurile sale, şi când atribuia fondul lor uman interpreţilor săi, aprobându-i, aceasta nu-i decât manifestarea satisfacţiei artistului că se vede înţeles. Vorbind de Brezeanu ca interpret al pieselor sale, el insista mai mult asupra cetăţeanului turmentat că sub farmecul artei neuitatului actor „tipul revoltător de trivial" al Cetăţeanului turmentat încetează a mai fi un tip real înjosit, ci se ridică şi ia proporţiile largi şi demne ale unui tip abstract: simbolul unui popor întreg.

Aceasta-i cheia operei comice a lui Caragiale. În Scrisoarea pierdută, tipul „revoltător de trivial" al Cetăţeanului turmentat rămâne, cum a arătat şi Gherea, singurul om cinstit, singurul om cumsecade între toţi acei slujbaşi şi politicieni care reprezintă comedia vieţii noastre publice din vremea aceea. Da, da, Cetăţeanul turmentat, cum îl juca Brezeanu, pe care Caragiale îl aproba, deoarece-i reda bine intenţiile, reprezenta poporul român „aici îmbrăţişat, aici îmbrâncit, când curtenit, când batjocorit, rând pe rând aplaudat, huiduit, ridicat în braţe, tăvălit prin noroi, pupat, bătut, îmbătat şi mistificat, mâhnit, dar tot glumeţ, beat, dar tot cu minte, vicios, dar cinstit, supărându-se o clipă, pricepând tulbure, dar şi limpede ce se face cu dânsul". „Iar când la urmă Cetăţeanul turmentat, dar cinstit, care deţinea scrisoarea cu pricina pe care ceilalţi o speculează – şi-ar plăti-o bine – o remite gratuit «adrisantului», închină pentru «cucoana Joiţica, damă bună»".

Caragiale găseşte că Brezeanu, nu el, autorul, „expune un fel de pecete morală pe o poemă, poate condamnabilă, pe o operă intelectuală de o moralitate cu drept cuvânt atât de contestată". Şi

Caragiale, subliniind efectul moral al operei sale proclamată de unii imorală şi atribuind lui Brezeanu succesul obţinut de ea, încheie, dimpotrivă, spunând că: „După toastul lui Brezeanu (de fapt al Cetăţeanului turmentat, niciun om de inimă nu poate ieşi din teatru fără a se împăca cu beţivul înjosit de cârciumă – două creaturi greşite, rătăcite, vinovate, Dumnezeu ştie din ce pricini, dar bune – zică ce le place ipocriţii – cu siguranţă bune".

Iată, deci, trasă şi de la Caragiale însuşi morala pieselor sale, că poporul nostru este mai bun decât acea pătură care se crede superioară, fiindcă îl poate învăţa şi stăpâni şi care este, de fapt, din punct de vedere moral, mult inferioară lui. Să judece istoria dacă astăzi lucrurile s-au schimbat mult în aşa-zisa noastră politică. Numai că, pe atunci, burghezia se referea la „Aurora cioclopedică" şi azi se referă la Hitler şi la crucea încârligată. Şi articolele sale au compromis această frazeologie, contribuind la progresul formelor luptei politice la noi; cum prin Direcţia nouă Maiorescu a determinat dispariţia vorbelor goale de sens din literatura noastră, a trebuit un doctor mult mai mare, războiul şi tot ce a precedat şi i-a urmat, pentru a duce la absurd şi a înlătura toată frazeologia nazistă, toate aspiraţiile spre dictatură care vor fi costat România jertfe de sânge şi ruine, cum n-a mai cunoscut şi n-a văzut în zbuciumata-i istorie.

Caragiale şi Maiorescu au acţionat sub ocrotirea libertăţii; nazismul şi fascismul, care s-au infiltrat la noi, sub imperiul opresiunii, au trebuit să ducă la explozia proporţională cu răul, cu crimele, cu imoralitatea pe care le-au cultivat şi practicat.

Ce ar fi făcut un Caragiale, un Carp în această întunecată perioadă? Cum de nu s-a găsit un om drept, un om de seamă, un caracter care să se fi opus, fie şi cu riscuri, nedreptăţilor, grozăviilor ce s-au petrecut? Aceasta va rămâne marea ruşine a omenirii noastre. Şi vom avea mare noroc, dacă vom scăpa din această catastrofa, căci Sodoma a fost rasă de pe suprafaţa pământului, fiindcă în ea nu s-a găsit nici un singur drept.

Două probleme mari au jucat un rol precumpănitor în luptele politice de la noi: cea agrară – ţărănească şi problema evreiască. Metodele politice au fost mai mult sau mai puţin oneste, după vreme şi după oameni. Ipocrizia, şiretenia, aviditatea, corupţia – Caragiale le-a biciuit, le-a condamnat cu zeflemeaua (ilizibil) pe toate. Machiavelicurile au găsit într-însul pe cel mai necruţător biciuitor şi nu

puţin a contribuit el, ridiculizându-le, la ameliorarea, uneori şi la dispariţia lor.

Caragiale n-a aparţinut nici unui partid. Cu ochii lui deschişi, cu mintea lui lucidă, cu intuiţia lui sigură, el a stat deasupra lor, a dezvăluit şarlatanească lor tactică, a arătat luminos abuzul ce făceau de naivitatea, de buna credinţă, de sinceritatea acestui popor care credea în balivernele lor, fiindcă simţea nevoia de pământ, de libertate, de dreptate, de o dreaptă remunerare a muncii sale.

E interesant că, dacă prima împroprietărire a trebuit să se facă printr-o lovitură de stat, acea a lui Cuza şi Kogălniceanu, în care chiar şi liberalii, coreligionarii lor politici, s-au găsit în lagărul potrivnic lor, a doua reformă agrară, mai importantă, a făcut-o boierul conservator Petre Carp, pe când a treia, tot atât de importantă ca şi întâia, a făcut-o războiul, care a silit pe politicieni să dea ţărănimii, pe care o purtaseră timp de decenii cu acadeaua, măcar o parte din ce-i făgăduiseră prin lozincile pe care, în timpul neutralităţii din 1914 – 1916, le aruncase Take Ionescu care, cu uimitoarea sa intuiţie politică, înţelesese că nici la dezlănţuirea războiului, nici la fericita lui terminare, nu se putea ajunge fără a se realiza marea speranţă a ţărănimii. Speranţa acesta a fost îndeajuns de speculată şi e caracteristic că, de câte ori zguduiri grave s-au produs, ea a fost lozinca aşa în 1907: lotul şi votul şi, în subsidiar, evident ca supapă de siguranţă: antisemitismul.

În genere, când acesta îşi îndeplinea scopul, votul şi lotul erau date în lături, căci mereu antisemitismul a fost deviza pentru acele tendinţe şi aspiraţii ale poporului care erau incomode păturilor conducătoare, reprezentate prin politicienii ajunşi prin şireteniile lor sau prin modul îndeajuns de cunoscut al falsificării alegerilor.

Propaganda şi aţâţarea antisemită au găsit întotdeauna la noi, ba chiar şi aiurea, cum se vede acum, un teren favorabil. De secole, evreii au fost ţinta tuturor conducătorilor de state de câte ori au avut nevoie să abată gândul celor pe care voiau să-i menţină sub jugul intereselor lor, de la ideile şi aspiraţiile lor naturale.

La început, antisemitismul a fost determinat şi călăuzit de motive pur religioase. Evreii, cei din care, după profeţie, Mesia trebuia să răsară, contestaseră mesianismul lui Hristos. Ei mărturiseau pe Dumnezeul unic şi abstract pe care propriu-zis nimeni nu l-a văzut, după care nu se poate face nicio reprezentare plastică şi negau trinitatea. Mesia şi icoana erau pentru ei un vestigiu al idolatriei.

Fanaticii religiei creştine, ai religiei mesianice, cum îi ziceau unii mari teologi, simţeau atitudinea negativă a evreilor ca piedică pentru biruinţa creştinismului, ca o sabotare a credinţei lor. Persecutarea lor apărea fanaticilor tot mai mult ca o operă agreabilă lui Dumnezeu.

Din persecuţii face parte, în cele din urmă, şi exterminarea, auto-da-fe-ul, cum spune însuşi cuvântul acesta, ca o acţiune a credinţei, în numele religiei celui care predica mila şi iertarea, s-a predicat ură şi brutalitate. Pentru aţâţarea urii se utilizau tot felul de superstiţii şi prejudecăţi luate din vremea păgânismului şi care fuseseră, la început, cheia creştinismului şi a creştinilor. Persecuţia şi aţâţarea practicate, mai întâi, în folosul religiei, au devenit tot mai mult arme pentru realizarea unor utilităţi politice şi economice. Setea de dominaţie, setea de înavuţire, au apărut tot mai mult la baza antisemitismului. Formele în care s-au produs şi se produc au putut să varieze după vremuri. Fondul a rămas acelaşi şi s-au insinuat în subconştientul oamenilor, în ciuda omeniei care intrase tot mai mult în conştiinţa lor. Degenerarea antisemitismului în brutalităţi fizice a fost pretutindeni, şi mai ales la noi, o specialitate a oraşelor. La sate pătrundea mult mai greu, fiindcă ţăranul, în cercul restrâns al spaţiului său vital, vedea prea bine cine-l înşală şi cine-l exploatează şi mai vedea că evreii care locuiesc cu ei sunt şi ei nişte bieţi oameni necăjiţi, exploataţi şi oropsiţi, ca şi dânsul.

La oraşe era, într-o anume măsură, altfel; aici intervine concurenţa, în toate domeniile, viaţa mai bună pe care o duc unii evrei, dar nu toţi, cum pare unora, invidia ce trezesc, cu toate că, rareori, standardul lor de viaţă aparent corespunde vieţii lor reale. Căci e drept că simt un fel de nevoie de a se arăta, că suferă de un exhibiţionism, poate consecinţă a parvenitismului; poate din nevoia instinctivă de a gusta intens viaţa între două perioade de persecuţii, care îi aruncă iar şi iar în mizeria ghetoului, dacă nu în cel fizic, atunci în cel mult mai dureros, al ghetoului moral. Decurge din aceasta subconştienţa unui complex de inferioritate, care, de cele mai deseori nu e justificat, dar pe care-l explică persecuţiile pe care neamul lui Israel le îndură de milenii, fără a le putea opune altă armă, decât tocmai dârzenia credinţelor morale şi a superiorităţii acestora, care trebuie să sfârşească prin a se impune şi a aduce omenirii acea dreptate şi omenie, a cărei existenţă este condiţia indispensabilă a ieşirii lor din ghetoul care rămâne semnul că lumea n-a atins încă acel grad de

elevaţiune care să scoată progresul civilizaţiei din faşă sa materială.

Am avut, nu odată, ocazia să vorbesc cu Caragiale despre chestia evreiască şi să constat că eram de acord asupra acestui mod de a o privi. Căci Caragiale nu era, nu putea fi antisemit. El repeta vechea vorbă că antisemitismul este socialismul proştilor. Iar un om deştept, un om bun, nu poate fi antisemit, (ilizibil).

Astfel, Caragiale s-a simţit şi a fost apărat de el. Antisemitism a fost în mai toate ţările, dar o atât de mare răspândire cum a avut la noi, în cercurile noastre intelectuale, care mai toate erau şi politice, n-a avut în altă parte, nici chiar în Rusia ţaristă, bineînţeles dacă comparăm întinderea ţărilor şi numărul populaţiilor lor. Tineretul care a venit din Franţa cu marile idei ale revoluţiei, care a supt cunoştinţele sale şi filosofia sa de la cugetătorii liberali, de la un Jules Michelet, de la un Edgar Quinet, întorşi în ţară au practicat antisemitismul sub formele cele mai urâte şi mai meschine, însăşi Junimea din Iaşi, care a avut în sânul şi în fruntea ei pe un Titu Maiorescu, pe un Petre Carp, pe un George Panu, care au fost partizani adânc convinşi şi practicanţi ai toleranţei, a văzut majoritatea membrilor ei manifestând antisemitismul. Un filosof ca Vasile Conta a fost antisemit, poeţi ca Vasile Alecsandri şi Mihail Eminescu au fost antisemiţi. Despre antisemitismul lui Conta şi cel mai răsunător succes oratoric antisemit al lui, Carp a pronunţat un verdict nimicitor.

„Conta? – a spus el lui Panu – Conta a adunat tot glodul care s-a debitat conta evreilor, a făcut din el un mare cocoloş şi l-a aruncat în capul Camerei. Iată discursul lui Conta".

Antisemitismul lui Eminescu s-a manifestat aproape numai în producţia sa ziaristică, mediocră şi chiar submediocră, cu toate că A.C. Cuza şi-a permis s-o pună pe deasupra operei sale poetice, în poeziile sale, de o înaltă inspiraţie poetică, şi în cele de o superioară gândire nu se găseşte nici măcar o aluzie antisemită. Grecii şi bulgarii apar uneori condamnaţi, evreii niciodată. Iar Alecsandri, deşi antisemit, de câte ori a vrut să livreze pe evrei pradă batjocurii, vindictei publice, ca în Herşcu Boccegiu şi în Lipitorile satelor n-a reuşit decât să trezească, la orice om de inimă şi cu judecată, mila şi chiar simpatia pentru ei.

Caragiale, însă, n-a dat în păcatul antisemit. El, care şi-a bătut joc cu atâta haz temeinic de atâtea tipuri, s-a ferit de subiectul ieftin şi la îndemâna oricui ce era ovreiul. Şi unde a evocat tipul unui evreu a făcut-o cu o înţelegere umană, care singură, aşa cel puţin cred eu,

consacră şi justifică talentul. Leiba Zibal, oarecum prototipul evreilor, intimidat, hărţuit, iubitor de copii, bun părinte de familie, chinuit de mic copil, înjurat şi umilit de oricine voia, nu a provocat la dânsul nici cea mai mică interpretare umoristică. E una din puţinele lucrări ale lui Caragiale pe care, citind-o, nu vei putea schiţa un zâmbet, dar, dacă eşti simţitor, te vei pomeni cu o lacrimă în colţul ochilor. Ce uşor ar fi putut Caragiale scrie articole sau canţonete în care să se strâmbe după nenorociţii care vorbeau prost limba, deşi mai rar decât se crede, să schelălăiască cu „oi" şi „vei" şi să intercaleze paranteze cu „Ufu", cum a practicat Nicolae Iorga? Conştiinţa de om şi de artist l-a împiedicat s-o facă; el a refuzat să adauge ceva la nedreptatea ce se săvârşea împotriva unor oameni dezarmaţi şi dezbrăcaţi, în fapt, dacă nu întotdeauna şi în formă, de cele mai elementare drepturi omeneşti.

În schimb, de câte ori a putut, a sărit pentru a apăra şi ajuta pe evrei. Am fost de multe ori împreună cu dânsul şi de multe ori când i s-a vorbit de evrei. Niciodată n-am auzit de la dânsul o judecată contra acestora numai fiindcă sunt evrei. Persecutaţi în toate timpurile, noi evreii, am devenit foarte susceptibili şi sensibili faţă de aprecierile creştinilor despre noi. Mai ales că, rareori aceste aprecieri se străduiesc să-şi menţină măcar o aparenţă de obiectivitate. Caragiale, când a avut de criticat un evreu, şi sunt doar oameni cu calităţi şi cu defecte, nu numai cu defecte, cum afirmă antisemiţii, nu numai cu calităţi, cum cred mulţi dintre ei, aşadar Caragiale, când a avut de criticat un evreu, a făcut-o tocmai cum ar fi făcut-o pentru un creştin, ba, parcă din sentimentul că evreul nu va putea să-i răspundă cu aceeaşi degajare de consideraţii şi preocupări, o făcea cu oarecare rezerve şi menajamente. Căci Caragiale, care a descris cu predilecţie pe mitocani, pe semidocţi, pe mahalagii şi pe caraghioşi, era un om delicat, un om bine crescut, care cunoştea şi practica ce se cuvine aproapelui.

Nu voi să invoc aici prietenia lui pentru Ronetti Roman. Ştiu că aproape nu este antisemit care să nu aibă un evreu despre care să ne asigure că, dacă toţi evreii ar fi ca el, nu ar mai exista antisemitism. Dar Caragiale a avut de-a face cu mulţi evrei şi unde şi când a putut i-a sprijinit cu sfatul şi cu fapta. De broşura lui Ronetti Două măsuri el s-a îngrijit ca de o lucrare a lui, ca să fie tipărită, şi anume bine tipărită, şi mai ales bine corectată. Cum am mai spus, drama Manasse, el a stăruit ca să fie încorporată repertoriului Teatrului Naţional. Când doi ziarişti

evrei au fost expulzaţi în virtutea legii contra străinilor, Caragiale, cu pana lui ascuţită, a înfierat această barbarie. „O teribilă ameninţare scria el – atârnă mereu asupra situaţiei generale, ameninţare cu atât mai teribilă, cu cât starea în care se află azi Europa, nu putem şti dintr-un moment în altul la ce trebuie să ne aşteptăm. Guvernul era, deci, dator să recurgă la măsura extremă, şi aceasta era cu atât mai mult o datorie pentru el, cu cât avea dreptul s-o facă, şi când cineva are dreptul să-şi facă datoria, atunci şi-o poate face cu mâna pe conştiinţă şi poate să zică: „Mi-am făcut datoria – ei am în dreptul meu!" Trebuia, în fine, asigurată ordinea şi întărită ideea conservatoare, în faţa înaltei raţiuni de stat, guvernul, după îndelungate dezbateri, a ştiut să sacrifice pe aceia care erau o primejdie pentru naţiune, pentru sănătate, pentru tron! Tinerii Hussar şi un alt Ştrul, ambii israeliţi impiegaţi la ziarul Adevărul au fost, în fine, expulzaţi. Felicităm guvernul pentru atitudinea lui energică şi hotărâtă! Căci, orice s-ar zice, toţi pedeştrii, toţi călăraşii, toţi tunarii şi jandarmii erau inutili, activitatea ar fi fost nulă, câtă vreme un Hussar străin ar fi fost pe teritoriul ţării noastre şi încă neîmpărtăşind părerile guvernului! Felicităm guvernul pentru atitudinea sa energică, o primejdie naţională, un inamic al regalităţii şi al naţiunii trebuie suprimat cu bravură!" Acest protest usturător în forma lui glumeaţă şi punând în evidenţă tragica situaţie a evreului pe care conştiinţa lui politică l-ar pune în conflict cu părerile politice oficiale a apărut în Moftul Român, din 15 aprilie 1893. Şase ani mai târziu am fost eu însumi expulzat pentru aceleaşi motive fatale, ca şi foştii mei cumnaţi J. Hussar, redactor al Adevărului şi Carol Lulder, funcţionar în administraţia acestui ziar; a fost însă o deosebire: eu am fost expulzat de un guvern liberal, pe când ei fuseseră expulzaţi de unul conservator. A fost, însă, şi o asemănare – toţi am fost repatriaţi de conservatori. Eu, în special, de Petre Carp. Şi Caragiale n-a fost străin de aceste acte de reparaţie, de dreptate.

6 august. A fost eliberat, de la Moghilev, doctorul Fildermann şi eliberarea lui a coincis cu demisia lui Mussolini şi cu lichidarea fascismului. Poate că unii vor spune că aceasta nu e o simplă întâmplare, ci vor crea o legătură între cele două fapte atât de deosebite. Dar, în schimb, nu se poate înlătura cu totul părerea că, între eliberarea lui Filderman şi întreaga situaţie a războiului, este, totuşi, o legătură. Dictaturile sunt într-un mare discredit, fascismul şi

nazismul de asemenea, deci şi antisemitismul, copilul natural şi, în acelaşi timp, sufletul celui din urmă şi copilul adoptat al celor dintâi. Nimic nu aduce mai lesne înapoi la judecata sănătoasă decât lecţia faptelor. Şi cred că, după toată firea lor, conducătorii noştri erau cei mai dispuşi să accepte această lecţie, ba paté că, în felul lor, au şi dorit-o, căci în ce priveşte pe evrei vor avea destule de care să răspundă în momentul când încetarea războiului, nebunia barbară va face loc civilizaţiei pe care au sfidat-o cu legile şi metodele lor ruşinoase şi scârboase.

Oricare ar fi cauza însă, chiar şi cea mai logică şi mai normală: biruinţa echităţii, a dreptăţii pur şi simplu – doctorul Filderman s-a întors, şi astăzi pe la 7 seara mi-a făcut plăcerea unei vizite. L-am găsit foarte slăbit şi oarecum îmbătrânit, dar cu moralul nezdruncinat. Mi-a spus că a fost chiar foarte bine tratat, că s-a putut alimenta conform cu dieta ce e obligat să ţie, că s-a ocupat de evreii numeroşi ce se mai găsesc la Moghilev, mulţi trimişi din ţară în surghiun acolo, pentru ca să trecem apoi la o discuţie mai generală asupra chestiunii care devine tot mai mult de actualitate, a chestiunii celor ce vor trebui făcute când lumea, şi cu ea evreii, vor ieşi, se vor trezi din coşmarul grozav prin care au trecut, pe care l-au trăit în ultimii patru ani.

Am fost foarte mulţumit să văd că asupra unor puncte esenţiale ne găseam în acord. E prematur să se întreprindă de pe acum altceva decât să se caute a ţine disciplinată masa evreiască. Mai devreme sau mai târziu, când se va putea vedea clar şi precis, se va impune judecata calmă şi decentă. Suntem fiii acestei ţări. Victimele de vieţi şi averi ce am dat, indiferent de forma umilitoare în care am fost siliţi să le dăm, sunt urmări ale războiului. Dacă în timpul cât a durat n-au fost considerate ca atare, după ce se va fi terminat şi oricum se va fi terminat, noi nu vom avea să ne ocupăm de ranchiune şi răzbunări, va trebui poate chiar să nu ne preocupăm ca justiţia să se facă pentru trecut, ci ca justiţia să fie asigurată pentru viitor, nouă şi tuturor compatrioţilor noştri care, mulţi, au avut şi ei destule nedreptăţi de suferit de pe urma războiului, a nazismului dictatorial, a invaziei aliaţilor, a raţionării alimentelor şi a şicanelor aparente sau reale ce implică ea. Că noi evreii am avut de suferit toate acestea şi încă ceva în plus, că acest ceva va apărea ca cel puţin tot atât de crud şi neuman, cum ştim că a fost – aceasta a fost soarta noastră de două mii de ani şi mai bine, şi va trebui să ne străduim ca să nu se mai repete, ca să nu

mai fie în viitor.

Întrucât nedreptăţile ce ni s-au făcut sunt ireparabile – în totul, ca în toate nedreptăţile, nu pot fi reparate, fiindcă morţii din morminte nu pot fi treziţi, dar întrucât nedreptăţile celor care le-au supravieţuit pot fi reparate, aceasta se va putea face cu atât mai mult, cu cât aceasta va fi şi în interesul ţării însăşi, căci aparatul ei economic este complet zdruncinat, dezorganizat, aceasta fiind vizibil pentru orice om care are ochi de văzut, chiar de pe acum, când mai funcţionează economia de război cu subvenţiile imense ce se acordă şi care, în mod fatal, vor trebui să sece într-o zi, cum se vede aceasta în Italia; şi în altă ordine de idei, căci nici acestea nu lipsesc de la noi. Urmaşii morţilor măcelăriţi, fără glorie pentru măcelăritori, vor trebui socotite jertfe ale războiului, deci şi ei vor trebui să beneficieze de toate drepturile (avantagiile) de care se vor bucura urmaşii celor căzuţi eroic pe câmpiile de bătălii. Averile confiscate în mod adesea nebunesc, întotdeauna brutal, vor trebui restituite sau compensate printr-o dreaptă despăgubire în bani efectiv, nu în bunuri care, în mod fatal, se vor devaloriza mai curând sau mai târziu. Proprietarii exploataţi şi scoşi din casele lor vor trebui reinstalaţi, căci nu e admisibil ca exproprierea să servească drept pretext pentru recompensarea a diverşi favoriţi, care – cum se spune – „au avut sfinţi la Ierusalim", adică de-a dreptul la C.N.R. sau alte mărimi. Aceasta cu excepţia unui singur caz, acela că s-ar desfiinţa cu totul proprietatea, că adică exproprierea s-ar generaliza şi la bunurile neevreieşti. O asemenea ipoteză nu o doreşte nimeni, dar starea sufletească a omenirii, după război, nu exclude cu totul, în caz că s-ar realiza, cei care au făcut războiul, cei care l-au voit, cei care numai din ură contra evreilor sau fiindcă voiau să-i prade l-au salutat, nu vor avea decât ce li se cuvine. Nu cred, însă, că sunt mulţi care s-ar despărţi cu plăcere de proprietăţile lor; cu toate că la noi există un precedent, care ar fi trebuit să oprească mâna celor care au semnat decretele de expropriere a evreilor. Vorbesc de exproprierea marii proprietăţi rurale de după războiul trecut. Nepregătită în amănuntele ei, nestudiată în consecinţele ei, ea s-a făcut otova şi a dat, în fond, rezultate păgubitoare economiei naţionale. Singur Adevărul a preconizat atunci alte soluţii, prevăzând că, fărâmiţarea marii proprietăţi va dăuna productivitatea solului, va da înapoi raţionalitatea culturii pământului, va fărâmiţa, prin legea eredităţii,

parcelele deja prea mici sau va duce la constituirea de noi proprietăţi mai mari, deschizând cercul vicios care va întoarce ţara la situaţia pe care împroprietărirea trebuia s-o înlăture, adică la pauperizarea, la proletarizarea ţărănimii.

Natural că n-am discutat toate aceste chestiuni în detaliu – ne-ar fi lipsit timpul, căci doctorul Fildermann n-a stat la mine decât patruzeci de minute. Dar – cum se spune – le-am efleurat; pentru a cădea în cele din urmă de acord asupra faptului că o discuţiune mai amplă asupra tuturor problemelor ce se vor pune pentru evrei după terminarea războiului e prematură, deşi nu e prematur să studiem şi să cugetăm asupra principalelor eventualităţi imaginabile sau probabile.

N-am putut discuta asupra unei alte chestiuni, mai mult de formă, de modalitate, în care probabil nu am fi fost în totul de acord. Certitudinea este: trebuia, sau mai exact trebuie, să ne instituim, fie şi în mod discret, în tot cazul neoficial, un comitet compus din câţiva evrei aleşi după competenţă şi bunăvoinţă, precum şi după răsunetul ce ar avea numele lor – comitet care să studieze toate problemele şi ipotezele în legătură cu chestia evreiască şi cu soluţiile ce va reclama la momentul istoric şi psihologic ce va urma războiului? Doctorul Filderman părea potrivnic instituirii unei asemenea comitet. El a primit-o chiar cu un zâmbet care mi s-a părut ironic. A respins ideea, invocând un argument pe care nu-l puteam contesta în totul. Un comitet înseamnă discuţii, înseamnă schimb de păreri, înseamnă ciocniri, înseamnă mai ales indiscreţii. Indiscreţia este, într-adevăr, un cusur evreiesc, care n-a dispărut cu totul, nici chiar în decursul crudei încercări prin care au trecut, în anii din urmă. Dar am rămas şi rămân la părerea că un asemenea Comitet trebuie alcătuit dinainte şi nu în ultimul moment, în pripă, când ar avea să acţioneze fără a se fi consfătuit mai din vreme, fără a fi cercetat, studiat problemele ce se vor pune, fără a se fi hotărât asupra eventualelor soluţii, asupra eventualelor cereri şi revendicări, asupra concursului chiar ce va trebui dat, indiferent de va fi sau nu cerut, conducătorilor statului, asupra cărora va fi căzut greaua sarcină a lichidării războiului, cu tot cortegiul de mizerii şi probleme generale, nu specific evreieşti, ce va fi dus şi lăsat în vreo masă. Una din marile imputări ce i s-ar fi făcut doctorului Filderman a fost că prea a lucrat de unul singur, după capul lui, că prea a fost despot, autocrat sau, mai conform cu moravurile

vremii, dictator. Era în aceasta multă exagerare şi nedreptate din partea acelora care vor să se afle în treabă, deşi nu sunt dispuşi să facă vreo treabă. Setea de a disputa e foarte răspândită la evrei. Ea nu e un fenomen nou, ci a existat din vremuri imemorabile, în momentul când romanii lui Titus luau cu asalt Templul din Ierusalim, evreii dinăuntrul său se disputau fără a da atenţie strigătelor disperate ale marelui preot „Achdes" (Unire). Dar, în momentul lichidării dictaturilor, a probei supreme, că la bine nu poate duce conducerea unui singur om, oricât de genial ar fi el, doctorul Filderman va trebui să admită instituirea unui Colegiu cu care să lucreze. Acesta e, de altfel, şi interesul lui, căci va putea împărţi greaua răspundere ce va fi de asumat în clipa când evreii vor înceta să fie numai obiect al legilor cărora vor trebui să se supună, şi vor deveni, într-o cât de mică parte, şi subiect al lor. De altfel, doctorul Filderman e astăzi atât de popular, de unanim considerat şi bine reputat printre evrei, încât, chiar înconjurat de un comitet, autoritatea sa va rămâne mare şi niciun fel de intrigi care, mi-a spus, au început să se înfiripeze din agitaţiile domnului Zissu, nu vor putea s-o zdruncine.

Ceea ce e în afară de orice îndoială este că vor trece curând printr-o încercare grea. Cu cât va fi mai dificilă situaţia ţării, cu atât evreii vor trebui să fie mai discreţi şi mai vigilenţi. Ei vor trebui să arate că, deşi sunt fiii cei mai nenorociţi ai ţării, sunt totuşi cei mai credincioşi. Oriunde sprijinul ar putea fi necesar, ei vor trebui să fie prezenţi. Desigur că ei sunt departe de a fi atât de tari cum i-au proclamat antisemiţii, care le-au atribuit nu numai dezlănţuirea războiului acesta din urmă, ci chiar şi biruinţa în el, dar nici atât de slabi cât au trebuit să-i creadă naziştii pentru ca să-şi permită a proceda cu ei cum au procedat ei şi alţii care s-au grăbit să-i imite. Căci înainte de orice învinuire nu se întrupează mai bine jertfa pentru libertate ca într-înşii. Glasul celor care au suferit mai mult în viaţă, în carnea, în demnitatea lor şi urma nebuniei şi barbariei nazisto-fasciste, va răsuna desigur cu mai mulţi sorţi decât ar fi crezut şi ascultat. Să-l ridicăm, fiindcă va fi glasul raţiunii şi al omeniei, pentru că va colabora la vindecarea rănilor şi la restabilirea civilizaţiei pe care o oarbă, şi de multe opri, o criminală rătăcire au întrerupt-o în mersul ei ascendent şi progresiv. Va trebui să fim printre cei care împlântă steagul libertăţii, ajutând să se uite ignonimiile celor care, sfâşiindu-l, au crezut că l-au îngropat pentru totdeauna. Şi asupra acestui punct m-am

găsit de acord cu doctorul Filderman, pentru ca să nu mai poată renaşte niciodată infamiile şi legendele pe care nimic nu le-au dezminţit mai mult şi mai definitiv isprăvile naziste, ale căror consecinţe sângeroase le-a plătit lumea atât de scump, şi le-au plătit masele induse în eroare, cel puţin cât evreii asupra cărora au fost asmuţite.

8 august. Transformările din Italia imprimă marca lor evenimentelor ce se precipită. Căderea lui Mussoslini şi a fascismului este prima mare spărtură în frontul politic şi militar al Axei. Pe lângă ea, chiar ocuparea integrală a Siciliei, care nu mai e decât o chestie de zile, ocuparea Orelului şi a Bielogradului, spărtura produsă prin aceasta din frontul german de Răsărit, apar a fi de ordin secundar. Doar discretul comunicat german, anunţând că în jurul Führerului s-a adunat un fel de Consiliu de Coroană, trezeşte atenţia deosebită a unei opinii publice care a căpătat un auz extrem de sensibil. Un asemenea Consiliu, care a întrunit toate măririle naziste civile şi militare, într-un asemenea moment, îngăduie concluzia că şi aceşti matadori socotesc momentul grav şi reclamând o serioasă examinare a situaţiei, precum şi hotărâri importante, asupra tuturor acestora. De Mussolini aproape nu se mai vorbeşte. Nici nu se ştie măcar ce a devenit. Ici-colo, câte un naiv întreabă: „Da' Mussolini unde o fi? O fi fugit? O fi închis?" Douăzeci de ani acest om şi acest nume a stat pe primul plan al scenei, actor zgomotos cu apucături de cabotin, şi deodată a dispărut într-o trapă, nu în aplauze şi nici măcar în huiduielile unui public care n-a fost numai spectator, ci şi victimă a acestui regizor, care a montat nu o ficţiune teatrală, ci o colectivitate reală, al cărei sânge, ale cărei cele mai sfinte bunuri, le-a jertfit războiului şi ambiţiei sale. De azi pe mâine acest vis urât, această piesă zgomotoasă şi-a oprit lupta şi s-a evaporat. Ziarele italieneşti, ce ne vin cu mare întârziere, parcă nici n-ar fi văzut oribilul spectacol, parcă nu l-ar fi aplaudat zi cu zi timp de douăzeci de ani, parcă nu am fi fost un (ilizibil) al protagonistului care s-a coborât de pe conturul său de la înălţimea căruia proclamase caduc ceea ce cucerise omenirea mai scump: libertatea şi toate avantagiile ce decurgeau din ea. La 29 iulie Corriere della Sera, smuls proprietarilor săi legitimi, care nu voiseră să abandoneze tradiţia democratică a ziarului lor – scria: „De 48 de ore Italia aşteaptă un cuvânt de la noul guvern (Badoglio). Cuvântul acesta a venit: partidul fascist e dizolvat, Marele Consiliu e dizolvat, Tribunalul Special e abolit. Libertăţile

constituţionale sunt definitiv garantate ţării. E cuvântul pe care toţi l-au aşteptat. Interpretăm sentimentele tuturor, spunând că pe ziua de ieri acesta aşteptare a mers crescând şi luând forme tot mai îngrijorătoare. Ce aşteptau toţi? Iată ce: aşteptau codificarea definitivă, realizarea legală a speranţelor lor".

A doua zi acelaşi Corriere della Sera scria: „Lângă activităţile legislative ale guvernului se precizează activitatea reconstructivă, care tinde să repună încetul cu încetul, pe cetăţenii italieni, fără excepţie, („nessuno esluse1") în deplinul beneficiu ai drepturilor politice". Iar mai departe: „Libertatea trebuie să unească, cum dictatura divizase. Trebuie să unească contra primejdiilor interne, care e fermentul dezordinii şi ispita răzbunării. Să nu uităm că inamicul stă la pândă..." în fine: „Guvernul Badoglio arată că nu-şi pierde timpul. Repede şi totuşi organic el a făcut în două zile paşi gigantici pe drumul restaurării legale".

Ce se mai petrece realmente în Italia nu putem şti. O cenzură severă împiedică izbucnirea întregului adevăr. Starea de război a fost proclamată pentru întreaga Italie. Astfel, dictatura lui Mussolini a dispărut. Fascismul a fost dizolvat, dar partidele vechi, întrucât n-au activat clandestin până acum, nu se pot manifesta în mod public, fiindcă constituirea oricărui partid e interzisă. Aşa că, în fapt, a dispărut o dictatură pentru a face loc alteia. Mussolini îl transformase într-o paiaţă (fantoşă) rămâne să devină, după cum a spus noul prim-ministru, punctul de raliere pentru poporul italian, care „rămâne să aştepte ca – vorba lui Corriere – să fie repus încetul cu încetul în deplinul beneficiu ai drepturilor politice".

Nimeni nu poate constata că revenirea la normal, căci dictatura fascistă a fost o anormalitate, se produce într-un moment foarte greu, că guvernul Badoglio şi-a luat o sarcină foarte grea, care trebuie să-l covârşească – şi-l va covârşi. Dar cum să creadă poporul italian, care, timp de douăzeci de ani, a fost

1 Nimeni nu e exclus (în italiană, în orig.).

oprimat, maltratai., terorizat, despuiat de drepturi, de libertăţi, de produsul muncii sale chiar, cum să creadă el în sinceritatea noului guvern în fruntea căruia stă un militar, care se sprijină şi-şi trage puterea de la un rege, care amândoi au susţinut şi patronat fascismul. Poporul italian nu va putea uita că, fără asentimentul lui Victor Emanuel, Mussolini şi fascismul nu ar fi putut lua oarecum legal

puterea pentru a uzurpa toate drepturile sale şi a băga o ţară abia ieşită dintr-un război sângeros, dar cel puţin victorios, într-altul, nenorocit, care a îngropat acum fascismul sub ruinele sale, dar ameninţă să îngroape Italia însăşi. De acord, nici poporul italian nu e cu totul scutit de vină în privinţa fascismului de acum douăzeci de ani, [vină] deţinută prin şicane şi bătăi, cum nici poporul german nu poate fi scutit de vină în reuşita lui Hitler şi a nazismului. Un popor constant trebuie să se opună cu preţul vieţii oricărei încercări de a i se răpi drepturile şi libertăţile sale. Atât în Italia, cât şi în Germania, biruinţa partidelor dictatoriale s-a obţinut prin trădarea şefilor legali ai statului, dar şi prin defecţiunea partidelor socialiste şi democratice, care, tot luptând pentru mai întinse libertăţi şi drepturi, n-au ştiut să opună terorii forţa lor fizică, ci s-a ascuns sub pământ, lăsând să se abată asupra lor, ca indivizi şi ca comunitate naţională şi de stat, cea mai grozavă şi mai ruşinoasă dintre reacţiuni. Dar nu întotdeauna popoarele sunt gata pentru asemenea acţiuni. Sunt împrejurări care împiedică o asemenea încordare şi concentrare a forţelor. Poporul italian abia ieşise dintr-un război lung şi sângeros, cel german avea în faţa sa nu numai partidul nazist, care se servea de cele mai brutale metode de luptă, pe când chiar şi „revoluţionarii" idealişti democraţi fuseseră crescuţi în oroarea violenţei şi în credinţa că o nouă revoluţie socială se va produce ca o consecinţă fatală a unei evoluţii normale, cum copilul se naşte la termen fără intervenţia cuiva din afară, nici poporul italian şi nici cel german nu erau pregătite pentru revoluţia sângeroasă. Totuşi, la început şi în tot timpul, individualităţi din sânul lor au încercat şi opus rezistenţă. Un Matteotti, un Ossietzky şi încă multe mii şi zeci de mii, care au venit mai mult sau mai puţin ignoraţi de lumea socialistă şi democratică, moartea acestor martiri a salvat onoarea popoarelor şi a fost un protest sângeros împotriva uzurpatorilor cu cuceririle celor mai scumpe ale omenirii. Dacă capii statelor, un Hindenburg, un Victor Emanuel, care au fost unde au fost prin încrederea popoarelor, care au jurat să respecte Constituţiile, în virtutea cărora stăteau în vârful piramidei statului, ei nu pot avea nicio scuză. Când cineva se încumetă să asume asemenea răspunderi, el are datoria să le îndeplinească pe de-a-ntregul, cu preţul vieţii sale. Atâta curaj trebuie să aibă, de nu, rămâne un sperjur odios şi trebuie să tragă toate consecinţele trădării sale. De altfel, cum se vede acum în Italia şi se va vedea, mai mult decât probabil în Germania, într-un timp ce nu

poate fi prea depărtat, şi popoarele, care nu ştiu să-şi apere drepturile şi libertăţile, trag mai curând sau mai târziu consecinţele defecţiunilor lor. Ajunge să ne uităm la suferinţele ce îndură şi la jertfele ce le costă acest război, consecinţa fatală şi inevitabilă a regimurilor dictatoriale – război în care două mari naţiuni s-au jertfit cu sutele de mii pentru a-şi menţine starea de robire, de săraci în drepturi şi libertăţi, ba de a impune această stare şi altor popoare rămase libere şi mândre de libertăţile lor.

La prăbuşirea situaţiei militare, la înfrângerea pe care nu a suferit-o numai Mussolini, ci şi Victor Emanuel – se adaugă prăbuşirea situaţiei politice provocată de starea morală şi sufletească a poporului italian, provocată de maltratările, de constrângerile, de apăsările pe care el le-a îndurat, şi-acum, cei vinovaţi de această realitate, încearcă, speră să se poată salva pe ei, sub pretextul salvării patriei, pe ruinele ţării de dânşii provocate – ei speră să se poată erija în salvatori; speră să se poată salva întâi şi înainte de orice şi de oricine pe ei. Zadarnică speranţă! Logica evenimentelor se impune şi se va impune cu forţa elementară; dacă e într-adevăr calm şi linişte în Italia, nimeni nu ştie, cum am spus, din cauza cenzurii. Dar dacă este, de ce se face mereu apel la bunul simţ, la instinctul politic sigur al poporului italian, ca nu cumva să se răzbune, ca nu cumva să izbucnească în dezordine? Nu cumva aici liniştea aceasta se datorează faptului că noii-vechii stăpâni, se cred încă stăpâni pe armată şi nu fac decât să exercite o nouă variantă de guvernare a fascismului şi a ducelui? La 30 iulie Giornale d'Italia scria: „Mareşalul Badoglio şi-a format guvernul. E un minister de funcţionari". Altă dată s-ar fi spus un minister de afaceri, însărcinat cu administraţia, în fiecare minister el va găsi tristul rod al puterii personale… Pe de altă parte, dacă persoanele ce compun guvernul n-au culoare politică, ar fi zadarnic (vano) să se pretindă că guvernul e incolor. Culoarea îi vine din sentimentul ce-l primeşte, din evenimentele ce l-au adus, la putere, din starea în care se află ţara şi, pe deasupra tuturor, din aşteptările poporului italian profund şi necesarmente convins că, în sălile fastuoase ale ministerelor, nu s-a produs un schimb de gardă, ci o substituire de regim.

Aceasta spune limpede ce ar trebui să fie. Dar este oare în realitate aşa? Constituţia, toate drepturile şi libertăţile sunt numai făgăduite şi făgăduite în partea ei esenţială pentru după război. Parlament nu-i, guvern liber ales nu-i, libertatea presei, cea care după

vorba lui Chateaubriand, e garanta tuturor celorlalte libertăţi şi le poate suplea, nu-i! Dovadă petele albe ale cenzurii care murdăresc gazetele ce ne vin. Iar oamenii din guvern şi, peste ei, tot cei vechi care au fost complicii, uzurpatorii? Atunci la ce toată frazeologia liberală? în articolul din Giornale D Italia, din care am reprodus mai sus, precum şi din cele din Corriere della Sera, din care am citat mai înainte, găsim poate dezlegarea enigmei, când scrie în chip de concluzie: „Trebuie să arătăm că n-am pierdut, în timp de douăzeci de ani, finul instinct politic şi realist câştigat în douăzeci de secole. Numai aşa putem dovedi că suntem maturi pentru răspunderea de a fi oameni liberi. Cei care au suferit pentru libertatea căzută, caduta scrie ziarul, când mai just ar fi să scrie sugrumată – au datoria să dea pildă. Ei reprezintă o mare forţă a naţiunii şi sunt cea mai bună garanţie a viitorului său. Ei, care nu se coboară a avea ranchiune şi un, dar vor numai justiţie, ştiu că prima condiţie a justiţiei e ordinea înăuntru şi securitatea în afară…", i Pentru că toate făgăduielile liberale par nerealizate în practică, se cer deci menajamente pentru cei douăzeci de ani ai orgiei şi urgiei fasciste, se cere deci tocmai, şi mai ales celor mai rănite victime ale ei, să nu aibă nici ranchiune, nici un, să devină miei, să menajeze fiarele care i-au muşcat şi au sfâşiat pe mulţi dintre dânşii, iar poporului înşelat i se cere ceea ce a fost întotdeauna (ilizibil) regimurilor personale, autocratice sau dictatoriale, să se supună, să tacă, ba să sângereze înainte într-un război dinainte pierdut şi care, dacă printr-o minune sau prin imposibil, ar putea fi câştigat, ar ajuta la triumful lui Hitler şi al nazismului, în ultimă linie, adică la biruinţa dictatorii antidemocratice, anti-liberale, fascistă, în Europa, în lume. Prea e cusută cu odgon această manevră politică, pentru ca să poată înşela pe cineva. Fascismul e mort şi nu i se poate spune măcar requiescat in pace. De două ori nu va mai putea fi păcălită lumea şi buna credinţă a iubitorilor, a avizilor de libertate. Fascismul e mort şi cu el trebuie să dispară toţi cei care l-au instalat la cârmă, l-au protejat, l-au tolerat, s-au înfruptat din abuzurile, din – cum se ştie acum, (ilizibil) şi hoţiile sale. Încredere nu mai pot inspira decât cei care i s-au opus, cei care au sfidat vexaţiile şi brutalităţile sale, mărturisind pentru libertăţile şi drepturile poporului. Numai în ei poate avea încredere poporul italian, şi duşmanii lui de astăzi, care nu-s duşmanii lui, ci numai ai celor care i-au despuiat de drepturile sale şi de demnitatea sa umană, sunt de fapt prietenii lui care îi vor salva de

robie. Douăzeci de secole de experienţă politică îi spun că trebuie să pună el mâna pe cârma statului, prin acei care i-au rămas credincioşi în cei douăzeci de ani de beznă fascistă.

Războiul e piedica pentru aplicarea drepturilor şi libertăţii. Războiul trebuie să înceteze. Pacea trebuie repede încheiată. Constituţia efectiv restabilită şi poporul italian trebuie să-şi reia locul în frontul democratic care, după acest război, nu va putea fi decât socială.

De altfel şi de ar fi încă destul de naiv, ca, sub pretexte aşa-zise patriotice, să se lase iarăşi înşelat de cei care au tolerat şi au fost instrumentul călăilor săi, aşa-numiţii duşmani ai săi, puterile democratice şi liberale nu se vor lăsa înşelate. La 2 august Popolo di Roma se întreabă: „Ce vrea inamicul de la noi?" Şi răspunde şi argumentează astfel: „El (inamicul) are pretexte ideologice şi politice. Ideologiceşte cere, cum a făcut mereu, suprimarea fascismului şi întoarcerea Italiei la regimul său constituţional naţional. Ei bine, cererea aceasta nu mai are astăzi sens, pentru că Italia a lichidat, în câteva scurte ceasuri, fără incidenţe, în chipul şi în calmul cel mai absolut, fascismul ca partid şi fascismul ca stat. Inamicul e, prin urmare, ideologicamente în întârziere asupra spontanei noastre evoluţii interne". Dar ca şi la poporul italian, inamicul acesta amic al său, nu se crede satisfăcut cu lichidarea dictaturii mussoliniene, pentru a face loc dictaturii miliare a mareşalului Badoglio, numit de regele care a numit doar şi pe Mussolini. Inamicul cere un guvern popular. De ceruse aceasta, ziarele germane şi presa noastră n-au suflat. Dar Popolo di Roma, în acelaşi număr din 2 august din care am reprodus mai sus, dezvăluie aceasta abandonându-se indignat: „De ce lucrare vorbea oare? De un guvern născut din tumulturi dezordonate din piaţa publică, de un guvern constituit din clemente iresponsabile, într-o atmosferă de violenţă (fagiose) l şi cu un asemenea guvern anglo-saxonii, care se erijaseră în eliberatorii şi organizatorii Europei, ar putea oare trata?

Da, inamicul acesta are şi el experienţa lui. El e dispus să trateze cu un guvern care să fie expresiunea reală a poporului italian, cu un guvern compus din oameni cunoscuţi ca luptători contra fascismului, ca adepţi sinceri, pasionaţi ai libertăţii pe care guvernul Badoglio a acordat-o până acum numai pe hârtie, pentru că crede, pare-se, că va putea continua cu această pravilă războiul dus de germani cu parola

categorică împotriva libertăţii. Nu Italia trebuie să capituleze, ci fascismul. Poporul italian poate avea, în cazul că se raliază frontului democratic şi liberal, o pace onorabilă ca rezultat al unei înfrângeri pe care, în forul său interior, nu a putut să o dovedească. A vrei să-l ţină într-un război evident pierdut, să-l trimită la un măcel sigur, a-i impune să contribuie la transformarea ţării sale într-un câmp de bătălie, pe care să-şi încerce naziştii metodele lor militariste, este o inconştienţă mai mare decât cea a lui Mussolini, când a dus poporul italian în cel mai crâncen război pe care l-a văzut până azi omenirea, alături de Germania, alături de nazismul duşman al libertăţii, pentru care Italia a luptat în tot timpul de când a revenit la conştiinţa unităţii şi integrităţii sale.

Iată ce cred, sunt convins, că nu se va putea. Cu căderea lui Mussolini, care a fost consecinţa convingerii sale şi a celor care l-au tolerat timp de douăzeci de ani, ideologiile totalitare, militariste, autocratice, despotice s-au prăbuşit şi nimic nu le mai poate reînvia, nici galvaniza. Nu e vorba de ranchiună, nu e vorba de răzbunare, e vorba de a se erija Italia alături de statele care sunt liberale şi luptă pentru libertate, în frontul acesta la care s-a aliniat şi Franţa va trebui să se alinieze şi Italia.

Dacă n-au înţeles încă aceasta, Victor Emanuel şi mareşalul Badoglio, vor trebui s-o înţeleagă.

Coperta: A. IONESCU
Redactor: S. SINCER
Corectura: G. ZARAFU
Tehnoredactare: MARILENA & EUGEN IFTODE
© Editura Hasefer a F.C.E.R., 2004
Bd. I.C. Brătianu, nr. 35, ap. 9. cod poştal 030173
Tel/Fax: 004.021.312.22.48
e-mail: hasefer (2) fx.ro
Descriera CIP a Bibliotecii Naţionale a României BRĂNIŞTEANU, BENNO
Jurnal /B. Brănişteanu; note şi pref. de Dumitru Hâncu; text îngrij. de Georgeta Pană.
— Bucureşti: Hasafer, 2003 – 4 vol.
ISBN 973 – 630 – 020-X
Voi. 2. – 2004.
— ISBN 973 – 630 – 022 – 6

I. Hâncu, Dumitru (pref.)
II. Pană, Georgeta (ed.)
B. BRĂNIŞTEANU
JURNAL
vol. II
Text îngrijit de: GEORGETA PANĂ
EDITURA B0 HASEFER
Bucureşti, 2004
Carte editată cu sprijinul Departamentului Pentru Relaţii Interetnice

1943

10 august. Ziarele româneşti apărute azi publică o telegramă din Roma care mi se pare caracteristică. E o dezminţire pe care guvernul italian o dă, prin agenţia „Ştefani", ştirilor date de Londra că „accidentul dureros care a costat viaţa soţiei primului secretar al ambasadei turce din Roma s-ar fi petrecut din pricina împuşcăturilor care au avut loc cu prilejul schimbării regimului fascist". Adevărul ar fi că accidentul, pentru care guvernul a exprimat ambasadei turce regretele sale, s-a petrecut în noaptea de l august, după ora camuflajului, când circulaţia pe străzile Romei era interzisă publicului. Secretarul ambasadei, în virtutea regimului acordat diplomaţilor, a mers cu soţia sa în automobil şi n-a auzit somaţia de oprire a unei patrule care, văzând că maşina nu opreşte, a tras asupra ei cu gândul de a lovi roţile. Din nefericire, un glonţ a intrat în caroseria maşinii şi a nimerit-o pe soţia secretarului, rănind-o grav. Dusă la spital, cu toate îngrijirile ce i s-au dat, a încetat din viaţă.

Nu insist asupra ştirii dezminţirii. Nici nu interesează dacă accidentul s-a petrecut aşa cum spune versiunea engleză sau e prezentat de guvernul italian, în niciunul din ambele cazuri, el nu poartă vreo răspundere directă. El vrea, prin dezminţirea sa, să constate numai că au fost tulburări pe străzile

Romei. Curios ar fi faptul că, până la dezminţire, nu s-a suflat nicio vorbă despre atentatul însuşi, care chiar şi numai ca fapt divers era destul de interesant pentru ca să nu fie ascuns opiniei mondiale, pentru o săptămână. Dar, cum am spus, nu pentru a şicana guvernul mareşalului Badoglio ar fi fost relevant dacă scoteam la gazetă dezminţirea lui, fiindcă ea aruncă o oarecare lumină asupra situaţiei la Roma şi deci în Italia. După ora 10 seara nu mai pot circula pe străzile

Romei decât puţini privilegiaţi, care au o autorizaţie specială pentru aceasta. Consemnul este atât de sever, încât patrulele trag numaidecât asupra oricui ar încălca acest consemn.

Cu alte cuvinte Roma, Italia trăiesc sub stare de asediu şi guvernul mareşalului Badoglio guvernează sub regimul acesta. Numai numele dictatorului s-a schimbat, dictatura a rămas. Ştiu, evident, Italia e în război, inamicul e la porţile ei, pe pământul ei, chiar în Sicilia, dar e specificul libertăţii că ea nu poate fi pusă în vacanţă, fără a risca să se piardă, să piară şi fără ca să se mai producă vreunul din avantajele ei. În Anglia şi în America, unde libertatea nu-i un cuvânt în van, parlamentele continuă critica şi controlul lor, presa continuă a fi liberă. Ea observă conştiincios, imediat, indicaţiile şi instrucţiunile care privesc secretele militare şi informaţiile ce ar putea servi inamicului pentru orientările sale militare, dar încolo vorbeşte deschis şi despre toate, dovadă că propaganda germană, şi chiar cea italiană, se servesc de observaţiile ei critice pentru a remonta curajul ascultătorilor ei, măcar că, şi la inamic, sunt dificultăţi, că şi cetăţenilor lui le merge greu, cel puţin tot atâta cât germanilor şi italienilor. Ţările sub dictatură au furnizat dovada că, şi în timp normal, lipsa unei prese libere nu poate să – à la longue – ascunde adevărul. El îşi face, încet dar sigur, drum, de nu altfel apoi prin zvon public, mult mai supus erorilor şi exagerărilor şi mult mai periculos, fiind incontrolabile. Dar în timp de război? Muţenia presei italiene, în tot timpul războiului până azi, miile de comentarii care prezentau pe englezi şi pe americani ca dezolaţi şi prăpădiţi, n-au putut împiedica rezultatul final, a cărui aflare a surprins măcar o parte din populaţie legănându-se în iluzia a cărei risipire subită a trebuit s-o demoralizeze şi mai mult. Experienţa cenzurii şi a presei dirijate, care exclude orice altă părere decât cea oficială, a dat un faliment complet, căci, adăugându-se la cea a terorii contra oricărui cuvânt vorbit chiar şi în şoaptă şi îndoindu-se de infailibilitatea stăpânilor, îi menţine chiar şi pe aceştia în iluzii false, îi împiedică chiar pe ei de a cunoaşte adevăratele sentimente ale opiniei lor publice, căci aceasta există şi fără ea niciun fel de guvern nu-şi poate îndeplini bine rolul, nu poate fi orientată asupra terenului pe care în mod fortuit e obligat să opereze.

Libertatea, iată vindecătoarea tuturor relelor şi neajunsurilor sau, cel puţin, marea lor corectoare. Aceasta pretutindeni, chiar şi în ţări şi la popoare mai înapoiate, ca al nostru de exemplu. Căci niciun

popor nu e necopt pentru libertate. Căci a aştepta ca un popor să fie copt pentru ca să i se acorde libertatea e, cum a spus aşa bine Macaulay, a face ca prostul care a refuzat să intre în apă înainte de a învăţa să înoate. Şi în special noi românii ştim că, prin primele noastre Constituţii, s-au acordat poporului nostru, pe atunci, desigur, destul de înapoiat, cele mai largi drepturi şi libertăţi, iar experienţa pe care am făcut-o astfel nu a fost deloc rea, nu a dus deloc la deziluzii. Sub regimul acestor Constituţii s-a consolidat unirea Principatelor, s-a cucerit independenţa, s-au realizat regatul, unirea cea mare, progrese uimitoare în toate domeniile, pe când cu uşuratica înlăturare a Constituţiei, a libertăţii şi drepturilor ce le garanta, am mers din dezastru în dezastru, am văzut asasinatul instalat în luptele noastre politice, am predat Basarabia, Bucovina, Cadrilaterul, jumătate din Ardeal, ne-am văzut alături de duşmanii de până mai ieri şi împotriva prietenilor ca Franţa, care ne-a ajutat în primele şi cele mai fundamentale progrese ale noastre; ca Anglia, cu care n-aveam nimic de împărţit şi de care – dacă ar fi trăit numai un om cu experienţă, în ipoteza că ar mai fi avut putere – nu ne-am fi despărţit, căci, cum mi-a spus odată Take Ionescu, alături de Anglia nimeni nu riscă să piardă; contra ei, toţi. Cei care ne-au dat primele Constituţii, după modelul celei mai liberale Constituţii din acea vreme, a celei belgiene, au ştiut că poporul român era prea înapoiat pentru ea. Ei au întrebuinţat de multe ori comparaţia cu haina prea largă ce ar fi fost Constituţia pentru poporul român, dar din care el va avea să crească cu vremea, şi ar fi crescut. Ştiu mai bine decât ei, care n-au văzut ca mine de aproape, de câte ori Constituţia nu a fost decât o ficţiune, de câte ori a fost încălcată, de câte ori drepturile şi libertăţile ce acorda au fost falsificate. Dar libertatea presei, garanta tuturor drepturilor, libertăţilor, a rămas tot timpul neatinsă. O pot afirma din toată convingerea şi experienţa practicii mele. Nimeni nu s-a atins de această libertate. Nici cei mai mari zbiri n-au încercat măcar s-o înlăture, în 1888, Carp ducea campania lui contra guvernului Ion Brătianu prin luptă şi nu se sfia să atace însăşi Coroana. Adevărul apărea, cât timp a trăit fondatorul său A.V. Beldiman, în ziua de 10 mai, ziua încoronării şi a reîncoronării regelui Carol I, în doliu şi cu titlul rămas oarecum proverbial: „Zece mai, zi de doliu, zi de ruşine”. Foaia aceasta se vedea în timpul paradei pe bulevarde şi pe străzile Capitalei. Nici măcar o confiscare nu s-a încercat. Şi principele Bülow, urmaşul

lui Bismark la cancelariat, povestea, în memoriile sale, că, pe când era ministrul Germaniei la Bucureşti, un străin criticând, în faţa regelui Carol I, în termeni înţepători şi dispreţuitori, Adevărul, regele s-a supărat şi nu a îngăduit ca un străin să-şi bată joc în faţa sa de gazeta românească. Vremea a trecut şi presa şi membrii ei au crescut în haina largă a libertăţii. Persoana Suveranului a fost tot mai puţin pusă în discuţie, mai ales în mod lipsit de respect – notez că nu numai Lupta şi Adevărul, Panu şi Beldiman, respectiv Miile, au dus campanii antidinastice, antiregale, ca şi partidele, în special cel liberal, dar şi cel conservator, exceptând pe Junimişti, singurii care n-au căzut în asemenea rătăcire – greşeala aceasta, abuzul acesta, căci greşeală şi abuz erau, au dispărut cu încetul, şi, la moartea regelui Carol I, presa – liberă, în unanimitatea ei a făcut dreptate Suveranului, care a fost un bărbat cumpănit şi care a respectat riguros Constituţia pe care jurase.

Dacă la noi libertatea a dat asemenea rezultate şi ar fi meritat să fie altfel respectată şi apărată de cum a fost de o nouă generaţie tânără, care s-a condus după faimoasa vorbă a lui Tacit, ea s-a aruncat în robie (ruere în servitium) *, a reclamat-o şi – suprema ruşine – abuzând de libertatea presei, a recomandat suprimarea ei – şi un rege tânăr (Carol II) care, ignorând tradiţia predecesorilor săi, a voit să fie şi s-a crezut dictator, care poate da la o parte Constituţia în virtutea căreia stătea pe tron. Dacă, deci, la noi libertatea, cât a durat, a fost atât de fecundă în rezultatele favorabile, cu cât mai mult trebuie să fi intrat ea în sângele unui popor atât de înaintat ca cel italian, cu cât mai mult decât noi va trebui să fi fost el dornic de dânsa când, după un moment de rătăcire, în care i-a putut fi răpită, s-a văzut deodată în faţa unui dezastru care sub regimul ei ar fi fost inimaginabil?

După douăzeci de ani de dictatură fascistă, poporul italian nu mai dorea decât un singur lucru: să revină la libertate. Regele Vittorio Emanuele şi mareşalul Badoglio, urmaşii lui Mussolini şi complicii lui în toate până la dezastrul actual inclusiv, s-au gândit să-şi asigure, să capteze bunăvoinţa şi să prelungească răbdarea poporului italian până după actualul război a cărui soluţie, cred, greşită după convingerea mea, s-o mai poată întoarce, făgăduindu-i libertatea; deci pe această temă duc campania lor politică şi propaganda lor. E blestemul guvernelor dictatoriale, despotice, autocratice, înălţate pe ruinele libertăţilor cetăţeneşti să cadă printr-o sângeroasă revoluţie internă, iar unde

O asemenea revoluţie se dovedeşte impracticabilă, ele

1 Fuga în servitute (în latină, în orig.).

cad îndeobşte pe urma unui război extern, pe care, în mod fatal, sunt condamnate să-l facă pentru a se menţine şi pe care, în mod fatal, trebuie să-l piardă, iar în momentul când îl pierd, fatal, se complică cu o revoluţie internă, în această situaţie se află acum Italia. Cu perspectiva libertăţii restabilite se poate capta inima poporului italian, dar nu judecata lui. El cere acum fapte, nu vorbe, el vrea în acest moment restabilirea libertăţii şi instituirea unui guvern popular, care să se bucure adică de încrederea sa. Un guvern care să decidă liber de pace sau război, care să poată sta de vorbă cu duşmanul ce a trecut de porţile ţării şi va trece tot mai mult de ele. Poporul italian vede iar că presa sa e dirijată, că, în schimbul libertăţii promise, se cer jertfe reale, se cere continuarea unui război care n-a fost şi nu este dorit de el. Poporul italian vrea libertatea, primeşte cu satisfacţie toate actele guvernului Badoglio, care lichidează trecutul fascist, dar se teme de cântecele de sirenă care l-ar putea atrage în genune. Eliberarea victimelor dictaturii, anularea legilor fasciste, omagiile aduse libertăţii, le acceptă ca un omagiu pe care ipocrizia îl aduce acesteia. Dar el nu vede de ce disciplina lui atât de lăudată nu ar servi de imbold ca să aleagă un Parlament care să fie expresia voinţei sale, de ce nu s-ar îngădui, ba reconstitui partidele prin care el să se poată manifesta politiceşte, îi încântă pe cetăţenii italieni, că marii apărători ai libertăţii sunt elogiaţi şi că primul gând al noului ministru al Educaţiei Naţionale, dl. Leonardo Servi, s-a îndreptat către marele filosof al Italiei moderne, către Benedetto Croce, căruia i-a telegrafiat: „În aceste zile şcoala italiană întoarce gândul spre domnia ta cu admiraţie şi recunoştinţă. Binevoieşte, odată cu acestea, expresia sentimentelor mele personale, a căror sinceritate o cunoşti”. Această telegramă a fost un omagiu adus bătrânului profesor al Universităţii din Neapoli, care, desigur cel mai mare filosof al Italiei moderne, este în acelaşi timp cel mai mare exaltator al libertăţii, pe care a înălţat-o la rangul unei religii. Cultului acestei religii el i-a ridicat un monument nepieritor în opul său, Europa în secolul al nouăsprezecelea, secol eminamente al libertăţii, asupra căruia plana parola libertăţii. „Desigur – scrie el – cuvântul acesta n-a fost în istoria popoarelor… Libertate au cerut creştinii şi bisericile lor, libertate au cerut în Evul Mediu oraşele împotriva împăraţilor şi regilor, libertate feudalii şi baronii iarăşi

contra împăraţilor şi regilor”.

Pierderea libertăţii a fost întotdeauna socotită drept cauză şi simptom al decadenţei în artă şi ştiinţă, în viaţa economică şi morală: era în Roma imperială şi în Italia hispano-papală. Şi n-a zguduit şi dărâmat oare această „Libertate”, mână în mână cu „Fraternitatea” şi „Egalitatea”, clădirea vechii Franţe şi aproape a întregii Europe vechi, cu forţa elementară a unui cutremur? Frica ce a provocat această zguduire intrase oamenilor în oase şi era naturală aşteptarea că cununa de raze a Libertăţii va păli din această cauză, pierzând farmecul ei tineresc, într-adevăr, triacordul „Libertate, Egalitate, Fraternitate”, nemuritorul şi rigidul triunghi al inteligenţei – cum l-a numit Vicenzo Monti – a pierdut mult din valoare şi a devenit aproape un obiect al dezgustului. Dar curând Libertatea singură se ridică la orizont şi fu salutată ca o stea minunat de proaspătă. Tinerele generaţii se simţiră iarăşi cucerite de parolă, ca şi când acum abia s-ar fi arătat, odată cu dânsa, o noţiune dătătoare de viaţă, care arată un sens neîntrerupt de-a lungul trecutului şi a prezentului şi o cale spre viitor.

Şi mai departe „Istoria nu e lipsită de spirit, ea nu ne apare abandonată unor forţe străine, nici purtată sporadic [ilizibil] de forţe străine. Ea este opera şi actualitatea spiritului şi deoarece spiritul e identic cu libertatea, e fapta libertăţii, eternul ei moment pozitiv cum se manifestă în succesiunea formelor de-a lungul spaţiilor vremii, dându-le un sens şi este totodată unica explicaţie şi justificare a momentului negativ al nelibertăţilor, al restricţiilor, al opresiunilor, reacţiunilor, tiraniilor, care, cum iarăşi a spus Vico, ne apar ca obstacole care însă în fond nu sunt decât ocazii [ilizibil].

[…] Dacă considerăm totalitatea trăsăturilor idealului eliberat, nu ne putem opri să-l numim religie… Conştiinţa realităţii şi etica corespunzătoare a liberalismului au rezultat din gândirea dialectică şi istorică şi atâta a fost suficient pentru ca să le dea caracterul unei religii… religia libertăţii a furnizat dovada veritabilităţii sale prin forţa formelor şi instituţiilor ei proprii, ca ceva crescut şi nu ca ceva iscodit şi programatic… La început ea a sperat doar să poată comunica cu vechile religii, ba să le poată veni chiar în ajutor, în realitate, însă, ea a fost în opoziţie cu ele. Ea reîncorpora, accepta rase, mobile filosofice ca şi mobile religioase, din trecutul cel mai apropiat şi din trecutul cel mai depărtat; ea aşezase, lângă şi deasupra lui Socrate, pe mântuitorul omenesc divin Iisus şi poate simţea în sine experienţele păgânismului

şi creştinismului, ale catolicismului şi augustinismului şi ale altor ramuri, ale căror celor mai bune revendicări le întrunea şi le reprezenta pe toate, în ea s-a purificat, s-a aprofundat şi s-a accentuat viaţa religioasă a omenirii. Religia libertăţii nu cunoştea puncte de pornire cronologică, nici evuri noi de care ar fi fost separată net de tot trecutul, ca de exemplu biserica creştină, islamismul şi mai târziu, Convenţiunea naţională. Demn de concepţia ei abstractă despre libertate şi drept, a imitat iarăşi acele biserici şi secte şi totuşi n-a împiedicat ca acest decret, după o viaţă tărăgănată şi ea în mod abstract, să fie mai repede votat decât a fost abolit. Cuvântul despre înnoire şi renaşterea vremurilor a răsunat pretutindeni dintr-însa ca un salut al celui de al treilea ev, al evului spiritual, pe care-l vesteau Joachim da Fiore şi care începea acum pentru omenirea ce-l adaptase şi-l pregătise demult.

Iar concluzia acestui grandios ev este condamnarea tuturor dictaturilor, oricum şi-ar zice, comunistă, fascistă sau nazistă, căci toate au comun acelaşi factor: ura, teama, oroarea de libertate. „Numai în libertate însă – spune Croce – comunitatea umană poate să prindă şi să dea roade. Libertatea este unica lege a vieţii omului pe pământ, şi fără ea viaţa nu merită să fie trăită. Problema libertăţii există, e inevitabilă, reiese din firea intimă a lucrurilor… Căci libertatea e unicul ideal care posedă acea permanenţă, pe care a avut-o odată catolicismul şi, în acelaşi timp, are acea maleabilitate, mlădiere pe care catolicismul nu o putea avea. Ea e singurul ideal care se prezintă mereu în faţa viitorului şi nu ridică pretenţia de a-l închide pe acesta într-o [ilizibil] întâmplătoare formă. Numai idealul libertăţii rezistă criticii şi stabileşte pentru societatea umană acel punct ferm, care în toate mutaţiile echilibrului ca şi în toate oscilaţiile ce revin mereu, restabileşte iar şi iar echilibrul. Dacă deci cineva pune întrebarea: dacă «al libertăţii este viitorul?» apoi trebuie răspuns: mai mult: – eternitatea”.

Acestea Croce le scria în momentul când Mussolini şi fascismul păreau a fi în culmea reuşitei lor; în timpul războiului abisinian, a expansiunii lor coloniale, în clipele când părea că libertatea e adânc şi definitiv îngropată, Croce, şi încă mulţi alţi gânditori şi învăţaţi italieni, menţineau ideea fundamentală că libertatea face parte din tradiţia politică italiană, că în numele ei au fost învinse bătăliile Rissorgiment-ului, în numele ei democraţia parlamentară a guvernat

până la venirea fascismului, firește nu fără compromisuri și greșeli, dar cu rezultate concrete, evidente. Acum, însă, avem și dovada negativă. Douăzeci de ani de dictatură au justificat ceea ce Benedetto Croce, și alții ca dânsul, elevi și emuli ai lui, au scris în cărțile lor, care toate erau o critică a stării de drept ce domina în Italia, un act de acuzare, mai mult sau mai puțin deschis, o acțiune de menținere vie a noțiunii și sentimentului ideii de libertate. Ei au amintit mereu că unirea și înălțarea Italiei s-a făcut sub semnul libertății, că înainte chiar ca ideea unirii naționale să fi găsit sprijin și aprigi reprezentanți într-un Mazzini și într-un Daniele Manin, acesta în treacăt fie zis evreu, Cavour a lucrat și a luptat pentru instaurarea regimului liberal în Piemont, va fi cred că precedent pentru viitoarea Italie visată de contemporanii săi idealiști, pe când el era realistul politic, care a prevăzut că o Italie viabilă nu poate fi decât o Italie bazată pe instituțiile liberale și democratice. Orice idee retrogradă, despotică a fost exclusă la crearea ei. Nu era vorba de a avea o Italie a câtorva, nici a lui Vittorio Emanuele II, bunicul celui actual, nici a lui Cavour, dar nici a lui Mussolini, nici Italia romanilor antici, nici cea a Italiei medievale, ci a Italiei care să fie a italienilor. Iar făuritorii acestei Italii noi, un Vittorio Emanuele, un Cavour, un Garibaldi, ca tot ce-i mare și extraordinar, au putut s-o înalte, pentru că „au putut vorbi – cum spune Croce – inimilor, pentru că au știut să se ridice peste pasiunile speciale ale poporului lor și au acționat pentru omenirea însăși. Căci figura poetică a marelui luptător din America, a apărătorului Romei, a conducătorului celor o mie, Garibaldi, a fost acela care vorbea de fraternitatea tuturor popoarelor, de pacea între popoare în libertate, de dreptate și de colaborare pacifică, în gura lui toate acestea a fost o realitate vie. Dar Mussolini a disprețuit toate acestea, pe toate fascismul condus de el le-a repudiat, le-a proclamat caduce și anacronice, înălțimea la care se avântase l-a amețit. El a voit să facă singur, pe când altă dată se spunea că întreaga Italie va face singură. El n-a voit să se gândească la faimoasa vorbă că, dacă Voltaire e deștept, toată lumea e mai deșteaptă decât dânsul și la mai mulți e mai multă minte decât la unul singur. El n-a rupt numai cu tradiția liberală a Italiei, ci cu toate tradițiile ei. Sfârșitul era fatal. Douăzeci de ani a împuiat urechile lumii cu discursurile sale, a fost în calea tuturor acțiunilor progresiste și pacifiste din lume, nebunia dictatorială l-a despărțit de Franța și, urmând legea fatală a tuturor tiranilor și tiraniilor, a dus țara sa la ruină, pentru ca, în mijlocul

dezastrului, să dispară, nu numai fără glorie, dar şi fără curaj şi demnitate. Căci în câteva ceasuri a fost lichidat şi el şi mişcarea lui, şi e numai regretabil că întristătoarea pace, ce va încorona politica lui nebunească, va trebui să fie iscălită de alţii, poate chiar de victimele urii şi persecuţiilor sale, care vor trebui să salveze ce se va mai putea salva din Italia.

Omagiul pe care noul guvern l-a adus lui Benedetto Croce sigilează biruinţa acestuia, a învăţăturilor pe care s-a străduit să i le dea lui Mussolini, fără succes, dar şi fără a-i fi îngăduit să se atingă de dânsul, cum a făcut cu atâţia alţii care gândeau la fel, fără a se lăsa condamnat la muţenie, şi care i-a maltratat, închis sau silit să plece şi să trăiască în surghiun. Mussolini lua adesea poze napoleoniene. Dar în urma lui Napoleon era faima invincibilităţii, pe când în urma lui Mussolini se vede numai furia poporului pe care l-a robit şi care acum îşi sfarmă lanţurile. Cel puţin sfârşitul lui şi al regimul său va rămâne un semn vizibil şi elocvent al blestemului autocraţiilor şi dictaturilor.

Dar actul final al dramei italiene nu s-a terminat încă. Până la fund poporul lui Cavour şi al lui Garibaldi va trebui să bea cupa nenorocirilor pe care i-a umplut-o până-n vârf ducele.

11 august. Din Porunca Vremii apărută azi (datată 12 august) aflăm că doctorul Ilie Rădulescu, directorul imund al imundei gazete, a făcut postului de radio german Donau „l'imigne honneur „de a-i acorda un interviu. Oarecum ca punct culminant al „ideilor" sale, 1 Marea cinste (în franceză, în original).

el declară că ar fi o mare greşeală şi o impietate faţă de victoria noastră şi de destinul continentului să socotim că putem amâna rezolvarea problemei evreieşti pentru vremurile de pace. Va să zică în momentul acesta al prăbuşirii fascismului, al invaziei Italiei, al uriaşelor atacuri ruseşti contra germanilor, fixaţi într-o defensivă greu de susţinut, cum ei singuri spun – al încurcăturii sumbre în care se află Japonia, Ilie Rădulescu se găseşte să vorbească de „victoria noastră" şi nu are grijă decât ca nu cumva ea să fie spurcată prin amânarea rezolvării chestiei evreieşti şi de ce soluţie e vorba, vom vedea – pentru vremile de pace.

Dar doctorul Rădulescu se află în plin dezacord cu primul său redactor, I.G. Prundeni, care, în acelaşi număr în care Porunca Vremii publică în ultima pagină, la ultima oră, interviul directorului ei, scrie, în prima pagină, în primul articol de fond, sub titlul Soluţia politică a

războiului: „O victorie de arme, radicală, nu mai e posibilă. Tehnica fabricaţiei de război şi concepţia strategică a comandamentelor superioare au ajuns la o perfecţiune care nu mai îngăduie iluziile. Taberele în luptă se anulează reciproc, fără să se mai poată ajunge la o concluzie hotărâtoare”… Şi mai departe: „La l septembrie se vor împlini patru ani de la izbucnirea războiului. Pacea, pe care o doresc prea mulţi şi de care se tem atâţia, poate veni mâine, poate veni prea târziu”. Şi încă mai departe, ca încheiere: „Războiul, continuând încă aparent să fie într-o gravă fază militară, a intrat, pentru cei care au crezut să privească mai adânc, într-o decisivă fază politică şi diplomatică. Evenimente mari, prin proporţiile lor senzaţionale, vor zgudui din nou sensibilitatea lumii”.

Care va să zică, pe când doctorul Ilie Rădulescu este sau vrea să pară convins de victoria germană, primul său colaborator e convins de-a binelea, dacă nu chiar de contrariul, apoi însă de faptul că, milităreşte, victoria „nu mai e posibilă”. E drept, el e convins, sau vrea să pară a fi convins, că nu-i posibilă pentru niciunul din beligeranţi, dar prin aceasta chiar afirmă că nu e posibil nici pentru germani, de care, vai, suntem legaţi şi noi – singura victorie care-l interesează pe doctorul Ilie Rădulescu, care ne-ar interesa şi pe noi, dacă nu ne-am emancipa la vreme de lanţurile pe care singuri ni le-am ferecat. Sau poate directorul Poruncii Vremii s-a gândit la victoria anglo-saxonilor, a aliaţilor, şi de aceea se teme că, după încheierea păcii, chestia evreiască ar putea să rămână nerezolvată; nerezolvată, după cum înţelege el şi au înţeles şi practicat naziştii, „Seseurile” şi „Seaurile” lui Hitler?

În tot cazul, mai de multă vreme, băgăm de seama noi, cititorii, prin îndatorirea profesională a Poruncii Vremii, că dl. Prundeni se distanţează net şi categoric de patronul său tocmai în chestia care stă atât de mult acestuia la inimă, şi, mai ales, la… pungă, tocmai în chestia evreiască. Dl. Prundeni, care are talent şi cultură, se fereşte să se spurce, să se încurce, să devie complicele doctorului Rădulescu. Pe cât am înţeles, domnia sa are studii teologice, de unde şi acest instinct sigur care-l izbăveşte de ce-i rău şi acel dar de profeţie care-l face acum să prevadă [ilizibil] azi, momentul când scrie, subită şi grozavă ca o pedeapsă a lui Dumnezeu, şi să se mângâie cu ideea că totuşi ar putea să fie bine, deoarece „mijloacele morale n-au jucat niciun rol în desfăşurarea istoriei”. Aceasta o ştie din practica proprie patronul său

şi deoarece i-a venit atât de bine în trecut, de ce nu i-ar veni, crede el, probabil, şi acum? Mai ales că, cum spune dl. Prundeni, pentru a înlătura „mijloacele morale din desfăşurarea istoriei, omenirea are, de la Machiaveli încoace, la dispoziţie numărul din [ilizibil] căruia poate învăţa totdeauna ceva". Aşa da. Aici am ajuns unde trebuie, acolo unde mahalagiul nostru care face politică, sau politicianul nostru care este mahalagiu, e în apele lui, proclamând şiretlicurile sale drept machiavelicuri şi atribuindu-le celui mai ascuţit observator al vremii sale, al politicienilor vremii sale, nu pentru a recomanda posterităţii metodele lor, ci poate pentru a le fixa ca pe un [ilizibil] prevenitor. Şi desigur că nu-i poate trece prin cap doctorului Rădulescu, şi poate nici chiar domnului Prundeni, că vremurile s-au schimbat şi că ce s-a putut şi potrivit la 1400 şi chiar la 1918, 1920 şi 1933, cu greu ar mai fi posibil astăzi, după actualul război care întrece în proporţii jertfe de vieţi, bunuri materiale, tot ce istoria a cunoscut vreodată.

Dar să revenim la istoricul doctorului Rădulescu. Domnia sa crede deci că „ar fi o mare greşeală şi o impietate faţă de victoria noastră şi de destinul continentului – (curios ce mult preocupă şi pe naziști destinul Europei, de când încep să întrevadă destinul lor) – să socotim că putem amâna pentru după pace rezolvarea problemei evreieşti". Căci „umilinţele lucide, războiul şi ultimele evenimente politice legate de el, n-au putut să depăşească acuitatea şi actualitatea problemei evreieşti, care constituie izvorul tuturor nenorocirilor în care ne zbatem".

Şi doctorul Rădulescu precizează: „Cum am mai spus-o şi altă dată, iudaismul este o problemă esenţială a războiului însuşi şi, dacă vrem să ieşim biruitori din conflagraţia care incendiază lumea, avem datoria să paralizăm imediat şi total influenţa nefastă a evreimii".

Iată deci pregătită şi explicaţia înfrângerii eventuale a Axei. Dacă încă înainte de a se ajunge la încheierea păcii, Axa nu ar paraliza „imediat şi total" influenţa nefastă a evreimii, atunci nu ar putea ieşi niciodată victorioasă din „conflagraţia care incendiază" lumea. Prin urmare, nu fiindcă cu gogoriţa jidovească, nu fiindcă cu parola antisemită au atras ţări ca România, popoare ca cel german în război, nu fiindcă dictatorii, urmând legi fatale ale regimurilor lor, au trebuit să provoace „conflagraţia care incendiază lumea", ci fiindcă au existat şi există evrei, cele mai nobile popoare ale Europei au trebuit să purceadă la distrugerea a milioane de vieţi, a bunurilor materiale,

ridicate în timp de veacuri, să intre în vorba directorului Poruncii, în conflagraţia care incendiază lumea sau, cum s-ar zice, arderea care arde.

Dar doctorul Rădulescu nu afirmă fără documente. El precizează şi motivează. Iată cum: „Cine vrea să-şi dea seama de răul pe care ni-l provocăm singuri, atunci când întârziem cu rezolvarea definitivă a problemei evreieşti, să mediteze la declaraţiile făcute nu de mult de către Haini Weitzman într-unul din congresele mondiale jidoveşti. Weitzman a spus limpede: «Serviciile prestate de fraţii noştri din Europa cauzei aliaţilor şi bolşevicilor sunt imense. Oamenii noştri reprezintă calul troian al naţiunilor aliate în cetatea naziştilor europeni. Datorită coreligionarilor noştri duşmanii Axei sunt la curent cu tot ce se petrece pe continent şi pot desfăşura în Europa o acţiune gigantică pentru demoralizarea şi prăbuşirea adversarului»”.

După care doctorul se găseşte de perfect acord cu conducătorul sioniştilor şi, vădit satisfăcut, exclamă: „Şi Weitzman are perfectă dreptate: jidovii subminează azi Europa”… Cum s-ar spune, Weitzman nu este un apărător al evreilor, ci un aliat al antisemiţilor, deoarece vorbeşte ca şi când ar fi în slujba lui Hitler, cum s-ar zice un fel de furnizor de argumente şi de pretexte al acestuia şi al Curţii sale, pentru ca astfel să poată justifica procedurile barbare şi criminale, în sensul strict al cuvântului, pe care le aplică evreilor care încap în raza puterii sale şi pe care îi ucide, îi înjunghie, îi arde, îi gazează, după ce îi scoate din casele lor, desface familiile lor, îi despoaie, îi umileşte. Dr. Weitzman nu e trădător, tocmai după teoriile antisemite, naziste, nu poate fi trădător pentru că solidaritatea jidanilor este atât de strânsă şi de mare, încât toate conspiraţiile lor rămân secrete şi nedovedite şi numai Hitler, cu faimosul său acolit Rosenberg, cel cu mitul secolului al nouăsprezecelea şi, cam la coadă, doctorul Ilie Rădulescu, ştiu despre ele, ba le cunosc chiar în toate amănuntele… Dacă însă Weitzman nu e, şi nu poate fi trădător, nici chiar pentru antisemiţi, pentru naziști şi dacă totuşi ar fi vorbit cum pretinde doctorul Rădulescu că a vorbit, atunci trebuie să fie prost. Or, nici chiar cei mai teribili, cei mai fanatici antisemiţi nu şi-au îngăduit să afirme până acum că evreii sunt proşti, cu atât mai puţin se poate presupune că şi-au ales şi şi-ar păstra un prost la conducere. Dimpotrivă, antisemiţii încarcă pe evrei cu toate defectele imaginabile şi neimaginabile; numai un lucru le acordă, le insinuează, le reproşează, anume că sunt prea şireţi, prea isteţi, prea

deştepţi, inteligenţi, de o inteligenţă diabolică, chiar aşa, că, în orice împrejurări, înşală pe bieţii goi, eterne victime ale victimelor arse pe ruguri şi gazate în vagoane ermetic închise, care astfel devin adevărate care funebre.

Vorbind, deci, serios, trebuie însă constatat că, în lumina unei judecăţi limpezi, citatul doctorului Rădulescu dintr-un pretins discurs al lui Weitzman se demască numaidecât ca un fals neruşinat. Weitzman nu a putut spune ce i se atribuie, fiindcă numai cei mai înverşunaţi pot crede povestea cu calul troian şi cu acţiunea gigantică pentru demoralizarea şi prăbuşirea Axei, şi numai ei pot iscodi asemenea acuzaţii absurde. Şi nici chiar ei nu pot crede în aceste iscodiri diabolice. Căci ei, mai mult decât oricine, ştiu că evreii sunt slabi, atât de slabi încât, în faţa unei lumi îngrozite, indignate, dar rezumându-se la proteste pasive, încât nu numai o mare putere ca Germania şi sprijinindu-se pe ea, chiar şi puteri mai mici ca ea, de exemplu Croaţia, Slovacia, Ungaria şi România, au crezut să poată dezlănţui, fără teamă de Dumnezeu şi oameni, acele persecuţii împotriva evreilor, care vor rămâne o pată de neşters în istoria vremii noastre. Cenzura aspră şi frica justificată a evreilor n-au putut face ca ecoul acestor grozăvii, al vaietelor celor despuiaţi, maltrataţi „scoşi din casele lor, trimişi pe meleaguri străine, în Galiţia, în Transnistria şi acolo măcelăriţi, în sensul propriu al cuvântului, sau lăsaţi să moară de foame, de mizerie, de boli neîngrijite, fără ca măcar una din crimele pe care le insinuează antisemiţii, naziştii sau legionarii, să fi fost dovedită, să fi putut fi dovedită, fiindcă erau pe de-a-ntregul inventate. Şi dacă omenirea civilizată, creştină adevărată în morala ei, ar tăcea, mormintele în masă, acelea adevărate nu inventate, ale celor de la Katin, oraşele, târgurile şi satele Basarabiei, golite de evrei, amintirea înfiorătoare a maltratărilor de la Iaşi şi din alte centre de aglomerare evreieşti, ar striga către cer, invocând nu răzbunare, căci răzbunarea e partea celor ce nu contenesc să-şi zică creştini, ci justiţia morală ca asemenea orori să nu se mai poată repeta în lume.

Ştiu că la noi s-a spus că măcelurile, execuţiile din Basarabia ar fi fost opera armatei, care ar fi voit să răzbune insultele ce le-ar fi suportat cu ocazia cuceririi Basarabiei, ca urmare a ultimatului sovietic. Dar nu pot crede şi nu voi crede niciodată că evreii, care ştiau de grozăviile naziste, care nu sunt ei poate atât de fricoşi, cum spun antisemiţii, dar desigur nu atât de îndrăzneţi, cum le place acestora

să-i prezinte când le convine lor, nu pot deci crede că evreii dezarmaţi şi mulţi dintre ei îngroziţi de perspectiva sosirii bolşevicilor să se fi hazardat a insulta o armată dispunând de întreg armamentul ei. Nu pot să cred aceasta, fiindcă nu pot şi nu vrei să cred că ofiţerii şi soldaţii noştri s-au lăsat – cum s-a spus – înjuraţi şi scuipaţi fără ripostă, căci aceasta ar fi fost laşitate, cum n-a fost o ispravă eroică executarea evreilor dezarmaţi ca un fel de reînviere a obiceiului medieval al populaţiei unei ţări cucerite să fie jefuită şi trecută sub sabie. Spre onoarea ţăranului român, trebuie să relev aici ce mi-a povestit un personaj, despre care pot presupune că a fost bine informat. Soldaţii români au ezitat să măcelărească pe evrei şi numai diabolica ispită ce li s-ar fi pus înainte, voia de a prăda, eterna îmbiere a aurului i-ar fi făcut să purceadă.

În teama lor de ziua judecăţii, naziştii, aţâţătorii şi executorii antisemiţi, cei de tipul directorului Poruncii Vremii, sunt mereu în căutarea unei scuze, unui alibi, ca orice criminal cu conştiinţa încărcată. De aici tendinţa de a nu da răgaz, de a arunca mereu alte şi alte învinuiri asupra hoţilor de păgubaşi. Aceştia, căci ei sunt, de fapt, la ideal şi real, evreii. Aşadar, în interviul său, doctorul Rădulescu, după ce dă dreptul lui Weitzman, spune şi de ce: „Căci jidanii subminează azi Europa cu speculaţiile lor economice şi cu defetismul zvonurilor false şi alarmante. Mâine nu se vor da înapoi să pună mâna pe arme şi să constituie armata de avangardă a bolşevismului. Dacă sunt câţiva plutocraţi evrei care au oroare de comunism, nu trebuie să se uite vermina anarhică şi incendiară a ghetourilor. Nu este deloc exagerat să spunem: în fiecare jidov trebuie să vedem un viitor comisar sovietic. Toţi oamenii politici europeni sunt de acord în a vedea în evrei un mare pericol european şi o agravantă în desfăşurarea evenimentelor internaţionale”. Că antisemitismul nu are nimic de-a face cu logica se ştie de mult. Dar are haz să găseşti contrazicerile sale la un teoretician al său, la un doctor pe care naziştii îl socot demn de a fi lăsat să-şi debiteze înţelepciunea în faţa unui post de radio, presupun ascultat de un mare popor, ba chiar pretutindeni în lumea întreagă. Una din marile imputări aduse de antisemiţi evreilor este imensa lor bogăţie, că sunt capitalişti, plutocraţi, acaparatori ai tuturor bogăţiilor. Dar când vine vorba de a-i face răspunzători de bolşevism sau de a-i prezenta ca viitoare unelte ale bolşevismului, atunci se schimbă treaba. Atunci ei nu mai sunt decât câţiva plutocraţi; în marea

lor majoritate însă „vermina anarhică şi incendiară a ghetourilor". Şi-atunci imit şi eu pe d. Rădulescu când polemizează cu Weitzman, spunând: „Şi doctorul Rădulescu are, desigur, perfectă dreptate. Căci evreii bogaţi, plutocraţi, sunt mult mai puţini decât cred sau se fac a crede antisemiţii, iar evreii săraci sunt nespus mai mulţi decât vor să creadă, nu numai antisemiţii, ci chiar şi… evreii bogaţi. Că această sărăcime evreiască, trăind în cea mai neagră mizerie, în zdrenţe, în foamete, în sărăcie şi corelatul permanent al acesteia: mizeria, expusă deasupra cea dintâi vindictei antisemite, pogromurilor montate de nazişti de la noi şi de pretutindeni, nu se poate găsi de partea clasei posedante, iară deosebire de religie, ci de partea proletariatului şi a expresiunilor sale politice, inclusiv bolşevismul, nu e oare natural? Nu e oare de înţeles? Dar cine să înţeleagă, cei care au îndemnat la anarhie şi incendiere, cei care le-au practicat, cei care le-au scuzat?"

Citiţi cărţile albe scoase din ordinul şi cu colaborarea mareşalului Antonescu şi veţi vedea cine, până să vie bolşevismul, a prădat şi a incendiat ghetourile, cine a maltratat şi asasinat – vermina, sărăcimea acestor ghetouri? Sau cei care au insinuat şi insinuează actele şi crimele pe care singuri le meditează, le frământă şi le patronează, pentru a se retrage în vreun unghi unde-şi pot păzi pielea proprie, când se arată roadele criminalei lor aşa-zise politici, ba chiar politici naţionale? Politică naţională? Antisemitismul creşte numai unde nu e libertate, rodeşte numai când libertatea e sugrumată. Naţionalismul însă e fratele geamăn al libertăţii. EI s-a născut şi dezvoltat pe urma marii Revoluţii Franceze, pe urma Risogimento-ului, când, sub suflul libertăţii, Italia a renăscut unită şi realizând visul lui Dante, al atâtora dintre cei mai nobili fii ai ei.

„Toţi oamenii politici europeni – conchide doctorul Rădulescu – sunt de acord asupra pericolului european". Minciună sfruntată! Cea mai nobilă parte a Europei e îngrozită de fărădelegile, de grozăviile lui Hitler, ale naziştilor şi ale antisemiţilor, în general. Europa doctorului Rădulescu e reprezentată azi numai de Germania nazistă, nici măcar de poporul german, care nu numai că nu împărtăşeşte sau nu mai împărtăşeşte părerile acestora, ci-i urăşte din adâncul sufletului. De Germania, mai mult silite de împrejurări decât din libera lor voinţă, se găsesc alăturate: Ungaria, Croaţia, Slovacia şi noi, România. N-am pomenit Italia, celălalt mare partener al Axei. Dar nici măcar Mussolini, pentru doctorul Rădulescu desigur unul dintre marii oameni politici

europeni, nu era antisemit convins. El a scris, dictator fiind, contra antisemitismului. A contestat teoria nazistă. A avut mereu prieteni evrei şi n-a practicat mai târziu antisemitismul, făcând legi rasiste numai pentru a se alinia, a se sincroniza cu Hitler. Cu atât mai odios a fost şi va rămâne acest pact potrivnic convingerilor sale intime. Dar în momentul când doctorul Rădulescu îşi dă cu părerea, individul Mussolini nu mai există, fascismul nu mai există, egalitatea evreilor în drepturi şi libertăţi e din nou recunoscută, legile rasiste sunt abrogate, Italia nu mai are deci onoarea de a împărtăşi ideile doctorului Ilie Rădulescu, nici ale Führerului. Axa a suferit o ruptură din care e greu de crezut că se va mai reface. Cât despre Anglia, ea este doar, cum spune zilnic doctorul Rădulescu, în mâinile evreilor, ca şi România de altfel.

În tot cazul, sub această formulă se ascunde numai că guvernele lor, că oamenii lor politici, nu [ilizibil] antisemitismul, se revoltă la auzul veştilor despre barbariile comise de nazişti, de legionari şi de guvernele inspirate de principiile antisemite, care au comis şi patronat ororile de care am vorbit. La ce se reduc atunci acei toţi oameni politici europeni de care a vorbit doctorul Rădulescu în interviul acordat postului de radio german Donaul

Cam zdruncinat, se vede, în convingerile sale despre temeinicia teoriilor naziste şi antisemite, redactorul acestui post l-a întrebat pe doctorul Rădulescu „dacă crede că se poate acţiona eficace în această problemă, şi dacă a intervenit în acest sens?" Şi Rădulescu s-a grăbit să răspundă că, la faimoasa comedie a Congresului presei europene – iar europene – a iScut „unele propuneri concrete, pe care scrisul naţionalist, ca pionier al Europei noi, trebuie să şi le însuşească pe steagul lui de luptă". Şi în ce au constat aceste propuneri? Om de inimă cum este, doctorul Rădulescu le împărtăşeşte auditoriului postului Donau. „Am cerut, spune el, gazetarilor naţionalişti din toată Europa să se mobilizeze pentru rezolvarea neîntârziată şi radicală a problemei evreieşti, ca unii care am promovat totdeauna ideile sănătoase şi am fost interpreţii fideli ai instinctului robust de conservare şi de apărare al naţiunilor noastre. Din Scandinava şi până la Mediterana, din Atlantic şi până la Marea Neagră, presa este datoare să militeze pentru o soluţie unică şi pe întreg continentul în problema jidovească. Soluţie care nu poate fi decât una singură: eliminarea evreimii. Înainte chiar de sfârşitul războiului, şi tocmai spre a ne asigura victoria, e necesar ca

popoarele europene să ajungă la o conferinţă închinată exclusiv chestiei evreieşti, conferinţă în care să se hotărască pe plan european mijloacele de deparazitare integrală a continentului de evrei".

Doctorul Ilie Rădulescu e tulburat de o vagă idee: că poate unii vor socoti deplasată, în momentul de faţă, propunerea lui. Într-adevăr Hitler şi tovarăşii săi germani, ca şi cei recrutaţi din pleava bietelor ţări ocupate de dânsul, au acum griji mai pedante decât cea a chestiei evreieşti. Panaceul acesta devine tot mai mult ineficace şi masele, pe care el le-a rătăcit atât de amar şi care plătesc atât de greu această rătăcire, încep să se dezmeticească şi să recunoască în ce prăpastie s-au lăsat târâte. Totuşi doctorul Rădulescu, cu riscul să piardă clientela evreiască şi avantajele sale, sursa veniturilor care l-au îmbogăţit mai mult decât faimoasele sale matrapazlâcuri de la lăptăria comunală a capitalei, dar cu şansa de a scăpa de mâna aspră a justiţiei pe care, totuşi, repezindu-se spre el, îi dă înainte şi face propuneri concrete. Anume, „cei 5 – 6 milioane de jidovi, care se mai găsesc azi pe continent, să fie înlăturaţi din Europa şi colonizaţi provizoriu undeva în Răsărit". Cum vedeţi, doctorul Rădulescu e discret. El nu spune unde anume să fie colonizaţi ultimii evrei care mai trăiesc în Europa, şi pe care îi evaluează la 5 – 6 milioane. Dar auditorii şi cititorii lui din România îl vor înţelege: e vorba de Transnistria. Cei germani vor şti, de asemenea, e vorba de Galiţia şi de regiunea Łódź din Polonia, sau cum au botezat-o pangermaniştii de Lietzmannstadt – şi de ce să-i colonizeze provizoriu? Precedentele răspund: pentru că, o dată colonizaţi provizoriu, vor fi împământeniţi definitiv, cât se poate de definitiv, fiind flămânzi, mitraliaţi, spânzuraţi, gazaţi. După eliminare va veni exterminarea. Asta-i chestia! E străvechea metodă a bandiţilor, întâi jefuiesc, apoi asasinează pentru a înlătura martorii oculari şi auriculari ca să vorbească. E povestea şi morala ţiganului care ucide de frică… Şi aşa ceva se răspândeşte în public în auzul unei lumi întregi şi aşa ceva rosteşte un om care se erijează în reprezentant şi vorbitor al presei româneşti. Oricât ar fi înjosit-o anii de cenzură, regimul de confiscări şi de normative, ea nu merită această soartă, întrucât colaborează însă la răspândirea şi sprijinirea difuzării fascismului, ea se face vinovată de un act de trădare faţă de ea însăşi, căci, fără libertate, care e lumina şi aerul ei vital, şi al cărui apărător şi susţinător trebuie să fie orice ziarist demn de acest nobil nume. Combaterea antisemitismului este însă una din datoriile presei, tocmai pentru că ea

trebuie să apere libertatea „elementul ei de viaţă. Antisemitismul hrănit, menţinut şi practicat de un guvern este cea mai clară dovadă că acest guvern e duşman al libertăţii. Antisemitismul e simptomul cel mai clasic al bolii organismului social şi statal, cum febra este cel mai clasic simptom al infecţiei. Niciodată antisemitismul n-a fost mai cultivat decât în Rusia ţaristă, autocratică, despotică. Unde s-a introdus o Constituţie fie cât de puţin liberală, dar respectată, antisemitismul n-a putut exista decât ca o unealtă a câtorva politicieni interesaţi sau mărginiţi, niciodată însă ca o doctrină de stat. Regimurile potrivnice libertăţii sunt în mod instinctiv spaima evreilor, dar devin şi spaima întregului popor respectiv.

Cum a spus Pascal, care a fost departe de a fi revoluţionar: „Unde dispare libertatea, locul ei îl ia frica". Teroarea a fost şi este fundamentul fascismului şi al hitlerismului. Dictaturile se prăbuşesc, dar dacă, prin imposibil, ar fi biruit, ele ar fi perfecţionat, ca non-factor al vieţii universale: frica. Ea ajunsese un nutriment obişnuit în Rusia ţaristă; este mai vârtos unul în cea sovietică. Cu şi prin Hitler ea a pus stăpânire pe poporul german. Până la război nu s-au sesizat de această grozăvie. Acum însă s-au trezit şi se simte că ea le-a stăpânit toată făptura, toate actele lor cu apariţia dictaturilor şi politica internaţională a fost dominată de elementul frică. Diplomaţia democraţiilor, în dorinţa ei de pace, în oroarea ei de război era veşnic sub imperiul terorii că dictaturile vor şi ar putea să dezlănţuie războiul.

Aşa se explică toate consecinţele pe care le-au făcut lui Mussolini şi lui Hitler, până când aceştia, prinşi în propriile lor iţe, au ridicat asemenea pretenţii, încât au vrut şi au arătat că vor, poate în credinţa că ce vor ei nu vor vrei adversarii lor cu preţul umilinţei. Dar s-au înşelat. Democraţiile n-au voit războiul. Ele au abandonat lui Mussolini Abisinia, lui Hitler tot tratatul de la Versailles, Austria şi nobila Cehoslovacie. Iar fiecare concesie chema altele noi, până au tras în războiul lor lumea întreagă, până şi-au văzut cu ochii catastrofa. Curios este că acum încep să vorbească şi ei de libertate – " E vorba de libertatea ta în acest război" – proclamă doctorul Goebbels şi alţi fruntaşi naziști. Dar de care libertate vorbeşte? De aceea a lor, de a-şi impune stăpânirea dictatorială prin teroare? Teroare! apoi ei se revoltă şi contra terorii. De la un general german, filosoful şi mentorul şefilor lor militari, de la Klausewitz, vine axiomul că războiul cu cât e

mai crud e mai moral, căci e mai scurt. De la Hitler şi Mussolini vine lecţia că frica este marea stăpânitoare a raporturilor dintre oameni şi popoare. Toate despoţiile au avut această convingere. Şi biet poporul a simţit efectul ei, de unde proverbul: frica păzeşte bostănăria. Dar în cele din urmă, după multă rezistenţă, democraţiile aliate arată că au învăţat de la duşmanii lor şi ai principiilor lor politice ceva, şi arată că şi-au întrecut maeştrii. Dar aceştia n-au înţeles aşa. Ei ar fi voit să fie spusa lui Joseph de Maistre conform cu principiile democratice creştineşti şi să trateze conform cu principiile lor păgâne. Şi văzând că nu se poate, se ridică şi contra terorii, marele lor panaceu din trecut. După primele bombardamente aliate contra oraşelor germane, Volkischer Beobachter, gazeta Führerului (10 martie 1943) scria: „Cu frica înăbuşită, poporul german (adică naziştii) priveşte accesele furibunde ale terorii aeriene engleze… Cum e posibil aşa ceva din partea unui popor european?"

Iar trei luni mai târziu doctorul, vorbind la ceremonia de doliu a victimelor bombardamentului aerian asupra oraşului Elberfeld, îndrăznea să exclame: „Stau aici ca acuzator în faţa lumii întregi. Acuz inamicul… că nu urmăreşte alt scop decât să tortureze populaţia şi s-o copleşească de durere, de cruzime şi de moarte… Renumele naţional al popoarelor ale căror guverne întrebuinţează mijloace atât de grave şi de condamnabile împotriva femeilor, bătrânilor şi copiilor va fi acoperit de o ruşine veşnică… Nu serveşte nimic inamicul dacă, astăzi, continuând metoda cunoscută a agenţilor lui evrei, încearcă să întoarcă datele problemei, pentru a face din acuzaţi acuzatori şi din acuzator un acuzat". Şi iarăşi apare vorba lui Wilhelm II, după dezastrul din 1918: „Das habe Ich nicht gewolt" 1. Căci doctorul Goebbels proclama: „Führerul nu a evitat nimic pentru a evita războiul şi pentru a-i da cel puţin un caracter uman, după ce îi fusese impus. Anglia înaintea tuturor altor ţări a respins toate aceste propuneri".

Cine vorbeşte astfel? Reprezentantul guvernului care a maltratat propriul său popor, pe toţi fiii acestuia care nu voiau să accepte dictatura, să renunţe la libertate, să se supuie terorii, care i-a închis în lagăre, i-a torturat şi i-a ucis, ameninţându-le rudele, soţiile, copiii, cei ce au fost împuşcaţi pe când voiau să evadeze. Care a pus oameni lipsiţi de puteri fizice – pe un Vosietzki, de exemplu, care, în mijlocul chinurilor ce suferea – martirizat a fost încununat cu premiul Nobel – să sece mlaştini? Care a prădat şi a pus pe agenţii săi să prade

şi să asasineze

1 N-am vrut asta (în germană, în original).

zeci şi sute de mii de evrei, copii, bătrâni şi femei? Care, în umbră, a trimis ostile sale, a luat zeci, sute de mii de muncitori, despărţind mamele de soţi şi copiii de părinţi, i-a ridicat şi i-a trimis în ghetourile Galiţiei şi ale Transnistriei şi i-a maltratat şi flămânzit, când nu i-a asasinat cu cuţitul, cu baioneta, cu gloanţele; când nu i-a gazat chiar în vagoanele în care i-a parcat ca pe vite, expediindu-i fără să le spuie unde? Reprezentantul unui asemenea guvern, de care vor vorbi cu oroare generaţiile viitoare ale unei lumi, să sperăm, mai bune.

Cu aceasta ajung iar la preocuparea atât de insistentă şi de rentabilă a doctorului Rădulescu, la problema evreiască. Ea este o problemă vitală, nu pentru evrei, ci mai ales pentru neevreii în mijlocul cărora trăiesc. Cum am mai spus şi cu altă ocazie, trăiesc în mijlocul periodicelor persecuţii ce se îndreaptă împotriva lor, trăiesc în mijlocul urii care-i urmăreşte de-a lungul secolelor, al mileniilor, trăiesc, cu toate că, în decursul mileniilor, au fost iar şi iar măcelăriţi în majoritatea lor, surghiuniţi în ce mai rămânea, trăiesc, pe când în jurul lor, în decursul vremii, popoare mari şi culturi uriaşe s-au prăbuşit.

De ce antisemiţii, dacă ar fi capabili să cugete altfel decât sub imperiul patimii celei mai urâte, a urii, nu şi-ar pune întrebarea: de ce evreii continuă să trăiască în condiţii în care alte popoare, care nici pe jumătate n-au avut să îndure ca ei, au dispărut? (babilonienii, asirienii, romanii, etc.). De unde a decurs şi decurge această putere de îndurare şi ce înseamnă ea? Ea înseamnă că evreii au o misiune de îndeplinit, că ei sunt mărturia unei concepţii, a unei morale care, atâta timp cât nu va fi cucerit omenirea, va trăi şi va fi păstrată în purtătorii ei, care vor avea s-o mărturisească mereu, suferind în sângele şi în sufletul lor pentru ea. Puterea lor de a îndura toate aceste suferinţe rezidă în faptul că, dacă evreii n-au nici pe departe rezervele de aur, economiile materiale ce li se bănuiesc, ei au o milenară rezervă de răbdare şi comoara moralei biblice care se păstrează în adâncul, în subconştientul chiar al sufletului lor. Unul din marii săi istorici, cel mai mare poate, a exprimat astfel această idee: „Ce a împiedicat ca acest popor etern călător, ca acest cu adevărat jidov rătăcitor, nu a decăzut până la a fi un vagabond îndobitocit, n-a degenerat până la a fi o şatră rătăcitoare de ţigani? Răspunsul decurge de la sine. Poporul evreu a dus cu dânsul, în rătăcirea sa prin pustiu [ilizibil] care a pus în inima

lui o [ilizibil] şi care lumina chiar şi semnul [ilizibil] ce i s-a impus să poarte pe haină, cu strălucire apostolică. Evreul dispreţuit, lipsit de orice drept şi de orice protecţie (Volgelfrei), hărţuit şi gonit de-a lungul şi de-a latul pământului, simţea o nobilă şi supremă mândrie la ideea că este purtătorul şi mucenicul martirizat al unei învăţături în care se oglindeşte eternitatea, prin care popoarele s-au ridicat cu încetul până la recunoaşterea lui Dumnezeu şi a moralei de la care să pornească cu încetul eliberarea şi mântuirea lumii… înalta conştiinţă a glorioasei sale misiuni apostolice l-a susţinut în suferinţele sale, ba a făcut chiar din suferinţele sale o parte a înaltei sale misiuni. Un asemenea popor, căruia prezentul său nu-i era nimic, viitorul său însă totul, şi care trăia numai din speranţă, e tocmai de aceea etern ca speranţa. Legea şi speranţa într-un Mesia au fost doi îngeri protectori şi dârji, care i-au ferit de disperare, de îndobitocire şi de abandonare de sine. Legea pentru clipa de faţă, speranţa în Mesia pentru viitor, amândouă transmise prin cercetarea ştiinţifică şi prin revărsările poeziei, au picurat balsam în inimile rănite ale celui mai nenorocit dintre popoare. Pentru că lumea mare devenise pentru poporul robit o închisoare murdară, în care nu-şi putea satisface impulsurile sale spre acţiune, cei mai înzestraţi dintre ai săi s-au retras în lumea interioară a ideilor, iar aceasta se lărgea pe măsura în care se arătau mai strânse hotarele despărţitoare ce se trăgeau în jurul lumii din afară şi a trupurilor lor sfârtecate. Şi astfel se realiza fenomenul, desigur rar, că persecutatul devenea superior persecutorului, chinuitul se milostivea de chinuitor, robitul se simţea mai liber decât temnicerul".

Aceste cuvinte sunt pline de mândrie şi antisemiţii vor urla iarăşi: obrăznicie evreiască! Dar ele sunt numai o expresie a unei conştiinţe nobile, nu o provocare, căci implică nu o pretenţie, ci o obligaţie, aceea de a ţine sus idealul umanităţii, ai drepturilor omului, a ajuta, a susţine şi a se jertfi, la nevoie, cu cei care luptă pentru acest ideal, într-un punct, antisemiţii au dreptate atunci când proclamă că toate marile idei de libertate şi de dreptate socială sunt jidăneşti. De la poporul evreu a pornit Decalogul, care conţine, in nuce, tot ce proclamă şi reclamă etica cea mai înaltă. El simte ca o datorie a sa să se lupte pentru realizarea ei deplină, iar din aceasta nu decurge pentru dânsul drepturi mai mari decât pentru fiii celorlalte popoare, ci numai obligaţii mai mari. De aceea găsim evrei pretutindeni acolo unde se dă lupta pentru cauza dreaptă, pentru emanciparea oamenilor de robie,

de nedreptate, de toate relele sociale şi politice, de aceea îi găsim întotdeauna, şi în toate timpurile, în rândurile stângii constante, e porunca menirii lor aceasta, deşi realizarea idealurilor ei implică în mod fatal dispariţia lor. Aşa că s-ar putea formula un axiom: câtă vreme mai există evrei, nu există încă dreptate, căci numai nedreptatea făcută tuturor îi discriminează pe dânşii pentru a se putea face acceptabilă acelora.

Mândria ce decurge pentru evrei din această conştiinţă nu e exclusivistă, nu e şovinistă – cei mai mari duşmani ai lor recunosc că ei sunt internaţionalişti.

Înaltele principii ale moralei lor exclud ura şi setea de răzbunare. Din rândurile lor a ieşit Hristos, au ieşit apostolii, propovăduitorii dragostei de aproape, a milei, care iartă duşmanului de şaptezeci de ori câte şapte. Problema lui Shylock a fost pusă de un neevreu, cum a fost pusă, şi totuşi, în vremea aceea, a acceptării celor mai grozave imputări aduse evreilor, Shylock proclamă că ura a învăţat-o de la duşmanii lui creştini şi că minune ar fi dacă nu şi-ar întrece maeştrii. Antisemiţii, după ce au adus asupra Europei, asupra lumii, prăpădul, judecând pe evrei după ei înşişi, se tem de răzbunarea lor. Dar, pentru un evreu, răzbunarea e a lui Dumnezeu, a Domnului şi chiar actualul război confirmă această credinţă a lor. Dar, după toate părerile lor, ei nu vor, ca urmare a suferinţelor lor ultime, decât biruinţa binelui, într-un studiu asupra cărţii Ecleziastului, Georg Brandes, criticul universalmente stimat, a scris: „Tonul cel mai din suflet al lui Israel este strigătul după dreptate. Sentimentul lui fundamental, speranţa în dreptate, voinţa de dreptate. Idealul lui este să facă din dreptate o lege universală. Pentru că trebuia să realizeze pe pământ idealul dreptăţii, evreul a participat în timpurile moderne la revoluţii…" Să nu se teamă antisemiţii nici de doctorul Rădulescu, evreii nu ţin, nu vor să se răzbune. Cum am spus, răzbunarea nu este în legea eticii lor. De răzbunare nu vorbesc decât naziştii, în ura lor oarbă, în discursul pe care doctorul Goebbels l-a rostit la Elberfeld, şi din care am reprodus mai sus, el a mai spus: „Nu este obiceiul de a rosti cuvinte de ură în faţa mormintelor deschise, în alte împrejurări, moartea aduce, alături de durere, şi o împăcare. Dar acum, moartea strigă răzbunare, căci morţii, a căror amintire o cinstim cu smerenie astăzi, sunt victimele unui cinism rece şi calculat al inamicului. Acest cinism nu-şi va găsi sfârşitul decât când va fi doborât, prin alte lovituri

dureroase, care vor fi repetate fără încetare. Prin glasul meu, poporul german jură în faţa morţilor că, în felul acesta, le înţelegem jertfa pe care nu o vor fi făcut în zadar. Va bate ceasul în curând, când vom înfrânge teroarea prin contrateroare… în inimile noastre, inamicul a înscris, cu litere ce nu se vor şterge, o dată care-i va fi plătită cu dobândă, aşa cum ştim noi să facem". Aşa da! Iată cine seamănă ură şi predică răzbunarea. Victimele nevinovate la groapa cărora se rostea astfel sunt ale nazismului şi ale guvernului său, tot atât cât ale englezilor în război cu Germania. Aceste victime sunt de plâns, fiindcă sunt tot atât de nevinovate ca evreii măcelăriţi de naziști. Cele plânse de doctorul Goebbels au fost ucise fără cruţare într-un război dezlănţuit de guvernul pe care poporul german, dacă nu l-a voit, l-a tolerat. Ele au fost dezarmate în faţa bombelor duşmane, deşi Germania le opunea tunuri, mitraliere, puşti, tancuri, aviaţie, dar evreii, bătrânii, copiii, femeile lor, mai nevinovaţi decât victimele bombardamentelor aeriene, n-au fost în război ca şi călăi şi n-au bombardat, la rândul lor, prin aviaţia lor, pe cei care acum bombardează, ci au fost asasinaţi cu sânge rece, cu o satisfacţie perversă, fără niciun motiv cât de cât plauzibil. Ce să spună cei care n-au putut plânge la mormintele lor anonime, în care au fost aruncaţi fără ca o lacrimă să-i fi plâns, fără ca o rugăciune să se fi înălţat, fără ca un cuvânt de amintire să fi fost pronunţat, dar în schimb au fost acoperiţi de calomnii, când odioasele crime cărora au căzut victime, n-au putut fi ascunse? Ce să spună supravieţuitorii lor? Dar aceştia nu strigă răzbunare; nu se gândesc să plătească criminalilor cu aceeaşi monedă. Ei se gândesc să rămână la postul lor, în lupta cea mare pentru dreptate politică şi socială; pe scurt, pentru dreptatea umană pe care o duc democraţii socialişti din toată lumea. Şi vor să uite grozăviile ce au suferit, să ierte calomniile, batjocura ce s-au îndreptat contra lor, ei vor îndreptarea duşmanilor lor, nu pieirea lor, ei vor să se prindă, de se va putea şi cu dânşii, în marea horă a unirii popoarelor, ce se va juca în lumina soarelui libertăţii, ce se va înălţa în splendoarea lui. Căci, în această zi, chestia evreiască va primi soluţia ei definitivă. Iar nu prin colonizarea evreilor „undeva în Răsărit", ci prin alinierea lor în frontul oamenilor egali înaintea legilor, egali în nobleţe, după cum sunt născuţi în acelaşi fel.

14 august. Un bătrân prieten, fost consilier de Curte de Apel, mă vizitează. Ar vrei să cunoască părerea mea despre Nietzsche, de care se

ocupă presa noastră în aceste momente. Dl. Prundeni, în special, intonează un imn acestui filosof, pus în discuţia actualităţii, cu ocazia celei de-a 60-a aniversare a lui Mussolini.

Într-adevăr, la 29 iulie, Benito Mussolini a împlinit şaizeci de ani. Ce zgomot i-ar fi făcut ziarul, dacă această dată importantă a vieţii sale ar fi căzut cu trei luni numai mai înainte. Ce muzici, ce discursuri, ce articole în ziare, ce defilări, ce iluminaţii, ce manifestaţii în faţa lui Palazzo Veneţia! Aşa, însă, el nu e decât o mărire apusă. Gloria lui a trecut înainte chiar ca să fi trecut el însuşi. În locul felicitărilor, îl ajung huiduielile, îl ajunge blestemul poporului asupra căruia a adus cel mai mare dezastru inimaginabil, şi care nu poate nici măcar să respire uşurat, după ce teroarea fascistă a fost luată de pe capul lui. Numai Führerul i-a rămas credincios şi i-a trimis de ziua aniversării sale operele complete ale lui Friedrich Nietzsche, într-o ediţie cu totul specială, în gândul lui Adolf Hitler, acest dar trebuie să fie simbolic – şi anume simbolic nu numai pentru duce, dar şi pentru el, Führerul. Într-adevăr, amândurora crede acesta că li s-ar cuveni titlul de supraom, ca unii ce au subjugat masa populară şi i-au opus voinţa lor de putere, voinţa lor, indivizi unici şi superiori, stăpânitori unici ca exponenţi ai unei elite selecţionate, care impun lumii voinţa lor. În ce-l priveşte pe Hitler, însuşi el se mai crede a fi aplicatorul ideilor lui Nietzsche „despre arianism, despre unicitatea poporului german şi despre evrei, adică despre antisemitism". (Viaţa lui Nietzsche are mare asemănare cu cea a nefericitului nostru Mihai Eminescu. Acesta a fost un mare poet şi filosof; Nietzsche a fost un filosof poet, despre care nu s-ar putea spune precis ce a predominat: filosoful sau poetul. Amândoi au avut acelaşi sfârşit tragic care, poate le-ar fi fost evitat, dacă descoperirile făcute mai târziu de către evreii Wassermann şi Ehrlich, li s-ar fi putut aplica la vreme. De numele amândurora au uzat şi abuzat oamenii interesaţi sau fanatici pentru a sprijini ideile lor antisemite, pentru a le justifica şi motiva, pentru a pune, sub protecţia numelor lor, barbariile, jefuirile, asasinatele ignobile comise împotriva evreilor. Am notat cu altă ocazie despre antisemitismul lui Eminescu. Am arătat că, în toată opera sa poetică, aşa cum a fost selecţionată de Maiorescu mai întâi, cum s-a dovedit apoi că e singura valabilă şi dezirabilă, nu există nici măcar o aluzie, cel mult dacă există o afirmaţie de evreofobie în Scrisoarea a III-a, dar nici aceea nu se referea la evrei, ci la greco-bulgărimea care, credea el, că formează pe

patrioţii păturei noastre conducătoare. Antisemitism el n-a făcut decât din articolele sale publicate prin gazete, pentru a câştiga o pâine amară, şi, afară de A.C. Cuza şi de oamenii săi, care au adus atâta nenorocire asupra ţării, nu cred să fie mulţi care să recitească aceste articole şi, mai ales, să găsească în ele urma geniului nenorocitului poet.

Cum stau lucrurile cu Nietzsche?

Opera lui este voluminoasă, în jurul încercărilor de a se construi un sistem filosofic, însăilări de gânduri, şi în pagini inspirate de moment, sunt aforisme pregnante, toate îmbrăcate într-o formă literară splendidă, cu o libertate de cugetare care adesea sfidează concepţiile şi ideile curente, cu un curaj care face abstracţie de toate împrejurările momentului, dar şi cu versatilitatea unui spirit neastâmpărat, vioi chiar şi când luptă cu – sine însuşi, cu ideile şi sentimentele ce-i frământă pe el, dar şi pe alţii, ce stăpânesc spiritele contemporanilor. Cum se întâmplă des la asemenea oameni, gândirea sa nu s-a fixat numai la operele sale propriu-zise (zece volume), ci sunt risipite într-o vastă corespondenţă; în brouilloane – care au fost adunate sub îngrijirea surorii sale în faimosul Nietzsche-Archiv, din Weimar, oraşul glorioasei activităţi a lui Goethe, despre care Nietzsche, departe de a crede că era o sinteză a capacităţii şi virtuţilor poporului german, a afirmat că, în istoria germanilor „a fost un accident, care a rămas fără urmări".

În afară de lucrările strict filosofice, în care a concentrat gândurile sale pentru a constitui sistemul său, găsim în scrierile lui Nietzsche idei foarte variate, aforisme şi sentinţe care, în unele cazuri, se contrazic de-a dreptul, în tot cazul, el n-a meritat marea onoare de a fi invocat ca filosoful justificator al nazismului, al cărui adversar hotărât, el, fervent şi convins partizan al libertăţii gândirii, ar fi fost dacă ar fi avut nenorocirea să-l apuce. Dar niciun moment Nietzsche nu şi-a imaginat că ideea lui despre rostul omenirii, care ar fi să selecţioneze cele mai înalte şi perfecte exemplare, căci acestea reprezintă supraomul, ar putea fi utilizată de un ignar şi de un demagog, pentru a pune mâna pe puterea politică şi a face din ea, cum a definit-o odată răposatul Dim. A. Sturdza, bâta pe care politicienii pun mâna pentru a ciomăgi pe toţi adversarii lor. Niciun moment Nietzsche nu s-a gândit că masa, mulţimea, ar avea să joace rolul pasiv de a accepta fără a crâcni toate atrocităţile unui pretins supraom. Ea

are, după dânsul, rolul de a forma terenul fecund pe care supraoamenii, în cele din urmă omul cel mai perfect, să poată realiza ţelurile lor economice care să cuprindă întreg pământul, ţelurile utile acestei mase. Supraomul e menit să pună, în cele din urmă, bazele pentru digurile şi zidurile contra barbariei, contra robirii trupeşti şi spirituale. O dată el a formulat, în stilul profeţilor biblici, această idee fundamentală a sa astfel: „Altă dată s-a zis «Dumnezeu», când se privea spre zările depărtate. Eu însă vă dau învăţătura despre supraom! El să fie stăpânul pământului. El să vă spună: aşa să cugetaţi voi, şiruri mari şi mici. Pe el trebuie să-l ascultaţi fiindcă în el puteţi avea încredere absolută. El renunţă la fericire şi confort, dar acordă şi celui mai umil de sub el dreptul la fericire. El oferă religii şi sisteme filosofice diverse, după starea şi rangul oamenilor". El trebuie să creeze. Creaţia lui este o legiferare, voinţa lui de putere este voinţa de adevăr. Iată un punct în care dictaturile sunt în plin dezacord cu Nietzsche. Puterea lor e minciună şi numai minciună, într-un singur punct, nazismul a fost conform cu spiritul lui Nietzsche. Nazismul a fost, până la război, potrivnic bisericii creştine: celei catolice, ca şi celei protestante. Cu războiul, care i-a demascat toate slăbiciunile, hitlerismul s-a întors la creştinism. Acesta a devenit o armă politică, în special contra bolşevismului, pe care-l numeşte păgân. Dar antisemitismul nazist nu va putea fi negat, amintirea lui nu va putea dispare. Miile de preoţi internaţi în lagăre îl mărturisesc şi-l vor mărturisi. Faimoasele predici ale cardinalului Fraulhaber, din München, îl vor mărturisi. Cărţile lui Rosenberg îl vor mărturisi. Dar şi Nietzsche a fost un adversar al creştinismului, fiindcă el a socotit că creştinismul e doctrina răscoalei robilor. Morala creştină nu-i plăcea lui Nietzsche, socotea a fi morala celor slabi şi inferiori. Transvalorizarea tuturor valorilor devenise o teză a lui Nietzsche despre care nu se ştie dacă nu-şi are explicaţia în începuturile bolii sale, ca şi aşa-zisa Herrenmoral, morala domnilor, a stăpânilor. Această imorală morală a convenit naziştilor. Cu ea vor să justifice în politica lor cea mai drastică explozie a barbariei de care Nietzsche avea oroare. Dar înfrângerile pe care le suferă în actualul război, îi fac să recurgă la argumentul creştinismului. Când aliaţii bombardează oraşele lor, când bolşevicii bat oamenii lor, când aliaţii aplică metodele militare pe care ei au voit să le aplice şi au încercat să le aplice, îşi aduc aminte de creştinism. Şi deodată nu mai pot! Caracteristic este în această privinţă faptul că generalul fascist

Drouhet în cartea sa Războiul anilor 19… apărută în 1934, afirmând că viitorul război, poate să fie şi va fi dus de aviaţie, se aplică astfel: „Pentru a decide războiul în aer, ajunge să se pună ţara inamică în condiţii insuportabile prin atacuri aeriene. Flota aeriană operează în mod superior tuturor celorlalte arme, pentru că-şi poate alege nelimitat punctele de atac. Atacul se poate îndrepta contra armatelor de uscat ale duşmanului, contra marinei sale de război şi comerciale sau chiar contra populaţiei sale civile. Flota aeriană poate lovi punctul cel mai slab al inamicului, poate lovi corpul neînarmat al ţării inamice. Un alt avantaj al aviaţiei este întrebuinţarea gazelor otrăvitoare… de exemplu, contra centrelor populate, contra centrelor politice, industriale şi comerciale, contra nodurilor de căi ferate, pentru a demoraliza populaţia duşmanului şi pentru a stinge în ea voinţa de a continua războiul". Pentru orice om care are inima la locul ei, bombardamentul populaţiei civile, ca şi războiul în general, e o grozăvie şi cine îl provoacă e un criminal. Dar nu dictatorilor, care l-au pregătit, l-au voit, sau filosoful grec al unei alte vremi, părintele tuturor lucrurilor, l-a provocat şi l-a dus după toată regula pe care Klausewitz le-a dat-o? Nu dictatorilor le este dat să protesteze contra războiului şi să afirme, cum face acum mereu Hitler sau, mai exact Goebbels şi presa comandată de el, că nu l-au voit şi că au înţeles să-l ducă în mod uman şi civilizat. Război uman şi civilizat nu există, însă poate exista. Războiul e barbar şi inuman prin definiţie. Un guvern, un om civilizat, nu poate fi decât contra războiului, nu poate decât să caute a-l evita. Guvernele democratice au procedat aşa. Asemenea omului surprins pe drum de lupi, ele au aruncat din sania lor tot ce aveau cu dânşii pradă fiarelor. Dar când au văzut că nu mai au ce arunca, fiindcă acestea sunt nesăţioase, au luat în mână arma pentru a-şi apăra viaţa. Mai curând se poate spune că aliaţii, în dorinţa lor de a evita războiul, au mers prea departe cu concesiile, au fost prea conciliaţi, aşa că dictatorii au crezut că-şi pot îngădui totul. Dacă Anglia, Franţa, America ar fi arătat, încă din momentul venirii lui Hitler la cârmă, în momentul când a început reînarmarea Germaniei, militarizarea provinciilor renane, în momentul anexării Austriei, a sfâşierii Cehoslovaciei, că sunt decişi a se folosi de formidabila lor forţă, poate că dictatorii ar fi dat înapoi. Dar oroarea lor de război a fost atât de mare, încât au cedat pe rând, până când au văzut că fiara fascisto-nazistă e nesăţioasă. Acesta a fost fondul atitudinii

democraţiilor, pe când dictatorii exaltau, conform legilor fiarelor, războiul şi se îngrămădeau spre dânsul, crezându-se bineînţeles invincibili. Iar acum Hitler şi ai lui proclamă că nu au voit războiul, că sunt partizani ai războiului „uman şi civilizat", sunt invocatori ai creştinismului şi ai moralei creştine, combat păgânismul lui Stalin şi tună contra alianţei lui Churchill şi al lui Roosevelt cu acesta şi cred că lumea a uitat că, în 1939, se înţeleseseră foarte bine cu dânsul chiar. Şi în fine, vorbesc în numele creştinismului, ei care îl combătuseră şi persecutaseră nu numai în virtutea părerii lui Nietzsche, care predică – dacă o şi practică e discutabil – morala turmei, a maselor, a celor slabi, morala bunăvoinţei şi a milei, morala domnilor, a supraoamenilor, ca şi în numele priorităţii rasei ariene, a cărei supremă expresie consideră ei a fi poporul german, dar şi în virtutea teoriei, de altfel adevărată, că morala creştină e morala ebraică, a rasei inferioare, ce ar fi evreii. Dar în această privinţă Nietzsche a emis păreri cu totul opuse. Să notez aici câteva păreri ale sale, pentru cei care n-au posibilitatea să-l citească şi să-l studieze, dar chiar şi pentru cei care, cu cât îl invocă mai mult, dovedesc că îl cunosc mai puţin.

Mai întâi ce părere avea Nietzsche despre puritatea rasei germane şi despre superioritatea ei? „Als ein Volk – scria el – der ungeheuelichsten Mischung und Zusarmenruhrung der Rassen, vielleicht sogar mit cinen Überschuss der vorarischen Elements, als „Volk der Mitte „în juden zu stande sind die Deutschen umflassbarer, unfănglicher, widerspruchsvoller, unberkanter, überraschender, selbst schrecklicher, als es andere Völker sich selber sind – sie entschlionfen der Definition".l

Dar părerea lui Nietzsche despre evrei, calul de bătaie al naziştilor la care nici războiul nu-i poate determina să renunţe deşi, în lumina lui, un evreu nu e decât o gloabă râioasă?

În anul 1887, un publicist german, anume Theodor Fritsch, care scotea revista antisemită Der Hammer, încerca să lege cu Nietzsche o corespondenţă pentru a-l converti la convingerile sale antisemite, precursoare ale nazismului, căci, încă din 1924, Fritsch a fost deputat în Reichstag ca membru al partidului unificat naţional-socialist. La 23 martie 1887, Nietzsche îi răspunde: „Evreii, obiectiv vorbind, mă interesează mai mult decât germanii. Istoria lor pune probleme mult mai principale. De altminterea mărturisesc că mă simt atât de străin de actualul «spirit german» încât nu pot privi, fără multă nerăbdare,

diversele sale

1 „Ca popor al celor mai colosale amestecuri şi adunături de rase, poate chiar cu un surplus de elemente ariene, ca «popor de mijloc», germanii sunt sub, toate aspectele, mai greu de înţeles, mai contradictorii, mai puţin cunoscuţi, mai deconcertanţi, mai surprinzători, mai temători de ei înşişi decât alte popoare – ei nu încap în nicio definiţie" (în germană, în original).

Idiosincrazii. Printre acestea socotesc, cu deosebire, antisemitismul „Literaturii clasice a acestei mişcări lăudată în pagina a 6-a a gazetei dumitale. îi datorez chiar câteva clipe de distracţie (nemţeşte: Erheiterung): dacă şi când ai şti cât am râs primăvara trecută de cărţile acelui cap sucit (Querkopf) pe cât de pretenţios, pe atât de sentimental, ce se numeşte Paul de Lagarde. Îmi lipseşte evident «acel cel mai înalt punct de vedere etic», de care e vorba în acea pagină, îmi rămâne numai să vă mulţumesc pentru binevoitoarea premiză că «nu sunt redus la părerile mele greşite de vreo obligaţiune socială»... şi poate că va servi spre a vă linişti, dacă sfârşesc prin a spune că nu am printre amicii mei niciun evreu, dar, în acelaşi timp, ce-i drept, niciun antisemit". (ss) profesor Dr. F. Nietzsche.

Theodor Fritsch, nedezarmând, Nietzsche îi răspunde, şase zile mai târziu, prin următoarea scrisoare: Nizza, 29 martie 1887 (înainte de plecare). „Prea onorate domn, odată cu aceasta îţi remit cele trei numere din foaia dumitale de corespondenţă, mulţumindu-ţi pentru încrederea cu care mi-ai îngăduit să arunc o privire asupra zăpăcelilor principiilor (Prinzipienwirrwarr) acestei stranii (\vunderlichen) mişcări. Totuşi, te rog ca, în viitor, să nu mă mai dăruieşti cu asemenea trimiteri. Mi-e frică să nu-mi pierd în cele din urmă răbdarea. Crede-mă, această abominabilă (abscheussliche) voinţă a unor diletanţi naivi de a se amesteca în vorbă asupra valorii oamenilor şi raselor, aceste [ilizibil] «autorităţi» respinse cu rece dispreţ de orice spirit cumpănit (de exemplu Duhrring, Richard Wagner, Ebnard Wahrmund, P. de Lagarde – care dintre ei oare e cel mai necompetent în chestiuni de morală şi istorie?) aceste continue, absurde falsificări şi cârpeli ale vagilor noţiuni «germanic», «semitic», «arian», «creştin», «german» – toate aceste m-ar putea à la longue serios supăra şi scoate din ironica bunăvoinţă cu care am privit până acum virtuoasele veleităţi şi fariseisme ale germanilor de astăzi? Şi, ca să închei: ce crezi dumneata că sunt eu, când numele Zaratustra răsună chiar din gura

antisemiţilor? Al dumitale Dr. Fr. Nietzsche".

Deşi aceste scrisori sunt destul de clare, s-ar putea, însă, obiecta de către cei care au două feluri de păreri, unele pentru uz privat, altele pentru cel public că, în definitiv, ele sunt manifestări ocazionale, deşi cu asemenea aprecieri s-ar insulta geniul lui Nietzsche, care niciodată nu s-a [ilizibil] să se exprime franc în public. Dar există în operele sale un paragraf despre evrei, asupra căruia Nietzsche a atras atenţia lui Fritsch în prima din scrisorile reproduse mai sus.

Am lăsat la o parte acest pasaj pentru a servi cititorilor ca pe un fel de trufanda pour la bonne bouche. Paragraful de care vorbesc e intitulat: Despre poporul Israel şi se găseşte în cartea a treia a operei intitulată: Morgenrote (Zorile). Idei despre prejudecăţile morale. îl% reproduc aici, notând că traducerea mea nu poate reda decât imperfect splendidul stil al lui Nietzsche:

Dintre spectacolele la care ne invită secolul viitor face parte şi hotărârea asupra sorţii evreilor din Europa. Că ei au aruncat zarul, că ei au trecut Rubiconul lor, putem pipăi cu ambele mâini, nu le mai – rămâne decât să devină stăpânii Europei, sau s-o piardă, cum au pierdut altă dată, înainte cu multă vreme, Egiptul, unde se găsiseră în faţa unui ori-ori (ante, ante) asemănător, în Europa însă, ei au trecut printr-o şcoală de optsprezece secole, cum n-a trecut-o niciun popor din acest continent – şi a trecut prin această şcoală în aşa fel, încât nu atât totalitatea lor, cât fiecare individ a profitat de experienţele acestei execrabile vremi de încercări. Ca urmare, resursele sufleteşti şi spirituale ale evreilor de azi sunt extraordinare. Dintre toţi locuitorii Europei, ei recurg cel mai rar la pahar sau la sinucidere, când sunt în nevoie, şi pentru a se sustrage unei profunde încurcături (ceea ce este la îndemână şi celui mai puţin rezistent înzestrat). Fiecare evreu are în existenţa părinţilor şi a strămoşilor săi o comoară de pilde a celei mai reci cunoaşteri şi a celei mai hotărâtoare stăruinţe, a celei mai fine şiretenii şi utilizarea nenorocirii şi a hazardului. Sub mantia unei laşe supuneri, eroismul său în supunere [ilizibil] depăşeşte virtutea tuturor sfinţilor. S-a nimerit să fie făcuţi vrednici de dispreţ prin aceea că, timp de două milenii, au fost trataţi cu dispreţ şi interzicându-li-se accesul la tot ce-i onorabil, în schimb, au fost îmbrânciţi cu atât mai adânc spre meseriile impure – şi într-adevăr, suferind această procedură n-au devenit mai curaţi. Dar au devenit ei, oare, vrednici de dispreţ? Ei înşişi n-au încetat nicio clipă de a se crede chemaţi la destinele cele mai

înalte, iar în acelaşi timp virtuţile tuturor celor care suferă n-au încetat să-i împodobească niciun moment. Modul cum îşi cinstesc părinţii şi copiii, cumînţenia căsniciilor lor şi a moravurilor lor conjugale, îi disting printre europeni. Pe lângă toate acestea ei s-au priceput să-şi făurească un sentiment de putere şi de veşnică răzbunare din acele meserii ce le-au fost abandonate (sau cărora au fost abandonaţi). Şi trebuie spus pentru scuza şi a cămătăriei lor, că, fără această ocazională, agreabilă şi folositoare schingiuire a schingiuitorilor, a dispreţuitorilor lor, cu greu ar fi putut reuşi să se stimeze ei înşişi. Căci stima de noi înşine e legată de faptul că putem răsplăti binele şi răul.

Şi totuşi, dorul lor de răzbunare nu-i târăşte uşor prea departe, căci ei au toată acea libertate a gândirii şi a sufletului la care educă pe om schimbarea frecventă a locului, a climei, a moravurilor vecinilor şi opresorilor. Ei posedă cu mult cea mai vastă experienţă în toate raporturile omeneşti şi exercită, chiar când pasiunea îi cuprinde, precauţia acestei experienţe. Ei sunt atât de siguri de mlădierea lor spirituală şi de isteţimea lor, încât niciodată, nici chiar în situaţia cea mai amară, nu sunt în nevoia de a-şi agonisi pâinea prin muncă fizică grea, ca muncitori cu braţele, ca hamali, ca robi ai agriculturii. Din apucăturile lor se mai vede că nu U s-au semănat sentimente cavalereşti distinse în suflete, nici nu li s-au încins arme frumoase în jurul trupului. Ceva băgăreţ variază la dânşii cu o plecăciune adesea tandră, aproape totdeauna penibilă. Dar acum când, an cu an, se încuscresc tot mai mult cu cea mai bună elită a Europei, în curând vor fi acumulat un capital de bune maniere ale spiritului şi trupului, aşa că, peste o sută de ani, vor avea un aspect destul de distins pentru a nu trezi, ca stăpâni, ruşine la cei supuşi lor. Şi de asta este nevoie! (Daraufkommt es an!). De aceea o rezolvare a chestiei lor e acum prematură. Căci ei ştiu cel mai bine că, pentru ei, nu poate fi vorba de o cucerire a Europei prin vreo violenţă, dar că odată Europa le-ar putea cădea ca un fruct copt în mâinile ce s-ar întinde uşor spre el. Între timp le trebuie, în acest scop, ca să se distingă în toate domeniile distincţiei europene şi ca să se găsească printre cei mai de seamă, până când vor ajunge atât de departe, încât ei să hotărască ceea ce trebuie să distingă. Atunci li se va zice descoperitorii şi îndrumătorii europenilor şi nu vor mai ofensa pudoarea acestora. Şi încotro să se reverse această plenitudine de impresii mari ce reprezintă istoria evreiască pentru fiecare familie evreiască, această plenitudine de pasiuni, virtuţi,

hotărâri, renunţări, lupte şi victorii de tot felul, încotro să se reverse, dacă nu, în cele din urmă, în mari oameni intelectuali şi în mari opere. Atunci, când evreii vor putea arăta asupra unor asemenea pietre preţioase şi vase de aur ca o operă a lor, la fel cu care popoarele europene, cu o experienţă mai scurtă şi mai puţin profundă, nu le pot, nici nu le-au putut produce, atunci când Israel va fi transformat eterna sa răzbunare într-o eternă binecuvântare pentru Europa – atunci va fi revenit încă o dată acea a şaptea zi, în care bătrânul Dumnezeu al lui Israel se va putea bucura şi el de creaţia lui şi de poporul său ales – şi noi toţi ne vom bucura cu el!

„Această splendidă pagină nu este a unui om care a găsit adevărul asupra evreilor, ci a unuia care-l caută, în care judecata luptă cu critici moşteniţi din trecut, cu prejudecăţi subconştiente şi realităţi conştiente. Nietzsche nu crede că evreii luptă conştient sau inconştient ca să cucerească Europa. Şi dacă vreodată s-ar fi găsit printre ei vreunul destul de fantast, de nebun, ca să se fi gândit la aşa ceva, realitatea crudă, crudă în toate sensurile, l-ar fi făcut să revină, în eterna lor sforţare de a se adapta mediului în care soarta lor de popor rătăcitor îi condamnă să trăiască, ei n-au decât o dorinţă: să fie lăsaţi să trăiască, oameni ce sunt şi ei, liberi, în linişte şi să colaboreze la progresul lor şi al compatrioţilor lor, al vecinilor lor. Problema asimilării nu-i o problemă evreiască. E problema celor care iar şi iar i-au împiedicat şi-i împiedică să se asimileze. Ei, evreii, sunt cei mai aprigi duşmani ai opresiunii, cei mai aprigi partizani ai libertăţii, fiindcă nimeni ca dânşii nu a putut judeca, simţi în pielea sa, dezavantajele uneia şi avantajele celeilalte. Până în zilele noastre, libertatea, toleranţa, când au domnit printre popoare, au fost numai un provizorat. Cum ne-au învăţat ultimii ani, împilarea revine mereu, de multe ori chemată chiar de cei care aveau să sufere în carnea şi în oasele lor aşa-zisele binefaceri. Printre aceştia evreii n-au putut fi niciodată, întrucât s-a născut şi dintre ei un reacţionar ca Julius Stahl, de exemplu, teoreticianul concepţiilor şi ideilor conservatoare în Prusia, ctitorul partidului conservator german, încă el voia ordine şi legalitate, condiţiile primare şi sine qua non ale libertăţii. Dar, în general, evreii au fost alături de luptătorii pentru libertate şi progres. Nu degeaba Marx şi Lassalle au fost evrei. Nu degeaba Gambetta a fost de origine evreiască. Antisemitismul a fost în bună parte determinat de prezenţa evreilor în rândurile stângii. Masele germane, pe care Hitler

le-a înhămat pe tema antisemită la greul care avea să treacă peste evrei nimicindu-i, dar avea să treacă apoi peste ele, au urmat şi în ce priveşte antisemitismul şi în ce priveşte robia spre care au tăbărât, unei nevoi, unei chemări a subconştientului lor. Acelaşi Nietzsche notează odată, gândind la virtutea germanilor: „Ce degenerat în gustul său, ce robit în faţa demnităţilor, castelelor, costumelor, pompei şi fastului trebuie să fi fost un popor care preţuia simplul drept rău (dos Schlichte ah das Schlechte) şi pe omul simplu drept om rău. Orgoliului moral al germanilor să nu se opuie totdeauna cuvinţelul «rău» atâta şi nimic altceva".

În genere, Nietzsche nu este singurul între marii oameni ai poporului german care au avut o părere puţin măgulitoare despre aceasta în punctul libertăţii. Condiţii istorice defavorabile, împărţirea lui în state şi stătuleţe mici tiranizate de prinţi, care îşi vindeau supuşii ca să lupte pentru alte ţări (vezi Kabale und Liebe1 de Schiller), au stârpit în el spiritul de independenţă, de autocritică şi le-au făcut accesibile celor mai mari prostii. Cunoscută e vorba lui Goethe despre acest popor german, atât de cumsecade în amănunt şi atât de mizerabil în total. Dar Nietzsche, la rândul lui, a spus că „trebuie s-o luăm de bună (mân muss e se în den Kampfnehmen), dacă unui popor care suferă, care vrea să sufere de febra nervoasă naţională şi de orgoliul naţional, i se abat asupra spiritului diverşi nori şi diverse deranjamente (tulburări), mici accese de prostie, de exemplu la germanii de azi, când prostia antifranceză, când cea antievreiască, ba cea antipoloneză, ba cea creştin romantică, ba cea wagneriană, ba cea teutonică, ba cea prusacă". Poate mai edificatoare e constatarea pe care Karl Max a făcut-o în introducerea la critica sa asupra filosofiei lui Hegel: „Da – a scris el – istoria poporului german se poate lăuda cu o mişcare pe care niciun popor de pe cerul istoriei n-a trăit-o înaintea lui, nici nu o va imita vreodată. Noi ne-am împărtăşit din restauraţiunile moderne, fără să ne fi împărtăşit din revoluţiunile lor… Noi, împreună cu păstorii noştri, ne-am găsit numai o dată în societatea libertăţii, în ziua înmormântării sale".

Libertatea nu răsare popoarelor, deodată, prin generaţie spontanee. Ele trebuie să şi-o cucerească. Numai atunci ştiu să şi-o apere, şi o vor apăra. Poporul german nu e rău, e numai supus, învăţat cu robia. El simte nevoia de pumnul unui stăpân – aşa se spune – şi aşa se pare. De a fost Wilhelm II s-a supus, deşi îl proclama nebun; dacă a

fost Bismarck, l-a adulat, pentru ca odată Bismarck, alungat de 1 Intrigă şi iubire. >.

Kaiser, să-l abandoneze, amintindu-şi de naţionalismul lui, deşi el dăduse votul universal, în fine, a venit Hitler; şi el a făcut tot ce a voit. I-a luat drepturile ce-şi câştigase, l-a silit să muncească într-un anume loc, să accepte un anume salariu impus, în economii plătibile după război – i-a răpit adică, odată cu libertatea politică, şi cea socială şi economică. Şi la început nu numai că a înghiţit absurditatea nazistă, el, care avusese şaptezeci de ani şcoala marxistă, socialist democratică, dar încă s-a îngenuncheat în faţa lui Hitler mai târziu, şi mai ales în timpul războiului. Şi-a revenit, în fine, şi-a recunoscut greşeala, dar nu numai că nu şi-a găsit un elan revoluţionar, ci stă în faţa catastrofei, fără să întrevadă vreo soluţie, cum a asistat – aşa cum afirmă oameni bine informaţi – în faţa grozăviei antisemite, a exterminării evreilor, fără ca să fi schiţat un gest de protest. Schopenhauer a spus că adevăratul caracter naţional al germanilor este că sunt greoi (schwerfähling). Fiecare popor are calităţile şi defectele sale, care niciodată nu pot fi aduse la acelaşi numitor. S-a spus că românului îi este greu până se apucă de ceva, că de lăsat se lasă repede. Aceasta-i legătura cu temperamentul vioi, uşor, uşuratic chiar, al meridionalului, al Orientului. Explicaţia e lesne de găsit în mediul ambiant, climă, împrejurări istorice, etc. Despre germani s-ar putea spune, variind butada filosofului pesimismului, că germanului îi este greu, foarte greu, până se apucă de ceva, dar odată ce se apucă, se ţine de ce s-a apucat, la infinit, cu o stăruinţă exasperantă, mai ales când se apucă de ceva rău, ceea ce se întâmplă mai tuturor popoarelor şi de câte ori se găseşte la o cotitură a istoriei sale. Din această trăsătură a caracterului poporului german se explică, se înţelege, nu numai reuşita lui Hitler, dar şi durata războiului şi a aparentei siguranţe a existenţei sale. Dar în Italia, cu o zi înainte de căderea fascismului, a dispariţiei lui Mussolini de pe culmea pe care se instalase, aparenţa fermităţii fascismului era pentru mulţi, foarte mulţi, dacă nu pentru toţi, o realitate certă, pentru ca, în ziua următoare, să fie lichidat în mijlocul manifestaţiilor unei mulţimi delirante. Nu încape nici

O îndoială că şi cu nazismul va fi tot aşa, poate fi tot aşa mâine, azi, în momentul chiar în care scriu. Dar dacă-i vorba ca prăbuşirea lui Hitler şi a nazismului să se producă printr-o explozie internă, va trebui răbdare. Poporul german e schwerfâllig, greoi, se decide greu şi mai

ales la acţiune purcede greu, el căruia aşa-zisa disciplină i-a intrat în aşa grad în oase, încât, în 1918, la Berlin, când mulţimea răsculată s-a adunat în faţa Reichstagului, după grele lupte, spre a cere proclamarea Republicii, n-a călcat pe pajiştea de iarbă, pe răzoarele de flori, ci s-a menţinut strict pe aleile destinate pietonilor, fără a depăşi marginea pe care era scris: Verboten. Vorba lui Heine se auzise atunci:

Der Deutsche wird gemutlich bleiben
Selbst în terroristischen Treiben1.

Dar sub Hitler, terorismul a încetat a fi gemutlich, dimpotrivă, şi această schimbare nu poate avea decât o explicaţie, în 1918, autoritatea oblăduitoare (faimoasa Obrigkeit) interzisese, dar sub Hitler a permis terorismul, ordonându-l chiar în

1 Germanul va rămâne calm în sinea sa, (i! Chiar dacă la acţiuni teroriste s-ar deda.

unele cazuri, iar în altele, unde trebuia să-şi salveze faţa, patronându-l. Poate, însă, că lecţia pe care a dat-o poporului german, grozăviile pe care l-a făcut să le sufere, duşmăniile pe care le-a trezit şi acumulat vor servi de astă dată poporului german mult peste ceea ce ar putea trăi chiar şi cei mai aprigi duşmani ai nazismului. Aceasta va fi răzbunarea tuturor neoamenilor şi barbarilor. Şi noi, evreii, vom fi executorii ei – dar nici chiar cea mai abilă propagandă nu va putea încărca cu răspunderea ei, pentru simplul cuvânt că evrei aproape nu mai sunt în Germania şi scena dramei poporului german continuă, se va desfăşura pe mormintele lor.

Deşi chiar după lăsarea cortinei asupra acestui ultim act, omenirea, trezită din visul urât al războiului, va rămâne să mediteze asupra antisemitismului. Şi de ar fi numai pentru a asigura că, în viitor, această racilă socială să nu se mai ivească, cum azi, sub cuceririle civilizaţiei, nu mai sunt cunoscute vărsatul, holera şi ciuma, aceste epidemii ce altă dată apăreau periodic în Europa şi decimau, ca şi războiul, popoarele ei.

16 august. Bukarester Tageblatt, apărut azi, publică o telegramă din Berlin care anunţă că, la o întrunire a Consiliului de administraţie a lui Frankfuter Zeitung, s-a anunţat că această gazetă îşi va închide porţile, într-un scurt termen, ea va înceta să mai apară. Astfel, încă un ziar, şi anume unul din cele mai mari, poate chiar cel mai mare ziar german dinaintea venirii la cârmă a lui Hitler, moare ca victimă a epidemiei naziste. Când vorbesc de cel mai mare ziar, nu trebuie să se

confunde aceasta cu cel mai răspândit: Le Temps a fost, desigur, cel mai mare ziar al celei de a treia Republici, Times este, desigur, cel mai mare ziar al Angliei, poate chiar al lumii anglo-saxone. Dar în ce priveşte răspândirea lor este mult inferioară aceleia a altor confraţi. Tirajele lor au fost, şi sunt încă, modeste chiar în raport cu altele ca Petit Parisien sau Paris Soir, în Franţa, Daily Mail şi Daily Express, în Anglia. Dar acestea nu se bucură nici pe departe de prestigiul, de influenţa pe care le au renumitele ziare, deşi cu tiraje modeste. Nu mărimea tirajului depinde de influenţa unui ziar, ci bogăţia de idei a conţinutului său, pasiunea şi perseverenţa cu care el susţine una din acele idei fundamentale din care, în fiecare epocă, se adaptează ceva la moştenirea bună a trecutului, pentru a împinge carul umanităţii, fie şi numai de un deget mai departe. Evoluţia presei în anii de după 1900 n-a fost din cele mai fericite. Gazeta, aşa-zisă de informaţii, a cărei unică ţintă era sporirea tirajului, a ajutat la progresul tehnic al presei, nu însă la progresul moral. Cu tirajul crescând, creşte şi mercantilizarea presei, prin dezvoltarea excesivă a părţii dedicată reclamei, anunţurilor. Nu numai acestea, dar creşte, ceea ce este mai periculos, influenţa reclamei asupra părţii redacţionale. Administraţia începe să primeze asupra redacţiei. Ce şi cum trebuie să scrie, depinde tot mai puţin de gândirea, de convingerile, de credinţa redactorului, ci de interesul administraţiei, dacă cele scrise nu vor avea un efect care să reducă veniturile publicităţii, dacă nu vor determina, Doamne fereşte, o scădere a tirajului. Şi cu aceste constatări, n-a atins încă cea mai grea şi mai dureroasă racilă, cea morală. Adesea nu ce scrie un ziar modern arată scăderea lui morală, cât ce nu scrie. Despre un director foarte spiritual, şi de altfel foarte talentat, al unui ziar austriac, s-a spus odată că el nu câştigă într-un an cu toate articolele pe care le scrie, cât câştigă câteodată într-o zi cu un articol pe care nu-l scrie.

Dezvoltarea presei moderne a dus, deci, la o dezvoltare care, dacă nu ar fi remediată, nu ar găsi un corectiv în libertatea presei, prin aceea că ziariştii onești şi de talent pot, totuşi, întemeia ziare în care să spuie tot ce cred, simt, în mod cinstit, sunt convinşi că trebuie spus, pentru a salva interese internaţionale, sociale. Progresul tehnic al presei îngreunează funcţionarea acestui corectiv, fiindcă el a făcut că un ziar nu mai este un instrument pentru exprimarea unor idei, pentru apărarea unei cauze drepte, pentru conlucrarea la opera de progres, ci este, din ce în ce mai mult, o întreprindere capitalistă, care reclamă tot

mai mult capital pentru instalarea şi funcţionarea ei şi, consecinţă fatală, capitalurile reclamă tot mai mult beneficii, aşa că scopul ideal al presei e înlocuit printr-unul material care, cum am spus, îl încalecă, îl stăpâneşte pe cel ideal. Cu cât publicul cititor e mai înzestrat cu spirit critic, cu cât adică treapta culturală la care se găseşte este mai înaltă, cu atât defectele presei de tiraj pierd din perniciozitatea lor, cu cât nivelul cultural al publicului cititor e mai scăzut, cu atât mai mult are el respectul, foarte onorabil de altfel, de hârtie tipărită, de literă imprimată, care-i apare mai mult ca literă de evanghelie, spiritul său artistic fiind foarte modest şi dorul său de senzaţional fiind tot mai dezvoltat, ceea ce îl expune mai mult primejdiei de a fi indus în eroare sau de a fi utilizat pentru cauze nevrednice. Iată încă un defect moral al presei de tiraj care, în mod fatal, devine în cele mai multe cazuri şi presă de senzaţional sau, cum spun unii, de scandal.

Totuşi, apariţia presei de mare tiraj n-a împiedicat cu totul existenţa presei de idei. Şi în momentele cele mai defavorabile cultivării ideilor, au continuat să existe ziare de idei, ziare serioase, cum şi se mai spune. Ele au avut cercul lor de cititori, mai puţin numeroşi, dar prin straturile sociale din care se trăgeau, prin faptul că erau lectura unor anume categorii de cititori mai luminaţi, mai culţi, exercitau asupra opiniei publice o influenţă cel puţin atât de mare ca ziarele de tiraj. Aceasta, ca să revin la Frankfurter Zeitung, s-a adeverit timp de aproape o sută de ani la această gazetă care, mutatis mutandis ca şi Adevărul, a exercitat în toate domeniile o influenţă mult mai mare decât gazetele de tiraj, al căror efect e momentan, pe când al presei de idei este durabil prin faptul că ea revine mereu şi stăruitor asupra principiilor ce o călăuzesc şi după regula: gutta cavat lapidem, picătura găureşte piatra, creează între ea şi cititorii ei o comunitate, care nu e numai rezultatul obişnuinţei, ci şi al legăturilor intelectuale şi morale, fără de care cel mai nobil rost al presei libere se pierde şi, cu aceasta, însăşi raţiunea existenţei sale.

Evident, constatându-se aceasta nu se ia, nu se iau, atitudini principiale contra presei de informaţii. Din vechea foaie de informaţii s-a născut presa de idei. Întâi a fost informaţia, apoi articolul. Iar ziarul ideal este cel care le oferă cititorului pe amândouă în mod onest. Căci informaţia poate deveni un mijloc de a anima cititorului păreri şi atitudini, pe lângă care articolul pălește. Dar articolul se referă la judecata cititorului, căruia îi cere să argumenteze, să-şi pună mintea la

contribuţie. Articolul tinde să-l convingă, informaţia însă îl sugestionează şi recurge la efectul său. De aceea gazeta de tiraj recurge la fel de fel de trucuri tehnice, variaţie de caractere tipografice, titluri mari, tipăritoare, ilustraţii cât mai multe (care şi ele pot fi trucate şi induce în eroare). Titlurile mari şi tipăritoare sunt ele însele un refugiu, un mijloc de propagandă. De multe ori, ele nu numai că nu corespund faptului pe care-l anunţă, ci spun tocmai contrariul celor ce spune textul. Acesta devenind pentru redactor de secundară importanţă, titlul e formulat după o repede parcurgere a sa, ceea ce explică faptul că nu este corespunzător, că nu e ceea ce, în principiu, trebuie să fie: un rezumat corect al conţinutului. Dar, din nefericire, există şi lipsiţi de conştiinţă care exploatează, pentru scopuri nu totdeauna onorabile, lenea de a citi a publicului, educat numai să parcurgă titlurile mari pentru a falsifica adevărul, pentru a induce în eroare, pentru a sugestiona. Tot aşa, variaţia caracterelor. Ea are ca scop să sublinieze, să scoată în evidenţă ceea ce ziarul, redactorul, crede că-i mai important. Ion Teodorescu, fostul meu prieten şi coleg de la Adevărul, spunea că variaţiile de caractere tipologice, aldinele (literele groase) spun cititorului: „Mă boule, uite ce-i interesant, asta să citeşti numaidecât, celelalte, tipărite cu litere mai mici, nu prezintă interes, şi-i păcat să-ţi pierzi vremea cu citirea lor”. Ceea ce înseamnă că o redacţie uşuratică, imorală are posibilitatea de a impune şi răspândi ce-i convine şi de a ascunde ce nu-i convine, chiar dacă aruncă la coş ceea ce nu-i convine, lucru ce se spune că s-ar fi întâmplat şi se întâmplă, de asemenea.

Cât am fost la Adevărul (45 de ani) şi, mai ales cât am lucrat sub şi cu Miile, am luptat cât am putut contra modernizării. Miile, căruia cu drept cuvânt i s-a scris pe mormânt „Fondatorul presei române”, avea deosebită slăbiciune pentru ceea ce se numeşte „factura” gazetei. Titlurile mari, titlurile mici, caractere tipografice (litere variate) îl preocupau cel puţin cât conţinutul celor ce se publicau. Eu duceam lupta cu dânsul, căci aveam impresia că forma, aşa-zis estetică, a gazetei sugruma etica ei. Pe mine m-a preocupat mereu mai mult ce spunea ziarul, decât cum spune, tehnica intelectuală mai mult decât cea [ilizibil]. Evident că şi această opinie luptă cum gr ano salis1. După cum am crezut şi cred că ziarul de luptă, cel cu idei programatice e de preferat celui aşa-zis imparţial. Născută din biruinţa libertăţii şi trăind prin ea, presa trebuie să fie veşnic în slujba ei, cu riscul de a o pierde

pe ea şi de a se pierde pe dânsa odată cu aceasta.

Asemenea ziar a fost la noi Universul. Întemeiat de un italian, Luigi Cazzavilan, un om cumsecade în felul lui, dar fără nicio pregătire culturală, el a făcut gazeta pentru a-şi sprijini alte afaceri de ale sale, dintre care cea mai cunoscută a rămas cea a hapurilor de catromină, medicament universal care vindecă tot atât holera cât şi bătăturile. Fiind şi străin, a fost foarte bine inspirat voind să evite orice atingere cu politica, în consecinţă a numit ziarul său imparţial şi 1 Cu un grăunte de sare (în latină, în original).

Independent, iar în practică spunea redactorilor săi, cu accentul său italienesc: „Măi băieţi, scrieţi, dar niţe cu unii, niţe cu alţii". Astfel Universul a devenit gazeta mahalalelor şi, când i-a redus preţul la cinci bani, a luat un avânt care a făcut din el ziar de mare tiraj. Numai cu încetul au acceptat şi celelalte ziare româneşti să reducă preţul foii la cinci bani, iar Adevărul s-a decis să scoată un nou ziar, un fel de sucursală populară a sa în care să predomine informaţia. Şi astfel, a fondat Dimineaţa, la pregătirea apariţiei căreia am colaborat, [ilizibil] căreia am fost şi eu naş, iar la forma căreia am contribuit, cred, în mod simţitor. Dimineaţa avea să fie, şi a fost cred, o concurentă a Universului cu tendinţe politice democratice, liberale, ba chiar sociale. Adevărul trebuia să rămână ziarul de stânga, de luptă politică activă, ceea ce a şi încercat să facă, în care noile condiţiuni de viaţă ale presei create de repercusiunile apariţiei fascismului în Occident, care a dat politicienilor noştri curajul de a se atinge de libertatea presei, până când, sub Carol II, guvernul Goga-Cuza a suflat şi a stins viaţa celor două gazete care, orice ar spune adversarii lor, au fost podoabă a presei române, au salvat onoarea ei luptând pentru principiile care i-au dat naştere şi viaţă, simbolic în clipa când România a pierdut, odată cu dispariţia lor, tot ce câştigase sub impulsul şi oblăduirea marilor idei liberale şi democratice: independenţa şi unirea tuturor provinciilor care trăiseră sub regim străin. Că Adevărul i-a stins viaţa unui poet, unui fiu al muzelor, unui intelectual care, în Ungaria, luptase pentru libertate, va întuneca memoria lui, căruia nu i se va găsi altă explicaţie decât ambiţia politică de a ajunge şeful unui guvern şi de a se menţine ca atare şi altă scuză decât că a lucrat sub presiune, sub şantajul bătrânului maniac. A.C. Cuza, care i-a smuls hotărârea, ameninţând cu demisia din guvern, ceea ce ar fi avut ca urmare căderea ministerului pe care, cu chiu cu vai, Goga îl înjghebase, şi, care,

totuşi, nu avea să mai trăiască decât două luni.

Ajuns aici, mă pot întoarce la chestia dispariţiei lui Frankfurter Zeitung, a cărui tragică dispariţie seamănă cu cea a Adevărului, cum asemănătoare erau în viaţă ideile şi tendinţele acestor două gazete, care au fost, totuşi, în atâtea puncte deosebite, conform cu mediul ţărilor şi cultura şi temperamentul naţiunilor şi pentru care au apărut. Amândouă au stat ferm pe teritoriul democratic. Amândouă au apărat democraţia, libertatea, şi au propovăduit toleranţa, care, din toate punctele de vedere, e condiţionată şi, în acelaşi timp, urmarea inevitabilă a libertăţii. Amândouă au dus o luptă contra puternicilor zilei cu înclinaţiuni dictatoriale, la adăpostul formelor parlamentare şi a unor constituţii interpretate mai mult sau mai puţin corect. Adevărul a luptat contra tendinţelor de satiră ale lui Ionel Brătianu. Frankfurter a dus lupta cu Bismarck. Cum am spus, şi lupta şi persoanele contra cărora ea s-a îndreptat au fost deosebite, după gradul de cultură al ţării, după deosebirile temperamentului popoarelor, după măreţia problemelor ce se puneau, după proporţiile celor doi bărbaţi de stat. Comune au fost ambelor ziare că au fost duşmănite, respectate, calomniate, insultate după obiceiul fiecărei ţări, şi s-au apărat la fel. Dar violenţele de limbaj ale Adevărului care, mărturisesc, mie nu mi-au plăcut niciodată servite de condei, Frankfurter nu le-a întrebuinţat. Ea a fost însă tot atât de hotărâtă şi de fermă, deşi în exprimare era cumpănită şi rezervată. Ea lupta cu floreta: Adevărul, de cele mai multe ori, cu bâta, deşi de multe ori a trebuit să se convingă că nici chiar ea nu a fost suficientă. Considerând împrejurările, acest lucru era natural. Cu cât buşteanul e mai gros, cu atât pana necesară spintecării sale trebuie să fie mai groasă. Aşa sună un proverb german, valabil şi în România – toate proverbele fiind izvorâte din experienţe umane, potrivindu-se raporturilor dintre oamenii de pretutindeni.

Atât Adevărul cât şi Frankfurter au fost ziare corecte, dezinteresate, atât de dezinteresate, încât nu o dată şi-au riscat existenţa pentru a împiedica un abuz sau o nedreptate sau pentru a apăra punctul lor de vedere. Că tocmai pe tema acestor dezinteresări au fost mai multe calomniate, şi anume într-o formă mult mai drastică la noi e natural. Chipul cum erau duse luptele, aşa-zis politice, la noi a fost întru totul deosebit de cel în care se rezolvau deosebirile de concepţii şi păreri în Germania. Din lungul şir al acestor lupte în care a fost angajat ziarul democratic german, cea care a avut un caracter

istoric atât pentru politica germană, cât şi pentru presa germană, a dus la un proces răsunător, a cărui cauză şi a cărui desfăşurare trebuie relevată, pentru că formează un capitol glorios.

În 1870, Bebel şi Liebknecht (Wilhelm, tatăl lui Karl Liebknecht, a fost ucis, în 1918, la Berlin de banda reacţionară care, după ce pierduse războiul afară, s-a îndreptat cu armele ei înăuntru, pentru a sabota mişcarea de liberare a poporului german) protestaseră contra nenorocitei anexări a Alsaciei-Lorena, în recunoaşterea justă că această anexare e act de jefuire şi va deveni sursa unor eterne conflicte între Germania şi Franţa, ceea ce s-a şi întâmplat. Frankfurter Zeitung reprezentase acelaşi punct de vedere în mijlocul entuziasmului unui popor în delir, care reputase victoria decisivă de la Sedan şi era plin de mândrie militară şi de admiraţie recunoscătoare faţă de Cavalerul de fier. Cu tot riscul pierderii popularităţii ce implica atitudinea ei, Frankfurter Zeitung s-a asociat şi a susţinut acest protest pe urma căruia Bismarck a făcut să deschidă un proces de înaltă trădare contra lui Bebel şi a lui Liebknecht, în care acesta, protestând că e tratat ca un mercenar, a spus mândrele vorbe: „Trataţi-mă soldat al revoluţiei şi nu voi avea nimic de obiectat", şi în care cei doi fruntaşi au fost condamnaţi, ceea ce a devenit mai târziu un titlu de glorie al lor. De atunci, Bismarck urmărea cu ura sa – şi ştia să urască – pe Frankfurter Zeitung, pe care avea mereu s-o întâlnească în calea actelor şi vieţii sale reacţionare, care l-a adus în cele din urmă pe calea faimoasei legi contra socialiştilor. Sonnemann, fondatorul lui Frankfurter, care, dintr-o foaie de informaţiuni economice şi financiare, ajunsese un ziar politico-economic cu caracter mondial, luase în Reichstag cuvântul pentru a combate legea. Bismarck luă cuvântul pentru a-i răspunde şi profita, de această ocazie, pentru a face aluzii abia mascate, care atingeau onoarea gazetei.

Cuprinsul obiectiv al cuvântării domnului Sonnemann mă determină să-i răspund – a declarat el: aici nu cred că ea se adresează acestei săli, nici că a fost concepută în vederea mea şi a guvernului. Motivul care mă face să dau atenţie acestei cuvântări, H constituie experienţa mea diplomatică. Din când în când citesc cu destulă atenţie gazeta Frankfurter Zeitung (la noi dl. Brătianu ar fi spus că nu citeşte Adevărul). Am găsit că părerile şi atitudinea mea coincid exact cu părerile şi atitudinea presei oficioase franceze (proteste). Reproduc numai ce am găsit. Dumneavoastră, dacă urmăriţi presa oficioasă

franceză, puteţi controla spusele mele. Ceea ce însă nu veţi putea găsi în ea, ceea ce eu însă am aflat este că, uneori, am găsit în gazeta preopinentului meu unele lucrări care, a doua zi sau a treia zi, mi-au fost aduse la cunoştinţă pe calea diplomaţiei noastre ca păreri ale guvernului francez. Atribui, deci, domnului Sonnemann raporturi cu guvernul francez, pe care conducătorul unui mare ziar le poate avea, şi care, bineînţeles, nu se bazează pe vreun interes din partea-i, ci numai pe bunăvoinţa ce-i inspiră un guvern ca acela francez. Tot ce a spus dl. Sonnemann aici e calculat pentru a stabili instrucţiunile, pentru a slăbi solidaritatea internă a Reichului, pentru a discredita persoanele care stau în fruntea Reichului. Imaginaţi-vă că un francez, partizan al politicii de revanşă ar fi avut acces la această tribună, nu ar fi putut el ţine oare acelaşi discurs?

În decursul lungii mele cariere politice, am cunoscut republicani care au fost stâlpi ai fiecărei opoziţii contra guvernului prusian de atunci şi care erau în legătură cu tot ce putea slăbi guvernul prusian. Am avut apoi ocazia să cunosc, ceea ce nu se potriveşte preopinentului meu (Sonnermann), în timpul războiului cu Franţa, metodele care i-au determinat să combată şi să slăbească tot guvernul (prusian) şi să simpatizeze cu tendinţele care ne apropiau de Republică şi pe care le puteau utiliza. Dl. Sonnemann este deasupra oricărei bănuieli prin situaţia sa ca deputat, dar am constatat cu un deosebit interes, din cuvântările şi tipăriturile sale, cu certitudine, confirmată de rapoartele diplomatice, cum gândeşte guvernul francez despre afacerile noastre şi ce acorduri doreşte el ca să fie întocmite.

Menţionez numai faptele, fără a trage concluzii. Preopinentul meu ne-a recomandat în expunerea sa pilda străinătăţii, referindu-se mai ales la presa englezească, americană şi franceză. Am citi şi eu presa franceză asupra pactului (Contra socialiştilor) acum în discuţie şi mai ales în ziarele care nu voiesc o întărire a Germaniei, am găsit aceeaşi critică pe care dl. Sonnemann i-a adus-o aici. Domnia sa a tratat cu deosebită bunăvoinţă şi fenomenele franceze din domeniul pe care noi îl discutăm acum. Dacă nu mă înşel domnia sa a invocat Franţa ca model vrednic de imitat pentru tratarea binevoitoare şi regulată a adversarilor guvernului, şi a spus că niciodată treburile socialiştilor şi ale comuniştilor nu sunt sustrase acolo jurisdicţiei juraţilor.

Domnilor, dl. Sonnemann e atât de bine informat de cele ce se petrec în Franţa, le poartă atâta interes binevoitor, ceea ce nu poate fi

şi nu poate să rămână fără reciprocitate, încât e imposibil ca să-i fi scăpat că toţi comuniştii au fost judecaţi de Curţile Marţiale, condamnaţi şi împuşcaţi, deportaţi în grabă, cu o lipsă de consideraţie cum nu ar mai putea s-o mai facă nicio altă naţiune, ci numai francezii, care s-au vindecat prin această metodă în mod temporar de această boală, iar Germania are acum avantajul de a fi devenit capitala socialiştilor, după ce în Franţa au scăpat de ei. Să fi scăpat oare aceasta cunoştinţei preopinentului meu? Cum poate el să se susţie faţă de o adunare atât de distinsă ca aceasta, dat fiind faptele încă proaspete, dată fiind câmpia din Grenoble, care o bucată de vreme nu a încetat nicio clipă a fumega sângele celor împuşcaţi, cum se poate el să susţină că aceste certuri n-au fost sustrase niciodată juraţilor în Franţa? Aceasta mă pune pe gânduri şi mă face să cred că domnia sa ar putea face parte din partidul protestatar alsacian (protestatar contra anexiunii) sau poate chiar din cel socialist. Nu ştiu dacă domnia sa se socoate aşa, dar după părerea mea nu mai are loc înăuntrul partidului progresist.

Străinătatea doreşte în mod firesc slăbirea noastră. Nu totdeauna din rea voinţă, poate din grija că am putea deveni prea tari; fapt este că ne doreşte slăbirea, iar toţi cei care vor să slăbească instituţiile noastre, lucrează ca preopinentul meu, desigur inconştient şi fără intenţii rele, în interesul străinătăţii.

Am reprodus în întregime acest pasaj din discursul cancelarului de fier, fiindcă el conţine, într-o formă pe cât de precisă, pe atât de perfidă, o acuzaţie care aminteşte încă un paralelism între istoria lui Frankfurter şi a Adevărului; acuzaţia că ar fi în slujba străinilor. Proprietarul lui Frankfurter Zeitung a respins îndată odioasa calomnie, dar regulamentul Reichstagului i-a interzis o refulare mai amănunţită. Dar, din fericire, tribuna ziarului nu era obligată să ţină seama de acest regulament, în aceeaşi zi, el declara scurt că răspunsul nu va întârzia şi va fi după dictonul francez: a corsaire, corsaire et demi, cum a fost în tradiţia Adevărului singura tradiţie de altfel care a fost respectată şi practicată până la capăt, cum s-a văzut în ultima polemică din 1937 cu Universul, dusă la început pe o temă puţin simpatică, dar cu toată vigoarea, deşi condiţiunile în care Adevărul a trebuit să lupte erau dificile, prin atmosfera legionară, adică nazistă, ce domnea deja şi prin atitudinea guvernului, care a sprijinit, cu o ipocrită bunăvoinţă, concursul de fapt pe care banda de bătăuşi şi scandalagii compusă din

agenţi tocmiţi, plătiţi şi din inconştienţi, însă conştienţi care se credeau astfel mari naţionalişti, l-au dat Universului pentru a-i asigura cu bâta „succesul" pe care cu condeiul nu şi l-ar fi putut asigura.

La 8 octombrie, Bismarck rostise discursul în care a debitat înşiruirile contra lui Frankfurter, pe care le-am reprodus mai sus. În aşteptarea textului stenografie al discursului cancelarului apărea, la 10 octombrie, un articol în care ziarul spunea că orice atac împotriva integrităţii sale morale e o calomnie şi continua astfel:

Orice tribunal va impune celui ce acuză obligaţia de a produce dovada acuzaţiilor sale. Înaltul tribunal al opiniei publice face acelaşi lucru. Ne prezentăm cu liniştea sigură a unei conştiinţe curate în faţa acestui tribunal şi aşteptăm pe acuzatorii noştri. Să îndrăznească a susţine aici cauza lor, dar să nu se uite că, dacă se sustrag acestei obligaţiuni, vor fi ei aceia care vor fi condamnaţi. Ne mărginim azi la această invitaţie, îndrăznească, deci, să-şi pledeze cauza. Noi, dacă ei ne-ar cita ca acuzaţi, am socoti ca o datorie de onoare să răspundem acestei invitaţii. Pentru primul funcţionar al Reichului german, suntem îndreptăţiţi să presupunem că legile onoarei, pe care le recunoaşte simplul cetăţean, sunt de-a dreptul poruncitoare; ar fi o ofensă, dacă s-ar exprima măcar o îndoială cu privire la aceasta.

La 15 octombrie textul stenografie al discursului cancelarului de fier apăru în ziar. În aceeaşi zi apărea chiar în fruntea lui Frankfurter, semnat nominal de toţi redactorii ei, printre care Karl Biicher, marele economist şi viitorul profesor al Universităţii din Lipsea, o declaraţie care, după ce cita textul insinuărilor cancelarului de fier, reproduse de mine mai sus, spunea:

„Aceste cuvinte ale cancelarului au în mod) ... evident sensul de a face ca deputatul Sonnemann şi Frankfurter Zeitung să apară ca având relaţii cu guvernul francez şi ca reprezentând interesele acestuia, mai ales în chestiunea politicii interne. Aşa au fost înţelese în Reichstag şi în presă, în general, şi încercările ulterioare ale domnului cancelar al imperiului de a da cuvintelor sale o altă interpretare mai nevinovată, nu poate schimba nimic în această privinţă. D. Sonnemann, pentru persoana sa, a fost în situaţia să declare imediat afirmaţiile domnului cancelar al imperiului ca invenţii arbitrare. N-a putut însă, şi poate în acelaşi fel pentru Frankfurter Zeitung, fiindcă, după părerea preşedintelui adunării, cadrul unei observaţii în chestia personală nu-i permitea aceasta. Redacţia lui Frankfurter Zeitung e deci nevoită să

susţie singură cauza ei contra domnului Bismarck şi a făcut-o imediat, cerând cancelarului să facă o dovadă acuzaţiilor sale. Acum trebuie să constatăm, mai întâi, că până azi cancelarul nu şi-a îndeplinit datoria aceasta legată de acuzaţia ce a pronunţat, şi că opinia publică, în unanimitate, interpretează această lipsă de la datorie ca o dovadă că acuzatorul nu e în stare să dovedească temeinicia afirmaţiilor. Dacă el va persevera în această atitudine, vom constata aceasta din timp în timp, iar şi iar, pentru ca, în cele din urmă, să facem apel la judecata generală ca să constate că principele Bismarck s-a făcut vinovat de o insinuare calomnioasă la adresa lui Frankfurter Zeitung. La aceasta nu mai avem nimic de adăugat, câtă vreme mutismul principelui Bismarck va continua să dureze.

Răspunsul acesta a fost extraordinar de tare şi a făcut o adevărată senzaţie în opinia publică a Germaniei. Cancelarul n-a suflat niciun cuvânt după somaţia categorică pe care i-o adresase ziarul, dar l-a dat pe acesta în judecată pentru… ofensă. Procesul intentat de el tuturor redactorilor care au semnat protestul s-a terminat, în două instanţe, cu achitarea lor. Printr-o manoperă juridică redactorul responsabil a fost, însă, condamnat, nu pentru declaraţia pe care o semnase şi el, ci pentru articolul ce a precedat-o şi prin care Tribunalul şi Curtea de Apel au socotit că într-adevăr principele Bismarck a fost ofensat.

Completa moralitate şi independenţă a lui Frankfurter Zeitung şi a redactorilor ei a fost dovedită. Nici cel mai mic indiciu care să justifice acuzaţia cancelarului n-a fost produs. Dar cu ocazia acestui incident – şi de aceea l-am expus în mod amănunţit, a dovedit rolul, curajul şi situaţia presei germane în acel moment şi până când dictaturile, suprimându-i libertatea, nu au dat lovitura de graţie, răpindu-i adevăratul ei rol politic şi moral, în faţa acestui incident apare, în toată oroarea sa, rolul pe care-l joacă presa sub regimul dictatorial: nazist, fascist şi bolşevic. O presă a cărei diversitate politică, bogăţie şi variaţii de opinii, de idei, să permită adevărului, dreptăţii, să se impună, suferinţelor să se facă văzute şi înţelese, care să dea nobilelor idei, care singure onorează omenirea, să cucerească suflete, să anime curajul, să reducă la tăcere pe cei răi, nu poate exista fără libertate, sub regimul dictatorial. Dispariţia Adevărului în 1937 a fost simbolică la noi. Ea a semnalat apariţia barbariei. De când se născuse România nouă, în peste şaptezeci de ani, n-am avut atâtea

asasinate cu caracter politic aparent cât în ultimii şase. De când se născuse România nouă, n-am avut pedeapsa cu moartea şi criminalitatea n-a avut nici pe departe intensitatea pe care o are de la suspendarea Constituţiei. De când se născuse România nouă, nici chiar în timpul războaielor ce a purtat, n-am avut lagăre de concentrare în care să fie arestaţi, fără judecată, pe cale administrativă, ca altă dată în Rusia, cetăţeni, fii, copii ai acestei ţări şi să fie surghiuniţi în noua Siberie, Transnistria, pentru presupuse sau reale delicte de opinii sau chiar pentru a fi forţaţi să cedeze la anumite tranzacţii comerciale. Pe când se născuse România nouă nu s-a pomenit ca să se impună evreilor, fără discuţie competentă şi după criterii absolut arbitrare, contribuţii de război, tuturor impozite peste impozite, etc. Suprimarea libertăţii presei independente a fost actul pregătitor al tuturor acestor şi altor abuzuri. Oricâte cusururi ar fi avut, oricâte greşeli o fi comis Adevărul, mult mai mare este numărul abuzurilor ce a oprit, ce a împiedicat. Ajunge să amintim campania lui contra aşa-ziselor „orori inutile" din 1907, când atmosfera unei burghezii agricole (întrebuinţez cu tot dinadinsul această împerechere de cuvinte ce se contrazic în aparenţă), a unei burghezii agricole îngrozite, generalul Averescu se apucase să trateze satele şi pe ţăranii noştri cum se tratau în colonii negrii sclavi. Dispărând Adevărul, nu a rămas nimeni care să protesteze contra tuturor abuzurilor ce s-au comis şi se comit. Dintr-un anume punct de vedere, lui Octavian Goga i-a făcut un bine. El n-a trebuit să sufere ruşinea ca un regim arbitrar să-l sincronizeze şi să-i terfelească numele său silindu-l să tacă sau chiar să susţină şi să aprobe abuzurile, toate crimele, toate ignonimiile şi, ce-i mai rău, toate prostiile ce s-au comis.

Mai trist decât al Adevărului este sfârşitul lui Frankfurter Zeitung. Va dispărea abia la l septembrie 1943, sub pretextul lipsei de hârtie şi a suprimărilor reclamate de economia de război. Ziarul a fost o onoare a presei germane şi a presei mondiale, a fost aservit timp de zece ani cauzei naziste, a fost obligat să sărute unde a scuipat, să susţină şi să laude ce a combătut şi condamnat. La început, a făcut-o cu oarecare rezervă, apoi din ce în ce mai mult fără ruşine. A combătut democraţia, a preamărit despoţia, a cântat în corul antisemit, ea care a fost fondată de un evreu şi a avut, în lunga sa viaţă, ca şi Adevărul, redactori evrei care, prin cultura şi inteligenţa lor, prin munca lor stăruitoare şi dezinteresată, căci erau modest plătiţi, i-au asigurat,

împreună şi într-o frăţească prietenie cu colegii lor creştini, un succes moral, tehnic şi material, făcând-o să devie un model de corectă, exactă, onestă informaţie şi interpretare. Aceasta nu înseamnă că nu s-au făcut greşeli. Dar greşeala e de esenţă umană. Chestia e dacă e comisă cu intenţie, cu rea credinţă, cum, din nefericire, s-a întâmplat să se facă şi la noi de presa de partid şi de acea presă specială, de şantaj ca să-i spunem pe nume, care s-a crezut că este dezavantajul ce trebuie acceptat de libertatea presei, date fiind avantajele ei, dar care, cum se dovedeşte acum, poate subzista, şi încă bine, şi sub regimul cenzurii şi al dirijării.

Dar, în fine Frankfurter dispare şi va putea, poate, apărea într-o zi şi arăta că nu redactorii ei liberali oneşti au fost pângăritorii ei. A ei, care a cutezat să sfideze pe Bismarck şi încă în momentele când, după cele trei războaie (1864 – 1866 – 1870) a reuşit să creeze, cum însuşi a spus, Reichul german după propria sa măsură. Ce ar fi putut spune această gazetă liberală, democratică, onestă despre stăpânul actual al Germaniei? Bismarck a comis şi el greşeli, a fost şi el un reacţionar. Dar acest reacţionar, care a voit răspunderea ministerială a cancelarului numai faţă de împăratul Germaniei şi regele Prusiei, a proclamat că mitul menit să menţie şi să susţie unirea statelor şi popoarelor germanice nu poate fi decât votul universal, pe care l-a şi trecut în Constituţie, aplicându-l în modul cel mai corect. Nici când a impus legea contra socialiştilor, cu ocazia căreia a avut loc incidentul cu Frankfurter Zeitung, nu s-a atins nici de dreptul electoral activ, nici de cel pasiv pentru Reichstag. Socialiştii, obligaţi să se exileze, au putut candida pentru Reichstag şi participa la şedinţele sale, locui deci în Reich în timpul sesiunilor. Astfel, din alegere în alegere, a crescut şi numărul voturilor socialiste şi numărul deputaţilor, până când legea a căzut, şi cu ea Bismarck. A fost o cădere binemeritată, fatală pentru el, dar fatală ce-i drept şi pentru Germania, căci de atunci, de la Wilhelm II, datează era de reacţiune, de politică externă nesăbuită, de sabotare a alianţelor, de pregătire a războaielor nenaturale (cu Anglia de exemplu), toate în ordinea normală a evoluţiei publice şi sociale, până la lovitura de stat nazistă, comisă printr-un abuz săvârşit de câţiva generali şi junkeri ambiţioşi, cu concursul sensibilităţii lui Hindenburg şi al concepţiei fiului său. Dar, oricum Bismarck a fost o figură uriaşă, şi dacă multe din ce a făcut şi a dres sunt de criticat, multe vor fi şi de relevat, căci ce a greşit s-a datorat originii sale sociale, prejudecăţilor

sale de clasă, de junker prusac, dar şi a materialului asupra căruia avea să lucreze poporul german, însuşi Karl Marx, criticând filosofia dreptului lui Hegel, a observat între altele: „Da, istoria germană se măgulește a avea o evoluţie pe care niciun popor de pe cerul istoriei nu o va putea avea. Anume: noi ne-am împărtăşit din restauraţiile popoarelor moderne, dar fără a ne împărtăşi din revoluţiile lor. Noi, cu păstorii noştri în cap, ne-am găsit mereu, nu numai o dată în tovărăşia libertăţii, anume în ziua înmormântării sale". Nu trebuie uitat că, numai o sută de ani înaintea lui Bismarck, Germania n-a fost încă un stat naţional. Era un conglomerat de state care erau proprietatea prinţilor lor, care le puteau împărţi, ceda, vinde. Până cu o sută de ani înaintea lui Bismarck se petreceau lucrurile m şi cu aceste state, cum spune Tacit că se petrecea la germanii antici, prinţii luptau pentru gloria lor şi norodul pentru prinţi, cărora le aparţineau ţările, locuitorii lor fiindu-le supuşi.

Statul modern însă este, şi trebuie să fie, un stat de drept, el trebuie să se bizuie pe naţiune, dar suportul acesta e slab, dacă naţiunea nu are viu sentimentul dreptăţii şi al libertăţii. Dar au fost şi unii care cred că pot constata la Goethe lipsă de sentimente naţionale şi patriotice? Dacă prin naţional şi patriotic se înţelege ce înţeleg naziştii, şoviniştii de tot felul, acesta-i adevărul. Dar de ce a fost Goethe, acest mare accident al istoriei germane, sceptic în această privinţă? într-o scrisoare care, în 1813, a adresat-o istoricului Lucien, găsim explicaţia.

Te rog – scria el – să nu crezi că aş fi nepăsător faţă de marile idei: Libertate, Popor, Patrie. Şi mie îmi stă călduros Germania la inimă. Adesea am resimţit o amară durere gândindu-mă la poporul german, care e atât de respectabil în amănunt şi atât de mizerabil în total. O comparare a poporului german cu alte popoare trezeşte în noi sentimente penibile, peste care caut să trec cu orice chip, şi în ştiinţă şi în artă am găsit aripile prin care e cu putinţă să treci peste ele. Da, poporul german promite un viitor şi are un viitor, dară nouă indivizilor nu ne rămâne deocamdată decât să sporim cultura poporului, pentru ca spiritul său să nu se piperniceasc ă şi să rămâie capabil de orice faptă mare, când va apărea ziua gloriei.

Cred că e perfect definit astfel materialul asupra căruia şi cu care Bismarck a avut să lucreze. El însuşi a mai spus odată că n-a făcut decât să pună Germania pe cal şi că, de aici încolo, va învăţa să

călărească singură. Dar, cum arată faptele, n-a învăţat încă, şi ce a păţit în ultimii zece ani e o foarte grea plată pentru lecţia ce le-o dă Hitler şi naziştii săi. Cu Bismarck Frankfurter Zeitung, socialiştii, democraţii, liberalii au avut mult de luptat, au avut motive şi ocazii să-l combată, să-l atace grav. I-au adus imputări justificate pentru fapte care au micşorat meritele lui. Dar în lumina actualului său urmaş, figura cancelarului de fier smulge dreptate şi de la cei care ar fi fost altă dată cei mai vajnici adversari ai lui. Marele romancier Heinrich Mann, din exilul în care se găseşte: „Când Bismarck «a făcut» Reichul era pentru acesta atât de târziu, încât ar fi putut să renunţe. Printr-un stat naţional nou, nimic bun nu mai era de câştigat, îndeosebi pentru o naţiune cu un asemenea trecut. Ce se întâmplă cu un om care toată viaţa sa a fost dependent şi s-a dovedit a fi incapabil în afacerile lumii, deodată însă ar trebui să fie mare comerciant şi administrator, să fie unul dintre puternicii pământului? Un asemenea om va exagera, va fi grăbit şi va voi să scoată la spartul târgului mai mult decât alţii într-o viaţă de om bine împlinită. Va fi însufleţit, animat faţă de toţi care i-au luat-o înainte, de sentimente amestecate, şi va fi îngrijat de înarmarea sa. În acelaşi timp va rămâne, în fond, dependent, de vreme ce astfel a fost atâta timp şi va fi obiectul dat pentru şarlatani, cu atât mai mult cu cât şarlatania îi este lui însuşi firească". Aşa cum oricine înţelege acest lucru e valabil pentru Hitler şi germanii săi. Despre Bismarck, însă, iată ce spune Heinrich Mann: „Pe întemeietorul Reichului, pe Bismarck voi să-l laud aici; el a fost un bărbat bun şi brav. Din materialul ce a găsit, a făcut ce se putea mai bun, din istoria germană, din aceste împrejurimi, din această distribuire a forţelor, din caracterele date şi dintr-un asemenea popor. El a fost un om al moralei şi al măsurii, a fost tot atât de fin, cât şi de tare, cu pielea tandră şi vocea subţire. El scria cum s-a scris în momentele cele mai bune ale limbii şi, când se plimba, citea pe Shakespeare. El a fost întărit de tradiţii, gândul lui nu trecea de marginile Europei şi a dorit pentru Germania ce era rezonabil, dar înăuntrul limitelor trase, şi întrucât aceasta a depins de dânsul cu moderaţie. El a ştiut câte secole trebuiau să treacă pentru ca voinţa unei naţiuni bătrâne să se cicatrizeze în mod binefăcător. Până atunci el a recomandat linişte. Questa non movere1 a fost avertismentul lui final, pe care l-a repetat mereu şi care a fost socotit ca un semn de senilitate, pe când era înţelepciunea însăşi". Cum se vede acum putem adăuga. (W.B. 21 noiembrie 1933).

Acesta a fost omul cu care Frankfurter Zeitung a dus lupta. Nu vrei să duc comparaţia cu Adevărul mai departe. Ar trebui să fac comparaţii între oamenii care au fost şi cei care sunt. Surprinşi probabil ei înşişi că sunt. Şi n-ar duce deocamdată la niciun rezultat. De mult s-a spus că România a fost liberală şi democratică, întrucât a fost prin imitaţie şi tot prin imitaţie dictatorială. S-a cârtit la noi destul contra regimului democratic şi parlamentar. Nimeni nu a combătut mai aprig ca Adevărul insuficienţele sale provenite, la noi, mai mult din ipocrita aplicare 1 Aceasta nu se va schimba (în latină, în original).

a regulilor şi drepturilor constituţionale, ceea ce s-a numit cu dreptate: minciuna constituţională, parlamentară. Dar în tot timpul cât am fost la Adevărul, ne-a fost clar, chiar celor care îl dirijau şi scriau la el, căci, ca şi la Frankfurter Zeitung, şi la gazeta noastră, chiar şi când Constantin Miile a fost director, atitudinea ei era hotărâtă în mod colegial, în conferinţe redacţionale mai mult sau mai puţin largi, şi nu o dată Miile a renunţat la un articol proiectat şi a rupt chiar unul scris ce era socotit inoportun sau injust de colaboratorii săi mai apropiaţi, printre care mă măgulesc să ştiu că am fost până la urmă cel mai considerat şi iubit.

Se pare că ultimii mei ani, ca şi vremea în care trăim, nu a fost favorabilă dezvoltării oamenilor mari şi caracterelor tari. Gândind la apropiatul zvon în care soarta noii Românii va avea să se decidă şi în care Adevărul, renăscut ca pasărea Phoenix din cenuşa ei, va avea să se ocupe iarăşi de treburile ţării şi ale poporului, cuvânt care-mi place cel mai mult şi va fi şi mai la modă decât cel de naţiune, rotesc privirea împrejur, scurtez orizontul şi nu văd, nu găsesc ceea ce este totdeauna esenţial şi necesar, mai ales în momentele grele: un om.

În numărul apărut la 19 august 1943 şi sosit la Bucureşti la 24 august, Frankfurter Zeitung anunţa decesul său prin următorul anunţ sec şi care arăta că nici chiar actuala ei redacţie nu-i deplânge moartea, cum nu-i aminteşte cursul vieţii, cu a cărei cea mai frumoasă parte n-a avut şi nici nu va mai avea nimic comun. Aceasta deşi o mică parte din foştii ei redactori, unii din laşitate, alţii de nevoie, au colaborat la ea şi după sincronizarea ei.

19 august 1943

Im Zuge der kriegswirtsghaftlichen Massnahmen wird die Frankfurter Zeitung am 31 August 1943 ihr Erscheinen einstellen.

Den Lesern die weiterhin cine Reichszeitung zu lesen

wuenschen, wird empfohlen, den „Volkischer Beobachter", die Berliner Boeersenzeitung oder die Deutsche Allgemeine Zeitung zu beziehen. Um Stoerungen in der Lieferung dieser Zeitungen zu vermeiden, ist es zweckmaessig, dass die Besstellungen auf cine dieser Zeitungen sofort entweder bei dem Verlag oder bei der Post aufgegeben werden. Die Postanschriften sind: fuer den Volkischer Beobachter (sueddeutsche Ausgabe): München 22, Thierschstrasse 11; fuer den Volkischer Beobachter (Norddeutsche Ausgaben): Berlin SW 68, Zimmergasse 88; fuer den Volkischer Beobischer (Wiener Ausgaben): Wien VII, Seidengasse 3/11; tuer die Berliner Boersenzetung: Berlin SW 68, Schuetzenstrasse 18/25; fuer die Deutsche Aligemaine Zeitung: Berlin SW 68, Kochstrasse 22/26. Die Leser, die an Stelle der Frankfurter Zeitung cine Frakfurter Heimatzeitung beziehen Wollewn, koennen diese unmittelbar bei dem Verlag dieser Zeintung bestellen.

Verlang der Frankfurter Zeitung1

1 Ca o urmare a economiei de război, Frankfurter Zeitung îşi va înceta apariţia la 31 august 1943. Cititorilor care doresc să citească în continuare un ziar răspândit pe tot teritoriul Reichului le recomandăm să se adreseze ziarului Volkischer Beobachter, Berliner Boersenzetung sau Deutsche Allgemeine Zeitung. Spre a evita întârzierea în expedierea acestor ziare, e bine ca cititorii să comande imediat aceste ziare, fie la editură, fie la poştă. Adresele poştale sunt: – pentru Volkischer Beobachter (ediţia Germania de

E numai natural că, în momentul în care o îngroapă, redacţia responsabilă a lui Frankfurter Zeitung recomandă cititorului ei, ca înlocuire deplină, în primul loc, diversele ediţii ale lui Volkischer Beobachter, gazeta oficială a partidului nazist şi proprietatea foarte rentabilă a Führerului Hitler. În al doilea rând pe Bor sen Zeitung, cea mai infamă gazetă huliganică după Volkischer, dacă a existat vreo gradaţie între ele altfel decât doar în ticăloşie.

La groapa lui Frankfurter îmi amintesc cu duioşie că, în vremea ei de glorie democratică şi liberală, am făcut şi eu parte din redacţia ei ca şi corespondent pentru România, timp de zece ani, până în 1916, că numai intrarea ţării noastre în război m-a despărţit de ea, care a publicat articolele mele şi corespondenţele mele, care se sileau să câştige simpatii şi mai ales înţelegere pentru cele ce se petreceau la noi în momentele grele, ca în 1907 de exemplu. Am avut acolo, la Frankfurter a/M, camarazi buni şi vizitându-i, am fost primit cu

căldură şi, de „directorul de atunci, bravul democrat, din naştere elveţian, Th. Curţi, „otomanul", cum i se zicea, fiindcă fusese consilier federal.

18 august. În Porunca Vremii, apărută ieri cu data de astăzi, găsesc următoarea notă: Municipalitatea Parisului a decis să schimbe numele străzii Heinrich Heine, din arondismentul al 16-lea, în cea de „strada sud): München 22, Tierschstrasse 11 – pentru Volkischer Beobachter (ediţia vieneză): Viena 7, Seidengasse 3/11 – pentru Berliner Boersenzeitung, Berlin SW 68, Schuetzenstrasse 18/25 – pentru Deutsche Allgemeine Zeitung, Berlin SW 68, Kochstrasse 22/68. Cititorii care, în locul lui Frankfurter Zeitung, doresc un ziar local din Frankfurt, îl pot comanda direct la editura acestui ziar. Editura Frankfurter Zeitung.

Johann Sebastián Bach". Heine a fost jidan şi de aceea Franţa republicană, masonică şi iudaizată a găsit cu cale că numele lui trebuie neapărat să figureze pe tabla unei străzi din Paris. Franţa Mareşalului Pétain a socotit că o stradă Heine în Paris înseamnă o insultă adusă culturii germane. Johann Sebastián Bach este una dintre cele mai reprezentative figuri ale geniului german, a cărui operă muzicală va cuceri încă multe generaţii de azi înainte. Poezioarele lui Heine, dintre care multe trădează originea iudaică a autorului, n-ar fi însemnat mare lucru dacă nu s-ar fi bucurat de o reclamă nemeritată, regizată cu iscusinţă de critica şi presa coreligionarilor.

Din această notă, nicio vorbă nu e originală. Ea e absolut conformă cu părerile naziste şi-şi trage inspiraţiile de la guvernul din Berlin. Cât a trăit şi până astăzi, Heine a suferit insultele tuturor reacţionarilor şi ale şoviniştilor germani, şi poate nu numai a celor germani. El a fost un fierbinte adorator al libertăţii şi un aprig luptător pentru libertate, el a biciuit cu o ironie şi un sarcasm care singure ar ajunge pentru a denota un mare talent şi un mare suflet, toate excrescenţele tragice şi ridicole ale regimului reacţionar; în acelaşi timp, sufletul lui era plin de un lirism, de o omenie, de o bogăţie de sentimente, care îl înalţă printre cei mai mari poeţi, nu numai ai literaturii germane, dar şi al celei universale. El a avut, însă, un mare cusur pe care nu i l-au iertat nicio clipă adversarii săi, dar pe care nu i-l iartă mai ales naziştii. Heine a fost evreu şi, deşi s-a botezat, a rămas evreu în adâncul sufletului său şi nu s-a despărţit de coreligionarii săi, cu suferinţele cărora a compătimit şi nedreptăţile cărora erau expuşi

le-a împărtăşit şi le-a simţit în carnea şi în sufletul său. Aceasta nu l-a împiedicat, însă, ca să fie, cum am spus, unul dintre cei mai mari poeţi ai Germaniei, un mare poet, şi aceasta n-o spun eu, ci a spus-o un critic pe care naziştii şi antisemiţii nu l-ar putea contesta, căci a spus-o Heinrich von Treitschke, istoriograful oficial al Curţii regale prusace, german până în măduva oaselor, reacţionar, conservator şi… antisemit. Ce-i drept, nu antisemit ca Hitler sau Rosenberg sau, şi parva licet1, doctorul Ilie Rădulescu, ci un antisemit care avea simţul ridicolului şi al măsurii, deşi acesta este mai rar la germani. Să vedem, deci ce a gândit Treitschke despre Heine, ce a scris despre el:

Heinrich Heine a crescut în Düsseldorf în mijlocul splendorii legendelor renane şi, ca toţi romanticii tineri, s-a entuziasmat de liedurile adunate de Eichendorffân Cornul miraculos. Dar el n-a putut crede în această lume minunată cu naivitatea lui Eichendorff. Inteligenţa lui evreiască, formată la şcoala lui Hegel, precum şi experienţa precoce a lumii, pe care o acumulase printre milionarii imorali ai Hamburgului, se revoltau mereu contra viselor romantice. Din aceste contraziceri n-a putut niciodată să scape. Din mărimea umană a poeţilor clasici n-a avut nimic. Inteligent, fără adâncime, spiritual fără convingere, egoist, senzual, mincinos, el a fost şi ca poet lipsit de caracter şi de aceea curios de inegal în creaţia lui. El a trăit momente de adevărat entuziasm, în care muza sfinţea buzele sale, în care nimerea vocea naturii, a unor sentimente puternice, şi în care desăvârşea tablouri existente cu o admirabilă putere plastică. Adesea, însă, abuza de virtuosul său talent al formei, pentru a parodia ce

1 Dacă este permisă comparaţia (În latină, în orig.).

simţea prin imitaţie. Nu adesea îl covârşea impulsul spre autoironie, aşa că, de la înălţimea sentimentului ideal, ei se prăvălea în banalitatea ghiduşiilor şi a glumelor proaste, mărturisind cititorilor neadevărul propriului său sentiment.

Am citat şi voi cita pe Treitschke întreg, pentru ca să se vadă cum se lupta într-însul, când scria despre Heine, fostul primar antisemit cu sentimentele şi convingerile despre valoarea poetului, cu puterea sub care îl ţine talentul acestuia şi căruia nu se poate sustrage. Căci, cum se va vedea mai departe, duhul rău, antisemitic şi reacţionar al istoricului e mereu îmblânzit de duhul fin şi spiritual al poetului, pe care e obligat, de convingerea sa mai bună, să-l admire şi să-l laude.

Dar să-l auzim mai departe pe Treitschke:

Heine a început cu cântece de dragoste sălbatice şi cu tot soiul de foiletoane dulcege şi glumeţe. Abia Harzreise, apărută în 1826, a trezit o furtună de aprobări cărora nu s-a putut sustrage nici societatea Curţii. Umorul zburdalnic care se agită aici, care lua totul din partea ridicolă, lovind pe mari şi mici cu biciul său, apăru în viaţa comprimată şi greoaie ale acelor zile aproape ca o faptă liberatoare. În poeziile din Marea Nordului el a valorificat apoi talentul său de descriere a naturii pe un teren cu totul necultivat.

Toţi poeţii noştri de până la el au fost ai pământului. Heine, cel dintâi, a descris germanilor majestatea mării. Dar continuarea „tablourilor sale de călătorie „(Reisebilder) n-a corespuns strălucitului început. Puterea de creaţie a poetului se paraliza în mod vizibil. El nu mai făcea decât să înscrie ecouri sentimentale la Călătoria sentimentală a lui Yorik, fragmente nuvelistice, observaţii politice şi filosofice. Şi acest lipsit de gust amestec de poezie şi proză convenea, pentru că prea era comod trândăviei scriitorilor ca şi cititorilor, aşa că poezia germană a deceniului s-a risipit cu totul în foiletoane picante. Proprie a fost în ultimele volume ale Tablourile de călătorie numai tupeul imoralităţii. Pornografii sodomice, cum le-a produs Heine în infama lui polemică cu poetul Plafon, nu profanaseră până atunci templul poeziei germane. Cu Napoleon, Heine practică un cult care, în linguşiri, întrecu chiar cuvântările linguşitoare ale Senatului francez şi această mentalitate servilă apărea cu atât mai dezgustătoare cu cât decurgea din mania de a vrei să placă. Prin exultarea geniului, orgoliosul poet voia să lumineze propria sa mărime.

Şi aici Treitschke nu poate ascunde profunda impresie ce a exercitat asupra lui arta lui Heine, dar parcă, pentru a cere iertare pentru acesta slăbiciune, el se grăbeşte să laude, cu rezervele pe care i le impune, reacţionarismul şi antisemitismul său şi, mai cu seamă, calitatea sa de istoriograf al Curţii prusace, pe care Heine n-a menaj at-o şi pe care victoriile lui Napoleon au umilit-o. Scrisese doar Heine acele versuri care, cât a durat monarhia în Germania, au fost interzise şi n-au apărut nici în operele complete ale poetului, versuri din care citez din memorie câteva:

Zu Berlin în alten Schlosse Sehen wir aus Stein gemetzt, Wie ein Weib mit einem Rosse Sodomissch sich ergoetzt.

Und mân sagt, dass die Erlauchte
Mutter war

Mu res hohen Herrscher he-x.es la fuer wahr, der Samen aus der Art schlug nicht Denn sie hatten wirklich wenig von den menschlichen Natur.

Und an i eden Preissenkoening; Merkte mân die Pferdespur… das Gelaechter ein gewieher Und das rede Fressur

Jeder Zoii ein Tier…"

Cât despre adulaţia lui Napoleon, nu trebuie să se uite că, pentru Germania de Sud şi de Vest, de unde era şi Heine, el n-a fost tiranul ce a fost, de la un moment dat înainte, chiar pentru poporul francez, necum pentru diverşi împăraţi, regi şi prinţi, de la Habsburgi până la Romanovi, de la Frederic Wilhelm, cu frumoasa sa regină Luisa, ale căror tronuri le cam clătinase, direct prin victoriile sale şi, indirect, fiindcă cu tricolorul francez aducea popoarelor ideile de libertate şi egalitate ale Revoluţiei Franceze. Aceste idei Heine le-a iubit şi le-a apărat, iar figura uriaşă a primului Napoleon l-a inspirat adesea în mod atât de fericit, încât unele din inspiraţiile acestea au ispitit pe unii dintre cei mai buni poeţi ai noştri ca să le traducă în frumoasa noastră limbă, iar pe marii compozitori de lieduri – Schubert, Schumann – i-au inspirat, la rândul lor, ca să compună cele mai frumoase melodii ale lor. Astfel, Cei doi grenadiri, din care reproduc aici câteva versuri, aşa cum mi-au rămas în memorie de când, într-o seară frumoasă de vară, mi le-a declamat Ştefan O. Iosif, pe când, tineri şi dispreţuind grijile existenţei materiale, hoinăream pe bulevardele Capitalei:

Din Rusia doi grenadieri se pornesc Voioşi c-au să vadă iar Franţa

1 Aluzie la Frederich Wilhelm IV (n.a.).

Dar când au trecut hotarul nemţesc Ei îşi pierduseră speranţa.

Atunci au aflat ei tristele ştiri că gloria Franţei s-a stins; înfrânte, zdrobite-s marile oştiri, Iar Cezarul, Cezarul e prins.

Atunci plecară tristeţii frunţile lor, şi plânseră cei doi tovarăşi. Şi unul a spus: cumplit mă dor, Mă ard rănile iarăşi…

Şi celălalt a zis: un vis a fost tot şi-aş vrea să mor lângă tine, Dar am nevastă, copii şi nu pot Că-s pierduţi fără mine.

N-am zor de nevastă, n-am zor de copii, Un vis mai frumos m-a cuprins, Cerşească pe drumuri şi facă ce-o şti Cezarul, Cezarul meu prins!

Curând – tovarăşe, mort voi zăcea Ascultă-mi un singur cuvânt: Cadavrul cu tine în Franţa mi-l ia, Mă-ngropi în al Franţei pământ!

Până la strofele finale pe care nu mi le amintesc în traducerea neuitatului Iosif şi pe care Schubert le-a pus pe motivele Marseillezei, care însumează cântecul său, ele sunt splendid relatate în ritm şi sens, ele sunt imn de slavă nu numai al Cezarului, ci şi al dragostei de ţară, al devotamentului ostăşesc. Şi mai impresionantă reiese admiraţia lui Heine pentru Napoleon din celelalte, multe, alte scrieri ale sale în care se ocupă de Franţa şi de francezi. Dar interesant că şi Schubert, care a trăit în Viena habsburgică, s-a simţit atât de impresionat de napoleonismul lui Heine, încât a pus tocmai grenadierii lui în muzică şi a încheiat această compoziţie a sa cu primele tacte ale imnului naţional francez în care se vorbeşte de Liberté, liberté, chérie.

Dar să revin la Treitschke. Vorbind de Buch der Lieder (Cartea cântecelor) a lui Heine, spune că aceasta a adus:

pe lângă multe imitaţii goale, câteva poezii care nu rămân mai prejos nici de cele mai bune opere ale romancierilor germani. Căci Heine nu a fost numai un spirit incomparabil mai bogat decât Borne, care a vărsat tot vinul vieţii în burdufurile politicii, dar a fost mult mai mult german decât coreligionarul său din Frankfurt. În orele în care era poet, el a simţit în totul germanic. Simţirea (Gemut) germană vorbeşte din micul număr de poezii de dragoste, pe care le-a trăit într-adevăr, din cântecele sale de primăvară şi liedul său asupra bradului şi a palmierului, în care a găsi cuvinte potrivite pentru mania germană de a se plimba, şi care n-a pierdut vraja decât prin exagerata repetare. Şi dacă printr-o abilă şi nouă formulare a dat viaţă nouă liedului Loreley, apoi a avut dreptul să se laude că a dat unui subiect vechi forma corespunzătoare sentimentului naţional şi să spună că şi-a luat proprietatea de unde a găsit-o.

Şi în acest pasaj, Treitschke amesteca critica inspirată şi stăpânită de ideile sale preconcepute, de sentimentele sale primare, cu laude care, prin natura obiectului lor, anulează criticile. Într-adevăr, Treitschke îi atribuie lui Heine o prospeţime de sentimente germane, pe când antisemiţii, în general, şi în special naziştii hitlerişti, contestă evreilor capacitatea de a simţi germanic şi de a înţelege efectele sufletului nemţesc. Ba Treitschke merge mai departe:

După exemplul lui Byron, Heine caută floarea omenirii pe înălţimile sau profunzimile societăţii. Şi el a iubit, în felul lui, Germania, tot atât de sincer ca şi Borne, dar cu o înţelegere mai fină, dar şi el a ironizat necontenit ţara dragostei sale, cu discursuri calomniatoare

pline de sarcasme evreieşti. Tineretul radical găsea că-i spiritual când îi arunca în faţă banalitatea obraznică: „englezul iubeşte libertatea ca pe femeia sa legitimă, francezul ca pe logodnica lui, germanul însă ca pe bătrâna sa bunică.

Nu i-o fi plăcut lui Treitschke umorul lui Heine, dar că simţea germanic şi că iubea Germania a trebuit să-i recunoască. Dar Heine a avut, pe lângă faptul că era evreu, un mare cusur pentru Treitschke, care a trebuit să constate că Heine n-a avut decât o idee politică pe care a mărturisit-o toată viaţa sa cu fidelitate, era ura mortală contra Prusiei, contra acelei Prusii, pe care Treitschke, care din naştere era saxon, o adula tocmai pentru ceea ce s-a imputat mai mult, pentru reacţionarismul, pentru brutalitatea ei.

Dar influenţa lui Heine asupra istoriografului oficial al Prusiei e atât de considerabilă, încât, şi în acest caz, critica e urmată numaidecât de o constatare favorabilă: „Ura aceasta contra Prusiei – adaugă el – n-a fost cu totul frivolă, n-a fost fără o putere naturală".

După cum am mai spus, Heine se botezase. Ca orice om de mare talent, atins de aripa geniului, el n-a putut cădea în renegare faţă de religia creştină, ca şi faţă de cea mozaică, el a rămas deopotrivă de sceptic, dar faţă de niciuna n-a căzut în extreme. El recunoştea şi a cântat ca nimeni altul ce este bun şi frumos în religia lui Crist şi în cultul ei, şi n-a renegat nicio clipă originea sa iudaică şi ce ştia şi simţea că este mare şi frumos în religia mozaică, în general, el a rămas rezervat în atitudinile sale faţă de politică şi faţă de religie şi, de câte ori ocazia s-a oferit, le-a disecat şi le-a mărturisit în public, împotrivindu-se franc şi fără rezerve. Astfel, în cartea sa De l'Allemagne el s-a explicat şi asupra cultului său pentru Napoleon. Nu ştiu – scrie el – dacă e adevărată ştirea că Doamna Staël, în timpul celor o sută de zile (întoarcerea de pe insula Elba) a făcut împăratului propunerea ca să-i acorde concursul condeiului ei, dacă ar dispune ca să i se plătească două milioane pe care Franţa le datorează tatălui ei. împăratul, care umbla cu banii francezilor, pe care îi cunoştea perfect, mai economic decât cu sângele lor, n-a intrat în acest târg şi fiica Alpilor, a aplicat în acest caz cuvântul popular: pas d'argent, pas de suisses1. Concursul doamnei i-ar fi folosit de altfel prea puţin împăratului, căci puţin după aceasta a avut loc bătălia de la Waterloo. La Waterloo, însă, n-au fost învinşi numai francezii şi împăratul: e drept, francezii s-au războit acolo pentru propria lor viaţă, dar ei au

fost, în acelaşi timp, cohortele sfinte care reprezentau cauza Revoluţiei Franceze, şi împăratul lor nu lupta acolo numai pentru coroana 1 Fără bani, fără elveţieni (în franceză în original).

să cât şi pentru stindardul revoluţiei, pe care-l purta. El a fost marele gonfalonier al democraţiei, aşa cum Wellington a purtat steagul aristocraţiei, când cele două oştiri s-au înfruntat pe câmpul sterp de la Waterloo. Şi aristocraţia a învins: a învins cauza rea a privilegiilor prescrise, au triumfat servilismul şi minciuna, iar bătălia au purtat-o interesele libertăţii, ale egalităţii, ale fraternităţii, ale adevărului şi ale raţiunii şi a pierdut-o omenirea. Noi, în Germania, noi n-am fost păcăliţii (Ies duppes) ai acelor plenipotenţiari care, legând superioritatea brutală a forţei cu baza ipocriziei, au declarat în proclamaţiile lor că duc războiul numai contra unui singur om, care se numeşte Napoleon Bonaparte. Noi am ştiut, poate prea bine, că, după cum spune proverbul, se bate şaua ca să priceapă iapa, că lovind în acel om se lovea şi în noi, eram huliţi şi noi, eram crucificaţi şi noi, că Bellerophonul ne transporta şi pe noi, că Hudson Lowe ne chinuia şi pe noi şi că stânca schingiuiţilor din Sfânta Elena e şi Golgota noastră al cărei prim loc de oprire se numeşte Elena".

Mai mult nu se poate. Ca orice emigrant, Heine oscila între dragostea pentru ţara libertăţii, care-i era refugiu, şi, cea a naşterii: Patria iubită şi adăpostită în tainiţa sufletului rănit de starea de înapoiere lipsită de libertate şi exploatată de despoţi. De nenumărate ori a cântat-o el, această patrie atât de nenorocită de care, cum a spus – când îşi amintea noaptea, îi trecea somnul.

Nicăieri nu a însemnat el mai plastic această slăbiciune şi dragoste, care se împarte între două ţări, ca primele versuri din, cu drept cuvânt, admiratul său Ein Wintermärehen (Poveste de iarnă) scris în anul 1844:

Ave, Paris, du teure Stadt, Wir mussen heute scheiden. Ich lasse dich im Ueberfluss Von Wonne und von Freuden.

Das deutsche Herz în meiner Brust Ist plotzlich Krank geworden, Der einzige Arzt, der es heilen kann, Der wohnt daheim im Norden…

Ah du heitres Franzosenvolk.

Ihr meine artigen Brueder.

Gar nărische Sehnsucht treibt mich fort.

Doch komme Ich în Kurzem weider.

Şi descriind în mod şăgalnic şi duios, în acelaşi timp, ce-l atrage spre Germania, şi ce-l reţine, în Franţa, el ajunge a spune:

Auch nach der Mutter sehne Ich mich Ich will es offen gestehen

1 Adio, Paris, oraş iubit, Azi mă despart de tine, Plec şi te las sorbind din plin Din bucurii şi bine.

Deodată-n piept s-a-mbolnăvit Inima mea geamănă. Şi-acasă doar, în Nord, e un vraci să vindece-astă rană.

Adio, vesel neam francez, Fraţi buni de vremi plăcute, Un dor smintit mă mână-acum, Dar m-oi întoarce iute.

În versiunea lui Ion Marin Sadoveanu.

Seit dreizehn Iahren hab Ich nicht Die alte Frâu gesehen.

Ade, mein Weib, mein schoenes Weib, Du kannst meine Qual nicht fassen Ich drucke se fest an mein Herz Urd mus's dich de eh vei las sen.

Despre această poveste de iarnă, care, în treacăt fie zis, cuprinde în câteva versuri şi cheia înţelegerii politice a lui Heine, s-a pronunţat un adevărat zeu al nazismului: Contele Gobineau. Pe acesta se bazează tot rasismul, antisemitismul, toată teoria şi tot programul actualilor stăpâni şi călăi ai Germaniei şi ai poporului său – va fi deci interesant să-l întrerup un moment pe Treitschke şi să-i dau lui cuvântul. Dar pentru ca acest cuvânt să aibă mai mult haz, să reproduc aici versurile program sau, cum am spus, cheia înţelegerii politice, sociale, umane a lui Heine:

Und als Ich an die Grenze kam, Da fuehit Ich ein stărkeres Klophen

Ba şi de maică-mea mi-e dor, O spun fără ruşine De treisprezece ani nu fu Bătrâna lângă mine.

Adio, soaţă, scumpa mea, Tu nu-mi ştii chinul bine la pieptul meu te strâng cu foc, Dar mă despart de tine.

În versiunea lui lofi Marin1 Sadoveanu 93

În meiner Brust, Ich glaub sogar Die Augen begannen zu tropfen.

Und als Ich die deutsche Sprache vernahm Da ward mir seltsam zu Mute; Ich meinte nichts anderesm als ob das Herz Recht angenehm verblute

Ein kleines Harfen Mädchen sang…

…Sie sang das alte Entsagundslied Das Eiapopeia vom Himmel, Womit mân cântullt, \venn es greint, Das Volk, den grossen Lummel.

Ich kenne die Weise, Ich kenne den text, Ich kenne auch die Verfasser; Ich weiss, sie tranken heimlich Wein Und prădigten offentlich Wasser.

Ein neues Lied, ein besseres Lied. O Freunde, will Ich euch dichten: Wir wollen hier auferde schön. –, Das himmelreich errichten.

Wir wollen auferden gluchlich sein, Und wollen nicht mehr darben; Verschlaummen soli nicht der faule Bauch Was fleissige Haende erwarben.

Es waechst hiernieden Brot genung
Fuer alle Manschenskinder.
Auch Rosen und Myrten, Schoneheit und Lust
Und Zuckererbsen nicht minder.

Ja Zuckererbsen fuer Jedermann Solbad die. Se ho ten platzen! Den Himmel ueber lassen wir Den Engeln und den Spatzen…

Şi ca încheiere, o părere până azi nerealizată:

Die Jungfer Europa ist verlobt
Mit dem schoenen Geniusse
Der Freiheit, sie liegen einander im Arm
Sie schwelgen în ersten Kiisse

Uns fehit der Pfaffensegen dabei, Die Ehre \vird gtiltig nicht minder, Es lebe Braeutigam und Brand Und ihre zukunftigen Kinder?

La graniţă, chiar de cum am ajuns, în piept bătăi îmi porniră, Ba pare-mi-se c-am simţit Cum ochii mi se umeziră

Şi limba germană când o auzii, M-a cuprins o stare ciudată, Simţeam cu plăcere cum inima mea Parcă îmi sângera toată.

Cânta despre dragoste şi al dragostei chin.
De jertfe şi de regăsire în ceruri, în lumea mai bună de sus
Ce şterge orice pătimire.
O fetişcană c-o harpă cânta…
Cânta al renunţării cântec străvechi A cerului alinare
Cu care se-adoarme, de iar a scâncit Poporul, nărodul cel mare.

Dar eu le ştiu felul şi textul li-l ştiu şi pe domnii autori. Bunăoară.

Acestea sunt numai puţine mostre din povestea lui Heine. Să vedem ce a spus Gobineau despre ea: E straniu şi remarcabil că un om a cărui onorabilitate e în afară de orice îndoială şi care are oarecare însuşiri cu maestrul François (Rabelais) cade ca din lună. Am numit pe Heinrich Heine. Maniera lui sarcastică şi atitudinea lui liberală e

cunoscută

Eu ştiu că-nfundat ei acasă beau vin şi-ţi propovăduiesc apă chioară.

Un cântec mai nou şi un cântec mai bun, Prieteni, vreau să vi se urzească, Dorind ca încă de pe pământ Un veac ca-n cer să-nflorească

Aici, pe pământ, vrem să fim fericiţi, Nu vrem lumea lihnită să moară, Căci leneşul pântec nu va irosi Ce trainice mâini adunară

Se face pe-aicea pâine-ndestul

Şi gurile pot toate fi pline.

Şi sunt pentru toţi roze şi mint, frumuseţi, bucurii.

Ba şi cofeturi, vezi bine.

Da, şi cofeturi pot fi pentru toţi, „Păstăile" doar să plesnească. Şi îngeri şi vrăbii noi vom lăsa în cer să se lăfăiască.

Fecioara Europă azi s-a logodit cu geniul libertăţii, Frumosul logodnic îi dă primul sărut şi e-n culmile voluptăţii

Şi chiar de popimea n-ar blagoslovi, Femeile tot au bune căsnicii. Trăiască mireasa şi mirele ei şi-n viitor şi copiii.

În versiunea lui Ion Marin Sadoveanu dincoace, ca şi dincolo de Rin. Să fie pusă în lumină aici violenta provocare pe care scriitorul o aruncă tuturor [ilizibil] Franţei şi Germaniei, sub forma unui volumaş foarte subţire, a unui fel de pamflet, modest intitulat Germania – o poveste de iarnă. Cu grijă, Gobineanu rezumă conţinutul „volumaşului", după care continuă astfel: Până aici am umblat, critici discreţi, în vârful degetelor; acum e bine să închidem uşa. Ce am mai citit trebuie căutat în însăşi cartea lui Heine, acolo verva unui Rabelais şi amărăciunea sarcastică a unui Luther se găsesc mai curate decât orice altă operă modernă. Nu, rangul înalt al acestei cărţi în poezia vremii noastre e incontestabil. În faţa unor asemenea calităţi, tăcerea se impune…

După care, adresându-se de-a dreptul poetului, Gobineau scrie: Heine trebuie să poarte de grijă ca Povestea sa de iarnă să fie tradusă în franţuzeşte ca un pandant demn de a lui „Germanie" şi ale sale Reisebilder (Tablouri în călătorie). Nu ne îndoim că se vor găsi pentru ea tot atâţia cititori câţi s-au găsit, dincolo de Rin, pentru sora mai mare, ediţia germană din care e foarte greu să-ţi procuri un exemplar".

Aşa gândea şi scria Gobineau despre o lucrare poetică a unui evreu, a unui prieten, a unui nearian, a unui semit, pe care naziştii, în baza teoriilor sau pretinselor teorii, îl proclamă fiinţă inferioară,

incapabilă de inspiraţie poetică şi de înalte sentimente umane, pe care îl pun încă astăzi la index chiar, interzicând nu numai tipărirea operelor sale, dar şi citirea sau măcar pomenirea lor. Cum arată faptul că, deoarece nu se poate scoate din inima poporului german acea Loreley, despre care s-a văzut mai sus cum gândeşte Treitschke, istoricul lor favorit, deoarece era antisemit, reproduc acest Lied în colecţiile lor de cântece (Liederbucher), fără a numi autorul sau indicând chiar că autorul e necunoscut – omagiu involuntar adus marelui poet, căci ce este mai caracteristic pentru o poezie populară decât că nu i se cunoaşte autorul şi că este atât de identificată cu sufletul şi gustul poporului încât zămislirea ei îi este atribuită chiar lui în timpuri străvechi ce nu pot fi stabilite.

Să revenim, însă, la Treitschke. Nici el nu i-a putut ierta lui Heine că a fost evreu şi că-i smulgea iar şi iar admiraţia. Nu-i venea greu să-i atribuie mereu motive nerespectabile pentru orice făcea sau spunea. „Pentru a-şi înfrumuseţa opera sa fragmentară – spunea el – Heine se lăuda că se simte chemat să împace civilizaţia poporului german şi a celui francez, ceea ce liberalii germani credeau cordial despre dânsul". Grozav îl supăra pe Treitschke, care era un şovinist german, şi ce-i mai rău, prusac, dragostea lui Heine pentru Franţa şi poporul francez. Astfel, îi reproşează entuziasmul cu care scria că: „Francezii sunt poporul ales al noii religii (a celei a libertăţii), Parisul este noul Ierusalim, iar Rinul este Iordanul care desparte sfânta ţară a libertăţii de ţara filistenilor (a burtăverzilor). Treitschke, care era un dinastic fervent şi, mai ales un devotat partizan al Hohenzolernilor prusaci, îi reproşa lui Heine că a lăudat pe Louis Philippe, regele „fără etichetă", „fără paji gentilomi, fără curtezane, fără codoşi, fără bacşişuri de diamante şi fără alte splendori". Dar, reacţionar prin definiţie, Treitschke îi reproşează, mai ales lui Heine, că a preamărit pe predicatorii de pe munţi care, de la înălţimea Conventului din Paris, predicau evanghelia tricolorului, în acord, de altfel, cu celălalt predicator de pe munte".

De asemenea, i se spunea că susţinea că „numai duşmanii democraţiei cultivă şi atestă prejudecăţile naţionale" şi că „patriotismul francez cuprinde întreaga ţară a civilizaţiei cu dragostea sa, patriotismul german, însă, zbârceşte inima ca to valul". Atâtea adevăruri, mai cu seamă în vremea lui, a lui Heine, şi dintre care multe au rămas valabile până azi, dar s-au [ilizibil] chiar din nou, sub urgia

regimului nazist.

Dar cea mai mare imputare ce i s-a adus şi i se aduce lui Heine este originea sa. Cum spune Ronetti Roman prin gura lui Manasse: „Fii hoţ şi ucigaş, fii abominaţia pământului – ţi se iartă. Fii evreu, asta nu ţi se iartă niciodată şi de ai vorbi cu limbi de înger". Heine s-a botezat – nu din motive onorabile, ci reprobabile. Multe poate face un om de talent, de geniu, care unuia de rând să i se impute ca dezonorante chiar. Evident că renegatismul rămâne la evrei, mai ales, un act mincinos şi reprobabil. Şi mai ales în vremuri ca cele de acum, un act de desolidarizare de cei care suferă şi de solidarizare cu cei care îi persecută, îi urmăresc cu urgia statului. Dar au fost şi vremuri în care botezul nu avea asemenea consecinţe, unde el era, din orice motiv ar fi fost practicat, un act privat, care privea numai pe cel care-l îndeplinea, de altfel ca şi religia în general. Dacă crede sau nu, dacă se închină într-un fel sau altul, priveşte numai pe fiecare individ şi criteriul pentru judecata lui este atitudinea, integritatea lui morală. Dreptul, însă de a condamna pe cineva care se botează, care schimbă religia, nu-l are nimeni, cum nimeni nu are dreptul de a scruta conştiinţa cuiva şi, de l-ar avea, nu ar avea cum s-o facă în mod drept şi onest, cu dreptate şi sinceritate. De altfel, în ce priveşte pe Heine, s-ar putea aplica vechea maximă quod licet Iovi1. El n-a fost renegat. Din orice motiv s-ar fi botezat, cu atât n-a încetat niciun moment de a fi un cald apărător al fraţilor săi oropsiţi şi nu s-a sfiit a mărturisi chinurile ce suportă din cauza renegatismului său. Iar şi iar revine el asupra iudaismului, în al doilea volum al cărţii sale De l'Allmagne [ilizibil] cu multă insistenţă şi atât de interesant şi de furios, încât îmi îngădui să pun aici citate mai lungi pentru cei care au citit-o spre a-şi aminti. Pentru toţi spre a medita. Mai întâi despre Biblie:

Redeşteptarea sentimentului religios o datoresc acestei sfinte cărţi, care a fost pentru mine atât un izvor de mântuire, cât şi un obiect al celei mai cucernice admiraţii. Straniu! După ce toată viaţa mea m-am învârtit pe toate parchetele de danţ ale filo Sofiei, m-am devotat tuturor orgiilor spiritului, am curtezat toate sistemele, fără să fi fost satisfăcut, tocmai ca Messalina după o noapte imundă – mă găsesc acum deodată pe acelaşi punct de vedere, ca unchiul Tom, cu cel al Bibliei; şi îngenunchez lângă fratele negru cu aceeaşi evlavie… Ce umilinţă! Cu toată ştiinţa mea n-am ajuns mai departe decât sărmanul, ignorantul negru 1 Ce-i place lui Jupiter (în latină în original).

(arap), care abia ştia să silabisească. Şi bietul Tom pare a vedea în cartea sfântă bucurii mai adânci decât văd eu…

Apoi despre Moise:

Pe Moise nu l-am iubit mai înainte, probabil pentru că spiritul elenic predomină în mine şi nu putem ierta legislatorului evreilor ura lui contra oricărei icoane, contra plasticii.

Eu nu vedeam că Moise, cu toate că duşmănea arta, a fost el însuşi un mare artist şi poseda adevăratul spirit artistic. Numai că, la dânsul, ca şi la compatrioţii săi egipteni, era îndreptat spre colosal şi spre indelebil, dar nu ca aceşti egipteni forma el operele sale de artă din cărămizi şi granit, ci el clădea piramide din oase, sculpta obeliscuri din oameni, lua un trib de păstori sărmani şi crea din ei un popor care să sfideze, de asemenea, secolele, un mare, un sfânt, un etern popor, un popor al lui Dumnezeu, care să slujească de model tuturor celorlalte popoare, ba care a putut servi ca prototip întregii omeniri, a creat pe Israel! Cu mai multă dreptate decât poetul roman, acel artist, fiu al lui Amram şi al moaşei lochebed, se poate mândri a fi clădit un monument care va supravieţui toate sculpturile în bronz.

Iar mai departe Heine spune:

Ca şi despre artist, n-am vorbit niciodată despre opera lui. Despre evrei cu destulă pietate, şi desigur tot din cauza firii elenice căreia ascetismul evreiesc îi repugnă. De atunci predilecţia mea pentru Elada a scăzut. Acum văd că grecii au fost numai flăcăi foarte mari, evreii însă au fost bărbaţi uriaşi, cerbicoşi, nu numai în trecut, ci până-n ziua de azi, împotriva celor optsprezece secole de persecuţii şi de mizerie. De-atunci am învăţat să-i cunosc mai bine şi, dacă fiecare mândrie a naşterii n-ar fi o stupidă contrazicere la luptătorii revoluţiei şi la principiile lor democratice, scriitorul acestor rânduri ar putea avea mândria că străbunii lui au făcut parte din nobila casă Israel şi că este un urmaş al acelor martiri care au dat lumii un Dumnezeu şi o morală şi care au luptat şi au suferit pe toate câmpiile de bătaie ale ideilor. Istoria Evului Mediu, şi chiar a timpului modern, a înscris rareori în cronicile ei numele unor asemenea cavaleri ai Sfântului Duh, căci ei luptau de obs ţie cu viziera lăsată în jos. Tot atât de puţin sunt cunoscute lumii faptele evreilor, cât şi firea lor propriu-zisă. Mulţi cred că-i cunosc fiindcă le-au văzut bărbile, dar mai mult nu s-a văzut dintr-înşii şi tocmai ca în Evul Mediu, ei sunt în timpurile moderne un mister ambulant. Poate că acesta va fi dezlegat în ziua despre care

profetul a prezis că nu va mai fi decât un proroc şi o turmă, şi dreptul care a suferit pentru mântuirea omenirii va găsi glorioasa sa recunoştinţă.

Şi ca să termin cu aceste citate, încă unul de o surprinzătoare actualitate:

Obscurantista din trecut credeau că mântuirea sufletească a lumii e ameninţată şi toate mijloacele, îndeosebi minciuna şi asasinatul, le păreau îngăduite, în special contra evreilor. Sărmana plebe, norodul de fos, copiii mizeriei ereditare urau pe evrei şi pentru averile ce le acumulaseră şi ceea ce azi se numeşte ura proletarilor contra capitaliştilor (bogătaşilor) în general se numea altă dată ura contra evreilor, într-adevăr, deoarece aceştia, excluşi de la orice proprietate agrară şi de la orice agonisire prin meserie, erau reduşi la afaceri comerciale, băneşti, pe care biserica le interzicea drept credincioşilor; evreii erau, prin lege, condamnaţi să fie bogaţi, urâţi şi asasinaţi. Asemenea asasinate purtau ce-i drept, în acele timpuri, o mantie religioasă şi se spunea că trebuie omorâţi aceia care altă dată l-au omorât pe Dumnezeul nostru. Straniu că tocmai poporul care a dat omenirii un Dumnezeu, şi căruia întreaga viaţă respiră numai închinare lui Dumnezeu, a fost hulit ca deicid! Parodia sângeroasă a unei asemenea nebunii am văzut-o la izbucnirea revoluţiei din San Domingo, când o ceată de negri, care a distrus plantaţiile, cu asasinate şi incendii, a avut în fruntea ei pe un negru fanatic care purta un crucifix enorm pe umăr, şi setos de sânge striga: „Albii l-au ucis pe Cristos, hai să-i ucidem pe toţi albii!”

Da, evreilor cărora lumea le datoreşte Dumnezeul ei, le datorează şi cuvântul acestuia, Biblia Ei au salvat-o din falimentul imperiului roman şi în nebunească vreme a încăierărilor migraţiunii popoarelor, ei au păstrat preţioasa carte până când protestantismul a găsit-o ta, dânşii şi, traducând-o în toate limbile, au răspândit-o pe tot globul… Această răspândire a ei… va avea cu totul alte urmări decât cred misionarii şi societăţile care o răspândesc… Căci ei promovează fără a o şti marea [ilizibil] în care fiecare om va fi nu numai rege, ci şi mitropolit în cetăţuia casei sale. Răspândind Biblia peste tot pământul, ei întemeiază marele imperiu al spiritului, imperiul sentimentelor religioase, al iubirii de aproapele, al purităţii şi al adevăratei moralităţi, care nu se pot învăţa prin formule de noţiuni dogmatice, ci prin imagine şi pilde, cum se găsesc în frumoasa şi sfânta carte educativă

pentru copiii mari şi mici, în Biblie.

Şi vorbind de influenţa acesteia asupra popoarelor protestante, în special ca englezii, scoţienii şi, mai ales germanii, încheie:

Poate că nu se explică numai prin capacitatea de a cultiva a numitelor popoare că am absolvit atât de uşor viaţa evreiască în morala şi în modul ei de a gândi. Temeiul acestui fenomen trebuie căutat poate şi în caracterul poporului evreiesc, care a avut întotdeauna înrudiri selecte în rasa germanică, şi întrucâtva cu cealaltă. Iudeea mi-a apărut întotdeauna ca o bucată de Occident care s-a pierdut în mijlocul Orientului.

Aceste citate, care ar putea fi înmulţite ad libitum1, arată de ce Heine a fost urât de reacţionarii vremii sale şi continuă să fie urât de cei ai vremii noastre. El întruneşte în opera sa şi a întrunit în sine şi în convingerile sale tot ce le apărea lor vrednic de ură şi dispreţ. A fost un evreu bun, conştient şi convins, şi a fost un german bun, conştient şi convins, în fundul sufletului lui trăiau toate calităţile şi, probabil, toate defectele acestor două rase şi ale amestecului lor. Ca poet, el se credea şi se ştia german, cum atât de frumos şi de mândru a cântat:

Ich bin ein deutscher Dichter Bekannt im deutschen Land, Nennt mân die besten Namen Wird auch der meine genannt?

1 După dorinţă (în latină, în original).

2 Sunt un poet german Cunoscut în a germanilor patrie, Cele mai bune nume de-aţi numit şi pe-al meu l-aţi pomenit.

Adevărat, dacă se numesc cei mai buni poeţi germani, se evocă şi numele lui. De aceea Wilhelm Scheriz, marele istoric al literaturii germane, spune: „Numele Goethe şi Heine vor trebui totdeauna pomenite împreună când va fi vorba de lirica germană. Heine aparţine celor mai puternici dintre poeţii noştri de lieduri, iar printre cei care vin după Goethe, el ocupă, poate, locul întâi ca puternică originalitate, ca poet cu lacrimă zâmbitoare în litera sa, ca poet la care elegia se îmbină cu satira glumeaţă. A cărui influenţă asupra întregii Europe, nu e încă încheiată".

El a iubit Germania şi poporul german cu amărăciunea şi durerea pe care i-o da conştiinţa defectelor acestuia, a stării de inferioritate în care se găsea după Revoluţia Franceză, prin starea de robie în care era ţinut, prin lipsa de libertate în care trăia, prin umilinţa cu care cădea pradă tuturor propagandelor retrograde. Cusururi pe care le are până astăzi, căci pe când ideile democratice şi

liberale se dezvoltă şi progresează mereu, ca şi formele şi metodele cele retrograde, potrivnice progresului rămân mereu aceleaşi, deopotrivă de stupide şi de barbare. Exaltarea propriilor calităţi, care adesea nu-s decât defecte naţionale, coborârea calităţilor celorlalte popoare, antisemitismul cu tot cortegiul său de ură şi de acuzaţii începând cu omorul ritual şi continuând cu negarea capacităţii de a face ceva bun, incapacitatea de a se asimila, înclinaţie spre ideile şi acţiunile revoluţionare etc. Nici hitlerismul de azi nu are alte argumente decât antisemiţii Evului Mediu. Prostirea mulţimii şi exploatarea acestei prostii, pentru a o stăpâni în mod cât se poate mai absolut, a fost întotdeauna acţiunea antisemiţilor şi scopul antisemitismului. Cum nu avea să fie urât de dânşii Heine, care poate fi invocat ca exemplu clasic al capacităţii de asimilare a evreilor, ca dovadă că ideile şi sentimentele lor se pot amesteca, întruni într-o sinteză superioară, fiindcă orice sinteză trebuie să fie superioară elementelor, termenilor pe care îi contopeşte. Cum n-au să-l urască naziştii pe Heine care, departe de a crede în completa şi fundamentala deosebire dintre fondul rasei germane şi a celei evreieşti – germanice, găsea afinităţi între ele, de altfel ca şi Gobineau, care a dedicat demonstraţiei acestor afinităţi capitole întregi ale scrierii sale Despre inegalitatea raselor, biblia, ca să zic aşa, a pretinsului lor edificiu teoretic. Cum să nu-l urască ei pe Heine, care a demonstrat că poţi să fii un perfect german în sufletul, în simţirea şi în manifestările exterioare, că poţi să posezi şi să mânuieşti limba germană ca puţini germani, şi să rămâi, totuşi, un bun evreu, un vrednic fiu al neamului tău, pe nedrept oropsit şi hărţuit, bănuit şi măcelărit, că poţi să ai cea mai înaltă înţelegere pentru ce este bun şi frumos în viaţă.

Şi [ilizibil] germanică şi ce este bun, frumos şi merituos în viaţă, în simţirea evreilor, în suferinţa îndurată de dânşii cu răbdare şi, adesea, într-o tăcere silită faţă cu toate acuzaţiile nedrepte şi umilitoare pe care le aduc lor cei care, printr-unul din capriciile curioase ale istoriei, ştiu să acapareze pâinea şi mai ales cuţitul. Cum să nu-i urască naziştii pe Heine care, departe de a fi crezut că evreii merită soarta neagră pe care o au şi era convins, adânc convins, că ei merită admiraţia şi recunoştinţa tuturor popoarelor, ba a omenirii întregi.

De altfel această din urmă părere au avut-o şi mulţi germani de seamă, arieni ultraveritabili, căci din fericire sunt şi asemenea nobile

exemplare, care salvează onoarea poporului german pe care o pângăresc actualii săi tirani. Astfel Herder, pe care naziştii îl invocă poate prea des în favoarea şi pentru scuza teoriilor şi actelor lor. Într-adevăr, Herder n-a scăpat nici el de boala care va fi considerată odată ca antisemită, de această deformaţie a sufletului pe care a văzut-o răzbind la Treitschke. Dar, totuşi, în momentele de luciditate, când lectura şi gândirea îl puneau în faţa adevărului, el a exprimat despre evrei păreri şi a găsit cuvinte pentru a le formula, care fac ca cele ale evreului Heine, şi el doar un maestru al stilului, să pălească.

Israel, a scris Herder, a fost şi este poporul cel mai ales al pământului, în originea şi în viaţa lui, până în ziua de azi, în fericirea şi în nenorocirea lui, în cusururile şi în calităţile sale, în înjosirea şi în înălţarea sa, atât de unic, atât de deosebit, încât consider istoria, felul, existenţa acestui popor ca dovadă completă a minunilor şi cărţilor pe care le deţinem şi le cunoaştem de la dânsul.

Şi ca şi când profetic ar fi voit să se adreseze stăpânilor de azi ai Germaniei şi tuturor antisemiţilor de azi, a spus şi scris, el care era perfect creştin:

Toate legile care consideră pe evrei mai rău decât pe o vită, care n-au nici cea mai mică încredere în el şi care, prin aceasta îl dezonorează zilnic, ba în fiecare ceas, sunt dovezi ale continuei barbarii a statului, care durează din timpurile barbariei… E deci de datoria europenilor ca să răscumpere păcatele strămoşilor lor.

Şi referindu-se la faptul că evreii au dat omenirii legea morală, Herder a spus: încercarea de a face prozeliţi o ia de la capătul greşit, dacă se adresează evreilor şi nu creştinilor. Variantă a vorbei lui Schiller despre Rousseau, care caută să recruteze, dintre creştini, oameni.

De ce s-ar boteza un evreu în vremuri de urgie contra evreilor, ca cele de faţă? Niciodată evreii n-au crezut că vreunul de-ai lor s-ar boteza din convingere. Din interes pentru a scăpa ei şi ai lor de persecuţii, de teama consecinţelor acestora? Iată ce evreii înţeleg, dar n-au aprobat niciodată. Ei au rămas la Legea lor care, cu creştinismul bine-nţeles [ilizibil] legea lor, cum mărturisesc toţi cunoscătorii, cum a mărturisit însuşi Crist, spunând că n-a venit să strice Legea. Dacă Heine n-ar fi fost evreu, ar fi fost unanim recunoscut ca marele poet ce a fost, monumente s-ar fi înălţat în toate oraşele şi târgurile germane. Mii de străzi ar fi purtat numele lui. Mii de condeie, care azi îl fură şi-l

înjură, ar fi continuat să-l fure, să-i fure măcar forma, dar l-ar fi preamărit, cum fac cu un Goethe, cu un Schiller, într-o măsură oarecare şi cu un Lessing, al cărui spirit liberal şi plin de dreptate pentru evrei le displace. Căci una din cele mai mari acuzaţii ce i se aduc lui Heine este că nu este naţionalist şi este cosmopolit.

În genere se face abuz de cuvântul naţional. Va veni o vreme când naţionalismul va fi considerat ca un fenomen tot atât de absurd ca şi antisemitismul, când se va constata că el a făcut popoarelor şi omenirii mai mult, mult mai mult rău decât bine, că el a fost cauza sau pretextul celor mai crude războaie şi cea mai mare piedică în calea înţelegerilor, a stabilirii adevăratei umanităţi, a egalităţii popoarelor, corelată şi consecinţă a egalităţii oamenilor care, cum a spus Heine:

Alle Menschen gleich geboren Sind ein adelig Geschlecht.

(Toţi oamenii născuţi în acelaşi fel sunt o viţă nobilă.) întrucât existenţa unei naţiuni e necesară şi utilă omenirii şi progresului ei, ea nu poate prospera decât în modul reconfortant ca aerul curat de munte, în mediul libertăţii. De altfel, o greşeală e să vorbească de naţiune pentru trecut. Naţionalismul a fost un produs al Revoluţiei Franceze. Nici indivizii, nici popoarele n-au cunoscut mai înainte această noţiune. Că Mihai Viteazul a voit să adune sub sceptrul său toate ţinuturile de români, e probabil, poate şi sigur. Trebuie s-o credem, fiindcă o spun istoricii serioşi, care au citit şi studiat documentele vremii, dar că Voievodul a voit altfel decât din motive de ambiţie voievodală, e mai puţin probabil. Sigur este că n-a putut să voiască din consideraţii naţionale, naţionaliste. E multă vreme de când există sentimentul patriotic, mai puţină de când există cel de propriul popor. Romanii erau patrioţi, dar nu erau naţionalişti. Modul cum şi-au construit imperiul, toleranţa cu care au tratat pe locuitorii popoarelor cucerite, dacă se arătau supuse, disciplinate şi plăteau tributul, arată că ei erau mândri de a fi cetăţeni ai Romei, dar nu-şi arogau un primat naţional. Mai mult dovedeşte această uşurinţă cu care acceptau influenţele străine. Mulţumită acestui fapt, creştinismul s-a putut implanta întâi la Roma, apoi pe toată întinderea imperiului roman. Dar mai înainte ei acceptaseră influenţa semită. O constată mulţi istorici, iar mult admiratul de nazişti Gobineau merge chiar atât de departe încât admite că, după influenţa elenă, datorăm literatura romană, latină, influenţei semitice.

Imputarea ce se face, deci, lui Heine că nu era naţionalist şi era

cosmopolit, nu poate fi cauza înverşunării cu care a fost şi este urmărit până dincolo de mormânt.

Nu poetul german Heine e urmărit, ci evreul Heine pur şi simplu. Căci în vremurile acelea fost-a poetul Heine singur cu opiniile sale? Schiller a scris drame patriotice franceze, (Jeanne d'Arc) şi elveţiene (Wilhelm Tell), dar germanilor le-a spus: „Zadarnic speraţi, germani, să deveniţi o naţiune, deveniţi mai bine, aceasta o puteţi, oameni liberi". Şi Schiller a acceptat diploma de cetăţean de onoare al Franţei, pe care i-a acordat-o Convenţia Revoluţiei Franceze. Goethe a fost un adevărat cosmopolit, el n-a cunoscut sentimentul patriotic despre care a spus că: „Nici nu-l are, nici nu-l vrea", şi în Wilhelm Meister a cântat idealul emigrantului cântând că „pretutindeni suntem acasă". Când, în 1812, germanii au început să se ridice contra lui Napoleon, el a spus: „Scuturaţi lanţurile voastre, omul acesta vă este prea mare". Iar în anul 1813, decisiv pentru poporul german, el s-a dezinteresat complet de cele ce se întâmplă şi, după cum singur a scris, „s-a distrat studiind cu sârguinţă China şi ce ţine de ea, deoarece şi-a păstrat această importantă ţară şi a rezervat-o oarecum, pentru ca, în caz de nevoie, să se refugieze în ea". Herder însuşi, un favorit al naziştilor, nu s-a sfiit să scrie că patriotismul e semn de mărginire şi o primejdioasă nebunie, care a fost cauza prăbuşirii israeliţilor, grecilor şi romanilor. „Lessing a mărturisit" că lauda că ar fi un aprig patriot e cea din urmă pe care şi-ar dori-o, căci caracterul naţional-german este de a nu avea un asemenea caracter...". Romancierul Jean Paul, altă mărire pe care naziştii au sărbătorit-o acum zgomotos prin presa lor cu ocazia împlinirii a 150 ani de la naşterea sa, s-a pronunţat la fel, că, dacă ar fi să se piardă caracterul naţional german în favoarea francezilor, aceasta n-ar fi vreo pagubă, „căci caracterul german nu-i niciun caracter", în fine, ca să termin cu aceste exemple, în timpul războaielor napoleoniene dorea „armatei franceze norocul care-i este asigurat, dată fiind superioritatea conducătorilor şi a soldaţilor ei faţă de inamicii lor", care se ştie că erau armatele Prusiei şi ale Austriei, ale Hohenzollernilor şi ale Habsburgilor, deci ale Germaniei, care ce-i drept luptau, ca cei din Württemberg, Baden, etc., şi de partea francezilor a „duşmanilor ereditari", cum se spune de la 1870. Şi până mai ieri, când Franţa nu era încă a mareşalului Pétain, cum se exprimă Porunca Vremii în nota care a fost punctul de pornire a acestor observaţii ale mele. N-am evocat, n-am citat acestea pentru a diminua

pe autorii lor, nici pentru a-i inculpa, ci pentru a ilustra cele ce am susţinut că naţiunea, naţionalismul, ca noţiuni politice, sunt noţiuni de dată recentă, produse ale Revoluţiei Franceze şi că nu se poate face o vină lui Heine din faptul că nu le-a avut într-o măsură mare, dacă nu le-ar fi avut într-una mai mare decât Goethe, de exemplu. Deoarece însă Goethe n-a fost eliminat, cu toate păcatele sale şi [ilizibil] antinaţionale, din viaţa poporului german, monumentele lui se înalţă în toate pieţele publice, piesele şi versurile lui se tipăresc şi se joacă pe toate scenele – e justificată concluzia că tot ce i se întâmplă lui degradant – pentru autorii boicotului şi a ignonimiilor – i se întâmplă numai fiindcă e evreu. Căci e o mare apropiere între aceşti doi poeţi, cu toate că există şi deosebiri fundamentale între amândoi. Fără a exagera şi fără prezumţiozitate se poate spune că, ori de câte ori se va vorbi de poezia germană, numele lui Heine va apărea alături de cel al lui Goethe. Dar, politiceşte, o prăpastie îi desparte. Dar dacă nu voim să spunem că mila, compătimirea cu suferinţele celor mulţi e o specialitate evreiască, trebuie constatat că în ce se deosebeşte de Goethe, Heine îi este superior, şi ca artist şi ca om. Pe înălţimile limpezi şi reci ale Olimpului se preumblă Goethe cu muza lui. Heine se amestecă în vălmăşagul luptelor celor mici şi umili.

Goethe credea imposibilă ridicarea acestora. Heine o urmărea cu durere şi pasiune. Cu aproape un secol înainte de Gerhardt Hauptmann a simţit el tragedia ţesătorilor silezieni şi a ţesut-o în câteva versuri care, mai mult încă decât actele lui Hauptmann, au rămas simbolul luptei fatale a proletariatului exploatat cât trăieşte şi împuşcat, dacă se revoltă împotriva exploatatorilor. Nu mă pot reţine şi mă simt îndatorat de a reproduce aici:

Im ducsterem Auge keine Träne Wir sitzen am Websiuhl undpflechten die Zähnei Deutschland wir \veben dein Leichentuch Wir weben hinein den dreifachen Fluch

Wir weben, wir weben

Ein Fluch dem Goetzen dem wir gebeten în Winterakaelte und Hungersnoeten. Wir haben vergebens gehofă und gehasst Es hat uns geaesst, gesohnt und gewarrt-Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem Koenig, dem Koenig der Reichen Den unser Elend nicht konnte ei weichen Der den letzten Grosschen von uns erpresst >; Und uns wie Hundeerschiessen laesst – Wir weben, wir weben!

Ein Fluch dem falschen Vaterlande, Wo nur gedeiten Schmach

und Schande, Wo die Blume frueh geknickt, Wo Faulniss und Moder den Wurn erquickt

Wir weben, wir weben!

Das Schiffehen fliegt, der Webstuhl kracht Wir weben ei zig Tag und Nacht – Altdeutschland, wir weben dein Leichentuch Wir weben hinein den dreifachen Fluch

Wir weben, wir weben! 1

1 În ochii de piatră au negure grele, Stau lângă războaie scrâşnind din măsele, Îţi ţesem, Germanie, giulgiul de moarte, Blestem întreit în urzeala-i să poarte – Noi ţesem, noi ţesem!

Blestem Dumnezeului hâd din perete, Ne-am plâns că ni-i frig şi ni-i foame şi sete, Răbdarea fu cruntă, nădejdea fu goală, şi-a văii de durere şi rugă şi boală – Noi ţesem, noi ţesem!

Blestem pentru razele celor ce pradă, şi jalea şi lipsa nu vrea să ne-o vadă.

La faptul că era evreu se adăuga în mod agravant ideile revoluţionare cum sunt admirabil formulate în această poezie, ce nu are echivalent în literatura universală decât în faimosul Song of the Shirting (Cântecul cămăşii) de Heine care atacă biserica în slujba clasei stăpânilor, pe regele absolut, care întrupează statul storcător de impozite şi asasin al celor pe care grozăvia mizeriei îi împinge la răscoală, atacă şi falsa idee de patrie, care se impune sărăciei ca o stafie pustiitoare şi umilitoare. Dar izbucnirea aceasta a disperării astupă retrospectivele spre mai bine. În ultima strofă el specifică faptul că, în ultima linie, blestemul nenorociţilor ţesători e adresată lui Altdeutschland, Germaniei vechi, şi deschide deci perspectiva unei Germanii noi, mai liberă, mai dreaptă, mai fericită. Dar, prin atacurile sale, Heine jignea şi deştepta frica şi nemulţumirea celor care aveau şi au totdeauna interes să susţină statul quo-ul din care profită. Al regelui absolut, înfipt în vechile privilegii la care nu vrea să renunţe, al clasei stăpânitoare, al nobilimii, ale cărei privilegii

Cel care bănuţul din mână ni-l muşcă

Şi apoi ca pe-o haită de câini ne împuşcă –

Noi ţesem, noi ţesem!

Blestem pentru patria vitregă-n care Ocări şi jigniri cresc dând spicul cel mare. Iar florile toate, tânjind, se-nconvoaie – Noi ţesem, noi ţesem!

Scrâşneşte războiul, suveica aleargă, Noi ziua şi noaptea le

facem să meargă – îţi ţesem, Germanie, giulgiul de moarte, Blestem întreit în urzeala-i se poarte! Noi ţesem, noi ţesem!

În româneşte de Lazăr Iliescu sunt legate de cele ale regelui, pe care-l voia absolut, câtă vreme îi făcea pe voie, după faimosul vers al lui Chamisso adresat de el iezuiţilor, dar care se potrivea mai bine junkerilor şi s-a aplicat mai mult lor:

Hoert ihr Herren, se soli es werden Gott im Himmel, wir auf Erden, Und der Koenig absolut Wenn ei unser Willen tut.

În fine, acelei patrii în numele căruia s-au comis şi se comit atâtea nedreptăţi şi crime cu care s-au ameţit atâtea suflete naive.

În ţesătorii lui Heine, duşmanii şi detractorii lui au voit să vadă o duşmănie neîmpăcată contra Germaniei. Am arătat ce durere ducea el din cauza regimului ei reacţionar din cauza căruia s-a refugiat în străinătate. Grija de Germania, de prezentul ei trist, de viitorul ei care va fi strălucit, îi tulbura somnul:

Denk Ich an Deutschland in der Nacht Dann bin Ich um den Schlaf gebracht, Ich kann nicht mehr die Augen achliessen Und meine heissen Trănen fliessen.

Şi mai departe, aducându-şi aminte de mama lui, pe care, de doisprezece ani lungi, n-o mai văzuse:

Deutschland hat ewigen Bestand Es ist ein kemgesundes Land! Mit seinen Eichen, seinen Linden Werd Ich es immer \vieder finden.

Nach Deutschhland leckt Ich mich nicht se sehr Wenn nicht die Mutter dor ten \vaier".

Das Vaterland wird ale verderhen Jedoch die alte Frâu kann sterben…

Şi aşa petrece toată noaptea gândind la Germania, dar muza glumeaţă stă şi ea mereu lângă dânsul, se face ziuă, lumina Franţei pătrunde prin geam, nevasta cu surâsul ei alungă grijile:

Gottlob durch mein Fenster bricht Französisch heitres Tageslicht; Es kommt mein Weib schön wie der Morgen Und lăchelt fort, die deutschen Sorgen.

Ridendo câştigat mores1. Mizerabilele condiţii ale Germaniei din vremea lui, statele micuţe în care era divizată, prinţii şi prinţişorii lor, meschinăria guvernărilor lor, toate cheamă ironia, sarcasmul lui, dar sub râsul lui se ascunde durerea de suferinţele Patriei. Şi sub această speranţă într-o vreme mai bună, cu toată conştiinţa că poporul german nu are stofă de revoluţionar, Brutuşi nu s-au găsit şi, cum ştim,

nu se găsesc în Germania. Nu-i vorbă, nici Cezari.

Wir schaffen ganz, wie Brutus schlief Doch Jener erwachte und bohrte ţie f în Căsars Brust das halte Messer.

Die Romer \varen Tyranentreesser

Wir sind keine Romer, w în rauchen tabak Ein} edes Volk hat seinen Geschmack

1 Râsul îndreaptă moravurile (în latină, în original).

Ein jedes Volk hat seine Grosse!

În Schwaben kocht mân die besten klăsse.

Wir sind Germanen, gemiittlich und brav Wir schlafen gesunden Pflanzenschaf Und wenn wir erwachen pflegt uns zu dustern, Doch nicht nach dem Blute unseren Fursten.

Wir sind se treu wie Eichenholz, Auch Lindenholz, draufsind wir stolz! Im Land der Eichen und der Linden Wird niemals ein Brutus finden.

Und wenn auch ein Brutus unter uns wâr, Den Caesar faend ei niemmermehr, Vergeblich wird ei den Caesar suchen Wir hatten gute Pfefferkuchen.

Wir haben sechsunddreissig Herrn (Ist nicht zu viei?) und cinen Stern Trăgt jeder schutzend aufseinem Herzen Und braucht nicht zu furchten die Iden des

Mărzen.

Şi ca încheiere:

Wenn unser Vater spazieren gent, Ziehen wir den Hut mit Pietăt Deutschland die fromme Kinderstube, Ist keine römische Mordergrube".

Aceste versuri sunt tari, dar numai tâmpenia şi reaua credinţă ar putea să vadă în ele decât dorinţa de a batjocori poporul german, şi nu aceea de a-l aţâţa, de a-l trezi, de a-l îndrepta spre calea libertăţii pe care el s-ar putea izbăvi de cele rele, cum vedem clar şi noi care asistăm la dezastrul dictaturilor şi la nenorocirea în care au putut târî poporul german veşnic molâu, veşnic adormit, veşnic condamnat să sărute mâna care-l apasă şi biciuieşte, pe acea mână a unui potentat, a unui zugrav probabil maniac şi a unei bande de sadişti, pervertiţi, beţivi şi fanatici cretinizaţi, fără a vorbi de simpli profitori, care nu lipsesc niciodată în regimurile în care nu există libertate, drept şi posibilitatea de critică şi controlul parlamentar şi al presei.

După toate acestea nu e greu de văzut de ce Heine a fost atât de

urât de stăpânii de ieri ai poporului german, adversari dârji ai oricărui progres şi de cei de astăzi, reprezentanţi ai unei reacţiuni, pentru care nu se găseşte asemănare în istoria altui popor. Heine a avut păcatul de a fi evreu şi a avut vina de a fi dorit libertatea, de a fi iubit mai presus de orice, mai presus chiar şi de poezie, el, amantul pasionat al muzei, în asemenea condiţii ar fi fost nu o cinste, ci o pângărire a memoriei sale, dacă naziştii s-ar fi putut folosi de el. Căci el n-a pus niciodată preţ pe reputaţia de poet. Puţin mă interesează – a spus el – dacă liedurile mele sunt lăudate sau dojenite. Dar o spadă să-mi puneţi pe raclă căci am fost un brav soldat în lupta pentru libertatea omenirii. În această luptă el a fost serios şi perseverent. Dar nu de acea seriozitate care e cultivată şi lăudată la germani şi care frizează ridicolul. Umorul, sarcasmul a fost partea sufletului său. El a râs de tot şi de toate, de alţii şi de el însuşi, de Dumnezeu şi de dracul şi acest umor nu l-a părăsit nici în zece ani cât a stat paralizat, ţinut la patul botezat de el Matratzengruft, mausoleul de saltele. Prietenii şi duşmanii lui s-au luptat pentru dânsul cât a trăit. Dar au avut atunci de partea lor şi spada lui tăioasă ca un brici. Această luptă continuă şi acum, dar el nu mai e alături de ei, decât cu operele lui, adevărata lui spadă, în Germania, nici sub Wilhelm II nu i s-a putut înălţa un monument.

Iar când municipalitatea oraşului Düsseldorf a refuzat să autorizeze ca să i se pună un monument într-o piaţă publică, au fost printre protestatari mulţi francezi, dintre care citez pe Ernest Daudet, care a spus şi scris: Je le considere comme un devoir non suelement de l'Allemagne, mais de l'univers, de protester contre l'infame barbarie des ediles de Düsseldorf1. O singură femeie, dar aceea o împărătească, Elizabeta a Austriei, nefericită în viaţă, cum numai o împărătească poate să fie, l-a iubit atâta, l-a admirat, încât acolo, pe insula Corfu, între palmieri, în castelul ei Achileion i-a înălţat statuia pe care Wilhelm II a îndepărtat-o apoi şi de acolo. Cu atât mai tare memoria lui e lovită şi murdărită şi mai ales ostracizată de actualii stăpâni ai Germaniei. Şi dacă Porunca Vremii nu a putut anunţa că municipalitatea din Paris a decis să schimbe numele străzii Heinrich Haine, în cel de Johann Sebastián Bach, apoi a făcut-o din ordinul lui Hitler, al ocupanţilor care îl urmăresc pe poet, până în momentul în care se odihneşte pe acel deal al

1 Consider că este de datoria nu numai a Germaniei, dar a întregului univers, de a protesta împotriva acestei infame barbarii a

edililor din Düsseldorf (în franceză în original).

Parisului, de unde se vede în tot întinsul ei această Capitală a lumii şi a libertăţii. Schimbarea aceasta de nume însă va fi încă o dovadă a înjosirii Franţei, care nu-i a mareşalului Pétain, ci a acelui nobil şi mare popor francez care s-a războit şi şi-a vărsat sângele pentru libertate pe toate câmpiile de bătaie ale Europei.

Decizia municipalităţii din Paris nu e şi decizia acestui popor francez, care-şi scutură cătuşele de care, în curând, se va libera, şi pe care barbaria naziştilor i le-a pus. El nu confunda „cultura germană" cu barbaria hitleristă şi nu se credea chemată s-o apere, cum, nu crede, ca Porunca Vremii că numele lui Heine ar putea fi vreodată o insultă pentru poporul german sângerat şi oprimat şi el de acuzaţii săi stăpâni. Dar parcă şi în această stupidă lovitură în memoria lui, umorul lui Heine şi-a băgat coada. Johann Sebastián Bach, a cărui „operă muzicală va cuceri încă multe generaţii", cum spune Porunca, a rămas uitat de germani de peste o sută de ani, până când principala sa compoziţie Pasiunea lui Matei a fost scoasă la iveală şi redată de un muzicant evreu şi acela nepotul lui Moses Mendelsohn, traducătorul Bibliei după textul original şi propagatorul emancipării evreilor în Germania. Cât despre „poezioarele" lui Heine, cum le numeşte Porunca – ele trăiesc şi vor trăi mai ales când toţi obscurantiştii, care isprăvesc acum anii lor de belşug în sânge şi umiliri naţionale, vor dispărea în acel univers unde-i va acoperi iertarea uitării…

Heine a fost un poet mare şi ca om a avut desigur slăbiciuni şi defecte. Dar, a spus Goethe – şi cu aceasta vrei să închei cu aceste note:

Pentru a aprecia actele morale, fiecare are în conştiinţa sa măsura cea exactă, dar flecare găseşte comod s-o aplice altora şi nu sieşi. De aceea vedem mai cu deosebire literaţi care vor să facă rău adversarilor lor în ochii publicului, imputându-le cusururi morale, greşeli, să le insinueze intenţii şi presupuse consecinţe ale acţiunilor lor. Punctul de vedere propriu-zis asupra celor ce scrie, sau face un om de talent, e deviat, şi pe un asemenea bărbat, cu deosebire înzestrat spre folosul lumii şi al oamenilor în faţa forului general al tribunalului moral, în faţa căruia n-ar trebui să-l poată cita decât nevasta şi copiii, tovarăşii căsniciei sale, ori concetăţenii săi şi oblăduirea. Nimeni nu aparţine, ca om moral, lumii. Cerinţele frumoase, generale ale moralei, să le adreseze fiecare sie însuşi şi ce constată că-i lipseşte, să aranjeze cu Dumnezeu şi inima lui, iar de aceea ce este în el adevărat şi bun

să-şi convingă aproapele, în schimb el aparţine lumii întregi, prin ce a făcut din el natura, ca om puternic, activ, ca spirit, ca talent. Tot ce este excelent (excepţional), nu poate activa decât într-un cerc infinit, iar activitatea unui asemenea om lumea trebuie s-o accepte cu recunoştinţă şi să nu-şi închipuie că e îndreptăţită a-l judeca în vreo altă privinţă.

24 august. A trecut o lună de la demisionarea lui Mussolini. Căci tot mai mult se dovedeşte că el n-a demisionat, ci a fost dat afară, puţin importă în ce condiţii, dacă numai prin voinţa regelui, care s-a bazat pe armată şi şi-a luat ca tovarăş pe mareşalul Badoglio – Africanas – cum i-a zis Ducele, după victoriosul război din Etiopia, sau dacă la operaţia care a decurs sec şi fără sânge, a contribuit şi o revoluţie de [ilizibil] fascistă! Ducele, nefiind numai abandonat, dar trădat de diverşi complici şi partizani ai săi, în frunte cu fostul prim delegat la Societatea Naţiunilor, fostul ambasador de la Londra, cel dintâi şi acum cel din urmă adversar al lui Mussolini în sânul partidului fascist, Dino Grandi. Ori de ce s-a împiedicat însă Mussolini de a căzut, fapt este că a căzut fără glorie, fără nici cea mai mică încercare de rezistenţă, fără ca cineva să aibă curajul să-i plângă o lacrimă, să-l regrete, fără ca el însuşi să fi încercat să dea prăbuşirii şale marea aparenţă că el a avut în firea lui ceva din supraomul, din natura acelui [ilizibil] pe care-l visase Nietzsche şi la care se gândise Hitler, când s-a decis să trimită Ducelui operele nenorocitului poet filosof. Mussolini n-a găsit în sine nici măcar atâta caracter, atâta hotărâre de a manifesta cu jertfa persoanei, a vieţii sale, pentru teoriile pe care le-a impus prin teroare poporului italian, cât a găsit mii de modeşti adepţi ai insurecţiei, ai libertăţii, ai socialismului, pentru care s-au sacrificat fără a clipi din ochi, acceptând mizeria taberelor, a închisorilor, a exilului şi chiar moartea. Ce a făcut, laşitatea cu care s-a dat la o parte, e omenește explicabilă, dar demască pentru trecut şi viitor că el n-a fost cu adevărat un om mare, că a fost un demagog, un oportunist, un ambiţios peste care a dat un noroc, pe care n-a ştiut măcar să-l utilizeze pentru a se ridica deasupra banalităţii celor despre care Richelieu a spus că ştiu să parvină, dar nu să ajungă. Evident că va fi urât, ca acum să fie luat în ridicol. Aceasta nu e cu putinţă şi pentru simplul fapt că poporul italian şi Italia rămân pe urma stăpânilor lui într-o stare de ruşine, de mizerie, de umilire şi înjosire, într-o situaţie încurcată din care nu se poate vedea altă ieşire decât cea a unei revoluţii politice şi sociale, care

să încheie nu numai cu isprăvile regimului fascist, dar cu tot trecutul său democratic şi liberal. De altfel aceeaşi soartă îl aşteaptă şi pe poporul german, aşteaptă şi pe Germania, aşteaptă pe toate ţările mai mici care s-au scufundat în dictaturi şi despoţii, fiindcă n-au înţeles că, născute, cele mai multe din curentul liberal izvorât din Revoluţia Franceză, nu aveau sorţi de viaţă decât dacă se menţineau pe linia libertăţii. Dar nu numai atât, declanşând acest groaznic război, regimurile dictatoriale au dezlănţuit, în mod fatal, revoluţia socială, fără ca să cred sau să susţin că Rusia sovietică va împinge sau impune această revoluţie. Ea este pretutindeni în aer, ea va decurge în mod fatal din greaua, din inextricabila stare economică, pe care o va lăsa în urma sa războiul. Despre forma ce va lua noua organizaţie socială şi economică, e greu să-ţi faci o idee exactă. Dar ca întoarcere la ce a fost nu e cu putinţă, aceasta-i sigur. Nici la ce a fost în ţările democratice, nici la ce a fost în ţările dictatoriale naziste, fasciste, falangiste, dar nici chiar la ce a fost în Rusia sovietică. Dintre toate soluţiile ce se pot întrevedea, cea mai potrivită este restabilirea statelor naţionale aşa-zise independente, restabilirea tuturor statelor mari şi mici nu va fi cu putinţă. S-a dovedit că naţionalismul duce statele mari la imperialism şi pe cele mici la şovinism, două surse de războaie, adică de sărăcie, de ruină şi măcel. S-a mai dovedit ca adevărată vorba lui Sir Grey, de care m-am indignat atâta în timpul primului război mondial, că statele mici sunt bătături la picioarele celor mari, ale lumii, care trebuie extirpate. Nu în sensul unei supuneri a lor tiraniei aşa-ziselor mari puteri, ci înglobarea lor într-o organizare de colaborare economică şi socială, pe planul continentelor, de nu chiar a lumii. Oricât ar părea de utopică speranţa că vor dispărea războaiele, trebuie totuşi admis că, după actualul război, ruinele, dezordinea economică şi socială ce va fi lăsat nu vor mai îngădui politicienilor să reînceapă jocul lor. Masele populare, revenite de pe câmpurile de război, lămurite asupra minciunilor cu care pot fi hrănite, nu vor admite să se întoarcă condiţiile de viaţă în care au fost aduse să trăiască între cele două războaie mondiale, ale căror oale sparte numai ele au fost chemate să le plătească, cum a demonstrat, în mod drastic, căderea lui Mussolini şi a fascismului. Ce, n-a afirmat el şi complicii şi adoratorii săi că este iubit, că reprezintă gândurile şi simţirea poporului italian? Ce, n-a fost el crezut în toată lumea, când a afirmat că a adus poporului italian fericirea, mulţumirea, cinstea, armonia? Cine n-a auzit laudele

admirative ce s-au adus regimului său, şi la noi cine nu-şi aminteşte de miracolul pe care toţi îl invocau, cu trenurile care pleacă şi ajung la vreme, cum mlaştinile care sunt transformate în terenuri arabile şi productive, cu unele instituţii de ajutor social sau filantropice şi alte asemenea minuni. Toate acestea şi încă multe altele. O reclamă nesăbuită sugestiona lumea cu toate aceste pretinse minunăţii care apăreau cu atât, mai [ilizibil] cu cât regimurile democratice nu etalau nici din marile lor opere, lucrau în linişte şi fără să se laude, la ceea ce li se părea ca o victorie elementară a lor, la cele ce le apărea ca de la sine înţeles şi acceptau criticile ce li se aduceau şi care erau invocate în presa fascistă, ca şi în cea nazistă, care ţipau „uite ce se petrece în ţările democratice, unde guvernele nu fac nimic bun, nimic pe placul poporului". Numai că în regimurile dictatoriale, nimeni nu întreabă de pieirea poporului care nu avea cum să se exprime şi căruia nu i se îngăduia decât să tacă, să plătească biruri şi, din când în când, să-şi dea viaţa pentru ca opresorii săi să se poată erija în eroi.

La Adevărul noi am dus, până la ultima zi, lupta contra minciunilor fasciste, îmi amintesc că am luat în derâdere chestia cu trenurile care vin şi pleacă la vreme. Am avut ocazia să văd la Veneţia că, în momentul plecării trenului, s-a constatat abia că un vagon era încins, şi cum pasagerii au fost daţi jos şi urcaţi într-un altul, care era ultra plin, aruncându-se bagajele lor de-a valma, aşa că a trebuit un ceas ca să şi le descurce şi să le aranjeze. Veţi spune: un accident care se poate întâmpla oriunde şi care nu poate fi dat pe seama fascismului. De acord, dar de ce se laudă fascismul pentru mersul regulat al trenurilor? Oare în Franţa, în Anglia, în Germania democrată, în Austria republicană, în Elveţia şi chiar la noi, în România, nu mergeau trenurile regulat după orar? înainte de a veni fascismul la cârmă avuseseră loc câteva greve ale lucrătorilor Căilor ferate, care urmăreau o ameliorare a stării lor materiale şi morale. Asemenea greve au fost şi în Franţa, şi în Anglia, şi în America, au trecut şi totul s-a reîntors în normalul din care face parte mersul regulat al trenurilor. Era oare locul ca din aceasta să se împletească o cunună de lauri regimului fascist? Tot aşa cu mlaştinile secate. A fost, fără îndoială, o operă frumoasă. Dar infinit mai mică, cum am arătat chiar eu în Adevărul – decât secarea Zeiderjenului în Olanda – despre care guvernul olandez n-a făcut niciun caz şi presa abia dacă a vorbit, în ce priveşte operele sociale – care ţară democratică nu are şi nu a făcut şi face mereu, fără

să se laude cu ele? Mi-a fost dat să văd în Franţa, lângă Rouen, o colonie de nebuni şi de cretini, un târg propriu al lor, cu ateliere, dormitoare, poştă, telegraf, grădinarii, toate lucrate, întreţinute, administrate de pacienţi – o adevărată minune! Cine a vorbit sau vorbeşte de asemenea instituţii? Lăudatu – s-a guvernul francez cu dânsa?

Realitatea în Italia a fost o mizerie nespusă a populaţiei, despre care însuşi Mussolini a spus odată, pentru a sublinia puterea sa de rezistenţă, că italianul nu e învăţat să mănânce de mai multe ori pe zi. Am văzut în portul Genova la ora mesei pe cei mai mulţi muncitori dejunând cu o bucată de pâine şi un ciorchine de strugure. Am văzut la Veneţia, în restaurante mai modeste, cum ar fi Corbero, lângă Merceria, funcţionari comerciali şi de stat dejunând cu o porţie de macaroane cu pâine. Ce să mai vorbim de locuinţe? Am văzut la San Remo, în deal, la distanţă respectabilă de formidabilele hoteluri pentru publicul internaţional, prevăzute cu tot confortul modern, aglomeraţia de locuinţe pentru italieni, cu uliţe înguste, unde nu pătrunde soarele niciodată, cu o murdărie [ilizibil] pe străzi, cu copii rahitici, flămânzi, neîngrijiţi. Am văzut peste tot pe unde am trecut, pe lângă inscripţii ca a magazinului Lafayette, „Trăiască Ducele", afişe cu extrase din discursurile acestuia că idealul lui este ca „fiecare italian să aibă o locuinţă igienică şi să mănânce după foamea lui". Acest ideal, în multe ţări democratice nu era pe atunci chiar aşa de îndepărtat. Cine a văzut şi n-a admirat la Viena blocurile de case pentru muncitori, prevăzute cu tot confortul modern, având fiecare locuri de joacă pentru copii, bibliotecă, sală de întruniri, toate clădite de municipalitatea social-democrată, măturată apoi de la cârmă de reacţionarii setoşi de dictatură protejaţi de Mussolini, pentru a fi abandonaţi lui Hitler, după ce au măcelărit mii de muncitori socialişti care, altfel decât cei italieni şi germani, nu s-au lăsat despuiaţi de drepturi şi libertate, rară a fi opus rezistenţă curajoasă şi plină de jertfe sângeroase.

Asta în ce priveşte trecutul, asta în ce priveşte reclama dictatorilor, în raport cu isprăvile lor reale. Hitler încă e la putere, încă ţine sub teroare populaţia Germaniei, dar Mussolini a căzut şi nu numai că se văd ruinele ce au rămas pe urma lui, dar se vede şi entuziasmul cu care poporul italian a salutat prăbuşirea Ducelui, pe care, aşa s-a spus, îl adora şi-l saluta aclamându-l ca salvator, ca liberator al Italiei, ca unul care-i pregătea un viitor strălucit. Dar pe

urma lui a rămas haosul, războiul pierdut şi neterminat şi un nou regim care trăieşte din baza liberală şi fapta reacţionară. Pe cine crede că poate să înşele? Pe poporul italian, nu. Atunci pe Anglia şi pe America? Primejdioasă rătăcire. Nu se poate uita că regele l-a ajutat pe Mussolini ca să încalece poporul italian. Chiar şi păcătosul Facta, pe atunci prim-ministru, a voit să se opună marşului fascistator asupra Romei! Şi era sigur că acest ridicol marş s-ar fi terminat cu înfrângerea demagogilor care introduseseră metodele briganzilor în lupta politică. Regele însă a voit să-şi salveze pielea, sau, mai elegant exprimat, coroana; a tolerat ca Constituţia pe care jurase să fie abolită, a tolerat ca dreptul de vot al poporului să fie suprimat, a tolerat ca marele principiu al despărţirii puterilor în stat să fie înlocuit prin trecerea tuturor puterilor în mâna celei executive, a tolerat ca libertatea presei să fie suprimată, a tolerat şi a tolerat orice, chiar ca drepturile sale proprii să fie dispreţuite, ca el să rămâie o păpuşă ridicolă care să spună „da" când o aperi pe drept şi un asemenea om crede că mai poate rămâne în capul conducerii statului – mai mult că el poate continua să guverneze poporul italian, cu metodele cu care l-a condus, şi se vede acum cu ce rezultate, Ducele? Ducele nu făcuse încă proba aptitudinilor sale, Vittorio Emanuelle a făcut-o? Cine-l mai poate accepta, cine mai poate avea încredere într-însul, mai ales când şi-a luat ca şef de guvern pe mareşalul care s-a bucurat de încrederea Ducelui, evident fiindcă acesta îl socoate a fi vrednic de ea. Regele, se va spune, n-avea multe soluţii. Principalul lucru era să scape Italia de fascism şi de Mussolini. Prea târziu. Oricine-l poate întreba de ce i-a adus? De ce i-a urmat în politica lor catastrofală internă şi externă? Se va mai putea spune, Italia nu poate înceta războiul fiindcă are pe germani pe cap şi fiindcă nu ar putea încheia acum decât o pace dezastruoasă, nu ar putea acum decât să capituleze fără condiţii, dacă ar vrei să înceteze războiul. Dar războiul e în tot cazul pierdut!… Ar fi demisionat Mussolini, l-ar fi silit pe d. Grandi să demisioneze şi pe contele Ciano, propriul său ginere, dacă ar fi crezut că mai poate fi o cât de palidă urmă de speranţă în biruinţă? Războiul e pierdut, aliaţii nu vor pieirea Italiei, dar nu pot decât repeta: capitulare fără condiţii, câtă vreme la conducerea Italiei nu s-a produs o schimbare de oameni, n-au venit la cârmă dintre acele persoane care n-au dezarmat nicio clipă faţă de Mussolini şi de fascism, care singuri pot da poporului italian toate libertăţile şi drepturile, de care actualii săi vechi conducători vor

să fie noi, au frică să nu se întoarcă împotriva lor… Aşa însă s-a petrecut schimbarea de regim, e îndreptăţită presupunerea că, la Roma, se joacă numai o comedie menită să păcălească pe toată lumea, pe italieni şi pe englezi, ca şi pe americani. Absurda credinţă, care a cauzat pieirea lui Mussolini şi va cauza şi pieirea lui Hitler, căci este fapt că aceştia s-au încurcat în propriile lor minciuni, trucuri politice naziste, sperând că ţările democratice vor ceda ameninţărilor dictatoriale, pentru ca să evite războiul cu care aceştia ameninţau mereu. Acum e momentul, poporul italian trebuie să facă el, fără rege şi fără mareşal.

Dar să revin la gândul dintâi. Fascismul, care timp de douăzeci de ani a terorizat şi exploatat poporul italian, a căzut în câteva ceasuri şi nimeni, dar absolut nimeni, în afară de cei care au profitat, în sensul material al cuvântului, de el, n-a vărsat o lacrimă pe urma lui. Sentinţa asupra sa a pronunţat-o el însuşi. A pronunţat-o poporul italian, care a profitat în primul moment de libertatea ce se proclamase, pentru a manifesta delirant bucuria că a scăpat de fascism, cu Duce cu tot. În acelaşi timp, tot în primul moment în care libertatea, proclamată de rege şi de mareşalul Badoglio, nu fusese încă înlăturată de proclamarea stării de asediu, care n-a întârziat să se producă, partidele democratice, care, sfidând teroarea dictatorială, au continuat să existe şi să activeze subteran, au publicat o proclamaţie, care a rezumat perfect şi acuzaţiile contra regimului dărâmat şi ce aşteaptă de la cel nou. Aceste partide, în număr de cinci, au fost: 1. Partidul de Acţiune, 2. cel Democrat Creştin (popular), 3. Partidul Comunist, 4. Partidul Reconstrucţiei Liberale, 5. Partidul Socialist. Iată textul proclamaţiei lor, aşa cum apărut în ziarul Stampa din 26 iulie 1943: „Italieni, într-unul din cele mai grele ceasuri ale istoriei noastre, un nou guvern a luat conducerea tării. Astfel s-a isprăvit visul rău (coşmarul) care de douăzeci de ani apasă asupra vieţii noastre politice. S-a risipit pentru totdeauna Monstruoasa facţiune care a răsturnat orice valoare ideală, care a delapidat cea mai mare parte a bunurilor naţionale, care a terorizat conştiinţele, care a instaurat un regim de persecuţie, de corupţie incompetentă, deşi care, în sfârşit, a pus ţara, impunându-i un război pe care nu l-a voit, prin violenţă, într-o situaţie de responsabilitate tragică. Italieni, cu toate dificultăţile încercărilor ce ne aşteaptă, trebuie să grupăm cu calm, fermitate şi încredere, forţele noastre, pentru ca să ne tragem noi înşine o cale nouă. Cei

răspunzători de gravele pagube pe care le-au suferit vor avea să suporte o condamnare dreaptă şi inexorabilă. Trebuie să ne arătăm demni de libertatea aceasta care se face simţită pe preţ atât de dur pentru ţara noastră. Cuvântul de ordine al tuturor partidelor, de mult timp reunite şi acţionând într-un front naţional pentru renaşterea poporului, este: Libertate!"

Dar nici n-a apucat să guste din această libertate şi poporul italian a şi fost privat de ea. Cenzura presei a fost pusă în funcţie. Constituirea partidelor a fost interzisă. Libertatea întrunirilor a fost suprimată. Parlamentul a rămas o făgăduinţă vagă, care ar urma să se realizeze după război, alegerile având să aibă loc abia patru luni după terminarea acestuia. Şi toate acestea, sub pretextul că războiul continuă – şi deci, starea de asediu continuă şi ea. Douăzeci de ani, regimul fascist a guvernat prin teroare, care era o permanentă stare de asediu. Ce s-a schimbat deci cu venirea noului guvern al mareşalului Badoglio? Nimic. Aproape îţi vine a crede că el nici nu are alt scop, decât să continue, sub altă formă, acea politică a fascismului care a dus Italia la ruină. Aproape să crezi că cuvântul de ordine al guvernului este: Fascismul a căzut, trăiască fascismul. Niciun partid democratic sau socialist nu e admis să funcţioneze; încercările de a crea ziare socialiste sau comuniste au fost, cum spune o ştire din Roma, a lui Tribune di Genova impitoyablement [ilizibil]. Cu Germania raporturile nu mai sunt, ca sub Mussolini, de ordin ideologic, ci de ordin de onoare militară. Cum se explică la Roma, mareşalul Badoglio nu-i decât soldat, ţine la fraternitatea de arme care leagă de trei ani pe combatanţii germani şi italieni. Parcă războiul a fost şi este al poporului italian, care nu l-a voit niciun moment şi căruia regimul fascist Mussolini i l-a impus, numai pentru a satisface orgoliul său, ambiţiile sale pentru a-şi întări regimul într-o clipă în care ştia, în forul său interior, că se clatină şi că, în atmosfera păcii, nu mai putea dăinui. Căci, după toată tradiţia sa, după toată experienţa sa istorică, poporul italian nu putea voi un război contra Franţei, contra Angliei şi încă alături de o Germanie nazistă, dictatorială, încă de pe vremea campaniei din Etiopia, Mussolini a început să ameninţe cu războiul mondial, încă de pe atunci Mussolini împingea Italia în lagărul Angliei, aceeaşi Anglie care nu numai tolerase, dar ajutase instalarea Italiei la Marea Roşie, în Eritreea, aceeaşi Anglie alături de care Italia luptase în primul război mondial din care ieşise, oricât au cârtit asupra rezultatului un

d'Annunzio şi alde Mussolini. În tot cazul, democraţia în Italia, ca şi la noi în România, a existat, fie numai formal, dar a dus Italia la Unire, la independenţă, la o victorie care i-a adus noi teritorii – ajunge să citäm Triestul – pe când dictatura nu i-a adus decât un război, pe cât de sângeros, pe atât de dezastruos. Mussolini l-ar fi dus şi după ce a văzut că l-a pierdut, pentru a se salva pe el şi regimul său. Guvernul Badoglio îl duce înainte pentru a-l salva pe rege şi dinastia, nu pentru a salva Italia, căci numai prin capitularea faţă de democraţiile aliate, chiar numai printr-un vot – face care s-o aducă alături de ele, Italia mai poate fi salvată în onoarea şi în integritatea sa, pentru că ar ajuta la eliberarea tuturor popoarelor de coşmarul dictatorial, şi a poporului german chiar, care are pe Hitler şi nazismul peste cap. De altfel cu toate că cenzura noastră, ca şi cea germană, s-au silit s-o ascundă cât mai bine şi mai mult, cele ce s-au petrecut în Italia, au trecut vremurile când o completă camuflare a adevărului mai poate fi potolită. Azi, multe pe care cenzura le suprimă, se ştiu de la radio. Astfel că a răzbit cu încetul lumina asupra evenimentelor care au dus la căderea Ducelui. Despre şedinţa Consiliului fascist noi n-am aflat decât că Grandi a depus o moţiune ostilă lui Mussolini, moţiune pentru care s-au revoltat majoritatea din care a făcut parte şi contele Ciano, ginerele Ducelui, în realitate, iată cum s-au petrecut lucrurile. La 24 iulie, Consiliul s-a întrunit sub preşedinţia lui Mussolini, la palazzo Venezia. În acelaşi timp s-au observat mari mişcări de trupe pe străzile Romei. Autorităţile militare luau măsuri pentru menţinerea ordinii, într-un mare hotel forfoteau mari industriaşi şi bancheri, vechi protectori ai lui Mussolini, pe care îl abandonau, oameni politici de toate nuanţele şi intelectuali care ştiau că sfârşitul regimului se apropie. Se poate deci conchide că Mussolini a căzut pe urma unui complot urzit de rege în acord cu unii generali, cu reprezentanţii clasei capitaliste şi cu concursul… unui număr însemnat de fruntaşi fascişti, în fruntea cărora acţiona Grandi. În acest timp, la reşedinţa Consiliului fascist, Ducele făcea un lung raport asupra situaţiei, insistând asupra faptului că fascismul trebuie să persevereze. I-a răspuns Grandi, îndreptând un atac violent asupra lui Mussolini, cerându-i să se retragă şi el şi guvernul lui fascist, cedând autoritatea regelui căruia să i se încredinţeze comanda efectivă a forţelor armate, dându-i-se în toate privinţele depline puteri. Se ştie că pentru propunerea lui Grandi au votat mareşalul de Bono, contele de Vecchi, contele Ciano, Bottai,

Fedeszani şi alţii. Alături de Mussolini au rămas câţiva tovarăşi şi complici direcţi. Scorza, noul secretar al partidului, Polverelli, ministrul Propagandei, generalul Galbiati, comandantul miliţiei fasciste, generalul Tringali, preşedintele tribunalului special şi încă vreo câţiva, care însă au rămas în minoritate. Dar în Mussolini s-a trezit în acel moment vechiul luptător şi omul care ştia să moară. Argumentele ideologice le epuizase, acum recursese la cele ad personam1. „Vechiul corupător", cum i-a zis lor r ier a della Sera, venise la şedinţă înarmat cu diverse dosare, pe care, ca orice tiran, le făcuse în timpul când se pupa încă cu duşmanii săi de azi. El tolerase iarăşi, ca orice tiran, tot felul de manopere, şantaje, şperţuri prietenilor săi. „Am să vă citesc acum dosarele voastre – a spus Ducele, şi a început să citească. Tu ai luat mită, tu ai luat banii partidului şi ai statului, tu iarăşi ai intrigat contra cutărui şi cutărui prieten al tău" – era o spălare de rufe murdare, la care Grandi a ripostat cu ultimă violenţă, enumerând toate păcatele, nu întotdeauna elegante, ale Ducelui. Şi Corriere della Sera, vorbind de toate acestea, a putut scrie la 27 iulie: „Astfel, o farsă a prezidat la căderea regimului. Fondatorii acestuia n-au putut să se pună de acord. Astfel s-a terminat lupta care, din 1921, opunea pe Mussolini contelui Grandi. După care, a doua zi dimineaţă, Ducele se duse la rege, pentru a-i raporta asupra situaţiei. Sfârşitul dictaturii fu sigilat şi de intervenţia foarte energică a autorităţilor militare care au înlăturat fascismul, dar şi-au însuşit metodele sale. Într-adevăr, noul guvern a proclamat libertatea, pe când, în acelaşi timp, lua măsuri pentru a împiedica efectul ei. Apelul la unirea sacră [ilizibil] a răsunat numaidecât după instalarea guvernului Badoglio, care s-a sprijinit pe armată şi pe legea marţială. Dar partidele opoziţiei nu s-au lăsat însă înşelate, ele care au dus lupta contra fascismului şi care sub el se constituiseră în „frontul de liberare naţională" nu aveau să piardă în ultimul moment partida câştigată contra Ducelui. Tot la 26

1 Personale (în latină, în original).

Iulie ei făcuseră apel la italieni „ca să se organizeze pentru a face să se valorifice voinţa ireductibilă ca situaţia nouă să nu fie exploatată în scopuri reacţionare şi în scopuri de a salvgarda interesele care au susţinut fascismul şi au fost susţinute de fascism. Iată de ce partidele antifasciste au hotărât că toate masele de muncitori, lucrători, ţărani, funcţionari, meseriaşi, studenţi, combatanţi, să se considere în stare

permanentă de alarmă şi de veghe pentru a afirma, prin acţiune, voinţa lor neînfrânată de pace şi libertate".

Cu deosebire că guvernul Badoglio trebuie să conteze cu o opoziţie care e cu atât mai în drept să nu-i acorde încrederea ei, cu cât tot mai mult se vede ameninţată de metodele mussoliniene aplicate sub masca unei frazeologii liberale, care corespunde tot mai puţin faptelor. Din toate părţile se constată aceasta. Robinetul pe care l-a deschis guvernul proclamând reîntoarcerea la Carta constituţională din 1861, deci la un regim de libertate, nu mai poate fi închis. Tot mai mulţi oameni se opun metodei de guvernare, prin starea de asediu, între cei mai de seamă protestatari este şi Benedetto Croce, marele gânditor care l-a înfruntat şi pe Mussolini. La 10 august el a rostit o cuvântare, cu care ocazie a scris în Corriere della Sera (din 11 VIII) relevând că „De război şi de modul de a-l termina nu e posibil să se discute pe când luptele urmează. Italia, de la unirea ei în naţiune, n-a avut de înfruntat zile atât de grele în sacrificii materiale şi de morală. Libertatea era odată, şi va continua să fie, tema dominantă în mijlocul necesarelor restricţii impuse de starea de război şi de dificultăţile schimbării politice. Astăzi suntem, cel puţin, liberi să vorbim de libertate şi acesta e lucru mare, dacă ne gândim la ce a fost ieri". Liberi a vorbi de libertate, dar fără a putea cere ca să se aplice garanţiile care să asigure aplicările ei. Libertatea înseamnă dreptul de a vorbi, analiza şi critica toate cu unica restricţie a răspunderii definite de legile votate de Parlamentele libere alese. Dar războiul stă în calea acesteia, a adevăratei libertăţi. Şi tocmai aceasta e dovada că trebuie curmat războiul, căci singura scuză de a-l continua ar fi convingerea sau măcar speranţa că mai poate fi câştigat. Or, cea mai sigură dovadă că nu mai poate fi câştigat este, cum am spus, că Ducele a demisionat şi că companionii săi nu numai că l-au îndemnat să abandoneze guvernul, ci au şi exercitat asupra lui o dulce presiune în acest sens, şi atunci ce scop are prelungirea măcelului? în ce scop să se jertfească iarăşi mii şi mii de oameni, în ce scop să se deschidă pământul Italiei pentru ca războiul să se desfăşoare pe el, să aducă foc şi jale asupra oraşelor, şi târgurilor atât de pline de comori artistice, de amintiri ale unor vremi care au văzut de două ori eflorescente de cultură, de artă, de civilizaţie. Libertatea nu este o jucărie pentru copii mari, menită să le abată atenţia de la dezagrementele momentului. Chiar dacă guvernul Badoglio ar vrei să tolereze la infinit discuţiile asupra libertăţii, el nu

ar putea-o face. Căci aceste discuţii trezesc convingeri şi sentimente explozive şi critici şi rezistenţe contra măsurilor sale de constrângere. Şi Benedetto Croce, în discursul său, a cerut restabilirea instituţiilor constituţionale, nu odată, într-un vag viitor, după terminarea războiului, ci imediat, pentru că, dacă acesta a fost pornit fără ca poporul italian, care avea să suporte toate consecinţele dezastruoase, să fi fost consultat, fără să-şi fi putut spune cuvântul, cel puţin lichidarea lui să se facă cu sfatul şi cu votul lui. În faza în care se găseşte Italia, nu mai poate fi vorba ca armele să rezolve problemele create de război. Şi pentru că, pe calea tratatelor, să se ajungă la aceste soluţii, e nevoie ca Italia să aibă în frunte oameni care să inspire încredere aliaţilor. Or, asemenea oameni nu se pot găsi decât între oamenii partidelor liberale, între emigranţi, care au suportat toate greutăţile exilului, numai şi numai fiindcă au fost apărători ai libertăţii şi adversarii de moarte ai dictaturii, despre care nu s-au îndoit niciun moment că va sfârşi prin a aprinde războiul european şi prin a se prăbuşi pe urma consecinţelor sale.

Poporul italian vede că abia s-a putut bucura de noua libertate şi că i se şi impun vechile restricţii care l-au umilit şi coborât. Iar petele albe din ziare îi arată că i se ascund anume lucruri care nu convin marilor stăpânitori. Iar e ameninţat cu închisoarea, dacă ascultă radioul britanic, american sau „orice fel de program ale radioului inamic". Iar i se pune înainte războiul pentru a i se interzice să-şi formuleze vreo părere. La l august, Radio Roma declara: „Ceasul autorităţii militare a sunat. Dar acest ceas e limitat la timpul strict necesar, pentru ca mareşalul Badoglio să poată aduce o ieşire onorabilă acestui război. Toţi italienii trebuie să ajute guvernul în greaua sa misiune. Ceasul de faţă va decide de viitorul nostru". Dar dacă guvernul Badoglio şi regele sunt departe de a putea asigura într-un scurt timp ieşirea onorabilă din acest război? Dar dacă, din contra, prezenţa lor la guvernul a cărei primă deviză a fost: războiul continuă, e cel mai indicat să prelungească starea de război şi să amâne sfârşitul?

Fasciştii însă au avut uneori, de la război încoace, viziunea clară a sentimentelor poporului italian, răspunzând lui Churchill, care vorbise despre poporul italian, altă dată atât de fericit, Ducele a spus în Camera fasciilor, la 2 decembrie 1942: „Poporul italian n-a fost niciodată fericit. El e marele popor necunoscut. Nimeni nu-l cunoaşte,

unii au surprins trăsăturile sale superficiale, din firea tainică şi profundă a poporului, care a trăit tragicul cel mai mare, rămâne necunoscută acelui public călător, care vine cu ghidul şi nu înţelege din viaţa noastră decât fenomenele cele mai bătătoare la ochi. Noi suntem un popor care n-a avut niciodată pâine suficientă. Şi ori de câte ori ani căutat un locşor la soare, am găsit drumurile baricadate şi nu anume ale Italiei fasciste, ci simplu ale Italiei". Iar în mai 1943 apărea, în Revista Critica fascistă, un articol datorat probabil directorului ei, Bottai, care, în momentul decisiv, a votat contra lui Mussolini.

În acest articol se simte parcă creionul tulburător al conştiinţei că sfârşitul erei fasciste nu e prea departe. „Italienii – se spunea în acel articol – Italia nu e o ţară uşor de guvernat. Abia de câteva decenii e un stat unitar, dar locuitorii ei au o conştiinţă politică, uneori suprasensibilă şi bolnăvicioasă. E o ţară săracă, dar locuitorii ei nu permit nimănui să-i guverneze ca pe un popor în zdrenţe şi fără demnitate. E o ţară unde sunt încă puţine regiuni cultivate, în care aşa-zisele pături culte citesc încă puţin, dar locuitorii ei nu permit să fie guvernaţi de inculţi. E o ţară în care poporul «se angajează», în care toţi sunt şireţi… dar locuitorii ei cer să fie guvernaţi de cei onorabili. E o ţară în care toţi improvizează, fiecare e subjugat de o retorică frumoasă sau preţioasă, dar locuitorii ei sunt din cale afară de sensibili în a găsi ce este fals şi în a rupe cu ironie o aparenţă frumoasă, e o ţară care iubeşte parăzile frumoase, uniformele frumoase şi spectacolele frumoase. Dar imediat după ce le-a admirat, întreabă de substanţă. E un popor de ţărani cu spiritul ciobanilor şi cu spiritul blândeţii esteţilor şi avocaţilor care ştie însă, în acelaşi timp, ce este un războinic veritabil şi un erou adevărat. E un popor care «lasă lucrul să meargă» şi ştie să se descurce; unde însă cineva trece măsura, el răspunde cu inerţia rezistenţei pasive şi cu furia răscoalei. E un popor căruia îi place să trăiască departe de lupta politică activă, dar are pretenţia să supună judecăţii sale cele mai mici acţiuni ale conducătorilor săi politici"… în lumina celor ce s-au întâmplat ulterior, aceste rânduri apar ca o incisivă şi clară ocupaţie a partidului, a regimului fascist şi a conducătorilor săi, cărora le spune să nu se lase înşelaţi de aparenţe, să nu creadă că, dacă poporului îi plac paradele, uniformele şi spectacolele, el nu întreabă de substanţa reală ce se ascunde sub ele şi, dacă rabdă multe, nu renunţă la dorinţa de a fi guvernat de oameni onorabili, nu înghite adică de a fi stăpânit de oameni care, sub masca

patriotismului şi a naţionalismului, îşi umplu buzunarele; nu primeşte ca laşii să se erijeze în războinici, şi farsorii în eroi, ca retorii să creadă că-l ameţesc cu retorica, cu vorbăria lor fără sens mai profund, nu rabdă ca să fie tratat ca nişte zdrenţăroşi, în fine, poporul italian nu mai înghite ca partidul şi regimul nazist, pe care l-a răbdat douăzeci de ani, să continue a-şi bate joc de munca, de viaţa, de drepturile sale omeneşti. Numai patru luni au trecut de la apariţia acestor rânduri şi fascismul, care de douăzeci de ani a guvernat în Italia lui Cavour – cum e guvernată şi azi Germania de Hitler, cu permanentă stare de asediu, ba chiar de război; adică cu metoda despre care Cavour a spus că şi măgarii ar putea guverna cu ea, că a fost măturat ca pleava după vânt. Şi să-şi închipuie oare regele şi mareşalul Badoglio că ce a dus regimul fascist la faliment, va reuşi lor, după ce poporul italian iese din faza rezistenţei pasive şi a intrat în cea a furiei revoluţionare? Zadarnice sunt toate telegramele anunţând că, în Italia, domneşte cea mai perfectă linişte, că tot entuziasmul poporului italian se îndreaptă spre rege şi spre mareşalul Badoglio, că se jertfeşte în căldura făgăduielilor viitoarei libertăţi, că nu are decât un gând, să continue războiul şi că nici prin gând nu-i trece să întrebe, vorba lui Bottai şi a revistei sale Critica fascistă, de substanţe ce se ascund sub toate făgăduielile date?! Substanţa? E nulă. Ea va avea să se arate într-un termen mai mult sau mai puţin lung, după ce războiul va fi terminat. Până atunci continuă şi funcţionarea partidelor, adică a organizaţiilor politice, indispensabile funcţionării unui regim democratic şi liberal. Chiar acele partide unite care n-au încetat a funcţiona subteran şi sub Mussolini va să fie reduse la tăcere şi inacţiune? Cred oare unii dictatori ai Italiei că aceasta va merge? Libertatea întrunirilor e interzisă. Participarea poporului, a naţiunii la guvernare prin aleşii săi, prin Parlament, e o făgăduială pe care ar rămâne să se vadă dacă va fi ţinută, împărţirea puterilor în stat nu există. Legislativa şi executiva rămân în mâinile aceloraşi persoane: a regelui, a lui Badoglio şi, mai presus de toate, libertatea presei, mama şi scutul tuturor celorlalte libertăţi, rămâne suspendată. Cenzura continuă să funcţioneze. Statul, adică conducătorii săi, numeşte comisari extraordinari pe lângă agenţiile de informaţii. Pentru a-şi exercita funcţiile, directorii şi redactorii responsabili ai ziarelor şi tuturor periodicelor au nevoie de autorizaţia Ministerului „Culturii" – populare, în lipsa unei asemenea autorizaţii, ziarul poate fi şi este sechestrat. Autorizaţia va fi în tot cazul revocată, dacă ziarul

desfăşoară o acţiune contrară intereselor statului. Cine însă decide dacă o acţiune este contra intereselor statului? Guvernul şi regele care lucrează, fiindcă nu sunt supuşi nici unui control, Parlament neexistând, şi controlul presei libere fiind suprimat, după cum spune un comunicat oficial publicat la 5 august, în urma „propunerii ministrului Culturii populare, asupra unei scheme care dictează norme pentru disciplina presei, în raport cu starea de război". Acest comunicat mai spune că toate aceste norme, dintre care pe cele mai importante le-am înşirat mai sus, vor avea un caracter tranzitoriu şi excepţional şi va avea eficacitate până la trei luni după încetarea războiului, în aşteptarea ca „organele competente să procedeze la o revizuire a regimului de presă printr-o graduală întoarcere la principiile de bază ale libertăţilor constituţionale".

Cum s-ar spune, mareşalul Badoglio în sprijinul şi cu sprijinul regelui vor să guverneze, cum s-ar spune pe româneşte, cu deviza „Paşte, murgule!", căreia cred că poate supune poporul italian, prin persuasiune, iar, la nevoie, dacă nu se poate, prin forţa legilor excepţionale de război, editate de dictatura mussoliniană. Iată ce nu se mai poate, după ce regele însuşi a gonit pe Duce şi după ce poporul italian a scăpat de hăţurile, de căpăstrul pe care i-l pusese însuşi regimul azi dezonorat. Dar, se răspunde, Italia e în război. Dar nici asta nu se mai poate, în situaţia în care se găseşte azi războiul, mai ales pentru Italia continuarea războiului este o imposibilitate, fiindcă războiul, cum vede şi simte orice italian, cum a văzut Mussolini şi cu fasciştii săi, e în mod irevocabil pierdut. Or, poporul luptă cu curaj şi cu inima, în cel mai bun caz, când mai are speranţa de a învinge, dar cum are să se jertfească el, cum i se poate cere să se jertfească, pentru o cauză pe care o ştie dinainte pierdută. E o adevărată crimă ca, în asemenea condiţii, să fie ţinut a se bate, să fie expus ca soldat sângeroaselor lupte ce fatal se vor desfăşura, ca civil grozavelor bombardamente pe care le suportă zilnic. Iată de ce conchid iarăşi că Italia nu va mai continua războiul şi nici regele, nici mareşalul Badoglio nu pot rămâne la locul pe care i l-au dat Ducelui şi fascismului, fiindcă o pace, care să fie cât se poate mai onorabilă şi mai favorabilă în condiţiile date azi, nu se poate încheia decât unui guvern care să fie tot atât de puţin responsabil de acest război, cât este poporul italian, care nu l-a voit şi căruia i-a fost impus de un ambiţios şi de un orgolios, care s-a încurcat în sforile politice pe care singur le-a

tors şi ţesut şi din care nu s-a mai putut descurca. Căci acesta-i adevărul, încă din 1935, de când împotriva voinţei manifeste a Angliei şi respingând toate propunerile ce i le făcuse ea pentru a ajunge la un compromis, Ducele a pornit războiul contra Abisiniei şi, prin aceasta, s-a precipitat Italia în braţele lui Hitler şi lumea în cel mai sângeros război pe care l-a trăit vreodată omenirea.

Mussolini e lichidat. Fascismul lichidat. Poporul italian, cel rămas pe la casele sale şi cel militar şi militarizat, vor pe loc şi îndată pacea indispensabilă şi libertatea făgăduită. Astfel totul se va prăbuşi în anarhie. Deci, în ciuda cenzurilor italiene, germane şi chiar române, răzbesc ştiri care arată nu numai că nu e linişte în Italia, dar că [ilizibil] de mii de fascişti care nu se pot împăca cu ideea că le scapă prada din care s-au ghiftuit. Astfel se află ulterior că, dacă Mussolini a cedat fără să crâcnească demascându-se ca adevăratul cabotin ce a fost, nepotul său Vito s-a pus, la iniţiativa sa, în fruntea unui grup care a şi încercat să-şi apere, ca să zic aşa, drepturile fasciste. La Roma, cum arată următoarea telegramă edificatoare publicată de ziarele noastre, s-a petrecut următorul incident extrem de caracteristic – voi arăta imediat de ce:

Roma, 25 Rador. Descoperindu-se nereguli grave în gestiuna unui organism controlat de stat şi constatându-se că, în aceste nereguli, era implicat fostul secretar al partidului fascist, Ettore Mutio, carabinierii au procedat, în noaptea de 23 crt., la arestarea lui Muţi la Fregene, în apropiere de Roma. Pe când Muţi era condus de carabinieri spre cazarmă, escorta a fost atacată cu focuri de armă dintr-o pădure, în zăpăceala ce s-a produs, Ettore Muţi a încercat să fugă, dar a fost urmărit şi s-a tras asupra lui. Muţi a murit ceva mai târziu din cauza rănilor căpătate.

Această ştire sugerează ideea că sau fasciştii se cred traşi pe sfoară de guvern, sau s-a constituit o mafie contra guvernului, sau carabinierii se răzbună contra fasciştilor, sau însuşi guvernul şi-a însuşit metodele dictatoriale pentru a se apăra de adversari incomozi, împuşcarea adversarilor în timpul „fugii" este un vechi truc al regimurilor despotice, autoritare, dictatoriale. Hitler şi oamenii săi, în frunte cu Himmler, şeful poliţiei Reichului, s-au debarasat de mii şi mii de adversari incomozi sau care li se păreau primejdioşi, împuşcându-i sub pretext că au fugit de sub escortă, ori uzând de un alt truc: „sinucigându-i".

Oricum ar fi, liniște nu este, nu poate fi în Italia și suntem în ajunul, poate chiar în mijlocul unor grave consecințe pentru ea. E ultimul sfert de ceas pentru ca să evite ca prăbușirea militară să nu coincidă cu o anarhie, care va însemna revenirea la normal, oricare s-ar gândi că ar fi limanul acestei reveniri. Nu vrei să prorocesc, dar cred că limanul va fi – și nu numai în Italia – statul liberal, democratic și socialist.

De asemenea face parte din metodele dictatoriale și organizarea de acțiuni de protestare, ca aceea despre care vin acum știri din Italia, spunând că denumirea unei piețe din Parma după marele și demnul dirijor Arturo Toscanini ar fi dezlănțuit un val de protestare indignată la poporul italian. Ecoul acestei știri se face ziarul Tribuna, care devine tot mai mult oficiosul guvernului Badoglio. Toscanini, care s-a exilat de bunăvoie pentru a protesta contra fascismului, ar fi vinovat de pactizare cu dușmanul. Or, toată emigrația luptând contra fascismului și a Ducelui a luptat și contra războiului dezlănțuit de ei alături de Hitler, război pe care-l credeau dezastruos, cum a și fost, pentru poporul italian.

27 august. O știre cu adevărat senzațională. Himmler a fost numit ministru de Interne al Reichului. Toată lumea care cunoaște câtuși de puțin lucrurile din Reich a interpretat această numire o confirmare că situația din Germania e foarte încordată, căci Himmler este omul care a dovedit, în tot timpul cât a dăinuit regimul nazist, că este omul „cu mâna de fier". Berlinul s-a găsit să dezmintă această bănuială, înainte chiar ca ea să fi luat consistență. Astfel, corespondentul Universului telefonează, sub data de 25 august, din Berlin că „numirea domnului Himmler ca ministru de Interne al Reichului are o importanță politică, dar că ar fi greșit să se creadă – așa cum se întâmplă în țările dușmane – că faptul acesta s-a întemeiat pe o încordare și pe anumite discuții cu caracter intern", pentru a continua astfel: „În legătură cu această greșită interpretare a dușmanilor, s-a subliniat azi la Berlin de cercuri bine informate, că toate comentariile presei balcanice se bazează pe iluziile și neadevărurile exprimate de emigranții germani, stăpâniți de anumite resentimente și ură – și deci nu redau aspectul adevărat al situației din Germania. Numirea domnului Himmler este, din contră, motivată de voința Führerului de a activa și centraliza conducerea totală a războiului, mai mult decât a fost posibil sub dl. dr. Frick ca ministru de Interne". E evident că fraza

din urmă confirmă ceea ce prima încearcă să dezmintă. Prima dezminte că numirea lui Himmler ar fi fost determinată de vreo încordare internă, a doua însă spune că, sub Frick, adică până acum, conducerea războiului, în ce priveşte politica internă, nu a fost condusă destul de totalitar. Ce înseamnă însă conducerea totalitară sub regimul nazist ştiu toţi care cunosc cu ce asprime nelimitată şi lipsită de orice scrupul uman s-au comportat poliţia SS-ului şi celelalte organizaţii represive ale nazismului, sub Frick, pe care Himmler trebuie să-l depăşească. Dar nu se poate ca, în cele din urmă, păcătosul să nu grăiască adevăr şi oficiul presei din Berlin, după inspiraţiile căruia telefonează corespondentul Universului, spune mai departe: „Dacă a încredinţat importantul departament al Ministerului de Interne german acestui om (lui Himmler), puternic şi atât de urât în statele duşmane, Führerul a voit să sublinieze, prin acest fapt, voinţa sa fermă de a continua lupta până la sfârşitul ei victorios, fără să ţină seama de atmosfera sau părerile din străinătate sau chiar din Germania".

Acest: „sau din Germania" ar fi delicios, dacă n-ar fi atât de tragic. Wilhelm II, în împrejurări tot atât de tragice, a plâns şi a exclamat: „Eu n-am voit aceasta". Oricum, un suveran e o continuare şi un precursor al copiilor săi, el trebuie să ţie seama de părerile şi sentimentele poporului său. Un dictator este un exemplar unic; el a rupt cu trecutul şi nu-i pasă de ziua de mâine. Mai puţin îi pasă de părerile şi sentimentele poporului pe care l-a indus şi-l induce în eroare. Après moi, spune şi practica el – le déluge1. Poporul german vede şi simte că Hitler a pierdut partida. Hitler însă spune cu curajul 1 După mine, potopul (în franceză, în original).

disperării şi, după spusa corespondentului Universului, Ministerul de Externe din Berlin confirmă că „atâta timp cât un soldat german va mai putea ţinea arma în mână, Germania nu va permite ca vreo parte a Europei să fie predată bolşevicilor. O predare politică a unui stat european către bolşevici – «aici e aici» – atrăgând după sine, aşa se spune la Berlin, şi predarea către bolşevici, a economiei şi industriei Germaniei".

Hitler şi acoliţii săi sunt deci hotărâţi să lupte până la ultimul neamţ în speranţa tot mai vană de a. se salva pe ei. În această părere Hitler are de partea sa ca instrument de propagandă, în primul rând, pe doctorul Goebbels, care nu scapă ocazia ca să adreseze îndemnuri

de curaj şi de eroism [ilizibil] soldaţilor de pe front, bătrânilor, femeilor şi copiilor din creşe, ca să reziste resemnaţi – el, care se apără în adăposturile cele mai sistematice construite şi e apărat de orice pericol, fiind beteag din naştere, şchiop fără leac, e scutit de orice obligaţie militară. Ca un asemenea om să se facă heraldul jertfei a sute de mii de oameni, pe altarul Molohului războiului, e o nerușinare pe care generaţiile viitoare nu o vor putea înţelege, nu o vor putea înţelege, mai ales, cum a putut un popor ca cel german să-l admită!

Dar, despre Goebbels, voi avea încă să vorbesc mai jos. Acum să rămân la Himmler. De ce oare numai pomenirea numelui lui a fost de ajuns să provoace în toată lumea părerea că situaţia în Germania e gravă şi încordată şi reclamă, pentru a continua să fie comprimată, reţinută, noi şi grave represiuni? Fiindcă Himmler este una dintre acele mediocrităţi care formează cercul intim al prietenilor, instrumentelor, acoliţilor, profitorilor ce înconjoară pe Hitler. De extracţie mediocră, de două ori vag student, secretar particular, plutonier în primul război mondial, apoi negustor, în cele din urmă proprietarul unei mici ferme de orătănii, Himmler este de o inteligenţă mediocră, fără măcar aparentă strălucire, dar are acel dar specific german de a face totul cu stăruinţă, de a organiza cu meticulozitate, de a sluji cu credinţă, când crede că e bine şi pentru el, şi pentru ţara sa, de a trăda fără ezitare şi fără scrupule când interesul, ambiţia, situaţia şi siguranţa sa o cer. El a organizat faimoasa S S (Schutzstaffel – coloana de protecţie), care a jucat şi joacă un rol atât de sângeros în istoria recentă a poporului german. În această trupă sunt şi fanatici, dar sunt adunaţi tot ce poate avea o ţară, o societate, mai abominabil. Perverşi, sadişti, masochişti, asasini din mânie, cruzime şi interes. Cu această trupă guvernează Hitler. Ea păzeşte taberele de concentrare, în care mii şi zeci de mii de adversari politici şi mii de partizani reveniţi la idei şi sentimente mai bune, ostile nazismului, au fost închişi, schingiuiţi după metode rafinate, în faţa cărora grozăviile Inchiziţiei pălesc. El (SS-ul) a ucis bărbaţi, femei, copii, bătrâni, în bătăi, cu securea, cu cuţitul, cu vâna de bou sau cu varga de oţel, avizând apoi familiile victimelor să-şi ridice urna cu cenuşa lor sau anunţând prin ziare că au fost împuşcaţi când încercaseră să evadeze. Tot el a comis grozavele măceluri de evrei în ghetourile Galiţiei, ale Ucrainei, ale Transnistriei, ale Basarabiei, unde se afirmă că au ştiut să smulgă şi concursul unor compatrioţi de ai noştri, care fuseseră otrăviţi de

propaganda antisemită, legionară, care şi-a tras principiile şi metodele, ba chiar resursele financiare, de la naziştii din Berlin. Direct, toată această organizaţie de crimă şi criminali şi care poartă firma de poliţie este opera lui Himmler. Vorbind despre această operă a sa, el însuşi a spus că întrece G.P.U.-ul, calul de bătaie al nazismului contra bolşevismului. Altă dată s-a lăudat că a citit tot ce s-a scris despre G.P.U., dar că nu mai are ce învăţa de la ruşi, şi că el poate să le dea de acum încolo lecţii. Puterea ce întrunea Himmler în mâna sa, ca şef al Gestapoului, al poliţiei secrete de stat şi ca şef al SS-ului, este proverbială. La 10 februarie 1936, Göring, din ordinul lui Hitler, a dat un decret prin care să stabilească că toate hotărârile Gestapoului sunt sustrase controlului justiţiei, că el instruieşte independent în toate afacerile proclamate de el ca privind interesele siguranţei statului, că toţi funcţionarii administrativi şi poliţieneşti trebuie să asculte ordinele lui. La 30 ianuarie 1936, Volkischer Beobachter, oficiosul partidului nazist şi organul personal al lui Hitler, spune că: „Gestapoul se identifică cu opera principală de siguranţă a statului, el supraveghează şi judecă întreaga acţiune politică a ţării în toate amănuntele şi în toate domeniile vieţii, după principiile naţional-socialiste. Organizaţia SS-ului e ridicată împotriva tuturor şi a fiecăruia, care au conştiinţa tulburată faţă de Führer şi naţiune". G.P.U.-ul este groaza tuturor germanilor. Cei care îi aparţin s-au lăudat şi se laudă că sunt urâţi, dar sunt, în acelaşi timp, mândri că sunt temuţi. Toată revolta şi indignarea ce au trezit actele Gestapoului şi ale SS-ului în lumea întreagă şi care a făcut atât de mult rău reputaţiei şi intereselor Germaniei nu au zdruncinat, în concepţiile lor, nici pe Hitler, nici pe Himmler, când grozăviile taberelor de concentrare au trezit protestul celor mai de seamă oameni ai luptei civilizate, în special în cazul lui Ossietzki, marele luptător pentru pace, căruia i s-a trimis în lagăr premiul Nobel, Himmler a spus: „Taberele de concentrare sunt pentru cei ce nu se pot îndrepta, care sunt mereu funcţionarii şi conducătorii crimelor politice. Pentru aceşti oameni nu vom mai putea deschide porţile taberelor de concentrare".

De ziua Anului Nou 1934, Hitler a trimis scrisori publice prin care îşi exprima recunoştinţa faţă de cei şapte fruntaşi naziştii, pe care îi socotea a fi oamenii săi personali şi intimi. Aceşti şapte erau: Hess (care a debarcat în timpul războiului în Anglia), Franz Schwarz (casierul partidului nazist), Amann (editorul librăriei lui Hitler), Röhm

(cel împuşcat mai târziu de Hitler cu concursul lui Himmler şi al lui Göring), Goebbels, Rosenberg şi... Himmler. Acestuia, Hitler i s-a adresat astfel: „Scumpul meu tovarăş (Parteigenosse) Himmler! în vremea celei mai grele crize ale mişcării noastre, m-am văzut determinat să creez o organizaţie specială de protecţie a partidului: organizaţia S.S. Ea trebuia, ca cea mai bună selecţie a celor mai fideli [ilizibil], să dea conducerii posibilitatea să apere interesele partidului, fără a ţine seama de indivizi. Meritul dumitale este de a fi făcut din aceste puţine plutoane de protecţie (Schutzstaffoln) o organizaţie gigantică şi, în felul ei, unică. Prin aceasta ai dat revoluţiei naţional-socialiste o trupă de atac onestă, devotată statului naţional-socialist, o gardă politică de nezdruncinat, care întrupează ideea rasistă a mişcării noastre, în carne şi în sânge. La sfârşitul anului revoluţiei socialiste mă bucur, de aceea, iubitul meu tovarăş Himmler, din toată inima, să-ţi pot mulţumi din toată inima, pentru cu adevărat marile merite pe care ţi le-ai câştigat de la mişcarea naţional-socialistă şi prin aceasta de la poporul german. Cu cordială amiciţie şi recunoscătoare apreciere, al Dumitale, Adolf Hitler".

Această scrisoare recunoaşte că armata de tortură şi de terorizare a poporul german a fost şi este opera lui Hitler. Ea spune că SS-ul e compus din cei mai mari credincioşi fanatici ai conducerii partidului nazist – or, conducerea o are un singur om: Hitler, toţi ceilalţi fiind, în orice funcţie ar ocupa, numiţi şi menţinuţi din graţia Führerului şi pe viaţă şi pe moarte, cum a dovedit cazul lui Röhm, în mâna lui. Mai departe, SS-ul e menit să-i dea lui Hitler posibilitatea de a apăra interesele partidului, adică ale sale, fără a ţine seama de nimeni şi de nimic. Apoi vine vorba de faimoasa revoluţie naţional-socialistă. Această revoluţie nu are asemănare cu o alta din câte a cunoscut istoria. Ea a fost lovitura de stat dată, nu de Hitler, nici de partidul nazist, ci de Hindenburg, ajuns preşedinte al Republicii Germane, când era în toată puterea cuvântului senil, dacă vreodată n-a fost (Ludendorff, un martor vrednic de crezare, a afirmat că a fost totdeauna numai o fantoşă) de o sensibilitate care n-a exclus aviditatea de bogăţii şi nu numai că nu s-a sustras, dar s-a oferit tentaţiilor de concepţia pornită de la junkerii prusaci, tovarăşii săi de castă militară, ajutaţi de fiul său, colonelul Hindenburg, o nulitate care s-a ilustrat prin completa absenţă în actualul război. Revoluţia aceasta, deci, a fost o şmecherie fermentată cu un ramolit, de nişte pişicheri interesaţi,

care, la urmă, s-au văzut toţi prăvăliţi, fiindcă ţinta lor a fost, nu să se supuie lui Hitler, pe care nu-l numeau între ei altfel decât Gefreiter, caporalul, ci monarhului, Kaiserului, Hohenzollernilor. Aşa că au rămas păcătoşii păcăliţi.

O revoluţie implică idealuri şi idei noi – ce idealuri şi ce idei noi a avut nazismul? El înlătură libertăţile şi drepturile poporului, toate cuceririle morale ale civilizaţiei, orice libertate, pentru a pune în locul lor şi a domniei poporului prin reprezentanţii săi liberi aleşi, voinţa unui singur om, ale cărui calităţi, afară de retorică ameninţătoare, dar goală, sunt contestate de toţi care le-au apropiat. El a transformat poporul german, în aparenţă cel puţin, într-o masă inertă, care cugetă, care acceptă nu numai să fie maltratat, dar şi să fie tâmpit, căruia i se pot spune minciunile cele mai gogoneţe, fără ca vorbă de contrazicere, necum de protest să se audă. Nazismul se păcăleşte în acest caz singur, au ştiut toţi oamenii cu judecată şi până acum, dar în curând o va ştie toată lumea, şi numirea lui Himmler la Ministerul de Interne, în actualele împrejurări, arată că începe să o înţeleagă şi Führerul şi acoliţii săi. Cu toată teroarea, cu toate asasinatele, arestările, schingiuirile, cu tot spionajul în care erau angajaţi nevestele contra bărbaţilor, copiii contra părinţilor, mişcarea subterană, adevărat revoluţionară, n-a putut fi nici într-un moment complet oprită. Pe măsură ce vremea a trecut, ea a învăţat să cunoască oamenii, spionii, canaliile, să se camufleze tot mai bine, să-şi organizeze contraspionajul şi să pătrundă în oştire şi în partid. Ea apare oamenilor lui Hitler şi tovarăşilor şi complicilor săi ca o formidabilă forţă ce se ridică cu atât mai ameninţătoare, cu cât organizaţia, mijloacele şi intenţiile ei inedite le sunt mai puţin cunoscute, mai puţin sesizabile. Hitler s-a lăudat odată că revoluţia nazistă a biruit cu totul fără vărsare de sânge. Şi în aceasta vedea el superioritatea ei contra celei franceze. Oricât sânge a curs în acestea, nici cei mai faimoşi adversari ai ei n-au putut-o acuza că a comis schingiuiri, în lupta făţişă, corp la corp, ea a luat Bastilia, baricadele, Luvrul; printr-o judecată sumară, dar publică, ea a condamnat pe adversarii ei, fără considerare de persoană, şi o dată fiind condamnaţi, i-a executat, tot în public. Dar torturi în tainiţele închisorilor n-a practicat. Şi în tot cazul, a adus poporului francez exproprierea nobilimii, împroprietărirea ţărănimii, iar omenirii întregi marile idei ale libertăţii, egalităţii, ale drepturilor popoarelor, ale separaţiunii puterilor în stat, nu ca naziştii întărirea junkerilor şi

supunerea ţărănimii la legiuiri medievale. Pe când nazismul ce a adus, ca idei politice, poporului german, ca idealuri politice tuturor celorlalte popoare? O spune Hitler în scrisoarea către Himmler, pe care am reprodus-o mai sus: „ideea de rasă a mişcării noastre" încarnată în S S, ai cărei membri sunt sau fanatici inconştienţi sau bandiţi sadici. Şi ce este ideea de rasă? Este ea ceva nou? Ideea de rasă e atât de absurdă, încât chiar la naziști nu s-a putut manifesta decât într-un singur fel: antisemitism. Proclamarea evreilor ca rasă inferioară era cu atât mai uşoară, cu cât ei erau proclamaţi Vogelfrei, adică fără apărare legală, nici administrativă, împotriva tuturor abuzurilor criminale, începând cu jaful şi isprăvind cu asasinatul. Dar o dată Germania liberată de evrei, care cei mai mulţi au fost asasinaţi, iar alţii s-au refugiat în toate colţurile lumii – cui se mai aplică „ideea rasei?" Nu este oare Hitler, astăzi, aliatul japonezilor, şi este oare o rasă mai deosebită decât cea ariană, decât cea germană, o rasă cu caractere fizice şi morale atât de deosebite de ale germanilor, decât rasa galbenă? Şi iată-l pe Hitler luptând ca să-i dea putinţa de a-i izgoni pe albi şi de a-i stăpâni? Se poate mai absurdă reducerea la absurd a unei teorii, a unei ideologii, dacă se poate vorbi aşa, ca rezultatele practice la care a ajuns nazismul în ce priveşte ideile sale rasiale?

E drept că şi-a câştigat aliaţi cu antisemitismul. Pe noi, de exemplu. Boala antisemită e simptom al unei stări înapoiate. Căci, în afară de noi, pe cine vedem alături de Hitler, mai ales în ce priveşte ideile rasiale? Pe slovaci, pe bulgari, pe unguri şi pe aceştia însă cu foarte multe rezerve în ce priveşte măsurile antisemite. Dar se va spune: ai uitat Italia? Da, dar în Italia, antisemitismul n-a prins. Cu toate că Mussolini, pentru a face pe plac lui Hitler, a editat câteva măsuri antisemite, ele n-au fost aplicate în mod sever şi eficace, şi căderea fascismului le-a măturat definitiv, în schimb, în lagărul aliaţilor, care resping antisemitismul şi pentru că-l consideră absurd şi fiindcă le apare nedrept şi barbar, vedem popoarele cele mai civilizate ale lumii: Anglia, Belgia (care ne-a servit altă dată ca model constituţional şi cu numele căreia ne lăudam ca „Belgia Orientului"), Olanda (cu libertatea şi toleranţa ei seculară), Norvegia şi – la urmă, dar printre cele dintâi, nobila Franţă, care va plăti sub umilinţa ocupaţiunii şi a presiunilor, nu s-a pretat nici chiar prin Laval, care va plăti scump politica sa, fruct al ambiţiei şi ranchiunei, cererilor antisemite ale exponenţilor lui Hitler, care, la urmă, a comis pe cont

propriu barbaria transporturilor evreilor din Galiţia, unde, aşa se zice, ar fi fost exterminaţi prin gazare şi prin mitraliere.

Cei care s-au sincronizat cu ideologia nazistă a lui Hitler – Himmler – Goebbels, ce au folosit pe urma aplicării acestei ideologii? Şi-au dezorganizat comerţul, au deschis calea bolşevismului prin exproprieri nesăbuite, au risipit şi ruinat bunuri incalculabile, au sporit criminalitatea, au pătat moralitatea poporului şi morala în general, până chiar şi a bisericii, căreia i-au interzis cea mai mare mândrie a ei, cea misionară. Coşmarul va fi durat numai câţiva ani, dar ce grozavă va fi trezirea! Ce va rămâne în România Mare? Ce preţ nou vom fi plătit pentru onoarea de a fi putut persecuta pe evrei în viaţă, în sănătatea, în averea şi mai presus de toate, în demnitatea lor de oameni şi pentru a jertfi hecatombe dintre românii cei mai nobili şi mai tineri, alături şi numai în interesul lui Hitler şi a celorlalţi corifei naziști! Chemarea însă a lui Himmler, ca să aplice şi mai crud şi mai fără ruşine metodele sale mult încercate, este dovada că nazismului i-a sunat, şi în Germania, ceasul din urmă. Non bis în idem1. De două ori nu reuşesc asemenea procedee criminale. Dintre toate păcatele mortale ale dictaturilor, cel mai mare este că nu-şi cunosc şi nu recunosc marginile puterilor şi posibilităţilor. Numirea lui Himmler, încă 1 Nu de două ori în acelaşi fel (în latină, în original).

O dată, arată că ceasul din urmă a nazismului a sunat. Mai sunt şi alte simptome care arată aceasta. Unul din acestea este că doctorul Goebbels a început să vorbească de… libertate, adică de funie în casa spânzuratului, căci libertatea e funia care va strânge nazismul de gât.

Într-adevăr, o telegramă din Berlin, cu data de 26 august, vesteşte că doctorul Goebbels publică, în hebdomadarul Das Reich, un articol ce poartă echivocul titlului Libertatea ce nu poate fi înlocuită. Zic că titlul acesta este echivoc, fiindcă ştiu foarte bine cât de egocentrişti sunt fruntaşii naziști. Astfel decât la oamenii normali se zugrăveşte în capul lor şi în sufletul lor – dacă au aşa ceva, lumea şi noţiunile. Hitler, Goebbels, Göring, Himmler şi alţii mai mici, când vorbesc de eroism îl înţeleg pentru ceilalţi şi când vorbesc de libertate, vorbesc de libertatea lor, adică de ceea ce înţeleg ei prin libertate: libertatea adică de a jertfi, de a maltrata, de a măcelări, de a incendia, de a omorî, mai ales de a omorî şi incendia, în casa lor, în casele altora, în ţările celelalte, în care războiul, premeditat şi pregătit şi executat cu o lipsă de scrupule unică în istorie, i-a adus sau îi va mai aduce în

timpul retragerii lor, care, acum, apare din ce în ce mai fatală. Totuşi, extrem de caracteristic că Goebbels simte nevoia de a vorbi publicului german de libertate, când noţiunea de libertate e atât de condamnată sub regimul nazist, cât aceea de cultură, despre care unul din fruntaşii săi a spus că imediat cum îl aude îşi scoate revolverul! Să vedem deci ce a avut de declarat doctorul Goebbels cu privire la „libertatea ce nu poate fi înlocuită". i

A menţine libertatea pentru un popor – scrie el – şi a o asigura, trebuie să fie întotdeauna ţelul suprem al politicii şi al războiului, căci libertatea este izvorul vieţii naţionale. Orice altceva ar pierde un popor în război, poate fi înlocuit; singură libertatea este de neînlocuit. Dacă ea dispare, dispare pentru totdeauna premiza continuării istoriei naţionale a poporului.

Redau textul oficial al traducerii. Să nu ne ocupăm deci de stilul care, la doctorul Goebbels, e de obicei bun. Dar cum se potriveşte cu realitatea ceea ce spune în fond? Aceasta trebuie cercetat, şi prima întrebare ce se impune este: cum se poate vorbi de libertate într-o ţară cu un regim a cărui primă caracteristică este că a suprimat toate drepturile şi toate libertăţile? Iată se poate, afirmând că individul nu e nimic şi poporul e totul, că există deci o deosebire între libertatea individuală şi cea a poporului, ignorând cu intenţie că poporul nu-i decât suma indivizilor care îl compun şi deci un popor compus din indivizi care nu sunt liberi, nu poate fi liber. Dar lucrul se schimbă când identifică noţiunea popor, nu cu suma indivizilor care-l compun, ci cu un regim individual care-l conduce, cu Ducele în Italia, cu Führerul în Germania, etc. Căci atunci libertatea poporului se confundă cu libertatea acestora. Or, ei sunt liberi, în cea mai largă, în cea mai absurdă accepţie a cuvântului, sunt atât de liberi, încât pot face ceea ce vor, nicio limită nu se pune libertăţii lor, libertatea individuală e limitată de legi, e limitată de libertatea semenilor, conaţionalilor, celorlalţi indivizi sau cetăţeni, e limitată de anume noţiuni de drept, de morală. Libertatea dictatorului nu e limitată decât de teama de atentate. De unde nevoia de a avea o poliţie fioroasă, o organizaţie de spionaj, cum are Hitler în Gestapo şi SS, cum le-a făcut, cum le reprezintă Himmler, care au la rândul lor atâta putere încât uneori îl apucă şi pe dictator teama de ei, ceea ce a făcut în Germania, de exemplu, că Führerul are o gardă personală sustrasă controlului lui Himmler. Când vorbeşte deci Goebbels despre „dispariţia premizei

continuării istoriei naţionale a poporului, dacă dispare libertatea, nu are în vedere decât eventuala dispariţie a Führerului, aşa, a tuturor fruntaşilor şi profitorilor nazismului. Trebuie luat deci stricto sensu când afirmă mai departe în articolul său: „În acest război luptăm în primul şi în ultimul rând pentru libertatea noastră. Ea este atacată şi ameninţată şi ea trebuie deci apărată prin tot ce suntem, prin tot ce avem", în care scop Hitler a aşezat în fruntea apărării „libertăţii poporului german" adică „libertăţii sale" pe Himmler şi a suprimat toate drepturile şi libertăţile celorlalţi germani, fiindcă, în 1918, şi în anii următori, germanii au cunoscut ca niciodată atâtea licenţe faţă de stat, încât „această orgie a libertăţii subiective au trebuit s-o plătească foarte scump" şi, anume, în preţul unei „servituţi fără precedent"... Până aici gura păcătosului adevărat grăieşte. Greu plătesc germanii, nu că au abuzat sub Republica Democrată de libertăţile ce le acorda Constituţia, dar n-au ştiut să le apere, ci tot ca o urmare a unor vicii ancestrale s-au repezit să sărute mâinile care aveau să-i lovească fără cruţare şi să-i bage în acest război care le demonstrează, pe propria lor piele, ce înseamnă războiul pe pământul lor propriu, ceea ce, în 1918, nu aflaseră, deoarece devastaseră numai pământul adversarilor care i-au cruţat la urmă, ceea ce a îngăduit lui Hitler şi sprijinitorilor săi că, în primul război, Germania nu a fost bătută, ci numai trădată de cei care au salvat-o, de fapt, introducând democraţia şi scăpând-o de predecesorul, şi într-o măsură oarecare, prototipul lui Hitler, de Wilhelm II.

Lectura articolului doctorului Goebbels din Das Reich ne oferă însă ocazia să vedem că domnia sa uzează de o dialectică, pe care ar numi-o evreiască, dacă nu s-ar servi de dânsa pentru a-şi salva pielea sa şi a tovarăşilor şi complicilor săi. Până la izbucnirea actualului război se spunea de nazişti că cea mai strânsă disciplină e necesară pentru a-l pregăti. Acum Goebbels spune că înălţarea poporului german nu se poate face decât printr-o disciplină de fier, prin ascultare şi prin credinţă... „deoarece războiul este o mare constrângere care atinge, mai mult sau mai puţin, pe fiecare cetăţean în parte..." Şi iarăşi gura păcătosului, a doctorului Goebbels, adevăr grăieşte, căci constată, ceea ce e perfect adevărat, dacă referi spusele lui strict personal conducătorilor nazişti că: „dacă războiul e câştigat totul va fi câştigat, iar dacă războiul e pierdut, totul va fi pierdut!", într-adevăr, pentru dictaturi războiul acesta a fost şi este o condiţie de existenţă. Pentru

a-şi prelungi existenţa, tot mai mult ameninţată de trezirea maselor pe urma metodelor sale corupte şi violente, l-a căutat şi făcut şi pentru a se menţine, trebuie să-l continue, trebuie să trimită la măcel şi să expună pârjolului milioane de oameni, deşi ştiu ce a aflat Mussolini şi Italia, cu o oră mai curând, că au pierdut partida.

Doctorul Goebbels mai ştie că poporul german, în trezirea sa, ar vrei să-şi caute o înţelegere cu aliaţii. Dar, spune el, totodată pentru a înlătura bănuiala că nazismul e cauza războiului şi-a hotărârii nestrămutate a aliaţilor, aceştia nu urmăresc înlăturarea clicii dictatoriale din fruntea Germaniei, ci „urmăresc exclusiv libertatea noastră şi deci esenţa însăşi a existenţei noastre naţionale". E deci „firesc – continuă el – că nu poate fi vorba de o înţelegere", căci „niciodată în cursul istoriei nu ne-am găsit în faţa unui pericol atât de mortal ca cel de astăzi", deci trebuie „luptat la victorie". Dar în profunzimea gândului său comprimat de poliţia lui Himmler, poporul german nu mai crede în victorie. Doctorul Goebbels deci se sileşte să susţină că toate şansele victoriei sunt în mâna Germaniei. Nimic însă nu ar putea arăta mai bine că şeful propagandei naziste e la capătul filosofiei şi a abilităţii sale decât argumentele de care se serveşte în acest scop, căci invocă tocmai „desfăşurarea operaţiilor militare din vara aceasta, ca o dovadă clasică a tezei sale". Or, trebuie să creadă că poporul german e cretinizat complet, dacă-i oferă tocmai acest argument. Operaţiile militare din iarna trecută au dus la un dezastru, pe care chiar doctorul Goebbels şi naziştii au trebuit să-l recunoască. L-au recunoscut atribuind înfrângerile suferite în Rusia veşnicului aliat al acesteia: iarna, adevăr de care cu şase luni înainte îşi bătuseră joc. „Să vie iarna – au spus ei germanilor după Stalingrad – şi veţi vedea ce vom face". Şi ce nu au făcut? Au dus o luptă defensivă, ruşii având tot timpul iniţiativa, lupte în care au operat retrageri strategice, au pierdut Orelul, au pierdut Harkovul. În acelaşi timp, germanii au văzut Africa evacuată de dânşii şi de aliaţii lor italieni, au văzut Sicilia atacată şi ocupată, au văzut oraşele Italiei şi ale lor (Berlin, Hamburg, Colonia, Düsseldorf şi multe altele) făcute praf, au văzut pe Ducele demis şi fascismul răpus şi, după toate acestea, li se vorbeşte că toate şansele războiului sunt de partea Germaniei? Şi li se spune, cu o neruşinare inconştientă sau adormită de violenţa artificială în care-i menţine dictatura nazistă de zece ani: „Desfăşurarea operaţiilor militare din vara aceasta constituie o nouă dovadă (şi încă una clasică) a faptului că

cele mai bune şanse ale victoriei sunt în mâinile lor…" Li se spune că: „poporul german urmăreşte problemele actuale cu sânge rece şi fără a pierde din vedere constrângerea politică ce rezultă (din ele)". Poporul german urmăreşte problemele actuale cu sânge rece? Dar de unde ştiu dictatorii aceasta? Fiindcă deocamdată tace sau nu poate vorbi în auzul tuturor? Dar în Italia, cu o zi înainte de căderea lui Mussolini şi a fascismului, poporul italian nu tăcea oare? Dar a doua zi după căderea lui a izbucnit un strigăt de bucurie pentru libertatea, în fine, recâştigată şi un strigăt de ură şi de răzbunare contra tiranilor în fine dărâmaţi, care n-au mirat pe nimeni în curent cu realităţile ce se petrecea în masele profunde ale poporului italian. Oricât ar fi poporul german de supus, de servil, de intimidat, ştirile de pe front, bombele anglo-americane, foamea, lipsa de toate, brutalităţile unei poliţii bazată pe samavolnicie, neînfrântă de vreo lege, căderea lui Mussolini şi a fascismului, îl [ilizibil] asupra realităţilor, îl trezesc, îi deschid ochii, îi descătuşează puterile. Pe lângă toate acestea, o jumătate de secol de propagandă socialistă, de credinţă social-german, în trezirea sa, ar vrei să-şi caute o înţelegere cu aliaţii. Dar, spune el, totodată pentru a înlătura bănuiala că nazismul e cauza războiului şi-a hotărârii nestrămutate a aliaţilor, aceştia nu urmăresc înlăturarea clicii dictatoriale din fruntea Germaniei, ci „urmăresc exclusiv libertatea noastră şi deci esenţa însăşi a existenţei noastre naţionale". E deci „firesc – continuă el – că nu poate fi vorba de o înţelegere", căci „niciodată în cursul istoriei nu ne-am găsit în faţa unui pericol atât de mortal ca cel de astăzi", deci trebuie „luptat la victorie". Dar în profunzimea gândului său comprimat de poliţia lui Himmler, poporul german nu mai crede în victorie. Doctorul Goebbels deci se sileşte să susţină că toate şansele victoriei sunt în mâna Germaniei. Nimic însă nu ar putea arăta mai bine că şeful propagandei naziste e la capătul filosofiei şi a abilităţii sale decât argumentele de care se serveşte în acest scop, căci invocă tocmai „desfăşurarea operaţiilor militare din vara aceasta, ca o dovadă clasică a tezei sale". Or, trebuie să creadă că poporul german e cretinizat complet, dacă-i oferă tocmai acest argument. Operaţiile militare din iarna trecută au dus la un dezastru, pe care chiar doctorul Goebbels şi naziştii au trebuit să-l recunoască. L-au recunoscut atribuind înfrângerile suferite în Rusia veşnicului aliat al acesteia: iarna, adevăr de care cu şase luni înainte îşi bătuseră joc. „Să vie iarna – au spus ei germanilor după Stalingrad – şi veţi vedea ce

vom face". Şi ce nu au făcut? Au dus o luptă defensivă, ruşii având tot timpul iniţiativa, lupte în care au operat retrageri strategice, au pierdut Orelul, au pierdut Harkovul. În acelaşi timp, germanii au văzut Africa evacuată de dânşii şi de aliaţii lor italieni, au văzut Sicilia atacată şi ocupată, au văzut oraşele Italiei şi ale lor (Berlin, Hamburg, Colonia, Düsseldorf şi multe altele) făcute praf, au văzut pe Ducele demis şi fascismul răpus şi, după toate acestea, li se vorbeşte că toate şansele războiului sunt de partea Germaniei? Şi li se spune, cu o neruşinare inconştientă sau adormită de violenţa artificială în care-i menţine dictatura nazistă de zece ani: „Desfăşurarea operaţiilor militare din vara aceasta constituie o nouă dovadă (şi încă una clasică) a faptului că cele mai bune şanse ale victoriei sunt în mâinile lor..." Li se spune că: „poporul german urmăreşte problemele actuale cu sânge rece şi fără a pierde din vedere constrângerea politică ce rezultă (din ele)". Poporul german urmăreşte problemele actuale cu sânge rece? Dar de unde ştiu dictatorii aceasta? Fiindcă deocamdată tace sau nu poate vorbi în auzul tuturor? Dar în Italia, cu o zi înainte de căderea lui Mussolini şi a fascismului, poporul italian nu tăcea oare? Dar a doua zi după căderea lui a izbucnit un strigăt de bucurie pentru libertatea, în fine, recâştigată şi un strigăt de ură şi de răzbunare contra tiranilor în fine dărâmaţi, care n-au mirat pe nimeni în curent cu realităţile ce se petrecea în masele profunde ale poporului italian. Oricât ar fi poporul german de supus, de servil, de intimidat, ştirile de pe front, bombele anglo-americane, foamea, lipsa de toate, brutalităţile unei poliţii bazată pe samavolnicie, neînfrântă de vreo lege, căderea lui Mussolini şi a fascismului, îl [ilizibil] asupra realităţilor, îl trezesc, îi deschid ochii, îi descătuşează puterile. Pe lângă toate acestea, o jumătate de secol de propagandă socialistă, de credinţă social-democrată, milioanele de oameni care au votat până la urmă contra lui Hitler, contra nazismului, n-au putut fi cu totul exterminaţi, martirii, care au ieşit din rândurile lor, le-au ţinut şi le ţin trează amintirea idealurilor pentru care au luptat şi au murit, comparaţia cu vremea republicii în care au trăit ca oameni liberi, liberi pe părerile lor, pe sentimentele lor, pe care le puteau exprima, liberi pe braţele lor, pe care le puteau întrebuinţa, cât şi când şi unde voiau! Chiar dacă, în aparenţă, aşa ceva se poate suprima, în realitate continuă să acţioneze tot mai mult, chiar şi prin comparaţia prezentului cu trecutul apropiat, cu viaţa în republica aceea hulită şi ponegrită de Hitler, unde şomajul era mare, dar numai

fiindcă nu se gândise să transforme muncitorul în rob şi să-l pună să muncească numai şi numai la făurirea armelor, care aveau să sfideze lumea întreagă şi, înainte de a se întoarce contra altora, să se întoarcă împotriva lor, prin politica lui Himmler şi prin măcelul războiului celui mai sângeros pe care l-a cunoscut vreodată omenirea. Numai cine nu vrea sau nu ştie să audă, poate să nu prindă zgomotul prevestitor al cutremurelor, care uruie şi acum în Germania, însuşi Himmler este un simptom al acestui zgomot. Porunca Vremii nu merită să fie citită, dar ea îşi primeşte inspiraţiile direct de la legaţia germană, de la serviciul de propagandă german. E de aceea caracteristic că, în numărul ei datat 29 august, scria că „Himmler nu este numai un om de o autoritate neşovăitoare, el este şi un organizator excelent. Lui i se datorează nu numai prestigiul de azi al poliţiei germane, dar şi minunata ţinută şi forţă a trupelor SS, care şi-au confirmat superioritatea pe front şi în acţiunile de anihilare a diverselor reacţii teroriste din Europa". Aşa este, pe front ca pe front, dar unde a fost vorba în Europa de a sugruma pe un iubitor de libertate, pe revoltaţii contra tiraniei, mulţumirile mândre de demnitatea şi libertatea ţării lor – a intervenit SS-ul cu metodele sale originale, sadice. Şi nu e probabil că naziştii şi slugile lor consideră că Germania nu este în Europa, şi al căror şef declara că face tot ce face pentru a salva Europa, deşi această Europă nu l-a rugat niciodată să-şi extindă spiritul lui protector şi pumnul lui însângerat asupra ei! Da, capitolul Ghepeu-ului nu e încă închis. Conduşi de Himmler ei vor da un spectacol care va ruina Europa, lumea. Se vor întrece probabil pe ei înşişi. Dar sfârşitul lor e nu mai puţin sigur. S-au înlăturat prin sânge şi noroi, vor cădea în sânge şi noroi. Dar lumea obosită, sângerată, îngrozită, se va mira cum un popor care trecea drept unul dintre cele mai civilizate şi cultivate a putut lua parte activă, fie a asistat, resemnat şi pasiv, la acest spectacol care-l scobora, îl încărca cu răspunderi copleşitoare şi-l va ruina pentru decenii. Eu însă sunt convins că astăzi măsura e plină şi că, într-o bună dimineaţă, îşi va aminti de frumoasele vorbe ale lui Schiller din Wilhelm Tell.

Nein, seine Grenze hat Tyrannenmacht; Wenn der Geirueckte nirgends Recht kann zinden Wenn unertreiglich wird die Last – greift ei Hinaugfgetrosten Mutes în den Himmel Und hoit herunter seine ei gnen Rechte, Die droben hangen unveraeusserlich Und unzerbrechtlich, wie Steme selbst –

Der alte Urs und der Natur kehrt wieder, Wo Mensch den

Menschen gegenueber stent – Zum letzten Mittel, wenn kein andrés mehr Vergangen will, ist ihm das Schwert gegeben, Der Guter hoechstes ducrfen wir versteidigen Gegen Gewalt – Wir stehn vor unser Land Wir stehn vor unsere weiber, unsere Kinder!

Poporul, al cărui poet a putut vorbi aşa, nu va sucomba în ruşine, ci va dovedi în curând că, într-adevăr, „puterea tiraniei are limită şi că nu va rămâne cu ruşinea că, într-adevăr, el a suportat dincolo de capăt ca tirania să-i răpească cele mai sfinte drepturi şi să fie liberat, fără propriul său gest, de popoarele străine cu care a fost târât să lupte, fără a fi consultat, fără a fi întrebat, fără a fi voit – căci, sunt convins, că n-a voit. Aceasta nu-l scuteşte şi nu-l va scuti de răspundere, căci a plătit greu cu sângele, cu liniştea, cu conştiinţa sa şi va fi trecut purgatoriul, care să-l facă demn şi apt de a intra în paradisul libertăţii, căci prin iad a trecut în timpul celor zece ani ai regimului nazist.

Dar să revin la articolul doctorului Goebbels. Spre sfârşitul lui, ministrul Propagandei, mult mai neliniştit de situaţie decât se sileşte să pară, devine profetic: „Războiul acesta – spune el – este ultimul război". Din gura omului care e purtătorul de cuvânt al mişcării care şi-a făcut deviză din vorba lui Moltke că pacea eternă este un vis şi nici măcar un vis frumos – asemenea cuvânt e mult mai mult decât semnificativ. De douăzeci de ani exaltează războaiele ca unic rost al popoarelor, ca unic rost al istoriei – şi deodată războiul acesta devine chiar necesarmente unicul? Şi doctorul Goebbels spune de ce: „Dacă am da greş, spune el, ar fi prea târziu pentru a ne mai putea relua încrederea". Care va să zică: doctorul Goebbels începe să ia în considerare şi un eventual eşec? Până mai ieri, el, ca şi marele lui Dalai-lama, erau beţi de succesul lor sigur. Acum cântă pe altă coardă. Acum afirmă că „poporul german a jertfit şi răbdat atâta în acest război, încât va şti să adauge ceea ce mai lipseşte pentru ca măsura să fie completă". Adevărul-e că mult nu mai lipseşte ca măsura să fie plină, iar Himmler se va îngriji s-o umple. Altceva este dacă va putea obţine ceea ce vor conducătorii nazişti, iar ceea ce vor ei ne destăinuieşte doctorul Goebbels la sfârşitul articolului său: „Azi, scrie el, ambiţia noastră trebuie să fie să dăm cu inimă bucuroasă ceea ce putem înlocui, pentru ca astfel să nu pierdem vreodată ceea ce este de neînlocuit. Şi în cele din urmă, singurul lucru de neînlocuit este libertatea". Dar libertatea la care se gândeşte doctorul Goebbels este

aceea de a jertfi, de-a jefui, de-a tortura, de a omorî pe orice german care gândeşte la libertatea sa pe care a pierdut-o, la libertatea fiecărui om, a fiecărui cetăţean, care să-i îngăduie a spune ce gândeşte, a judeca ce e oportun, bun, just, a colabora la elaborarea legilor şi a fi condus de cei aleşi de dânsul, pe care să-i poată demite când socoteşte că nu-l mai guvernează pe el şi ţara căreia îi aparţine şi de care e legat, după interesele materiale şi morale bine chibzuite. A răpi şefilor naziști libertatea de a suprima tuturor germanilor, şi eventual unei omeniri infinite, libertatea, aceasta e azi voinţa germanilor. Şi voinţa lor mai este şi de a-şi cuceri dreptul de a putea spune cu glas tare, răspicat: je nomme un chat, et les Hitler, Himmler, Goebbels etc., etc., des fripouilles!

Articolul lui Goebbels din urmă, dar nu ultimul, e extrem de caracteristic pentru acest om [ilizibil] de Dumnezeu. O îndrăzneală de a minţi care-i asigura în al treilea Reich, în acest stat al minciunii prin excelenţă, unul din primele locuri. O sforţare de mistificare, care nu se ştie dacă porneşte din propriul misticism sau dintr-o stranie putere de a înşela, de a înşela pe alţii, poate chiar de a se înşela pe sine însuşi. O nerușinare în a face afirmaţii, ca cele despre libertate, când refuzi tuturor libertatea, când consideri chiar o crimă ca cineva să vorbească de ea, afară doar de tine, care înţelegi prin ea libertatea de a sugruma. Doctorul Goebbels simte furtuna care se apropie. El vede ce o va dezlănţui, dar ceea ce nu vede, cum nu vede nici Hitler, nici Himmler, niciunul din bonzii naziști este că sunt iremediabil pierduţi, că azi nu o mai pot preveni şi mâine, când va veni ziua răfuielilor, nu o va putea opri. Cine ştie ce se petrece în fundul gândirii lui Goebbels, cine ştie ce urzeşte neagra lui fantezie. Căci dacă am tras ieri câteva din caracteristicile firii şi metodelor lui Goebbels, n-am pomenit însă pe cea esenţială. E spiritul de intrigă, e intriga.

Konrad Heiden, în a sa Istorie a nazismului, publicată sub forma unei biografii a lui Hitler, este de

O obiectivitate, care, la vremea ei, a trezit protestele emigranţilor politici germani. El se sileşte să facă dreptate tuturor fruntaşilor naziști. Cuvintele tari la adresa lor nu se găsesc. Dar despre Goebbels spune că: „infidelitatea acestui om este zguduitoare, stranie" (unheimlich). De două ori (până în 1935) a aţâţat el

1 Ticăloşi (în franceză, în original).

camarazi naivi sau cam tâmpiţi la rebeliune, pentru a-i trăda în

ultimul moment, în 1926 i-a făcut aşa lui Gregor Strasser. În 1931 i-a făcut la fel lui Stennes. Şi acum îi trădează pe Röhm. E semnificativ că, în „carnetul său zilnic" (Tagenbuch), apărut în 1934, a lăudat excesiv pe Röhm, pe când pe Göring l-a pocnit abia la sfârşit cu o revărsare de linguşiri, aşa redactate încât nu te poţi sustrage impresiei că l-a introdus ulterior în manuscris, pentru uzul cauzei. Mai înainte se agitase furios pentru aşa-zisul revoluţionar şi contra reacţiunilor din partid. Şi se pare că a introdus-o în ultimul moment, aşa că nu se poate sustrage bănuielii că, la urmă, a făcut şi pe doctorul pentru a-şi răscumpăra păcatele. Cum îi şade bine unui asemenea intrigant şi vanitos, Goebbels este şi un neîntrecut linguşitor, şi aceasta nu-i lucru de nimic, dată fiind clica de linguşitori care-l înconjoară pe Hitler. Goebbels a şi publicat unele din aceste linguşiri. Le-a dat, ca să zic aşa, negru pe alb. Dar aceste linguşiri nu exclud, din contră, implică sentimente foarte contrarii faţă de Führer. Doctorul Goebbels se crede mult superior acestuia, şi prin urmare nedreptăţit de faptul că e inferiorul lui. Ambiţios şi orgolios, doctorul Goebbels e ros de viermele invidiei. Sus unde a ajuns, Hitler nu e fericit. Şi nu are în sufletul său destule rezerve pentru a putea gusta fericirile situaţiei sale. Goebbels se bucură de avantajele personale ce culege, e măgulit de linguşirile ce-i adresează inferiorii săi, dar e profund nenorocit în sinea sa, fiindcă îşi dă seama că puterea de care dispune e îngrădită de voinţa lui Hitler. Hitler, Himmler, Goebbels, şi cel mai tare dintre ei, Göring, se urăsc continuu între dânşii, sunt inspiraţi de cea mai mare neîncredere unul faţă de altul, fiecare socotind, după locul şi rangul ce ocupă, că merita unul mai bun şi mai înalt; fiecare e gata să-l trădeze pe celălalt, dar o soartă comună îi leagă şi-i sileşte să colaboreze, împreună au ajuns complici, responsabili, în acelaşi fel, de crimele ce au ordonat şi săvârşit pentru a veni şi pentru a se susţine la guvern, la nenorocirea catastrofală ce au adus-o asupra Germaniei şi a poporului german, ei trebuie să se ţină strâns uniţi unul de altul, fiindcă, dacă ieri această unire era determinată de teama fiecăruia ca celălalt să nu i-o ia înainte în avantaje, acum e determinată că, în apropiata cădere, vreunul să nu scape mai uşor sau mai bine din prăbuşirea generală.

Iar poporul german, care n-a ştiut să-şi apere libertăţile şi drepturile pe care le-a avut, cum nu ştie să şi le cucerească, după ce i-au fost confiscate şi refuzate timp de zece ani, el e victima împrejurărilor istorice care l-au format şi modelat aşa cum este, cu o

putere de răbdare, de disciplină, care merge până la jertfa vieţii şi care îi este atât de înrădăcinată încât, dacă ar fi o viaţă de apoi, desigur că o va păstra şi dincolo – soarta acestui popor este ca libertatea să i-o aducă alţii, ca el să moară pentru ea în lupta contra ei. Arnold Zweig a cercetat odată cauza acestui fenomen. El a ajuns la concluzia că, în cele din urmă, întotdeauna păturile ridicate au dat maselor exemplul demnităţii, eroismului, curajului civic. Aşa a fost în Anglia, aşa a fost în Franţa, aşa a fost în Italia.

Dar în Germania? „De la Friederich Wilhelm I al Prusiei, toţi prinţii, generalii, împăraţii, sfetnicii lor, toţi filosofii, poeţii, preoţii de toate confesiunile, au adorat băţul, care nu-i educa, ci-i dresa; toţi generalii înfrânţi au încasat fără ruşine pensiile lor din mâna Republicii pe care o urau şi o trădau, toată burghezia a arătat, în timpul junkerului prusac, un model vrednic de imitat şi l-a lăsat să exploateze statul în loc să-l desfiinţeze – cum nu se poate cere demnitate şi virtute civică de la masele exploatate şi terorizate?" Un mucalit socialist a scris o continuare la poemul lui Heine Deutschland, sub pseudonimul Heine II. Cele mai reuşite versuri care circulau pe sub mână printre socialişti, descriind servilismul german, se termina cu dorinţa caldă ca viitoarea generaţie germană să fie înzestrată cu o coadă din care să poată da în faţa stăpânilor săi. Textual şi cu o excelentă parodiere a manierei lui Heine, cel dintâi şi mare:

O, du aligutige Mutter Natur.
Du Spenderin alles Edlen
Versieh das nachste deutsche Gaschlecht.
Mit cinen Schwanz zum \vedem.

Dar eu l-am cunoscut şi, cred, îl cunosc bine pe acest popor german, compromis de cei care îl conduc azi şi, urmând pe aceştia, îi laudă azi. Ei învaţă greu, dar învaţă. Şi lecţia ultimilor zece ani, mai mult decât cea a secolelor trecute, îi va servi să aprecieze noua libertate care, din sânge şi ruşine, îi surâde mângâietoare, căci el ştie astăzi, din experienţă, cât de adevărată e vorba lui Rousseau din Contractul Social că Renoncer a sa liberté c'est renoncer a sa qualite d'homme, aux droits de l'humanité, meme a şes devoirs.

A renunţa la libertatea de om echivalează cu a renunţa la calitatea de om, la drepturile umanităţii, chiar la îndatoririle sale (în franceză, în original).

31 august. De câteva zile se înmulţesc semnele care anunţă

sfârşitul grozavului război. Chiar dacă nu se vede încă nicio minune, se vede însă că inima lui Hitler, cel de al doilea Faraon, se împietreşte. Nici n-ar fi frumos să fie altfel. Omul acesta a fost şi este un hazardar. S-a angajat într-o partidă în care, cum se întâmplă adesea, la început a avut o şansă mare. I-au reuşit câteva lovituri, a luat câteva poturi, a devenit tot mai îndrăzneţ, şi-a sfidat partenerii, aceştia s-au lăsat bătuţi, au fugit evitând riscurile prea mari. O cacealma i-a reuşit, încă una, iar una. În cele din urmă însă partenerii s-au trezit. La un gredin, cum spune francezul, au pus unul şi jumătate, doi, cinci, zece milioane. Şi – cum sunt hazardarii, Hitler şi chibiţii săi, de altfel foarte activi, nu vor să creadă că norocul i-a părăsit, că toate trucurile lor sunt descoperite şi dejucate şi-i dau înainte, aruncă ultimele resurse pe masă, forţează norocul, nu văd, nu vor să vadă că acesta i-a părăsit. Cum însă nu e vorba de o masă de poker sau de ruletă, ci de câmpul de război al Europei, şi miza e vieţi omeneşti, chibiţii din lumea întreagă, superstiţioşi ca toţi jucătorii de hazard, indiferent dacă sunt activi sau pasivi, se uită după semne şi le văd tot mai clare, mai precise.

Acum vreo săptămână s-a răspândit în capitală ştirea că regele Boris III al Bulgariei a fost victima unui atentat, în ziarele de seară au apărut telegrame anunţând că regele e grav bolnav. Se precizează că e bolnav de inimă, că are o anghina pectorală, că starea lui e destul de serioasă. Peste noapte alt comunicat oficial spunând că starea regelui s-a agravat, pentru ca un al treilea să anunţe o ameliorare în starea 1 Nemernic (în franceză, în original).

bolnavului, pentru ca, sâmbătă seara posturile de radio din lumea toată, inclusiv cele din Sofia şi Bucureşti, să anunţe moartea regelui, în vârstă de 49 ani, el murea într-un moment din cele mai grele pentru ţara sa, pe care, împotriva tuturor tradiţiilor ei şi împotriva sentimentelor naţionale ale bulgarilor, a băgat-o într-un război care i-a adus câteva cuceriri teritoriale, dar care acum apar efemere, ameninţate şi ca un vis trecător. Într-adevăr, dacă vreo ţară din peninsula Balcanică a fost opera Rusiei, aceasta e Bulgaria. E în sângele bulgarilor sentimentul de solidaritate slavă, de recunoştinţă pentru Rusia. Puţin le pasă bulgarilor dacă, la Moscova sau Petrograd, tronează un Romanov, un ţar sau batiuşca Stalin. Nu persoana şefului statului îi interesează, ci numai şi numai, cum spunea pe vremuri beizadea Grigore Sturdza, „Roşia”. De altfel e şi o absurditate ca ţările mici, de la graniţele Rusiei, să se înroleze împotriva ei. În această

privinţă am comis şi noi o gafă enormă. Ca şi oamenilor politici bulgari, le-a fost şi alor noştri frică de enorma putere a Rusiei. Totuşi, la 1877, am mers alături de ea şi cu dânsa ne-am cucerit independenţa. Că ea nu s-a purtat cu noi prea frumos, e adevărat, dar politica nu-i o chestiune nici de estetică, nici de politeţe, cu toată asonanta cuvintelor. Politica se face pe interese, pentru apărarea şi satisfacerea lor şi nobilul succes este sângele, care nu se varsă, cel puţin nu s-a vărsat în trecut, numai pentru scopuri filantropice. Pentru a fi la adăpost de un eventual atac din partea Rusiei, noi ne-am alăturat, după 1877, alianţei dintre Germania şi Austro-Ungaria. Şi încă am ştiut că atunci când ne-am hotărât exista o strânsă legătură între Germania şi Rusia, iar noi am condiţionat alăturarea noastră oficială, de Berlin şi de Viena, de realizarea Triplei alianţe, adică de intrarea Italiei în gruparea de state spre care tindeam. Dar când, în 1914, a izbucnit primul război mondial, cei mai de seamă oameni politici ai noştri, printre care şi unii care semnaseră la vreme alianţa, au recomandat ruperea şi au lucrat cu pasiune în acest sens.

În fruntea tuturor Take Ionescu. Nu numai fiindcă erau convinşi cu aceasta că unde e Anglia e victoria, nu numai fiindcă era în tradiţia noastră ca să fim, după cum spusese, în 1870, Petre Carp, acolo unde fâlfâie tricolorului francez, nici chiar numai şi numai pentru că de partea Angliei şi a Franţei puteam spera să ne realizăm idealul naţional, dar mai ales fiindcă de partea aceasta se află Rusia şi nici chiar o România Mare nu se poate aşeza într-un război, împotriva acesteia. Au fost şi oameni politici care au contribuit la elaborarea acestei teze şi care au cerut respectarea tratatului de la Berlin şi Viena, deşi era credinţa că acesta avea să fie lipsit de condiţia esenţială pe care a pus-o când l-am încheiat: prezenţa Italiei. Dintre aceşti oameni politici, doi au fost cu adevărat mari şi vor întrece, ei înşişi huliţi, ostracizaţi, cu mai multe capete, în perspectiva istoriei, pe adversarii lor, pe autorii războiului, pe biruitorii idealurilor, pe Take Ionescu şi Ionel Brătianu. Dar, cel puţin în ce priveşte Rusia, teza aceasta a fost justă. Orice s-ar întâmpla, destinul a aşezat alături de colosul rusesc şi, cum spune chiar Stere, acest colos chiar prin presiunea mecanică ce exercită asupra noastră, ne obligă să ţinem seama de dânsul. Şi am convingerea că, dacă Stere ar fi avut convingerea că, într-o zi, România se va găsi în faţa Rusiei libere, democratice sau socialiste, intransigenţa lui antirusă ar fi dispărut ca zăpada la razele soarelui, şi,

dacă ar fi trăit mai ales valul reacţionar, ce s-a revărsat de la Berlin şi Roma, asupra Europei şi a lumii, ar fi fost printre cei mai crânceni adversari ai alăturării noastre de Axă. Că ar fi avut a doua oară soarta din 1918, că ar fi fost probabil din nou „un trădător", un vândut stăpânilor şi mai ştiu şi eu ce – aceasta e probabil, poate chiar sigur. Acestea sunt fatalităţile tragice legate de soarta unui om între două ţări şi trăind la întretăierea a două mari perioade istorice. Dar altfel la Carp. Acesta ar fi fost cu siguranţă alături de Germania şi pentru alianţa noastră cu dânsa. Căci Stere era un socialist democrat, care se rătăcise în lagărul liberal, fiindcă crezuse să poată face m şi cu aceste reforme pe care socialismul de la noi, teoretic şi abstract, nu avea putinţă să le realizeze, pe când Carp era antirus din motive politice şi comunismul bolşevic l-ar fi respins mai mult decât despotismul rusesc, cu care el, boierul, monarhistul, junkerul prusac transplantat pe pământul României, avea orişicum oarecare aplicaţii patriarhale.

Dar şi în acest caz ar fi greşit, mai tragic încă decât în 1918. căci România se află astăzi alături de Germania, în faţa prăpastiei căscate şi primejdia e mare, ca Hitler şi nazismul lui s-o tragă după dânşii în căderea lor. Va trebui ca faimoasa stea a ţării noastre să ne ocrotească cu deosebire, pentru ca să ne putem salva de copleşitoarea năvală a colosului rusesc spre noi, spre marea liberă, care rămâne tendinţa fatală a politicii ruseşti, oricine ar conduce-o, fiindcă această tendinţă e scrisă poruncitor în geografia ei.

Dar să revin la Bulgaria şi la Boris III. Ca şi noi, Bulgaria a voit să se separe de tutela şi de ameninţarea rusă şi a încercat să suporte şi să se conducă după sugestiile Vienei, tocmai ca şi Serbia, cu Milan şi Alexandru Obrenovici, şi Bulgaria sub Alexandru de Battenberg şi mai ales sub Stambuloff. Milan a plătit cu tronul, fiul său Alexandru cu viaţa în Serbia, iar, în Bulgaria, Alexandru de Battenberg a plătit cu tronul şi Stambuloff cu viaţa. După Battenberg şi Stambuloff, a venit la cârmă Ferdinand de Coburg Cohari, tatăl lui Boris, mort acum, şi asupra căruia el exercita o influenţă ce s-a dovedit fatală. Şi tatăl şi fiul s-au depărtat de la tradiţionala politică rusofilă a Bulgariei, în 1912, Ferdinand, sfidând Rusia şi desconsiderând sfaturile ei, a dezlănţuit al doilea război balcanic, care l-a făcut să piardă rodul esenţial al unui război în care soldatul bulgar câştigase o bună parte a victoriei. Rusia l-a abandonat şi noi ne-am lăsat împinşi să-i cădem în spate, ceea ce ne-a adus Cadrilaterul, pe care l-am retrocedat fiului său, fără a schiţa

măcar un gest de rezistenţă, fără a reţine măcar o urmă de părere de rău. În războiul din 1914 însă, Ferdinand, dornic de a-şi lua revanşa pentru 1913, s-a alipit de Germania şi Austro-Ungaria, s-a repezit contra Serbiei şi… a pierdut războiul şi tronul, pe care s-a urcat fiul său Boris. Dar, în 1940, Ferdinand a voit să-şi ia revanşa pentru 1918 şi l-a împins pe fiul său în braţele Germaniei şi… la moarte. Căci dacă este sau nu adevărat ce se spune, anume că Boris III n-a murit, cum merge zvonul, ucis de un secretar al său care ar fi tras în el trei gloanţe, ci a murit, cum e versiunea oficială, de o anghina pectorală care s-ar fi complicat cu o inflamaţie a plămânilor, e fără îndoială că tragicele evenimente pe care le-a trăit în ultimul an, în ultimele luni, îi vor fi complicat şi agravat boala. De altfel din toate câte se ştiu şi se aud, el trebuie să fi fost expus la grele zdruncinări sufleteşti. Determinantă pentru politica sa a fost nu numai influenţa părintelui său, ci şi faptul că, însurat cu o fiică a regelui Italiei, a sucombat şi faţă de insistenţele, de sfaturile, de făgăduielile lui Mussolini, al socrului său, regele Vittorio Emanuelle, şi ale soţiei sale, care, italiancă, era natural să fi voit să vadă ţara, care devenise religia ei, alături de duşmanii patriei sale naturale. Este drept să notez că tendinţele politicii lui Boris coincideau cu aspiraţiile poporului bulgar, care, de peste o sută de ani, a luptat şi sângerat pentru Macedonia. Alipirea de Germania şi Italia i-a adus, încă din 1940, recâştigarea Cadrilaterului dobrogean, al acestui grânar al Bulgariei – cum scrie cu mândrie Bukarester Tageblatt din 29 august (parcă nu ar apărea la Bucureşti), i-a adus Macedonia şi Tracia, pe socoteala României, a Serbiei şi a Greciei. Dar, în cele din urmă, a văzut pe Mussolini, care-l împinsese, încă în 1934, pe calea dictaturii, căzând, a văzut pe socrul său redând Italiei regimul democratic şi pe acesta în ajunul capitulării, s-a văzut rămas singur, înconjurat de duşmani, poporul său frământat de ostilitate faţă de germani, de amiciţii faţă de Rusia, de simpatie chiar pentru comunism, a trebuit să constate că politica lui a adus lor nesiguranţă în afară şi nesiguranţă înăuntru – era suficient pentru ca şi un om sănătos să se prăpădească, dar mai cu seamă un om, care, după cum spune, era mai de mult bolnav de cord. Iată de ce nu mă pot ralia părerilor acelora care continuă să creadă versiunea dată de Londra, dezminţită de Sofia, că Boris a fost asasinat. Căci eu oricât m-am frecat în politica noastră destul de mincinoasă sau, dacă voiţi machiavelică, nu voi să presupun că guvernul lui Filoff ascunde adevărata cauză a morţii regelui, fiindcă,

dacă aş mai vedea un interes ca să se ascundă o asemenea realitate cât timp regele trăia şi se spera că va putea fi salvat, nu pot vedea de ce să se continue înşelăciunea, care nu ar putea prinde tocmai acolo unde ar putea fi necesară, în Bulgaria, căci este exclus ca rumoarea publică să nu răspândească adevărul şi astfel să sporească primejdia pe care mărturisirea lui ar putea s-o provoace.

Oricare ar fi fost însă cauzele morţii lui Boris şi oricât s-ar putea disputa asupra lor, asupra faptului morţii înşişi nu se poate discuta. Ea este o realitate pe care nici cea mai abilă propagandă nu o poate camufla, nici înlătura. Şi această realitate se adaugă la celelalte care anunţă catastrofa Germaniei, demisia lui Mussolini, prăbuşirea fascismului, ruperea Axei prin ieşirea din ea a Italiei, ieşire de fapt, dacă nu încă formală; defensiva la care este redusă acum armata germană, creată şi educată eminamente pentru ofensivă, bombardamentele masive, „teroriste", asupra teritoriilor germane, pierderea Orelului, a Harkovului, [ilizibil] etc. Edificiul pe care nu Todt, nici Speer nu l-au ridicat, ci Hitler mânu proprio* l-a înălţat, pârâie din toate

1 Cu mâna lui (în latină, în original).

Încheieturile şi sfârşitul lui nu va fi altul decât cel al lui Mussolini, al fascismului, al minciunii bulgăreşti cultivată de Boris II, care, ca şi Carol II, s-a lăsat adormit de politicieni şi curteni linguşitori, a oscilat între parlamentarismul formal şi despoţia, dictatura absolută, a angajat ţara unde nu avea ce căuta, a dus-o la ruină şi s-a deosebit de regele nostru prin aceea că a murit pe tronul pe care ai nostru l-a pierdut, fără a schiţa măcar o rezistenţă, şi în patul palatului regal, pe care Carol II l-a schimbat cu exilul, în care consumă liniştit, dar şi neastâmpărat, capitalul trimis de mai înainte în străinătate, capitaluri adunate, vai, din combinaţii financiare şi industriale, care semănau grozav cu sperţurile pe care le încasau, pe cale mai directă şi mai puţin mascată, favoriţii şi agenţii săi deseori păcălitori, păcăliţi ca şi dânsul.

E greu să ştii ce va spune istoria despre domnia lui Boris II, ea care vede lucrurile cum i se par în profunzimea vremii, care e depărtată de suferinţele vremii şi le cunoaşte numai din văzute, ea la care, pe de o parte, fantezia poate lucra liber, care, încă pe de alta, are la dispoziţie documente şi mărturii inaccesibile contemporanului. Dar aceasta din urmă, poate şi trebuie să vadă în el o victimă a mediului, a împrejurărilor, a unei psihologii care a nutrit toate maniile şi mai ales

toate grandomaniile. Ce a făcut un zugrav ca Hitler, ce a făcut un zidar ca Mussolini, de ce n-ar putea face un Boris, un Carol, prinţi din Case mari şi vechi, stăpâni născuţi, iar nu făcuţi, regi autentici, legitimi din mila lui Dumnezeu şi chiar din voinţa naţională, cum sună formula în partea ei de a doua, cam directă. Şi ei sunt oameni, şi ei suferă influenţa modelor vremii lor, a mediului în care respiră. N-am trăit noi moda dictaturii, a antidemocratici, a fascismului, a nazismului care, la noi, avea avantajul de a pune pe terenul cel mai categoric problema evreiască, soluţia antisemită? N-am văzut noi tineretul nostru imitând, maimuţărind nazismul, cu uniforme, salutul nazist şi roman? Crucea încârligată, crime şi jafuri cu ideologia stupidă, dar şi cu imoralitatea, jaful, corupţia nazistă? N-am văzut noi ziare şi ziarişti, un Nae Ionescu, un Pamfâl Şeicaru şi alţii ca aceştia, mai puţin ca aceştia, care aveau o solidă educaţie filosofică, nu i-am văzut abuzând de libertatea presei pentru a cere suprimarea ei, cerând suprimarea parlamentului, îndrumând la abuz, ilegalitate, brutalitate, lipsă de scrupule şi proclamând de mare pe omul care n-ar merita „cu mână de fier" la toate acestea? E drept că, la noi, Carol II, în compania foarte intimă a lui Nae Ionescu, care, până la un moment dat, era zilnic tovarăşul de apertiv al palatului, nu a putut simţi sufletul unei mişcări de stânga care să nu fie ignorată, ca de exemplu Boris III. Dar şi acesta a căzut în boala dictaturii. La 19 mai 1934, el a numit, prin decret regal, pe ministrul Gheorghieff, sigilând astfel trecerea de la regimul democratic la cel autoritar. Odată pornit pe această pantă, soarta lui era sigilată. La 24 iunie 1935, el se vede silit să accentueze încă regimul autoritar. Ministerul Gheorghieff fu înlăturat urmând cel al lui Kiosseisanoff. Dar mai treaz decât Carol II, poate şi mai bine sfătuit decât acesta, poate şi mai puţin uşuratic, simţind mai tare reacţia naţiunii care, la noi, nu era reprezentată de rezistenţa mai mult pasivă a unor bărbaţi politici ca Maniu şi Dinu Brătianu, în Bulgaria însă o puternică mişcare socialistă, comunistă chiar, a [ilizibil] după numai doi ani de dictatură anti-parlamentară; parlamentul, Sobrania, a asigurat astfel, din nou, participarea naţiei la conducerea ţării. Fiu al lui Ferdinand de Coburg, ginere al lui Vittorio Emmanuele, el tindea, prin educaţie şi prin sentimente, spre Germania şi spre Italia, se apropia de Axă, devenea tot mai mult dependent de ei, era chemat la Roma, ba mai ales la Berlin, nu numai când i se făceau daruri, dar tot mai mult când i se cerea să ia României, cu concursul aliaţilor ei de azi, a aliaţilor săi de

totdeauna, Cadrilaterul, cum Ungaria ne-a luat jumătate din Ardeal, şi Rusia, Basarabia şi Bucovina, plus o bucată din Moldova de Nord, participă la victoriile Axei în Balcani, se vede deodată în război cu Rusia, vede Italia răpusă, recunoaşte tot mai mult apropiatele consecinţe ale gravelor sale greşeli politice, îşi ia la inimă acestea, e frământat şi copleşit de griji şi moare destul de devreme pentru ca Filoff, în manifestul anunţând moartea regelui, să-l poată numi încă regele întregitor, când azi-mâine toată splendoarea acestei întregimi se va prăbuşi sub tronul ocupat de un copil de şase ani, epitropsit de nişte politicieni care au făcut de ajuns dovada lipsei lor de caracter şi de scrupule.

La Berlin, ştirea morţii regelui Boris II a făcut o profundă impresie. Aşa scrie presa germană. Dar pentru motive pe care le invocă ea. Nu pentru că el a fost printre acei potentaţi care socoteau necesară în ţara lor o ordine nouă. Nu pentru că el ar fi văzut în lupta contra Rusiei garanţia unui viitor mai bun şi pentru că testamentul său, care, de altfel, în realitate nu există, sau cel puţin nu s-a găsit, ar fi luptat contra Rusiei până la întregirea acesteia. Nu, dimpotrivă, moartea lui este pentru toţi care simt împrejurările vremii o mărturie pe care politica pe care el, mai mult sau mai puţin conştient, a practicat-o, s-a dovedit a fi de la un capăt la altul o greşeală, că ea a dat faliment complet şi că urmările ei, dacă e vorba să fie o lecţie pentru Bulgaria, apoi cu aceea că Bulgaria nu are ce căuta alături de Germania, de o Germanie reacţionară, banditească. Este în afară de orice îndoială că, în masele sale, poporul german simte că înfrângerea este un fapt îndeplinit, şi fiecare jertfă pe care o mai aduce e zadarnică, neavând alt scop decât să prelungească agonia regimului sub teroarea căruia trăieşte. Toată vorbăria despre eroismul soldatului german sună goală de sens. Soldatul german luptă fiindcă are de ales între gloanţele SS-ului şi ale duşmanului din faţă, poporul german rabdă sub greul bombardamentelor aeriene, fiindcă trăieşte sub teroarea G.P.U.-ului, a lui Himmler. Aceasta răzbeşte chiar şi din presa germană scrisă după normativele doctorului Goebbels. Ea tratează poporul german ca pe un copil mic: „Ticuşor nu vrea bomboane, Ticuşor e cuminte, el ascultă de mama, el iubeşte pe mama, el nu plânge, el nu se plânge, el aşteaptă frumos, etc., etc.”

Dar puterea de răbdare a poporului german cunoscută şi relevată de mulţi germani – iubitori de libertate, umiliţi de servilismul

conaţionalilor ei – are şi ea o limită. Cu acumularea simptomelor înfrângerii, fiecare clipă poate aduce explozia. Şi simptomele se acumulează. După evenimentele din Italia, după moartea lui Boris II, iată că se mişcă Danemarca, iată că se mişcă Suedia. Popoarele cucerite, ocupate, puse sub călcâiul nazist, se revoltă, în Franţa, în Belgia, în Olanda, în Grecia şi – last but not least1 în Serbia, revoltele, rebeliunile individuale şi în grupuri se înmulţesc. Condamnările la moarte pentru sabotaj şi conexiune cu ispravnicul Germaniei, se înţelege, căci inamicii acesteia sunt amicii tuturor popoarelor tiranizate – se înmulţesc şi ele.

O ură, pe lângă care cea din primul război apare ca neînsemnată, se acumulează contra Germaniei. Dar alături de moartea regelui Boris II al Bulgariei, opinia publică din toate părţile, şi din Germania, e impresionată de cele ce se petrec în Suedia. Cum se ştie, Suedia e o ţară neutră care, la începutul războiului, a scăpat de ocupaţia germană, numai fiindcă Rusia, în acel moment, într-un dulce acord cu Hitler, n-a admis o asemenea ocupaţie, care ar fi adus armata Germaniei într-o periculoasă apropiere de dânsa. Danemarca este o ţară pe care Hitler a luat-o sub protecţia Germaniei, cum voise să facă cu Norvegia. Dar pe când aceasta a înţeles să-şi apere neutralitatea cu arma în mână, Danemarca, aproape fără ştire, neavând niciun moment în vedere războiul, a preferat să se înţeleagă cu Germania. A admis aşa-zisa protecţie, a admis ca trupe germane să staţioneze pe teritoriul ei, dar şi-a păstrat, într-o măsură oarecare, libertatea şi independenţa: regele a rămas rege (socialist de altfel), a continuat să guverneze şi 1 Ultima, dar nu în ultimul rând (în engleză, în original).

Parlamentul a continuat să funcţioneze. Asta a mers de la 9 aprilie 1940 şi până la finele acestuia: statutul încheiat de guvernul german cu cel danez a funcţionat mai mult rău, mai puţin bine. Dar militarismul german, mereu şi peste tot acelaşi, de altfel şi el sub tensiunea nervoasă provocată de condiţiile războiului, nu a putut menţine „ocupaţia nesimţită", cum era în intenţia contractanţilor danezi şi chiar germani, vexaţiile, rechiziţiile, arogantele s-au făcut tot mai mult simţite şi nu se putea să nu provoace reacţii la un popor mândru şi liber ca cel danez. Suflul înfrângerii germane nu se putea să nu facă pe ocupanţi, pardon – pe protectori, mai neomenoşi, pe ocupaţi mai îndrăzneţi. Teama Germaniei naziste de o debarcare anglo-americană pe coasta daneză şi-a îndeplinit şi ea rolul. Generalul

Von Hannecken, comandantul militar al trupelor de protecţie, s-a văzut obligat să proclame starea de excepţie militară în Danemarca. La Berlin, unde se caută zadarnic a se bagateliza întreaga chestiune, se motivează grava hotărâre, care e o călcare flagrantă a acordului încheiat în 1940, invocându-se agitaţiile britanice şi situaţia specială a coastei daneze faţă cu unele posibilităţi de dezvoltare militară din partea inamicului. Oarecum ca lămurire a acestei afirmaţii se mai spune la Berlin că „prin activitatea unor agenţi duşmani (sau „ai duşmanului" – cuvintele nemţeşti feindlicher Agenten putând fi traduse, la nevoie, şi într-un fel şi într-altul), care au încercat să provoace tulburări contra armatei germane, acţiunile, în special de sabotaj, luând în ultimul timp în Danemarca aşa proporţii, încât acum de curând guvernul danez, cu aprobarea regelui, a adresat un serios „apel populaţiei daneze, rugând-o să se opună sabotorilor şi tulburătorilor ordinii". Acest apel a rămas, după toate aparenţele, fără rezultat, aşa încât comandantul a trebuit să se hotărască a lua el măsurile necesare pentru a asigura, în Danemarca, situaţia Germaniei ca putere protectoare, de vreme ce devenise evident că autorităţile daneze „nu mai erau în situaţia să menţină în ţara lor în toată măsura liniştea şi ordinea publică". Şi comunicatul german adaugă, pentru a o lua oarecum înainte interpretărilor: „Proclamarea stării excepţionale militare trebuie considerată ca o măsură de siguranţă pur militară, care nu are un accept politic imediat. Procedarea germană în Danemarca se bazează, ca putere protectoare militară, pe articolele 42 – 46 ale tratatului de la Haga, reglementând războiul pe uscat, în această privinţă nimic nu s-ar fi schimbat, dacă siguranţa militară a trupelor germane de ocupaţie nu ar fi fost ameninţată printr-un număr crescând de acte de sabotaj. Nici acum Germania, fără îndoială, nu are intenţia de a modifica raporturile sale politice cu Danemarca, cu care, din aprilie 1940, în urma atitudinii înţelepte a regelui şi a guvernului danez nu se găseşte în stare de război. Dimpotrivă, guvernul german este de părere că măsurile luate acum, din partea germană, vor avea un efect liniştitor şi că deci nu vor putea fi decât utile pentru raporturile dintre Germania şi Danemarca. Măsurile mai amănunţite ce s-au luat acum, sub starea excepţională militară, n-au dus nicăieri la incidente, în măsura în care se vor găsi eficace pentru siguranţa militară, vor contribui, după părerea germanilor, la înlăturarea cauzelor neliniştii, sporite prin agitaţiile duşmanului.

Comunicatul acesta, menit să ascundă realitatea, o demască în toată întinderea ei. El exprimă mai întâi lămurit că proclamarea stării excepţionale este o încălcare flagrantă a acordului cu Danemarca în virtutea căruia trupele germane se găsesc în Danemarca pentru a o proteja contra duşmanului eventual, nu însă pentru a se amesteca în administraţia poliţiei, a menţinerii ordinii înăuntru, aceasta fiind exclusiv de resortul puterii executive a Danemarcei. De aceea Comandamentul german se şi referă la convenţia de la Haga, nu la cea încheiată între Germania şi Danemarca la 9 aprilie 1940. Aplicarea măsurilor excepţionale s-a petrecut fără niciun incident, se spusese la Berlin. Aceasta exprima mentalitatea dictatorială. Idealul nazist, cum era şi cel fascist, e atins. Tăcerea mormântului, a cimitirului, se extinde asupra Danemarcei, care a avut într-atâta oroarea războiului, încât a preferat să se înţeleagă cu năvălitorul din 1940, decât să schiţeze măcar o rezistenţă, fie ea şi numai simbolică. Un protest teoretic s-a produs, dar el a fost anulat repede prin convenţia călcată acum de germani. Napoleon, pe care Hitler şi Mussolini îşi imaginaseră că-l repetă, nu, Doamne fereşte, că-l plagiază, a dus, cu steagurile sale liberatoare ideile binevoitoare ale Revoluţiei Franceze, adică drepturile omului printre care libertatea, în toate colţurile Europei unde s-a războit; dictatorii moderni, acum numai Hitler, care a fost adus la cârmă numai de militari şi de militarismul german al căror exponent este şi a cărui victimă, vinovată ca Wilhelm II, va fi – au adus şi duc pretutindeni unde apar constrângerea, teroarea, suprimarea tuturor drepturilor omului şi tuturor libertăţilor, generalizând ce au realizat în Germania – o opinie publică mută, o opinie publică fără opinie. Dar nu toate popoarele seamănă cu cel german. Jean Jacques Rousseau a spus odată (în confesiunile sale) că germanii ştiu să cânte cu toate instrumentele, numai pe cel al libertăţii nu ştiu să-l întrebuinţeze. Dar sunt alte popoare care poate nu ştiu să cânte aşa de bine pe diversele instrumente, dar la cel al libertăţii nu vor să renunţe. Micul, dar bravul popor al Danemarcei, unde ţăranii de la coarnele plugului muncesc discutând despre filosofia lui Kant şi a lui Spinoza, sau despre cea a lui Kirkegaard, nu se aruncă chiar în baionetele nemţeşti, cum îi place regimului nazist să vadă, dar unde şi cum pot protestează şi reacţionează, „sabotează", cum se cheamă orice rezistenţă a omului contra nedreptăţilor ce i se fac, contra celor care vor să întoarcă istoria cu secole înapoi. Aşa se întâmplă şi în

Danemarca.

Guvernul socialist, cel care, în formaţia sa actuală sau în alta, încheiase convenţia de protecţie cu armata năvălitoare, a demisionat, guvernarea e îndeplinită de funcţionari civili, regele e pus sub pază şi locuieşte sănătos, cum anunţa presa germană, în castelul său de lângă Copenhaga, fiindcă s-a asociat protestului şi câteodată se plimbă pe străzile capitalei oarecum demonstrativ, escortat de „protectorii" germani, cărora, pare-se, că a voit să se sustragă. Zic pare-se, fiindcă ştiri din Danemarca nu parvin decât întrucât vor cei din Berlin şi deci aranjate după necesităţile propagandei acestora. Dar chiar aceştia nu pot acoperi realitatea că poporul îi tratează nu ca protectori, ci ca duşmani, că pe pământul lor, ca de altfel în toate ţările ocupate de ei, germanii simt adevărul formulat de marele şi nenorocitul nostru poet, când îl face pe Mircea să spună lui Baiazid:

…Tot ce mişcă-n ţara asta, râul, ramul Mi-e prieten numai mie, iară ţie, duşman este, Duşmănit vei fi de toate, far a prinde chiar de r veste…

Şi aşa îi merge Germaniei hitleriste, nu numai în Danemarca, nu numai în ţările ocupate, dar şi în ţările aliate: urâtă e în Italia, urâtă e în Ungaria, urâtă e chiar şi la noi în România, căci, sub aparenţe care înşală, popoarele nu uită şi cel român, cu toată presa sa controlată şi dirijată, nu uită că Berlinul a deschis lui Stalin calea spre Basarabia şi Bucovina, lui Boris drumul spre Cadrilater, şi Budapestei calea spre Cluj; asupra acestor realităţi nu-l mai înşală nici diversiunea odioasă a antisemitismului, care va apăsa greu asupra ţării în clipa hotărâtoare când se va încheia pacea, pe când îl trezeşte la realitate evidenţa înfrângerii suferite de Hitler, înfrângere în care vom fi târâţi şi noi.

Dar şi în puţinele ţări rămase neutrale, afară doar de Spania şi, poate, Portugalia, unde dictatorii se tem de soarta ce-i aşteaptă în ziua când steagul democraţiei şi libertăţii va fâlfâi triumfător deasupra ruinelor dictaturilor, ostilitatea contra Germaniei este vădită. Chiar şi în Elveţia, pe două treimi germană. Dar, mai ales, în Suedia. Această ţară, pentru a se sustrage ocupaţiei şi războiului, a făcut concesii care compromiteau mentalitatea ei, a acordat anume drepturi de tranzit soldaţilor germani aflaţi în Norvegia şi chiar transporturilor de armament, muniţii şi provizii. Aceasta cu aprobarea tacită a Angliei şi a aliaţilor. Dar odată cu înfrângerea tot mai evidentă a nazismului, subliniată de dispariţia fascismului, Anglia nu mai are motiv să admită

gravele abateri de la principiile neutralităţii la care împrejurările au constrâns guvernul suedez, şi aceasta nici n-a avut nevoie de presiunea engleză pentru a le denunţa. De la l septembrie drepturile de tranzit ale Germaniei au fost denunţate, fără ca ea să fi schiţat măcar un protest. Iar ostilitatea poporului suedez, care n-a încetat un moment a se îndrepta contra Germaniei în cei patru ani de război, sporită şi prin noile măsuri luate de hitlerişti în Danemarca, a luat forme care au început să neliniştească Berlinul. Mai ales că presa suedeză, liberă şi nedirijată decât de conştiinţa redactorilor ei, spune celor din Berlin tot ce gândeşte despre actele lor în propria lor ţară şi în cele care au avut nenorocirea să fie ocupate de ei, sau naivitatea, cum e cazul Danemarcei, să se încreadă în cuvântul lor, în angajamentele lor solemne. Cei din Berlin sunt îngrijoraţi de această stare de lucruri, de atmosfera ce creează ea, de atingerea ce aduce principiului lor, în clipa când sunt tot mai mult reduşi la defensivă în Rusia şi, tot mai vizibil, reduşi la o stare de inferioritate care face să se presimtă peste tot apropiata lor înfrângere. Ei simt deci nevoia de a-şi împrospăta blazonul şi pe de o parte au dat frâu presei lor ultradirijate ca să atace Suedia, s-o ameninţe, să încerce a o intimida spunându-i că a pierdut măsura şi că s-ar putea să fie readusă la realitate, iar pe de altă parte, remitând, la Stockholm, o notă de protest căreia îi serveşte de pretext un incident din strâmtoarea Skagerrag, din aşa-zisul Warnungsgebiet – regiunea prevenitoare a acestei strâmtori. Nişte pescari suedezi ar fi intrat cu bărcile lor în această regiune şi ar fi deşurubat luminile de la unele geamanduri puse de marina de război germană, aşa că, noaptea următoare, ele nu au mai luminat. Nota de protest a guvernului de la Berlin afirmă că această atitudine a vaselor pescăreşti suedeze asupra cărora, de altfel, cele germane de gardă au tras, nu e numai contra neutralităţii, dar este şi un act de sprijinire directă a inamicului. Opinia publică suedeză respinge această notă neîntemeiată şi ofensatoare. Presa suedeză exprimă drastic acest sentiment public. Prea dirijată din Berlin, însă, cu aroganţa care nu-i mai şade bine, pretinde că ziarele suedeze, sub influenţa anglo-americană, care „trădează tot mai mult o ignorare a realităţilor care dă de gândit (nicht unbedenkliche)". Şi adaugă: „Demersul guvernului Reichului va contribui probabil să atragă atenţia poporului suedez asupra pericolului ce reprezintă presa lipsită de simţul răspunderii".

Mai precis se pronunţă însă oficiosul, ca să zic aşa oficial, căci un

ziar independent de guvern nu există în Germania, cum de altfel nu există nici la noi, aşadar oficiosul oficial al Ministerului de Externe al Reichului, faimoasa Deutsche Diplomatische Politische Korrespondenz, urmarea faimoasei Politische Korrespondenz a monarhiei habsburgice. Ea, după ce arată că, la izbucnirea războiului, Suedia s-a declarat neutrală şi guvernul ei a repetat acum de curând această declaraţie, constată că presa suedeză reprezintă un alt punct de vedere şi, continuând, scrie textual: „Neutralitatea este o noţiune tot atât de precisă cât şi războiul. Ambele exprimă o anumită stare a raporturilor internaţionale. Limitele neutralităţii sunt atât de precise cât şi cele ale războiului. Ca şi acestea ele sunt de mult stabilite. Neutralitatea are tradiţia ei. Războiul o are pe a sa. De curând mai există un alt treilea statut, cel al statului nebeligerant, cum l-au declarat în decursul actualului conflict diferite puteri europene. Sensul acestei definiţii trebuie căutat mai puţin în crearea unei situaţii noi de drept, decât în diferenţierea de simpatii. Un stat care se declară nebeligerant, a şi luat, ca să zicem aşa, partea cuiva fără însă a participa direct la dezbaterea diferendului însuşi. El are rolul unui spectator care e interesat la victoria unuia dintre beligeranţi. Am fi înclinaţi să întrebăm de care parte e azi Suedia? „Pentru cine n-ar găsi această concluzie destul de clară, e suficient să citească titlul sub care a apărut articolul din care am citat. Acest titlu a fost: „Mai e oare Suedia neutrală?” Formal, desigur că da, milităreşte, desigur că da. Moralmente însă, sufleteşte, Suedia democratică, liberală şi socialistă, este de partea statelor anglo-saxone, de partea de care Franţa, renăscută din mijlocul dezastrului militar, încă înainte ca războiul să se fi terminat, încă înainte ca aliaţii de ieri şi de azi ai Franţei să fi sigilat victoria. Cu procedarea sa în Danemarca, guvernul Reichului a dovedit încă o dată că pentru dânsul respectul angajamentelor internaţionale nu există. El a atacat Belgia, a cărei neutralitate se obligase să o respecte, a atacat Olanda, care asigurase că voise să rămâie neutrală. Cu motivarea care, şi în 1914, a raliat toată lumea civilizată împotriva Germaniei, motivare pe care Cancelarul de pe atunci o formulase pregnant cu proverbul Not kennt kein Gebot1, calificând tratatele solemne semnate de ea petece de hârtie de care Germania nu se poate împiedica. Statele scandinave sunt, însă, respectuoase de drepturile şi libertăţile lor, sincere duşmane ale războiului, prea conştiente de onoarea lor angajată în cuvântul dat şi tonul agresiv cu care presa

nazistă însoţeşte nota de protest a guvernului nazist nu poate intimida guvernul suedez, care a şi răspuns demn şi mândru, respingând insinuările şi bănuielile exprimate de nazişti, ca neîntemeiate şi neexacte, întrebarea însă de ce [ilizibil] guvernul lui Hitler e naturală şi lumea e în drept să se întrebe, dacă marele general, ce a devenit deodată Führerul, vrea să se creeze un nou front, să năvălească şi în Suedia şi să umple astfel măsura fărădelegilor sale internaţionale. Oricât însă s-ar crede în nesocotinţa Führerului şi a clicii sale şi oricât faimosul dicton Quos deus pierdere vuit dementat jurius, pe cine Dumnezeu vrea să prăpădească îi ia mai întâi minţile, e rezultatul unei vechi experienţe asupra tiranilor, trebuie admis totuşi că excesele de limbaj ale ziarelor naziste contra Suediei ca şi nota guvernului Reichului pe care ele o semnează, nu sunt decât încercări de şantaj, [ilizibil] unor cabotini recunoscuţi tot mai mult ca atare.

Şi toate acestea în ajunul intrării Germaniei în al cincilea an de război, la 8 septembrie, Bukarester Tageblatt publica următoarea telegramă care arată că 1 Nevoia nu cunoaşte lege (în germană, în original).

În Danemarca lucrurile nu se liniştesc, ci se agravează:

Mit britischem Zynismus zugegeben Londoner Rundfunghetye als Grund der daenischen Sabotageakte

Kopenhagen, 7 September.

Die daenische Presse veroeffentlicht am. 6 September cine Bekanntmachung des deutschen Oberbefehlshabers în Daenemark, nach der die Unterstuetyung oder Beguenstigung von Spionen, Saboteuren und Verraetern mit Todesstrafe oder mit schaeristen Freiheistsstrafen geahrdet wird. Die gleiche Strafe erhalten alle diejenigen, die zuverlaessige Kenninisse ueber Spionage, Sabotage, Verrat von Geheimnissen oder andere Handlungen yur Beguenstigung des Feindes haben von Geheimnissen oder andere Handlungen zur Beguenstigung des Feindes haben uns ed unterlassen, diese unverzueglich den deutschen Behoerden mitzuteilen.

În einer ergaenzenden Mitteilung wird darauf hingewiessen, dass als Beguenstigung des Feindes auch jeder Versuch angesehen wird, innerhalb eines Betriebes Unruhe zu stiften oder zum Streik anzufordern. Jeder daenische Staatsbuerger muesse

1 Confirmat cu cinism britanic

Aţâţările radioului londonez la baza actelor de sabotaj daneze

Copenhaga, 7 septembrie

La 6 septembrie presa daneză a publicat un comunicat al înaltului Comandament german în Danemarca conform căruia sich darueber im klaren sein, dass die dem Deutschen Reich feindlich gesinnten Maechte den Versuch gemacht haben oder ihn auch wiederholen werden, Daenemark zu einem Unruheherd zu machen aud auf diese Weise den deutschen Basatzungsbehoerden ihre Arbeit zu erschweren. Wer direkt oder indirekt derartige Verusche unterstuetze, muesse damit rechnen, ebenso hart bestraft yu werden wie diejenigen, die aktiv an gegen das Deutsche Reich und die Wehrmacht gerichteten Handlungen teilneshmen.

Der britische Rundfunksprecher, Hamish McLeachy, gibt cinen ausserordentlich vielsagenden kommentar zur Lage în Daenemark. Ei bezient sich dabei auf cine Unterhaltung mit einem în London weilenden Daenen, aer seine Heimat erst kuerzlich sprijinirea sau favorizarea spionilor, sabotorilor sau trădătorilor este pedepsită cu moartea sau cu grele pedepse cu închisoare. Ca pedepse similare se vor alege şi toţi cei care au cunoştinţe despre acte de spionaj, sabotaj, trădare de secrete sau despre alte acţiuni de favorizare a inamicului şi nu le aduc imediat la cunoştinţă autorităţilor germane.

Într-o completare a comunicatului se arată că va fi considerată favorizare a inamicului orice încercare de a provoca dezordini în întreprinderi sau de a chema la grevă. Toţi cetăţenii danezi trebuie să fie conştienţi că puterile ostile Reichului german au întreprins sau vor încerca să repete încercări de a transforma Danemarca într-un cuib de dezordini spre a îngreuna astfel activitatea autorităţilor de ocupaţie. Cel care va încerca, direct sau indirect, să sprijine astfel de acţiuni va fi pedepsit la fel de sever ca şi cei care iau parte activă la acţiuni îndreptate împotriva Reichului german sau a Wehrmachtului. Comentatorul britanic al postului de radio englez, Hamish McLeachy, a făcut un comentariu extrem de semnificativ asupra situaţiei din Danemarca. El s-a referit la o convorbire cu un danez aflat la Londra după ce şi-a părăsit recent patria. Omul de verlassen hat. Der Gewaehrsmann des britischen Rundfunksprechers gibt freimueting zu, dass das daenische Volk deutscherseits ausserondentlich gut behandelt worden şei. Die Deutschen seien se klug gewesen, den demokratischen Geist Daenemarks nicht auzutasten. Erst die Sendungen des Londoner Rundfuks haetten diesses Verhaeltnis

gestoert. Erst durch sie waeren die Daenen beraten worden, den Deutschen Widerstand zuleisten. In der Folge haetten sich dann die Sabotageakte ereignet.

Als die deutschen Militaerbehoerden den Saboteuren Todesstrafe androhten, waere der Zweck der britischen Rundfunkpropaganda erreicht worden. Es şei dann gelungen, weitere Kreise aufzuputschen. der britische Rundfunk wuerde diese Erlauterungen nicht wiedergeben, wenn mân nicht în London aufihren Inhalt stolz waere. Das Recht der Englaender, sich zur Urheberschaft der Wirren în încredere al postului londonez a recunoscut că poporul danez se bucură de un tratament excepţional din partea germanilor. Aceştia au fost destul de inteligenţi ca să ţină seama de spiritul democratic al danezilor. Doar emisiunile postului de radio londonez au tulburat această relaţie. Numai el i-a îndemnat pe danezi să se împotrivească germanilor. Aşa au luat naştere sabotajele. Când autorităţile germane i-au ameninţat cu moartea pe sabotori, propaganda britanică a considerat că şi-a atins scopul, în felul acesta au putut fi aţâţate atacuri mai largi. Postul de radio britanic n-ar difuza astfel de declaraţii, dacă Londra n-ar fi mândră de conţinutul lor. Faptul că englezii sunt cei care au pus la cale dezordini în Danemarca este incontestabil. Pe de altă parte, însă, mărturisirea britanică, cinismul comentatorului amintit trebuie să dea de gândit danezilor asupra prostiilor lor. Până şi un danez slab informat va putea astfel înţelege că, ridicându-se împotriva puterii protectoare germane, el nu face un act de patriotism danez, ci serveşte exclusiv intereselor britanice.

Daenemark zu bekennen, ist unbestritten. Die britische Offenheit, der Zynismus des zitierten Rundfunkskommentars solite aber andererseits den Daenen Gelegenheit geben, ueber ihre Dummheiten nachzudenken.

Selbst ein schlecht infirmierter Daene solite hiernach instande sein, einzusehen, dass ei mit Auflehnung gegen die deutsche Schutzmacht keinen daenischen Patriotismus betriebt, sondern ausschliesslich britischen Interessen Vorschub leistet.

2 septembrie. propos de intrarea Germaniei în al cincilea an de război, doctorul Ilie Rădulescu publică în Porunca Vremii, cu data de 2 septembrie, un lung articol. Nici ziarul, nici directorul său nu ar merita să te ocupi de dânşii, dacă articolul nu ar trăda inspiraţia germană,

dacă nu ar rezuma perfect tot ce pretinde propaganda germană a fi adevărul asupra situaţiei după al patrulea an de război. Articolul începe cu o constatare perfect adevărată: „Cine – întreabă el – ar fi putut crede că la l septembrie 1939, când s-au încrucişat armele germano-polone, că războiul va dura atâta vreme, că vor trece patru ani încheiaţi, de uriaşe încleştări europene şi mondiale, că se vor vărsa în râuri sângele şi lacrimile altor popoare, fără ca totuşi omenirea să poată descifra în al cincilea an de război şi în învălmăşeala atâtor enigme o rază binecuvântată de nădejde în potolirea patimilor dezlănţuite, perspectiva cât de îndepărtată a păcii!"

Cine ar fi putut crede că războiul dezlănţuit de naziști va dura atâta vreme? Au fost oameni care au crezut, care au ştiut aceasta. Au fost, în primul rând, oameni de stat britanici şi cei care, ca şi dânşii, ştiau că Anglia nu intră şi n-a intrat niciodată în război complet pregătită şi că ea are totdeauna timp, se sileşte chiar să-l aibă, să-l câştige, căci în măsura în care el trece, puterea ei sporeşte, ceea ce face ca ea, în opoziţie cu alte ţări, nu provoacă războiul, dar odată angajată în el, e cu atât mai puternică cu cât durează mai mult, iar şansa ei de a învinge creşte de asemenea. De aici butada că Anglia pierde toate bătăliile, dar câştigă războiul. Germania, însă, s-a aşezat în toate războaiele din ultimul secol, are terenul pregătit pentru război, deci al provocării lui când crede că a realizat această pregătire şi a scontat

O victorie rapidă de pe urma războiului scurt, fulger. Aşa a procedat Bismarck, aşa Wilhelm II, aşa Hitler. Bismarck a reuşit, fiindcă, după Sedan, s-a grăbit să încheie pacea sub presiunea fricii de coaliţii (avea: la hantisse de coalitions\ s-a spus despre el). Wilhelm II a pornit şi el, în 1914, războiul cu o bună pregătire militară, dar cu o slabă pregătire diplomatică. A avut războiul pe două fronturi, de care Bismarck s-a ferit, a ştiut să se ferească şi n-a avut războiul scurt Blitzkrieg-ul, războiul fulger, cum îl concepuse generalul Schlieffen, urmaşul lui Moltke. Războiul prelungindu-se, s-au produs cele mai grave coaliţii, Franţa care pornise cu Serbia, Rusia cu Anglia, a văzut alăturându-i-se Italia, România şi, mai presus de toate, America. Cu toate primele izbânzi ale armatei germane, cu toată perseverenţa comandamentului german şi disciplina şi dârzenia soldatului german, cu toate că Rusia a trebuit să capituleze, România să încheie o pace tristă, cu toate că Serbia fusese bătută şi armata ei scoasă de pe teritoriul patriei, aliaţii au

1 Spaima de coaliţii (în fr. În original). v câştigat războiul, Germania a trebuit să capituleze, după patru ani de glorioase lupte şi de o glorioasă rezistenţă. Germania s-a omorât învingând mereu. Deutschland hat sich todte gesiegt1, cum s-a spus. Dar aliaţii, odată victorioşi contra ei, s-au grăbit să încheie pacea. S-au grăbit să redea lumii condiţii de trai normale. Contrar de ce au susţinut cei învinşi şi şoviniştii germani în frunte cu naziştii, pacea ce s-a impus Reichului a fost de o clemenţă surprinzătoare, mai ales dacă se avea în vedere ce condiţii umilitoare, de jaf şi robie, pregătiseră diverşii guvernanţi ai Germaniei pentru cazul victoriei lor, pe care o credeau sigură. Numai cincisprezece ani după revoluţia democratică germană, declararea de înfrângere, mareşalul Hindenburg, unul dintre marii perdanţi, călcându-şi cuvântul şi jurământul, aduce la cârmă pe Hitler, omul generalului şi a junkerilor şi al capitaliştilor, care le făgăduia, odată cu dărâmarea democraţiei sociale, revanşa, victoria într-un nou război mondial. Până, să realizeze această parte a făgăduielilor sale, Hitler şi regimul nazist au realizat-o pe cea dintâi. Toate drepturile şi libertăţile ce adusese poporului german revoluţia din 1918, ba chiar şi cele de care se bucurase sub Wilhelm I, dreptul de vot, libertatea întrunirilor şi a presei, libertatea muncii, i-au fost răpite, întreaga Germanie a devenit o vastă închisoare, un imens lagăr de concentrare în care cel mai minuscul drept de critică nu era îngăduit unui popor care trecea printre cele mai culte şi politicoase, mai conştiente din Europa. Cu acest chip Hitler şi naziştii săi nu-şi asigurau numai o lipsă completă de control asupra actelor lor, ci-şi asigurau şi 1 Germania a învins până a murit (în germ. În original)?

posibilitatea de a dezlănţui războiul în clipa când ar vrei ei şi de a-l duce cum şi cât le-ar apărea lor necesar. Evenimentele n-ar fi trebuit să ia în mod fatal cursul pe care l-au luat, dacă aliaţii nu ar fi început îndată după război să se dispute, să meargă pe drumuri deosebite în urmărirea aceluiaşi scop – pacea, dacă oroarea lor de război, în faţa căreia se ridica dorinţa de război a dictatorilor, a lui Hitler ca şi a lui Mussolini, nu i-ar fi determinat la o politică dilatorie, oportunistă, care a făcut, în cele din urmă, jocul acestor dictatori.

Ulterior, bineînţeles, că Mussolini şi Hitler au susţinut că ei n-au voit războiul, că au fost provocaţi de Franţa şi de Anglia, de Polonia, poate şi de Cehoslovacia, jertfită în holocaust pe altarul îndrăznelii lor, alimentată de convingerea lor că marile puteri democratice vor ceda la

infinit, fiindcă până la infinit voiau pacea. E drept că trucurile lor politice le-au recrutat tovarăşi unde nu te-ai fi aşteptat. După moartea regelui Alexandru, prinţul regent, sfătuit de oameni interesaţi ca Stoianovici, a alunecat tot mai mult pe calea metodelor dictatoriale, s-a depărtat tot mai mult de aliaţii cu care câştigase din 1918, s-a pus tot mai mult în serviciul Germaniei şi Italiei. Carol II, imitând pe vărul său Wilhelm II, să fie adică propriul său cancelar, uitând tradiţiile politice ale României, lăsându-se tot mai mult sedus de diplomaţii sârbi şi de cei ai Poloniei, a sfârşit prin a sabota tot mai mult politica lui Titulescu, până când l-a alungat din demnitatea ce ocupa, ca pe o slugă, fără ca măcar să-l fi avertizat şi, pe când se afla în străinătate, în mijlocul unei acţiuni diplomatice, de la care cum se vede astăzi clar, se putea aştepta dacă nu evitarea războiului, dar cel puţin conducerea lui în condiţiile cele mai bune pentru ţara noastră şi marii şi micii aliaţi. La începutul lunii februarie 1936, Titulescu făcuse, la Paris, pregătirile pentru încheierea pactului dintre România şi Rusia Sovietică. Planul acesta era îndrăzneţ, dar el crea României, în sud-estul Europei, o poziţie cheie şi îi asigura o misiune europeană. România obţinea de la Soviete neutralitatea, încheind pactul cu dânsa, alianţa ei cu Cehoslovacia ar fi asigurat Europei pacea. România cu Cehoslovacia, aliate cu Rusia, cu Franţa şi cu Anglia, ar fi adus înapoi în Mica Antantă, ca factor sigur şi activ, pe iugoslavi. Antanta balcanică la care lucra Titulescu ar fi devenit de asemenea o realitate, întreaga situaţie ar fi fost răsturnată în defavoarea Germaniei şi a Italiei. Dar acestea n-au dezarmat. Au ţesut intrigile lor, cu concursul Poloniei, şi au reuşit. Titulescu a plecat înainte de a realiza grandiosul său plan. Şi astfel înţeleg de ce în ziua căderii lui Titulescu şi a numirii lui Victor Antonescu în locul său, am întâlnit la uşa acestuia pe Sola, ministrul Italiei şi pe Areziszewski, ministrul Poloniei, cu aere de triumfători aproape indecente. Carol II le făcuse pe plac, după ce primise la Londra sfatul să se înţeleagă cu Uniunea Sovietelor şi se solidarizase la Paris cu politica lui Titulescu. Cât despre Polonia, uitând cum s-a născut, ea s-a lansat într-o politică de oscilaţie la capătul căreia o aştepta catastrofa, ai cărei martori îngroziţi suntem noi şi însuşi poporul polonez, care, în toată destul de tragica sa istorie, nu a avut de îndurat grozăviile pe care le îndură de patru ani de zile, în fiecare zi, în fiecare ceas. Încă din 1935 guvernul polonez s-a lăsat ameţit şi înşelat de pretinsele tendinţe de apropiere de ea a Germaniei ţ naziste. Niciodată nu au fost oamenii de stat în

situaţia păcălitorilor păcăliţi, cum au fost cei polonezi. Sub acoperirea Poloniei s-a efectuat înarmarea Germaniei. Pe când aceasta se înarma, Polonia a slăbit legăturile ei tot mai mult cu Franţa şi întreg sistemul de alianţe al Franţei. Pactul estic, înţelegerea statelor din Europa orientală cu Rusia, a fost zădărnicită de rezistenţa Poloniei, inspirată de Germania. Cum am menţionat mai sus, noi, în România, am simţit aceasta, între 1933 şi 1938 Polonia s-a lăsat jucată contra Uniunii Sovietelor şi, prin politica ei internă şi prin propaganda inspirată de colonelul Beck, precum şi prin acţiunea ei în culisele Societăţii Naţiunilor, iar colonelul Beck a lucrat cât a putut la paralizarea acţiunii Ligii. La urmă, în 1938, colonelul Beck a dus la culme acţiunea sa, alături de puterile Axei, comiţând impardonabila greşeală de a participa la împărţirea Cehoslovaciei şi la invadarea ei. Prin politica ei, Polonia a ţinut, încă din 1934, deschisă poarta pentru ofensiva germană, căci, în 1934, Polonia a combătut marele pact ofensiv Barthou-Litvinov, târând după dânsa în această nenorocită acţiune şi ţara noastră. Abia în 1939 Polonia a început să se dezmeticească. La 28 aprilie se denunţă înţelegerea polono-germană. Maurul, adică Polonia, îşi făcuse datoria, maurul putea să plece. La 23 august Hitler încheie pactul de neagresiune cu Rusia Sovietică, el, care determinase pe polonezi ca nu numai să nu încheie ei un asemenea pact cu ruşii, dar să saboteze încheierea lui de către România şi chiar de către Franţa. La l septembrie 1939 începe războiul germano-polonez.

În şaptesprezece zile, Polonia, cu toată rezistenţa eroică a ostaşilor săi, pierde războiul în momentul când, de acord cu naziştii, trupele sovietice pătrund şi ele pe teritoriul ei şi, înaintând până la Vistula, dovedesc că a patra împărţire a Poloniei a fost decisă între dictatura nazistă şi cea bolşevică, cu asentimentul acelei fasciste, care, la 29 mai 1939, semnase un tratat de alianţă cu Germania. Dacă vreodată s-a putut vorbi de o Nemesis, apoi de cazul Poloniei, care a dat în scurta sa rezistenţă o lecţie a incapacităţii clasei sale conducătoare. Să rezum: ea a căpătat teritorii de care realmente nu avea nevoie, a voit să terorizeze minorităţile, a suprimat repede regimul democratic pe care şi-l dăduse la început, şi-a dat un regim cvasi-dictatorial, a aspirat la părţi din teritoriile altor ţări, a conspirat cu Hitler, a făcut jocul lui, ridicând ceea ce el n-a făcut, chestia evreiască până şi la Liga Naţiunilor, a părăsit pe aliaţii săi de ieri alături de care şi-a câştigat reînvierea, a trecut alături de duşmanii lor,

i-a părăsit şi pe aceştia când şi-a dat, în fine, seama că vor s-o extermine, au căzut în toate capcanele ce le-au întins, au suferit o cumplită înfrângere, o sângeroasă ocupaţie, şi aşteaptă de patru ani o nouă înviere, pe care orice om de omenie trebuie să i-o dorească, cu o condiţie, anume ca lecţia din urmă să-i servească şi să se adapteze lumii noi, care, desigur, va urma victoriei pe care aliaţii o vor câştiga cu siguranţă, dar cu jertfe cum nu le-a mai creat un alt război, în tot lungul istoriei omenirii.

Se cuvine să relev încă o dată aici şi greşelile marilor puteri, care erau pivotul politicii externe ale statelor ieşite din primul război mondial, ezitările Angliei, manevrele lui Neville Chamberlain, agitaţiile unor lorzi englezi, ale partidelor reacţionare din Franţa, care au sabotat politica, singura politică înţeleaptă, iniţiată de un om conservator ca Barthou, susţinută de forţele de stânga, de frontul popular, încurcată în ceasul al unsprezecelea de acelaşi Laval care, astăzi, în opoziţie cu întregul popor francez, face treburile ocupantului. Toate acestea numai pentru înţelegerea celor ce au fost şi sunt, nu pentru a deschide proces, pe care viitorul le va judeca, a căror enigmă viitorul o va rezolva. Căci în faţa acestuia, a înţelege totul nu înseamnă a ierta totul, ci a învăţa ceva pentru viitor, pentru ca sângeroasa experienţă a celor patru ani a celui de al doilea război mondial să servească generaţiilor viitoare.

Dar să mă întorc la articolul lui Ilie Rădulescu. Pornit – spune el – în ritm de lichidări fulgerătoare, războiul a făcut, în mai puţin de un an, înconjurul Europei. Toată lumea ştie cum, şi-şi aminteşte strigătele de triumf ale Berlinului, Polonia lichidată, Franţa capitulând Dunquercului, Belgia, Olanda, ocupate, Norvegia ocupată, Iugoslavia bătută şi ocupată, Grecia, care ţinuse cu atâta curaj în frâu pe italieni, copleşită de superioritatea forţelor ce se repeziseră contra ei. Şi Ilie Rădulescu rezumă: „Stăpână pe toată Europa occidentală şi centrală, alianţa cu Italia în bazinul Mediteranei şi cu statele din răsăritul continentului, se părea că Germania avea dreptul să socotească războiul în mare parte încheiat, iar omenirea să spere într-o pace apropiată". Ce mai rămânea – se întreabă directorul Poruncii Vremii – ce mai rămânea, în definitiv, de făcut, pentru ca pacea să devină o realitate neîntârziată?" Şi răspunde:

„Capitularea Marii Britanii, debarcarea germană în insulele metropolitane engleze şi ocuparea lor deveneau de neînlăturat.

Acţiunea tot mai intensă a submarinelor Reichului, care sugruma respiraţia Angliei, era considerată, de altfel ca o prefaţă, ca o premiză a loviturii decisive germane împotriva Albionului". Ce vedem, o nimica toată mai era de făcut. Săritura peste Canalul Mânecii şi desăvârşirea sugrumării Marii Britanii, capitularea ei: „Dar – exclamă autorul – cât de departe am fost chiar – acest „chiar" e adorabil chiar în acele clipe de sfârşitul războiului". Dar nu fiindcă Anglia nu a capitulat, fiindcă germanii n-au putut trece canalul, fiindcă Dunquercul a marcat, ca altă dată Marna, începutul înfrângerii nu a Angliei, ci a Germaniei, ci fiindcă Führerul înţelesese să-şi rămână credincios lui însuşi, fiindcă Führerul nu făcea ca Ilie Rădulescu, el nu „limita conflictul la disputa dintre englezi şi germani, eliminând din toate datele problemei, factorul important al Rusiei şi ţelul de război adevărat al Reichului: distrugerea bolşevismului, ţinta frământării politice de douăzeci de ani a lui Adolf Hitler?" Curios că, la 23 august 1939, Adolf Hitler, departe de a se gândi la distrugerea bolşevismului, semna, la Moscova, prin trimisul şi omul său de încredere, Ribbentrop, pactul de neagresiune cu Molotov, reprezentantul lui Stalin, pentru ca, la l septembrie, să pornească contra Poloniei, şi la 17 ale aceleaşi luni să deschidă Rusiei sovietice drumul spre Europa, lăsând-o să ocupe Polonia până la Vistula, mai târziu Bucovina şi Basarabia, silind Finlanda să încheie pace cu bolşevicii, etc., etc. Abia în 1941, după doi ani în care Rusia Sovietică a acoperit toate succesele Germaniei, inutile de altfel, fiindcă îi aduceau acesteia victorii, dar nu victoria cea din urmă, hotărâtoare, care să îngenunche Anglia, în acest moment în care Hitler a avut să aleagă între încercarea unei debarcări în Anglia, pe care generalii o deconsiliau, fiindcă Germania nu putea risca un război dincolo de apă, şi între menţinerea numeroasei oştiri cu arma la picior, fără altă treabă decât ocuparea prăzii, dar nu şi capturarea ei, ceea ce iarăşi generalii deconsiliau, fiindcă nimic nu demoralizează mai mult o armată decât viaţa în garnizoane străine, depărtate de ţară, expuse la tot felul de ispite, de propagande, Hitler şi-a adus aminte de vechiul cal de bătaie al nazismului, pe care-l credea o mârţoagă răpciugoasă, pe care, după biruinţele sale din Occident şi Balcani, credea că o va răpune într-un nou război fulger, un Blitzkrieg nou – şi a pornit contra Rusiei sovietice, contra bolşevismului. Abia doi ani trecuseră de când semnase cu ea pactul de neagresiune, la adăpostul căruia nobila Franţă a fost răpusă. Polonia a fost răpusă, Iugoslavia şi Grecia au fost răpuse

şi iată că-l calcă, cum a călcat atâtea altele. Argumente pentru această călcare erau, cum zice neamţul, ieftine ca porumbelele. Rusia ar fi stat la pândă, ar fi avut intenţia şi, probabil a avut-o, de a interveni în ultimul moment la reglarea socotelilor, pentru a decide aruncând spada, încă neîntrebuinţată, în cumpănă la construirea Europei noi. O fi, dar e sigur că, în momentul când Hitler a atacat pe ruşi, Moscova era în aşteptare, dovada că a fost slabă şi nepregătită, ceea ce se poate mai bine verifica azi, în al treilea an de război cu dânsa. Căci, ca şi Anglia, împinsă în mod fatal în braţele Rusiei sau, dacă voiţi, Rusia aruncată în braţele Angliei de atacul trădător în contra ei, şi-a sporit forţa şi organizaţia şi, de altfel ca şi Anglia, a devenit cu atât mai tare, cu cât duşmanul înainta pe pământul patriei care, faptele au dovedit-o, era tot atât de scumpă comuniştilor bolşevici, cât inconştienţilor nazişti. Şi doctorul Ilie Rădulescu, inspirat desigur de nemţi, constata într-adevăr că numai enigma moscovită şi, mai precis îngrijorarea faţă de intenţiile Moscovei, a împiedicat asaltul contra Angliei". Dar de ce l-a dat Hitler Rusiei, care era numai o enigmă, ale cărei intenţii numai îl îngrijorau pe Führer, dar care stătea cu arma la picior, în aşteptare, respectând pactul de neagresiune. Căci dintre toate războaiele cel care se impută mai mult ca o crimă de neiertat celui ce-l dezlănţuie este războiul preventiv. Dar care sunt motivele invocate pentru a justifica acest război care, din fericire, a fost fatal Germaniei? Germania, Reichul se acuză singure când constată, prin organul lor din Bucureşti, că „războiul împotriva bolşevismului a început efectiv încă din iulie 1940, după înfrângerea Franţei. De-atunci perspicacitatea Reichului şi-a dat seama de uneltirile Moscovei, de preocupările războinice ale Kremlinului, de pânda continuă cu care Rusia îşi adulmecă prada Europei. Ce însenina, în definitiv, marşul bolşevismului spre ţările baltice şi spre Balcani, ce interpretare se putea da anexării Estoniei, Letoniei şi Lituaniei, sau răpirii Basarabiei, alta decât că Sovietele îşi pregăteau terenul, spre a sări în spatele Germaniei?"

Cum aşa? Dar cine a deschis drumul Rusiei spre toate aceste ocupări? Oare nu Reichul lui Hitler? N-au fost ele oare preţul pactului de neagresiune, al libertăţii acordate de bolşevici naziştilor, ca să bată şi să ocupe toată Europa occidentală şi Balcanii? Oare Germania n-a ştiut din capul locului, când presa ei triumfa la semnarea pactului de neagresiune, că Rusia va lua Basarabia şi Bucovina şi celelalte? Germania lui Hitler a voit acest război, l-a pregătit cu acea preciziune

diabolică „în organizare şi dezlănţuire", care e specialitatea germanilor, şi cu care ar fi câştigat admiraţia şi recunoştinţa lumii dacă n-ar fi întrebuinţat încă o dată pentru a arunca omenirea într-o sfâşiere la capătul căreia vor fi mâine, din care va răsări, o viaţă nouă şi mai bună pentru toţi, şi chiar pentru poporul german. Dar cât va mai avea de suferit până atunci generaţia aceasta de al doilea război mondial care – spune Ilie Rădulescu, el care şade frumos în biroul său sau face raite prin Germania hitleristă – „trebuie continuat oricâte ar fi privaţiunile ce li s-ar impune şi sacrificiile ce ni s-ar cere, trebuie purtat până la sfârşit, independent de anii ce mai sunt necesari pentru a atinge ţelul deplin al acestui război, care este «sugrumarea bolşevismului»". Mai departe Ilie Rădulescu afirmă chiar că „putem păşi senini în al cincilea an de război". Când stai liniştit în biroul tău, e uşor să recomanzi altora, mai ales celor de pe front, ca să păşească senini în al cincilea an de război, că doar dictatura lui Hitler va birui dictatura lui Stalin. cu toate că deocamdată Germania apare epuizată de forţe şi Rusia e în plină biruinţă. Cu toată pronia germană, căreia aceasta i se poate ierta, doctorul Ilie Rădulescu ignorează complet că, alături de Rusia, sunt mari democraţii, e Anglia, America, e fără îndoială şi Franţa, ignorează că nazismul n-a pornit lupta contra bolşevismului de la început, căci la început s-a înţeles cu el şi i-a deschis larg porţile spre Europa. Abia după Dunquerque, în momentul în care a văzut că nu se poate ajunge să învingă Anglia, Hitler a redescoperit concepţiile sale anti-bolşevice mai mult în speranţa că, în această misiune „de salvare a Europei", va aduce alături de el pe Anglia. Despre părerile ostile bolşevismului informat de clica lorzilor germanofili care, prin Neville Chamberlain, complotaseră contra Cehoslovaciei, încurajaseră politica agresivă a lui Hitler şi creaseră condiţiile pentru dezlănţuirea actualului război, pe care Hitler afirma acum că nu l-a voit, cum pretindea şi Mussolini, dar care era inevitabil la capătul politicii de cambraj cu războiul pe care amândoi dictatorii au practicat-o, cu cât mai multă insolenţă, cu cât reuşise de câteva ori. Doctorul Ilie Rădulescu, fidel al argumentelor propagandei naziste, asimilează mereu Germania cu Europa şi pretinde mereu că ea duce războiul pentru Europa, pentru civilizaţia ei. Dar este oare Europa de partea Germaniei? Poate să ne pară rău că biata noastră ţară e de partea ei, datorită unor împrejurări de care sunt vinovaţi nu numai anumiţi conducători ai ei, ci şi dezacordul foştilor noştri mari aliaţi, de

care, la rândul ei, e mai vinovată Anglia! Dar oare Europa e de partea Germaniei? Nu, de o mie de ori nu. Nici geograficește, cu atât mai mult ideologic. Germania este astăzi, după scoaterea lui Mussolini de la cârma Italiei și reintroducerea democrației în țara lui Cavour, a lui Mazzini, a lui Garibaldi, izolată. Cine poate spune că, la un moment dat, necum astăzi, poporul român a fost de partea ei? Ce rămâne, deci, alături de dânsa: Ungaria, Croația, Slovacia, Bulgaria și… departe de tot, dar în niciun caz în Europa… galbena Japonie, onorabilă pentru un democrat, dar antidemocratică, militaristă și anti-europeană, dar pe care e curios s-o găsești adulată, cultivată și lingușită de reprezentanții acelei teorii rasiste, care, dacă se poate aplica undeva, apoi nu în cazul acestei aliate a lor, care poartă toate stigmatele vizibile și pipăibile ale unei alte rase decât cea germanică… De partea cealaltă însă vedem: Marea Britanie, Franța, Belgia, Țările scandinave, poporul ceh, Olanda, Europa toată și din toată lumea toate țările locuite de popoarele albe, civilizate, de origine anglo-saxonă, franceză, germană, română, de „rasă" albă, „ariană" plus, horribile dictu\ evreii, vechea, nobila și civilizata rasă [ilizibil] încă prin persecuțiunile ce a îndurat și îndură. Și de care parte e civilizația, e progresul, de partea nazismului, care e reprezentantul celor mai ordinare metode medievale, care a redus poporul german la rolul unui popor de sclavi și a voit și vrea să facă același lucru și cu celelalte popoare, cu toată Europa, cu toată lumea, dacă ar mai putea de acum încolo, când virtuțile marilor revoluții ale Angliei, ale Franței, ale Americii, au reînviat? A, dar de partea aliaților, de care sunt convins că se va alătura în curând și Italia democrată, care a repudiat tot timpul politica externă războinică a lui Mussolini, de partea aliaților se găsește Rusia sovietică, bolșevică, dictatorul Stalin? A cui e vina? Fără îndoială, dacă-i vorba să alegi între dictaturi, cea a lui Stalin e preferabilă, prin scopurile, prin teoriile, prin aspirațiile ei, căci, în ce privește metodele, toate sunt la fel. Dar cine s-a 1 Groaznică vorbă (în latină, în original).

repezit să încheie tratatele cu Stalin, pentru a putea face războiul. Cine l-a făcut Gesellschaftsfâhig* decât Hitler, care acum vrea să spuie și bis faciunt idem, non est idem1. Așa-i, dar noi îi întoarcem argumentul: alianța statelor democratice cu Stalin poate avea cu totul alte consecințe decât ar fi avut-o alianța nazismului cu dânsul. Cu nazismul, Rusia putea recădea în barbaria țaristă, cu ocnele, spânzurătorile, robiile și pogromurile ei; alături de puterile

democratice şi după un asemenea război, Rusia comunistă-socialistă poate deveni o republică social-democratică, va realiza adică idealul revoluţiei din 1918, care, de altfel, ar ieşi din faza dictaturii proletariatului, prevăzută de Marx pentru ţările prea înapoiate, pe când tot el imaginase că, în Anglia, de exemplu, socialismul se va realiza printr-un simplu vot al parlamentului, în tot cazul, e straniu că propaganda nazistă nu mai scoate pe anglo-saxoni din acuzaţia că sunt capitalişti şi plutocraţi, şi-i bănuieşte, totuşi, că ar fi dispuşi să facă jocul bolşevismului. Chiar când ai l'esprit mal tourne3, ca politicienii vechi de ieri şi de azi, n-ar fi mai logic să te întrebi: poate că anglo-saxonii s-au făcut încă odată fraţi cu dracul, pentru a-şi apăra cauza independenţei, a integrităţii, a libertăţii lor? Dar naziştii spun că, dacă Rusia ar învinge, cu siguranţă ar cădea şi ei pradă bolşevismului – nici aceasta însă nu uşurează situaţia celor care ieri s-au dat cei dintâi, printr-un pact în regulă, pradă bolşevismului, şi că ei.

1 Onorabil (în germ., în original).

2 Dacă doi fac într-un fel, nu înseamnă că fac în acelaşi fel (în latină, în original).

3 Sucit (în fr., în original).

Întorcându-se apoi contra lor, după ce şi-au făcut treaba contra Angliei şi Franţei, le-au aruncat pe acestea contra lui Stalin, care le-a apărut şi le apare ca primejdia cea mai mică pentru civilizaţia omenirii, faţă de ceea ce ar fi însemnat o biruinţă a lui Mussolini şi a lui Hitler. Afară de aceasta, cine a dezlănţuit acest război, Stalin sau Hitler şi Mussolini? La această întrebare naziştii răspund, precizează chiar, în 1945, că Rusia sovietică ar fi dezlănţuit războiul. Recunosc deci că au pornit un război preventiv, că au comis deci cea mai mare dintre greşeli, chiar dacă se face abstracţie că l-au pornit nu în contra Rusiei sovietice, ci contra Poloniei, contra Franţei şi Angliei, după ce şi-au asigurat – pe ce preţ, ştim noi românii – cursul pasiv a lui Stalin. Dar, dacă nu Mussolini, Hitler şi naziştii săi afirmă că războiul le-a fost impus, că ei au întins mereu mâna Angliei, că au voit mereu pace, dar că mâna le-a fost refuzată. Şi pomenesc serios crearea legendei că Anglia şi Franţa au provocat-o, i-au impus războiul. E o încercare îndrăzneaţă, care nu va reuşi. Faptele sunt categorice, vorbesc prea limpede, şi de n-ar fi făcut toate provocările care s-au produs din 1937 încoace, dacă n-ar fi decât acţiunea contra Cehoslovaciei şi rolul pe care l-a jucat Anglia prin Neville Chamberlain, la Berchtesgaden,

Godesberg şi München, unde democratica Cehoslovacie a fost sortită furiei războinice, şi s-ar şi vedea nu numai în care lagăr era provocantul, dar şi în care era iubitorul de pace, cel care pentru a salva garda a mers până la nedreptate şi până la umilinţă. După acordul de la München, Chamberlain a fost primit la Londra de o mulţime în delir, că aducea pacea. Şi Hitler a fost salutat la Berlin de o mulţime entuziastă, dar fiindcă aducea prada, prin „diplomaţia" sa, fără ca să fi trebuit să uzeze de arma cu care ameninţase. Şi ici şi colo a fost salutată pacea, dar cine nu vede nuanţa. Dar s-a mulţumit Hitler cu acest succes? Nu, pofta i-a venit mâncând, sub forma că tratatul de la Versailles, tratatele care au încheiat războiul din 1914—18 trebuie anulate; el ridica mereu alte pretenţii – Austria, Danzingul, Alsacia, Lorena şi aşa mai departe, la infinit. Căci legea fascismului şi a nazismului este războiul, ce au transformat Italia şi Germania în adevărate cazărmi, au exaltat războiul, l-au dorit, l-au căutat şi fiecare gest, prin care schiţau o aparentă dorinţă de pace, era examinat prin condiţiile războinice de care era însoţit. Faimosul Mein Kampfal lui Hitler este o insistentă pledoarie pentru războiul de revanşă contra Franţei, contra căreia umbla [ilizibil] Anglia, dar şi contra acesteia prin faimoasa cerere de „loc sub soare", de colonii. Ca un fir roşu trece prin politica lui Hitler şi a nazismului războiul, fie sub forma abuzurilor, fie sub cea a ameninţărilor, fie sub cea a asigurărilor că doreşte pacea. La 12 septembrie 1938, el declara la Congresul nazist din Nürnberg: „Anunţ cererea mea ca opresiunea împotriva celor trei milioane şi jumătate de germani din Cehoslovacia să înceteze şi ca, în locul ei, să intervină dreptul liber al autodeterminării. Cehoslovacia era o ţară independentă, iar minoritatea germană din sânul ei era departe de a fi fost persecutată, în trista noapte de 29 spre 30 septembrie, Chamberlain, trăgând după el pe Daladier, semnează acordul de la München, prin care Sudeţii sunt abandonaţi Germaniei, fără ca să fie măcar întrebaţi, iară ca ei să poată uza de dreptul de autodeterminare. La 30 septembrie, Hitler şi Chamberlain, tară Daladier, semnează, odată cu sentinţa contra integrităţii Cehoslovaciei, faimosul acord, faimoasa hârtiuţă pe care Chamberlain a agitat-o în faţa mulţimii când – debarcat, ca să zic aşa – din tren la Londra, hârtiuţă în care se spunea: „Noi am avut azi încă o convorbire şi ne-am pus de acord să constatăm că chestiunea raporturilor anglo-germane e de cea mai mare însemnătate pentru ambele ţări şi pentru Europa. Considerăm

acordul (contra Cehoslovaciei), semnat aseară şi acordul naval germano-englez, ca simbolice pentru dorinţa popoarelor noastre de a nu mai duce niciodată război între ele". Dar, numai după nouă zile, Führerul spunea într-un discurs rostit la Sarrebruck: „Bărbaţii de stat care stau în faţa noastră vor, şi trebuie să-i credem, pacea. Numai că ei guvernează în ţări ale căror construcţii interne fac cu putinţă că pot fi înlocuiţi în orice moment, pentru a face loc altora, care nu au tot atât de mult în vedere pacea. Şi aceşti aliaţi există. Ajunge ca în Anglia să vină la cârmă în locul domnului Chamberlain, dl. Duff Cooper sau dl. Eden sau dl. Churchill, şi ştiu precis că scopul acestor bărbaţi ar fi să înceapă un nou război mondial. Mai ştiu că azi, ca şi ieri, pândeşte din umbră acel [ilizibil] care are în bolşevism fundamentul şi expresia sa statală. Şi mai cunoaştem puterea unei anumite prese internaţionale, care trăieşte numai din minciuni şi calomnii. Acestea ne obligă să veghem la apărarea, la protecţia Reichului. În orice moment dispuşi pentru pace, dar şi gata de a ne apăra".

Aceste cuvinte erau menite să creeze alibiul pentru viitoarele provocări. Parcă, cu nouă zile mai înainte, Hitler n-a ştiut că Anglia e o ţară democrată, că Eden, Duff Cooper şi Churchill nu aprobau politica lui Chamberlain, fiindcă credeau că a deschis în mod inevitabil drumul spre viitorul război, fiindcă ştiau că Hitler nu va renunţa la eternele sale provocări, la războiul care este alfa şi omega raţiunii politice a tuturor dictatorilor. Şi într-adevăr, un an mai târziu, Bohemia şi Moravia, adică Cehoslovacia, devine un protectorat german, nazist, Memelul „se întoarce" la Germania, acesta înseamnă pactul de neagresiune cu… Rusia sovietică. Danzingul se uneşte cu Reichul, iar acesta porneşte războiul fulger contra Poloniei. După aceasta abia Anglia şi Franţa, fidele cuvântului dat Poloniei, cum n-au fost celui dat în fapt, deşi cu oarecare interpretare cazuistică, nu şi formal, Cehoslovacia – intră în război.

De aici încolo, lucrurile au luat decursul lor fatal. Oricine îl cunoaşte, sau îl poate cunoaşte din efemeridele războiului. Germania nazistă şi războinică, pregătită până în dinţi, merge din victorie în victorie. Anglia trece prin zile negre, dar, după retragerea de la Dunquerque, nu numai că nu capitulează, cum îşi făcuse Hitler şi ai săi socoteala că va fi, dar, asemenea lui Anteu, câştigă noi puteri în atingerea cu pământul patriei, se înarmează, dominionurile şi coloniile ei îi sar în ajutor, America se alătură de ea, Sovietele, având concursul

imenselor resurse ale celor două mari democraţii, după ce fusese atacate de Hitler, drept răsplată pentru că-i acoperiseră spatele în agresiunile contra Poloniei şi a Franţei, a Europei occidentale, se apără cu îndârjire şi trec la urmă, ca şi Anglia, la atac – Hitler şi ai săi să vadă că nu mai au mult şi vor fi cu amândoi umerii la pământ – şi se întorc iar cu propaganda lor că au fost provocaţi, că li s-a impus războiul de perfidul Albion, care vrea dispariţia Germaniei, şi identificându-se cu ea, că mielul tulbură apa ursului, care miel s-a dovedit a fi vechiul urs rusesc, ba vechiul leu britanic, şi văd deodată că Anglia

…est un animal mechant, Quand on l'attaque U se defend…1 Şi se apără bine. Văd mai ales că socoteala lor de acasă nu seamănă cu cea din târg… Văd că niciunul din trucurile diplomatice nu prinde la perfidul Albion şi care îşi jertfeşte sute de mii de oameni, oraşe întregi, numai ca să mai trăiască o zi înainte ca Hitler să trebuiască să capituleze, el care, la 8 noiembrie 1942, de când a cam amuţit, făcând o paralelă între el şi Wilhelm II, spunea că întorc ei sensul, englezii (mai exact „conjuraţia evreilor, capitaliştilor şi bolşevicilor) au un adversar care ueberhaupt2 nu se gândesc la capitulare". Şi justifică această mândră declaraţie cu argumentul că, încă „de copil, e obişnuit să aibă ultimul cuvânt", ceea ce, adaugă el, pe atunci era poate un obicei rău, o lipsă de creştere (ein Unart), dar acum… Ei bine, poate că el va avea ultimul cuvânt, dar Germania pe care a nenorocit-o va capitula repudiindu-l şi blestemându-l, cum face acum Italia cu Mussolini şi cu fascismul.

1 „… este un animal rău
Când e atacat, se apără" (în fr., în original).
2 în niciun caz (în germ, în original).

Şi aşa ajungem la răspunderea acestora pentru grozavul război, pe care-l trăim şi-l vor simţi încă multe generaţii viitoare, în ce priveşte războiul, un factor esenţial al politicii sale, al politicii fasciste, Mussolini a fost mai sincer, mai brutal, mai puţin machiavelic decât a fost chiar el în alte privinţe. Din prima zi el a preamărit războiul inovator al popoarelor, ca singurul panaceu al înălţimii lor. Cu mult înainte de ultima greşeală, cea de a intra în războiul actual, printr-un act de laşitate care l-a adus în spatele Franţei, când aceasta sângera umilită, de a intra în război contra Angliei, mai înainte încă prin războiul etiopian.

Mussolini preamărea războiul şi-l pregătea. La 11 decembrie

1935, el spunea în Parlamentul fascist: „Eu văd naţiunea italiană într-o permanentă stare de război. Am mai spus-o şi o repet, cei cinci sau şase ani care vor veni, vor fi hotărâtori pentru soarta ţării noastre. Lupta între popoare a şi început. Cu vremea, ea va deveni şi mai pasionată şi atunci nu trebuie să se întâmple ca noi să intervenim prea târziu, cu forţele noastre, pe scena întâmplărilor lumii", în mai 1927 el revenea: „E datoria supremă a Italiei fasciste ca să facă gata de război toate forţele sale de uscat, maritime şi aeriene. Noi trebuie să fim în stare de a mobiliza cinci milioane de oameni, trebuie să ne întărim flota. Aviaţia noastră, în care zilnic am mai multă încredere, trebuie să devină atât de tare, încât zgomotul motoarelor ei să acopere în această peninsulă toate celelalte zgomote, iar aripile ei să întunece cerul, şi dacă apoi, în 1939 şi 1940, va suna ora tragică a Europei, noi vom putea asigura ascultarea glasului nostru. Atunci vom putea impune recunoaşterea drepturilor noastre. Pregătirile pentru aceasta vor dura câţiva ani.

Imperialismul său, Mussolini l-a proclamat sus şi tare1: „ne este foame de pământ!" repeta el. Şi în 1936 a exclamat: „De la celelalte puteri Italia cere recunoaşterea incontestabilei sale nevoi de pământ şi soare. Dacă această cerinţă nu va fi recunoscută, Italia se va vedea silită să-şi ia ce i se cuvine". Asemenea vorbe, Mussolini le întrebuinţa pentru uzul dictaturii sale, căci dictatura fără război nu e imaginabilă, războiul e mediul ei, e bulionul în care bacilul internaţional se simte bine şi se dezvoltă. Mulţi din cei ameţiţi de frazeologia fascistă şi nazistă vor spune: într-adevăr Italia e săracă, Germania suprapopulată, ele nu pot hrăni populaţia lor crescândă. Dar Mussolini, care fusese socialist-democrat, ex-comunist de stânga, ştia de altfel şi putea şi poate fi combătut cu propriile sale argumente. Şi astfel i-a scăpat odată, în mai 1927, în Parlament, următoarea ripostă la teama unora dintre debutanţi că politica lui mână Italia spre război: „Dacă e vorba ca Italia să-şi sporească influenţa, va trebui ca, în a doua jumătate a secolului al douăzecilea, să numere şaizeci de milioane locuitori. Veţi întreba cum au să trăiască aceste şaizeci de milioane aici. Aceeaşi obiecţie s-a făcut probabil şi în 1815, când Italia nu avea decât douăsprezece milioane de locuitori. Or fi fost şi atunci oameni care socotiseră exclus ca, în limitele actualului nostru teritoriu, să-şi găsească posibilităţile de viaţă cele patruzeci de milioane ce trăiesc astăzi şi încă în condiţii considerabil mai bune". Nimic mai logic, dar nu

autocraţiile şi dictaturile, ci democraţiile şi libertatea au realizat această minune, şi schimbările industriale şi comerciale, şi perfecţionarea mijloacelor de comunicaţie şi ameliorarea instrumentelor de muncă şi de producţie, realizate toate în timp de pace, distruse cum vedem acum, în timp de război. Dar grandomania dictatorială, logica ei intrinsecă, a orbit şi a fanatizat pe Mussolini, şi astfel a intrat şi el pe calea provocărilor, a războiului, în care s-a întâlnit cu Hitler, cu nazismul, cu care a căzut chiar un minut înainte ca bunul prieten, donatorul ediţiei speciale a lui Nietzsche, să fi dispărut. Că vor trebui însă să dispară, aşa cum se prăbuşesc, era evident pentru orice om liber, democrat conştient, chiar în clipa când dictatorii serbau în orgii atotputernicia lor. Astfel marele, nobilul scriitor german (german arian-get-beget) Heinrich Mann, fratele lui Thomas, scria la 27 februarie 1936, deci cu trei ani înaintea izbucnirii actualului război mondial, cu o privire compătimitoare asupra tristei istorii a poporului său, sub titlul: Die deutsche Lebensliige (Minciuna vieţii poporului german):

O istorie nenorocită nu poate fi ştearsă. Aşa de vie ca nenorocita istorie a Germaniei nu a avut nicio alta. Poporul ei plăteşte astăzi întârzieri care au o vechime de patru sute de ani. El trăieşte din insuccesele cărora le-a supravieţuit. Istorica privire saşie este fundamentul propriu-zis al curioasei sale conştiinţe naţionale. Acest popor se agaţă de mituri, care sunt minciuna vieţii sale. O minciună a vieţii poate fi sărăcăcioasă, dar binefăcătoare. Germania se minte de şaptezeci de ani, cu o rea voinţă crescândă. Planurile sale de răzbunare contra lumii au devenit nu numai excesive, furia sa contra sa însăşi a devenit mai tristă. te; Pe purtătorul unei istorii nenorocite, care se înşală şi se diminuează în permanenţă, nu poate să-l aştepte nimic bun. După nenumăraţi paşi greşiţi, germanii stării actuale se simt împinşi spre ultimul pas greşit. Acesta ar fi războiul pentru care ei se înarmează. La sfârşitul nenorocit al războiului, ei vor băga de seamă, mult prea târziu, ce miză au riscat: mai mult decât unitatea lor, care şi aşa n-a fost niciodată realizată, mai mult decât închipuita putere a lor mondială, de care n-au avut parte, mai mult decât mitul lor rasial, mitul lor despre poporul ales şi decât restul conţinutului minciunii vieţii lor, nespus mai mult, ţara însăşi în care locuieşte este miza pe care o riscă. De existenţa ţării lor va fi vorba în războiul voit de dânşii. Cred ei, oare, că numai ţările altora pot fi transformate, pe urma

înfrângerilor, în colonii? Ei găsesc foarte natural să transforme Ukraina sau poate chiar jumătate din Franţa în colonii germane, cu condiţia ca ei să fie victorioşi. Dar dacă victorioşi vor fi ceilalţi? Niciun specialist al ştiinţei militare nu pare să fi cugetat la faptul că şi Germania ar putea furniza pământ potrivit pentru o colonie, când tocmai materialul omenesc german, supus şi capabil cum este, ar oferi colonizatorului o şansă.

Prin tradiţie, nu se fac mendre multe cu coloniile. Populaţia aceasta e, în parte, lăsată să trăiască; în cealaltă parte, nu. Sunt metode potrivite ale vremii, germanii înşişi le încearcă acum asupra evreilor lor şi asupra duşmanilor statului. Flămânzire, scoatere din cetăţenie, abandonarea în lagăre, procedura poate fi completată şi perfecţionată. Extirparea, chiar în cea mai largă măsură, va părea mereu acceptabilă şi permisă, câtă vreme se va ţine de tehnica modernă. Sterilizarea sexelor, avortul existenţei au, ca forme ale extirpării, încă un mare viitor. Nimeni nu e mai convins de acesta decât germanii, care au practicat toate acestea întâi în măsură mai mică apoi în măsură mijlocie, acasă la dânşii, şi care se gândesc să procedeze în măsura mare de tot, îndată ce-şi vor fi realizat cuceririle. Ei nici nu ar avea alegerea. Locuitorii, chiar şi ai ţărilor mai rar populate, ar fi încă prea numeroşi pentru colonizare. La ce ar servi toată cucerirea, dacă cuceriţii ar rămâne proprietarii pământului şi mijloacelor de producţie. Să ne dăm seama că în Reichul german, din şaizeci şi şase de milioane, numai douăsprezece milioane sunt cetăţeni compleţi. Din aceasta se poate vedea ce ar aştepta pe ţările proiectate ca şi colonii, dacă ele s-ar lăsa răpuse de Germania.

(…) Agitaţia germană e periculoasă, dar mult mai periculoasă este pentru Germania, cum se va dovedi. Dar aici s-a ajuns oarecum fatal. E vorba de legea inexorabilă a istoriei sale. Cine se hrăneşte mereu din înfrângerile cărora le-a supravieţuit, nu va mai suporta convieţuirea ce cei despre care pretinde că i le-au căşunat… Germania, ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat, stă la pândă îndărătul evenimentelor şi-şi aşteaptă ceasul. Atâta aşteaptă, sau îşi ia aere de indiferenţă şi aşteaptă. Şi într-un fel şi în celălalt ea nu va aştepta zadarnic. Ceasul ei vine, dar altfel decât îşi închipuie. Niciun german, niciunul nu bănuieşte amărăciunea ce se adună acum contra viitorului învingător al păcii; – cu atât mai mult că e cel cunoscut de data trecută. Germania se măgulește cu speranţa că, dacă ea ar mai renunţa odată

„neînvinsă „la luptă, cum a mai făcut odată, „democraţiile slabe" o vor cruţa, cum au făcut data trecută. Greşeală, căci ele (democraţiile) o vor distruge, între timp unele lucruri s-au schimbat. Războiul este interzis, iar Germania este duşmanul general, înainte ca să fi ridicat arma. Ori persistă o putere germană ca cea actuală, ori Europa o expectorează şi trăieşte ea, în loc să se sufoce din cauza Germaniei. Europa vrea să trăiască şi în colonii germane. Dar după ultimul război pierdut, Germania va deveni o colonie cu nume schimbat, de altminterea nimic nu va supravieţui. Viitorii învingători nu ştiu, nici chiar ei astăzi, de ce vor fi capabili. Abia în timpul războiului şi prin el vor căpăta chiar ultima învăţătură. Până atunci ei trec prin buna şcoală a propagandei germane. Ea îi coace pentru ca odată să distrugă Germania.

Aceste cuvinte profetice Heinrich Mann, un german mai autentic decât toţi fruntaşii naziști, un arian tot atât de autentic cât toţi arienii, dacă există aşa ceva, le-a scris la 27 februarie 1937. I-a fost dat să facă el, septiiagenarul, aievea, ceea ce a presimţit atunci Hitler şi ai săi, nu pentru a salva Germania, ci pentru a-şi prelungi viaţa punând nenorociţii ajunşi sub teroarea lor să lupte încă. Dar sfârşitul l-a anunţat democraţiile: capitularea fără condiţii!

4 septembrie Naziştii de pretutindeni, căci speţa s-a întins în toate părţile şi se adună acum într-o solidaritate tot mai strânsă, pe măsură ce-şi vede apropiindu-se sfârşitul – capătă tot mai multe accese sentimentale şi invocă tot mai mult argumentul civilizaţiei, contra bombardării oraşelor italiene. Războiul este o grozăvie şi democraţiile, ştiind aceasta, au luptat contra lui şi pentru ideea păcii. Dictaturile, însă, au luptat contra acestei idei şi pentru război. Şi au imaginat tot mai mult războiul ca totalitar, adică înglobând toate mijloacele de distrugere ca admisibile şi ca obiective ale distrugerii a tot ce mai cade în calea lor, sub mâna acestor mijloace de distrugere. Guvernul şi Statul Major german au proferat de mult această doctrină. Cine nu-şi aduce aminte din primul război de distrugerile din Belgia şi Franţa, de primăria şi biblioteca din Louvain, de bombardarea catedralei din Reims? Din războiul pierdut, specialiştii militari germani n-au tras învăţătura cea bună, ci au susţinut că, pentru a nu fi dus războiul total, pentru a nu fi distrus îndeajuns, Germania a pierdut războiul. Şi s-au pus să prepare viitorul război total. Astfel, Ludendorff a publicat un studiu intitulat: Der totale Krieg (Războiul total). Studiul a apărut în 1935. Cel mai considerabil comandant din primul război

mondial nu mai era, în general, în deplinătatea minţii sale. Sub influenţa nevestei sale el plutea într-o nebuloasă de misticism care îl apropiase de naziști prin ura contra evreilor şi prin oroarea de creştinism, în special de cel catolic. Dar în ce priveşte chestiunile militare el era socotit ca o autoritate indiscutabilă – aşa că cercurile militare, cele politice revanşarde şi reacţionare au aplaudat tezele ce susţinea în cărticica sa, care făcuse o enormă senzaţie în toată Germania şi nu numai în Germania. La pagina 103 şi următoare a cărţii sale, Ludendorff scria:

Cu prelungirea războiului, cu nevoile crescând, creşte şi neliniştea populaţiei, pusă la grea încercare şi prin războiul de pe front. Chiar după primele bătălii popoarele suferă pe urma pierderilor de pe front. Victimele nu vor lăsa să se dezvolte doliul deprimator. În schimb, înfrângerile, împreună cu ştirile despre pierderile în morţi şi răniţi vor avea un efect deprimant… Pierderile populaţiei prin atacuri aeriene departe, îndărătul frontului combatant, precum şi foametea crescândă, sporesc neliniştea. Trebuie o puternică unire sufletească a unui popor pentru ca să nu fie zdruncinat sub ingerinţa unor asemenea factori. Câtă vreme situaţia militară a părţilor beligerante şi unitatea sufletească a popoarelor lor este aproximativ egală, modul cum se dezvoltă lucrurile în interiorul ţării nu influenţează încă conducerea războiului. Astfel se prezintă situaţia când, în urma înfrângerilor suferite pe front sau a acţiunii nemulţumiţilor în interior, unitatea poporului e zdruncinată şi când conducerea statului învingător, cu mijloacele ce-i stau la îndemână, încearcă, în timp ce pe front caută deciziunea luptei, să lovească economia şi poporul statului duşman. Acesta e momentul când escadrilele de bombardament sunt trimise fără întrerupere, împiedicate numai de condiţiile atmosferice împotriva economiei şi a poporului. Căci e vorba de menţinerea propriei existenţe şi de cruţarea de vieţi ale propriului lor popor şi ale propriei oştiri, prin scurtarea războiului.

…În viitorul război total propaganda va avea să vorbească pe placul poporului pe care vrea să-l influenţeze. Studierea atentă a curentelor existente la popoarele duşmane, a dorinţei şi a atitudinii lor sufleteşti faţă de guvernele lor şi faţă de război, este premisa activităţii propagandistice în legătură cu nenorocirea războiului şi a mizeriei sale, care atacă adânc trupul şi sufletul omenesc, asemenea propagandă va exercita o profundă impresie, căci unitatea poporului

începe să slăbească. O armată victorioasă, cuprinsă într-o acţiune încununată de succes, se poate sustrage câtva timp unei stări sufleteşti a poporului, luptând însă greu, nu… Armata se prăbuşeşte odată cu poporul şi de aici încolo războiul va lua, de ar fi în alte forme, un curs ca cel pe care l-a luat războiul mondial" (1914 – 1918).

Aceste rânduri cuprind tot ce trebuie şi trebuia ştiut despre concepţia despre război a comandanţilor militari germani, pe care conducătorii nazişti şi exponenţii lor militari şi le-au însuşit pe dată, cum aceştia din urmă şi le-au însuşit pe cele politice ale nazismului. Războiul total, fără declaraţie prealabilă, cu pregătirea poporului printr-o propagandă fără scrupule, cu ameţirea şi a poporului duşman printr-o propagandă care să exploateze variaţiile stărilor sale sufleteşti, mai ales a celor deprimaţi, şi la momentul psihologic atacul aviaţiei, neîntrerupt, mult îndărătul frontului, pentru a spori încă disperarea populaţiei, adică ceea ce propaganda nazistă numeşte acţiunea teroristă, când e săvârşită de adversar contra Germaniei, în treacăt fie zis, într-un punct naziştii şi exponenţii lor militari n-au fost de acord cu Ludendorff, acolo unde acesta cerea ca întreaga putere militară şi politică să treacă îndată după pornirea războiului asupra generalisimului militar, el crezând probabil că generalisimul va fi el, Ludendorff, perdantul din 1918, aşa ca revanşa Germaniei să coincidă cu revanşa lui personală. Dar aceşti nazişti n-au voit-o. De aceea s-au grăbit să pună lucrurile la punct printr-o carte apărută prompt după cea a lui Ludendorff, şi scrisă de maiorul Walter Jost şi, pentru ca să nu fie vreo îndoială asupra rostului ei, ea a fost însoţită de o prefaţă scrisă şi semnată de generalul Blomberg, în acel moment exponentul cel mai de seamă al statului major general al armatei germane. Această carte acceptă toate tezele lui Ludendorff, o respinge însă pe aceea că războiul total trebuie să-l ducă un specialist militar asupra căruia să treacă întreaga putere politică. De acord au fost şi sunt cu Ludendorff, când acesta spune în cartea sa (pag. 6): „Războiul total nu e îndreptat numai contra armatei duşmane, ci nemijlocit şi contra popoarelor duşmane… Vremurile războaielor de cabinet şi ale războaielor cu scopuri politice limitate au trecut". De acord cu Ludendorff când referindu-se la faimoasa maximă a lui Clausewitz că „războiul este continuarea politicii cu alte mijloace", spune: „Cum de la Clausewitz încoace rostul războiului s-a schimbat, tot aşa s-a schimbat raportul dintre politică şi conducerea războiului, şi ar fi trebuit să se schimbe şi

politica însăşi… Dacă, deci, astfel s-a schimbat rostul războiului, sub influenţa unor fapte definitive, irevocabile, oarecum fortuite, trebuie să se schimbe cercul autorităţii politice, trebuie să se schimbe chiar ea. Şi ea trebuie, ca şi războiul, să asume un caracter total". Dar acordul începe să înceteze când Ludendorff, continuând teza lui Clausewitz, că războiul este un instrument al politicii, spune: „Iată teoriile lui Clausewitz, în ce priveşte raportul între politică şi război, trebuie aruncate peste bord. Războiul şi politica slujesc menţinerii vieţii unui popor, războiul însă este cea mai înaltă expresiune a voinţei de viaţă a poporului. De aceea, politica trebuie să slujească războiului". Şi acordul încetează cu totul când Ludendorff proclamă: „Generalisimul comandă întreaga oştire. El trebuie să lovească în mod nimicitor armatele şi poporul duşman prin luptă şi propagandă… El stabileşte liniile cardinale pe care trebuie să le urmeze şi să le realizeze politica, în slujba conducerii războiului".

Cu o previziune profetică, Ludendorfi se ridicase aici contra ideii că Hitler şi asociaţii săi ar putea să dirijeze regimul dictatorial şi în timpul războiului total, ba să-şi asume chiar conducerea militară. El cerea pentru această conducere şi pe cea politică, civilă să asume conducerea militară. Textual se exprimă astfel: „Cine are de dus război şi e numai executorul ideilor altuia şi a voinţei altuia şi rezolvă, ca să zic aşa, conducerea războiului oarecum între două mese, nu e stăpânul războiului (ist kein Feldherr) şi nu are ce căuta la locul acesta de cea mai grea muncă, de cea mai înaltă şi mai proprie ştiinţă şi de cea mai solidă voinţă proprie". Şi cu o aluzie vădită la Hitler, Ludendorff constata scurt: „Pentru oameni de paie nu e făcut locul acesta, care ar fi profanat de dânşii. Omul care este desemnat a fi generalissimul trebuie să ocupe locul întâi: orice altă rânduială e nesănătoasă şi retardară".

În riposta sa intitulată Revoluţia politico-militară a naţional-socialismului (Wehrpolitische revolution des Nationalsozialismus) maiorul Walter Jost admite, îşi însuşeşte aşadar toate tezele lui Ludendorff, afară de cele prin care cerea comandamentul suprem în războiul pentru militarul desemnat din timp de pace pentru acest înalt loc, ca acest comandant să aibă şi conducerea politică a războiului, să fie adică substitutul lui Hitler. Jost proclama că vremea specialiştilor războiului a trecut. În trecut, au fost asemenea specialişti în conducerea războiului, dar războaiele de atunci nu erau totale, „în războiul mondial 1914 – 1918, argumentează

Jost, cancelarul Bethmann-Hollweg a fost răsturnat pentru că îndrăznise să protesteze, în mod destul de timid, contra politicii voluntare a generalilor. Atunci Germania a văzut capitularea necondiţionată a conducătorului politicii faţă de specialiştii militari, şi aşa s-au petrecut lucrurile în tot decursul războiului. Dar atunci a fost un Bethmann-Hollweg, un Bülow, un Max de Badem, acum însă ar fi Hitler, căci în el se va întrupa, când va suna ceasul, unitatea conducerii politice şi a războiului".

Ludendorff a murit, ceasul a venit şi Hitler conduce războiul – cu ce rezultate vede toată lumea, vede, în fine, şi majoritatea poporului german. Hitler a dat generalilor toate posibilităţile de a pregăti războiul: disciplina [ilizibil] a naţiei şi mijloacele financiare imense. El a declarat războiul la momentul când ei au socotit bine. Generalii gândeau că doar din spatele Führerului, ei, specialiştii, vor avea conducerea războiului. Dacă Germania învinge, nimenea nu le va contesta meritul; dacă însă e învinsă, ceea ce, în loteria numită război, e totdeauna cu putinţă – de ce n-ar cădea răspunderea pe Führer? L-au abandonat ei pe Wilhelm II, pe rege, pentru care, prin tradiţie, aveau respect şi devotament, cum le-ar fi putut veni greu să abandoneze pe „fruntaşul" (den „Gefreiter"), ale cărui rodomontade despre isprăvile sale în războiul trecut le toleraseră, dar nu există nici urmă de dovadă pentru isprăvile eroice care le-a făcut şi pentru care pretinde că a fost distins cu Crucea de fier, fără ca să se găsească undeva, în arhivele regimentului său, vreo dovadă că această distincţie i-a fost într-adevăr acordată. Dar ei şi-au exagerat propriile lor forţe şi s-au înşelat în aprecierea lui Hitler. Wilhelm II, pentru a-şi salva ţara, a renunţat la coroană şi s-a dus în exil; dar el era un rege, un suveran, născut şi nu făcut. Mai exact: contrafăcut. El era crescut în ideea continuităţii dinastice. Astfel gândeşte un dictator, un parvenit. Chiar dacă numai inconştient el acţionează după deviza: apres-moi, le déluge1. pentru a ajunge la poziţia de azi şi a se menţine, el a jertfit sute de mii de vieţi, a semănat doliul şi ruina; nici prin gând nu-i trece, acum când a parvenit, să se sacrifice pe el, pentru a salva ţara, pentru a elibera poporul de groaza şi mizeria prin care trece. Cu atât mai puţin îi trece prin gând să se supună generalilor chiar şi în chestiunile strict militare. Linguşit şi răsfăţat, el se crede într-adevăr atotştiutor şi chiar mare general. Şi viitorul va descoperi abia cum a înlăturat din calea sa

După mine potopul (în fr. În original).

şi a hotărârilor sale pe generali à la Brauschitsh, care îi croiseră calea şi-l admiseseră ca şef suprem al oştirii. De altfel Mussolini, mult superior lui din toate punctele de vedere, a gândit şi procedat la fel, fiindcă aceasta e menirea tuturor dictatorilor, autocraţilor, despoţilor din toate timpurile. Numai că pe Mussolini a avut cine să-l lichideze fără prea multe zguduiri, pe când Hitler, care a venit la cârmă în mod aşa-zis legal, nu va pleca decât purtat de valuri de sânge ce vor curge pe mormane de ruine.

Dar cum rămâne cu indignarea tot mai revoltată a presei germane şi a celei italiene, a presei naziste de pretutindeni şi celei de la noi, contra faptului că anglo-americanii bombardează din cer oraşe „deschise" germane şi italiene, în care se găsesc, mai ales în cele italiene, monumente istorice, documente seculare, ba milenare ale civilizaţiei omeneşti. Oricine are dreptul de a atinge aceste barbare [ilizibil] de război. Dar ele nu sunt ale englezilor sau ale americanilor, ele sunt ale războiului modern, în general. Şi câtă vreme ele nu se întoarseră asupra Germaniei naziste şi Italiei fasciste, exponenţii militari şi civili ai teoriilor războinice ale dictaturilor au preconizat tocmai bombardarea aeriană a oraşelor, a populaţiei civile, hăt departe îndărătul frontului. Am citat mai sus părerile lui Ludendorff, cel mai tipic reprezentant al militarismului german din toate timpurile. Am invocat cu altă ocazie cartea generalului italian Drouhet, în care preconizează mai ales intervenţia rapidă a armei aeriene contra teritoriilor inamice dindărătul frontului, într-un articol pe care acelaşi general Drouhet l-a publicat, în februarie 1929, în Revista aeronautică, el se arată a face parte dintre acei teoreticieni care credeau că vremea armatei de uscat a trecut, că viitoarele războaie le va da şi le va câştiga aviaţia şi că, deci, întru crearea şi organizarea ei trebuie concentrate toate forţele naţiunii, pentru că ea trebuie să aducă victoria contra armatei inamice. El spunea, deci, în articolul său: „principiul fundamental" trebuie să fie:

a. Armata de uscat trebuie să poată rezista atâta timp până când războiul a fost decis de aer;

b. Marina trebuie să se menţină în defensivă;

c. Aviaţia trebuie să-şi aducă contribuţia decisivă. Drouhet cerea de aceea concentrarea cea mai strictă, mai necondiţionată a forţelor, nu numai în spaţiu, dar şi în timp. El insistă asupra faptului că, în războiul mondial (1914 – 1918), cantitatea de bombe ce s-a aruncat în

tot decursul lui ar fi fost incomparabil mai îngrozitoare în eficacitatea ei, dacă ar fi fost aruncată într-o singură zi, ba într-un singur ceas. Probabil că ar fi avut în acest caz un succes hotărâtor. Teoria aceasta a lui Drouhet nu a rămas necontrazisă, cum în Germania nazistă n-au rămas contrazise susţinerile lui Ludendorff. Generalii italieni ca Ettore Bastica şi Rocco Moretta, cuprinşi încă de ideile vechilor teorii militare, menţineau formula despre regina bătăliilor, infanteria, despre importanţa pregătirii de artilerie, despre rolul final al cavaleriei. Ei nu se puteau despărţi de vechile arme şi de ordinea importanţei lor, dar admiteau toţi că aviaţia va juca, în viitorul război, un rol important, într-o carte a sa intitulată: Care va fi aspectul războiului de mâine? sau altfel tradus: Cum va fi războiul care vine? generalul Rocco Moretta scria:

„Războiul de mâine e războiul pe care îl vom purta cu armele noastre şi cu inteligenţa noastră. Fi-va acest război al ştiinţei? Da. Se va da el pe apă, pe uscat şi în aer? Siguramente. Fi-va un război al tuturor armelor, vechi şi noi, care va fi purtat după un plan de operaţii militar al unui general? Da!"

Toţi aceşti generali, deşi de şcoală veche, admiteau însă că aviaţia avea a fi întrebuinţată de altminterea în mod totalitar, şi socoteau viitorul război ca o certitudine. Pacea le apărea ca o pauză între două războaie, războiul ca ceva inexorabil şi conform cu doctrina fascistă (ca şi cu cea nazistă), că războiul are ca scop ca cel mai tare să-l poată prăda pe cel mai slab, că porunca celui tare creează ordinea de drept ce domneşte în lume. Generalii tradiţionali au avut cuvântul cel din urmă în războiul actual. E drept că prin al doilea deceniu al secolului nostru, prin 1925—26, ei aveau în vedere un război cu Anglia şi cel cu Germania. Dar legile fatale ale regimului dictatorial l-au împins mereu pe Mussolini pe alte căi decât cele ale primei sale inspiraţii. Germania şi Italia au intrat în război cu o aviaţie mare şi puternică, dar n-au pus la socoteală potenţialul industrial, tehnic al Angliei, al Americii şi chiar al Rusiei, şi iată că aliaţii au, în ultima fază a războiului, în cea decisivă, o superioritate aeriană covârşitoare faţă de Axă, astăzi ruptă şi, ce-i mai grav pentru dictaturi, se folosesc de această superioritate cu aceeaşi energie cu care au socotit ele să servească, şi s-au servit, cât timp a mers, de superioritatea lor militară.

Azi ele invocă umanitatea, civilizaţia, mai ales în ce priveşte oraşele italiene. E o mare, o grozavă nenorocire că oamenii asistă la

distrugerea acestora.

Dar dacă Mussolini, ca şi Hitler, nu ar fi socotit cu certitudinea victoriei lor, dacă s-ar fi gândit la faimoasa declaraţie glumeaţă a lui Moltke că „singurul lucru incomod în război este dacă tu tragi (cu puşca şi cu tunul) într-acolo, şi cei de acolo trag încoace", dacă mai ales Mussolini s-ar fi gândit la rolul umanitar pe care tocmai Italia, ca păstrătoare a atâtor bunuri şi monumente ale civilizaţiei, e destinată să-l aibă, s-ar fi aşezat de partea democraţiilor, în tot cazul ar fi evitat războiul contra lor. Dar nu se poate dezlănţui un război şi apoi să ceri ca oraşele tale să fie cruţate, fiindcă cuprind monumente. Monumentele nu sunt în timp de război un adăpost. O biserică nu poate fi o tranşee sau, cum sună cel mai nou termen nazist: un bunkăr. Italia trebuie să-şi facă o onoare din a stărui pentru apărarea Europei, a lumii de ororile barbariei inevitabile a războiului. Puterile aliate nu vor nici astăzi pierderea ei. Dar nu pot admite ca dictatura şi fascismul să dăinuiască, fără Mussolini, dar cu Vittorio Emanuele, secondat de un general care, ca şi regele său, l-a susţinut pe Mussolini şi a trăit liniştit sub grozăviile, nedreptăţile, execraţiunile şi cum se vede acum – corupţia, delapidările, şantajele rentabile şi vexaţiunile regimului dictatorial. Căderea lui Mussolini e primul rezultat al războiului aliaţilor, primul simptom al victoriei lor, prima dovadă că dictatura a murit în Italia, că dictaturile sunt ruina popoarelor. Pentru ca Italia să reintre în rândul statelor civilizate, a democraţiilor, ea trebuie să ajute la răspunderea lui Hitler şi a nazismului. După 1918 aliaţii au făcut toate pe jumătate. Ei nu pot repeta greşelile de atunci.

E curios cât de mult orbeşte puterea pe dictatorii fervenţi. Ziariştii moderni, nu numai oamenii de stat încercaţi ai Italiei fasciste, au prevăzut sfârşitul lor fatal. Dar ei nu ascultau decât de vorbele linguşitorilor, şi cei mai mari linguşitori ai lor erau ei înşişi. E norocul omenirii că dictatorii, autocraţii, despoţii şi-au săpat întotdeauna chiar ei prăpastia în care aveau să se prăbuşească. Suferinţele ce au îndurat sub ele popoarele nevinovate nu erau nemeritate. Un popor trebuie să ştie să menţină, să merite libertăţile pe care le-a moştenit de la înaintaşii săi. Mai vinovat este când se aruncă în braţele tiranilor săi, când sărută mâna lor care-i loveşte, în totalitatea lui, un asemenea popor nu poate fi chemat la răspundere, dar tocmai de aceea e pedepsit prin însuşi decursul evenimentelor pe care n-a ştiut să-l prevină. Căci şi popoarelor se aplică înţelepciunea pe care o

recomandă indivizilor.

Was der ererbt von diesen \veitern hast.

Erwirb es, um es zu besitzen1 Cât despre viitorul lui Mussolini, care va fi şi al lui Hitler, un simplu gazetar, Georges de la Fouchardiere l-a prezis încă din octombrie 1935, când sub titlul o presimţire, publica în cunoscuta sa formă ironică în ziarul L'Oeuvre, extrase din Memorialul din Sta. Elena, pe care-l va scrie odată ducele. Reproducând din aceste extrase câteva rânduri profetice, voi să închei şi cu aceste note ale mele: „Longwood, 15 mai 1936. Cariera mea s-a încheiat. Am atins culmea gloriei mele. L-am ajuns pe Napoleon, pe care mi l-am luat întotdeauna de model. Ba l-am întrecut chiar.

1 Ce ai moştenit de la înaintaşii tăi caută s-o câştigi, pentru a merita s-o posezi (tradus de B. Brănişteanu).

Gloria militară a lui Napoleon a început, ca şi a mea, în Africa occidentală. Dar lui Napoleon i-au trebuit cincisprezece ani ca să ajungă de la piramide la Sta. Elena. Eu am parcurs acelaşi drum în mult mai puţin timp. Ca şi Napoleon, am devenit victorios perfidului Albion, care nu poate suporta oamenii mari, dacă nu sunt englezi… De câtva timp sufăr de ficat ca şi dânsul… Istoria se repetă.

(ss) Benito Mussolini".

Ironia şi satira pot fi un element al profeţiei. Ce a insinuat de la Fouchardiere postbelicului duce, s-a realizat, cu deosebirea că nu englezii, ci italienii l-au trimis, nu la Sta. Elena, ci în insula Piombino, unde trimisese el mai înainte pe atâţia prieteni ai libertăţii şi tovarăşi ai lui din vremea când, socialist, Partidul Socialist nu i se părea îndeajuns de radical, de stânga…

5 septembrie Bukarester Tageblatt, apărut astăzi, publică următoarea notiţă (apărută şi în unele ziare româneşti). Fostul prim-ministru al Franţei, Édouard Herriot, a înnebunit şi a trebuit să fie internat într-un sanatoriu de boli nervoase de lângă Nancy. Herriot fusese internat, acum câteva luni, de autorităţile militare germane ta proprietatea sa de la ţară, din Savoya, deoarece, după ocuparea Tunisului de către trupele aliate, făcuse încercarea de a intra în legătură cu dânşii şi să fugă din Franţa. Cum se află în amănunt, din izvor bine informat, din Vichy, cu privire la boala lui Herriot, poliţiştii care păzeau vila rustică a lui Herriot raportaseră, cu multe săptămâni înainte, fapte care permiteau să se conchidă la un început de întunecare a minţii sale. Astfel, de exemplu, Herriot ar fi avut în timpul

plimbărilor sale sau în casa sa viziunea că s-ar fi aflând într-o şedinţă a Parlamentului. El ţinea, în faţa unei adunări imaginare, discursuri în care susţinea diferite teze politice, şi mai ales insista asupra faptului că el n-a voit războiul. Boala mintală a lui Herriot ar; fi, după părerea medicilor săi curanţi, iremediabilă.

Înainte de a comenta această stranie, şi în tot cazul tristă notă, ca să rămână în textul ei original, aşa cum a apărut în Bukarester Tageblatt1.

Ştirea e lansată de propaganda germană. Nicio interdicţie asupra agenţiei, a corespondentului care o transmite. Acel „cum se află din sursa informată din Vichy", forma impersonală, nedefinită, faptul că nu guvernul din Vichy, prin faimoasa sa „O fi", [ilizibil], nici cel german prin şi mai faimoasa sa D.N.B., nu o dau, nu-şi asumă răspunderea ei, justifică cele mai mari îndoieli asupra cantităţii de adevăr ce cuprinde. Cert pare a fi numai că Herriot are mintea întunecată, ca un nebun. Dar asupra

1 Édouard Herriot geisteskrank

Der frühere franzo siche Ministerpräsident Edourd Herriot ist geisteskrank geworden und musste în cine Nervenanstalt bei Nancy eingeliefert werden.

Herriot war vor einigen Monaten von den deutschen Militaerbehorden auf seinen Landsitz în Savoya interniert worden, da ei nach den Einzug der Allierten în Tunis den Versuch gemacht hatte, sich mit ihnen în Vorbindung zu setzon und aus Frankreich zu fliehen.

Wie mân von unterrichteter Seite în Vichy im einzelnen zu der Erkrankung Herriots erfâhrt, hatten Herriots Landhaus bewachende Polizisten schön vor Wochen Vorgange gemeldet, die auf cine beginnende Umnachtung Herriots schliessen liessen. Se soli Herriot beispielsweise bei Spaziergängen oder în seinem Haus häufig die Verstellung gehabt haben, sich în einer Parlamentarsitzung zu befinden. Ei hielt dann an cine nicht vorbandene Zuhehorschaft längere Reden, în denen ei verschiedene politische Thesen vertrat und vor aliem betonte, ei habe den Krieg nicht gewolt. Herriots Geisteskrankheit soli nach Ansicht der în behandeln – den Arzte unheilbar sein.

cauzei adevărate, asupra tragicei nenorociri, toate îndoielile sunt permise şi justificate. Adevărat este că naziştii l-au închis pe Herriot, fiindcă a voit să părăsească Franţa spre a se duce acolo unde

se află adevăratul ei guvern, unde bătea inima ei, toată [ilizibil] libertăţii şi democraţiei. Adevăr poate să fie că, în faţa nenorocirilor Franţei, s-ar putea ca un patriot, un iubitor de libertate, de dreptate, de omenie, de civilizaţie reală să-şi piardă minţile. Dar prea e cusută cu aţă albă, prea se vede tendinţa interesată, deschiderea manifestărilor nebuniei fostului prim-ministru al Franţei, fostului preşedinte al Camerei franceze. Dacă după prăbuşirea patriei l-a putut preocupa ceva pe acest patriot, pe acest om profund onest, apoi n-a putut fi regretul că Franţa a intrat în acest război. A putut regreta că, în dragostea pentru pacea ei şi a conducătorilor ei, ea nu a fost îndeajuns de bine pregătită, că a intrat în acest război, pe care desigur că nu l-a voit, dar în care a trebuit să intre, pentru a-şi apăra, contra unui agresor fără scrupule, cele mai scumpe idealuri ale ei, ale omenirii. De altfel, era şi este destul ca un francez să fi citit, să citească Mein Kampf, opera lui Hitler şi biblia nazistă, pentru ca să ştie că, în profundul conştiinţei acestora, dacă au cumva o conştiinţă, era ura nespusă faţă de Franţa, „această ţară degenerată", tendinţa de a distruge, de a umili şi de înlocui făclia aprinsă de Revoluţia Franceză cu bezna, mai rea decât medievală, a regimului tiraniei totalitare şi a ingeniozităţii naziste germano-ariene chemată să le stăpânească pe toate celelalte popoare şi rase. De altfel Franţa n-a voit niciun moment războiul, nu avea de ce să-l voiască. Ea era saturată, nu avea tendinţe expansioniste, forma de naţiune unitară ca nicio alta din Europa, nu-şi vindecase încă nici rănile celuilalt război, pe care-l suferise pe propriul ei teritoriu – de ce ar fi voit ea, de ce ar fi căutat ea, vreunul din conducătorii ei, războiul. Războiul nu l-a voit, în fond, nici măcar poporul german. Dar l-au voit Hitler şi clica nazistă care-l înconjoară, l-a voit clica militaristă care nu putea digera înfrângerea ce suferise în trecutul război mondial, l-au voit junkerii, reacţionarii, capitaliştii, care l-au sprijinit pe Führer şi pe acoliţii săi pentru a opri mersul progresiv al lumii spre realizarea în libertate a acelei dreptăţi sociale, a acelor idealuri socialiste, care avea să pună capăt unei clase stăpânitoare care, de sute de ani, a exploatat poporul german, l-a suprimat şi l-a prostit, de a devenit o bandă de robi, care, şi când s-au trezit la libertate, s-a lăsat iar şi iar întoarsă spre starea de robie de către stăpânitorii ei, care nu vor şi nu pot să se resemneze de a renunţa la puterea pe care şi-o exercitau chiar şi când sărutau mâna regelui, care era şi pe care-l voiau absolut, numai cât timp le făcea pe voie.

Cea mai mare îndoială e deci întemeiată cu privire la pretinsul simptom al nebuniei lui Herriot. Prea apare inventat pentru uzul cauzei naziste. Hitler şi ai lui vor să tragă folos din nebunia lui Herriot, pentru a sprijini teza lor că nu ei, ci Franţa şi democraţia franceză, ci conducătorii republicii au voit războiul şi, în faţa nenorocirilor Franţei sunt chinuiţi de aşa regrete încât înnebunesc. Mare îndoială trebuie să ne cuprindă, însă, asupra cauzelor reale ale bolii mintale a lui Herriot. Cine l-a văzut, cine l-a cunoscut, nu poate decât să fie mirat ca un om ca dânsul să-şi fi pierdut raţiunea şi încă în mod iremediabil. Era un om de o vigoare fizică puţin comună. Bine legat, de un rar echilibru între suflet şi trup, un reprezentant tipic al formei mens sana in corpore sanol. Calitatea cea mare a francezului: inteligenţă clară, măsurată, echilibrată, o avea într-un grad cu totul superior. Avea una din cele mai strălucite inteligenţe ale Franţei, inteligenţă susţinută de o rară cultură şi de un talent literar convingător şi fermecător în acelaşi timp. Greu să crezi că, sub aceste aparenţe de sănătate, de echilibru fizic şi moral, se ascundea germenele nebuniei. Greu de crezut, mai ales când auzi că Herriot a fost închis şi păzit de germani, adică de nazişti, probabil de acei „SS" ale căror metode brutale, de tortură, de care se folosesc sunt cunoscute de miile şi zecile de mii de cazuri de oameni politici, de literaţi germani, care n-au acceptat regimul nazist şi s-au ridicat contra lui şi au salvat astfel demnitatea, onoarea, civilizaţia chiar, a poporului german.

În cazul lui Herriot, naziştii care, de când se simt tot mai mult biruiţi, tot mai aproape de înfrângere au început să-şi descopere ceva ca un fel de conştiinţă, mai ales sub imperiul fricii ce le inspira ziua de mâine, par a vrei să-şi pregătească un alibi, o scuză. Şi când ţi se strânge inima la gândul că

O inteligenţă ca acea a lui Herriot s-a stins, nu poţi să nu te gândeşti că ea a fost stinsă de torturile SS-ului, presupuşi păzitori ai lui, care i-or fi aplicat rafinatele lor metode cu care au dus la groapă, în dureri şi chinuri, atâtea inteligenţe, talente şi caractere ale poporului german.

1 Minte sănătoasă în corp sănătos (în lat., în original).

...Dar dacă cumva Herriot nu ar mai putea să-şi ridice niciodată glasul, tot ce a gândit şi a spus el în trecut va rămâne ca un strălucit document al contribuţiei poporului francez la progresul civilizaţiei, a omenirii, va rămâne o mângâiere pentru toate sufletele rănite, pentru

toţi cei ce suferă sub povara unei vremi de cruntă şi sângeroasă încăierare, în care toată boala civilizaţiei, câştigată de-a lungul secolelor de o omenire zbuciumată, dar aspirând din toate puterile spre progres, este ameninţată să se irosească.

Herriot a fost un entuziast al libertăţii şi un stăruitor iubitor al păcii. Când, în preajma războiului actual, a cărei victimă avea să fie şi el, poporul francez a serbat a 150-a aniversare a marii sale revoluţii, Herriot a fost lăudătorul acestui mare act istoric în toate manifestaţiile ce s-au organizat. La 5 mai 1939, la Versailles, a vorbit despre Statele Generale, la şedinţa pe care Comitetul naţional însărcinat să prepare celebrarea acestei aniversări, şedinţă la care a asistat preşedintele republicii şi întregul guvern. Apoi, la 24 iunie 1939, la Teatrul Chaillot, a vorbit despre „Drepturile omului", ca introducere la lectura Declaraţiei acestor drepturi: „Declaraţia drepturilor omului – a spus el atunci, este în primul rând un act naţional. Ea traduce nu victoria unui partid asupra altuia, ci adeziunea întregii, magnificei Franţe din 1789. Ea este deci, şi rămâne şi astăzi, o legătură între toţi republicanii. Dar conform geniului propriu ţării noastre, ea a fost concepută sub semnul universalului. Tocmai după cum Descartes, la începutul veacului al XVIII-a, formula regulile unei metode valabile pentru toate spiritele, Declaraţia drepturilor omului se adresează tuturor popoarelor, cel puţin acelora care nu vor să se plece sub biciul despotismului, popoarelor fericite, popoarelor martire.

Peste veacuri ea atinge acel umanitarism antic, de care erau atât de pătrunse marile spirite ale umanităţii. Ea evocă pe Socrate, care a voit să moară pentru a salva «majestatea legii». Şi Herriot încheia astfel: «Declaraţia drepturilor omului» are puritatea frontonului unui templu sau al unei amfore. Cu formulele sale, care sunt departe de a fi epuizat tot conţinutul lor, ea rămâne Carta umanismului politic, sufletul oricărei Constituţii liberale, în timpul acesta când groaza în care violenţa, tirania, încearcă din nou să cuibărească lumea, noi ascultăm acea pasiune, dorind ca să fie auzită şi departe, dincolo de frontierele noastre, căci ea reprezintă, împotriva metafizicii servituţii, logica şi morala libertăţii".

Aluzia la dictaturile germană şi italiană n-a fost auzită dincolo de frontierele Franţei, pe care curând tunurile aveau să le calce, provocând războiul mondial. Dar, la 13 iulie 1939, în jurul aniversării lui Quatorze juillet, pe care nimic nu-l va putea şterge de pe pagina pe

care sunt scrise cele mai mari isprăvi, cele mai nobile cuceriri ale omenirii, Herriot vorbea în acel palat al Primăriei Parisului, în prezenţa preşedintelui Republicii, în calitate de preşedinte al Camerei şi de primar al Lyonului, despre „Drapelul tricolor". După ce a amintit că Mirabeau a numit tricolorul „emblema confraternităţii sfinte ce o formează pe tot pământul, în ciuda tiraniilor, toţi amicii libertăţii", Herriot a încheiat: „iată-ne în faţa lui, ca să-i spunem respectul şi dragostea noastră. Din zorii (aube) primei Republici, exceptând timpurile de regres, drapelul tricolor a fluturat deasupra tuturor evenimentelor istoriei noastre naţionale, deasupra durerilor, speranţelor, bucuriilor noastre, în momentul unei invincibile emoţii, l-am văzut reînflorind la Strassbourg, pe vârful catedralei. El a condus pe eroii noştri în ultimul război. El veghează asupra morţilor noştri. Niciodată n-a fost respectat şi iubit mai mult ca acum. Poporul ştie că el reprezintă una din principalele sale cuceriri. El îşi aminteşte de cei care au luptat pentru el, contra tiranilor şi contra emigranţilor, complicii lor. În toate părţile globului, pretutindeni unde se exercită influenţa ţării noastre, el uneşte acele rase a căror egalitate Convenţia a proclamat-o. Oameni de toate originile, pe care i-a primit ca pe nişte membri ai familiei franceze, aleargă spre noi, ca să-l sărbătorească, îl vom vedea îndată înălţându-se în locul unde a luat naştere. Drapel al Franţei, drapel al Republicii, înalţă-te spre cer; tradiţia marinei, care te-a impus altă dată, voieşte ca salutul tricolor să fie prima datorie a fiecărei zile. În centrul acestui Paris, puternic şi generos, care în pajura sa a pus o corabie câteodată ameninţată de valuri, niciodată scufundată, fluture larg şi mândru tricolorul, nu ca fluture căutător de pradă, ci ca simbolul fraternităţii umane proclamate de Declaraţia drepturilor, ca emblema unei naţiuni care nu va înclina în faţa nici unei sfidări doctrina sa despre suveranitatea populară, voinţa sa independentă şi pasionata sa dragoste de libertate".

În acele zile de mândre amintiri, când Franţa sărbătorea cel mai mare eveniment al victoriei sale, Herriot trăia şi el cu totul dăruit acestor amintiri. Gândurile şi sentimentele sale le revarsă într-o carte pe cât de frumoasă, pe atât de plină de învăţătură. La sursele libertăţii a intitulat-o el, fiindcă ea cuprinde meditaţiile omului, învăţătura lui, [ilizibil] poposit pentru un moment la picioarele libertăţii, cărora Franţa le-a făcut drum pe tot continentul, faptă de care fiii ei sunt mai mândri decât toate celelalte isprăvi mari de care e plină istoria lor, cel

puţin cât a altor popoare care exaltează războaiele de cuceriri şi minunăţiile lor sângeroase. Ca introducere a unei uverturi de Beethoven, pe care l-a iubit şi admirat, căruia i-a dedicat una dintre cele mai frumoase cărţi ce s-au scris asupra genialului compozitor, Herriot pune într-o scurtă prefaţă sinteza întregii sale dezvoltări ulterioare, atmosfera ei, rostul ei, tema ei conducătoare „aniversarea Revoluţiei Franceze"-spune el sărbătorită în decursul anului 1939 – " priveşte nu numai Franţa, ci şi ţările care, în oribila criză actuală a moralei internaţionale, au conservat cultul libertăţii. Regimurile totalitare sau, pentru a relua un cuvânt vechi, care n-a pierdut nimic din valoarea sa, tiranii, au violat, în diferite rânduri, dreptul individului şi popoarelor, ba au făcut mai mult decât atâta: a pervertit sufletele. S-au schimbat mult timpurile de când Voltaire scria în Dicţionarul său filosofic: «E numit tiran suveranul care nu cunoaşte altă lege decât bunul său plac, care-şi însuşeşte avutul supuşilor săi care, apoi, îi înrolează pentru a se duce să ia pe al vecinilor săi. Asemenea tirani nu mai există în Europa». De la secolul filosofilor, de la secolul al XVIII-lea, continentul nostru vechi a făcut paşi înapoi. Şi o mare parte a tineretului european se repede să admire nişte odioşi dictatori ai forţei… Conştiinţa lumii e bolnavă. Trebuie făcută încercarea de a o vindeca. Un leac este de a o reduce la principiile Evangheliei, mereu vii. Altă metodă este de a-i reaminti marile lupte purtate, altă dată, de poporul francez pentru a-şi cuceri libertatea. Ambele sforţări pot să concorde". Şi Herriot începe prin a stabili un adevăr. E just ca francezii să nu reclame numai pentru dânşii beneficiul unei imense transformări. Anglia a precedat pe francezi pe drumul libertăţii. Revoluţia Franceză a datorat multe gândirii engleze. Filologul Locke, care a influenţat hotărâtor pe Voltaire, a fost, înaintea celei de a doua jumătate a secolului XVII, unul dintre cei mai hotărâţi apărători ale acelor libertăţi politice şi religioase pe care înţelegem să o protejăm astăzi contra lui Hitler şi lui Mussolini. Voltaire şi Montesqieu au petrecut fiecare câţiva ani în Anglia. E cunoscută butada acestuia din urmă: „În Germania beau cu toţii, în Italia fac complimente fiecăruia, în Franţa arătă amiciţie oricui întâlnesc, în Anglia nu-mi îngădui avansuri faţă de nimeni (Je ne m'avance avec personne)". În mod constant, a existat o interpenetraţiune a gândirii franceze şi a celei engleze. De aici vine, în mare parte, solidaritatea amiciţiei franco-britanice, când e vorba de a apăra în comun ideile de drept şi de libertate.

Cum se vede, reflectând la izvorul libertăţii asupra trecutului, Herriot revine mereu la prezentul tuturor a, asupra căruia apropiatul al doilea război mondial aruncă umbrele sale grozave. Faptele nu se pot schimba, dacă nu se schimbă ideile. „După războiul din 1914 – 1918 – spune Herriot – pretinsa revoluţie germană n-a fost decât o schimbare de decor, o manevră pentru a scăpa de urmările înfrângerii. Ea lasă intactă vechea teorie germană a forţei, îmi amintesc de o vorbă a ambasadorului german Nadolny, care-mi spunea, în 1932, la Geneva: «La noi revoluţionarii nu vor face nimic, pentru că nu au regulament pentru facerea revoluţiilor». Şi încheie: «Gândirea şi afecţiunea sunt două surori, care nu trebuie despărţite niciodată»". Din războiul de la 1914 – 1918, Germania n-a învăţat nimic. Şi din lecţiile istoriei, ea a uitat tot ce trebuia să ştie pentru a menţine omenirea pe linia progresului. Dar dinamismul libertăţii, care a produs atâtea şi atâtea opere, care a dat omului personalitatea sa şi, prin aceasta, demnitatea sa s-a epuizat? Iată întrebarea ce preocupa pe Herriot în momentul când atmosfera Europei era iarăşi încercată de nori grei care nu precizau nimic bun. „În lunile acestea, spunea el, am văzut dispărând naţiuni întregi, dintre care una, naţiunea cehă, victimă a ataşamentului ei tradiţional pentru libertate. Dacă un om ca preşedintele Beneš a fost insultat, el a datorit acest fapt – aceasta se poate spune cu toată nepărtinirea ataşamentului său pentru ideile democratice. Unii s-au temut de contagiunea ideilor pentru care a luptat în tot timpul vieţii sale un om ca preşedintele Masaryk. Acest şef de stat, în care gândirea se unise cu acţiunea, a murit la vreme pentru a nu vedea prăbuşindu-se idealul său… După ultimul război s-a sperat în ceva mai bun. Se sperase că atrocitatea lui va permite să se asigure de aici încolo împăcarea popoarelor şi pacea lumii". „Speram, continuă Herriot – să vedem renăscând în Germania asemănătoare aceleia pe care o reprezentaseră altă dată Schiller şi Goethe. Am fi adoptat cu voie bună ca program viitor admirabilul «Proiect de pace perpetuă». Dar am fost deziluzionaţi. Republica germană n-a durat", constată Herriot. El admite bunele intenţii ale oamenilor politici germani de stânga. Dar social-democraţia germană nu a avut forţa necesară pentru a rezista primelor ofensive ale reacţiunii. El crede că acest eşec s-a datorat faptului că efortul poporului german spre libertate n-a fost precedat de o activitate a gândirii, în fundul sufletului german existau teoriile rasiale, doctrina forţei. E caracteristic – am constatat eu altă dată că,

din toată splendida literatură franceză dedicată libertăţii, a devenit populară în Germania numai opera lui Gobineau, şi ea falsificată pentru uzul nemţesc, operă care, în Franţa, abia a oprit atenţia cuiva, înainte ca ea să fi făcut în Germania, în Europa, ravagiile ale căror martori îngroziţi suntem… Curând fascismul şi nazismul aveau să devină cei doi duşmani conjugaţi ai spiritului de libertate…

Aceste reflecţii asupra tristului prezent n-au întunecat niciun moment convingerile liberale ale lui Herriot asupra rostului, semnificaţiei şi permanenţei cuceririlor Revoluţiei Franceze; la capătul lor se amestecă tot timpul şi predomină consideraţiile concludente asupra acestei revoluţii. Ca Mirabeau, el e convins că „ignorarea sau dispreţuirea drepturilor omului sunt singurele cauze ale nenorocirilor publice şi cele ale concepţiunii guvernelor 1. El constată curioasa coincidenţă că ideile americane, engleze şi franceze se întâlnesc peste oceane şi secole. Apărând indispensabile, înainte de toate, pentru întemeierea unei exactităţi demne de aceste nume, având libertatea, şi cu ea securitatea. Şi mai au ca stâlp de reazem al tuturor celorlalte libertăţi, cea a gândirii. „Astfel Declaraţia drepturilor omului – conchide el – apare încă în vremea noastră de teroare, de cinică violenţă şi de barbarie ca un ideal. Ea se prezintă ca un semnal de raliere pentru toate ţările libere. Ea desfide toate palavrele provocatoare şi toate minciunile tiranilor. Ea denunţă ipocriziile lor… în momentul când principiile democratice sunt sfidate şi batjocorite de imoralitatea statelor zise totalitare, ceea ce interesează este de a observa că comunitatea de idealuri care uneşte Anglia, Statele Unite şi Republica Franceză, creează raţiunea poporului şi permanenţa solidarităţii lor faţă de o lume pe care vor s-o stăpânească codurile brutale ale barbariei".

Cu toate acestea, Herriot, omul de ştiinţă, gânditorul care ştie ce datoreşte obiectivităţii, chiar atunci când e vorba de ceea ce admiră şi iubeşte cu pasiune, nu pierde niciun moment spiritul critic. Celor care relevau defectele şi excrescenţele marii revoluţii, Clemenceau le-a răspuns că ea este un bloc şi trebuie acceptată ca atare. Astfel gândeşte Herriot: „Revoluţia – spune el, nu este un bloc. Ea conţine lucruri excelente şi lucruri detestabile. Dacă-i vorba să tragem din ea învăţăturile necesare, trebuie să ştim să alegem din ele diversele elemente". Căderea Bastiliei îl lasă rece. În schimb îl entuziasmează noaptea de 4 august (1789) în care, în mijlocul îmbrăţişărilor şi al

lacrimilor de emoţie, deputaţii, într-o emulaţie de dezinteresare, au votat suprimarea drepturilor feudale, a justiţiei seniorale, răscumpărarea dijmei, a privilegiilor provinciilor şi boierilor, abolirea venalităţi slujbelor, stabilirea gratuităţii justiţiei, a admisibilităţii tuturor francezilor în toate slujbele statului, judeţelor şi comunelor", „în această noapte, conchide Herriot, luminată prin luminăţia jertfei, întrevăd eu ţara mea, Franţa, aşa cum o iubesc, aşa cum oamenii liberi trebuie s-o iubească, aşa cum o regăsim mereu în ceasurile mari ale istoriei sale. Nobili liberali, cum au fost vicontele de Noilles, ducele d'Aiguilon, rivalizând cu episcopul de Chartres, sau cu arhiepiscopul de Aix şi cu membrii lui tiers etat (ai stării a treia), ai burgheziei, în noaptea aceea nu au mai fost nici nobili, nici prelaţi, nici plebei. Bretania, Bourgogne, Definatul, Provansa, renunţaseră la statele lor. De aici încolo Franţa nu mai trebuie să fie decât o mare «casă maternală» declară deputaţii Lorenei: în focul entuziasmului, unitatea naţională se desăvârşeşte". Şi în focul revoluţiei, Franţa modernă se clădeşte, se pregăteşte pentru marea ei misiune: de a fi prin vorbe consfinţite, prin fapta, pilda şi pavăza altora, îmi îngădui să amintesc aici că, după şaptezeci de ani, românii aveau să realizeze, sub îndemnul Franţei şi cu concursul ei, al celor mai nobili fii ai ei, un Michelet, un Quinet, un Armand Levy, da, şi un evreu, a multor evrei, Unirea cea dintâi, cea mică, condiţia Unirii celei mari, făurită cu aceleaşi concursuri, pe baza aceloraşi principii şi ameninţări de dizolvare, dizolvată, când, într-un moment de rătăcire, a abandonat, a abrogat principiile marii Revoluţii Franceze, pe care deja (încă) un Ion C. Brătianu le uitase sub presiunea prejudecăţilor atavice de care nu s-a putut dezbăra şi cărora a căzut victimă tineretul vremii noastre, a vremii lui A.C. Cuza şi a lui Nicolae Iorga, care, cu siguranţă, vor apărea în perspectiva istoriei ca marii vinovaţi morali de toate dezastrele suferite de România, ajunsă a fi condusă direct şi indirect de un tineret otrăvit cu amara otravă a antisemitismului, simptomul cel mai drastic al barbariei, al lipsei de justiţie, de libertate şi de omenie, fără de care nicio ţară nu poate trăi, nu poate prospera, nu poate intra în rândurile omenirii civilizate. De altfel, vremea aceasta a statelor totalitare, a tiranilor, a arătat că, unde nu au evreii drepturi, unde li se răpesc acestora drepturile omului, le pierd şi popoarele aţâţate de duşmănie contra altora, şi, dând concursul lor la scoaterea evreilor din lege, s-au scos din lege pe ele însele. Cei care simt în sânul lor viermele antisemit să-şi amintească şi

că au plătit barbarul antisemitism de stat din ultimii ani cu propria lor libertate, că împiedicând pe evrei chiar să se vaite şi să protesteze, să reclame când au fost loviţi, au ajuns sub bici, şi s-a astupat şi gura lor, li s-a răpit şi lor, prin suprimarea libertăţii presei, a cuvântului, posibilitatea de a se plânge, de a reclama, au ajuns să fie bucuroşi că se pot lăsa măcar şperţuiţi da, şperţuiţi, fiindcă dictatura, tirania, despoţia ar fi insuportabile, dacă legile lor, mai întotdeauna nechibzuite, abuzive, fiindcă nu pot fi şi nu sunt discutate în public, nu pot fi ameliorate, îndulcite în aplicarea lor practică decât prin abuzul, prin ilegalitatea, toleranţa pentru cei chemaţi să le aplice, mulţumită bacşişurilor după care umblă şi care li se dau tot mai bucuroase. Am fost martori să vedem încă o dată, ceea ce s-a văzut în tot lungul istoriei, că tirania, despoţia, adică ceea ce se numeşte acum dictatura sau regimul totalitar sunt creatoare de corupţie, pe care au pretins şi pretind că o combat, de venalitate, de abuz la cei tari şi puţini, de laşitate şi viclenie la cei mulţi şi slabi, terorizaţi şi intimidaţi. De aceea, toţi oamenii cu adevărat liberi, cu adevărat iubitori de libertate sunt adversari, dispreţuitori ai antisemitismului, apărători, nu ai evreilor, dar ai drepturilor şi libertăţilor refuzate acestora, fiindcă dacă revoluţia, după Herriot, nu este un bloc, libertatea, drepturile omului sunt un asemenea bloc şi cea mai mică pietricică scoasă din el, duce la completa lui prăbuşire. Dacă se are aceasta în vedere, se poate şti că Herriot a fost (vai, deocamdată trebuie vorbit de el, deşi trăieşte încă, la trecut), a fost un apărător al evreilor, fiindcă a fost un pasionat partizan şi apărător al libertăţii.

Până aici am urmat pe Herriot stând lângă izvoarele libertăţii. Să-l urmărim şi în drumul său şi în meditaţiile sale lângă alte surse, mult mai vechi, ale Civilizaţiei umane, în 1937 el întreprinde o călătorie în Palestina.

Suntem în Iudeea – scrie el în cartea sa Sanctuaires în care a aşternut sentimentele, impresiile, meditaţiile sale – suntem în Iudeea, ţară de torente şi munţi. Numaidecât trecutul ne apucă, ne învăluie, ne strânge. Calc pe vechiul pământ al lui Abraham şi hac, al lui Iacob şi Iuda, anunţat de Moise, cucerit de loşua… nu voi întrevedea aici un trecut atât de profund ca cel al Egiptului, dar înaintez aici de-a curmezişul unor istorii şi legende care au guvernat toată educaţia mea: persecuţiile faraonilor, rătăcirea în pustiu spre ţara făgăduinţei, împărţirea triburilor, Solomon şi splendoarea lui; captivitatea

Babilonului; luptele Macabeilor, Irod, Iisus. Având spiritul liber, liberat de orice obligaţie dogmatică, eu nu mă pot dezinteresa de acest popor a cărui chemare a fost să fie prigonit Pe când eram copil, într-un mic sat de Campagne, mă aprindeam pentru generalul Iuda Macabeul. Voi intra mai modest decât dânsul în Ierusalim. Eu n-am cucerit nimic, dar aş vrei să surprind fiecare amănunt al acestui peisaj.

Acest sentiment de permanentă pietate ce cuprinde pe Herriot, în clipa când calcă pe pământul sacru al Palestinei se poate constata la toţi oamenii de inimă care au voit să cunoască, să vadă cu propriii lor ochi, ţara acelui popor evreu de atâtea ori persecutat, în anii din urmă mai tare, mai barbar, mai odios decât în tot lungul tristei sale istorii prin care s-a frământat şi consolidat acea doctrină a Dumnezeului unic şi acea învăţătură morală care, orice s-ar întâmpla, va rămâne temelia civilizaţiei şi pârghia dezvoltării şi progresului ei. Astfel, înaintea lui Herriot, un alt nume francez, Ernest Renan, a vizitat Palestina, însoţit de sora lui favorită, pentru a studia izvoarele civilizaţiei creştine, acolo unde blândul Iisus, orice s-ar spune, şi el un fiu al lui Israel, a trăit şi a propovăduit. Şi rotindu-şi privirea asupra orizontului acelui Nazareth, de unde totuşi a venit ceva bun, ce n-a fost încă înţeles de cei ce pretind a fi deţinătorii şi apărătorii acestui bun, Renan a scris:

„Orizontul oraşului e strâmt, dar, dacă ne urcăm puţin ţi dacă ajungem pe platoul, biciuit de briză perpetuă, care domină cele mai înalte case, perspectiva e splendidă. La apus se desfăşoară frumoasele linii ale Curmeiului, terminate de un pisc abrupt care pare a se scufunda în mare. Apoi se desfăşoară dublul vârf care domină Mageddo, munţii Schemului, cu locurile lor, jv sfinte din epoca patriarhală, munţii Gebbse, micul grup pitoresc de care se leagă amintirile graţioase sau! teribile despre Sulem şi Endos, Thaborul cu forma lui rotunjită, pe care antichitatea îl compara cu un sân. Printr-o depresiune între muntele Sulem şi Thabor se! întrevăd valea Iordanului şi platourile Persiei, care formează dinspre Răsărit o linie continuă. La miazănoapte, munţii Safedului acoperă St. Jean d'Acre, dar lasă să se deseneze ochiului golful Haifa. Acesta a fost orizontul lui Iisus. Acest cerc încântător, acest leagăn al împărăţiei Domnului, a fost pentru el, timp de ani de zile, lumea".

Şi Renan adaugă: „Dacă lumea va rămâne creştină, dar va ajunge la o mai bună noţiune de ceea ce constituie respectul originilor, va vrei să locuiască prin autentice locuri sfinte, sanctuarele apocrife şi

meschine de care s-a ataşat pietatea secolelor [ilizibil] pe acest platou al Nazarethului, îşi va clădi templul său". Şi încă sub impresia modestului, dar prin întâmplările a căror scenă a fost, grandiosul teritoriu, Renan care – aceasta trebuie notat – n-a fost filosemit, scrie a sa mult disputată şi mult admirată Vie de Jesus în care el spunea: „Poezia sufletului, credinţa, libertatea, onestitatea, devotamentul apar în lume odată cu cele două rase, care, într-un sens, au făcut umanitatea, rasa indo-europeană şi rasa semită". Dar, constată el mai departe: „Rasa semită e aceea care are gloria de a fi realizat religia umanităţii. Foarte departe de hotarele istoriei, sub cortul său, rămas pur de dezordinile unei lumi deja corupte, patriarhul beduin prepară credinţa lumii… Dar, între toate triburile semiţilor nomazi, cel al Ben-Israeliţilor (al fiilor lui Iacob, zis Israel) era de pe atunci însemnat pentru imense destine". Şi mai departe Renan spune că „asupra tuturor celorlalte triburi profeţiile lui Israel au avut o mare superioritate. Apărători ai vechiului spirit democratic, duşmani ai celor bogaţi, opuşi oricărei organizaţii politice şi a tot ce ar fi angajat Israel pe căile celorlalte naţiuni, ei au fost adevăratele instrumente ale primatului religiei evreieşti. Pe aceste temeiuri se alcătuieşte Biblia. Şi această mare carte, odată creată, istoria poporului evreu se desfăşoară cu o putere irezistibilă. Nimic nu-l abate din calea sa, care e aceea a entuziaştilor, dar religioşi. Nu-l interesează nici dinastiile naţionale, nici independenţa sa politică. Israel nu-şi cunoaşte alţi duşmani decât pe cei ai unităţii divine, altă Patrie decât Legea sa. Iar această lege, lucrul trebuie remarcat, era cu totul socială şi morală. Ea a fost opera unor oameni pătrunşi de un înalt ideal al vieţii şi crezând că au găsit cele mai bune mijloace pentru a o realiza. Convingerea tuturor este că Tora bine observată, nu poate lipsi să dea perfectă fericire. Această Tora nu are nimic de-a face cu „legile" greceşti sau romane, care nu se ocupă decât de dreptul abstract şi care intră prea puţin în chestiile de fericire şi de moralitate privată. Simţi dinainte că rezultatele ce vor decurge din legea evreiască vor fi de ordine socială şi nu de ordine politică, că opera la care lucrează acest popor e o împărăţie a lui Dumnezeu, nu o naţionalitate sau o patrie". Şi Renan adaugă: „Străbătând multe greutăţi, Israel şi-a îndeplinit în chip admirabil această chemare… El a fost o protestare vie contra superstiţiei şi a materialismului religios". Şi parcă ar fi presimţit timpurile noastre, ale unui rasism huliganic, Renan, tot vorbind de semitism, a ţinut să

constate într-o notă că întrebuinţează acest cuvânt „numai pentru a desemna popoarele care au vorbit sau vorbesc una din limbile zise semitice”. O asemenea expresie e însă cu totul defectuoasă. Dar e unul din acele cuvinte ca „arhitectura gotică” – „cifre arabe”, care trebuie să fie păstrate pentru ca să ne putem înţelege, chiar şi după ce e demonstrată eroarea ce ele implică.

Dar pentru ce aceste lungi citate din Renan? Pentru că, meditând la ele, orice om de bună credinţă, trebuie să ajungă a-şi da seama de meritele acestui popor evreiesc atât de mult hulit şi hărţuit, şi dacă nu se poate înălţa până la o oarecare admiraţie pentru dânsul, nu poate însă să se sustragă constatării că el însuşi, că poporul lui, că naţiunile civilizate sunt redevabile acestui popor evreu pentru o mare parte din ce sunt şi ce au ca civilizaţie, ca religie, ca doctrină morală.

Numai orbirea sau reaua voinţă, ignoranţa sau răutatea, pur şi simplu, poate să nu recunoască aceasta. Dacă evreii, în tot lungul istoriei lor, nu ar fi dat nimic altceva decât Biblia, dacă ei nu ar mai produce azi nimic, ci ar rătăci numai ca simple fosile culturale, omenirea ar trebui să-i respecte numai de dragul acestei singure cărţi, care, de două mii de ani, este izvorul inepuizabil şi, până în pragul epocii moderne, aproape unicul izvor al tămăduirii spirituale pentru mulţimile lumii Occidentului. Câtă mângâiere, edificare, caldă pietate, putere, curaj şi hotărâre sfântă nu a găsit omenirea în această carte mică, carte a cărţilor… Ce influenţă a avut Platon asupra spiritului „arian”? Din 50.000 de oameni, trei l-au citit şi unul l-a înţeles. Critica raţiunii pure, a lui Kant, este şi rămâne pentru popor un mister, întreaga literatură germană, de la operele Minesingerilor şi până la Nietzsche, n-a influenţat întreaga evoluţie a poporului german nici pe departe atâta cât l-a influenţat această operă evreiască, această carte „veşnic eficace”, cum a spus Goethe. Prima mare faptă germană a spiritului este traducerea Bibliei în nemţeşte de către Luther. Cu această traducere începe istoria culturii naţionale germane. Judecaţi acest lucru straniu: spiritul german se trezeşte, vrea să realizeze prima sa operă populară şi traduce cartea populară a evreilor în limba sa. Şi până în ziua de azi această operă evreiască a rămas singura carte pe care o poţi găsi în orice casă ţărănească germană. Dacă ştergi Lumea ca voinţă, cea mai populară operă filosofică, sau chiar cea mai populară operă a Germaniei, Faust, de Goethe, din conştiinţa prezentului, nu creezi un gol simţitor în memoria vremii. Dar inimaginabilă este

cultura de azi fără Biblie. Cu ea, popoarele Europei au devenit mari. Pe ea au învăţat naţiunile să îngăimeze. Ea este laptele matern al spiritelor (Fritz Kahn Die Juden).

În Anglia, la popoarele anglo-saxone, la cele scandinave, la cele mai multe popoare, ca şi la poporul german, Biblia este tovarăşa nelipsită a oamenilor. Faimoasa Societate Biblică engleză (British and Foreign Bible Society), al cărei scop este răspândirea Bibliei în omenire, a vândut, în anul 1938, nu mai puţin de 11.035.491 exemplare din Biblie. Aceasta a fost tradusă în nouă limbi noi, ceea ce ridică totalul traducerilor la enorma cifră de 732. Dintre aceste nouă limbi noi, mai exact dialecte, cinci sunt din Africa, trei din Asia. Cea europeană priveşte pe eschimoşi, în insulele britanice s-au desfăşurat 751.000 exemplare, în Europa vânzarea totală, cu toată criza economică, a fost de l.660.000 exemplare, cu 71.000 mai mult decât în anul precedent. Războiul chino-japonez a avut, firește urmări serioase asupra circulaţiei, în China a scăzut de la 3.031.000 la 2.093.000. Şi raportul adaugă că colportorii au suferit mult, mulţi au fost molestaţi, arestaţi ca spioni. Curios este că e drept că, din cauza tulburărilor, s-a înregistrat de asemenea o scădere a vânzării. S-au desfăcut 4.000 de exemplare mai puţin decât în 1937.

Cifrele acestea sunt, desigur, impresionante. Care altă carte a literaturii universale, fie ea cât de importantă, poate prezenta un asemenea tiraj, o asemenea răspândire? Care alta se poate mândri cu o asemenea răspândire a influenţei sale? Ea e o consolare şi o învăţătoare în cele mai depărtate şi mai izolate colţuri ale lumii. Goethe a întrebuinţat cuvintele sale, citate mai sus, într-o frază rămasă celebră şi care e, de fapt, o definiţie nu numai a valorii Bibliei, dar şi a perenităţii ei.

„Biblia este o carte de o eficacitate veşnică, pentru că, atâta vreme cât va sta lumea aceasta, nimeni nu se va ridica şi va spune: O pătrund în totalitatea ei şi o înţeleg în amănuntele ei. Eu, însă, spun, în toată modestia: în totalitatea ei, ea este respectată şi, în amănuntele ei, e aplicabilă".

Când constaţi o asemenea răspândire, o asemenea influenţă universală a unei cărţi, care aparţine rasei aşa-zise blestemate a lui Iuda, nu poţi să nu conchizi că, şi de s-ar stârpi toţi evreii, influenţa spiritului, a moralei lor, va continua să se exercite, căci învăţăturile ei, etosul ei a intrat în sufletul tuturor popoarelor care sunt civilizate şi

invocate, deşi, în altă formă, chiar şi de cei mai mari duşmani ai evreilor, de antisemiţi. Combătând nebunia nazistă, care a adus atâtea nenorociri asupra evreilor, dar cum se vede acum şi asupra lumii întregi, filosoful evreu Constantin Brauner constata in Der Judenhass und die Jude că „germanii, în general, n-au nicio amintire rasială, afară doar de nobili, de aristocraţi, dar şi aceştia, în totalitatea lor, sunt mai bine informaţi, de o mie de ori mai bine, despre Avram, Isac şi Iacov decât despre strămoşii lor". Şi cu referire la influenţa biblică, Brauner spune: „Imitarea spiritului evreiesc a fost şi este mult mai incisivă decât cea a celui grec. Cu tot sublimul şi minunatul creaţiei greceşti, ea nu ajunge la cea a influenţei generale a Bibliei. E incontestabil că gândirea evreiască are o mai mare latitudine umană şi ceea ce a făcut nu se poate nici număra, nici cântări. Ce este dependenţa de Grecia a popoarelor, a lumii civilizate, în unele amănunte şi grecizările câtorva poeţi şi artişti, ce este aceasta faţă de iudaizările lumii întregi? Ce neînsemnată apare importanţa influenţei greceşti clasice, dacă o comparăm cu ceea ce a făcut evreo-greaca Septiiagintă şi Noul Testament, asupra lumii întregi? Idealurile iudaismului au pătruns adânc în măduva vieţii popoarelor la cei de sus şi la cei de jos, la cei bogaţi şi la cei săraci, la cei ce cugetă şi la necugetători, la cei învăţaţi şi la cei ignoranţi, la cei credincioşi şi la cei necredincioşi".

Cuvinte mândre, dar nu rostite pentru a cultiva un naţionalism, un şovinism evreiesc, ci, dimpotrivă, cuprins într-o carte destinată să prevină pe evrei ca să nu cadă ei în păcatul exagerărilor naţionaliste, care nu vor să recunoască adevărul că toţi oamenii, fără deosebire, sunt făuriţi după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu şi că practicanţilor sinceri sau ipocriţi, constanţi sau inconstanţi, ai teoriei superiorităţii unei naţiuni sau al unei rase, trebuie să li se spună că individul şi nu rasa sau naţiunea e totul, iar dacă s-ar admite, prin imposibil, mândria rasială, s-ar aplica indivizilor îngâmfaţi de rasa sau de naţiunea lor, vechiul proverb românesc: „Ce folos că neamul tău e domn, dacă tu nu eşti om!"

În tot cazul, nu evreii, care simt pe propria lor piele cât sunt de false, de rătăcite, de barbare teoriile rasiste, naţionaliste ar putea să şi le însuşească oricât ar fi de convinşi de activul mare ce-l are neamul lor mult hulit şi oropsit, în marea condică a istoriei.

Dar să revin la bietul Herriot. Meditând la izvoarele libertăţii – ce gânduri îl cuprind asupra evreilor şi a chestiei evreieşti, căci

legătura între aceste două este strânsă, inextricabilă? Revelând atitudinea revoluţiei faţă de libertatea religioasă care, de la măcelărirea hugenoţilor, nu există în Franţa, el amintea cuvintele clasice ale deputatului Rabaut Saint Étienne: „Nu vă cer toleranţa, vă cer libertatea. Toleranţa, eu reclam să fie prescrisă la rândul ei, şi va fi. Acest cuvânt injust ne prezintă ca pe nişte cetăţeni vrednici de milă, ca pe nişte culpabili, care sunt iertaţi". Cu privire la evrei, arată Herriot, revoluţia a arătat curaj, în Constituantă, problema a pus-o Mirabeau, influenţat de contactul pe care l-a avut cu Moses Mendelsohn. Dar chestia a preluat-o celebrul abate Henri Grégoire. „Să-l înţelegem bine pe abate – scrie Herriot. E preot şi nu se va dezice niciodată de religia sa, dar e, în acelaşi timp, cu bună credinţă, cu candoare, revoluţionar şi patriot. Dacă privirea lui e puţin sașie, dreapta lui conştiinţă nu cedează niciodată". A fost printre cei dintâi care au cerut abolirea regalităţii şi proclamarea republicii. El este acela care a pronunţat celebra frază: „Istoria religiilor este mucenicia popoarelor", împotriva tuturor hulitorilor religiei, el a rămas religios. Mândru proclama el: „Despre ce e vorba? E vorba de devotamentul pentru cauza revoluţiei? Am făcut dovada lui. E, oare, vorba de venitul legat de funcţia de episcop (pe care o avea)? îl abandonez fără regret. E vorba de religie? Credinţa aceasta nu e de competenţa voastră. Catolic prin sentiment şi convingere, preot prin libera mea voinţă, am fost desemnat de popor ca episcop. Dar misiunea mea n-o ţin nici de la el, nici de la voi". Acest om de curaj şi de caracter a luat în originile sale chestia evreiască. „El a fost, spune Herriot, nu numai un revoluţionar de o admirabilă probitate morală, împodobit cu o virtute pe care oamenii politici nu o apreciază întotdeauna la valoarea ei, pentru că privilegiul ei este să fie discretă. El a fost şi un precursor".

În general, în acel timp se schiţa un curent în favoarea evreilor. La Berlin apărea cartea lui Dohm Über die burgeliche Verbesserug der Juden; Societatea regală de ştiinţă şi artă din Metz deschidea un concurs asupra subiectului: „E posibil să se regenereze evreii? Abatele Grégoire a participat la acest concurs şi Herriot invocă cuvintele cu care acesta se adresează creştinilor: „Este, oare, destul să le arăţi viaţa, lipsindu-i de ceea ce le poate face viaţa suportabilă? Ura voastră face-va ea parte din moştenirea copiilor voştri? Nu mai judecaţi această naţie decât prin viitor; dar dacă voiţi să luaţi în considerare din nou crimele trecute ale evreilor şi corupţia lor actuală, faceţi-o pentru

a deplânge propria voastră operă. Autori ai viciilor lor, deveniţi autorii virtuţilor lor. Achitaţi datoria voastră şi cea a strămoşilor voştri". După îndemnul abatelui, evreii cer Adunării deputaţilor drepturile civile ale creştinilor francezi. La 14 octombrie sunt admişi la bară. În marea dezbatere ce se va să se deschidă au fost, pe de o parte, pentru soluţia liberală: Clermont-Tonerre, Robespierre, Custine, de Port; de alta, contra ei: Manzy, La Fare, Reubell, Thiebaultt, de Broglie, coaliţia clerului şi a deputaţilor estului Franţei. „Cum, declară Robespierre, s-au putut impune evreilor persecuţiile ale căror victime au fost la diferite popoare. Noi, avem, dimpotrivă, crime naţionale pe care trebuie să le ispăşim, redându-le drepturile imprescriptibile ale omului, de care nicio putere omenească nu-i poate despuia. Cum interesul social ar putea fi întemeiat pe violarea principiilor eterne ale justiţiei şi ale raţiunii, care sunt bazele oricărei societăţi omeneşti?" Şi Herriot adaugă: „Asta este doctrina revoluţiei, călcată astăzi în picioare de statele totalitare". Această teză a combătut-o abatele Maury, deşi era din Avignon şi evreii trăiau acolo în pace şi linişte. Dar el combate şi Constituţia civică, e un conservator, un reacţionar. Gazeta Courrier de Provance, inspirată de Mirabeau, susţine însă cauza evreilor. „Toţi oamenii – scrie ea – au o patrie, patria aceasta este locul naşterii şi al educaţiei lor. Evreii născuţi în Franţa din părinţi născuţi în Franţa sunt, deci francezi. Ei sunt compatrioţii, concetăţenii noştri. Vor ei să se bucure de toate drepturile cetăţeneşti? Atunci trebuie ca ei să se supună tuturor legilor civile şi politice ale regatului. Se supun ei tuturor legilor statului? Atunci nu li se poate refuza exerciţiul tuturor drepturilor naţionale".

Şi Herriot adaugă: „Courrier de Provance (Curierul Provansei) –, pune bine chestiunea". Au urmat lungi controverse, amânări, chiar şi anume exigenţe (ale evreilor) care complică situaţia. S-a produs şi un tumult. A făcut şi ducele de Liancourt o intervenţie, foarte onorabilă pentru el. Evreii din Midi (din sudul Franţei) obţinuseră cei dintâi titlul şi drepturile de cetăţeni activi. Evreii din estul Franţei şi din Paris putură prinde nădejde. Ei se înrolară în garda naţională şi comuna îi susţinu. Abatele Grégoire, Mirabeau, Talleyrand, Lafayette au fost ţinta injuriilor, pe care le vor suferi în toate timpurile spiritele liberale, amicii justiţiei. Abia în ajunul dizolvării sale, Adunarea Constituantă a acordat drepturile cetăţeneşti tuturor evreilor. Ea a făcut aceasta asupra moţiunii unui om care merita o amintire, Adrien du Port. El era

deputatul nobleţei din Paris la Statele Generale, un fost Consilier al Parlamentului, amicul lui Lameth şi al lui Barnave, acela care făcuse să fie adăugată şi instituţia juraţilor. Du Port s-a opus unei noi cereri de amânare propusă de Reubell şi astfel se vota Decretul din 27 Septembrie 1791, al cărui text trebuie citat:

„Adunarea Naţională, considerând că condiţiunile necesare pentru a fi cetăţean francez şi pentru a deveni cetăţean activ sunt fixate prin Constituţie şi că orice om care întruneşte numitele condiţiuni prestează jurământul civil şi se angajează a îndeplini toate condiţiunile pe care Constituţia le impune, are dreptul la toate avantagiile pe care ea le asigură, revocă toate amânările, rezervele şi excepţiile prevăzute în precedentele decrete relative la indivizii evrei care vor presta jurământul cetăţenesc, ce va fi socotit ca o renunţare la toate privilegiile şi excepţiile introduse anterior în favoarea lor".

Şi, încheind, Herriot spune: „Astfel s-a manifestat încă o dată sufletul generos al Franţei, a acestei Franţe care ar comite o mare greşeală, dacă ar lăsa ca doctrinele sale să fie batjocorite. Decretul din 27 septembrie 1791 (promulgat de regele Ludovic XVI, la 13 noiembrie), a reglat în mod definitiv chestia antisemitismului în ţara noastră. Evreii n-au dreptul la niciun privilegiu, ei nu pot fi loviţi de nicio excepţie, întreg iudaismul, scrie d. Theodore Reinach (în a sa Histoires des Israelites) datoreşte ruperea lanţurilor sale seculare Revoluţiei, iradierii ideilor sale şi, mai mult încă, forţei armatelor sale biruitoare şi se poate spune, fără exagerare, că orice evreu de astăzi, având memorie şi inimă, este un fiu al Franţei din 1791". Evrei din lumea întreagă, nu uitaţi niciodată ţara care a ridicat de pe haina voastră acea stea galbenă, acea rotella, acea rotiţă pe care ura o încrustase acolo. Trebuie să spun de altminterea că, în timpul ocupaţiei germane, între 1871 şi 1918, evreii din Alsacia şi Lorena au recunoscut gestul Franţei printr-o fidelitate excepţională. Am vizitat mai mult decât o dată în timpul acestor ani trişti micul muzeu evreiesc din Strassbourg în care cultul pentru ţara noastră era întreţinut ca o candelă într-un sanctuar".

Se va spune că, vorbind despre Herriot, m-am oprit atât de mult, prea mult poate pentru unii, asupra chestiei evreieşti, fiindcă sunt evreu. Cred că date fiind momentele de persecuţie şi umilinţa pe care le trăiesc evreii în momentul când scriu, aceasta ar fi natural şi omeneşte explicabil. Dar hrănit la izvorul ideilor liberale şi socialiste

din timpul adolescenţei mele, şi mai ataşat lor azi când maturitatea judecăţii şi lecţia experienţei dau alt temei convingerilor politice – am procedat astfel, fiindcă mai limpede ca oricând vedem în această vreme de sângeroasă încăierare legătura strânsă ce există între situaţia evreilor şi experienţele libertăţii, ale principiilor democratice şi liberale, în acelaşi timp, însă, se vede că una condiţionează pe cealaltă şi viceversa. Se vede că, atunci când un popor se lasă pradă sentimentelor atavice şi de obicei reacţionare, care le aţâţă şi le trezesc în el, ura lui găseşte o satisfacţie, dar cu despuierea evreilor de drepturile omului, le pierde şi pe ale lui. Aşa că, uneori, mă cuprinde şi pe mine gândul că experienţa evreilor e un pericol pentru celelalte popoare, dar aceasta altfel înţeles decât înţeleg antisemiţii, naziştii exponenţi ai teoriei rasiale şi fasciştii imitatori lor. De câte rătăciri, de câte suferinţe, de câte nedreptăţi, de câte crime n-ar fi fost scutite popoarele, scutită omenirea, dacă nu ar fi existat această chestie evreiască, dacă nu va fi fost ea la îndemâna tuturor demagogilor, a pescuitorilor în apă tulbure, pentru a tulbura spiritele, a le întuneca, şi la adăpostul acestui întuneric, a încerca să întoarcă înapoi roata istoriei. Că, până în cele din urmă, nu recunosc, evident acum mai mult ca oricând, dar şiroaiele de sânge ce trebuie vărsate pentru a readuce lumea pe calea cea dreaptă a progresului, crimele ce trebuie acumulate, groaznica mizerie prin care oamenii trebuie să treacă, pot ele îi scăpate din vedere? Chestia evreiască trebuie să dispară din raza sufletească a omenirii. Şi cum exterminarea evreilor nu este nici posibilă, nici nu cred că vreun om de omenie ar putea-o propune, trebuie ca marile idei ale revoluţiei, împreună cu cele socialiste, pe care evoluţia oamenilor le-a adus şi impus, în aşa grad încât reactorii au avut îndrăzneala să se agaţe de ele ca mijloc de ameninţare a mulţimilor, tot atât de eficace cât şi antisemitismul – trebuie ca ideile liberale şi socialiste să devină în aşa măsură bun comun al omenirii civilizate, încât un Hitler şi un Mussolini, un nazism şi un fascism, să nu mai fie cu putinţă, în acest sens şi războiul actual, cu toate relele, va avea poate şi rezultatul bun, că vor fi pedepsit în aşa măsură popoarele care s-au lăsat induse în eroare, care n-au ştiut să apere comoara libertăţii ce li se încredinţase, încât niciodată să nu mai poată recădea în păcatele ale căror număr noi, contemporanii celui de al doilea război mondial, le vedem şi le simţim.

Şi acum să termin, urmărind pe Herriot care, meditând la

izvoarele libertăţii, ajunge la tristul prezent şi scrie: „La doctrina rasială s-a adăugat şi cea a spaţiului vital, care nu-i altceva decât aplicarea la popoare a legii junglei… Ce-i mai uimitor nu este că asemenea noţiuni obţin asentimentul a numeroşi germani, obişnuiţi de multă vreme a întemeia dreptul de forţă. Cel mai curios este că ele sunt acceptate într-o ţară ca Italia, ţara dreptului roman, ţară de umani. Ţară de libertate. Dacă un nou Tacit ar scrie astăzi o nouă Germania, el ar fi urmărit în propria sa ţară. Ne găsim astfel în centrul conflictului care sfâşie actualmente Europa şi lumea. Acestor doctrine li se vor opune, în mod cu totul firesc, cele care cred în posibilitatea unei culturi universale, a unei morale universale, a unei fraternităţi universale". Relevând apoi protestul Papei Pius XI contra rasismului, contra persecuţiei evreilor, constatând că, în acest fel, religia conjugă sforţările ei cu cele ale filosofiei, Herriot conchide: „Azi, ca şi de atâtea ori în trecut, conflictul e angajat între materialismul rasial, teoria spaţiului vital, formula clanului, a tribului de o parte, liberalismul pacific, tendinţa spre universal, al asocierii legii politice cu legea morală, recomandate în acest timp şi de religie şi de filosofic de altă parte. Nimeni nu contestă dreptul şi chiar datoria unei naţiuni de a-şi dezvolta toate mijloacele ei. Dar trebuie ea, oare, să facă aceasta împotriva intereselor celorlalte naţiuni, ceea ce înseamnă război la infinit sau în înţelegere cu ele, ceea ce ar îngădui să se introducă pacea între oameni? Trebuie oare cedat la ceea ce a fost multă vreme legea istoriei? Sau trebuie reacţionat pentru a încerca să se creeze o nouă ordine? Daţi răspunsul voi, oameni liberi ai lumii! Dacă popoare întregi consideră să consimtă la servitute, e imposibil ca ele să fie sustrase. Dacă ele refuză servitutea, e imposibil ca să fie constrânse a o suporta. Unirea popoarelor libere le-ar face, de ar voi-o, invulnerabile.

Un asemenea rezultat presupune cultură personală, reflexie, refuzul de a se lăsa tratat ca un animal, respectul conştiinţei şi al persoanei de sine însăşi şi de ceilalţi. Salvarea lumii, păzirea păcii sunt probleme morale, mai mult încă decât probleme politice. Pentru ca toţi să fie salvaţi, trebuie să se facă mai întâi lumină în ei înşişi. Să compare şi, după ce compară, să se hotărască. După ce s-a decis, să rămână fidel cu îndârjire credinţei lor. Aş vrei să sper că reamintirea principiilor şi operelor Revoluţiei Franceze va putea contribui la sporirea numărului şi întărirea convingerilor apărătorilor drepturilor omului şi libertăţii".

Pe când Herriot veghează în întunericul casei de sănătate, pe

orizontul Europei, al lumii, se precizează seninele victoriei acestor apărători. El nu mai poate să se bucure de recentul discurs rostit de Churchill, în Québec, în care primul ministru al Angliei a spus: „La începutul lunii iulie, am susţinut că situaţia militară şi politică impunea să am o nouă conferinţă cu el. Roosevelt… Am ales pentru această conferinţă oraşul Québec, care mi s-a părut a fi locul cel mai potrivit pentru a rezolva problemele în legătură cu loviturile ce trebuie date inamicului comun, şi în legătură cu problemele de după război, fiindcă în această ţară a libertăţii în această ţară (Canada) în care libertatea nu este o iluzie şi în care poporul se conduce după principiile stabilite în Magna Carta şi în Declaraţia de independenţă americană, principii ocrotite de milioane de oameni înarmaţi, cum niciodată, cu un armament cantitativ şi calitativ fără pereche, în acest Québec am mai resimţit nevoia să ne gândim mai întâi la nobila naţiune franceză şi la noile măsuri care să ducă la libertatea ei şi să facă din nou Franţa, căreia omenirea îi datorează atâta din cultura şi progresul ei, şi din drepturile omului, o ţară liberă, unită şi independentă. De douăzeci de ani servesc acest ideal şi am lucrat ca să-l ajungem. Am astăzi nespusa satisfacţie de a adresa de aici francezilor un omagiu de simpatie, şi nu numai francezilor care sunt în rândurile noastre, ci mai ales maselor franceze din teritoriul subjugat şi apăsat de inamic, care aşteaptă nerăbdători ziua în care vor putea să se pună din nou în slujba umanităţii. Am credinţa nestrămutată că Franţa se va ridica şi va veghea alături de noi la opera de salvare şi de reconstrucţie a Europei”.

9 septembrie. Aseară s-a răspândit în Capitală ştirea că guvernul italian, că Italia a capitulat fără condiţii. Dacă naziştii spun că ştirea nu i-a surprins, putem o dată, prin excepţie, să-i credem. După ce Mussolini a fost demis fără ca cineva să fi mişcat un deget în favoarea lui, nici chiar stăpânitorii din Berlin, cu toate că se laudă mereu cu fidelitatea lor germană, cu acea Deutsche Treue a lor, pe care o calcă cu atât mai mult în picioare, cu cât vorbesc mereu de ea, era evident că regele, fasciştii şi chiar Mussolini erau convinşi că Italia a ajuns la capătul forţelor ei, că ştiu că nici germanii nu le pot fi de un ajutor îndestulător, fiindcă au cele mai mari greutăţi pentru a se apăra în Rusia şi pentru a fi cât de cât pregătiţi contra debarcării aliaţilor în vreo parte a Europei, şi că, prin urmare, orice continuare a rezistenţei ar fi zadarnică, fiecare oraş va fi jertfit, fiecare oraş expus este o crimă de omucidere pe care niciun om cu conştiinţă omenească nu ar putea-o

cere sau tolera. Că este aşa o dovedeşte şi tăcerea care a urmat demiterea lui Mussolini şi care ar fi cu atât mai elocventă – sunt şi tăceri elocvente – cu cât ar fi mai exactă versiunea răspândită azi de propaganda germană, că Mussolini venise la rege în audienţă pentru a propune sporirea rezistenţei în afară, odată cu sporirea terorii, ultimul argument al dictaturilor, la sfârşitul căreia Ducele a aflat că nu mai e Duce şi că se duce la închisoare. Căci Vittorio Emanuelle pare a fi convins că, înăuntru, ca şi în afară, acest ultim argument al regilor nu ar mai putea înlătura sfârşitul fatal. Un rege nu poate juca chiar va banque ca un dictator care poate proceda în conformitate cu vechea vorbă românească: „Ce-am avut şi ce-am pierdut!". E drept că, dacă Mussolini a avut un partener care a putut, măcar în ultimul moment, să-i spună nu: până aici şi nu mai departe, Hitler nu [ilizibil] şi în Germania terorismul nazist a luat, dacă s-ar fi putut crede, o intensitate şi mai mare şi mai nemiloasă, întâmplarea face că tocmai azi îmi parvine numărul din 5 septembrie 1943 al lui Volkischer Beobachter cuprinzând un articol intitulat: General Nervenklan. Articolul descrie în lung şi în larg pe cei care azi răspândesc „zvonuri" şi „ştiri" date drept informaţii care fac strategie, etc., etc., şi abuzează de credulitatea publicului; a publicului care el, săracul, e calm, e hotărât, e stăpân pe nervii săi, cu toate efectele şi ravagiile bombardamentelor, a foametei, a relelor ştiri de pe front, în acest articol găsesc un pasaj, care arată la ce grad de nesimţire a ajuns clica stăpânitoare a Germaniei, ce brute mânuiesc condeiul în acea presă germană, care în acea mult hulită vreme a Constituţiei de la Weimar avea totuşi în presa sa atâţia gazetari simţitori, omenoşi şi atâtea ziare care, prin onestitatea lor morală şi materială, erau citate ca pildă chiar şi în ţările cu o veche presă conştientă de menirea ei. Subliniind că împotriva răspândirilor de zvonuri se iau acum cele mai drastice măsuri, Volkischer Beobachter evocă următorul exemplu (reproduc textual şi lipesc pe pagina alăturată textul original):

„Se hat erst jiingst, wie die norddeutschen Blätter berichtenten, der Volkgerichtshof von Rostock den 52 jährigen Regierungsrat Theodor Korselt wegen Feinbegunstigung durch Fuhrung defaitistischer Redensarten und Geruchtverbreitung zum Tode verurteilt. Das Urteil ist sofort vollstreckt worden. Die Zeitungen, die über diesen Făli berichteten, verraten nicht, was der Kurzwellen-spezialist, der jetzt um cinen Kopf kurzer gemacht wurde,

alles gehort und alles nacherzăhit hat, weshalb wir auf das Raten angewiesen sind. Vielleicht hat ei wieder einmal die gute alte Geschichts von dem Gauleiter, dem Minister oder dem «hohen General» erzăhit – die Kompetenzen: Partei, Staat und Wehrmacht werden bei diesen Rundfunklegenden immer strenger eingehalten –, der sein ganzes phantastisches Vermogen în Auslandsdevisen angelegt, in die Schweiz verbracht und jetzt selbst în diewes Land abgereist ist, um fene zu besuchen… Kann auch sein, dass Portugal oder Schweden der Schauplatz dieser Rundfunkragodie war – beide Länder erfreuen sich în dieser Hinsicht einer gewissen Beliebtheit –, Tatsache ist, dass mit solchen Geschichten aus dem iudischen Blätterwald die Wirkung erzielt werden soli, dass auch der kleine Mann schwankend werde în seinem Glauben an die Stabilităt unserer Währung und an die Sicherheit unserses Endsieges. Mein Gauleiter fa, Ich nicht, soli sich der kleine Sparer sagen, und soli hingehen în seine Sparkasse, um seine paar hundert Mark zu beheben und se sein Gold fur wertlose «Sachwerte» zu verplempern.

Se dumm soli ei sein".

„Astfel, acum de curând, cum anunţă ziarele din Germania de Nord, tribunalul popular din Rostock a condamnat pe Consilierul guvernamental Theodor Korselt, în vârstă de 52 ani, pentru favorizarea inamicului prin afirmaţii defetiste şi prin răspândire de zvonuri, la [la ce credeţi?] la moarte. Sentinţa a fost executată imediat. Ziarele care relatează despre acest fapt nu trădează ce anume a auzit şi a repetat el, care acum a fost scurtat cu un cap. Suntem deci reduşi a căuta să ghicim, suntem deci reduşi la bănuieli.

Poate că a povestit iarăşi buna şi vechea poveste despre Gauleiterul, ministrul, sau «generalul sus pus» competinţele: partid, stat, armată, sunt strict observate în asemenea legende radiofonice, care au trimis întreaga, fantastica sa avere în Elveţia şi acum s-a dus şi el în această ţară pentru a se întâlni cu gologanii săi… Se mai poate întâmpla ca Portugalia sau Suedia să fi fost teatrul acestei tragedii radiofonice – ambele ţări se bucură în această privinţă de o anume favoare. Fapt este că, în asemenea poveşti din pădurea foilor evreieşti (foi în sens de ziare), să se obţină efectul ca şi omul moderat, din popor, să fie zdruncinat în credinţa sa că valuta noastră e stabilă şi că victoria noastră e sigură. «Gauleiterul meu da, şi eu nu», să-şi zică micul depunător de economii şi să se ducă la Casa de economii pentru

a-şi ridica cele câteva sute de mărci ce are acolo, cheltuind banii săi pentru a-şi cumpăra «valori reale». Aşa de prost să fie el".

Acest pasaj – şi altele asemănătoare apar zilnic în presa nazistă – arată, în primul rând, că propaganda nazistă s-a prostit ea mai mult decât micul epargnant, Sparrer, care se refugiază din marca germană în valori reale, mai reale decât această monedă, care, în fapt, nu mai are nici valoarea hârtiei pe care se tipăreşte. Din acest pasaj aflăm ce afirmă şi ce crede zvonul popular. Toate măririle statului nazist îşi trimit, pe cât pot, şi ei care ţin şi pâinea şi, mai ales, cuţitul pot orice, averile în străinătate, în ţările neutrale, încotro aspiră să se ducă şi ei şi se duc chiar pe cât posibil, dacă nu încă chiar ei, apoi măcar familiile lor. Pentru ca micul deţinător de economii să creadă aceste zvonuri, trebuie ca el nu numai să le găsească plauzibile, dar să şi creadă pe Gauleiterii săi, pe miniştrii, pe generalii nazişti, capabili de o asemenea trădare, de un asemenea egoism, de gândul de a face, fără scrupule, fără teama de a fi chemat vreodată să răspundă de ignonimiile sale, fiindcă ştie că se va pune la adăpost într-o ţară în care dreptul de azil e sfânt şi legea e lege, aşa cum au dovedit naziştii că o vor când s-au ridicat cu un fel de zel extraordinar pentru a protesta contra notei anglo-americane provocatori ai actualului măcel. Nu mai vorbesc de ironia, de aşa-zisul spirit cu care scriitorul Schriftleiterul plin de simţire vorbeşte de decapitarea unui om de 52 de ani, unui Regierungsrat, deci a unui funcţionar merituos, a unui om care a meritat acest titlu care se bucură în Germania de multă consideraţie. Ce Gemiitsmensch trebuie să fie acest ziarist care colaborează la oficiosul partidului nazist, proprietatea chiar a Führerului, şi care vorbeşte de bietul ascultător de radio, expediat cu securea pe lumea cealaltă, chicotind, că a fost făcut „mai scurt cu un cap"... Vorba lui Hutten: Es ist ein Lust zu leben, e o plăcere să trăieşti... în Germania sub un asemenea regim, într-o asemenea atmosferă. Iar cei care o simt numai prin repercusiune să fie bucuroşi că-i permit, că-i văd sfârşitul, căci – e sfârşitul, şi toate zvârcolirile naziste nu-l mai pot înlătura, ci pot să-l facă numai mai sângeros, mai tragic...

Aşadar, acum, după ce Italia a capitulat, germanii au căpătat viers (glas). Cu cât sunt mai tragice împrejurările în care a căzut Mussolini, cu cât adică este mai adevărat ce povesteşte acum propaganda nazistă despre ele, cu atât mai odioşi apar guvernanţii din Berlin, care n-au riscat niciun deget pentru a-şi apăra tovarăşul,

prietenul care, dacă-i vorba să-i credem, până în ultimul moment ar fi perseverat în greşelile sale, în a vrei să menţină Italia alături de dânşii şi după ce era evident că aceasta nu se face decât cu un singur rezultat, înfrângerea sigură după mari hecatombe de oameni şi după totala pustiire a ţării.

Dar această atitudine odioasă nu e surprinzătoare. Dacă ar fi adevărat că, după Machiavelli, morala este un factor care nu are ce căuta în politică, atunci Hitler şi acoliţii săi au întrecut pe Principele gânditorului florentin, căci el acorda omului de stat dreptul de a ignora morala numai în scopul salvării, în scopul realizării patriei sale sfâşiată de lupte interne şi intrigi străine. Şi încă trebuie avută în vedere vremea în care Machiavelli a scris şi care nu cunoscuse, ca vremea noastră, binefacerile regimului libertăţii, al democraţiei, ai drepturilor omului. Dictatorii moderni însă, chiar dacă voim să le acordăm beneficiul sincerităţii patriotice, naţionaliste când au început războiul, nu li-l putem acorda acum când am văzut înfrângerea. Acum ei nu mai prelungesc grozavul măcel decât pentru a se salva pe ei şi pe acoliţii lor. Aşa că trebuie recunoscut regelui Italiei, cu toată vina ce are de a fi adus pe Mussolini, de a fi tolerat şi sprijinit dictatura şi de a-l fi lăsat să facă războiul în condiţiile în care l-a făcut, trebuie recunoscut lui Vittorio Emanuelle meritul că, cel puţin în ultimul moment, a înlăturat pe duce şi, îndeplinind inevitabilul, a capitulat, evitând astfel Italiei consecinţele politice ce ar fi avut în mod inevitabil prezenţa ei activă în lagărul duşmanilor, marilor puteri democratice ale libertăţii.

Ne găsim în faţa unuia din rarele cazuri în care guvernanţii din Berlin merită crezare când spun că armistiţiul încheiat de mareşalul Badoglio nu i-a surprins. Dar o îndoială cu privire la el totuşi au avut. Aceasta numai poate explica atitudinea lor paşnică (pasivă), resemnată, după demiterea lui Mussolini. Nici cel mai mic protest n-au schiţat, nici măcar prin presa lor, fiindcă unde nu este libertatea presei, această regină a tuturor libertăţilor, guvernul, dictatorul, deci şi acoliţii săi, sunt direct responsabili de ceea ce scrie el. Astfel că libertatea presei, deşi ar fi inimaginabilă sub un regim totalitar ar fi pentru acesta o pavăză cam cum este responsabilitatea pentru suveran, pentru preşedintele Republicii, pentru capul Statului în regimul constituţional. Dar unde nu-i libertatea presei, oricine poate şti din ea ce gândeşte guvernul identificat cu conducătorul, cu Ducele, cu Führerul, dar aceştia nu pot afla niciodată cu certitudine ce gândeşte

mulţimea, ţara, şi care este orientarea opiniei publice.

Aşadar, dacă nu a fost surpriză pentru cei din Berlin capitularea Italiei, ei n-au avut, însă, vreo certitudine asupra ei. Dovadă că acum se vaită că au fost induşi în eroare, înşelaţi, minţiţi de locţiitorul ministrului de Externe italian, de Badoglio şi chiar de rege, care le-ar fi dat pe „cuvânt de onoare" asigurarea că nu tratează cu duşmanul, că nu vor capitula, că vor continua fără preget lupta contra duşmanului, alături de Germania, în momentul în care chiar se semna capitularea, armistiţiul, Hitler, mareşalul Badoglio şi chiar regele repetau aceste asigurări. Mai întâi că e o regulă veche, pe care dictatorii, şi în special Führerul, au reclamat-o într-una pentru dânşii şi au practicat-o cu multă fervoare, aceia că sunt ei ţinuţi să spună adevărul când e vorba de interesul ţării, ceea ce la ei e identic cu interesul lor. Poate că ei gândeau quod licet Iovi1 în care caz şi ei erau zeul şi ceilalţi înşelaţii, păcăliţii, boii, de care în sinea lor râdeau cu poftă, făcând haz de prostia lor. Apoi în Germania, e drept că şi în alte ţări, înşelăciunea şi minciuna erau, şi sunt poate încă, sunt considerate ca alfabetul diplomaţiei, ca maximul îndemânării diplomatice.

Să nu se uite că cea mai grea imputare ce s-a adus de reacţionari nenorocitului Bethmann-Hollweg, cancelarul sub care s-a dezlănţuit primul război mondial, este că a recunoscut în Reichstag, în faţa lumii, că intrând în Belgia, armatele germane au 1 Ce-i place lui Jupiter (în lat., în original).

călcat un tratat semnat de Germania şi a justificat aceasta spunând că interesul superior al ţării nu se poate împiedica de un petec de hârtie, expresie care a rămas oarecum istorică, fiindcă de ea s-a legat proclamarea noului principiu de drept ca Not kennt kein Gebot, că nevoia nu cunoaşte lege. îi şade aşadar rău lui Hitler că tocmai el să se indigneze de minciunile, în concepţia lui, de abilităţile diplomaţilor italieni care sunt doar mai aproape de Machiavelli decât dânsul. Îi şade cu atât mai rău, cu cât în istoria omenirii, plină de călcări de cuvânt, de minciuni, de înşelăciuni, de ruperi de tratate, de sperjur, comise de cei atotputernici, se va găsi un guvern care să fi păcătuit în această privinţă mai mult decât Führerul. În cei zece ani care au trecut de când el a ajuns la putere printr-unul din cele mai mizerabile acte de trădare şi de călcare a Constituţiei pe care şeful statului jurase s-o respecte, şi a comis, în fiecare an, în fiecare lună câte un discurs cu declaraţii şi asigurări conştient mincinoase, a încheiat

pacte pe care ştia dinainte că nu le va respecta, a rupt angajamente şi pacte când cerneala cu care le semnase încă nu se uscase. A tratat în acelaşi timp cu Anglia şi cu Rusia, cu scopul de a o juca pe una contra celeilalte. A rupt, zi cu zi, câte o foaie din tratatul de pace de la Versailles, a încheiat cu Anglia acordul privitor la flotă pentru a-l repudia şi călca după trecerea primului moment. A iscălit acordul prin care i se cedau – ceea ce a fost mai mult decât o crimă, fiindcă, după faimoasa vorbă a lui Talleyrand, a fost o greşeală din partea Angliei reprezentată prin Chamberlain – teritoriile sudete ale Cehoslovaciei, pentru ca apoi, asemenea fiarei din fabulă, să-şi ia restul acestei ţări, care va rămâne modelul unei republici condusă de filosofi. A semnat, în 1939, pactul de neagresiune cu Rusia sovietică pentru ca, după doi ani, în care Stalin a respectat strict acest pact, să-l atace în falsă speranţă că acest act de felonie îi va asigura simpatia Angliei şi o va atrage de partea lui, fiindcă credea într-adevăr că ţara democrată, capitalistă chiar, ar putea comite cea mai oribilă trădare, numai pentru a da Führerului aparenţa de justificare a ideii la care nu renunţă, că el luptă pentru Europa şi pentru civilizaţia ei, când astăzi e evident că nu luptă nici pentru Germania, nici pentru poporul german, ci varsă sângele acestuia şi, după ce inutilitatea acestei jertfe e vădită şi pentru copii, numai şi numai în interesul său şi al regimului său, numai pentru a-şi salva pielea lui proprie care, dacă voim să-i acordăm o circumstanţă atenuantă, este în concepţia lui, dacă-i vorba să credem în sinceritatea lui, identică cu Germania însăşi.

Să fiu bine înţeles. Nu voi să spun că ce au făcut Vittorio Emanuelle şi mareşalul Badoglio este elegant. Chiar astă seară i s-a dezlegat, în fine, gura lui Hitler care, aproape de zece ani, nu a mai vorbit, după cum a suspendat şi publicarea în verbum a discursurilor sale rostite în timpul războiului, fiindcă, după 1914, prea profetizase multe care nu s-au realizat sau, mai exact, s-au realizat tocmai de-a-ndoaselea – aşadar, astă seară, Hitler a luat în fine cuvântul la radio şi a făcut declaraţii care au fost retransmise de sateliţii tuturor statelor aliate, deci şi de România. Ei bine, în această cuvântare, Hitler a avut într-un singur punct dreptate şi poate provoca compătimire – anume când a spus:

„Conducerea statului italian poate să justifice cu orice motive vrea hotărârea sa de a rupe alianţa, de a ieşi din război şi de a face prin aceasta, cu atât mai mult, din Italia un teatru de război. Niciodată, însă,

ea nu va găsi o scuză pentru faptul că acest lucru s-a produs fără ca aliaţii să fi fost măcar încunoştinţaţi…"

Într-adevăr, ce au făcut regele şi paladinul său Badoglio nu a fost, nu este, ceea ce englezii numesc fair. Dar ei au ştiut cu cine au de a face. Au ştiut de ce este capabil bunul şi credinciosul aliat. Au ştiut că tot ce s-ar putea întâmpla mai rău, după încheierea armistiţiului, se va întâmpla în proporţii mult mai mari şi cu consecinţe mult mai grave, dacă guvernul din Berlin ar fi fost încunoştinţat de intenţia lor de a scoate Italia din război. Măsurile, cu care Hitler se laudă acum, ar fi fost adoptate mai de mult. În măsura puterilor lui, el ar fi ocupat şi atunci Italia, ar fi împiedicat, cu concursul fasciştilor, orice manifestare a hotărârii poporului italian de a se desface din spurcata legătură cu care, după însăşi spusa lui Hitler, numai împotriva voinţei naţiunii, şi chiar a unora dintre amicii săi, Mussolini a încheiat-o, intrând în război alături de Germania, convins fiind sau simulând că este convins că războiul nu va dura decât câteva luni. Fidelitatea pe care Ducele a păstrat-o amicului său Führerul, a fost, însă, o trădare a intereselor, a voinţei poporului italian, chiar după spusele lui Hitler, care a arătat în ultimul său discurs că, de fapt, Italia nu mai era de mult în luptă, fiindcă nu mai putea galvaniza poporul italian ca să continue lupta, într-adevăr Hitler a spus:

„Când, în septembrie 1939, Anglia şi Franţa au declarat război Reichului german, Italia, în conformitate cu tratatele, ar fi fost obligată să se declare imediat solidară cu Germania. Căci această solidaritate îşi găsea temeiul nu numai în prevederile pactului, ci şi în faptul că inamicii meniseră aceeaşi soartă în viitor atât Germaniei, cât şi Italiei.

Se ştie că Mussolini era ferm hotărât ca, în conformitate cu tratatele, să ordone imediat mobilizarea Italiei. Aceleaşi forţe care astăzi au adus capitularea, au reuşit însă, în august 1939, să împiedice intrarea în război a Italiei.

În calitate de conducător al poporului german, a trebuit să am înţelegere pentru extraordinarele dificultăţi interne pe care le întâmpina Ducele. De aceea, nici atunci, nici mai târziu, nu am presat Italia să-şi îndeplinească angajamentele de alianţă. Din contra, am lăsat cu totul la latitudinea guvernului italian fie să nu intre deloc în război, fie, dacă totuşi ar intra, să o facă într-un moment ce îi va conveni şi pe care putea să-l fixeze absolut liber.

În iunie 1940, Mussolini a reuşit să creeze premizele interne

pentru venirea Italiei alături de Reich.

Războiul din Polonia fusese dus în vremea aceea la bun sfârşit şi la fel şi cel din Norvegia, precum şi cel împotriva Franţei şi a armatelor engleze, aliate ei, pe continent.

Cu toate acestea, trebuie să fiu recunoscător Ducelui pentru atitudinea sa care, după cât ştiam, a putut fi impusă în interior numai cu greutăţi extreme nu împotriva voinţei poporului italian, ci faţă de atitudinea anumitor cercuri".

Care va să zică, anumite cercuri au fost, din capul locului, contra intrării în război. Zadarnic vrea să spună Führerul că poporul italian nu a fost contra intrării într-un război care era în contrazicere cu toată tradiţia şi cu evidentele interese ale statului. Dacă nu s-ar şti că poporul italian era sătul de război după campania din Abisinia şi după războiul din Spania, dacă nu s-ar şti că, la declararea lui în iunie 1940, cea mai adâncă deprimare a domnit în Italia, simplul fapt că un dictator ca Ducele a trebuit să supună, de altfel pentru prima dată, voinţei sale anumite cercuri, ar fi un argument concludent în favoarea tezei că însuşi poporul italian era potrivnic intrării sale în război, mai ales când e clar că nici acele anumite cercuri nu ar fi putut impune lui Mussolini voinţa lor, nici Mussolini nu ar fi putut să le reziste, dacă cei dintâi nu ar fi ştiut că au îndărătul lor voinţa poporului, iar ducele nu ar fi avut şi el această convingere. Şi dacă acest argument nu ar fi destul de convingător, ni-l întăreşte faptul că Germania nu numai că, după cum spune Führerul, a trebuit să aibă înţelegere pentru situaţia dificilă a Ducelui, dar nici atunci, nici mai târziu n-a presat asupra Italiei ca să-şi îndeplinească îndatoririle contractate, ci a lăsat cu totul la discreţia guvernului italian, fie ca să nu intre în război, fie ca să aleagă el singurul moment în care va vrei s-o facă. Atâta filotimie din partea conducătorilor nazişti, a căror parte slabă nu este tocmai delicateţea, răbdarea şi toleranţa, e deopotrivă dovada că chiar ei se convinseseră că, de această dată, Ducele nu avea de partea lui ţara, că cei care îl reţin de la intrarea în război aveau de partea lor şi dreptatea şi opinia publică italiană.

Dar, în fine, Mussolini reuşeşte să creeze premisele interne pentru a băga Italia în marea aventură. Aceste premise interne, Hitler o arată, erau de fapt de ordine externă. Polonia era bătută, Franţa, marea şi nobila Franţă, era la pământ. Era momentul ca să-i sară în spinare oameni politici cu mentalitate de gangsteri, care n-aveau de fapt nicio

legătură cu tradiţia ţării lor, care, după ce îi răpiseră adevăratele drepturi şi libertăţile, o aruncau în lupta contra ţării care a jucat un rol atât de hotărâtor în eliberarea Italiei şi în crearea unităţii sale, care a adăpostit, în vremurile cele mai triste, pe toţi martirii ei, de numele cărora e legată învierea Italiei moderne. Dar fost-au adversarii intrării în război de rea credinţă, fost-au ei conduşi numai de animozitate faţă de Mussolini? Tot Hitler, în discursul său, arată că nu, când cu multe amănunte susţine că nicăieri în Italia nu a putut duce lupta cu succes, că ea, departe de a fi un ajutor pentru Germania, a fost un balast pentru aceasta. Astfel, Hitler declară că, dacă, în 1941, Germania a făcut războiul din Balcani, apoi nu a făcut-o pentru a realiza intenţii proprii, ci pentru a veni în ajutorul aliatului italian şi pentru a înlătura un pericol dezlănţuit „din vina acestuia, prin procedarea acestuia, pericol care, în cele din urmă fireşte, ameninţă Germania?

— Mai apoi – tot după Hitler – „Africa de Nord ar fi fost pierdută pentru Italia încă din 1940—41, fără intervenţia soldatului german". Ce înseamnă acesta decât că Italia nu era pregătită nici sufleteşte, nici materialmente pentru acest război. Dictatorul, însă, ştia că regimul său e periclitat, dacă nu trage consecinţele politicii sale. El trebuia să bage Italia în război, cu toate că opinia publică italiană nu voia, cu toate că oameni dintre cei mai competenţi, un mareşal ca Italo Balbo, şi se pare chiar şi Badoglio îl deconsiliau de la această nebunească acţiune. Dar naziştii, cu diplomaţia lor, încurcaseră atât de tare iţele, încât nu le mai rămăsese altă alegere decât să se agaţe de acest singur aliat ce le rămăsese dintre marile puteri. Probabil, mai mult decât probabil, că nu l-au socotit atât de slab pe cât s-a arătat, dar oricum au crezut că şi un ajutor mai mic le va aduce o uşurare pe câmpurile de luptă, unde erau interesele lor principale. Adevărul este că Hitler n-a ţinut să intre în război având alături Italia. Dorinţa lui a fost să-şi asigure prietenia şi alianţa Angliei. Dar ca orice hazardor, încrezător în norocul său, care, într-adevăr, până în 1941, când s-a repezit asupra Rusiei, a fost colosal şi, mai ales, apreciind greşit marginile răbdării britanice şi ale dorinţei acesteia de a menţine pacea, a îngrămădit provocări peste provocări, până s-a pomenit în război contra Angliei, celei mai formidabile coaliţii ce se putea imagina, a coaliţiei anglo-americane-ruse. De aici încolo soarta lui a fost şi rămâne sigilată. Tot ce face, ce poate face de acum, este inspirat de starea sufletească a disperării. Şi ocupaţia Italiei, pe care a ameninţat-o în acest ultim discurs al său. Italia se găseşte în cel

mai grozav foc cu această ocupaţie. Dacă ar fi depus armele la vreme, în Africa încă, poate că ar fi putut fi cruţată de această ultimă lovitură, în discursul său Hitler, exaltând ajutorul eroic – nimeni nu contestă – ajutorul pe care l-a dat soldatul german pretutindeni unde Italia era angajată, în Balcani, în Africa, în Sicilia, chiar şi, când situaţia apărea a fi fără de leac, arătând că, în iunie 1940, Mussolini reuşeşte să ducă Italia în război, a continuat astfel: „Din acest moment Reichul şi Italia au stat împreună în luptă, pe toate câmpiile de bătaie s-a vărsat sânge în comun şi nicio clipă eu şi Ducele nu ne-am îndoit că rezultatul acestei lupte va fi decisiv pentru existenţa sau pentru neexistenţa popoarelor noastre. Corespunzător cu aceasta, Germania, prinsă ea însăşi în cea mai grea închisoare, a ajutat pe aliatul ei până la limita posibilului. Multe propuneri privitoare la acest ajutor făcute de noi au fost din capul locului, fie în general refuzate, fie acceptate numai în condiţii care nu erau realizabile de către potentaţi militari italieni. La vreme vom da publicităţii dovezile din care rezultă ce contribuţie a prestat Germania în ajutorul aliatului ei, în lupta comună şi ce mai era dispusă să mai facă în viitor". Potentaţii militari ai Italiei au refuzat, deci, unele propuneri de ajutor al Germaniei sau au voit să le accepte numai în condiţiuni ce nu conveneau propunătorului, deoarece nimeni nu va putea susţine că potentaţii militari italieni au voit să saboteze victoria care le-ar fi adus lor glorie, dacă i-am socoti atât de mizerabili încât cea a Italiei să nu-i fi interesat, trebuie conchis că modul cum înţelegeau germanii să dea ajutorul, nu garanta vreo rezistenţă, dar implica dezavantagii pentru interesele italiene. Poate că nu ne-am înşela dacă am presupune că potentaţii militari italieni îşi dădeau seama că înfrângerea este inevitabilă sau, ceea ce trebuie să se gândească orice comandant, că cel puţin este posibilă şi că în acest caz Italia, împănată cu prea multe trupe germane, nu ar mai putea avea libera dispoziţie asupra politicii sale, nu ar mai putea întreprinde ceva care s-o ferească de ultimele consecinţe ale dezastrului german într-un război la care – cum Hitler constată – că nu s-a decis decât foarte greu şi numai sub presiunea Ducelui, exercitată contra părerii tuturor oamenilor competenţi, civili şi militari, care înconjurau pe regele care, oricât ar fi greşit aducând la armă şi protejând fascismul, este totuşi urmaşul acelei Case de Savoya, a cărei tradiţională politică era, fatalmente, potrivnică acestui război contra Angliei şi contra Franţei.

Ce au voit, însă, „potentaţii militari italieni", cum s-a exprimat

Hitler, şi n-au putut realiza şi de ce s-au temut, mai ales, n-au putut evita. Armata germană ocupă Italia, se instalează şi ea pentru rezistenţă şi transformă Italia în câmp de război. Aceasta ca o lecţie pe care vrea s-o dea poporului italian, trădător, Italiei trădătoare. Noua acţiune militară germană are, deci, un caracter primitiv, şi după ce însuşi Hitler declară că poporul italian nu e responsabil de politica regelui şi a lui Badoglio, cum nu a fost responsabil nici de cea a lui Mussolini, cum se mai poate plânge de procedura succesorilor acestuia care n-au voit, din capul locului, decât să evite Italiei dezastrul în care a băgat-o Mussolini, şi să pună capăt unei vărsări de sânge, unui prăpăd a cărui continuare nu ar mai fi avut decât un singur rost, acela de a prelungi o bucată de vreme viaţa regimului nazist, după ce se descotorosise de cel fascist. Potentaţii militari italieni n-au făcut decât să încerce a scăpa, prin metodele dictatoriale, prin metodele regimurilor totalitare, ce se mai putea scăpa din dezastrul acestor regimuri. Führerul se plânge de trădarea italiană, dar pe când ea se pregătea, el însuşi ce a făcut? A căutat el o explicaţie francă? Nu, a stat la pândă şi, cu aceleaşi metode, a pregătit răzbunarea, pedeapsa. Textual Führerul a spus în discursul ce a rostit la radio:

După ce timp de doi ani am avut prilejul să observ mai mult decât suficient influenţa crescândă a acestor cercuri reacţionare faţă de nevoile sociale ale Italiei şi totodată potrivnice Germaniei, nu mai era posibilă nicio îndoială, de la căderea Ducelui, asupra adevăratei lor intenţii cu această schimbare de regim, în consecinţă, aşa cum avem datoria, am dat ordin să fie luate toate acele măsuri ce puteau fi luate pentru acest caz, pentru ca Reichul German să fie ferit de o soartă pe care mareşalul Badoglio şi oamenii lui nu au creat-o numai pentru Duce şi pentru poporul italian, şi în care voiau să arunce şi Germania.

Interesele războiului naţional al poporului german sunt pentru noi pe cât de sfinte, pe atât de obligatorii. Cu toţii ştim că în această luptă necruţătoare, după dorinţele inamicilor noştri, cel învins este nimicit, în timp ce numai celui victorios urmează să i se lase posibilitatea de viaţă. De aceea suntem decişi, cu hotărâre rece, să luăm, atât în mare cât şi în amănunt, de fiecare dată acele măsuri care sunt cele mai potrivite pentru a face să se prăbuşească speranţele adversarilor noştri.

Ieşirea din război a Italiei înseamnă, din punct de vedere militar, foarte puţin, într-adevăr, în acea ţară lupta nu era sprijinită şi purtată

de mai multe luni decât aproape numai de forţe germane. Noi vom continua de aici înainte această luptă liberi de orice stânjenire. Încercarea complotului internaţional al plutocraţiilor de a sfărâma prin vorbe, ca în Italia, rezistenţa germană, este copilăroasă. Ei confundă în acest caz poporul german cu un alt popor.

Din aceste cuvinte care se voiau energice, rezultă numai necazul Führerului. El vorbeşte ab iratol – şi are şi de ce să fie furios. Dacă mai înainte spusese că poporul italian nu e responsabil, că nu a voit trădarea mareşalului Badoglio, a potentaţilor militari ce-l insultă acum, prezentându-l de o laşitate de care poporul german nu e capabil, poporul italian nu e responsabil de modul cum a ieşit Italia din război, e însă sigur că el a voit să iasă din el şi că a impus, prin atitudinea sa, voinţa sa. Că poporul german nu e capabil să-l imite, se poate să fie adevărat. Iubirea lui de libertate, puterea lui de a se revolta nu e mare. El este aşa cum l-a făcut nenorocita lui istorie: un popor disciplinat, adică supus. El a luptat pentru Wilhelm II fuer Kaiser und Reich, cum luptă pentru Fuehrer und Reich, pentru Hitler, cum a luptat în secolul trecut pentru interesele oricărei ţări căreia diverşii prinţi şi prinţişori îi închinau pe cei mai buni fii ai lui. Dar sunt convins că, şi în acest punct, Hitler se va înşela. Pilda Italiei va prinde mai curând sau mai târziu şi în Germania, oricât tunurile şi mitralierele SS-ului ar ţine sub teroare poporul german, la care profeţiile grandilocvente ale Führerului nu mai prind, cum nu au mai prins cele ale Ducelui, în august 1937, cum aminteşte Stampa din 31 august 1943 – Ducele, încheind manevrele militare din Sicilia, tocmai din Sicilia, proclama la Palermo: „Aţi văzut crescând sub ochii voştri pregătirile militare, pe uscat, pe mare şi în aer. Numai printr-o extremă nebunie s-ar putea cineva gândi la o invazie. Aici

1 La furie (în lat., în original)!"

nu va debarca nimeni, nici măcar un soldat". Şi când colo, tocmai „aici" a debarcat, nu un soldat, ci mai multe sute de mii şi de aici a putut trece pe însăşi teritoriul peninsulei, dar propaganda fascistă, împreună cu cea nazistă, încercase să mângâie sau să înşele lumea cu declaraţia că o debarcare în Sicilia nu înseamnă încă una în Italia. Oricât sunt un profan în grelele şi specialele chestiuni militare, cred, sunt convins, că rezistenţa germană pe teritoriul italian nu are niciun rost strategic pentru Germania. Ei nu pot aduce până aici forţele considerabile de care ar avea nevoie, dacă aliaţii ar avea într-adevăr

intenţia de a crea aici faimosul al doilea front european, în tot cazul, fostul aliat nu are un motiv întemeiat decât doar cel al urii şi setei de răzbunare, ca să ruineze, prin lupte locale, tot teritoriul Italiei când are mult mai bune condiţii de luptă la frontiera nordică a fostului aliat, sus pe câmpiile lombarde, teatrul clasic al războaielor din Italia. Dacă, totuşi, perseverează să ocupe principalele oraşe, chiar şi Roma, e ca să se răzbune, cum numai setea de răzbunare a putut inspira Führerului ordinul „ca măsurile ordonate pentru protejarea intereselor germane în urma evenimentelor din Italia sunt foarte dure. În măsura în care acestea privesc Italia, ele se desfăşoară acum cu succes, conform planurilor".

Va să zică ele mai privesc şi pe alţii, nu doar pe italieni? Cui se adresează această ameninţare? Ce ţară a mai comis greşeala, uşurinţa, de admite pe teritoriul său trupe aliate germane sau de protecţie, care să suprime libertatea guvernului sau de a face ce ar crede că este în interesul ei, interes tot atât de preţios1 ca cel german pentru Hitler. Deutschland, Deutschland liber Alles in der Weltz2 a spus poetul în imnul care, pus pe muzica lui Hadder, a devenit cel al statului nazist. Dar poetul care a scris acest imn plin de dragoste de ţară, când unirea ţărilor germane era încă un vis, a fost un poet al revoluţiei, al libertăţii şi n-a înţeles ca Germania să fie peste toate celelalte ţări, ci că germanul trebuie să-şi iubească ţara peste orice în lume. Ce fel de ţară, ce fel de Germanie însă? Hoffman von Fallersleben, acesta e numele autorului cuvintelor imnului, o spune:

Euigkeit und Recht und Freiheit Fur das deutsche Vaterland! Danach lässt uns alle sterben Bruderlich mit Herz und Zand! Enigkeit und Recht und Freiheit Sind des Glückes Unterpfand – Bltihen im Glanze dieses Glückes Bluhe deutsches Vaterland!"

Citirea acestor versuri ar ajunge pentru a dovedi că intenţia autorului, că tendinţa imnului nu era de a considera Germania ca stăpână a tuturor celorlalte ţări, ci că ea trebuie să ocupe locul întâi în gândul, în inimile fiilor ei. Dar tot aşa rezultă că imnul acesta se potriveşte Germaniei unite, în care să domnească dreptul, dreptatea şi libertatea. Or, nazismul a suprimat libertatea, pentru a pune în locul ei un regim samavolnic, autoritar, tiran, mai rău

1 Şi de strictă obligaţie pentru dânsul.

2 Germania, Germania peste toate în lume.

decât cel pe care, în 1848, Hoffman von Fallersleben l-a

combătut. De asemenea, nazismul a suprimat dreptul şi dreptatea, a înlăturat principiul separaţiunii puterilor, întrunindu-le pe toate în mâna unui singur om, a pus în locul legii aprecierea judecătorului, iar peste acestea autoritatea şi ordinul Führerului. Aşa că e probabil, că dacă poetul ar mai fi azi în viaţă, nu numai că nu ar face parte din partidul nazist care-i cânta imnul, dar s-ar găsi în vreun lagăr de concentrare, în închisoare, în exil sau chiar expediat de S S în acea ţară din care nu s-a întors încă niciun călător. Această aluzie să-mi fie iertată. De mult am voit să rectific părerea greşită care, încă din trecutul război mondial, e răspândită şi la noi şi care a făcut din imnul unui patriot amorezat de libeftate, un imn de şovinism cinic. Dar o glumă bună care s-a făcut atunci asupra lui e şi astăzi de actualitate. Cu politica lui Hitler, mai mult încă decât cea a lui Wilhelm II, s-a întors sensul primului vers a lui Fallersleben. Dacă nu-i adevărat că el cânta Deutschland Deutschland tiber Alles, e însă adevărată azi realitatea că Alles, alles tiber Deutschland. Şi după vechea înţelepciune populară germană Viele Hunde sind des hasen Tod!

În general, acest ultim discurs al lui Hitler, pe care, din întâmplare, l-am putut auzi la radio, zic din întâmplare, fiindcă eu, ca evreu, n-am radio, şi mai ales s-a deosebit prin modul cum a fost pronunţat. Nimic din aplombul cu care vorbea de obicei, şi mai ales în prima fază a războiului, cea a victoriilor fulgerătoare, strălucite, dar fără a doua zi. Nicio

Mulţi câini sunt moartea iepurelui (în germ., în original).

modulaţie a vocii, nicio accentuare poruncitoare a anumitor pasagii. Se simţea că citeşte un manuscris completat de sfătuitorii săi militari şi civili. Cine nu-şi aminteşte de sublinierile lui, când spunea: Wir werden London ausradieren – Vom şterge Londra de pe pământ! Acum şterg englezii Berlinul, Hamburgul, Colonia şi atâtea alte oraşe. Oricare om civilizat va regreta aceasta, dar dreptul de a protesta şi de a se plânge tocmai Führerul nu-l poate avea. Lui i se poate cu drept spune: Tu Vas voulu, Georges Dandin1. A lipsit din noul discurs acel ton de încredere, acea convingere absolută în reuşita finală. Dacă, verbal, ea n-a lipsit, motivarea ei a fost foarte slabă şi poate foarte puţin convingătoare.

Că are dreptul să creadă necondiţionat în reuşita sa, a Germaniei – a spus el – reiese nu numai din felul în care s-a desfăşurat viaţa sa, dar şi din modul cum s-a ridicat poporul german. „Noi, a adăugat Hitler

am acţionat după ideile lui Clausewitz că o rezistenţă eroică este în tot cazul preferabilă unei supuneri laşe". Va să zică, motivele care susţin credinţa Führerului în victorie sunt, în primul rând, de ordin mistic. Fiindcă, zugrav mizer, a ajuns, printr-o rătăcire a poporului german, să se impună ca tiran, de aceea [ilizibil]. Poate că simte acum ceva din întoarcerea norocului, a şansei, dar încă nu vrea să şi-o mărturisească. Şi mai trage de încredere din ce a văzut în 1939. Atunci armata germană era intactă în forma ei cea mai perfectă; a fost într-adevăr formidabilă, a avut să se măsoare cu ţări nepregătite suficient sau ca Anglia la începutul pregătirii ei, a avut să lupte cu ţări mici şi slabe ca Serbia şi Grecia, 1 Tu ai vrut-o, Georges Dandin (în fh, în original).

a avut de partea ei pasivitatea Rusiei sovietice, a mers din victorie în victorie. Acum, în al cincilea an de război, vede Anglia şi America înarmate şi pregătite formidabil, aliatul italian scos din luptă şi tratat neuman de partenerul său de idei, vede că elementul esenţial al strategiei germane, puterea şi acţiunea ofensivă s-au epuizat. Pretutindeni Germania e în defensivă, pretutindeni în inferioritate, pretutindeni în retragere. Repede se schimbă favoarea populară. Dezavantajele regimului dictatorial apar cu atât mai crude, cu cât, mulţumită aviaţiei însă, şi Germania a devenit câmp de bătaie, pe când oştirea ei se luptă la mii de kilometri de ea, fără a o putea cruţa de rănile oribile din care sângerează. E natural că Hitler nu mai are vechiul aplomb, că e melancolic, că vorbeşte de viaţa lui care de mult nu-i mai aparţine, că face apel la toţi ca să-şi facă datoria, că nu mai ameninţă, ca altă dată, cu arma, pe cei răzvrătiţi, nemulţumiţi şi că-şi pune speranţa în solidaritatea de nezdruncinat a celor care sunt responsabili de a-l fi adus şi menţinut la cârmă şi de a fi avut energia ca să se opună inspiraţiilor lui, după care se crede nu numai mare om politic, dar totodată şi mare strateg, şi comandant de oştire, capabil de a înlocui pe un Ludendorff, de a fi chiar un supra-Ludendorff, deşi acesta, cu toate cursurile lui, dintre care cel mai grav era că voise să fie un Hitler avânt şi apr e's la lettre. Pe solidaritatea acestora se bazează el, pe complicitatea lor, care-i obliga să-l urmeze până la capăt, dar care s-ar putea, când ar aştepta-o mai puţin, să se întoarcă împotriva lui. Până în acel moment poate să rămână adevărat, cum a spus la radio, că încercarea aliaţilor de a sfărâma prin vorbe, ca în Italia, rezistenţa germană, e „copilărească".

„Aliaţii – aici o înţepătură la adresa italienilor – confundă

poporul german cu un altul. Credinţa lor că vor putea provoca în Germania un 22 iulie se bazează pe greşeala fundamentală în care se găsesc, atât asupra situaţiei (poziţiei) mele personale, cât şi asupra atitudinii camarazilor mei politici, a mareşalilor mei, a amiralilor mei şi generalilor mei". Aşa vorbesc împăraţii şi regii şi acceptau mareşalii, generalii şi amiralii să vorbească. Dar cine a auzit cu cât dispreţ se întreţin între ei ofiţerii germani, când bârfesc despre Führer, cine este, cum califică ei pe gefreiterul, ajuns stăpânul lor, îşi poate da seama ce sentiment vor fi având când aud asemenea fraze umflate şi când văd aceste aere împărăteşti. Cu greu se pot ei decide la un gest ca lui Badoglio, le lipseşte şi suveranul la adăpostul ordinelor căruia să se pună, dar în cele din urmă nu se vor da înapoi nici de la o mică revoluţie de palat, dacă vor şti definitiv că aceasta e necesar, că a devenit indispensabil pentru salvarea statului, a poporului. Ce-i împiedică este încă teama de a fi chemaţi la răspundere în ziua judecăţii, în schimb, ar fi un moment accelerator, declanşator, iminenţa unei revolte populare.

Hitler însă, care se plânge de trădarea Italiei, găseşte foarte natural ca să profite şi să prezinte ca o mare victorie dezarmarea armatei italiene şi ocuparea teritoriului italian, pentru a-l transforma în teatru de război. Şi în 1918 prăbuşirea germană a fost precedată de un fel de trădare a lui Carol, care, în faţa înfrângerii inevitabile şi a epuizării forţelor de rezistenţă a ţării sale, a încercat prin principele Sixt de Bourbon să ajungă la o înţelegere cu duşmanul, ascunzând aceste demersuri ale sale faţă de aliatul german. Totuşi, politica lui Wilhelm II n-a fost să ocupe Austro-Ungaria şi să proclame terorizarea aliatului disperat drept o mare victorie. Nu trebuie să fii mare strateg pentru ca să înţelegi că ocuparea Italiei de către armata germană nu este şi nu poate fi o victorie, căci întâi şi întâi ea s-a operat fără lupte şi, al doilea, se realizează în fine cel de al doilea front pe care Stalin îl cere şi propaganda germană pretinde că aliaţii nu vor sau nu pot să-l deschidă. E discutabil dacă aliaţii vor încerca, într-adevăr, să dea aici lupta hotărâtoare cu germanii. Poate că vom auzi într-una din zilele acestea despre o nouă debarcare în altă parte. Dar fapt este că germanii trebuie să aducă de pe acum trupe noi pe frontul italian, pentru ca nu cumva intenţia aliaţilor, dacă ar corespunde presupunerii germane, să-i surprindă insuficient pregătiţi şi să le transforme efectul propagandistic al „victoriei" într-o înfrângere dureroasă.

Dar înainte de a încheia pagina de azi, încă un cuvânt numai, în discursul său la radio, Hitler a spus aseară că Germania procedează acum după sfatul lui Clausewitz, că o rezistenţă eroică e în toate împrejurările de preferat unei supuneri laşe. Dar în opera sa fundamentală, în Biblia naţional-socialistă, în Mein Kampf, el a scris textual: „O diplomaţie trebuie să poarte de grijă ca poporul să nu se prăbuşească eroic, ci ca în mod practic să fie menţinut. Orice drum care duce la această menţinere este bun, iar neglijarea utilizării sale trebuie denunţată ca o criminală lipsă de la datorie". Iar în ce priveşte noua campanie din Italia, Hitler scrie în aceeaşi carte a lui: „Apoi vom opri eternul marş al germanilor spre Occident şi spre Sud şi întoarcem privirea spre Răsărit, în loc de aceasta el a pornit atacul spre Occident, se frământă greu spre Răsărit şi sfârşeşte tocmai cu o expediţie spre Sud". Poate că dacă vocea lui a sunat de astă dată atât de goală, explicaţia este că el a ajuns să se convingă că fundamentul teoretic al regimului său s-a dovedit inaplicabil, căci altfel ar fi trebuit să-l împiedice de a face ce a făcut şi ce l-a adus la marginea catastrofei. Căci doar nimeni nu se mai îndoieşte azi că Germania a pierdut războiul şi că Hitler, chemat să-şi aplice programul său de acţiune politică, a făcut aceleaşi greşeli pe care le-a imputat atât de aspru predecesorilor săi. Şi încă o observaţie făcută de toată lumea, în ultimul său discurs Hitler n-a mai făcut nicio aluzie la evrei. A început să simtă, în fine, şi el că e ridicol să arunce toată vina politicii sale dezastruoase asupra acelui neam din care a ucis milioane, dar care, supremă şi divină răzbunare, îl vede acum pe Führer prăbuşindu-se sub ruinele pe care le-au acumulat demagogia sau orbirea sa sau amândouă la un loc. În misticismul său el nu va putea să nu vadă, ba va trebui să recunoască în aceasta un semn al Proniei cereşti, a celui Atotputernic, pe care l-a invocat acum, după ce l-a persecutat cum şi unde a putut, ca fiind o iscodire a rasei blestemate a evreilor, sau chiar unul din aceştia.

12 septembrie. Bukarester Tageblatt apărut azi publică documente privitoare la atitudinea personalităţilor conducătoare italiene în timpul când tratau cu anglo-americanii capitularea, şi după semnarea ei. Ele confirmă că regele, Badoglio, Ambbrosio etc., au hrănit pe germani cu minciuni.

Tăcerea pe care au păstrat-o germanii, din momentul demiterii lui Mussolini, n-au rupt-o decât după ce ministrul de Externe Guariglia i-a înştiinţat oficial că Badoglio a încheiat armistiţiu cu

anglo-americanii. Era natural că, în acest timp germanii au pregătit trupe la frontiera italiană, pe care numaidecât le-au pus în mişcare spre interiorul teritoriului italian. Al doilea front pe continent e acum constituit acolo unde nu l-a aşteptat aproape nimeni, unde nu l-au aşteptat nici germanii, acolo unde se putea face cu cele mai mici sacrificii: în Italia. Dacă anglo-americanii vor mai deschide undeva un al treilea front, când momentul le va părea sosit, rămâne să se vadă. E, însă, probabil. Forţele necesare le au: în Africa şi în Egipt, în Orientul Mijlociu şi, mai ales, în Metropolă. Iată acum şi textul documentelor:

Bukarester Tageblatt1 Der feige Verrat am gegebenen Wort. Wie Italiens Opfer und Ehre besudelt wurden – Victor Emanuel und Badoglio die Knechte des Feindes.

Berlin, 11 September.

Das Ausswărtige Amt Veroffentlicht in der

1 Bukarester Tageblatt

Trădarea laşă a cuvântului dat.

Cum au fost mânjite jertfele şi onoarea Italiei.

Victor Emanuel şi Badoglio slugi ale inamicului…

Berlin, 11 septembrie

Ministerul de Externe aduce la cunoştinţă în Deutsche diplomatisch-politischen Korrespondenz următoarele fapte în legătură cu ultimele zile ale trădării regelui Victor Emanuel şi mareşalului Badoglio:

1. La l septembrie 1943 a avut loc o întrevedere între ministrul

„Deutschen diplomatisch-politischen Korrespondenz" aus den letzten Tagen des Verrats des Königs Victor Emanuel und Marschall Badoglios folgende Tatsachen:

1. Am L September 1943 fandeine Unterredung zwischen den Aussemninister Guariglia und den deutschen Geschäftsträger în Rom, Gesandten Dr. Rahn, statt. Der deutsche Geschăfisträger berichtete darueber am gleichen Tage telegraphisch u. a. folgendes: „Bei meiner heutigen, Unterredung erklärte Guariglia: „Die Regâerung Badioglio ist wie bisher entschlossen, nicht zu kapitulieren und den Krieg an der Seite Deutschlands fortzusetzen".

2. Am 3. September meldete der deutsche Geschăfisträger folgendes Marschall Badoglio bat mich heute zu sich und erklärte mir, angesichts der feindlichen Landungen în Kalabrien lege ei Wert darauf, mir zu versichern, dass Volk und Heer trotz der Erschutierungen der

iettzten Zeit fest in der Hand der Regerung seien. Ei bitte un mein de Externe Guariglia şi însărcinatul cu afaceri la Roma, dr. Rahn. În aceeaşi zi, însărcinatul cu afaceri a raportat telegrafic cele ce urmează: „În cursul întrevederii mele de astăzi, Guariglia mi-a declarat: «Guvernul Badoglio este, ca şi până acum, hotărât să nu capituleze şi să continue războiul alături de Germania»".

2. La 3 septembrie însărcinatul cu afaceri german a raportat: „Mareşalul Badoglio m-a chemat azi la el şi, referindu-se la debarcările inamicului în Calabria, mi-a declarat că doreşte să mă asigure că, în ciuda răsturnărilor din ultima vreme, poporul şi armata se află ferm în mâna guvernului. M-a rugat să am încredere în el. El a adăugat textual: «Sunt mareşalul Badoglio şi am să vă conving prin fapte că n-a fost drept să vă îndoiţi de mine. E adevărat, poporul şi, în special femeile, vor pace, dar noi vom lupta şi nu vom capitula vreodată». Cuvintele de mai sus au fost rostite de mareşalul Badoglio la 3 septembrie, aşadar în ziua când a semnat capitularea forţelor armate italiene".

Vertrauen. Wortlich fugte ei hinzu „Ich bin der Marschall Badoglio und Ich werde Sie durch Taten davon überzeugen, dass es nicht richtig war, mir zu misstrauen. Naturlich ist die friedenssehsucht im Volke und vor aliem bei den Frauen gross. Aber wir werdwn kämpfen und niemals kapitulieren". Die verstehenden Worte sprach Marschall Badoglio am 3. September, also an dem Tage, an dem ei die Kapitulation der italienischen Streitkräfie unterzeichnete.

3. Am 4 September hatte der deutsche Geschäftstraeger cine Unterredung mit dem Oberkommandierenden der italienischen Wehrmacht. General Ambrosio. Der deutsche Geschätfstraeger berichtete daruber: „General Ambrosio fuhrte lebhafte Klage daruber, dass deutscherseits ihm nicht mehr das der deutsch-italienischen Kriegskamerad-schaft entsprechends Vertrauen entgegengebracht werde. Ei şei, se betonte General Ambrosio mit vollsten Nachdruck, nach wie vor von dem festen und aufrichtigen Willen zur gemeinsamen

3. La 4 septembrie, însărcinatul cu afaceri a avut o întrevedere cu comandantul suprem al armatei italiene, generalul Ambrosio. Însărcinatul cu afaceri german a raportat asupra ei: „Generalul Ambrosio s-a plâns că partea germană nu-i mai arată încrederea cerută de camaraderia de arme germano-italiană. În ce-l priveşte, a ţinut să sublinieze în mod categoric generalul Ambrosio, el este, ca şi

până acum, însufleţit de dorinţa hotărâtă şi sinceră de a continua împreună războiul. Şi m-a rugat să intervin pe lângă forurile militare germane în vederea unui intens şi amical schimb de vederi.

Neobişnuitul demers al lui Ambrosio mi-a lăsat impresia că el doreşte să ne convingă că e ferm decis să continue lupta alături de noi".

4. La 8 septembrie, reprezentantul Reichului, ministrul plenipotenţiar Rahn a fost primit într-o audienţă oficială de prezentare de către regele Victor Emanuel. În raportul telegrafic

Weiterfuhrung des Krieges erfullt. Ei bat mich, bei den deutschen militärischen Stellen dafur einzutreten, dass ein verstärkter freundschafthicher Gedankenaustausch erfolge.

Der ungewohnliche Schritt Ambrosios hinterliess bei mir den Gesamteindruck, daas es ihm daraufankam, uns davon zu überzeugen, dass ei zur gemeinsamen Fortsetzung des Kampfes entschlossen şei.

4. Am 8 September \vurde der Vertreter des Reiches, Gesandter Rahn, von König Victor Emanuel zu seinem offziellen Antrittsbesuch empfangen. În den telegraphischen Bericht des Gesandten heisst es folgendermassen: „Bei meinem heutigen Antrittsbesuch sprach König Victor Emanuel zunächst über die allgemeine militar ischelage. Was die Lage în Italien betreffe, se hoffe ei, dass sich die Reichsregierung inzwischen von dem guten Willen und der Bundestreue der Regierung Badoglio und der italienischen Armée überzeugt habe, und dass die în den letzten Tagen sich wieder anbahnende vertrauensvolle Zasammenarbeit bald militărische al ministrului se arată următoarele: „În cursul audienţei mele de prezentare de astăzi, regele Victor Emanuel s-a referit mai întâi asupra situaţiei militare în genere, întrucât priveşte situaţia din Italia el speră că guvernul german s-a convins între timp de bunăvoinţa şi de fidelitatea de aliat a guvernului Badoglio şi a armatei italiene şi că cooperarea plină de încredere din ultimele zile va da curând rezultate şi pe plan militar. Italia nu va capitula nicicând. Şi e convins că unele mici deficienţe de imagine vor dispărea în proximele zile. Badoglio e un soldat viteaz, care va izbuti ce va izbuti ca, printr-o tactică elastică, să anuleze într-o manieră adecvată presiunea cercurilor de stânga care, înlăturate timp de ani, au crezut că le-a sunat din nou ora", în încheiere, regele şi-a exprimat, o dată mai mult, hotărârea de a continua până la capăt lupta alături de Germania, de care Italia e legată trup şi suflet. Această declaraţie a

regelui a fost făcută

Fruchte trage. Italien werde niemals kapitulieren. Ei şei überzeugt, dass einige kleine Schonheisfehler în den năechsten Tagen verschwinden werden. Badoglio şei em braver Soldat, de in es auch ge lingen werde, durch elastische Taktik den Druck der Linkskreise, die nach 20-jăhriger Ausschaltung glaubten, ihre Stunde şei \vieder gekommen „în geeigneter Weise abzufangen". Zum Schluss betonte der König noch einmal den Willen, an der Seite Deutschlands, mit dem Italien auf Gedeih und Verderb verbunden şei, den Kampf bis zum letzten fortzusetzen. Diese Erklărungen wudwn von dem König am 8 September mittags, also am gleichen Tage angegeben an dem nachmittag durch die Amerikaner die bereits am 3 September abgeschlossenenkapitulation der italienischen Wehrmacht bekanntgegeben wuedw.

5. Als dem deutschen Geschăftsträger am 8 September 17, 45 Uhr durch den amerikanischen Rundfunk die Kapitulation der italienischen Streitkrăfte als volizogens Tatsache bekannt wurde, setzte ei sich telefonisch mit dem italienischen în ziua de 8 septembrie la amiază, aşadar în aceeaşi zi în care, în după amiaza ei, americanii au anunţat că armata italiană semnase capitularea încă de la 3 septembrie. 5. Când la 8 septembrie, ora 1745, însărcinatul cu afaceri german a aflat că radioul american a anunţat ca fapt îndeplinit capitularea armatei italiene, la sunat la telefon pe şeful Statului Major Italian, generalul Rootta. Întrebat de însărcinatul cu afaceri ce semnificaţie avea ştirea difuzată la radio, aceasta i-a răspuns textual: „Această ştire din New York este o sfruntată minciună engleză pe care o resping cu indignare". Un răspuns similar a fost primit de însărcinatul cu afaceri german, la o întrebare pusă prin telefon ministrului de Externe italian, din partea ambasadorului Rosso, reprezentantul ministrului. Ambasadorul Rosso a mai ţinut să adauge că va da o dezminţire categorică acestei minciuni britanice.

Generalstabchef. General Roatta, în Verhindung. Dieser erklărte dem Geschaftsträger auf die Fraga, was diese Rundfunkmeldung zu bedeuten habe, wortlich: „Diese Newyorker Meldung ist eine unverschămte britische Propaganaluge, die Ich mit Entrustung zurückweisen muss". Die gleiche Antwort erhielt der deutsche Geschăftsträeger unmittelber darauf auf cine telefonische Anfrage im italienischen Aussemninisterium von dem Botschafier Rosso, dem

Verâreler des Aussen-ministers. Botschafter Rosso, ftigte noch hinzu, dass ei ein kategorisches Demenţi dieses britanischen Sckwindels veranlassen werde.

6. Am 8 September abends kurz nach 19 Uhr, bat der Aussemninister Guariglia den deutschen Geschăfistraeger zu sich. Dieser berichtete über die Unterredung: „Aussemninister Guariglia emfing mich heute Abends kurz nach 19 Uhr und teilte mir în gegenwart dea Botschafters Rosso mit:

„Ich habe Ihnen zu eroffnen, dass Marschall Badoglio sich angesichts der aussichtslosen militărischen Lage gezwungen hat, um cinen Waffenstillstand zu bitten".

6. În seara zilei de 8 septembrie, puţin după ora 19, ministrul de Externe Guariglia l-a chemat la ei pe însărcinatul cu afaceri germane, care a transmis în legătură cu această întrevedere: „Ministrul de Externe Guariglia m-a primit în seara asta, puţin după ora 19 şi, în prezenţa ambasadorului Rosso, mi-a comunicat: „Trebuie să vă anunţ că mareşalul Bodoglio s-a văzut silit, având în vedere situaţia militară fără speranţe, să solicite un armistiţiu". Eu i-am explicat: „Este o trădare a cuvântului dat". Guariglia: „Protestez împotriva cuvântului «trădare»". Eu: „Nu învinuiesc poporul italian, ci pe cei care i-au trădat onoarea şi vă spun că această trădare va cântări greu în istoria Italiei. Chiar astăzi regele mi-a spus că, credincioasă cuvântului dat, Italia continuă lupta alături de Germania. Acum e limpede ce preţ se poate pune pe cuvântul regelui şi al mareşalului său".

Ich erwiderte: „Das ist Verrat am gegehenen Wort".

Guariglia: „Ich protestiere gegen das Wort «Verrat»".

Ich: „Ich klage nicht das italienische Volk an, sondern diejengen, die seine Ehre verraten haben, und Ich sage Ihnen, dass dieser Verrat ah schwere Last in der Geschiente Italiens liegen wird. Der König hat mir heute noch gesagt, dass Italien dem gegebenen Worte treu den Kampf an der Seite Deutschlands fortsetze. Marschall Badoglio hat mir dasselbe versichert. Es stent jetzt fest, was das Wort des Königs und seines Marschall wert ist".

Anschliessend verliess Ich ohne Grüss das Aussemninisterium".

Sicherheits des Vatikans Von unserer Berliner Schriftleitung

Berlin, 11 September.

Zu der dur eh die besetzung Roms fur den

Vatikan entstandennen Lage liegen über die allgemeine

deutsche Miteilung, die deutsche

Wehrmacht werde den Schutz der Vatikanstadt übernehmen, keine \veiteren Mitteilungen vor. Auch

Siguranţa Vaticanului

De la redacţia noastră din Berlin în legătură cu situaţia creată Vaticanului prin ocuparea Romei, nu există din surse germane, în afară de informaţiile de ordin general, alte ştiri cum că armata germană va prelua apărarea cetăţii Vaticanului. Nici Vaticanul n-a luat poziţie faţă de situaţia nou creată. Nu există niciun fel de semnale dacă drepturile conferite cetăţii Vaticanului, prin acordul de la Lateran, vor suferi o schimbare, în consecinţă, la Berlin nu există niciun dubiu asupra faptului că diplomaţii englezi şi der Vatikan hat zu den neuen Situation keinerlei Stellung genommen. Es liegen keinerlei Merkmale dafur vor, dass die Rechte der Vatikanstadt auf Grund des vatikanisch-faschistischen Lateranvertrages înfoige der neuen lage cine Ănderung erfahre. Infolgedessen wird în Berlin kein Zweifeil dariiber gelossen, dass beim Vatikan akkreditierten englischen und amerikanischen Diplomaten wohl kaum mehr Gelegenheit gegeben wiirde, mit italienischen Offizieren und Beamten zu fralistiicken und spazieren zu gehen. Es wird nicht im geringsten daran gedacht, die Sicherheit des Heiligen Vaters und des im Lateranvertrag geschaffenen souverănen Vatikanstaates von irgend jemand antasten zu lassen.

14 septembrie. De două zile propaganda germană ameţeşte lumea cu telegrame privitoare la eliberarea Ducelui. După ce germanii au ocupat ce au putut ocupa din Italia, după ce o parte din armata italiană a fost dezarmată – şi s-a lăsat dezarmată de ei – a venit vestea că SS-ul, printr-o lovitură care are mai mult caracter poliţienesc decât militar, a reuşit să-l elibereze pe Duce. E foarte greu să-ţi faci o părere clară asupra celor ce s-au petrecut în ultimele zile în Italia, asupra situaţiei de acolo în momentul de faţă, fiindcă deocamdată nu avem ştiri decât din sursa germană, iar ele sunt atât de tendenţioase, atât de vădit menite să influenţeze într-un anume sens şi americani acreditaţi la Vatican nu vor avea posibilitatea să ia micul dejun şi să iasă la plimbare cu ofiţeri şi funcţionari italieni. Nu există nicio intenţie de a tolera să se aducă vreo atingere siguranţei Sfântului Părinte sau suveranităţii cetăţii Vaticanului şi tratatului de la Lateran de către oricine ar încerca s-o facă.

să remonteze opinia publică din Germania, cât şi pe cea din

ţările aliate, încât te simţi îndemnat, nu numai să nu dai crezare ştirilor tuturor interpretărilor, dar chiar să presupui că întreg conţinutul celor ce afirmă nu e adevărat, întrucât însă, se poate deduce ceva din tot zgomotul propagandei naziste, ceva care să aibă oarecare temei, oarecare şansă de a fi adevărat – iată ce ar fi de notat în stadiul de azi al lucrurilor. Nici regele, nici Badoglio, nici fasciştii, nici germanii, nici aliaţii nu au ştiut să exploateze împrejurările.

Regele şi Badoglio au tratat armistiţiul, capitularea, au demis pe Mussolini, dar n-au avut curajul de a introduce, concomitent, un regim democratic. Au continuat, cum am mai spus, metodele lui Mussolini, fără Mussolini. N-au ştiut nici să prepare opinia publică pentru capitulare, nici să prepare poliţia şi armata pentru rolul ce trebuia să aibă la aflarea ştirii că armistiţiul şi capitularea s-au semnat. Astfel au pierdut beneficiul avantajului ce le putea asigura faptul că au înlăturat regimul fascist. Continuând cu cenzura, neintroducând un regim liberal complet, nechemând pe dată la cârmă fruntaşi ai stângii, care ar fi inspirat încredere maselor dezgustate de dictatură şi dornice de libertate, au menţinut vechea poliţie, au menţinut miliţia fascistă, au voit s-o înglobeze armatei care, parte cel puţin, se dizolvase din primul moment şi au creat astfel o situaţie hibridă, neclară, care nu permitea nicio hotărâre clară, nicio atitudine definitivă. Aşa cum se prezenta situaţia după demiterea regimului fascist, s-a putut vedea clar că opinia publică era încântată că a scăpat de el; în acelaşi timp, însă, era îndreptăţită a avea îndoială, căci, politiceşte, lovitura n-a fost pregătită. Sinceritatea democratică, liberală a autorilor loviturii era mai mult decât suspectă. Lovitura însăşi nu apărea ca având tendinţa de a salva Italia şi poporul italian, ci mai curând de a salva Coroana, pe rege. Taina în care s-a pregătit şi executat demiterea lui Mussolini a permis ca operaţia să se facă fără dureri, dar completa insensibilitate a fascismului, totala lipsă de reacţiune ce s-a putut constata din partea lui se explică, desigur, prin faptul că războiul decurgea în mod cu totul contrar făgăduielilor şi aşteptărilor sale, dizolvase organizaţia sa, surpase popularitatea şefului său şi trezise la realitate masa partizanilor, care admirase şi-l urmărise orbeşte pe acesta, dar este totuşi surprinzătoare la o grupare de oameni, care, dacă nu prin ideile lor, dar prin păcatele lor erau solidari şi au învăţat, timp de douăzeci de ani, să se menţină prin teroare şi să-şi asigure efectele puterii chiar când nu mai aveau, de fapt, decât aparenţele ei. Intrigi şi nemulţumiri

interne, invidii şi gelozii ce trezeau îmbogăţirea unora, atotputernicia şi abuzurile altora goliseră dinăuntru vigoarea partidului, dar ca el să cadă fără a schiţa măcar o rezistenţă, ca Mussolini să poată fi arestat ca un simplu socialist, democrat sau liberal în vremea atotputerniciei ducale, aceasta dovedeşte cel puţin că el ajunsese la capătul puterilor sale, că el însuşi sau socotise partida sa pierdută sau poate era sigur de laşitatea adversarilor săi, încât nu-i crezuse capabili de o acţiune violentă contra lui. În tot cazul, el nu luase nicio măsură pentru cazul că, fie şi prin imposibil, o asemenea acţiune ar fi fost întreprinsă. Mai puţin, însă, a visat, probabil, că principalii săi colaboratori şi chiar propriul său ginere, contele Ciano, pe care-l făcuse din nimic o mărime, se vor uni cu adversarii lui contra sa şi a regimului lor, contra lor înşişi. Dar nici actul acestor rude, amici, tovarăşi, partizani şi profitori ai regimului său, nici completa pasivitate şi supunere a lui Mussolini nu s-ar putea explica decât prin faptul că toţi aveau conştiinţa că Italia e bătută, înfrântă, definitiv, fără leac şi că Germania şi naziştii se găseau în faţa aceleiaşi prăbuşiri. La Mussolini pare a fi intervenit şi acel sfârşit sufletesc fatal, pe care îl cunoaştem aproape la toţi dictatorii, cezarii prin drept de naştere sau prin parvenire. El pare a nu mai fi fost în deplinătatea facultăţilor sale mintale. Cel puţin aşa pare a rezulta din unele indiscreţii ale presei italiene, între care şi un organ serios precum Corriere della Sera, din zilele de 10 şi 11 august 1943. Nu Ducele ar fi fost complet nebun, dar anumite acţiuni şi gesturi ale sale denotau că nu mai ştie să se stăpânească, arătau că a pierdut simţul de discernământ între ceea ce se cuvine şi ce nu situaţiei sale, că sub beţia atotputerniciei sale, credea că poate sfida regulile bunei cuviinţe, ale moralei. Astfel, presa italiană a relatat despre scandalurile sexuale ale lui Mussolini, care s-ar fi petrecut fără perdea, în mijlocul celor mai tragice momente ale războiului, când soldaţii cădeau cu miile, oraşele erau bombardate, Abisinia şi Libia erau pierdute şi teritoriul ţării însuşi era invadat de inamic. Mai de mult se ştia că Ducele era foarte [ilizibil] că nu era nici soţ, nici tată model, că avea prietene la mahala şi favorite în centru, începând cu prietenia cu doamna Scarpatti, prima lui biografa, care pretexta că, fără temei, a fost suspectată, aventurile lui amoroase, durabile şi simple pasade, printre care şi cea cu artista de cinema Allida Văii, au avut un ecou până la noi, formau subiectul cronicii scandaloase, nu numai a Romei, ci a Italiei întregi. Ultima însă, angajată în cele mai grele momente ale războiului, ar fi revoltat

întreaga naţiune. Pe o plajă, într-o baie a Romei, în această privinţă presa italiană nu este precisă, Ducele a făcut cunoştinţa cu Carletta Pelacci (Petacci), o fată foarte frumoasă, dintr-o modestă familie burgheză, şi s-ar fi încurcat cu ea. Era amorezat peste urechi şi nu mai putea să stea o zi, alţii zic un ceas, fără dânsa, îi cumpără o vilă somptuoasă, carabinierii o păzeau, o conduceau fără jenă în magazinele unde ei îi plăcea, şi el îi plătea târguielile. În curând, familia se adună în jurul ei. Un părinte [ilizibil] un frate doctor, care se făcu furnizor de automobile, şi mai presus de toate, o soră: Miriam, care ar fi găsit şi ea graţie în ochii Ducelui şi ar fi împărţit şi ea patul ducal. Nici Carletta, nici Miriam, nici neamurile lor nu făceau o taină din amiciţia lor cu Ducele, nici din trecerea ce aveau pe lângă dânsul. Şi bineînţeles că profitau fără margine de această trecere. Aceasta era ultima întâmplare care arăta că, la Curtea dictatorului, care spunea şi el că l'état c'est moi1 se instaurase o gospodărie de metrese exact ca la cea a lui Louis Quatorze, cu unica deosebire că acesta era suveran legitim al Franţei. Bourbon veritabil, într-o vreme când continentul nu

1 Statul sunt eu (în fr., în original) … cunoştea alt regim decât cel al regilor absoluţi, când poporul, gens taillables et convenables, nu avea nimic de zis şi considera încă tot ce făcea regele ca îngăduit şi sustras criticii, în Roma, care a fost capitala Italiei democratice şi constituţionale a unui popor care a cunoscut şi libertatea criticii şi dreptul poporului de a-şi judeca conducătorii, în Roma deprimată de războiul pe care nu l-a voit, de alianţa cu Germania, pe care n-a voit-o, de consecinţele, şi înfrângerile acestui război. (Carletta Petacci a fost repede cunoscută sub porecla Madame de Maintenon şi familia şi casa ei arătând calea pe care se poate ajunge la câştigurile de cauze şi bani liciţi, şi mai ales, neliciţi.) Şi ce mai rămăsese din respectul pentru [ilizibil] se îneca în mocirla scandaloasei imoralităţi pe care Ducele o afişa fără jenă, imoralitate care arăta că el, căruia îi plăcea chiar să pozeze, a pierdut orice continenţă. La Curtea Franţei a durat mai mult catastrofa, care a urmat fatal gospodăririi de metrese care se continuase sub toţi regii, cu puţine, foarte puţine excepţii, printre care şi Ludovic XVI, care, printr-una din acele tragice curiozităţi ale istoriei, avea să plătească cu capul păcatele tuturor predecesorilor săi. Destul Ducele a plătit personal şi repede, faptul că atotputernic ca un rege al Franţei, el putea imita şi viaţa lui privată, dintr-o altă vreme, cu alte legi politice şi cu alte concepţii faţă de cei atotputernici. Am văzut şi

noi pe regele Carol II căzând în condiţii identice. Au fost mulţi care au crezut că viaţa privată a regelui nu priveşte pe nimeni, că atâta vreme cât nu-şi ridică pe „jidoavca", cum a numit-o

1 Inşi supuşi la biruri şi corvezi (în fr, în original).

vorbind cu mine un om atât de cumpănit la vorbă şi atât de puţin moralist ca I.G. Duca, la rangul de soţie legitimă, de regină, nu priveşte pe nimeni. Dl. Maniu nu a fost printre aceştia. El a făcut din certitudinea concubinajului regal un punct al programului său politic, s-a aşezat astfel singur departe de putere, departe de posibilitatea de a influenţa în sens bun politica ţării, de a putea reţine pe rege de la cele mai mari greşeli ce a comis, de a înlesni constituirea acelei clici de curtezani, care jucau pe rege în folosul lor, al intereselor lor, tolerându-i slăbiciunile sexuale, încurajându-le chiar. Căci nu mulţi ştiu, dar e adevărat că, la început, regele nu a avut intenţia să-şi aducă prietena, ci voise chiar să se împace cu nevastă-sa. Dar aceasta a refuzat, pe de o parte, iar pe de alta, clica linguşitorilor şi profitorilor l-au făcut să înţeleagă şi l-au determinat să creeze un fait accompli1 şi s-o aducă pe Lupeasca în ţară, căci nimeni nu va crâcni. Aşa a şi fost, până când linguşitorii şi profitorii nu l-au montat pe Suveran să guverneze după pilda dictatorilor. Urmarea se cunoaşte şi nu se poate nega că legătura lui Carol II cu Lupeasca a fost una din cauzele, dacă nu chiar cauza, cum susţin unii, tristei prăbuşiri a tânărului rege. Şi, totuşi, credinţa pe care a păstrat-o femeii alese, până la urmă, are o trăsătură simpatică la acest om, care în toate celelalte a fost nestatornic.

Dar, în fine, la Carol II ca şi la Mussolini s-a dovedit că, în situaţii atât de înalte în Stat, se impune acea decenţă în raporturile private, intime ale vieţii care, chiar dacă ar fi oprită, e mai lesne acceptată, în conformitate cu constatarea lui Voltaire că ipocrizia 1 Fapt îndeplinit (în fr., în original).

e un omagiu adus virtuţii, aşa că, dacă e de ales între sinceritate cinică şi imoralitate ipocrită, tot aceasta din urmă e preferabilă, în tot cazul cei aşezaţi în vârful piramidelor sociale trebuie să ştie că faimosul quod licet fovis1 are uneori aplicare şi pe dos, că anume ce este îngăduit comunului muritor, nu le e îngăduit lor. Pe lângă marile avantaje de care se bucură, ei trebuie să accepte şi acest dezavantaj, că anume lucruri îngăduite lui nea Stan şi nea Bran, nu le sunt îngăduite lor.

Aşa, toate au concurat pentru a înlătura fascismul şi pe Duce

fără surle şi fanfare, discret, după o convorbire fără martori între rege şi el. Cât despre germani, ei pretind acum că au înţeles situaţia şi au luat toate măsurile pentru a preîntâmpina consecinţele ei. Desfăşurarea evenimentelor arată că până când n-au aflat de semnarea armistiţiului, deci de capitulare, au stat într-o aşteptare compusă dintr-un amestec de speranţe. Toate descrierile aventuroase ale acţiunii de eliberare a lui Mussolini, care devin tot mai ridicole, asemenea romanelor şi filmelor cu detectivi de cea mai ordinară şi ridicolă speţă, nu pot şterge sau acoperi faptul că, până n-au văzut că regele şi Badoglio au încheiat acordul cu anglo-americanii, naziştii au păstrat o tăcere mai mult decât semnificativă. Niciun cuvânt de protestare, nicio încercare de a-l salva pe Mussolini. Nădejdea că poate, totuşi, regele şi Badoglio vor rămâne alături de dânşii, că nu-i vor pune în faţa situaţiei de a trebui să mărturisească faptul că unica mare putere europeană aliată cu dânşii i-a abandonat, ceea ce înseamnă că îi socotesc bătuţi, i-a împiedicat să accentueze măcar o 1 Ce e permis lui Jupiter (în latină, în original).

nemulţumire. Naziştii erau, deci, gata să îl abandoneze pe Mussolini, cu condiţia ca regele şi Badoglio să nu-i abandoneze pe ei. În momentul când au aflat că inevitabilul acum era realitatea, trădarea, cum zic ei, s-a consumat, au descoperit fidelitatea lor pentru Duce şi l-au „liberat" pentru a face din el instrumentul lor, coada de topor împotriva însuşi a poporului italian. Dar până în acest moment era gata să-l abandoneze pe Duce sorţii sale. Cum se poate citi în Timpul, cu data de 16 septembrie 1943, la rubrica „Mersul războiului", doctorul Schmidt, şeful presei Ministerului de Externe din Berlin, a spus el însuşi, ca exponent al acestui minister, că „din moment ce mareşalul Badoglio, din propria sa iniţiativă, s-a legat să continue războiul alături de Reich, guvernul «nu a avut niciun motiv să nu încerce o colaborare cu guvernul său, pe teren politic»". Bănuitori au fost guvernanţii nazişti îndată după întâlnirea domnului von Papen cu noul ministru de Externe Guariglia, dar „încercările de colaborare cu Italia" au fost continuate, căci „câtva timp s-a crezut la Berlin că regele Italiei şi mareşalul Badoglio sunt într-adevăr patrioţi". Şi dacă într-adevăr „patrioţii dădeau Italia pe mâna germanilor, soarta Ducelui le-ar fi rămas indiferentă". Dar în curând şi-au dat seama – a continuat textul doctorului Schmidt – „ne-am dat seama că am comis o greşeală, încă de la început, guvernul german a primit informaţia că regele şi

mareşalul Badoglio primesc agenţi străini şi că au trimis delegaţi în ţări neutre pentru a negocia cu englezii". Şi şeful presei Ministerului de Externe a Reichului a continuat, tot după darea de seamă a Timpului, astfel:

În afară de aceasta, guvernul german a intrat în posesiunea unor planuri conţinând condiţiunile armistiţiului şi schimbul de vederi între Rege şi domnii Churchill şi Roosevelt.

De asemenea guvernul german a fost informat despre o convorbire telefonică ce a avut loc între un agent al preşedintelui Roosevelt şi un reprezentant al regelui Italiei. Chiar ceva mai mult, mareşalul Badoglio s-a străduit să obţină de la germani concesiuni în domeniul economic şi militar cu scopul de a implica cât mai mult Germania în catastrofa armistiţiului italian.

Dr. Schmidt a citat apoi pe generalul Rootta, şeful Statului Major italian, care, în cursul unei conferinţe militare, a spus reprezentantului german că forţele italiene se simt onorate să apere patria lor în punctele cele mai primejdioase. Dar în curând guvernul german şi-a dat seama că „punctele primejdioase „au fost ocupate de trupe italiene care aveau ordinul secret de a nu se opune debarcării trupelor aliate.

În ziua de 3 septembrie, guvernul Badoglio a încercat să convingă guvernul german să accepte transportul trupelor germane în anumite puncte din Italia, unde nu ar fi putut să joace niciun rol în cazul unei debarcări. La 5 septembrie, dând asigurări că Italia va continua războiul, guvernul Badoglio a cerut Germaniei să trimită cartofi pentru trupele italiene din Italia, precum şi aprovizionării cu petrol pentru piaţa italiană.

La 8 septembrie, capitularea era un fapt împlinit! – a încheiat d-rul Schmidt.

Numai după ce a avut siguranţa faptului împlinit, nazismul german a putut proceda hotărât şi repede şi a găsit să-l elibereze pe „bunul" amic Mussolini, pentru a încerca prin el regalvanizarea alianţei cu Italia fascistă. Dar nici aici procedarea lui nu a fost clară şi categorică. Se pare că a trebuit să constate că Mussolini ezita şi că nu avea de partea lui decât plevuşcă fascistă. Şi cum ar putea fi altfel când, deodată, Germania anunţă că a recunoscut coasta Dalmată în posesia Italiei ca o nedreptate, deoarece a recunoscut-o ca trebuind să aparţină Croaţiei, care a şi ocupat-o de fapt? Ar putea Mussolini recunoaşte această stare de fapt? Şi după izbucnirile de entuziasm care au salutat

demiterea lui, mai există măcar o umbră de îndoială despre expresia poporului italian? Abstracţie făcând de situaţia cu adevărat tragică în care se află Italia – se mai poate spune că ea e acolo unde e Mussolini? Se poate măcar spune că e acolo unde e Savoia? Nu, poporul italian e pe pământul său milenar şi nu mai este altă ieşire pentru Italia decât să se alăture de partea puterilor care sunt democratice şi vor democraţia şi pe stindardele cărora e scrisă libertatea.

Dar aliaţii s-au comportat mai bine decât regele Italiei, Badoglio, Germania, Hitler şi naziştii? Suntem ţinuţi în cel mai deplin întuneric în ce priveşte procedarea lor în dramaticele împrejurări ce s-au desăvârşit între 25 iulie, când Mussolini a fost demis, şi 8 septembrie, când capitularea a fost acceptată şi armistiţiul semnat. Nu avem la îndemână decât informaţiile ce ne dă propaganda germană. Chiar şi cei care ascultă la radio n-au aflat, din sursă aliată, mai nimic.

Dacă-i vorba de conjecturi, trebuie presupus că aliaţii au fost foarte lenţi în hotărârile lor, deci Churchill a rămas în America pentru ca să poată fi mereu în contact cu Roosevelt şi să evite pierderile de timp ce ar fi implicat discuţiile telefonice şi telegrafice, încetineala aceasta pare a fi făcută să se piardă un timp preţios, de care germanii au profitat pentru a împăna Italia, sau poziţiile ei mai importante din punct de vedere militar, înainte ca debarcările aliaţilor să se fi dezvoltat în toată amploarea lor. În ce priveşte concursul militar ce l-ar fi putut avea din partea Italiei, este cuvânt să nu-l apreciem prea sus, să conchidă şi ei că nu ar fi putut fi, în niciun caz, apreciabil. Armata italiană a fost complet dizolvată şi nimic nu ar mai fi putut-o ridica la rangul unui factor util din punct de vedere militar.

E, bineînţeles, foarte greu de ştiut exact ce au socotit aliaţii că vor avea efectiv pe urma capitulării Italiei. Probabil este, şi aceasta se poate deduce din condiţiile armistiţiului, că au aşteptat de la ei o mai uşoară ocupaţie a teritoriului italian, deci o cât mai uşoară creare a unui nou front pe continent, în niciun caz nu e probabil ca ei să fi socotit că marşul în Italia le va fi o simplă promenadă, de asemenea nu se poate şti dacă au considerat că, prin ocuparea Italiei, vor şi avea acel al doilea front, pe care l-ar fi cerând Moscova, în condiţii care să oblige pe germani a-şi epuiza rezervele, ba chiar a retrage trupe de pe frontul rusesc, în tot cazul, o ţintă este atinsă prin operaţiile din Mediterana ale aliaţilor. Germanii sunt obligaţi să păstreze rezervele în Franţa, Germania, Balcani şi să nu le deplaseze în Rusia. De asemenea, numai

strategii din cafenele pot vorbi de proverbiala încetineală în hotărâri a anglo-saxonilor, care nu ar fi grăbit destul debarcările, Nimeni nu poate şti ce a plănuit şi plănuieşte Eisenhower. Fiecare însă, şi profanul cât de cât informat, ştie că o debarcare nu este o jucărie, că trebuie pregătită cu multă minuţiozitate şi că, chiar după ce debarcarea propriu-zisă a reuşit, nu se poate vorbi încă de succes până când nu se efectuează înaintarea în luptă cu adevărat şi nu se garantează spaţiul în interior necesar operaţiunilor, posibilitatea de a debarca mereu întăriri, armament, muniţii şi... provizii, mai ales provizii, într-o ţară epuizată de război, care ea însăşi nu oferă decât foarte puţin posibilităţi de aprovizionare, însăşi populaţia ei având nevoie, poate, să fie hrănită, în tot cazul, niciun Stat Major, care merită acest nume, nu poate pune în calcul numai succesul şi victoria. Ce se petrece acum la Salerno, unde trupele aliate debarcate au de rezistat unei grele presiuni germane, nu poate fi motiv de descurajare. Eisenhower o fi ştiind ce face şi chiar dacă ar trebui să îmbarce trupele sale după grele pierderi, aceasta nu ar însemna că a pierdut partida. Nenumărate selecţiuni îi stau la dispoziţie pentru a repara aceasta Schlappe1, cum au numit-o germanii odată în celălalt război mondial, un asemenea insucces. La noi, strategii din cafenea, favorabili alianţei Himmellochfauchzend2 când aud de o victorie, sunt zum Todebetrubt3 când aud de vreun succes – şi strategii Axei, care simt că au nevoie să-şi facă curaj tot aşa – dar războiul e un lucru prea grav pentru ca să fie condus şi judecat

1 înfrângere (în germană, în original).

2 Jubilează (în germană, în original).

3 Foarte mâhnită (în germană, în original).

după starea nervoasă a celor care abia ştiu să găsească pe hartă numele localităţilor unde se dau bătăliile, înţeleg graba mulţimii, a tuturor ca să vadă războiul terminat odată. Dar mai mult ca în alte domenii, în cel al războiului se poate spune că graba strică treaba. Iar în războiul actual toate condiţiunile necesare pentru a nu se grăbi sunt de partea aliaţilor. Ei au timp, căci timpul lucrează în favoarea lor. De mult s-a spus că anglo-saxonii, britanicii în special, gândesc în secole şi continente. Aceasta explică multe din gândirea, din modul lor de a acţiona, din toată firea lor, pe care noi, continentalii construiţi între limitele înguste ale unor ţări mici, ale celui mai mic dintre continente, nu le putem înţelege. Ultima bătălie, cea pe care Marea Britanie a

câştigat-o întotdeauna, nu s-a dat încă. Dar ziua ei va veni, nu atât de repede cât ar dori omenirea sătulă de război, dar poate mai repede, mult mai repede decât cred scepticii care, văzând mereu negru, sunt în avantaj faţă de optimiştii care văd mereu în roz, mereu, adică de câte ori aud de un necaz, care poate fi trecător, câtă vreme nu [ilizibil] succesul, succesul decisiv.

Din totalul calculelor greşite ai tuturor factorilor interesaţi care au acţionat în ultimele luni m şi asupra Italiei, a rezultat o situaţie tulbure, o incertitudine dureroasă, în primul rând pentru Italia. Aceasta suferă, mai ales, pe urma jumătăţilor de măsură ce s-au luat la înlăturarea lui Mussolini. Regele şi Badoglio au fugit. Fasciştii, cel puţin unii dintre ei, sub protecţia armelor germane au ridicat capul. Un val de persecuţii se ridică iar contra bieţilor liberali, care au luat în serios lovitura celor care au voit să scape de Mussolini, crezând că-i vor putea lua locul ca dictatori cu fraza democratică în gură şi metoda tiraniei în fapt. Dar încă o dată, nu dispunem decât de informaţiile propagandei germane şi rămâne să cercetăm ce se ascunde real şi adevărat sub ele. E curios că ziarele noastre nu dau nici măcar toate ştirile propagandei germane. Astfel, în presa noastră nu a apărut, până când scriu, următorul apel, pe care Comandantul german din Italia l-a adresat trupelor italiene la 13 septembrie şi pe care Bukarester Tageblatt îl reproduce în numărul său apărut la 14 a acestei luni:

Italieni! După un război care a durat trei ani şi în care Italia şi Germania au luptat umăr la umăr, guvernul nostru a trădat în mod ruşinos pe aliatul nostru. Pe când camarazii noştri luptau cu bravură şi fraţii noştri vărsau sângele lor în Sicilia şi Calabria, guvernul se afla în tratative cu duşmanul. Acest act de trădare şi-a găsit încoronarea în faptul că acest guvern a chemat pe duşman în ţară. Acest duşman nu se va opri în faţa bunurilor noastre celor mai sfinte. Camarazi! E clar ce cale trebuie să luaţi. Nu mai aveţi nicio obligaţie faţă de superiorii voştri, nici faţă de guvernul trădător, nici faţă de jurământul ce aţi prestat acestui guvern trădător. Camarazi! Onoarea voastră vă porunceşte să vă alăturaţi nouă. Treceţi de partea trupelor germane. Sub comanda germană, veţi primi cele mai bune arme ale lumii şi veţi continua să apăraţi (ara voastră contra duşmanului nemilos şi să luptaţi pentru frumoasa şi libera noastră Italie. Veţi fi bine înarmaţi şi bine plătiţi. Pentru toţi italienii nu există decât un singur cuvânt de ordine: „La. r, o parte trădătorii! Veniţi la camarazii voştri germani!”

Din acest cinic document, nu se ştie ce să relevi mai mult: inconştienţa, lipsa de ruşine sau minciuna! Câte păcate au avut regele şi Badoglio, atâta e clar, că, demiţând pe Mussolini şi punând capăt războiului prin despărţirea de germani, au procedat în conformitate cu cele mai profunde sentimente şi cele mai intime dorinţe ale poporului italian. Propaganda germană şi însuşi Hitler au afirmat, pentru a sprijini declaraţia lor, că defecţiunea Italiei nu are nicio importanţă, că de mult încă soldaţii italieni nu mai luptau aşa ca în Sicilia, singuri germanii s-au opus inamicului –, acum proclamă că regele a tratat capitularea pe când soldaţii italieni sângerau pe toate câmpiile de bătaie. Germanii dezleagă pe soldaţii italieni de orice obligaţie. Guvernul Badoglio i-ar fi trădat pe ei, pe aliatul german, şi-i cheamă să continue lupta alături de dânşii, în ce scop? Pentru frumoasa şi libera Italie! Aceasta o spun cei care vin să aducă, pe vârful baionetelor, steagul fascismului abia doborât şi să sugrume din nou libertatea abia mijindă. O spun cei care se gătesc să transforme în câmp de război acea Italie, aceleaşi oraşe de monumente istorice a căror bombardare de către aliaţi, duşmani, nu aliaţi ai Italiei, care prin glasul reprezentanţilor lor autorizaţi au declarat, pentru o dată, în concordanţă cu adevărata voinţă a poporului italian, că ea nu mai poate lupta, că vrea, sângerând din sute şi mii de răni, pace. Orice democrat putea şi poate spune că regele şi Badoglio nu sunt reprezentanţii poporului italian, pe care l-au dat altă dată şi l-au lăsat până la urmă pradă lui Mussolini şi sectarilor săi fascişti. Germania practică teza că un Hitler reprezintă tot poporul german, un Mussolini a reprezentat tot poporul italian. Or, plecând fără a opune rezistenţă, ba unii dând concursul pentru această plecare, Mussolini, fasciştii au recunoscut ei înşişi autoritatea regelui şi, deci, autoritatea mareşalului Badoglio, numit de rege prim-ministru pe bază constituţională. Naziştii, însă, cu asemenea apeluri arată calea de urmat propriului lor popor german – căci dacă-i vorba de trădare, ce a fost venirea lor la cârmă, cu concursul lui Hindenburg, care, dacă nu avea scuza senilităţii, ar fi fost cel mai mare şi mizerabil sperjur, decât o trădare a propriului popor german, căruia i s-au răpit toate drepturile şi libertatea şi care, în acest chip, a fost dus la catastrofa care se precipită tot mai mult şi care, după însăşi spusa propagandei naziste, le-ar pune în faţa marii dileme: a fi sau a nu fi?

Spuneam mai sus că regele a numit pe Badoglio pe bază

constituţională. Ştiri ce au început să picure din Italia îngăduie o oarecare precizare a condiţiunilor în care s-a petrecut căderea lui Mussolini şi a fascismului. Din ele se vede că înlăturarea Ducelui a apărut necesară chiar şi celor mai intimi tovarăşi şi colaboratori ai săi. S-ar putea acum spune că un senil a înlăturat pe un maniac, dar că senilul a crezut că poate imita şi perpetua pe maniac, ceea ce a dus la un, haos în care Italia e ameninţată să se năruiască, dacă ţările şi popoarele ar putea să piară…

16 septembrie. Ziarele apărute „azi dimineaţă publică următoarea telegramă:

Berlin 15 (Rador) – Agenţia DNB transmite: Benito Mussolini a luat din nou în mâini astăzi, conducerea supremă a fascismului în Italia. Ducele a promulgat, pe ziua de 15 septembrie, următoarele cinci ordine de zi ale guvernului:

1.

— Ordinul de zi nr. 1 al guvernului „Către camarazii credincioşi din toată Italia". Începând de astăzi, 15 septembrie 1943 iau din nou conducerea supremă a fascismului în Italia.

Semnat: Mussolini.

2.

— Ordin de zi nr. 2:

„Numesc pe Alessandro Pavolini secretar provizoriu al partidului naţional-fascist care, începând de astăzi, se va numi partidul fascist republican.

Semnat: Mussolini".

3.

— Ordin de zi nr. 3:

„Ordon ca toate autorităţile militare, politice, administrative şi ale instrucţiunii, precum şi toate celelalte care au fost scoase din funcţiunile lor de către guvernul capitulării, să-şi reia imediat locurile şi funcţiunile.

Semnat: Mussolini".

4. Ordin de zi nr. 4:

„Ordon restabilirea imediată a tuturor oficiilor partidului, cu următoarele sarcini:

a) armata germană, care luptă pe pământul italian împotriva adversarului comun, trebuie ajutată camaradereşte;

b) poporul trebuie să fie asistat imediat în mod efectiv, din

punct de vedere moral şi material;

c) trebuie examinată atitudinea pe care au avut-o membrii partidului faţă de lovitura de stat a capitulării şi a dezonoarei şi trebuie pedepsiţi în chip exemplar laşii şi trădătorii.

Semnat: Mussolini"...y

5. Ordin de zi nr. 5: v „Ordon restabilirea tuturor asociaţiilor şi secţiunilor speciale ale miliţiilor voluntare pentru siguranţa naţională.

Semnat: Mussolini".

Dacă s-a crezut că Mussolini însuşi ezită să-şi reia locul, telegrama aceasta din sursa cea mai bine informată, din sursă germană, înlătură orice îndoială; Ducele şi-a înfipt iar mâinile în şolduri şi a reluat conducerea supremă a fascismului în Italia. Mai mult decât atâta, deşi dintr-o modestie inexplicabilă nu o spune decât indirect, el se proclamă preşedinte al Republicii Italiene, căci ce alt sens poate avea schimbarea numelui partidului său în „partidul fascist republican". Regele a demis pe Duce. Ducele demite pe rege. Şi, la urma urmelor, amândoi vor rămâne demişi fără rost şi temei şi împotriva voinţei poporului italian; aliaţii englezi şi americani, eliberând cu jertfe Italia, i-l vor impune şi pe Vittorio Emanuelle, îi vor impune forma de guvernământ monarhică atât de puţin la modă acum, atât de compromisă în Italia. Deocamdată, însă, regele se poate intitula din mila lui Dumnezeu şi voinţa naţională, Mussolini însă „din mila Germaniei şi a lui Hitler şi contra voinţei naţionale". Căci demiterea lui nu numai că n-a trezit niciun protest în Italia, dar a dezlănţuit în masele populare manifestaţii delirante. De altfel, proclamarea republicii de către Mussolini nu are importanţă nici pentru cazul pe care-l crede cu totul neprobabil că complicii săi germani ar fi învingători... El a mai fost republican şi a menţinut pe rege cu aprobarea căruia a luat puterea, căci, cum a spus, monarhia nu-i o chestie de principiu, ci una de oportunitate. De altfel, o republică în frunte cu un dictator este ca democraţia nazistă, o caricatură ridicolă, în noua sa ipostază Ducele nu este decât o unealtă în mâna „prietenului său" Hitler, un trădător calificat, oricât [ilizibil] cei care au semnat armistiţiul cu anglo-americanii nu sunt de bronz. Pentru Italia, însă, resurecţiunea lui Mussolini ar fi o catastrofă. Ocupantul german nu va fi el obligat să ia acele măsuri draconice de care are nevoie pentru a-şi exercita ocupaţia în linişte? Le va edita şi încă cu furoare, înainte de a fi demis, el a voit să-şi înăsprească dictatura. Corespondentul din Roma a

lui Tribune de Genève, desigur un observator rece şi obiectiv, informează ziarul său la 24 august asupra condiţiunilor în care Ducele a căzut. Mai întâi se confirmă, ceea ce am ştiut şi noi, că regimul fascist a fost înlăturat cu concursul fruntaşilor săi, numiţi chiar de Duce în Marele Consiliu fascist. Despre şedinţa acestuia noi n-am aflat decât că Grandi a propus în ea o moţiune pe care Mussolini nu a acceptat-o şi al cărei text, care nu s-a adus şi de presa noastră la cunoştinţă, implică retragerea fascismului de la cârmă. Acestei moţiuni Ducele i-a opus propunerile sale cele mai extremiste, şi anume o concentrare a puterilor în mâinile sale, mai mare decât cea de care dispunea de douăzeci de ani şi care ar fi făcut din el dictatorul cel mai absolut din lume. Cu o lună înainte de căderea sa, Mussolini dezvăluia oarecum în public intenţiile sale, afirmând într-un discurs că se poate bizui în acest scop pe miliţia fascistă care ar fi un corp de elită al armatei italiene şi din care o divizie cuirasată fusese complet înarmată de formaţiile S S naziste. Presa fascistă trădase şi ea intenţiile acestea a căror realizare era hotărâtă s-o sprijine. Ea cerea o intervenţie energică a partidului fascist în viaţa naţiunii care, spunea un ziar, e însetată de autoritate. Corespondentul ziarului genevez, enumerând aceste fapte, crede că poate conchide astfel: „Mussolini nu era deloc un om învins când s-a prezentat în faţa Marelui Consiliu, ca un îmblânzitor în cuşca fiarelor. El a avut intenţia să arate de ce este capabil şi de a-şi arăta autoritatea. Cum se explică atunci că punerea în minoritate a propunerii sale a avut urmarea, realmente neaşteptată, că el a demisionat ca un ministru oarecare în plin regim parlamentar? Din nefericire corespondentul crede că, din „motive explicabile" zice el, dar pe care noi nu le înţelegem, motivele acestei neaşteptate soluţii nu pot fi divulgate. Ceea ce el, însă, crede că poate divulga, priveşte unele împrejurări pe care, în notele mele anterioare, le-am bănuit şi pe care el le confirmă. Astfel, Ducele şi fascismul său au căzut printr-un complot între auguri, a căzut printr-un acord între unii partizani ai săi şi Coroană, respectiv Badoglio, ca exponent al ei. Armata ar fi voit să-l demită pe Mussolini, fără forme, printr-un fel de pronunciamento, în fruntea căruia avea să fie mareşalul Badoglio. Dar după ideea şi stăruinţa lui Grandi, s-a ajuns la un acord între acesta, ca reprezentant al majorităţii moderate a partidului fascist, de o parte, şi regele şi Badoglio, ca reprezentant al armatei, de alta. Acordul acesta avea menirea să scape pe rege de Mussolini, dar să menţină pe cât posibil

instituţiile fasciste, în special Marele Consiliu şi componenţii săi. Dacă însă aceasta nu ar fi posibil, atunci Mussolini şi guvernul său să fie demişi în formă constituţională. Poporul, însă, aşa a fost socoteala de acasă, nu trebuia să joace niciun rol în această operaţie, în schimb, colaboratorii Ducelui au avut partea lor la ea – dovadă că, în Marele Consiliu, Mussolini a rămas în minoritate, 19 voturi din 24 fiind pentru propunerea lui Grandi, între cele 19 voturi fiind şi cel al unui al doilea Brutus, al lui Ciano. Numai că Marc Antonio care să ia apărarea executantului Duce a lipsit, iar poporul, fără de care s-a luat o hotărâre gravă în consecinţă, cum se vede acum pentru dânsul, pentru Italia, a fost ţinut în ignoranţă până în ultimul moment. Dar când lovitura a fost dată şi nu i s-a mai putut ascunde, a izbucnit nu numai în manifestaţii de indicibil entuziasm, dar a manifestat tendinţe democratice, liberale, socialiste atât de categorice, încât a stricat toate socotelile lui Grandi. Noul guvern al mareşalului Badoglio, pus în faţa acestui nou factor politic şi pornit cum era pe jumătăţi de măsură, s-a grăbit să „restabilească ordinea" pe de o parte prin măsuri foarte severe ca proclamarea stării de asediu, pe de alta prin „concesii formale" – cum spune textul corespondentului lui Tribune de Genève – prin „concesiuni formale făcute opiniei publice, ca abolirea instituţiilor fasciste şi reabilitarea unora dintre cele antifasciste, în special a celor care nu aveau atingeri cu partidele extreme de stânga! Şi acelaşi corespondent observă foarte just: „Din toate acestea se vede că masele italieneşti nu şi-au putut manifesta voinţa. De asemenea nici tineretul care, salutând cu entuziasm căderea Ducelui, a manifestat deferentă, dar nicidecum înţelegere pentru bătrânii martiri care au luptat şi suferit în lupta lor contra fascismului. Căci o dictatură de douăzeci de ani lasă urme adânci, poate chiar neşterse. Noul guvern (al lui Badoglio) voieşte acum să dea treptat, printr-un fel de reeducare, din nou o conştiinţă democratică acestui tineret şi acestor mase. Fi-va el în stare să suscite interes pentru lumea aceea dinaintea fascismului, care pare atât de depărtată; sau masele şi tineretul vor fi irezistibili atrase de o altă ideologie totalitară, de o altă culoare decât cea precedentă? „Probabil nu e greu de pătruns. Fi-va Italia viitoare democratică sau comunistă? „Numai viitorul va putea da răspunsul" – spune corespondentul.

Între timp, germanii au stricat socotelile tuturor. Mussolini e iar la cârmă din graţia lui SS şi a lui Hitler, la cârmă într-o Italie ocupată de

nemţi şi de englezi şi americani, devenită câmp de război, expusă celor mai mari nenorociri şi mizerii, dată pe mâna SS-ului camuflat în miliţie fascistă şi pe mâna Ducelui, care – aceasta-i explicaţia enigmei că propriii săi colaboratori au crezut necesar să-l demită, cu riscul ca să plece toţi – suferă în mod indubitabil de mania grandorii, de megalomanie, cu apucături sadice, suferă de acea nebunie în întunericul căreia s-au prăpădit în cele din urmă toţi dictatorii, în altă parte am mai menţionat, după ziarul Bund, acest aspect al sfârşitului fascismului. Corespondentul lui Tribune de Genève arată o altă faţă a bolii lui Mussolini.

Se pare – scrie el – că dictatorul sexagenar începuse să sufere de o incapacitate caracteristică nu numai de a considera şi de a înfrunta insuccese, dar chiar şi numai de a le concepe, printr-un fenomen psihologic care ţine aproape de patologie. El era în aşa măsură obişnuit să vadă realitatea supunându-se voinţei sale de fier, încât, când această realitate refuză s-o facă, el continua să voiască, fiind absolut incapabil de a adapta voinţa sa la aceasta şi de a lucra în consecinţă. Poate că vârsta, care nu cruţă nici măcar pe dictatori, se făcea simţită prin aceste stranii incapacităţi de a simţi sau poate că schimbările survenite au fost prea repezi şi prea profunde pentru ca Ducele să şi se fi putut adapta sau poate că încerca numai să facă abstracţie de ele, nemaiputând să le schimbe în sensul dorit de dânsul.

Aceasta e o manieră delicată de a spune ceea ce a spus şi conservatorul Bună, din Berna, întrucâtva oficiosul guvernului federal (zic întrucâtva, fiindcă guvernul federal nu era propriu-zis oficios), spune adică, despre Duce, că nu mai era şi deci nu mai este în deplinătatea facultăţilor sale. Alegerea ar fi între fenomene de senilitate şi de demenţă pur şi simplu. Şi corespondentul din Roma a lui Tribune de Genève adaugă: „Când te gândeşti că a trecut abia un an de când Mussolini se afla în Egipt aşteptând momentul ca să intre triumfător, în fruntea trupelor sale, în oraşul Alexandria, trebuie recunoscut că soarta norocului s-a întors atât de repede, încât oricine ar fi putut cu greu s-o urmeze. Persoane care au avut ocazia să-l apropie pe Duce în exerciţiul funcţiunilor lor, cu puţin înaintea căderii sale, mi-au povestit că se întâmpla ca el să reacţioneze violent la salutul Vinceremo, vom învinge, ce i se adresa respectuos şi pe care el îl impusese întregii ţări la începutul războiului. Lovind cu pumnul în masă, ceea ce pe vizitatorii săi îi făcea să tremure, el urla cu vocea lui

de Stentor: „Nu vom învinge, căci noi am şi învins!”. Fenomenul acesta de incapacitate de a se adapta la întoarcerile şansei, de a concepe că nu chiar totul i se supune, îi este supus, ascultă de ordinele sale orbeşti, că se pot întâmpla evenimente care să nu asculte de ordinele sale, e cunoscut din istorie, mai ales din istoria şefilor români şi chiar germani, care îl numesc Caesarenwahn (mania, nebunia cezarilor). El este nenorocirea fatală a tuturor dictatorilor, autocraţilor, despoţilor, dar mai ales a dictatorilor parveniţi, care sunt fatal lipsiţi de marea calitate a omului cumpănit, aceea de a primi, de a suporta cu acelaşi calm succesele ca şi insuccesele, fericite ale sorţii, ca şi cele triste die dubklen una die heiteren Lose, cum spune proverbul. Dar oricât de tragică ar fi soarta individului, mai tragice, mai catastrofale sunt urmările ei pentru naţiunea care are nenorocirea de a fi dusă de el după bunul său plac, mai ales dacă nu se găseşte nimeni să-l înlăture, fie, cum era obiceiul la Roma, cu pumnalul, fie închizându-l în casa de nebuni. Poporul e rareori la curent cu faptul că atotputernicul său stăpân nu e decât un biet nebun şi, în jurul Caezarului, a dictatorului nebun sunt totdeauna destui interesaţi, care îşi satisfac ambiţiunile şi interesele lor guvernând înainte în numele lui, dar şi după capul lor. Dacă se nimereşte să fie cât de cât oameni capabili, cu oarecare scrupule măcar, se poate nimeri ca guvernarea să fie acceptabilă, ca sub acel Claudiu împărat, despre care un roman, bun mi se spune, e acum foarte la modă. Dar au fost şi cazuri contrare, care au ruinat state şi popoare.

După ce dă preciziunile de mai sus corespondentul lui Tribune de Genève, continuă astfel: „E deci explicabil că anturajul Ducelui, care-şi 1 Destinele triste şi cele fericite (în germană, în original).

dădea seama de panta primejdioasă pe care se afla acela care voia să concentreze toată puterea, a făcut ce era necesar pentru a-i îndepărta. Căci trebuia notat, că cei care l-au răsturnat, printre ei, ca Brutus, contele Ciano, ginerele său, şi elementele care, timp de douăzeci de ani, s-au cristalizat în jurul lui, ca de exemplu înalţii funcţionari de stat, înaltele sfere ale armatei şi, în fine, Casa Savoia, ale cărei lealităţi faţă de fascism au fost perfecte şi ai cărei unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi, ducele de Aosta şi-a dat viaţa pentru o întreprindere voită de Mussolini. Elementele care constituiau forţa fascismului au fost, deci, acelea care s-au debarasat de Duce. Masele italiene nu au participat la aceasta. Ele au fost puse, pur şi simplu în

faţa faptului îndeplinit, cum ar fi fost puse în faţa faptului îndeplinit dacă Mussolini ar fi reuşit să concentreze toate puterile în mâinile sale".

Corespondenţa ziarului elveţian din Roma este depoziţia unui martor ocular şi auricular, martor obiectiv, care vorbeşte fără ură, fără părtinire şi spune numai. adevărul şi nimic alta decât adevărul, întrucât un om poate face aceasta. Dar mai mult nu i se poate cere. Ducele a fost, deci, depus fiindcă nu mai era în posesia facultăţilor sale mintale. A fost depus de cei care, în frunte cu regele, l-au adus şi menţinut la putere, i-au dat pe mână poporul italian şi i s-au dat chiar pe ei pe mână. În mijlocul tragicei prăbuşiri pe care o vedeau, l-au înlăturat fiindcă, în nebunească sa încăpăţânare, el voia să uzeze şi mai absolut decât până în acel moment, de atotputernicia sa, de metodele sale, pentru a constrânge poporul italian să vadă alb unde e negru şi să proclame victoria, când prezenţa duşmanului pe teritoriul patriei, pierderea coloniilor câştigate cu atâtea jertfe, înfrângerea aliatului, care rămâne ultima speranţă, dovedeau, şi celor mai orbi, că înfrângerea e sigilată şi ireparabilă şi că trebuie procedat repede pentru a salva ţara de anarhie, de pustiire, de un război militar degenerat în război civil. Că s-a făcut aceasta prea târziu, că poporul a fost ţinut în ignoranţă, că i s-au impus numai obligaţii, fără a i se recunoaşte un drept, lui, poporului lui Cavour, al lui Mazzini, al lui Garibaldi, că vinovaţi de toate acestea sunt cei ce, douăzeci de ani, au cultivat oarecum nebunia dictatorului, toate acestea sunt adevărate; că nici chiar în ultimul moment, cei care voiau să repare greşeala lor, înlăturând măcar ultimele ei consecinţe, cele mai grele, nu s-au gândit să revină onest şi sincer la democraţie şi la libertate este iarăşi adevărat. Judecarea şi sancţionarea lor, întrucât n-au îndeplinit-o doar evenimentele, trebuie reparată pe vremuri de calm sau lăsată acelui tribunal universal ce este, după vorba lui Schiller, istoria – tribunalul tardiv, dar drept, teribil şi inevitabil. Toţi italienii şi-au spus aceasta. Se pare că masele au înţeles şi au ascultat de cuvântul şi sfatul ce l-au adresat bătrânii rămaşi credinicoşi libertăţii, în faţa nenorocirii patriei, cei mai nenorociţi fii ai ei, cei care au fost huliţi, persecutaţi şi siliţi să petreacă bătrâneţile lor în exil, au impus tăcerea dreptelor lor răzvrătiri, dreptelor lor plângeri şi au sărit în ajutorul ei, cerând mai întâi linişte şi disciplină poporului care abia exaltase o clipă când a văzut şi, mai ales crezut, că a scăpat de lanţurile robiei. Altfel, bătrânul

Mitti, din exilul său din Paris, a trimis ziarului Sera o scrisoare în care spunea (29 iulie): „Acum nu mai e vorba fascism. Acum trebuie salvată Italia. Ministerul Badoglio e unica încercare de salvare posibilă. Dacă ministerul Badoglio dă greş, nu vor mai fi decât ruine şi haos. Sarcina e extraordinar de grea. Ministrul său de Afaceri Străine, d. Guariglia, este un diplomat serios şi abil. El trebuie ajutat realmente. Avea-va el succes? Dacă el nu îl va avea, nimeni nu-l va putea avea".

Nu tot aşa a judecat Benedetto Croce. Cu potolirea ce şade bine filosofului, el care a rămas credincios ideilor libere şi sub regimul lui Mussolini, care, cum se exprima, Volkischer Beobachter, i-a acordat o libertate de bufon filosofic, în realitate n-a îndrăznit să se atingă de acest nobil şi idealist Mitti, un politician şi încă un politician practic. El a văzut realitatea şi a recomandat leacul momentului. Croce, însă, s-a ţinut rezervat. El s-a îndoit de „libertatea" pe care regele şi Badoglio o făgăduiau şi, la propunerea ca să accepte preşedinţia Academiei Italiei, ocupată altă dată de Marconi şi, la urmă, de Federzoni, a declarat într-o scrisoare adresată lui Giornale d'Italia din 20 august că nu ar putea accepta demnitatea ce i se propune, cu atât mai puţin, cu cât, după părerea lui, Academia Italiei, creată în 1929 de Mussolini, trebuie să moară odată cu celelalte instituţiuni ale dictaturii. „Această Academie, scria Croce, a avut un scop să supună dictaturii pe artiştii şi pe învăţaţii italieni, şi a exercitat o funcţiune de corupere. De aceea, Croce propune reînfiinţarea Academiei dei Lincei, fundată de Quintino Sella. „E adevărat – scrie el – că în Academia Italiei sunt oameni de mare valoare, dar alături de ei sunt adevărate nulităţi, în ce mă priveşte vreau să rămân departe de toate Academiile, chiar şi de cele al căror membru am fost şi din care am fost exclus fiindcă am refuzat să prestez jurământ de credinţă dictaturii. Sunt bătrân şi, cu puterile ce-mi rămân, vreau să mai duc la bun sfârşit unele din lucrările mele şi să mai fac câteva servicii studiilor pe care le-am preferat întotdeauna". Dar Croce e filosof, iar Mitti a îmbătrânit în politică şi el a văzut bine. Primejdia era atât de mare, încât nu mai suporta critică şi discuţii. Armistiţiul trebuia încheiat pe dată. Ordinea trebuia menţinută. Sprijinul poporului trebuia asigurat. Dar era prea târziu. Mulţimea nu avea încredere nici în rege, nici în mareşal. Regele şi mareşalul nu aveau încredere în popor. Dacă Mussolini fusese incapabil să vadă înfrângerea, ei nu vedeau scăparea fără metode dictatoriale. Dacă ei n-aveau încredere în popor, poporul n-avea încredere în ei. Afară de

aceasta au aşteptat prea mult pentru a aplica leacul pe care, cum s-a văzut, îl aveau la îndemână. Ţara a scăpat de Mussolini, dar nu numai că n-a scăpat de dictatură, ci a căzut în mâinile lui Hitler. Ale lui Hitler, care, prin hauptsturmführerul său SS Otto Scorzeny – ce nume pur german sub un regim care se laudă cu puritatea sa de rasă – l-a eliberat pe Duce şi a pornit să facă ce Vittorio Emmanuele n-a voit să facă – anume să guverneze şi să stăpânească sub firma şi la spatele unui nebun. Din ce a voit Mussolini, în momentul căderii sale, se poate vedea ce va face acum. Că întâi şi întâi s-a repezit contra regelui pentru a proclama republica; e conform cu firea sa vindicativă. Regele l-a demis, dar nu l-a executat, cum ar fi făcut Mussolini într-o situaţie asemănătoare. Regele l-a tratat în calitate de membru al ordinului Anunciatei. Contrar de ce afirmă propaganda germană, nu i s-a atins de un fir de păr. A fost pus la adăpost pentru ca nebunia lui să nu mai poată face rău ţării, poporului său. Hitler l-a eliberat. Cine se aseamănă se adună sau pe nemţeşte Gleich und Gleich gesellt sich gern, iar soarta Italiei arată la ce consecinţe pot duce greşelile politice acumulate, făcute bulgăr de zăpadă, numai pentru că îngăduie o aparentă guvernare facilă. Orice om cu judecată este şi trebuie să fie adversarul atentatelor, care, rareori, au adus cu adevărat o soluţie unei situaţii încurcate, o îndreptare a consecinţelor unor nebunii politice, lung timp impusă şi tolerată. Dar când vezi la ce catastrofe duce cea a Führerului, nu numai peste popoarele lor, dar pentru o lume întreagă, începi să înţelegi că cineva se poate întreba, cum s-a întrebat Gheorghe Panu, în faţa unei situaţii, de altfel foarte greşit judecate, dacă nu se găseşte cineva care să aibă un glonţ cu care să „bortilească" pielea unui singur om care pune în pericol viaţa şi libertatea a milioane?…

Revenirea lui Mussolini şi a fascismului e, însă, ciorbă trezită. Revenirea lor sub protecţia armelor celuilalt tiran, devenit duşman al Italiei, face ca această ciorbă trezită să fie şi împuţită. Poporul italian iarăşi va trebui să rabde tăcând, dar asta nu înseamnă că va fi şters din rândul popoarelor. Tirania poate să-i ferece braţele, dar gândurile şi simţirile sale se înalţă libere spre ceruri. Cuvântul e mort, dar credinţa îl va învia – per aspera ad astra.1

Străduindu-te, ajungi la stele (în latină, în original).

18 septembrie. De ieri şi până azi numai veşti rele pentru germani şi pentru adepţii nazismului, în Rusia vai de bietu' neamţ săracu', înapoi tot dă ca racu'. Dar propaganda doctorului Goebbels nu

încetează de a transforma fiecare retragere într-un succes. Fiecare oraş abandonat e o surpriză pentru noi: Totul se explică – cum spune foarte bine corespondentul din Berlin al Universului – prin „tactica aşa-zisei" (aşa-zisa e bine zis), se explică deci prin tactica aşa-zisei conduceri militare elastice, care, adaugă acelaşi corespondent, „a fost caracterizată cu următoarele cuvinte de un căpitan sovietic dezarmat la germani: „Germanii sunt ca un arc, care sare înapoi în clipa când întinzi mâna ca să-l prinzi". „Retragerea" se spunea altă dată, azi se spune „tactică elastică", iar în loc de arc care sare înapoi când întinzi mâna ca să-l prinzi, se spunea altă dată „fugă, fugă şi iar fugă". Numai că altă dată nu i-a trecut nici unei armate, nici unui comandant de armată să se laude cu aşa ceva. Va râde odată lumea de aceste trucuri propagandistice care presupun un public complet tâmpit, care înghite orice gogoşi: Acum ajunge să constaţi că, în Rusia, germanii bătuţi abandonează tot mai mult teren. Acelaşi corespondent al Universului, din care am citat perla de mai sus, este însă de altminterea şi mai explicit. „Dacă – filosofează el – nu poţi distruge un adversar superior numericeşte, aceasta nu înseamnă că vei fi distrus de el. Din contră, o conducere militară inteligentă va putea, până la urmă, să distrugă şi un astfel de adversar". Să se noteze că acest corespondent telefonează sub dictatul stăpânilor de la Berlin. E deci mai lămuritor când citim mai departe că: „Prin această prismă este privită la Berlin situaţia militară de pe frontul de Est. Nu a învins oare, până la urmă, se subliniază la Berlin – Frederic cel Mare pe duşmanii săi superiori numericeşte după şapte ani de război? Această aluzie, comparată cu situaţia de azi, explică după părerea cercurilor militare germane, evacuarea Brianskului şi a Novorossiiskului". E greu să ştii ce gândeşte poporul german când aude asemenea explicaţii. Aluzia la Federic cel Mare este [ilizibil], care învelește amara pilulă a pierderii Brianskului şi a Novorossiiskului, cei doi stâlpi ai secţiunii sudice a Frontului oriental. Iar aceasta îi va da buna vestire că războiul ar trebui să mai dureze doi ani, pentru ca şi comandantul suprem de azi, Hitler, asemănat cu Frederic cel Mare, să poată spera într-o victorie. Dacă, însă, nu ar mai putea aştepta doi ani, Germania ar pierde războiul, dar nu din vina Führerului care, el, are vreme. Comparaţia însăşi, ca toate comparaţiile, şi mai ales cele istorice, şchioapătă mai mult decât într-o privinţă: E destul să-ţi aminteşti că în războiul de şapte ani (1756 – 1763) Frederic cel Mare a avut împotriva sa Austria, Rusia, Suedia,

Franţa, dar a avut de partea sa, nici mai mult sau mai puţin decât pe Anglia, al cărei premier Pitt (bătrânul) l-a susţinut cu subvenţii financiare masive şi cu trupe hanovrilene şi britanice, până prin 1761, când, căzând Pitt, Anglia s-a retras din război. Şi încă, numai un hazard, dacă se poate zice fericit, moartea Elizabetei a Rusiei şi aducerea la tron a ţarului Petru III, un admirator al său, i-a permis lui Frederic să ajungă la o pace albă, care, după atâtea jertfe, grozave pentru vremea aceea, nu i-a adus niciun câştig teritorial, fără de care nu se putea vorbi de o victorie.

Istoricii au găsit mai târziu constatarea că, prin greul război, Frederic a asigurat Prusiei în mod definitiv poziţia ei de mare putere în Europa.

Prin urmare niciodată n-a fost mai adevărată zicala franceză comparaison n'est pas raison, ca în cazul acesta, mai ales dacă se au în vedere condiţiile fundamentale deosebite în care se duce războiul actual, faţă cu cele în care s-a dus cel de şapte ani. Atunci armate de câteva zeci, de maximum o sută cincizeci de mii de oameni, acum milioane şi iar milioane, acum fronturi de mii de kilometri – atunci câmpii de bătălie limitate pe care comandantul le cuprindea cu ochiul liber. Bătut pe una, Frederic se putea întoarce cu resturile oştirii spre alta. Cea mai mare parte a populaţiei ţărilor beligerante îşi putea vedea de treabă. Prusia, în cea mai mare parte a timpului, îşi acoperea cea mai mare parte a cheltuielilor de război din subsidiile engleze… Şi să nu mai vorbim de cifrele de atunci, care se numărau cu milioanele şi cele de acum care au început să se numere cu zecile şi chiar sutele de miliarde… Când te mai gândeşti că propaganda germană a bătut până mai ieri orice încercare de a face comparaţii între războiul actual şi cel din 1914 – 1918, vezi numaidecât că această comparaţie cu războiul de şapte ani, invocată de propaganda germană, este, cum s-ar spune în nemţeşte: Verlegersheits-Vergleich sau leine Ausflucht, o comparaţie pentru a ieşi din încurcătură. Corespondentul Universului a simţit probabil aceasta. De aceea mai invocă, pentru oamenii serioşi probabil, argumentele exponentului

1 Comparaţia nu e un motiv suficient (în franceză, în original).

statului major german, iar ce a spus aceasta e de o extremă gravitate. Dar, cu riscul de a mă repeta, să citez textual şi de-a-ntregul ce mai telefonează Universului (cu data de 19 septembrie) corespondentul său din Berlin.

Purtătorul de cuvânt militar al guvernului german a declarat că este necesar să se evite în toate împrejurările pierderi mari, spre a se putea păstra forţa de luptă a propriei armate. Se poate, deci, întâmpla să se prefere a se renunţa la teritorii, chiar dacă aceasta ar avea o importanţă economică, decât să se apere aceste teritorii cu orice preţ.

Actualmente nu este important de a distruge pe adversar sau să i se ia teritorii cât mai mari, ci de a nu se lăsa înfrânt, spre a putea astfel păstra o armată intactă şi oricând la dispoziţie, deoarece posesiunea acestei armate înseamnă asigurarea continuă a propriei existenţe. Acest fapt explică tactica aşa-zisei conduceri militare elastice, care a fost caracterizată cu următoarele cuvinte de un căpitan sovietic dezertat la germani. „Germanii sunt ca un arc, care sare înapoi în clipa când întinzi mâna să-l prinzi".

Arcul sare înapoi spre a reveni apoi pe neaşteptate şi să provoace adversarului pierderi simţitoare, fără însă a reduce capacitatea proprie la luptă. Pierderile suferite de bolşevici devin – după părerile germanilor – din ce în ce mai vizibile. Rezervele sovietelor scad din ce în ce mai mult şi s-a întâmplat adeseori ca trupe bolşevice să fie transportate dintr-un loc într-altul şi aruncate fără pază, într-o ofensivă după alta.

Printr-o astfel de conducere militară elastică, Germania va putea să-şi păstreze forţele ei proprii, iar bolşevicii se vor epuiza cu timpul complet. Atunci va veni momentul – astfel se speră la Berlin – de a se da bolşevicilor lovitura de graţie.

Cum s-ar spune: paşte murgule! Căci cine nu-şi aduce aminte de furia teutonică cu care au înaintat germanii acum doi ani în Rusia şi ironia cu care au salutat retragerea armatei ruseşti, care avea, într-adevăr, cum se vede acum, uriaşe rezerve, pe când timpul lucra în favoarea ei, cum lucra şi în favoarea englezilor şi americanilor care, după toată organizaţia lor militară, îşi fac oştirile în timpul războiului. Atunci germanii aveau oarecum spatele liber, azi văd alcătuindu-se în adăpostul lor un nou front: cel din Italia, care, pe atunci, le era aliată şi azi numai prietenă nu-i poate fi, căci azi e, din vina guvernatorilor, teatru de război pe care luptă, pe cât mai poate, alături de anglo-americani. Situaţia aceasta, însă, cu privire la care, zilele trecute, propaganda germană alimentase atâtea speranţe de biruinţă ale oştilor lui Kesselweg şi ale lui Romei, s-a îndreptat complet, aşa că nu se mai vorbeşte azi, ca acum trei zile, de aruncarea lor în mare, ci se proclamă,

se subliniază chiar la Berlin, că: „luptele de la Salerno au fost un mic apetitiv pe care conducerea militară germană l-a pregătit pentru invazia anglo-americană în Europa şi care ar fi dovedit – aşa se mai spune la Berlin – că o înaintare a anglo-americanilor spre Italia centrală va fi posibilă numai cu foarte mari jertfe pentru aceştia". De la aruncarea aliaţilor în mare şi până la a admite că vor ajunge, cu grele jertfe, dar vor ajunge, în Italia centrală, este exact a spune că pentru germani partida e pierdută, căci orice acţiune războinică are ca scop să ajungi un obiectiv cu jertfe. Condiţia prealabilă este să ai de unde să faci aceste jertfe. Că aliaţii au de unde, e indubitabil; că germanii nu mai au de unde, maniera lor în continuă defensivă o dovedeşte. Şcoala clasică germană, cea care se inspiră de la Clausewitz, Moltke şi chiar Schlieffen şi Ludendorff, preconizează ofensiva ca singura care garantează biruinţa.

Cât despre Italia, nimeni nu poate spune cu precizie ce s-a petrecut şi ce se petrece acolo. Pe de o parte, războiul militar, pe de alta războiul civil, ţara ruptă în bucăţi, ocupaţie străină, două guverne, poporul dezgustat şi dezorientat, într-un cuvânt, cea mai încurcată şi mai tristă situaţie. Numai cu încetul se strecoară ştirile până la noi. Nu aflăm decât ce vor germanii să aflăm, şi ce aflăm e preparat de propaganda Berlinului. Ziarele italieneşti, întrucât mai sunt lăsate în vânzare, trec prin cenzura noastră şi au coloane întregi înnegrite. Ziare apărute sub ocupaţie n-au sosit încă: Dar dacă vor sosi, vor fi şi mai inutilizabile decât cele cenzurate. Ziarele elveţiene, singurele din care s-ar putea afla şi ce nu îngăduie propaganda germană şi cenzura noastră, supusă acesteia, vin cu mare întârziere şi orice ştire care nu-i aprobată de propaganda germană e înnegrită, în asemenea condiţii, variind o cunoscută exclamaţie a lui Juvenal se poate spune dificile est historiam scribere. Dar în aceste note şi impresii pe care le scriu în zilele actualului război, nici nu mă gândesc să scriu istorie, întâi şi întâi pentru că-mi lipseşte ceea ce este esenţial în scrierea istoriei:

1 E greu să scrii istoria (în latină, în original).

perspectiva vremii. Războiul actual e un masiv al istoriei timpului nostru. Noi suntem la picioarele sale, ce vedem şi ce am putea şti despre piscurile sale, fie şi numai despre conturul crestelor sale? Notele acestea ale mele vor putea servi cel mult ca material informativ unui viitor istoric, îi voi arăta cum au considerat contemporanii, ce impresie au făcut asupra lor evenimentele în precipitatea lor

dezvoltare şi pe care el, istoricul le vede din depărtatele vremi, în cea mai apropiată de adevăr, realitatea lor în baza documentelor din tainiţele arhivelor de stat, din noianele de ziare în care sunt relatate faptele de la zi la zi, din note şi impresii ca acestea de faţă, pe care mulţi alţii ca mine şi poate şi mai bine informaţi ca mine le vor fi scriind. Astfel, despre atitudinea partidelor democratice, liberale, socialiste în grelele zile de la căderea lui Mussolini şi a fascismului, de la instituirea guvernului Badoglio şi, până la liberarea lui Mussolini, de germani, şi fuga regelui şi a mareşalului care, după o telegramă germană de azi, ar fi scăpat ca prin urechile acului de a fi căzut prizonieri în mâinile aliatului de ieri şi a duşmanului de azi, nu am avut prea multe amănunte, în tot cazul am avut impresia unei dezorientări, unor dezbinări, unui adevărat ghiveci de păreri de acţiuni, în realitate apare acum că partidele de stânga care, de la catolicii democraţi şi până la comunişti se uniseră într-un singur front de acţiune sub numele „Frontul libertăţii", au avut tot timpul viziunea clară a situaţiei şi şi-au dat seama că, odată cu guvernul Badoglio, se schimbaseră persoanele, dar nu şi metodele ce au formulat ca program de realizări imediat, care sigur ar fi putut scoate Italia din impasul în care se afla, evitându-i în acelaşi timp grava situaţie în care se afla acum. La 18 august, adică cincisprezece zile după ce armistiţiul fusese semnat, bătrânul Mitti, fostul preşedinte de Consiliu, scria ziarului Roma: „Italia nu poate, fără dezonoare, să lipsească de la îndeplinirea angajamentelor ce a luat" (faţă de anglo-saxoni, evident. Nota mea). „Ea trebuie, printr-o atitudine onestă, după un mare număr de acţiuni care n-au fost leale, să iasă din actuala situaţie cât poate mai puţin rău. Trebuie ca Italia să rămâie unită şi să evite orice mişcare revoluţionară care, în situaţia prezentă, ar fi mortală. Cred că mareşalul Badoglio este persoana cea mai indicată pentru a face să dispară toate urmele fascismului şi pentru a ajunge la pace". Partidele unite în „Frontul libertăţii", cărora guvernul Badoglio le-a interzis orice activitate politică, au cântărit mai bine acest guvern, au văzut şi simţit discrepanţa dintre vorbele şi faptele lui, şi-au dat seama încotro se duce această dictatură après la lettre şi fără Mussolini – au dat publicităţii la 7 august o declaraţie în care declaraţie spuneau:. „Guvernul Badoglio n-a realizat niciunul din punctele pe care le-am înscris în fruntea programului nostru şi anume: 1. lichidarea totală a fascismului şi a tuturor instrumentelor sale de oprimare; 2. armistiţiu

pentru încheierea unei păci onorabile; 3. liberarea imediată a tuturor deţinuţilor politici; 4. restabilirea unei justiţii exemplare, fără procedură sumară, dar inexorabilă faţă de toţi responsabilii; 5. abolirea legilor rasiale; 6. constituirea unui guvern format din reprezentanţii tuturor partidelor exprimând voinţa naţională". Şi declaraţia se încheie cu următoarele cuvinte profetice: „Comitetul partidelor pentru libertate îşi exprimă dezaprobarea pentru faptul că programul lor n-a fost încă aplicat şi hotărăşte să aducă la cunoştinţa ţării şi a guvernului că numai executarea imediată şi integrală a postulatelor exprimate mai sus va putea scoate Italia din criza în care se zbate".

Acest document va rămâne în istorie. El judecă greşelile comise de guvernul Badoglio şi va sublinia poate odată şi greşelile comise de aliaţi. El nu are deloc un caracter revoluţionar. Revendicările sale sunt de un caracter politic imediat, în totalitatea lor ele nu sunt menite decât să lichideze imediat şi definitiv fascismul şi să restituie in integrum Italia în regimul liberal sub care a trăit, progresat şi prosperat până la biruinţa fascismului. El urmează să creeze înăuntru şi în afară o situaţie clară. Nu umblă cu ambiguităţi, ci reclamă pentru guvernul din care „Frontul libertăţii" trebuia să facă parte cel puţin, dacă nu ar fi fost bine ca el să-l constituie în totalitatea lui, acea acţiune urgentă şi inevitabilă care să-i asigure încrederea naţiunii şi încrederea duşmanului de până ieri, care trebuia să devină prietenul de azi şi de mâine, de vreme ce trebuia să se încheie cu el un armistiţiu, care nu putea fi decât foarte aspru în condiţiile sale, dar şi acea pace onorabilă despre care se putea spera că va fi aşa cum au făgăduit Churchill şi Roosevelt, adică aşa încât să „asigure Italiei un loc respectat în familia statelor europene".

Partidele din „Frontul libertăţii" aveau cu atât mai mult dreptul să formuleze aceste revendicări şi să ceară îndeplinirea lor, cu cât ele n-au încetat să acţioneze, nici sub regimul fascist şi în condiţiunile cele mai grele ale terorismului acestui regim pentru realizarea lor, pentru crearea ambianţei morale faţă de care lovitura regelui şi a mareşalului Badoglio, revoluţia de sus contra Ducelui şi a fascismului nu s-ar fi putut produce. Dar dacă regele şi Badoglio nu şi-au putut da seama de răul pe care fascismul îl făcea Italiei chiar în timpul succeselor şi gloriei sale, fiindcă în fond le plăceau metodele sale, nu şi-au dat seama nici de necesitatea de a realiza pe dată şi integral cererile minimale ale

„Frontului libertăţii", care erau departe de a cuprinde ultimele revendicări aşteptate de poporul italian şi care, din ordin social, aveau să aducă abia acea revoluţie, acea răsturnare care va fi inevitabilă, nu numai în Italia, dar în toate statele lumii implicate în acest război, ale cărui proporţii nici chiar adulatorii războaielor şi disprețuitorii [ilizibil], naziști și fasciști adică, nu şi le-au imaginat şi de răspunderea căruia vor să se lepede, repetând mereu, prin propaganda lor, că nu l-au voit şi contând pe memoria slabă a popoarelor pentru a fi crezuţi. Faptul că, dacă popoarele uită uşor, istoria are însă memoria bună, nu-i interesează. Mai mult ca oricând, astăzi când apa le-a ajuns până la gât, el proferează après nous le déluge, fără a se gândi că potopul e în toi şi că pentru arca lor nu mai există speranţa unui Ararat.

În tot cazul scump plătesc popoarele nebuniile regimurilor dictatoriale, ale dictatorilor. Ziarele elveţiene şi germane fac, fiecare în felul lor, comparaţii între mareşalul Pétain şi mareşalul Badoglio, cu toate că aceste comparaţii, ori din ce punct le priveşti, sunt trase de păr. Mareşalul Pétain 1 După noi, potopul (în franceză, în original).

a încheiat armistiţiul cu Germania în condiţii execrabile şi, respectând anume forme liberale, care prea mult intraseră în sufletele francezilor, a lăsat ca prin Leval să se infiltreze în Franţa anume metode şi proceduri fasciste. A lăsat ca să se producă, măcar în aparenţă, un fel de politică amicală pentru duşmanul de ieri şi de totdeauna al Franţei, a lăsat chiar ca trupe de revoluţionari francezi să fie recrutaţi pe teritoriul Franţei pentru a lupta contra aliaţilor ei naturali şi contractuali, sub pretextul că aceste trupe luptă contra bolşevismului. Regele Vittorio Emmanuele şi mareşalul Badoglio, însă, au rupt legăturile cu Hitler, s-au despărţit net de ideologia dictatorială care a fost la baza alianţei cu Germania hitleristă, n-au avut însă nici puterea morală, nici curajul de a înlocui ferm regimul înlăturat prin cel liberal şi democratic şi au tratat toate problemele ce se puneau, ce au ridicat prin lovitura lor, exclusiv dintr-un punct de vedere militar şi încă sub imperiul războiului, din care totuşi voiau să iasă. Urmarea acestei imense greşeli, a acestor jumătăţi de măsură, a acestei frici de libertate, în numele căreia acţionau totuşi, este haosul pe care-l vedem şi a cărui expresie va mai costa multe şi multe jertfe, printre care vor fi cei dintâi.

Între timp propaganda germană, care nu ia, firește, nicio notă de acest aspect al problemei italiene, singurul fapt interesant, continuă să

preamărească fapta eliberării Ducelui, pe care o prezintă ca pe o manifestare a fidelităţii germane, a lui Hitler. Din ziua în care Mussolini a fost dat jos, de la 25 august adică, şi până la 8 septembrie, când semnarea armistiţiului cu aliaţii a devenit publică, Führerul n-a suflat o vorbă despre amicul său, fiindcă era dispus să-l lase în voia sorţii, dacă cumva totuşi regele şi Badoglio ar rămâne, după cum asigurau credincioşii pactului tripartit al alianţei de fier cu Germania. Abia după ce acest punct s-a clarificat – nu mai încăpea nicio îndoială asupra defecţiunii Italiei, la l o septembrie adică, Führerul a recăpătat glas şi şi-a reamintit de Mussolini. „Am fost şi sunt fericit – a spus el –, după semnificativa tăcere de două săptămâni ce a precedat faimosul discurs de la marele cartier general şi nu în Sporptalastul din Berlin – am fost şi sunt fericit să pot arăta pe acest mare şi credincios bărbat ca prieten al meu. Afară de aceasta, nu m-am învăţat să-i schimb convingerile de la caz la caz după nevoie sau măcar să le reneg. Cred că, în ciuda unei concepţii contrare, fidelitatea este o valoare imposibil de înlocuit şi în viaţa popoarelor ca şi a indivizilor, valoarea faţă de care orice societate umană trebuie să se zdruncine, iar organizaţiile ei trebuie, mai curând sau mai târziu, să se prăbuşească". Iar Volkischer Beobachter din 14 septembrie (ed. Viena) căzând în extaz cum e obligat, faţă de asemenea cuvinte, exclamă: „Aceste cuvinte ale Führerului au găsit un ecou adânc în poporul german. A fost aceasta vorba şi atitudinea lui Adolf Hitler – a fost acesta german în sensul nobil (deutsch im eldelsten Sinne). Numai că, în acelaşi discurs şi numai cu puţin mai înainte, Führerul spusese că: „Liberat de greaua sarcină a aşteptării care, de multă vreme, apasă asupra noastră, văd iarăşi sosit momentul în care să pot vorbi poporului german fără ca să fiu silit a recurge la minciuni faţă de mine însumi şi faţă de opinia publică". Dar sunt şi tăceri care sunt minciuni, uneori mai mari chiar decât cele vorbite. Oricum, cele două săptămâni de tăcere, după demiterea şi arestarea lui Mussolini, au servit deci Führerului ca presa să poată macină toată frazeologia despre alianţa nezdruncinată cu Italia, pe care o ştia mincinoasă. Oricum, în tot acest timp atitudinea pasivă a lui Hitler faţă de tratamentul „ruşinos" – aşa l-a numit el – impus Ducelui, numai a fidelitate nu a semănat. Abia după ce defecţiunea Italiei a devenit publică şi de nezdruncinat, Hitler şi-a descoperit inima pentru Mussolini. Şi aşa-zisa libertate a acestuia a devenit un instrument al propagandei germane, pe când eliberatul Duce o victimă a ei, căci,

dacă-i mai trebuia ceva pentru ca să piardă şi ultima simpatie ce ar mai fi avut în Italia, apoi acest zgomot făcut în jurul lui, precum şi actele lui dictatoriale ultime, bazate pe armele inamicului patriei, i-au dat acest rest.

Şi câte minciuni n-a îngrămădit propaganda nazistă în jurul acestei eliberări. Ba că guvernul Badoglio a voit să-l omoare, că garda care-l păzea trebuia să-l execute la prima încercare de scăpare, ba că era deţinut într-o fortăreaţă, ba într-o cabană, etc., etc. Când colo, şedea într-un hotel, în Hotelul Campo Imperator din Abruzzi; nimeni nu s-a gândit să-l ucidă, nici să-l predea aliaţilor care, cum arată condiţiile armistiţiului, nu l-a cerut, ba Ducele, în calitate de cavaler al ordinului Anunciatei, a fost tratat ca văr (cousin du roi) al regelui şi toată montarea cinematografică a răpirii sale care, cum a afirmat ulterior propaganda nazistă, ar fi costat viaţa unei treimi din „corpul expediţionar", care a fost o inutilitate, dacă măcar a fost. Poporul italian, după revendicarea formulată de partidele „Frontului libertăţii", l-ar fi judecat la momentul potrivit pe Duce, care a adus atâtea nenorociri asupra lui, l-ar fi judecat sever, dar nu sumar cum făcea el cu adversarii săi. Mai ales după ce s-a descoperit corupţia indicibilă, abuzurile îngrozitoare care au caracterizat regimul fascist, mult dincolo de ce se ştia şi se bănuia, judecata aceasta ar fi fost aspră – dar mareşalul Badoglio, de acord cu regele, inspirat poate de acesta – a înţeles să-l menajeze pe Mussolini, fie şi numai pentru ca, Doamne fereşte! – moartea lui să nu aducă cumva vreo atingere Coroanei.

Interesant este să compari sincer imnul despre indispensabilitatea fidelităţii şi în raporturile dintre popoare pe care Hitler le-a înălţat în ultimul său cuvânt la radio cu cele ce a spus în alte ocazii, mai fericite pentru el, când se credea victorios sau când se pregătea şi pregătea poporul german pentru război. Predecesorul său la cancelariat, omul de fier Bismarck, cu brutalitatea lui sinceră, a proclamat ceea ce e confirmat de soarta tratatelor internaţionale în tot lungul istoriei, anume că respectarea lor este o chestiune de oportunitate, căci nu altceva decât aceasta înseamnă afirmaţia că ele sunt valabile numai cât timp rebus sic stanibus, durează condiţiunile reale pentru care au fost încheiate. Hitler, însă, a propagat şi subliniat că, de câte ori a găsit prilejul potrivit sau a crezut că acest prilej este potrivit, că bun şi drept este numai ceea ce foloseşte ţării, patriei, că deci de câte ori e în folosul acesteia să rupă un asemenea angajament,

a făcut-o fără scrupule, începând cu tratatul de la Versailles. Ca orice Machiavelli venit din mahala, ca orice politician de berărie (Bierbaupolitiker) el a zis şi s-a dezis şi a făcut afirmaţii neadevărate cu o sfruntată lipsă de pudoare. Să amintim numai afirmaţiile sale, tot mai frecvente şi mai insistente, pe măsură ce simţea că se apropie înfrângerea, că el n-a voit războiul, cu care ocazie îi plăcea să evoce propunerea de pace a Ducelui după zdrobirea Franţei – pe care Anglia nu ar fi putut-o accepta fără a se declara ea învinsă. De voinţa sa de pace vorbea şi Ducele, care a proclamat nu o dată că războiul este înalta morală a unui popor vrednic. Am mai citat părerile lui Hitler despre război şi pace, aşa cum l-a formulat în Mein Kampf, biblia nazismului, care, ca şi cea a lui Luther, a fost pusă de propaganda nazistă în mâna copiilor, a tineretului, a muncitorilor, a negustorilor, a tinerilor căsătoriţi, a bătrânilor, a femeilor, pentru ca ea să nu lipsească din nicio casă germană. Dar să mai citez din ea, pentru ca să se vadă cât preţuieşte Führerul fidelitatea şi pacea în raporturile internaţionale. Punând chestiunea că poporul german nu are destul pământ, Hitler scria: „Această lipsă nu poate fi împlinită în Camerun (Africa), ci astăzi, aproape exclusiv, numai în Europa… în acest caz nu trebuie să ne lăsăm abătuţi de graniţele dreptului etern, de graniţele politice. Dacă acest pământ are într-adevăr spaţiu de viaţă pentru toţi, să ni se dea pământul ce este necesar traiului nostru. Desigur că aceasta n-o va face nimeni cu plăcere, în acest caz, însă, dreptul propriei vieţi intră în vigoare. Şi ce refuză amabilitatea, trebuie să ia pumnul. Pentru a putea practica această politică belicoasă, care, spune Hitler – se poate face numai pe socoteala Rusiei, e nevoie ca Germania să se înţeleagă cu Anglia, şi textual: „Pentru a câştiga simpatia Angliei, nicio jertfa nu ar fi prea mare. Ar trebui să se renunţe la colonii şi să se cruţe industria engleză de concurenţa germană". Şi consecvent cu acest mod de a vedea, Führerul, el însuşi un fiu al Austriei, scria mai departe: „Să ne închipuim că, în 1904, Germania ar fi luat rolul Japoniei contra Rusiei. Niciodată un război mondial nu s-ar mai fi produs. Sângele din 1904 ar fi economisit înzecitul sângelui vărsat în 1914 – 1918. Ce situaţie ar fi avut, însă, Germania în Europa de astăzi.

Ce-i drept, în acest caz alianţa cu Austria ar fi fost o absurditate. Căci aceasta, numeric slabă, s-ar fi aliat cu Germania, nu pentru a duce războiul, ci pentru menţinerea unei păci eterne, care însă ar fi dus apoi, în mod inteligent, la distrugerea latentă, dar sigură a germanilor din

monarhii”.

Nu merită să te opreşti prea mult asupra acestui galimatias cu pretenţii de genialitate şi care, sub forma de [ilizibil] cum ar fi putut fi, dacă nu ar fi fost cum a fost, predica războiului cu Rusia, alianţa cu Anglia, războiul în tot cazul, pacea în niciunul – politica pe care Hitler, când a putut-o pune în practică, a desfiinţat Austria, a desfiinţat Cehoslovacia, care fusese o parte esenţială a acestuia, a ajuns la război cu Rusia, a zdrobit Franţa, pe care, de asemenea, o preconiza, dar n-a îndeplinit ceea ce era punctul principal al politicii sale, alianţa cu Anglia [ilizibil] contra Rusiei, [ilizibil], pentru că el la urmă a ajuns prizonierul politicii sale dictatoriale, care nicăieri, în niciun caz şi niciun timp, nu a putut urma altei legi decât celei a războiului. De altfel Bismarck, care a fost cel puţin tot atât de genial ca Hitler, şi, în fond, mai puţin brutal şi lipsit de scrupule ca dânsul, a trăit veşnic sub teama coaliţiilor (la hantise de coalitions), a bazat toată politica sa pe alianţa cu Austro-Ungaria menajând în acelaşi timp Rusia, faimosul joc are trei bile, şi a căutat atât de mult să menţină pacea cu Anglia, încât numai cu greu a consimţit ca Germania să-şi anexeze cele câteva colonii din Africa pe care i le aduseseră mai întâi câţiva exploratori şi pionieri comerciali.

La galimatiasul de mai sus, Hitler adaugă în Mein Kampf altul care-l proclama militar. Pornind de la ideea că Germania nazistă va trebui să încheie alianţa cu Anglia şi Italia pentru a executa testamentul său politic (despre care voi vorbi mai departe), Führerul scria: „Consecinţele militare ale încheierii acestor alianţe ar fi cu totul şi în toate opuse celor ale unei alianţe cu Rusia. Mai întâi, cel mai important în sine ar fi că o apropiere de Anglia şi Italia nu ar evoca prin nimic o primejdie de război. Singura putere care ar intra în consideraţie, ca adversară a acestei alianţe, Franţa, nu ar fi în stare să întreprindă nimic. Prin aceasta, însă alianţa (cu Anglia şi Italia) ar da Germaniei posibilitatea să facă în toată liniştea toate pregătirile care, în cadrul unei asemenea coaliţii, ar trebui făcute aşa sau altminteri, pentru o răfuială cu Franţa. Cea mai însemnată urmare a unei asemenea alianţe ar fi că odată cu încheierea ei, Germania nu se expune unei spontane invaziuni, ci că alianţa adversă s-ar prăbuşi de la sine că Antanta căreia îi datorăm atâta nenorocire s-ar dizolva singură, iar duşmanul de moarte al poporului nostru, Franţa ar cădea în izolare”. Iar mai departe (şi aceasta trebuie să băgăm la cap şi noi

românii) Führerul scria: „Nu orientarea vestică, nici orientarea estică trebuie să fie ţinta politicii noastre externe, ci politica estică, în sensul cuceririi gliei necesare pentru poporul nostru german. Deoarece pentru aceasta trebuie putere, duşmanul de moarte al poporului nostru, Franţa, ne gâtuie fără întrerupere şi ne răpeşte puterea, trebuie să luăm asupră-ne orice jertfa, care, în consecinţele ei, ar contribui la distrugerea tendinţelor de hegemonie ale Franţei în Europa. Orice putere care, ca şi noi, resimte ca insuportabilă pofta de stăpânire a Franţei pe continent este aliata noastră naturală. Niciun drum spre o asemenea putere nu trebuie să ne fie prea greu şi nicio renunţare nu trebuie să ni se pară inacceptabilă, dacă rezultatul final oferă posibilitatea unei răpuneri a celui mai furios duşman al nostru".

Că Hitler, care subliniază în cartea sa aceste fraze, a făcut tocmai contrariul celor ce susţine, că a ajuns la un război pe viaţă şi pe moarte cu Anglia, cu lumea întreagă, că, în loc să sfărâme coaliţia anglo-germano-rusă, a întărit-o dimpotrivă, că din toate planurile sale a rămas şi a pornit la război cu cel mai slab dintre aliaţii posibili ce luase în considerare, ne arată cum s-ar putea presupune, că n-a crezut ce a scris, cât că politica nu se face după idei preconcepute, chiar dacă unele sunt exacte, ca aceea a indispensabilităţii pentru Germania de a se înţelege cu Anglia, dacă voia să doboare Franţa, dar arată mai ales inferioritatea politică a Führerului, credinţa lui că minciuna stăpâneşte politica în mod [ilizibil] şi că fidelitatea, credinţa în raporturile internaţionale este o vorbă goală, o iluzie goală, care e un frumos ornament retoric, menit să încânte pe naivi, dar nu e un factor cu care un bărbat politic „serios" are de contat şi trebuie să conteze. Realitatea este că Hitler a crezut că poate să înşele poporul german şi pe toate celelalte popoare, dar n-a reuşit să-l înşele pe cel dintâi, iar faţă cu celelalte a ieşit păcălitor păcălit. Căci ce n-a ştiut şi n-a putut şti Hitler este că politica lumii e condusă, oricât o judecată superficială poate deduce contrariul, nu numai de minciună, viclenie şi prefăcătorii, ci şi, mai ales, de factori morali, de ideologii care, rezultat al progresului din trecut şi condiţie a progresului în viitor, nu pot fi abandonate, fiindcă sunt mai tari decât cei mai tari şi mai isteţi, mai şireţi politicieni.

Şi ca să termin azi cu citatele din Mein Kampf – toată cartea cuprinde idei de aceeaşi profunzime şi calitate – să mai spun aici, înainte de a reveni la Mussolini, testamentul politic ce-l dedica Hitler poporului german: „Nu toleraţi niciodată apariţia a doua puteri

continentale în Franţa. Vedeţi în orice încercare de a organiza la frontierele Germaniei o a doua putere militară, fie şi numai prin crearea unui stat capabil de a deveni o putere militară, un atac contra Germaniei şi deduceţi din aceasta nu numai dreptul, ci şi datoria de a împiedica prin toate mijloace, până la întrebuinţarea forţei armelor, constituirea unui asemenea stat, respectiv distrugerea lui, dacă cumva s-a constituit. Purtaţi o grijă ca poporul nostru să nu-şi caute temelia puterii în colonii, ci să şi-o capete în pământul patriei, în Europa.

— Nu socotiţi Reichul niciodată ca asigurat, dacă nu ar putea da şi peste veacuri fiecărui fiu al ei, al poporului nostru, o bucată de pământ. Nu uitaţi că cel mai sfânt drept în lume este dreptul la pământul pe care vrei să-l cultivi singur, iar jertfa cea mai sfântă este sângele ce-l verşi pentru acest pământ", în vederea realizării acestui testament, Hitler proclama că „alianţa al cărei scop nu cuprinde intenţia de a purta război este absurdă şi fără de valoare".

Poate că această frază este cheia pentru înţelegerea falimentului complet al lui Hitler. El căuta alianţe pentru a duce război, pe când Anglia căuta alianţă pentru a împiedica războiul şi a asigura pacea. Era, deci, fatal ca Führerul să rămână în cele din urmă numai cu alianţa cu Italia, al cărei Duce socotea, ca dânsul, că nu pacea, ci războiul este ţinta pe care trebuie s-o urmărească popoarele. Cu riscul de a mă repeta, trebuie să citez iarăşi ce a spus Mussolini în articolul despre doctrina fascistă pe care l-a scris pentru Enciclopedia italiană: „Înainte de orice – a scris el – în ce priveşte în mod general viitorul şi dezvoltarea omenirii – şi făcând abstracţie de orice consideraţie de politică actuală – fascismul nu crede nici în posibilitatea, nici în utilitatea păcii eterne. El respinge pacifismul, care ascunde fuga din faţa luptei şi laşitatea în faţa jertfei. Războiul duce la maximum de tensiune toate energiile umane şi imprimă o marcă de noblеţe popoarelor care au curajul să-l înfrunte. Toate celelalte încercări nu sunt decât secundare şi nu pun niciodată omul în faţa sa însuşi, în alternativa vieţii şi a morţii, în consecinţă, o doctrină întemeiată pe postulatul păcii nu este mai conformă fascismului, cum nu sunt conforme spiritului fascismului – chiar dacă sunt acceptate pentru partea restrânsă de folos ce pot avea în situaţii politice determinante – toate construcţiile internaţionale care – istoria o dovedeşte – sunt risipite de vânt, când sentimentul, idealul sau interesul trezesc furtuna în inima popoarelor".

Şi din aceste rânduri se vede că, la Mussolini, ca şi la Hitler, pacifism, colaborare internaţională erau şi sunt numai cuvinte goale, de care se pot folosi întrucât pot fi avantajoase lor în anume situaţiuni politice determinante, dar că idealul lor este războiul. Pe acest teren sângeros era fatal să se întâlnească dictatorii, pe acest teren augurii dictatoriali se puteau înţelege, pe acest teren trebuia să afle că minciuna şi înşelăciunea nu sunt micile raţiuni ale politicii şi pe acest teren trebuiau să şadă amândoi, ei, cum trebuiau să se prăbuşească şi se vor prăbuşi regimurile lor.

Metoda este simplă şi în fatuitatea lor dictatorii sunt mereu convinşi că pot înşela lumea de bună credinţă, deşi ar fi trebuit să ajungă, în fine, a înţelege că, în cele din urmă, se înşală pe ei înşişi. Dar degeaba a trebuit să ştie Führerul încă din şcoala primară chiar, că cel care minte pierde şi când spune odată adevărul –, posibilitatea de a fi crezut. Cum am arătat mai sus, Ducele a început discursul, pe care l-a rostit la radio, liberat de sarcina aşteptării ce a apăsat asupra lui – vede momentul sosit pentru ca să poată vorbi poporului german fără a trebui să recurgă la minciuni. Aşa a început la 10 septembrie 1943. Cu doi ani înainte, la 22 iulie 1941, printr-o faimoasă proclamaţie adresată poporului, el anunţa acestuia că oştirea germană a trecut frontiera Rusiei şi începe, aproape la fel cum a început ultimul său discurs la radio, cu următoarele cuvinte: „Copleşit de multe griji, condamnat la o tăcere de mai multe luni, cred că mi-a venit acum ceasul ca să pot vorbi deschis". În aceeaşi zi, Molotof declara la Kremlin: „La ora 4 dimineaţa forţe germane şi române au adus războiul în ţara noastră fără ca să se fi dat Uniunii Sovietice o explicaţiei sau vreo declaraţie de război… Atacul a fost dezlănţuit, în dispreţul faptului că între Germania şi Rusia există un pact de neagresiune, care a fost respectat de noi cu toată responsabilitatea şi până în cele mai mici amănunte". Hitler a căutat explicaţii pentru această abatere care era o flagrantă dezminţire a acelei fidelităţi pe care a proclamat-o la radio, indispensabilă raporturilor dintre state. Dar n-a putut nega că acţiunea sa a fost o aberaţie morală care l-ar fi făcut să fie chinuit de grele scrupule şi să afirme că ceasul acela al năvălirii în Rusia, a fost – vorba vine – cel mai greu ceas al vieţii sale.

Führerul a susţinut atunci că Sovietele erau hotărâte să atace Germania, că avea pretenţii care nu erau prevăzute, ca de exemplu ocuparea Basarabiei şi a Bucovinei în angajamentele încheiate odată

cu pactul de neagresiune. Poate că mulţi au socotit aceste pretexte întemeiate, înţelegerea, pactul ruso-german nu erau atât de potrivnice logicii ce decurgea din discrepanţa între ideologiile celor doi parteneri ai pactului de neagresiune, mentalitatea, sfera de gândire a dictaturilor era aşa de asemănătoare, încât de ce, chiar oamenii clarvăzători, să nu fi putut admite ca plauzibil că, după ce Hitler a tăbărât pe ruşi şi Moscova ar fi fost capabilă să voiască a tăbărî pe germani şi că, deci, Hitler, omul de acţiune, n-a făcut altceva decât să grăbească a i-o lua înainte. Că Molotof s-a referit apoi la pact şi a invocat respectul ce i-a păstrat Rusia, putea fi considerat ca un truc, ca o abilitate machiavelică. Dar în lumina celor ce s-au petrecut de atunci şi până azi, e vădit că Stalin nu s-a gândit, cel puţin ca, în acel moment, să se întoarcă împotriva germanilor, căci năvala l-a surprins nepregătit, că, dacă ar fi voit să atace Germania, nu era momentul cel mai hotărât ca s-o facă, pe când Hitler dobora Franţa, ocupa Belgia, Olanda, Danemarca şi Suedia, năvălea în Balcani, răpunea Iugoslavia şi Grecia? Nu era logic, oare, să nu aştepte până când Germania îşi va fi asigurat spatele şi flancurile? Şi că avea posibilităţi enorme de a pregăti această năvală a sa în condiţii mult superioare celor în care l-a găsit năvala germanilor asupra Rusiei? Pactul de neagresiune acordat de Stalin Führerului la 24 august 1939 şi încheiat în condiţiile ştiute, aşa că se poate spune că el, mai mult chiar decât Hitler, a dat foc Europei în acele tragice zile, când Polonia era răpusă, dar Franţa şi Anglia, erau încă în picioare, intacte. Adevărul a fost, deci, cel pe care l-am bănuit din primul moment, anume că, atacând Rusia, printr-o rupere de pact, fără explicaţii şi prin dezlănţuirea unui război, fără declaraţie, Hitler a crezut că dă o mare lovitură diplomatică, prin care ar putea aduce pe englezi de partea sa. Acum când se ştie precis care a fost rostul senzaţionalei debarcări a lui Rudolf Hess în Anglia, şi care a apărut la vremea ei ca o fugă a celui mai intim prieten al Führerului din Reichul acestuia, anume că cercurilor diriguitoare din Berlin le-a apărut cel mai sigur mijloc de a face pe englezi să încheie pacea ar fi ca să-i asocieze, cu toate onorurile militare, la cruciada contra bolşevicilor – acum nu încape îndoială că Germania şi Führerul au căzut victima concepţiei lor, că sursa inteligenţei şi abilităţii sale diplomatice este minciuna, înşelătoria şi trădarea, cu care mergi la reuşită sigură, dacă ştii să le întrebuinţezi la vreme, repede şi fără scrupule, toate acestea numindu-se în germana nazistă Entschlus „und „Handlungsfähigkeit.

S-a dovedit, însă, că „perfidul Albion”, deşi are şi el deviza right or wrong, my country, drept sau nedrept, ţara mea înainte de toate, nu înţelege aceasta chiar aşa ca Hitler şi Mussolini. Interesul ţării, al Patriei înainte de toate, dar niciodată identic cu ticăloşia absolută, cu despoţia, cu despuierea altor popoare de libertate şi de dreptate. Că, în timpul Revoluţiei Franceze, patriotism e în ideologia democratică identic cu libertate şi dreptate, cu omenia şi civilizaţia reală. Nici chiar cu preţul de a scăpa de primejdie sau de pretinsa primejdie bolşevică, nici chiar cu riscul de a trebui să mai lupte ani de zile, să verse fluvii de sânge, şi să cheltuiască zeci şi sute de miliarde – Anglia n-a voit să dea şi nici n-a dat exemplul unei trădări care ar fi dat Europa, lumea, pe mâna tiraniei, a barbariei dictatoriale şi înapoi cu secole. Astfel, întoarcerea nazismului victorios în Occidentul european şi în Balcani contra Rusiei s-a dovedit cea mai mare greşeală a lui Hitler şi a sfetnicilor şi linguşitorilor săi. Dacă Stalin ar fi voit să procedeze după metodele Führerului şi ale Ducelui, aceştia i-au dat ocazia s-o facă fără a avea aerul, păstrându-şi curată onoarea semnăturii, găsindu-şi locul alături de democraţiile pe care le abandonase şi dovedind că a păcălit Führerul şi toată clica lui, care acum se lamentează că s-a pregătit în taină pentru război în proporţii pe care nimeni nu le-a bănuit. Şi pe când comandamentul nazist nu mai face de un an de zile decât să se „desprindă” de armatele bolşevice şi să practice tactica elastică – cum se numeşte fuga şi înfrângerea în jargonul nazist, el se vede acum abandonat şi de aliatul italian, pe care a voit să-l galvanizeze, în faţa poporului german dezolat, reînviind pe Ducele Mussolini, despre care se vede tot mai mult că într-adevăr nu mai e stăpân pe frumoasa inteligenţă, pe care i-o apreciau altă dată, cum îi apreciau şi realul său talent oratoric, chiar şi adversarii. Liberat de Führer „din puşcărie sau din casa de nebuni”, el l-a vizitat pe acesta câteva zile la Cartierul general pentru ca, în seara de 18 septembrie, să se [ilizibil], opt zile după ce Hitler ţinuse un discurs – prin radioul italian, cum spune D.N.B. – un discurs slăbănog, deşelat, cu totul deosebit în formă şi tupeu de cele din trecut. Acest discurs l-a adresat „Cămăşilor negre”, italienilor şi italiencelor şi l-a început astfel: „După o lungă tăcere, auziţi iarăşi vocea mea, pe care sunt sigur că o veţi recunoaşte, căci e o voce care v-a chemat de atâtea ori în timpuri grele şi a sărbătorit cu voi cele mai frumoase zile ale Patriei”. Nu degeaba a subliniat Ducele credinţa sa că italienii îi vor recunoaşte vocea, într-adevăr, zvonul

răspândit în toată Italia de Duce este credinţa sa că italienii îi vor recunoaşte vocea, într-adevăr, zvonul răspândit în toată Italia este că Ducele nu mai e capabil să rostească o cuvântare, că-i lipseşte şi energia şi stăruinţa şi mai cu seamă că nu e capabil de o suită în raţionament.

Poporul italian a dovedit cu entuziasmul cu care a serbat căderea fascismului şi a Ducelui că niciodată nu s-a bucurat de bucuriile Ducelui, că n-a fost niciun moment cu sufletul alături de dânsul, chiar când disciplina unui partid în rândurile căruia era presat prin aşa-zisa disciplină menţinută prin teroare, îi aduna trupurile în faimoasa piaţă Veneţia. Şi Mussolini – dictatorul care mai ieri putea vorbi interminabil la radio, declara acum că „radioul nu îngăduie discursuri lungi". S-a resemnat deci să fie scurt, să povestească decursul demiterii sale pe care a numit-o „aventura cea mai de necrezut din toată viaţa sa foarte aventuroasă". Se spusese că audienţa lui la rege a durat două ore. El rectifică, spunând că n-a durat nici douăzeci de minute. O înţelegere a fost imposibilă, căci hotărârea regelui era luată de mai înainte. Demiterea expeditivă care l-a surprins, Ducele o socoteşte extraordinară. Cum ar fi procedat el, a spus numai prin tangenţă. S-a mai văzut în timp de pace şi de război ca un ministru să trebuie să plece, ca un general să fie împuşcat, dar nu s-a mai auzit, citez textul: „ca un om ca mine, care a servit pe regele său cu fidelitate absolută timp de douăzeci de ani" să fie îndepărtat fără explicaţii, arestat şi târât din temniţă în temniţă. Se ştie acum că chestia cu temniţa e inexactă, căci Ducele a fost găsit de nemţi într-un hotel confortabil din Abruzz; şi s-a ştiut tot timpul că nu Mussolini a slujit cu fidelitate pe rege, căruia, după cum îi spunea glumind, dar cu un fond de adevăr, nu-i îngăduia să-şi bage nasul decât în batistă şi că regele l-a slujit douăzeci de ani pe Mussolini, a călcat Constituţia pentru a-l numi, a rupt-o fiindcă el a dorit-o, l-a lăsat să abandoneze amiciţii şi alianţe vechi, să aşeze Italia alături de Hitler, să se războiască, întâi pe câmpul diplomatic, apoi şi pe cel de bătaie, cu Anglia şi Franţa, să saboteze Societatea Naţiunilor şi, dacă azi Mussolini se găseşte în vreun punct, într-un singur punct de acord cu masele poporului italian, apoi în ostilitatea contra regelui, în revendicarea republicii şi în desfiinţarea monarhiei. Cu mica deosebire că Mussolini e furios contra regelui, a Coroanei, că nu l-a urmat până la urmă, pe când naţiunea socotea că regele trebuie şi el demis, pentru că l-a urmat, tolerat şi sprijinit până

în ultimul moment, momentul când era prea târziu. De altfel, pentru Mussolini orice principiu politic a fost şi este de oportunitate pentru dânsul. El a putut şi încearcă încă să spună: de o oportunitate pentru ţară pentru naţiune, dar în concepţia şi în convingerea lui care, cu vremea, a sporit până la manie, naţiunea şi ţara sunt identice cu persoana lui, şi ce crede şi ce doreşte el este voinţa ţării şi a naţiunii, interesul acesteia confundându-se cu interesul său. Pe când era încă în partidul socialist şi se erija ca extremist de stânga, a pozat în vajnic antimonarhist şi republican. Ajuns la putere cu fascismul, Ducele a proclamat că forma de stat e indiferentă, neînţelegând ca să fie fascistă. „Fascismul – a scris el ulterior – a putut manifesta înainte de 1922, manifesta pe motive de contingenţă republicane. Dar a renunţat la ele înaintea marşului asupra Romei, convins fiind că problema formelor politice ale unui stat nu este, astăzi, esenţială şi că studiul monarhiilor trecute şi prezente, al republicilor trecute şi prezente arată că monarhiile şi republicile nu trebuie judecate „sub specie aeternitatis", ci prezintă forme care se manifestă soluţia politică, istoria, tradiţia, psihologia unei anume ţări. Or, fascismul se ridică deasupra antitezei monarhie-republică, asupra căreia democraţia a întârziat, încărcând prima cu toate neajunsurile şi prezentând-o pe a doua ca pe un regim de perfecţie. Or, s-au văzut republici profund reacţionare şi absolutiste şi monarhii admiţând experienţele politice şi sociale cele mai îndrăzneţe. „Toate acestea pot apare juste, ca orice argumentaţie oportunistă. Depinde ce urmăreşte argumentatul, ce înţelege sub fiecare noţiune pe care o invocă. Sunt monarhii constituţionale, ca cea engleză, despre care s-a putut spune că e o republică democratică cu o dinastie ereditară în cap şi s-au văzut replici despre care s-a spus că sunt despoţii în frunte cu preşedintele. Dar unde guvernează o democraţie reală, regii sunt toleraţi şi, uneori, chiar respectaţi, dacă se ţin strict de Constituţie, republica democratică însă e perfectă cât preşedintele îşi îndeplineşte funcţiunea strict după Constituţia în baza căreia a fost ales, pe care a jurat, atâta timp – timp strict limitat de altfel – cât durează mandatul său de ales al naţiunii. Dar dictatorii au fost în toate timpurile aceiaşi, de s-au numit cezari, consuli sau preşedinţi. Toată puterea concentrată în mâinile unui singur om, nesupus altei legi decât propriei sale voinţe, a dus în toate timpurile şi în toate locurile la aceleaşi rezultate. Războaiele au fost elementul lor de viaţă, linguşirea mediul în care se completau în cele din urmă,

corupţia în care regimul lor se scufundă şi în cele din urmă acea furor principium, mânia pe care Tacit a descris-o în mod atât de plastic 1 Furia începutului (în latină, în original).

şi, considerarea evenimentelor de azi, în termeni cu adevărat profetici, încât nu pot rezista tentaţiei de a-l reproduce aici: „… Conducătorul ajunsese de parcă şi-ar fi pierdut capul, nestăpânindu-şi nici limba, nici urechea, neprimind sfatul altora şi neştiind să se stăpânească singur, mânat ba încoace, ba încolo de zgomotul duşmanilor, interzicând ce se poruncise, poruncind ce interzisese; în curând, cum se întâmplă în situaţii disperate, fiecare dădea porunci pe care nu le executa nimeni şi, la urmă, soldaţii aruncaseră armele, căutând scăpare în fugă sau ascunzători".

Convins că totul trebuie să-i reuşească, fiindcă de atâtea ori i-a reuşit, convins că adversarii dinăuntru şi cei din afară vor da mereu înapoi din faţa lui, fiindcă au dat şi altă dată îndărăt, încrezător în metodele, şiretlicurile, machiavelicurile sale vor prinde mereu, fiindcă au mai prins şi altă dată, dictatorului i se deplasează raza de viziune şi dreapta judecată şi, când obstacolele încep să i se ridice în cale, începe şi el să se zbată, să urle, să dea din mâini şi din picioare, să spargă ce întâlneşte în cale, să-şi piardă chiar continenţa – ca un copil răsfăţat al sorţii – care nu se poate să se resemneze, când ea îi refuză odată ceva. Când oportunismul, călăuzit numai de voinţa proprie, devine o regulă de viaţă, acesta nu mai are niciun fundament solid. Paul Ronin în excelenta sa carte L'Ombre sur Rome, apărută în 1927, a dat oportunismului lui Mussolini o altă interpretare:

Mussolini a ridicat trădarea la înălţimea unui principiu. El se complace în trădare şi excelează în ea. Ea este însăşi scopul vieţii sale. El a trădat totul. Mai întâi pe prietenii săi. A trădat Partidul Socialist, căruia, totuşi, îi datoreşte totul. A trădat fascismul, pentru că în momentul întemeierii sale, a fost republican şi pentru că a escamotat mişcarea lui în folosul său. L-a trădat pe Gabriel d'Anunzzio, al cărui complice a fost în momentul afacerii Fiume. A trădat pe ducele d'Aosta, celălalt complice al său în momentul „glorioasei cuceriri a Romei". El are stofa unui trădător. Şi sunt multe persoane care-şi imaginează că şeful fascismului este o personalitate puternică, întreagă, a cărui voinţă fermă şi imperioasă domină oamenii şi evenimentele. Greşeală. Mussolini, aşa cum îl cunosc, este, în realitate, un oportunist şi un slăbănog care manevrează, care se eschivează de la răspundere, care

se strecoară când e vorba să asume o răspundere clară, sau să se pună în conflict cu cei din jurul său, care se adaptează foarte abil cerinţelor partizanilor săi, care se încovoaie în faţa vociferărilor lor, care pleacă ochii sub privirile lor avide. El n-a datorat şi nu datorează toate succesele sale politice decât singur acestei abilităţi pe care o posedă într-un grad cu deosebire înalt şi ascuţit: a abilităţii de a nu ezita niciodată când o schimbare la faţa-i apare utilă şi cealaltă calculată, oricât ar fi de umilitoare… Dar când intra în pielea „Ducelui" devine orgolios şi insuportabil de vanitos. Atunci toate instinctele sale nenumărate se trezesc. El nu mai are niciun sentiment. Surprinde prin excesele sale de violenţă… Şi când e Ducele, atunci (şi aici începe germenele viitoarei nebunii) se crede Italia întreagă şi-şi însuşeşte toate ranchiunele, toate mortificaţiile sale trecute, ale unui trecut rătăcitor şi agitat, când fugar, evita toate laţurile pe care i le întindea ordinea pe care o exercita acum cu frenetice avânturi.

S-a putut obiecta că, în vremea succeselor, Ducele a fost zugrăvit de un adversar al său, cu atât mai pătimaş cu cât acest adversar a fost un prieten şi tovarăş al lui Mussolini de ieri, socialist. Dar dacă ne uităm la ce se petrece acum, la politica războinică necugetată a lui Mussolini, la incapacitatea lui de a privi realitatea, adică înfrângere mărturisi şi de a lua măsuri pentru» sal™c-e putea salva, de a se salva pe el, da'* T° chiar din ultimul său discurs la «*° J modu' lamentabil curta s-a lăsat a-std a incapacitate de schiţa măcar o «fi-L™ în picioare ca lui» erou, nu de a se jasa destitult ca Sei cap st t%ale să conchi-™ că Portretu1

DICL l-UplM L. prin, r + „s zusrăvit de Pat" R°nin, a fost este, exact ca

ZLcua-enea

parveni la situaţia pe care a posed* od atât de mic, dar n-a reunit să ascundă nici pă

În şi cu ea. Se p Poate obiecta: de-a n „a a-., fh-te-r-o

„At-t-ZIl-l af? i timp, al psihologiei popului italian. to*LL.

avea un mare da' «*m^3. Despre \™r

„Mussolini e puţin cultivat şi foasuperficial-dar posedă într-un foarte înalt grad da<u muncitor neobo-l şi abundent. A<".

spune – fineţe şi un bun simţ. El care a avut nu-neroase şi răsun tribună şi nu este îngrădit să i se care e taina popularităţii sale…" 17 ar spune prin definiţie tractor, înşelător.

Ar trebui să crezi că are/W6 Pentru trădare şi pentru trădători. Dar r şi la noi lui Ion Brătianu, tatăl dar iubeşte pe trădător. Dict Mussolini şi Hitler, Hitler ca şi trădători când îi trădează pe ei – loveşte, dar iubesc pe cel ce asimiiării. E un moderni trădarea când îi folosul

momentul întemeierii sale, a fost republican şi pentru că a escamotat mişcarea lui în folosul său. L-a trădat pe Gabriel d'Anunzzio, al cărui complice a fost în momentul afacerii Fiume. A trădat pe ducele d'Aosta, celălalt complice al său în momentul „glorioasei cuceriri a Romei". El are stofa unui trădător. Şi sunt multe persoane care-şi imaginează că şeful fascismului este o personalitate puternică, întreagă, a cărui voinţă fermă şi imperioasă domină oamenii şi evenimentele. Greşeală. Mussolini, aşa cum îl cunosc, este, în realitate, un oportunist şi un slăbănog care manevrează, care se eschivează de la răspundere, care se strecoară când e vorba să asume o răspundere clară, sau să se pună în conflict cu cei din jurul său, care se adaptează foarte abil cerinţelor partizanilor săi, care se încovoaie în faţa vociferărilor lor, care pleacă ochii sub privirile lor avide. El n-a datorat şi nu datorează toate succesele sale politice decât singur acestei abilităţi pe care o posedă într-un grad cu deosebire înalt şi ascuţit: a abilităţii de a nu ezita niciodată când o schimbare la faţa-i apare utilă şi cealaltă calculată, oricât ar fi de umilitoare… Dar când intra în pielea „Ducelui" devine orgolios şi insuportabil de vanitos. Atunci toate instinctele sale nenumărate se trezesc. El nu mai are niciun sentiment. Surprinde prin excesele sale de violenţă… Şi când e Ducele, atunci (şi aici începe germenele viitoarei nebunii) se crede Italia întreagă şi-şi însuşeşte toate ranchiunele, toate mortificaţiile sale trecute, ale unui trecut rătăcitor şi agitat, când fugar, evita toate laţurile pe care i le întindea ordinea pe care o exercita acum cu frenetice avânturi.

S-a putut obiecta că, în vremea succeselor, Ducele a fost zugrăvit de un adversar al său, cu atât mai pătimaş cu cât acest adversar a fost un prieten şi tovarăş al lui Mussolini de ieri, socialist. Dar dacă ne uităm la ce se petrece acum, la politica războinică necugetată a lui Mussolini, la incapacitatea lui de a privi realitatea, adică înfrângerea, în faţă, de a-şi mărturisi şi de a lua măsuri pentru a salva ce se mai putea salva, de a se salva pe el, dacă luăm cunoştinţă chiar din ultimul său discurs la radio de modul lamentabil cum s-a lăsat arestat, de totala lui incapacitate de a schiţa măcar o rezistenţă, de a muri în picioare ca un erou, nu de a se lăsa destituit ca un biet copist – trebuie să conchidem

că portretul, zugrăvit de Paul Ronin, a fost şi este exact, că Mussolini, cu asemenea insuficienţe morale, a putut parveni la situaţia pe care a posedat-o în mod atât de mic, dar n-a reuşit să ascundă nicio clipă, n-a crescut m şi cu ea. Se poate obiecta: dacă n-a avut nicio calitate – atunci cum a parvenit? Ronin îi găseşte două calităţi, dintre care una cel puţin, cea de a doua, era şi ea un defect al său şi, în acelaşi timp, al psihologiei poporului italian, întâi calitatea: Ducele avea un mare dar retoric. Despre aceasta Ronin scrie: „Mussolini e puţin cultivat şi foarte superficial, dar posedă într-un foarte înalt grad darul asimilării. E un muncitor neobosit şi abundent. Are uneori – aşa se spune – fineţe şi un bun simţ. El e un mare orator care a avut numeroase şi răsunătoare succese de tribună şi nu este îngrădit să i se conteste acest dar care e taina popularităţii sale…" Dar, spune Ronin, e prin definiţie trădător, înşelător.

Ar trebui să crezi că are înţelegere pentru trădare şi pentru trădători. Dar nu e cazul. Se atribuia şi la noi lui Ion Brătianu, tatăl care urăşte trădarea, dar iubeşte pe trădător. Dictatorii moderni însă, Mussolini şi Hitler, Hitler ca şi Mussolini, urăsc pe trădători când îi trădează pe ei, urăsc trădarea când îi loveşte, dar iubesc pe cel ce trădează în folosul lor.

Iubesc trădarea când e comisă în favoarea lor, când le serveşte lor. Plini de ei înşişi, convinşi că minunea şi strălucirea ce le-a rezervat soarta pentru o clipă pe care o cred inepuizabilă, ei nu pot suporta întoarcerea norocului, cum nu pot suporta nici binele ce-i copleşeşte şi care e cel mai greu de suportat fără ca omul să-şi piardă echilibrul, calmul, ceea ce găseşte formulat la germani în zeci de versuri, dintre care cea mai curentă sună:

Nichts ist sckwerer zu ertragen
Als cine Reihe von guten Tagen.

Dar pentru adevărul caracterizării lui Ronin mai pledează faptul că, în discursul său de la radio, ţinut sub auspiciile nazismului german, nu se simte nimic din talentul retoric al lui Mussolini. Ca şi de altfel nici din suflul brutalităţii şi al violenţei, al forţei care străbăteau obişnuitele discursuri ale Ducelui şi-i asigurau acestuia oarecare simpatie, cel puţin momentană, la unii italieni, când – scrie Ronin – şi cu aceasta ajungem la o a doua calitate a Ducelui, calitate care era mai mult un defect, pe care o avea comună cu poporul italian şi care era şi mai mult un defect fără de care şi viaţa lui şi soarta Italiei ar fi luat altă

întorsătură în ultimii douăzeci de ani.

„Când – scrie Ronin – când toate instinctele se trezesc, când nu mai are niciun sentiment, când surprinde prin accesele sale de violenţă – atunci poate italienii care, de bine de rău, au cultul violenţei – îl preferau pe Duce". Ei bine, în ultimul său discurs de la radio a lipsit sau întrucât a încercat s-o marcheze şi a avut caracterul sincerităţii, al

1 Nimic nu e mai greu de suportat, decât o înşiruire de zile bune (în limba germană, în original).:

spontaneităţii, a fost violenţa simultană a impulsului, a bătăuşului care şi-a găsit naşul, care a primit prima palmă, primul pumn, fără să reacţioneze şi a rămas fără vrajă, fără posibilitatea de a mai inspira teama pe care înainte toţi o resimţeau, când ridica vocea, înainte, Ducele vorbea măcar sub aparenţa unei popularităţi. Astăzi se ştie că lumea ce-l aplauda de obicei în Piaţa Veneţia venea acolo din ordin, că-l aplauda cu gura, nu cu inima. Căci, din momentul în care a fost demis, după spusa lui chiar, fără multă ceremonie, fără niciun risc, fără nicio reformă, măcar să-i fi pus, cum se spune, revolverul la tâmplă, cu concursul chiar a marii majorităţi a principalilor săi sfătuitori, nu numai că nimeni nu s-a mişcat în favoarea lui – afară de germani –, de garda S S a Führerului, şi aceasta numai după ce Hitler a avut siguranţa că, abandonând pe Duce, regele şi Badoglio îl supărau şi pe dânsul, iar masele poporului, crezând în fine că pot să respire liber şi profitând de primele momente când guvernul a trebuit să lase oarecare libertate, au manifestat într-un delir de entuziasm contra Ducelui, contra fascismului, pentru libertate. Din acest moment a devenit evident pentru toţi italienii, pentru lumea întreagă, că tăria Ducelui, măreţia, curajul lui, că partidul lui, că disciplina, ca să nu mai vorbim de dragostea acestuia pentru dânsul, erau o ficţiune, o întruchipare, că de altfel el rămăsese singur şi cu dânsul nu mai rămăsese, de fapt, decât prefăcuţii, delapidatorii, profitorii în sensul strict şi cel mai rău al cuvântului, exploatatorii materiali ai regimului. Discursul pe care l-a rostit Ducele la radio nu mai putea şi nu mai poate suna decât fals. El singur a cunoscut îndoiala că mulţimea nu va recunoaşte vocea lui. Cum ultimul discurs de la radio al lui Hitler nu purta semnalmentele Führerului, purta amprenta birourilor, al lui Mussolini amprenta germanilor, a duşmanilor Italiei, de azi, de ieri şi de totdeauna, a duşmanului tradiţional, sub protecţia, mai exact sub paza căruia se găseşte azi şi purtătorul de cuvânt al căruia trece în mod

iremediabil. De altfel, discursurile rostite la radio de cei doi se aseamănă în multe privinţe. Hitler, cum am arătat, a vorbit de fidelitatea germană pe care, a spus el, o crede necesară şi în raporturile dintre popoare. Mussolini a abundat şi în această minciună. „Cuvântul fidelitate – a exclamat ieri la rândul său – are un sens adânc, aş zice un sens etern, în inima germană, care în general, ca şi în special, reflectă lumea spirituală a germanilor. Eram convins că voi primi o dovadă despre aceasta". Şi vorbind de fobia comisă de rege şi de generalul Badoglio, Ducele declara la radio că, armistiţiul încheiat şi măsurile luate de ei după 25 iulie 1943 „indicau un program care tindea să distrugă opera a douăzeci de ani şi să şteargă douăzeci de ani de glorie. Astăzi, în faţa ruinelor războiului care continuă să bântuie, ai dori să cauţi cu încordare posibilitatea de a găsi o formă a compromisului şi o scuză pentru acela care are de purtat răspunderea, pentru continuarea lanţului de erori". Vorbind astfel Ducele vrea să manifeste realitatea, adevărul, în momentul când Ducele a fost demis, distrusese el pretinsa operă de douăzeci de ani şi ştersese el pretinsa glorie care tot timpul n-a fost decât fictivă, fiindcă era indusă de propaganda fascistă prin acte care n-au fost decât un şir neîntrerupt de greşeli, dintre care cea mai din urmă, războiul alături de Germania şi contra Franţei, a Angliei, care a fost cea mai din urmă şi cea mai fatală. Când regele, care douăzeci de ani l-a ţinut şi susţinut, s-a decis să se despartă de dânsul, războiul era iremediabil pierdut, coloniile pierdute, pământul invadat, nu mai putea fi vorba decât de salvarea patriei. Şi oportunistul Mussolini, dacă ar mai fi fost în deplinătatea judecăţii sale, ar fi făcut el fără niciun fel de scrupul acordul cu Anglia şi America, dacă acestea ar fi voit să se învoiască cu el, să-i înlesnească adică continuarea acelei ideologii dictatoriale, fasciste, a cărei distrugere este astăzi scopul principal al războiului care-l duc aliaţii şi care, ca foarte puţine înaintea lui, un război pentru biruinţa unei ideologii democratice, dacă în urma lui consecinţele sale vor trece chiar şi dincolo de marginile pe care le-a avut şi le au poate încă în vedere un Churchill, un Eden, un Roosevelt etc. Vina sau poate chiar meritul – un merit involuntar dar eficace –, va fi fost al dictatorilor care au dat propunerilor lor în special şi celor ale Europei în general, o lecţie pe care nu o vor uita atât de uşor.

„Cei care tabără azi asupra partidului (fascist), a continuat Ducele, sunt aceiaşi trântori care, de la începutul marşului nostru, au

voit să saboteze progresul social şi să micşoreze succesele naţionale. Şi pe când luam asupra noastră toată deplina noastră răspundere, să examinăm răspunderea celorlalţi, începând cu fruntaşii cei mai de seamă". Şi Ducele a început prin a-l judeca pe rege. L-a numit pe acesta „precautul, dar totuşi câteodată neprecautul", i-a acuzat dinastia că, din capul locului, a fost centrul defetismului şi al propagandei antigermane; de altfel se poate spune, pe bună dreptate, că dacă aşa a făcut dinastia a fost din capul locului în dezacord cu Mussolini, dar de acord cu naţiunea, cu tradiţiile, cu sentimentele ei. Ducele a conchis această ordine de idei cu cuvintele: „Sunt adânc convins: Casa de Savoia a pregătit şi executat până în cele mai mici amănunte, împreună cu complicele său Badoglio şi cu toţi laşii săi generali şi în legătură cu unii trădători, membri ai partidului fascist... regele a trădat astfel în mod lamentabil Germania... Şi totuşi eu am fost acela care am salvat, acum douăzeci de ani de prăbuşire această dinastie, care acum a creat un nou guvern, pe baza vechiului stat de la 1848 şi a proclamat o libertate în seninul stării de asediu şi pe vârful baionetelor".

Asemenea cuvinte în gura dictatorului ar fi o insolenţă, dacă n-ar fi o inconştienţă. Adevărat este că se poate să fie amândouă în acelaşi timp. Ca el să vorbească de starea de asediu excepţională şi de vârful baionetelor, el care în cei douăzeci de ani a făcut din starea de asediu starea normală, el care nici n-a înţeles să guverneze altfel decât pe vârful baionetelor, ar provoca probabil hohote de râs la italieni, dacă nu i-ar podidi mereu lacrimile de plâns la priveliştea ce o oferă Italia, ruinată de rodo-montadele urmate mai ales de actele Ducelui. Că regele şi dinastia au văzut din capul locului prăpastia spre care duce Mussolini Italia face cinste vederii lor clare şi te-ar împăca aproape cu dânşii dacă nu ar purta o grea răspundere, nu cea pe care le-o impută Ducele, ci cea de a nu-i fi opus din capul locului un veto categoric, de a nu-l fi demis de mult, şi de a fi riscat de mult ce a riscat acum, când cataclismul a devenit inevitabil prin demiterea lui Mussolini. Acesta, însă, proclamă că nu mai poate de mânie că regele a făcut, totuşi, la urmă gestul devenit inevitabil. „Toate continentele – spune el – din Extremul Orient şi până în America cunosc faptele urâte ale Casei de Savoia... Nici duşmanii nu-şi ascund dispreţul ce au faţă de noi... Anglia însăşi, pe care nimeni, nici chiar Führerul, nu s-a gândit s-o atace, n-a intrat în război decât pentru ca să-şi îndeplinească făgăduinţa dată Poloniei că o va salva... Neîncrederea generală va urmări de acum

înainte pe italieni, chiar şi în afacerile lor particulare. Dacă măcar efectul dispreţului general ar cădea numai asupra celor responsabili… Dar nu, trebuie să fim lămuriţi asupra faptului că urmarea minciunii atrage pe fiecare italian de la cel dintâi la cel din urmă?" Aşa vorbeşte omul care e marele responsabil de tot ce se petrece, căci, cum istoriseşte el însuşi şi cum se ştie de mult, chiar şi contra voinţei regelui, el a făcut numai după capul lui, fără a asculta de sfaturile cuiva, acea politică războinică, pretenţioasă, sfidătoare, care a trebuit să ducă Italia şi a şi dus-o la rezultatele pe care le văd acum chiar şi cei mai aprigi partizani ai lui.

Culmea inconştienţei a atins-o însă când a spus la radio: „După ce mi-am pierdut onoarea, am pierdut şi toate ţările pe care le-am câştigat în acest război, posesiunile din Marea Adriatică, Marea Ionică, Marea Egee, din Sudul Franţei şi din Balcani". De faimosul „imperio" de Libia, de Abisinia, de Eritreea, de Sicilia chiar, care toate s-au pierdut pe când Ducele era încă în plenitudinea puterilor sale, când salutul „vom învinge" nu i se părea îndestulător, ci voise să-l înlocuiască cu „am şi învins", nici nu pomeneşte. Dar de Albania, insulele egeice şi ionice, ba de Nizza şi Savoia, de sudul Franţei, vorbeşte ca şi când Italia le-ar fi avut, dar nici nu pomeneşte că nu inamicul, ci nemţii le-au luat, că Dalmaţia au abandonat-o croaţilor, ca fiind un drept al lor, ceea ce trebuie să însemneze că n-au recunoscut niciodată Italiei un drept asupra ei… Spun toate acestea fără a mai pomeni de faptul că, în momentul demiterii lui Mussolini şi a semnării armistiţiului, era evident că războiul nu se mai putea câştiga, şi, deci, era urgent să salveze ce se putea salva din pământul ţării, cel ocupat de aliaţi în timpul războiului fiind dinainte pierdut.

După ce a descris ruina dizolvării italiene, a cărei răspundere cade doar asupra lui mai mult ca orice altă consecinţă a regimului său – fiindcă marea pretenţie a Ducelui a fost că a inoculat poporului italian curaj, sete de luptă, eroism, că acest popor îl adoră şi e identic cu fascismul, că deci a fost victima propriei sale înşelăciuni, Mussolini a proclamat la radio că: „nu fascismul a fost acela care a trădat monarhia, ci monarhia a trădat fascismul". Ergo, nimeni în Italia nu mai are încredere în monarhie, care a pierdut orice drept la existenţă. De altfel, şi-a adus aminte Ducele, şi aşa tendinţele fundamentale ale Italiei au fost dintotdeauna mai mult republicane decât monarhice şi, până la unirea ei, o unire republicană, a luptat contra monarhiilor

italiene, care în cele mai multe cazuri erau monarhii străine, acea unire republicană care a fost condusă de Mazzini. Şi iată-l pe Duce că anunţă că e hotărât să înhaţe un stat nou „M «stat care să fie naţional şi social în sensul cel mai larg, un stat fascist în sensul începuturilor sale". După care „în aşteptarea că mişcarea sa va fi irezistibilă" formulează patru revendicări:

1. A pune imediat mâna pe armă alături de Germania, de Japonia şi de ceilalţi aliaţi. Doar sângele poate spăla o pată atât de ruşinoasă din istoria patriei noastre;

2. Refacerea imediată a armatei ce se adună în jurul nucleului constituit de miliţie. Numai cel ce ia arma şi luptă pentru credinţa sa poate să învingă.

3. Lichidarea trădătorilor, în special a acelora care, la 25 iulie ora 21, 30, au aderat la noul guvern, trecând astfel în rândurile inamicului;

4. Înlăturarea plutocratici şi stabilirea unei baze sociale pe care să se poată ridica statul susţinut de munca cetăţenilor lui.

Ca un demagog, căzut să persevereze astfel în păcatele sale, ca în condiţiile în cele în care a căzut Ducele, să creadă că ar mai putea fi crezut, trebuie să cauţi mult în istorie ca să găseşti. Evocarea începuturilor fascismului, în aceste momente şi împrejurări, după douăzeci de ani de înşelăciune, de sugrumare a tuturor aspiraţiilor nutrite şi a făgăduielilor până la apucarea puterii, întrece, însă, toate celelalte îndrăzneli. Să evoc, pentru ca să fiu mai bine înţeles, câteva amintiri din acele începuturi ale fascismului;

În primul trimestru al anului 1919, se formează, la Milano, prima Fascis di combattimento. Mussolini a cerut să fie înscris în ea şi, la şedinţa inaugurală, a rostit un discurs în care a spus: „Noi cerem o adunare naţională care să aleagă între monarhie şi republică, în ce ne priveşte, noi votăm de pe acum pentru republică. Noi suntem în mod hotărât contra oricărei forme de dictatură".

La 11 noiembrie acelaşi an, Mussolini scria în Popolo d'Italia: „Noi declarăm că, dacă mâine adversarii noştri cei mai feroce ar deveni victimele unui regim de excepţie, ne vom răzvrăti, căci noi suntem partizanii tuturor libertăţilor, contra tuturor tiraniilor".

La 16 noiembrie 1919, Mussolini preciza astfel programul fascismului în gestaţiune: „E vorba de ce este mai scump în lume: libertate. Pentru a proteja libertatea, nu ar trebui să fie nevoie de o

autoritate constituită, în Italia nimeni nu voieşte să fie guvernat de un cetăţean care să se erijeze în mesia sau în ţar. Noi voim libertate pentru toţi. Noi voim guvernul prin voinţa generală şi nu cel al unui grup sau al unui om".

În acelaşi timp, el cerea căile ferate pentru muncitorii, cum s-ar zice la noi „cheferiştii", poşta şi telegraful pentru poştaşi şi telegrafişti, tutunul şi chibriturile pentru muncitorii regiei, amnistia o cerea chiar şi pentru dezertori, iar la 6 aprilie 1920, scria sub semnătură în Popolo d'Italia: „Jos statul, sub toate formele şi personificările sale; statul de ieri şi statul de mâine, statul burghez şi statul socialist. Nouă nu ne rămâne decât religia mângâietoare a anarhiei".

Tot în 1920, Mussolini fu însărcinat să elaboreze programul de acţiune pentru Fascio di combattimento şi tot atunci, în aparenţă socialist, plagiază programul partidului care l-a eliminat ca intrigant şi ca… prea extremist. Şi revendică: regim republican, separarea bisericii de stat; desfiinţarea armatei permanente; înfiinţarea naţiunii înarmate; impozitul progresiv pe moşteniri, până la confiscarea moştenirilor. Din toate aceste citate se poate vedea că între Mussolini, întemeietor al fascismului în opoziţie, şi Mussolini „cuceritor" al puterii, Mussolini acaparator al ei, devenit Duce, a fost o deosebire ca între acesta şi cei mai aprigi adversari ai săi. Se vor scrie volume despre abominaţiile la care s-a dedat el, la teroarea pe care a exercitat-o, mai cu seamă contra tovarăşilor săi de idei şi de luptă socialistă, contra celor ce l-au urmat sub ispita făgăduielilor şi revendicărilor cu care i-a ademenit spre fascism. Greu se poate găsi în istoria vreunei ţări europene vreun demagog care să fi dovedit a fi minţit atât de nemăsurat, între faptele şi făgăduielile căruia să fi fost o aşa prăpastie, în genere, cei care n-au trăit începuturile mişcării fasciste, ale fascismului Ducelui, cred că el şi-a câştigat popularitatea, şi-a alcătuit partidul cu care a făcut marşul asupra Romei luptând contra libertăţii, contra tuturor cuceririlor democraţiei, contra socialismului, proclamând dictatura, despoţia ca o reacţiune la regimul constituţional, parlamentar, care ar fi dezgustat pe toată lumea. Tocmai contrariul e adevărat. Mussolini a înşelat pe toată lumea, pe toţi foştii săi tovarăşi socialişti, pe membrii fascismului pe care i-a adus în rândurile acesteia prin cele mai liberale, mai revoluţionare idei, şi-a trădat prietenii, cititorii, ascultătorii, şi-a trădat trecutul, şi-a trădat memoria tatălui său, s-a înşelat chiar şi pe el însuşi. Şi după

douăzeci de ani de asemenea şarlatanie, de asemenea mistificare, vine să proclame la radio înlăturarea plutocratici, cu banii şi la spatele căreia a escamontat sub forma aşa-zisului marş al Romei pe care două companii de carabinieri l-ar fi putut risipi, puterea de care a făcut uz pentru orice numai pentru ce a făgăduit nu; vine să propună întoarcerea la „statul fascist în sensul în care l-a propovăduit la începuturile sale"; îndrăzneşte să ceară, să propună pedepsirea trădătorilor, el trădătorul prin excelenţă, care a trădat tot şi toate şi vine să cheme acum la o nouă, ultimă, şi cea mai oribilă trădare, ca „proştii" care au mai căzut o dată victima vorbelor sale „să ia armele pentru a lupta alături de Germania, de Japonia şi de ceilalţi aliaţi printre care se găseşte Croaţia, care tocmai şi-a însuşit, sau a încercat să-şi însuşească, coasta orientală a Adriaticii, a acelui Mare nostru m prin excelenţă. Fără îndoială, zadarnică încercare; ce-i mai bun din poporul italian ia armele, dar pentru a lupta contra Ducelui, contra fascismului, pentru democraţie, pentru reformele sociale, pe care Mussolini i le-a propovăduit cu douăzeci de ani înainte. Poporul italian se alătură de marile democraţii, de ţările şi popoarele care sunt devotate libertăţii, acolo unde i-ar fi fost locul dintru început şi de unde poate să repare pata indelibilă de care l-a murdărit politica unui demagog megaloman. Poporul italian s-a întors acolo unde au stat un Giordano Bruno, un Cavour şi acel paladin al libertăţii care a fost Garibaldi, şi un Mazzini, al cărui nume Mussolini a îndrăznit să-l invoce la radio.

Mazzini? E cea mai mare profanare ca să i se invoce acest nume, al unui sfânt, în asemenea împrejurări şi în asemenea scopuri ca acelea în care şi pentru care Mussolini a făcut-o. Mazzini a fost în toată viaţa lui şi în toate actele sale contrariul lui Mussolini: republican, el a rămas republican până la sfârşitul vieţii sale. Liberal şi democrat, el a luptat pentru libertate şi democraţie pe toate câmpiile de bătaie. Odată a făcut apel la Vittorio Emmanuel, strămoşul actualului rege, ca să se pună în capul acţiunii pentru unirea Italiei – „Uită pentru un moment că eşti rege – i-a scris el – şi nu fi decât primul dintre cetăţeni. Fii mare, ca destinul pe care Dumnezeu îl oferă ambiţiilor tale şi fii îndrăzneţ ca şi credinţa. Voieşte şi afirmă că voieşti… Iar când vei reuşi, eu republican, sunt gata să mă întorc în exil şi să aştept acolo moartea pentru a păstra până la ultima suflare, intacte, convingerile libertăţii mele". Şi în afară de republicanismul său, care mai erau convingerile

sale? Iubea libertatea pentru care s-a războit pe toate câmpurile de bătaie, era un democrat convins şi era un socialist convins, fiindcă un adversar iubitor al poporului nu poate fi decât socialist. „Nu există, a scris el într-o celebră broşură a sa, nu există revoluţie pur politică. Orice revoluţie trebuie să fie socială, în sensul în care trebuie să aibă drept scop realizarea unui progres hotărâtor în condiţiile morale, intelectuale şi economice ale societăţii. Pe de altă parte o revoluţie nu poate fi numai socială. Chestia formei politice, adică a organizării puterii într-un sens favorabil progresului moral, intelectual şi economic al poporului este o condiţie necesară (esenţială) a revoluţiei sociale. Binele, îndreptarea stării claselor muncitoreşti, nu pot veni dintr-un izvor impur (necurat) şi corupt, nici dintr-o stare de lucruri care neagă, prin despotism, însăşi existenţa progresului". Fiecare cuvânt din aceste rânduri este o condamnare a vieţii şi acţiunii lui Mussolini. Cunosc faimoasa butadă: consecvenţi sunt numai proştii. Ea nu a putut fi inventată decât de un oportunist lipsit de scrupule. Ea acoperă, cu o pretenţie de inteligenţă şi de genialitate, toate imoralităţile, toate criminalele manevre ale politicienilor pe care întâmplarea îi duce uneori în fruntea statelor, în fruntea acestora. Dar rareori oportunismul erijat în principiu, în normă generală, a dat rezultate bune, a avut urmări fericite fie pentru omul politic, fie pentru poporul pe care pretindea că-l reprezintă. Bismarck, cancelarul de fier, al cărui oportunism a fost atât de admirat, s-a prins de laţul pe care-l punea prin Constituţia ce dăduse Reichului, după măsura sa şi în paguba poporului german. El a murit bodogănind, [ilizibil] la castelul său din Friedrichsreich, iar poporul german a căzut în halul în care-l vedem: întâi victimă a megalomaniei lui Wilhelm II, apoi pradă lui Hitler, nazismului, clicii de militari, junkeri şi mari capitalişti, financiari şi industriaşi, care au tăiat calea actualului regim, celui de al treilea Reich. Şi încă Bismarck a avut unele principii cu care nu glumea. Astfel: monarhia. El n-a crezut că forma de guvernământ e indiferentă. El a voit să rămână singurul sfetnic al împăratului, răspunzător faţă de acesta, nu şi faţă de Parlament, adică faţă de naţiune. Socoteala a avut, din capul locului, două găuri: Constituţia a fost croită pe trupul unei monarhii care se împacă cu cancelarul şi pe trupul unui cancelar care socotea că poate domina pe suveranul cvasi absolut şi impune politica lui pe care o ştia bine chibzuită şi totdeauna conformă intereselor statului şi monarhului. Când colo, ceea ce era de prevăzut, suveranul,

cumpătat şi docil, a făcut loc nepotului nesocotit şi grandoman, care a voit să fie propriul său cancelar, iar cancelarului i-au urmat epigonii al căror trup era prea mic şi prea bicisnic pentru proporţiile [ilizibil] constituţionale, pe care l-a avut uriaşul cancelar de fier. „Consecvenţi sunt numai proştii" spun interesaţii oportunişti, care cred că a şti să minţi şi a şti să zici una şi să faci alta e o mare maximă filosofică. Nu am auzit noi oare, pe d. Vaida variind această maximă astfel: „Consecvenţi sunt numai boii", în momentul când l-a abandonat pe dl. Maniu acceptând el preşedinţia de Consiliu, pe care şeful partidului naţional o refuzase şi trădând şeful, prietenul şi partidul cărora servise numai pentru a răspunde ademenirii viclene a lui Carol II şi a anturajului acestuia. Şi în acest caz s-a dovedit că proştii, boii, se dovedesc a fi în cele din urmă cei care urmează în viaţă o maximă care poate acoperi un moment, un principiu de viaţă care îngăduie orice ticăloşie. Cum am arătat, un asemenea oportunist a fost şi Ducele. Unde a ajuns el, unde ajunge Italia, văd acum şi orbii. Odată pe panta înclinată spre prăpastie îi este îngăduit orice fostului Duce, dar nu ca să păgubească memoria unui Mazzini, care a fost în fapte şi vorbe consecvent toată viaţa lui, care s-a înrolat în tagma celor „proşti" care nu-şi pot schimba convingerile odată cu cămăşile sau mai des chiar. Cu această consecvenţă, Mazzini n-a ajuns niciodată să guverneze, şi-a făcut cât a trăit mulţi duşmani, dar, când a murit, Parlamentul italian, în care şedeau, totuşi, mulţi adversari ai lui, a votat în unanimitate o moţiune care recunoştea în el pe marele patriot şi proclama durerea pe care o resimte la moartea lui. Preşedintele Camerei, făcându-i elogiul, a spus că el a fost un model de abnegaţie, de dezinteresare, care şi-a jertfit viaţa întreagă pentru unirea, libertatea şi independenţa Patriei. Nimic din ce a fost Mazzini pentru ţară şi popor n-a fost Mussolini. Mazzini n-a avut ambiţia puterii pentru putere, pentru dânsul, când a crezut că e în interesul ţării, niciun sacrificiu nu i-a fost greu; când a crezut că e contrară convingerilor sale, nicio ademenire nu-l seducea. De două ori a refuzat mandatul de deputat pe care i-l oferiseră compatrioţii săi sicilieni; l-a refuzat, fiindcă el, republican, nu voise să aparţină unui parlament monarhic.

Când a crezut că face în interesul patriei şi în susţinerea convingerilor sale, s-a pus sub comanda lui Garibaldi, deşi intelectualmente îi era, desigur, superior acestui focos soldat al libertăţii. Şi cu toate că a fost absent când unirea s-a realizat, istoria

reparatoare şi dreaptă a recunoscut imensa parte ce-i revine în acest Rissorgimento, căruia s-a datorat unirea. De altfel există un alt criteriu lămuritor asupra fundamentalei deosebiri între Mussolini şi noul său patron. Mussolini a numit ziarul său Popolo d'Italia, Mazzini l-a numit ale sale Italia del Popolo, Roma del Popolo. Pentru Mussolini, poporul e al ţării, al statului, mai ales cu condiţia ca statul să se identifice cu persoana lui. Pentru Mazzini Italia, ţara, statul era al poporului, oraşul, capitala e a poporului. Totul pentru popor, nimic pentru conducătorii aleşi de dânsul sau care cred că sunt chemaţi să-l conducă. „Regele, a spus Mussolini, a trădat Germania". Dar el a trădat şi continuă să trădeze Italia. Pe când Mussolini vorbea la radio, apărea la Berlin un comunicat dat în comun de guvernul Reichului şi care suna textual astfel: „În fidelitatea guvernului mareşalului Badoglio nu se atinge în niciun chip pactul tipărit, care rămâne în viitor, ca şi în trecut, pe de-a-ntregul în fiinţă. Guvernul Reichului şi cel japonez sunt ferm hotărâte să continue războiul, până la victoria finală, cu toate mijloacele ce le stau la dispoziţie". Acestea le proclama în momentul când frontul german din Rusia se clatină, când Italia e scoasă din luptă, când fiecare clipă poate aduce frontul al doilea din Europa, dacă cel din Italia nu a socotit, după spusa premierului, drept al doilea, când Churchill, întors din America, rosteşte cel mai oportunist discurs din câte a vorbit de când conduce războiul, în fine când din Tokio vin ştirile cele mai alarmante, guvernul japonez proclamând că situaţia militară e foarte serioasă şi anunţă măsuri totalitare, după precedentul nazist, măsuri care îngăduie bănuiala că se petrec lucruri grave înăuntrul Japoniei, probabil că masele populare nipone, poate că sprijinite şi de marea burghezie, au început să reacţioneze contra clicii militariste care a instituit şi ea un fel de dictatură războinică, la adăpostul tradiţionalei autorităţi absolute [ilizibil], descendentul zeului solar. Şi sub auspiciile acestea, Mussolini – salvat din graţia lui Hitler – se erijează în întruparea statului italian, şi caută să dea justificare propagandei germane care continuă de a vorbi de Axă, deşi ea nu mai e reprezentată decât de Germania singură şi izolată şi de pactul tripartit, deşi nu poate fi vorba decât de un pact bilateral germano-japonez, al treilea participant (pactizant), Italia nemaiputând face parte din el.

Culmea însă a atins-o Ducele, culmea îndrăznelii şi a ridicolului, când şi-a încheiat la radio discursul cu următorul apel: „Ţărani,

muncitori şi meşteşugari! Statul ce va ieşi din lupta aceasta, la care-i cheamă Ducele demis, va fi statul vostru, apăraţi-l pentru ca nimeni să nu-l mai poată pune niciodată în primejdie". Dar cine l-a pus în trecut şi cine-l pune acum în primejdie decât Ducele, cu politica lui al cărui unic scop este astăzi de a galvaniza pe comparşul său Hitler? Şi eventual, de a-şi galvaniza propria sa ducie, cu riscul independenţei şi libertăţii Italiei. Ultima sentinţă a istoriei asupra lui va fi mai indulgentă decât cea a contemporanilor. Dar în tot cazul, ea va trebui să constate că un om mare Mussolini nu a fost, căci, după vorba lui Cavour, ce conţine tot ce trebuie pentru ca să fie o lege generală, nu există şi nu poate exista un om mare care să nu iubească libertatea şi, în proporţie cu această dragoste, este salvarea lui morală. Mussolini a urât libertatea, a persecutat-o şi a sugrumat-o cât a putut. După judecata lui Cavour, el e calificat rău sau, mai exact, descalificat.

Tel. l Fax: 01 – 23315 39 prânt E-mail: rerprintxnet.ro